

1

2019

ВОЈНО ДЕЛО

ISSN 0042-8426 ■ UDK 355/359

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ НАУЧНИ ЧАСОПИС

ВОЈНО ДЕЛО

1
2019

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ
НАУЧНИ ЧАСОПИС

1/2019 ГОДИНА LXXI

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426 □

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ

РЕКТОР

Доц. др *Горан* Радовановић, генерал-мајор

ИНСТИТУТ ЗА НАУЧНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ

ДИРЕКТОРКА

Проф. др *Силва* Добрић

УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

Милан Тепшић, потпуковник

e-mail: milan.tepsic@mod.gov.rs

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Проф. др Митар Ковач, генерал-мајор у пензији, председник; ван. проф. др Зоран Килибарда, заменик председника; генерал-мајор проф. др Младен Вуруна; проф. др Јан Марчек, пуковник у пензији; проф. др Божидар Форца, генерал-мајор у пензији; проф. др Драган Јовашевић; проф. др Драган Р. Симић; проф. др Зоран Драгишић; ван. проф. др Тања Мишчевић; ван. проф. др Јованка Шарановић; ван. проф. др Владан Јончић; ван. проф. др Станислав Стојановић; доц. др Зоран Јефтић; потпуковник Милан Тепшић, секретар.

Адреса: Часопис Војно дело, Браће Југовића 19, 11002 Београд *
vojno.delo@mod.gov.rs * Претплата: pretplata@odbrana.mod.gov.rs, tel./faks:
+381-11-3241-009 * Текући-рачун РЦ МО Републике Србије 840-312849-56 *

Рукописи се не враћају

Часопис излази осам пута годишње

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 406

e-mail: vojna.stamparija@mod.gov.rs

МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

<i>Невена</i> Шекарић Неке карактеристике геополитичког окружења Републике Србије – безбедносно-одбрамбени аспекти	7–21
<i>Олга</i> Зорић <i>Иван</i> Ранчић <i>Хатица</i> Бериша Србија између НАТО и ОДКБ	22–40

БЕЗБЕДНОСТ

<i>Мирослав</i> Митровић Стратешка комуникација у функцији националне безбедности	41–54
<i>Миомир</i> Јасиковац Процес рада на доношењу одлуке у кризним ситуацијама	55–69
<i>Станимир</i> Ђукић Нарушавање јавног реда и мира као облик угрожавања унутрашње безбедности	70–84
<i>Драган</i> Јовашевић Кривичноправна заштита јавног реда и мира у Републици Србији	85–98

СИСТЕМ ОДБРАНЕ

<i>Дејан Ж.</i> Николић <i>Митар</i> Ковач <i>Влада М.</i> Митић Менаџмент у одбрани – основне функције	99–126
<i>Бојан Ж.</i> Кузмановић <i>Митар</i> Ковач <i>Милан М.</i> Ковачевић Утицај страних бораца на стратегијски менаџмент система одбране	127–143
<i>Јасмина</i> Милошевић-Столић <i>Јан</i> Марчек Развијање менаџерских компетенција официра на основу њихове процене изражености образовних потреба и мишљења експерата о могућностима њиховог реализовања	144–163
<i>Андријана</i> Максимовић <i>Зоран</i> Милосављевић Однос персонализоване религиозности и милитаристичке политичке културе код грађана Републике Србије	164–171

ХИБРИДНО РАТОВАЊЕ

- Давор* М. Милошевић
Хибридни сукоб – постмодерни рат, ново лице старе појаве 172–183

ВОЈНОЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД

- Марија* Лукић
Тамара Гајић
Мотивација професионалних припадника Војске Србије
у односу на новчана примања 184–193

- Иван* Пиљан
Татјана Пиљан
Душан Цогољевић
Анализа пословања добровољних пензионих фондова
у Републици Србији 194–210

УПРАВЉАЊЕ СИСТЕМИМА

- Јелена* Мијатовић
Личност као фактор понашања у организацији 211–235

ТЕРОРИЗАМ

- Марко* Крстић
Посебности дерадикализације исламских терориста 236–248

ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ

- Никола* Тошић Малешевић
Вардарска Македонија у време Краљевине СХС/Југославије
1918–1941. године 249–329

- Јован* Глигорић
Верска традиција српске војске у Великом рату (1914–1918) 330–343

ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ

- Марина* Филиповић
Приказ књиге Мишела Фукоа „Надзирати и кажњавати“ 344–351

- Никола* Тошић Малешевић
Приказ књиге „Суд у Алексинцу 1832–2017.“ 352–355

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

<i>Nevena Šekarić</i> Characteristics of the geopolitical environment of the Republic of Serbia - security and defense aspects	7–21
--	------

<i>Olga Zorić</i> <i>Ivan Rančić</i> <i>Hatidža Beriša</i> Serbia between NATO and CSTO	22–40
--	-------

SECURITY

<i>Miroslav Mitrović</i> Strategic communication in the function of national security	41–54
--	-------

<i>Miomir Jasikovac</i> The process of decision-making in crises	55–69
---	-------

<i>Stanimir Đukić</i> Violation of public order and peace as a form of endangering internal security	70–84
--	-------

<i>Dragan Jovašević</i> Criminal law protection of public order and peace in the Republic of Serbia	85–98
---	-------

DEFENSE SYSTEM

<i>Dejan Ž. Nikolić</i> <i>Mitar Kovač</i> <i>Vlada M. Mitić</i> Defense management - main functions	99–126
---	--------

<i>Bojan Ž. Kuzmanović</i> <i>Mitar Kovač</i> <i>Milan M. Kovačević</i> The impact of foreign fighters on the strategic management of the defense system	127–143
--	---------

<i>Jasmina Milošević-Stolić</i> <i>Jan Marček</i> Development of the managerial competences of officers based on their assessment of the expression of the educational needs and the opinions of the experts on the possibilities of their fulfilment	144–163
---	---------

<i>Andrijana Maksimović</i> <i>Zoran Milosavljević</i> The relation of personalized religiosity and militaristic political culture among the citizens of the Republic of Serbia	164–171
--	---------

HYBRID WARFARE

- Davor M. Milošević*
Hybrid conflict - postmodern war, a new face of the old phenomenon ... 172–183

MILITARY AND ECONOMIC REVIEW

- Marija Lukić*
Tamara Gajić
Motivation of the SAF professional members in relation to earnings 184–193

- Ivan Piljan*
Tatjana Piljan
Dušan Cogoljević
Analysis of the operation of voluntary pension funds
in the Republic of Serbia 194–210

SYSTEMS MANAGEMENT

- Jelena Mijatović*
Personality as a factor of behavior in an organization 211–235

TERRORISM

- Marko Krstić*
Particularities of deradicalization of Islamic terrorists 236–248

EXPERIENCES AND LESSONS OF THE PAST

- Nikola Tošić Malešević*
Vardar Macedonia in the time of the Kingdom of Serbs,
Croats and Slovenes/Yugoslavia in the period 1918-1941 249–329

- Jovan Gligorić*
Religious tradition of the Serbian Army in the Great War (1914-1918) ... 330–343

READING SUGGESTION

- Marina Filipović*
Review of the book „*Discipline and Punish*“ by Michel Foucault 344–351

- Nikola Tošić Malešević*
Review of the book „*Court in Aleksinac 1832–2017*“ 352–355

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ОКРУЖЕЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ – БЕЗБЕДНОСНО-ОДБРАМБЕНИ АСПЕКТИ

Невена Шекарић

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Хладни рат је донео преобликовање безбедносне архитектуре и биполарност је уступила место доминацији Сједињених Америчких Држава и њеном претежном утицају на свеукупност међународних односа. Међутим, теоретичари међународних односа све су гласнији у својим ставовима о наступајућем мултиполаризму који у међународну арену уводи „играче“ који озбиљно прете да уздрмају досадашњи доминантан положај Сједињених Америчких Држава. У таквој констелацији снага, (geo)политички положај слабих држава и држава у транзицији, попут Републике Србије, умногоме је детерминисан интересима великих сила.

У раду су дотакнути најзначајнији безбедносно-одбрамбени елементи који творе геополитичко окружење Републике Србије. Имајући у виду како Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране РС представљају најзначајније стратешке документе из области безбедности и области одбране Републике Србије којима се на основу анализе геополитичког окружења дају кључне смернице за заштиту и остваривање националних интереса, али и процес усвајања нових стратешких докумената у овим областима, у раду је велика пажња посвећена начину на који су одређена безбедносна питања тематизована управо у наведеним актима. Кључна безбедносна питања која су у фокусу овог рада тичу се војне неутралности Републике Србије, европских интеграција, сарадње Републике Србије са великим силама кроз укљученост у посебне безбедносне структуре и питања Косова. У том смислу, циљ рада јесте кратка анализа односа Републике Србије са Сједињеним Америчким Државама, Европском унијом, Руском Федерацијом и Народном Републиком Кином као претежним екстерним чиниоцима на простору Западног Балкана, а кроз призму наведених безбедносних питања.

Кључне речи: *Република Србија, геополитика, велике силе, Сједињене Америчке Државе, Европска унија, Руска Федерација, НР Кина*

Увод

По распаду Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, а након ње и Државне заједнице Србије и Црне Горе 2006. године, Република Србија се суочила са неопходношћу дефинисања властитог положаја у региону Западног

Балкана, Европе и света. У том контексту, било је неопходно нормализовати односе са суседним државама, међународном заједницом и утрти сопствени пут повратком на светску политичку сцену. У прве резултате треба истаћи да је: тадашња СР Југославија обновила чланство у ОУН (1. новембра 2000.) и Интерполу (24. септембра 2001.); успостављена је Мисија ОЕБС-а у СРЈ (11. јануара 2001.); на Самиту земаља Западног Балкана, одржаном у Хрватској (24. новембра 2000, Загреб), ЕУ је позвала СРЈ да се придружи Процесу стабилизације и придруживања (ПСП); започет је процес нормализације односа са НАТО одлуком Савезне Владе (23. јуна 2002.) према којој СРЈ треба да се придружи програму „Партнерство за мир” (*ПфП*), а постигнут је и договор између НАТО и СРЈ да НАТО може користити југословенски ваздушни простор за потребе своје мисије у Босни и на Косову (20. децембра 2002.) и основан је Технички комитет НАТО/СРЈ; Србија је почела да испуњава своје обавезе према Трибуналу у Хагу [22].

Имајући у виду наведене догађаје, значајно је истаћи како је геополитички простор у коме егзистира Република Србија умногоме зависио од интереса и утицаја које су остваривале велике силе. Липовац, тако, истиче да „... Република Србија (не рачунајући Босну и Херцеговину) има вероватно најнеодређенији курс спољне и безбедносне политике, бар у погледу односа према кључним факторима међународне заједнице...” [14]. Како то Балажиц наводи, „Западни Балкан је подручје где можемо лако уочити последице краја биполарности и монополарности и почетак мултиполарности са четири велика играча: САД, ЕУ, Кина и Русија“ [1]. Аутор овакв став поткрепљује чињеницом да је такву структуру заправо утврдила финансијска криза Запада, брзи повратак Русије и феноменални успон Кине (*Исто*). Према Ђукићу, „поливалентан избор међународног положаја Србије (Русија, Запад, САД, ЕУ, још и Кина) доминанта је која обележава српску спољну политику“ [7]. Другим речима, неизоставно је поменути односе Републике Србије са Сједињеним Америчким Државама, Европском унијом, Руском Федерацијом и Народном Републиком Кином као силама које у великој мери утичу на безбедносну динамику која данас карактерише геополитички простор Србије.

У првим годинама своје егзистенције као самосталне и независне државе, Република Србија није имала основна стратешка документа из области спољне политике, безбедности и одбране којима би позиционирала кључна стратешка опредељења поводом кључних безбедносно-одбрамбених питања. Ситуација је 2009. године промењена у корист доношења Стратегије националне безбедности и Стратегије одбране [26][27], али не и Стратегије спољне политике коју Србија, за разлику од неких бивших југословенских република, нема ни данас. С обзиром на застарелост ових стратешких докумената, промена у међународним односима, али и декларативно недвосмислене спољнополитичке опредељености РС, тренутно је у процесу усвајање нових Стратегија националне безбедности и Стратегије одбране Републике Србије. У нацртима наведених стратешких докумената, тематизована су најзначајнија безбед-

¹ Наравно, четири наведена актера нису једини субјекти који делују у (гео)простору Републике Србије. Свакако да постоји одређен број других ентитета који остварују извесан утицај у овом територијалном оквиру (попут нпр. Турске или, пак, одређених међународних организација), међутим, фокус овог рада је на оним претежнијим чиниоцима међународне заједнице који су присутни у окружењу Републике Србије и у великој мери представљају векторе њеног спољнополитичког деловања.

носна и спољнополитичка питања Републике Србије, попут: војне неутралности, европских интеграција, сарадње Републике Србије са поменутим безбедносним актерима кроз укљученост у посебне безбедносне структуре и питања Косова.

Безбедносно-одбрамбени аспекти односа Републике Србије и Сједињених Америчких Држава

У литератури не мања ставова да се, на неки начин, Србија својом политиком нашла подељена између Истока и Запада, што се може тумачити настојањима за наставком политике балансирања између два блока које је било карактеристично за период Титовог председниковања Југославијом. Којим ће путем та политика водити Србију у будућности „зависи од разрешавања питања статуса Косова и Републике Српске, питања проширења ЕУ и могуће блокаде са хрватске стране, па и опције новог хладног рата између Истока и Запада“ [1]. У сваком случају, Западни Балкан данас, као ни раније, није ослобођен присуства великих сила – подручјем доминирају ЕУ и НАТО, али постоји и алтернатива у виду Русије и Кине.

Односи Републике Србије са САД-ом су, генерално посматрано, били изложени константним успонима и падовима. После извесне консолидације у билатералним односима у временском раздобљу од 2000. године, а након америчког признања независности Косова фебруара 2008. године поново је уследило извесно захлађење [11]. Како то наводе аутори Ђукановић и Лађевац, имајући у виду да су САД тренутно водећа сила и да, као таква, има пресудну улогу у бројним међународним организацијама (УН, НАТО, СЗО итд.), Република Србија свакако треба да тежи развијању партнерских односа са овом земљом, и то не само на пољу политике и безбедности, већ и у области економије, културе, заштите животне средине итд [6].

Уколико говоримо у терминима безбедности, спољне политике и одбране, кључну улогу у односима између ове две државе свакако има НАТО као војно-политичка оперативна структура САД-а. У том контексту, вредна запажања јесте чињеница да је Република Србија део програма Партнерство за мир² од 2006. године, којем је у стратешким документима из области безбедности и одбране дато значајно место у контексту јачања активног учешћа Републике Србије у раду међународних организација. Осим тога, Влада Републике Србије је у децембру 2014. године усвојила Индивидуални акциони план партнерства (у даљем тексту IPAP)³, а Северноатлантски савет НАТО-а почетком 2015. године, чиме је документ формално ступио на снагу. Кључно у вези са тим документом, осим тога што представља интензивнији облик сарадње

² Као војно-политички програм НАТО-а, ПЗМ је усмерен ка стварању поверења између НАТО и других земаља Европе, успостављању међусобне војне сарадње и регионалне стабилности те као такав представља први корак ка пуноправном чланству државе у Алијанси.

³ Индивидуални акциони план сарадње (IPAP) представља један од облика институционализоване билатералне сарадње између НАТО и појединачних држава које учествују у програму Партнерство за мир. У вези са тим, важно је напоменути како учешће у IPAP-у не прејудуцира било какву одлуку државе (или Алијансе) о будућем чланству.

са Алијансом, јесте и то што је проширио сарадњу између Србије и Алијансе са искључиво питања одбране и војних питања на многе друге области, попут научне сарадње, ванредних ситуација, заштите тајних података и сл.⁴

У контексту сарадње (њеног интензивирања и евентуалног чланства) Србије и НАТО, готово неизоставно се помиње и концепт војне неутралности. Народна скупштина РС усвојила је „Резолуцију о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије“ у децембру 2007. године.⁵ За разлику од још увек важеће Стратегије националне безбедности [26], у Нацрту нове (као и у Нацрту Стратегије одбране РС), војна неутралност се помиње као један од основних темеља националне безбедности РС [16][17]. У вези са тим, питање пуног чланства Србије у НАТО савезу изазива велике контроверзе будући да, са једне стране, Србија прокламује начело неутралности, док, са друге стране, РС своје националне интересе остварује у амбијенту у коме „Европска унија и НАТО детерминишу политички, економски и безбедносни оквир“ [2]. Осим тога, прокламацијом да је РС опредељена „за активно учешће у процесима сарадње и заједничког деловања са другим државама и субјектима међународних односа у изградњи и унапређењу националне, регионалне и глобалне безбедности“ [16] и да се „Због измењених геостратегијских околности и све снажнијег утицаја глобалних кретања на безбедност појединих држава безбедносна политика Републике Србије заснива на интегралном и мултилатералном приступу проблемима безбедности, којим се афирмише концепт кооперативне безбедности“ [16], додатно је наглашена амбивалентна природа спољнополитичког понашања Републике Србије.

Опредељењем за учешће у програму Партнерство за мир, РС је опредељена и за реформу система одбране и безбедности у складу са НАТО стандардима. То је, између осталог, уочљиво и у фазама реформских процеса: правна реформа и едукација, структурна реформа и професионализација, евроатлантске одбрамбене интеграције, модернизација и стандардизација [22]. На међународном плану, Србија је ратификовала или је потписник великог броја међународних споразума и конвенција о наоружању, контроли наоружања и јачању безбедносних мера који су део позитивног законодавства и заокружују целину извозне контроле у складу УН конвенцијама и међународним споразумима. Осим тога, поред промена у организационим структурама Министарства одбране и Војске Србије, утицај НАТО стандарда у области одбране Србије видљив је и у домену војног образовања. Наиме, Србија је део Програма за унапређење образовања у области одбране,⁶ а од 2014. године је покренута рефор-

⁴ У том контексту, вредна помена јесте чињеница да Сектор за ванредне ситуације МУП-а Републике Србије у сарадњи са Евроатлантским центром за координацију одговора на катастрофе (EADRCC) у октобру 2018. године организује заједничке вежбе под називом „Србија 2018“ у циљу јачања интероперабилности у међународним операцијама одговора на катастрофе [8].

⁵ У Резолуцији стоји: „Због укупне улоге НАТО-а, од противправног бомбардовања Србије без одлуке СБ до Анекса 11 одбаченог Ахтисаријевог плана, у коме се одређује да је НАТО „коначан орган“ власти у „независном Косову“, Народна скупштина доноси одлуку о проглашавању војне неутралности Републике Србије у односу на постојеће војне савезе до евентуалног расписивања референдума на којем би се донела коначна одлука по том питању“ [18].

⁶ Програм за унапређење образовања у области одбране – *Defence Education Enhancement Programme (DEEP)* покренут је од стране Конзорцијума војних академија и безбедносних института ПзМ (чије се седиште налази у „Европском центру за студије безбедности – Џорџ Маршал“ у Гармишпартенкирхену; Немачка), са циљем да одговори на изазове изградње капацитета партнерских држава у области војног образовања.

ма наставних планова и програма на свим нивоима студија у српским војно-образовним институцијама у циљу усвајања европских и НАТО стандарда у области професионалног војног образовања. Сарадња између Србије и НАТО је, како је већ поменуто, нарочито интензивирана усвајањем IPAP-а који је НАТО усвојио јануара 2015. године чиме је, заправо, отпочела сарадња у оквиру овог домена.⁷

Приликом позиционирања питања уласка РС у НАТО у безбедносне оквире Србије, требало би у обзир узети чињеницу да је већ шест од осам држава са којима се РС граничи постало чланица НАТО алијансе: Мађарска, Румунија, Бугарска, Албанија, Хрватска и Црна Гора. БиХ је потписница програма Партнерства за мир и опредељена је за чланство у НАТО, док је чланство Македоније у овом савезу (још извесно време) стопирано услед сукоба са Грчком. Чланство у НАТО пакту за РС би имало позитивне ефекте у смислу да би Србија, на тај начин, постала део система колективне одбране и, тако, значајан фактор добросуседских односа. Стога се са правом поставља питање да ли је војна неутралност РС у односу на регионално окружење заправо најбоље и, уопште, одрживо решење. Међутим, чињеница је да потезање чланства Србије у НАТО, услед емотивне оптерећености овог питања због релативно скорашње агресије НАТО-а на Савезну Републику Југославију, може резултовати губљењем подршке и гласова на изборима, што, у крајњем, не популаризује ово питање међу владајућим политичким елитама. Барем према досадашњим изјавама српских политичких званичника, нема притисака да Србија постаје чланица Алијансе, а како међу домаћом јавношћу и даље влада негативан став о овом евентуалном чланству, то питање се, врло вероватно, неће још извесно време наћи на дневнополитичкој агенди Србије.

Док поједини аутори на војнонеутралну опредељеност Републике Србије гледају као на „изнуђено опредељење политичких елита у датом историјском тренутку“ [10] везујући је за историјски моменат самопроглашења независности Косова, други, пак, на војну неутралност Србије гледају као на „једини рационалан избор који мала држава има за максимизацију остваривања националног интереса“ [25], односно, на „географски и стратегијско утемељену и оправдану“ одлуку [29], схваћену у контексту проматрања основних категорија војне географије.⁸ Било како било, не може се пренебрегнути чињеница да Србија, осим једне реченице у поменутој Резолуцији из 2007. године и Нацрта нових безбедносних и одбрамбених стратегија, није дефинисала политику војне неутралности нити уставно нити законски. Осим тога, Србија, како је поменуто у уводним деловима текста, нема стратегију спољне политике којом би политика војне неутралности била недвосмислено детерминисана. Питање адекватног дефинисања војне неутралности

⁷ Поред наведених механизма сарадње, значајно је поменути још и отварање војног представништва у Мисији Републике Србије при НАТО-у 2010. године, као и успостављање НАТО војне канцеларије за везу у Београду.

⁸ Аутор износи тезу о адекватности опредељења РС за војну неутралност посматрајући ову одлуку приоритетно на основу кључних категорија војне географије попут ратишта, војишта, стратегијског правца дејства, комуникацијског правца, комуникацијског снопа, комуникацијског чвора и концентрацијске просторије. Детаљније видети у: Вуковић, Н. (2016). Геостратејски аспекти безбедносно-одбрамбених опција Србије. У: *Утицаји војне неутралности Србије на безбедност и стабилност у Европи* (стр. 163-186). Београд: Институт за међународну политику и привреду.

тиче се и економских капацитета једне земље који би омогућили спровођење такве политике, које резултира новим питањем да ли је Република Србија способна за тако нешто. Имајући у виду све наведено, требало би још доста тога учинити на плану унапређења политике неутралности којом се Србија руководи, и то не само на декларативном плану. У сваком случају, евидентно је да ће питање одрживости војне неутралности Србије у контексту њеног савременог геополитичког окружења бити и даље актуелно.

Безбедносно-одбрамбени аспекти односа Републике Србије и Европске уније

Посматрајући Европску унију као главног носиоца европске интеграције и сарадње, неизоставно је поменути овог актера када се говори о позицији Републике Србије у савременом геополитичком окружењу. Постајући део јединствене европске институционалне архитектуре, државе централне и источне Европе допринеле су реализацији једног од главних циљева „европског пројекта: обједињавању највећег дела европског континента на мирним и демократским основама“ [15]. Србија се данас, као земља са статусом „потенцијалног кандидата за чланство у ЕУ“, налази на путу евроинтеграција. Имајући у виду данашњу институционалну трансформацију ЕУ,⁹ јасно је да такво стање ствари неизоставно утиче и на сам процес приближавања Србије Европској унији.

Билатерални односи Републике Србије са Европском унијом део су шире, регионалне политике ЕУ према државама Западног Балкана, односно Југоисточне Европе. Та политика, која је у свом зачетку представљала резултат одговора на ургентне политичке проблеме на простору Западног Балкана током деведесетих година прошлог века, временом је разрађена и означена као процес стабилизације и придруживања који, поред закључивања споразума о стабилизацији и придруживању,¹⁰ подразумева и сарадњу ЕУ¹¹ са земљама овог региона и пре формалног закључења посебног споразума. Отпочињањем преговора о приступању Србије Европској унији почетком 2014. године и секвенцијалним отварањем преговарачких поглавља, постепено долази до интензивирања односа Републике Србије са ЕУ. Постојећу ситуацију додатно је ојачало посредовање ЕУ у преговорима на релацији Београд-Приштина, резултиравши потписивањем Бриселског споразума 2013. године у Бриселу. За сада, према информацијама које допиру до јавности, „прегово-

⁹ Овде се најпре мисли на тзв. BREXIT којим се означава повлачење Уједињеног Краљевства из Европске уније изгласано на референдуму одржаном у јуну 2016. године. Иначе, повлачење из Европске уније је право држава чланица Европске уније према члану 50. Уговора о Европској унији.

¹⁰ Споразум о стабилизацији и придруживању између европских заједница и њихових држава чланица и Републике Србије ступио је на снагу 1. септембра 2013. године, осам година од отпочињања преговора о закључивању овог споразума. Слични ССП су на снази од 2004. са Бившом Југословенском Републиком Македонијом, 2009. са Албанијом и 2010. са Црном Гором.

¹¹ Та сарадња огледа се у великом броју једностраних мера подршке које ЕУ примењује према земљама Западног Балкана у области правосуђа и унутрашњих послова, трговине и финансија, наука и технологија образовања, демократских и институционалних реформи итд.

ри о приступању Србије Унији и преговори у склопу примене Бриселског споразума одвојено се третирају и посматрају“ [10]. Другим речима, нема званичних информација које би потврдиле да се, у контексту политичких односа између Србије и Уније, мобилише питање војне неутралности или евентуалног чланства Србије у НАТО-у.

За разлику од још увек актуелне Стратегије националне безбедности РС (2009), у Нацрту нове, европске интеграције и чланство Републике Србије у Европској унији експлицитно су предвиђени као један од националних интереса [16]. Поред тога, овај интерес је операционализован кроз остварење следећих специфичних циљева: 1) обликовање модерног и развијеног друштва заснованог на заједничким европским вредностима које су део српског националног идентитета и историјског наслеђа, 2) достизање унутрашње спремности за чланство у Европској унији, 3) унапређење националне безбедности и одбране кроз процес европских интеграција [16]. Поводом достизања унутрашње спремности за чланство у ЕУ, акценат је дат усклађивању националних прописа Републике Србије са *aquis communautaire* Европске уније, као и отварању и успешном затварању свих преговарачких поглавља [16], што је, уосталом, и један од главних закључака Извештаја Европске комисије о Србији за 2018. годину [9].

Унапређење националне безбедности и одбране кроз процес европских интеграција, као још један од циљева предвиђених Нацртом Стратегије националне безбедности РС којим се остварује национални интерес Србије оличен у виду европских интеграција и чланства Србије у ЕУ, сагледан је у контексту опредељења Србије да доприноси Заједничкој спољној, безбедносној и одбрамбеној политици Европске уније, те њене интеграције у концепте те европске политике [16]. Према препорукама садржаним у Извештају Европске комисије о напретку Србије за 2018. годину у области спољне, безбедносне и одбрамбене политике, Србија треба да: 1) изврши комплетну ревизију својих стратешких докумената у области безбедности и одбране тако да у потпуности одражавају европску оријентацију РС у овим областима, 2) настави да спроводи своје законе усвајањем међународних санкција, укључујући ту и рестриктивне мере Европске уније, уз надзор над њиховом применом, 3) ради на побољшању усклађивања својих одлука са ЕУ декларацијама и одлукама Савета у области заједничке спољне и безбедносне политике [9]. Имајући у виду представљене препоруке и актуелне активности које РС спроводи на плану ревизије својих стратешких докумената и закона из области безбедности и одбране, може се извести закључак да наведене препоруке нису тек мртво слово на папиру.¹² Међутим, поставља се питање шта је са препоруком Комисије која се односи на обавезу Србије да спроводи рестриктивне мере ЕУ у свом спољнополитичком деловању. Наиме, овде је пре свега реч о санкцијама које ЕУ периодично спроводи према Русији поводом догађаја са Кримом током 2014. године, што је у директној колизији са стратешким опредељењем Србије да унапређује односе са Руском Федерацијом, као “традиционалним партнером” и “кључним чиниоцем међународних односа” [16].

¹² Према оцени Европске Комисије, Србија је усагласила своје прописе са 34 од 65 ЕУ декларација и одлука Савета у тренутку извештавања, што представља пораст усклађености од око 52% у периоду извештавања [9].

Још један значајан део српске европске спољнополитичке оријентације, у контексту овог рада, представља и „учешће војних и цивилних капацитета Републике Србије у мисијама и операцијама Уједињених нација и Европске уније“ [16]. Са тим у вези, значајно је поменути учешће српских војних капацитета у мултинационалним операцијама под мандатом Уједињених нација и Европске уније (а на основу Закона о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије [28]).¹³ Оваквом стању ствари доприноси стратешка опредељеност РС, како је то истакнуто у Нацрту Стратегије националне безбедности РС и Нацрту Стратегије одбране: „Кроз учешће војних и цивилних капацитета у мултинационалним операцијама и мисијама Уједињених нација, Европске уније и Организације за европску безбедност и сарадњу, Република Србија унапредити свој положај поузданог партнера у међународним односима, интероперабилност система националне безбедности и одбране са другим државама и успоставити нова партнерства. Такође, развијаће се способности за интегрисан приступ решавању међународних конфликта, што обухвата и учешће у цивилним мисијама управљања кризама“ [16]. Такође, и креатори нове Стратегије одбране предвидели су, поред осталих, и унапређење националне безбедности и одбране кроз процес европских интеграција, као и војну неутралност и сарадњу и партнерство са државама и међународним организацијама у области безбедности и одбране као кључне одбрамбене интересе Републике Србије [17]. Говорећи у хипотетичким оквирима, „војна неутралност Србије као чланице Уније *de iure* није противна одредбама Лисабонског уговора, па евентуални улазак Србије у ЕУ формално не би довео у питање политику војне неутралности нити би је ограничио“ [10]. Међутим, на који начин политика војне неутралности у реалности може да корелира са трасом евроинтеграција Србије и њеном припадајућом политиком, остаје да се види. У сваком случају, имајући у виду наведено, не може се порећи да је на делу озбиљан спољнополитички и безбедносни изазов.

Безбедносно-одбрамбени аспекти односа Републике Србије и Руске Федерације

Односи Републике Србије и Руске Федерације, током историје, такође су били окарактерисани различитим степеном блискости. Период који је уследио након деведесетих година прошлог века (које су носиле епитет тешких за обе земље), кретали су се од „коректних до изразито блиских“ [6]. Наиме, „разлог за приближавање званичног Београда Руској Федерацији најпре је био везан за решавање статуса Косова (2005–2008), али је потом, захваљујући закључењу бројних енергетских споразума уследило још чвршће билатерално везивање“ [13].

Поред интензивирања дипломатских односа између две државе у XXI веку, уочљив је и својерстан утицај Русије и у осталим областима живота у Републици Ср-

¹³ Тренутно, 328 припадника Војске Србије учествује у девет мултинационалних операција под покровитељством Уједињених нација (5 операција – UNIFIL, MINUSCA, UNFICYP, MONUSCO, UNTSO) и Европске уније (4 операције – EUTM RCA, EUTM Somalia, EU NAVFOR Atalanta, EUTM Mali) [21].

бији.¹⁴ Осим тога, значајан утицај Федерације у Србији (и региону) осетан је у домену енергетике. Наиме, енергетски односи Србије и Русије интензивирани су крајем 2008. године када је ратификован међународни енергетски споразум којим Гаспром добија 51% Нафтне индустрије Србије, али и обећање о изградњи гасовода Јужни ток (од кога се временом одустало).¹⁵ Имајући у виду како Гаспром контролише тржиште нафтних деривата, чиме је себи осигурао власништво над дистрибутивном мрежом у РС, с правом се поставља питање постојања енергетске зависности што може бити значајан механизам манипулације од стране земље која је извозник енергената.

Косовско питање је, генерално посматрано, главна ставка унутар које се одређени ангажман Русије поклапа са заштитом српских интереса. Руско непризнавање једнострано проглашене независне државе Косово означило је почетак све интензивније спољнополитичке упућености Републике Србије на ову државу, да би касније она била ојачана у домену енергетике. Наиме, очекивања од Русије по том питању, била она утемељена или не, била су прилично велика јер је Русија представљала једино могућег опонента мишљењу Запада. Сходно томе, доприневши изгласавању Резолуције А/63/Л.2 2008. године којом се од Међународног суда правде тражило мишљење о легалности једностраног проглашења независности Косова, Русија је постала један од главних стубова српског спољнополитичког деловања.¹⁶¹⁷ У погледу безбедносно-одбрамбене сарадње, односно, у контексту теме овог рада, важно је истаћи како се предузимају значајнији напори на пољу вој-

¹⁴ Поред споразума о руском кредиту из 2010. године, потписани су и Споразум о сарадњи у области железничког транспорта, План заједничких активности на обезбеђењу рада и развоја српско-руског хуманитарног центра у Нишу за период 2013–2015, Споразум о узајамном признавању и еквиваленцији јавних исправа о стеченом образовању и научним називима и Споразум о статусу српских војних меморијала на територији Русије и руских на територији Србије. Потписани су и Меморандум између Министарства спољне и унутрашње трговине и телекомуникација Србије и Владе Калужке области о трговинско-економској сарадњи, Меморандум о размени статистичких података о спољнотрговинској размени између царина Србије и Русије, Декларација о стратешком партнерству (2013) итд. [12]. Примери руске „меке моћи“ осетни су и у области културе, спорта, образовања и сл.

¹⁵ Гасовод Јужни ток требало је да обезбеди транзит руског гаса преко Црног мора, Бугарске, Србије и Мађарске до западноевропских тржишта. У атмосфери у којој се очекивало да овај пројекат допринесе енергетској безбедности Републике Србије и обезбеди јој стратешку улогу у региону, РС је фебруара 2013. године усвојила закон који овом гасоводу даје посебан статус (Закон о утврђивању јавног интереса и посебним поступцима експропријације и прибављања документације ради реализације изградње система за транспорт природног гаса „Јужни ток“). Међутим, од реализације пројекта се у међувремену одустало, а тумачења таквог потеза варирају од мишљења према којима је пројекат у колизији са одредбама Трећег енергетског пакета којима се захтева одвојено власништво над транспортом и производњом енергије до мишљења према којима су трошкови изградње гасовода увелико премашили планиране [12].

¹⁶ Иако у јавном дискусу преовладава другачије мишљење, званични подаци Савета безбедности Уједињених нација показују да је Руска Федерација интервенисала својим правом вета у два случаја поводом проблема на простору бивше СФРЈ, односно Србије – 1994. године, спречавањем усвајања резолуције којом се, услед тешке хуманитарне ситуације на подручју Бихаћа, захтевала стриктнија гранична контрола на граници СРЈ са Хрватском и БиХ и 2015. године, блокирањем усвајања Резолуције о Сребреници којом се осуђује геноцид у јулу 1995. године [23].

¹⁷ Спољнополитичко деловање Републике Србије је, у виду тзв. четири стуба, 2009. године лансирао тадашњи председник РС, Борис Тадић. Ова политика „четири стуба“, заправо, изражава стратешко опредељење Србије за улазак у Европску унију, уз одржавање добрих односа са САД, Русијом и Кином [10].

но-техничке сарадње и заједничких вежби,¹⁸ али и доделу статуса посматрача Републици Србији у Парламентарној Скупштини ОДКБ-а 2013. године [10], на коју многи аналитичари гледају као на алтернативу НАТО-а у контексту могућих безбедносно-одбрамбених интеграција Србије, у зависности од њеног сврставања уз одређени „блок“.

Евидентно је да односе између Србије и Русије детерминише историјска блискост, заједничко верско и културно наслеђе, али и „чињеница да се Русија увек доживљавала као заштитник који има политички и економски капацитет довољан да помогне при решавању српских проблема“ [12]. Наиме, како то истичу две ауторке, „нерешено питање статуса Косова, као и економски и политички проблеми разлози су зашто се данас Русија посматра као кључни партнер на кога наша земља може да се ослани“ (*Исто.*). С друге стране, присутна су и мишљења према којима је регион Западног Балкана (односно, Србије као највеће земље у региону) од значаја за Русију у погледу контроле над енергетским комуникацијама које воде ка Европи те настојања да ојача свој, већ доминантан, положај у европском енергетском сектору [24].

Мада у домаћој јавности влада мишљење о „традиционално партнерству“ између Русије и Србије, које, између осталог, подразумева и велика улагања Федерације у одбрамбене елементе Републике Србије, званични подаци ипак не иду у прилог таквом дискурсу. У наставку текста понуђен је табеларни приказ реализованих донација Министарству одбране РС на основу закључених уговора о међународној сарадњи са одређеним државама у периоду 2010-2015, а на основу података доступних на званичном сајту Министарства одбране. Међу анализираним државама, имајући у виду предмет овог рада, налазе се Сједињене Америчке Државе, Руска Федерација и Народна Република Кина. Будући да је циљ табеларног приказа био представљање реализованих донација појединачних држава, Европска унија, као наднационална творевина, овог пута је изостала.

Година	САД		РУСИЈА		КИНА	
	Број донација	Износ у доларима	Број донација	Износ у рубљама	Број донација	Износ у еврима
2010.	2	74.420,00 154.167,00	/	/	1	500.000,00
2011.	3	799.823,00 50.434,00 27.000,00	/	/	1	1.700.000,00
2012.	2	109.194,00 100.864,00	/	/	1	2.000.000,00
2013.	3	1.159.061,00 124.898,00 84.870,00	/	/	/	/

¹⁸ Србија и Русија су 2013. године потписале Споразум о војној сарадњи, 2014. године Споразум о војно-техничкој сарадњи, 2015. године Споразум о узајамној заштити интелектуалне својине током билатералне војнотехничке сарадње и Меморандум између Министарства одбране наше земље и Федералне службе за војнотехничку сарадњу Руске Федерације, а током 2014. и 2015. године у неколико наврата одржаване су заједничке антитерористички и војне вежбе.

		САД	РУСИЈА	КИНА	
		300.000,00			
		162.978,00			
		33.000,00			
		814.567,00			
		178.127,00			
2014.	11	114.999,00	2	1.116.305,00	1
		129.900,00		1.515.304,00	355.000,00
		819.800,00			
		379.000,00			
		1.400.000,00			
		100.532,00			
2015.	/	/	/	/	1
					800.000,00

Извор: [20]

У сваком случају, не може се одрећи значај перцепције Руске Федерације као пријатељске државе, нити чињеница да Русија данас представља значајног трговинског и инвестиционог партнера Републике Србије. Имајући у виду недвосмислену одређеност Србије за чланство у Европској унији, али и одређеност за одржавање блиских веза са „традиционалним“ пријатељем, Русијом, неспорно је да ће спољнополитичко деловање Републике Србије у будућности захтевати промишљене политичке одлуке.

Безбедносно-одбрамбени аспекти односа Републике Србије и Народне Републике Кине

У стручној и академској литератури присутна су мишљења према којима је НР Кина означена као најозбиљнији изазивач америчке супрематије и један од главних актера „глобалног система безбедности“ [6]. То, свакако, не треба да чуди, нарочито када се узме у обзир богата и драматична кинеска историја (унутрашњи ратови и побуне, неоколонијални статус и стране окупације) током које је Кина, нарочито након оснивања Народне Републике Кине 1949. године, успела да се, свега неколико деценија касније, преобрази у другу економску силу на свету. Поред стабилности политичког система и културолошко-идентитетске димензије синологске цивилизације, можда најзаслужнији моменат за економски процват Кине јесте тржишна економија и њена отвореност према светском тржишту – афирмација концепта капитализма и подршка слободном предузетништву, те стратегија развоја утемељена на овим претпоставкама одредили су пут стабилног привредног раста Кине, нарочито у последњих тридесетак година.

Није случајно Збигњев Бжежински почетком новог миленијума приметио како је „Евроазија шаховска табла на којој наставља да се води битка за светски примат, а та битка представља геостратегију – стратегијски менаџмент геополитичких интереса“ [3]. У таквом геополитичком окружењу, Азија (односно, НР Кина) постала је витални центар економског раста и све већег политичког утицаја у међународном амбијенту. Са тим у вези, економски успон НР Кине предмет је тематизовања многих академских, стручних и дневнополитичких анализа, а оно што је заједничко свима њима је-

сте неспорна чињеница да Кина умногоме утиче (и да ће утицати) на најзначајније политичке, економске и безбедносне токове у међународној заједници.

У последњих неколико година, сведоци смо појачаног присуства Народне Републике Кине на простору Балкана. Иако је Кина у овом региону присутна углавном економски, не треба искључити чињеницу да би у будућности, уколико буде тежила да се о параметрима војне моћи приближи тренутно доминантним Сједињеним Америчким Државама, могла да се активније укључи у борбу за интересне сфере у региону Западног Балкана. Међутим, и поред таквих претпоставки, у литератури су присутна мишљења према којима је главна предност Кине спрам осталих, „традиционалних“ сила на Балкану, та што њена иницијатива „омогућава балканским земаљама да по први пут у својој модерној историји постану равноправан, а не тек „млађи“ или никакав партнер моћној страни држави чија моћ не подразумева и војно присуство“ [4]. Другим речима, економска сила која је неоптерећена војном доминацијом у контексту моћи, јесте нешто сасвим ново за Балкан (и Србију).

Као што је поменуто у претходном делу текста, сарадња Републике Србије и НР Кине¹⁹ одвија се, својим највећим делом, у сфери економије, на темељима тзв. „Појаса и пута“ (или „Нови пут свиле“).²⁰ Реч је о развојној стратегији НР Кине, њеној привредној иницијативи која уједно представља и „нови стратешки пројекат сарадње са великим бројем држава на простору између Азије и Европе са намером да се успостави боља инфраструктурна повезаност и унапреди међусобна економска и политичка сарадња“ [19].²¹ Без детаљније анализе бројних подухвата који партиципирају као део свеобухватне развојне стратегије НР Кине са доминантном улогом инфраструктурних подухвата на простору Србије, не треба изгубити из вида чињеницу да пројекат „Појас и пут“ има наглашену геополитичку димензију. Наиме, „будући да обухвата земље са различитим садржајем политичких система, различите величине простора, различите снаге економије, различите војне моћи, уз могућност да неке од њих припадају различитим војно-политичким блоковима, пројекат ће изазвати интересовање и великих сила што може довести у питање и њихове глобалне геополитичке и економске интересе“ [19]. На тај начин, слабе државе и државе у транзицији попут Републике Србије не губе на значају у смислу опција које представљају великим силама у погледу остваривања интересних сфера.

Полазећи од претпоставке да се кинески инфраструктурни пројекат намењен балканским државама (самим тим и Србији) перципира као пројекат инвестирања страног капитала у привреду (углавном неразвијених) балканских земаља, јасно је да ће владајуће структуре настојати да подрже такве пројекте и улагања. Како то

¹⁹ Имајући у виду наведено, од значаја за ову тему јесте и чињеница да Кина (као и Русија) није признала независност Косова, као и да подржава прокламовану војну неутралност Републике Србије.

²⁰ Како то наводи Цветковић, чувени „Пут свиле“ (трговачка путања од Јангџејанга до Средоземља) представљао је „привредни крвоток старог света, везу Истока и Запада која је трајала од антике до касног средњовековља“ [4]. „Нови пут свиле“ означиће ренесансу ове трговачке комуникације.

²¹ Као основни циљ овог пројекта наводи се „повезивање и сарадња држава између Кине (Азије), Африке и Европе (укључујући и простор Балкана), копном и морем (путним, железничким и поморским правцима), са намером да се унапреди међудржавна сарадња (билатерална и мултилатерална), повећа ниво развоја тих држава и животни стандард грађана, олакша међусобно разумевање и остваре други, за земље чланице овог пројекта, значајни циљеви“ [19].

Цветковић истиче, „настојећи да се изборе за наклоност спољног ментора или заштитника, балканске политичке елите... чине мање-више све што им се споља сугерише тј. нареди“ [4]. Другим речима, стварна препрека кинеској иницијативи „Појас и пут“ може бити само она која долази споља, а не унутар балканских држава (*Исто.*). У овако поларизованој атмосфери остваривања интереса (неразвијене државе желе што више улагања ради властитог опстанка, велике силе не желе да ствари теку мимо њих), питање је како ће се ствари у геополитичком простору Балкана одвијати. Ипак, не треба изоставити и тенденцију „великих играча“ да у комплексним условима такмичења око интересних сфера прибегавају изналажењу компромисних решења.

Закључак

Као мала држава и корисник система који детерминишу моћнији субјекти, Република Србија данас егзистира у (гео)простору који умногоме дефинишу кључни актери међународне заједнице. Важност геополитичке позиције Србије евидентна је, почев од чињенице да преко простора Западног Балкана (самим тим и РС) пролазе једни од најважнијих енергетских и комуникацијских праваца који повезују ресурсима богате државе кавкаског и блискоисточног региона са високоразвијеним западним државама које су један од највећих увозника енергената па све до интегративних процеса чији су носиоци различити, супротстављени „блокови“. У вези са тим, битно је истаћи како је данас Република Србија спољнополитички оријентисана према ЕУ, негује блиске односе са НАТО и Русијом, али и растућу економску сарадњу са Кином.

У раду су представљене кључне тачке односа Србије са поменута четири „велика играча“ у домену безбедносно-одбрамбене сарадње. У погледу односа са САД-ом, односно, НАТО-ом као најбитнијом структуром САД у контексту безбедносно-одбрамбених аспеката, Србија чврсто изражава војну неутралност према овом војном савезу, али у пракси спроводи многе видове сарадње са овом Алијансом. По питању односа са Европском унијом, Србија експлицитно изражава своју европску спољнополитичку оријентацију и опредељеност за усаглашавање националног права са правним тековинама Уније. Да традиционална партнерства такође имају велику улогу у спољнополитичком деловању РС показује и настојање Србије да одржава блиске везе са Русијом, нарочито се ослањајући на њену позицију сталног члана Савета безбедности УН са правом вета. Осим тога, евидентан је и простор који Србија у својим нормативним оквирима (али и у пракси) даје растућој улози Кине на простору Балкана у (за сада) домену економске сарадње.

Кључна питања која творе спољно-политичко, безбедносно и одбрамбено понашање Републике Србије у амбијенту у ком наведени актери дефинишу политички, економски и безбедносни оквир – војна неутралност, европске интеграције, сарадња Републике Србије са поменутиим безбедносним актерима кроз укљученост у посебне безбедносне структуре, питање Косова – од великог су значаја за анализу позиције Србије у садашњем геополитичком окружењу, али и за евентуалне предикције поводом будућег спољнополитичког понашања Србије.

Литература

- [1] Balažić, M. (2016). Geopolitika Zapadnog Balkana 25 godina posle raspada Jugoslavije. U: *Novi put svile – Balkanska perspektiva, političko-bezbednosni aspekti* (str. 165-178). Beograd: Fakultet bezbednosti.
- [2] Beriša, H. (2014). Prednosti i nedostaci ulaska Republike Srbije u NATO. *Megatrend Review*, 11(2).
- [3] Bžežinski, Z. (2001). Velika šahovska tabla.
- [4] Cvetković, V. (2016). Kineska moć i geopolitika Balkana („Pojas i put“ – jedna realistička prognoza). U: *Novi put svile – Balkanska perspektiva, političko-bezbednosni aspekti* (str. 21-42). Beograd: Fakultet bezbednosti.
- [5] Đukanović, D., & Gajić, D. (2012). Evroazijske bezbednosne integracije i bezbednost Balkana i Srbije. *Međunarodni problemi*, 64(1), 53-66.
- [6] Đukanović, D., & Lađevac, I. (2009). Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije. *Međunarodni Problemi*, 61(3), 343-364.
- [7] Đukić, S. (2018). Aktuelni pogled na srpsko-ruske odnose: dostignuća i perspektive. U: *Srbija i svet u 2017.* (str. 155-172). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- [8] EADRCC consequence management field exercise “SRBIJA 2018”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_152120.htm, (18/5/2108)
- [9] European Commission. (2018). Serbia 2018 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2018 Communication on EU Enlargement Policy, http://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/ec_prog_ress_report_18.pdf, (17/5/2018)
- [10] Forca, B. (2016). Vojna neutralnost Republike Srbije između deklarativnog opredeljenja i postupanja u praksi. U: *Utjecaji vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi* (str. 118-148). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- [11] Joksimović, A. (2008). Odnosi SAD i Srbije u procesu jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova. U: *Savremeni međunarodni izazovi: globalna i regionalna perspektiva* (str. 119-152). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- [12] Lađevac, I. & Jović-Lazić, A. (2018). Odnosi Srbije i Rusije – uticaj na međunarodni položaj naše zemlje. U: *Srbija i svet u 2017.* (str. 173-196). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- [13] Lakićević, A. (2008). Najnoviji spoljnopolitički odnosi Srbije i Rusije u kontekstu traženja rešenja za status Kosova. U: *Savremeni međunarodni izazovi: globalna i regionalna perspektiva* (str. 209-227). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- [14] Lipovac, M. V. (2016). *Nacionalna bezbednost Republike Srbije u regionalnom bezbednosnom potkompleksu Zapadni Balkan* (Doctoral dissertation). Beograd: Fakultet bezbednosti.
- [15] Lopandić, D. (2017). Reforma Evropske unije, Zapadni Balkan i Srbija. *Monografije*.
- [16] Ministarstvo odbrane RS. (2017). *Nacrt Strategije nacionalne bezbednosti Republike Srbije*.
- [17] Ministarstvo odbrane RS. (2017). *Nacrt Strategije odbrane Republike Srbije*.
- [18] Ministarstvo spoljnih poslova RS. (2007). *Rezolucija Narodne skupštine o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije*.
- [19] Obradović, Ž. (2016). „Pojas i put“: Balkanska perspektiva (političko-bezbednosni aspekti). U: *Novi put svile – Balkanska perspektiva, političko-bezbednosni aspekti* (str. 83-96). Beograd: Fakultet bezbednosti.

- [20] Podaci o dodatnim izvorima finansiranja, <http://www.mod.gov.rs/cir/10096/podaci-o-dodatnim-izvorima-finansiranja-10096>, (20/5/2018)
- [21] Pregled angažovanja pripadnika Vojske Srbije u multinacionalnim operacijama, http://www.vs.rs/sr_cyr/clanak/9F31727105F811E5ABAB00163E135070/pregled-angazovanja-pripadnika-vojske-u-mnop, (18/5/2108)
- [22] Savić, A. & Đorđević, N. (2016). Evroatlantska dimenzija bezbednosti Srbije. *Politika nacionalne bezbednosti*, 8(2), 67-90.
- [23] Security Council – Veto List, <http://research.un.org/en/docs/sc/quick/veto>, (20/5/2018)
- [24] Szpala, M. (2014). Russia in Serbia—soft power and hard interests. *Osw Commentary No. 150*, 1-8.
- [25] Trapara, V. (2016). Finlandizacija postpetoooktobarske Srbije. U: *Uticaji vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi* (str. 188-220). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- [26] Vlada RS. (2009). Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije. *Službeni glasnik RS*.
- [27] Vlada RS. (2009). Strategija odbrane Republike Srbije. *Službeni glasnik RS*.
- [28] Vlada RS. (2009). Zakon o upotrebi Vojske Srbije i drugih snaga odbrane u multinacionalnim operacijama van granica Republike Srbije. *Službeni glasnik RS (br. 88/2009, 36/2018)*.
- [29] Vuković, N. (2016). Geostrategijski aspekti bezbednosno-odbrambenih opcija Srbije. U: *Uticaji vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi* (str. 162-186). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

СРБИЈА ИЗМЕЂУ НАТО И ОДКБ

Олга Зорић
 Висока школа академских студија „Доситеј“ у Београду
 Иван Ранчић
 Војска Србије, РВ и ПВО
 Хатица Бериша
 Универзитет одбране у Београду, Школа националне одбране

Ниједна држава на свету било да је мала или велика није ослобођена обавезе да сагледава и процењује своје окружење и процењује евентуалну ратну опасност. На основу те опасности мале државе као што је Република Србија принуђене су да своје спољнополитичке активности усклађују са државама које имају сличне интересе. Кроз историју се показало да су мале државе кроз партиципацију у војним савезима покушавале да осигурају сопствену безбедност.

Као војно неутрална држава Србија се определила за сарадњу и са НАТО савезом и са Организацијом Договора о колективној безбедности (ОДКБ), чиме се њен положај још више усложњава. У таквим условима свакако се намеће питање да ли би требала Србија да буде учлањена у НАТО или ОДКБ ради увећања сопствене безбедности?

Овај рад не нуди финална решења већ само анализира предности и недостатке учлањења у било који од савеза као полазну основу за једно свеобухватно промишљање свих структура државе у циљу дефинисања даљих поступака и усмеравања спољнополитичких активности.

Кључне речи: *савез, савезништво, НАТО, ОДКБ, Република Србија, неутралност*

Увод

Ради разматрања проблема савеза и савезништва потребно је дефинисати појмове савеза, војних савеза и савезништава. У литератури срећемо више различитих дефиниција савеза, војних савеза и савезништва, а једно од могућих објашњење савеза је „договор о повезивању две или више држава у намери да се ојача одбрана сваке од њих против војног напада из вана или пак да се припреми напад на неку трећу државу“.¹ Појам војних савеза у литератури се често дефинише као војни пакт или као „међународни уговор војног, односно војно-политичког карактера, између две и више држава, којима се регулишу питања од посебне важности за уговорене стране“.² Војно савезништво се најчешће дефинише као блиски

¹ Радован Вукадиновић, *Међународни политички односи*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 16.

² *Војни лексикон*, Војно издавачки завод, Београд, 1981, стр. 382.

однос између држава или као „однос у коме се у исто време ратује против заједничког непријатеља“.³ Из овога видимо да војни савези и савезништво не би требали да буду мотивисани сентименталношћу већ само интересом. Основни мотив формирања савеза и савезништва јесте јачање безбедности земаља савеза.

У пракси, основна разлика између војног савеза и савезништва представља постојање уговора, јер све обавезе око војног савеза морају бити регулисане неким међународним уговором док савезништво не подразумева неопходност потписивања било каквих уговора. Највећи проблем у већини уговора представљала је чињеница о непостојању клаузула или посебних казних одредби у случају непоштовања уговора о савезу у целини или њеног појединог дела. Та чињеница је омогућавала појединим земаљама да без икаквих консеквенци иступе из савеза или да не поштују унапред дефинисане одредбе уговора о савезу.⁴ Кроз историју се показало да су савези постојали све док су постојали и заједнички интереси. Укратко ћемо разматрати два тренутно постојећа војна савеза за које је Србија показала заинтересованост.

НАТО

Након Другог светског рата односи између дојучерашњих савезника су захладили и постали поприлично оптерећени међусобним неповерењем. Западне државе суочене са идеолошком претњом која је долазила из СССР-а, као и евентуалном војном претњом, почеле су да се удружују ради одбране. На основу члана 51. Повеље УН,⁵ који признаје право на колективну одбрану у случају оружаног напада, Француска, Велика Британија, Белгија, Холандија и Луксембург склопиле су тзв. Бриселски споразум.⁶ Наведени споразум је потписан на педесет година са циљем да осигура колективну одбрану држава-чланица као и да поспеши њихову економску, друштвену и културну сарадњу. Обзиром да су тој идеји хтеле да се придруже и друге европске земље као и САД-а и Канада, то је и реализовано на састанку у Вашингтону 4. априла 1949. године када је формиран НАТО (North Atlantic Treaty Organization)⁷ савез. Уговор је потписало 12 земаља оснивача.⁸ Током година које долазе, савезу се придружују и многе друге државе па су тако Грчка и Турска постале чланице 1952. године, СР Немачка 1955. године и Шпанија 1982. године.⁹ Након распуштања Варшавског уговора¹⁰ и распада СССР-а, СФРЈ и Чехословачке, велики број земаља бивших чланица показао је интересовање да се придружи НАТО алијанси. Тако је дошло до

³ Нова Ларусова енциклопедија, ЈРЈ, Земун, 1999, стр. 1622.

⁴ Пример Уговора између Србије и Грчке у I балканском савезу у периоду 1866-1868. године.

⁵ Усвојена 26. јуна 1945.

⁶ Потписан 17. марта 1948.

⁷ У употреби је више превода и то Организација северноатланског уговора, Северноатланска организација, Северноатланска алијанса али најчешће НАТО алијанса.

⁸ САД, Канада, Француска, Велика Британија, Белгија, Холандија, Луксембург, Норвешка, Данска, Португалија, Исланд и Италија.

⁹ *Водич кроз ПЗМ*, II допуњено издање, ISAC, Београд, 2008, стр. 13.

¹⁰ Одлука о распуштању донета 07. јула 1990. године а крајњи рок је 31. март 1991. године.

проширења савеза пријемом Бугарске, Румуније, Летоније, Литваније, Естоније, Словачке и Словеније током 2004. године а накнадно Албаније и Хрватске.

НАТО је политичко-војна организација која доноси одлуке искључиво на основу консензуса. Политичко и војно седиште се налази у Бриселу од 1967. године. У њему су смештене сталне делегације држава чланица НАТО као и бројне агенције и Генерални секретар. Најбитнији органи цивилне структуре су Северноатлантски савет (политичко тело за решавање политичких и безбедносних питања од заједничког интереса), Група за нуклеарно планирање (тело које окупља министре одбране и одговорно је за питања из оквира нуклеарне политике) и Комитет за планирање одбране (главно тело које се бави планирањем колективне одбране).¹¹ Генерални секретар је председавајући Северноатлантског савета, Групе за нуклеарно планирање, Комитета за планирање одбране као и неких других комитета и савета у НАТО. Као посебно саветодавно тело формиран је међународни секретаријат који је задужен за активности комитета на нижим нивоима. Најбитнији органи војне структуре су: Војни комитет, Савезничка команда за операције и Савезничка команда за трансформације. Ове команде представљају део интегрисане војне структуре и формиране су по географском принципу са надлежностима једне команде за Европу а друге команде за северни Атлантук. Као посебно саветодавно тело Војног комитета формиран је међународни војни секретаријат задужен за активности потчињених сектора и центара.

Свака од земаља чланица НАТО се уговором обавезала да ће делити ризике и обавезе као и право на колективну одбрану али се такође обавезује да неће преузимати обавезе које су у супротности са потписаним уговором. Овај уговор потврђује право на индивидуалну и колективну одбрану у складу са чланом 51. Повеље УН. Уговором су у члану 5. прецизиране обавезе где се каже да „оружани напад на једну (државу чланицу) или више њих, бити сматран за напад против свих њих и следствено томе саглашавају да ће свака од њих, ако се такав оружани напад догоди помоћи страну или стране уговорнице које су нападнуте, предузимајући одмах, индивидуално и у заједници са другим странама, акцију ако буду сматрале за потребно, укључујући употребу оружане силе, у циљу успостављања и одржавања безбедности северноатлантске области“.¹² Осталим члановима уговора се прецизирају обавезе чланица око одржавања и развоја индивидуалних и заједничких одбрамбених способности. Све одлуке у НАТО-у се доносе на основу консензуса без обзира на величину, економски и војни потенцијал чланице. Алијанса нема традиционалне војне снаге већ свака држава чланица ставља на располагање одређена средства и снаге стварајући на тај начин интегрисану војну структуру.

ОДКБ

Распуштање Варшавског уговора (ВУ), распад СССР-а и осамостаљење његових република наметнуло је потребу за стварањем неког новог савеза или пакта на истоку Европе и у Азији, нарочито у делу које је некада покривала та држава. Распад није про-

¹¹ *Водич кроз ПЗМ*, II допуњено издање, ISAC, Београд, 2008, стр. 17.

¹² *Водич кроз ПЗМ*, II допуњено издање, ISAC, Београд, 2008, стр. 12.

шао без локалних сукоба (Грузији, Молдавија) или без неких варијанти револуција (Киргизија, Украјина)¹³ што је још више наметало потребу за формирање савеза по угледу на НАТО. Самом формирању допринело је и убрзано ширење НАТО-а на исток.

Организација Договора о колективној безбедности (ОДКБ) је војни савез настао на постсовјетском пространству, са циљем заједничке одбране и пружања војне помоћи у случају агресије на неку од чланица. Договор о колективној безбедности потписан је 15. маја 1992. у Ташкенту (Узбекистан) од стране Русије, Јерменије, Казахстана, Таџикистана и Узбекистана. У септембру 1993. године придружио им се Азербејџан, а у децембру и Грузија и Белорусија.¹⁴ Уговор је за све земље ступио на снагу у априлу 1994. са роком важења од 5 година. Априла 1999. године део чланица потписује анекс о продужетку важења уговора док Азербејџан, Грузија и Узбекистан одлучују да не потпишу. Током 2002. године организација добија свој статут и све остале неопходне акте и постаје званични међународни чинилац под пуним називом „Организација договора о колективној безбедности“. Потписани документи су ступили на снагу септембра 2003. године а наредне године Генерална скупштина УН јој је доделила статус сталног посматрача. Почетком 2009. године формирају се Заједничке снаге за брзо деловање (КСОР) са задатком брзог реаговања на евентуалним кризним подручјима у оквиру савеза. У оквиру наставка сарадње са УН, 18. марта 2010. године потписана је Заједничка декларација о сарадњи Секретаријата УН и ОДКБ-а која предвиђа продубљивање сарадње између ових двеју организација, нарочито у мировним процесима. Недавно су статус посматрача у овој организацији добили Србија и Авганистан чиме се утицај шири и на земље ван бившег СССР-а. По самој структури ОДКБ се не разликује од НАТО савеза јер је највиши орган Савет за колективну безбедност (СКБ) који решава битна питања функционисања Организације. Савет чине шефови држава-чланица. У складу са договором шефова држава, сва заседања СКБ-а почев од 2008. одржавају се у Москви. Председник СКБ-а је шеф државе која председава Организацијом. Консултативни и извршни органи ОДКБ-а су: Савет за колективну безбедност, Савет министара спољних послова, Савет министара одбране и Комитет секретара савета безбедности.¹⁵

Генерални секретар Организације највиша је административна функција Организације, он руководи Секретаријатом Организације. Генералног секретара бира СКБ, а на ту функцију може бити постављен грађанин државе-чланице који се потчињава СКБ-у. У периоду између заседања СКБ-а координација у извршавању одлука органа ОДКБ-а поверена је Сталном Савету при Организацији који чине опуномоћени представници чланица. На његовим седницама учествује и Генерални секретар ОДКБ-а. Стална радна тела ОДКБ-а су Секретаријат и Заједнички штаб Организације.

Основни циљеви ОДКБ који су наведени у документима су осигурање мира, међународне и регионалне безбедности и стабилности, колективна заштита независности, суверенитета и територијалног интегритета држава-чланица, с тим што у

¹³ Мирослав Младеновић, Зоран Јефтић и Горан Мандић, *Организација уговора о колективној безбедности између илустрије и анти-Нато*, Члан 4. Уговора о колективној безбедности, Војно дело 1/2015, Београд, стр. 83.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто, стр. 83.

постизању поменутих циљева чланице дају предност политичким средствима. Као и у НАТО-у, уговором је прецизирана безбедност држава чланица на колективној основи „Ако се једна од чланица подвргне агресији од стране било које државе или групе држава, то ће се сматрати као агресија против свих чланица потписница овог Уговора“.¹⁶ Истовремено је предвиђено да уколико нека држава или група држава изврши агресију на једну од потписница, то ће се третирати као агресија против свих потписница и све остале потписнице ће јој пружити војну и сваку другу неопходну помоћ, користећи сва расположива средства, у смислу остваривања права на колективну одбрану, а у складу са чланом 51. Устава УН. Иако се споменути члан 4. Уговора сматра најважнијим делом документа, није мање значајан ни члан 2. по којем: „У случају угрожавања безбедности, територијалне целовитости и суверенитета једне или више чланица, или угрожавања међународног мира и безбедности, чланице ће хитно задејствовати механизам заједничких консултација с циљем координације позиција и доношења мера за уклањање настале опасности.“¹⁷ Обзиром на појаву читавог спектра нових изазова и појава које могу угрозити безбедност држава-чланица СКБ је донео одлуку о формирању Мировних снага и координационих одбора за ванредне ситуације, као и за борбу против незаконите миграције и нелегалне трговине наркотицима. При Комитету секретара савета безбедности ОДКБ-а делују радне групе за борбу против тероризма и спречавање незаконите миграције, као и за информациону политику и безбедност.

Из докумената оба савеза приметно је да су организација и механизми активирања у случају напада на неку чланицу савеза скоро идентични али да су услови настанка једног и другог савеза битно другачији. Почетна одређења НАТО савеза су се због промењене ситуације у свету прилагодила новим захтевима и изазовима, док је ОДКБ већ у самом формирању устројен у складу са ситуацијом у окружењу. Ниједан од савеза у својим документима не препознаје други савез као опортуни али оба савеза истичу да је њихово настајање у складу са Повелем УН.

Србија у војним савезима кроз историју

Обзиром да нема потписивања уговора и да савезништво постоји само док постоје заједнички интереси, а да је кроз историју Србија то схватала са закашњењем, за потребе овог рада нећемо разматрати савезништво као уопштену категорију већ само као учешће у војном савезу. Разматраћемо само савезе из новије историје Србије, односно од средине 19-тог века до данас.

У том периоду као први савез који ћемо разматрати је Први балкански савез између држава Србије, Црне Горе, Грчке, Румуније и Бугарске (бугарски национални покрет).¹⁸ Наведени савез је формиран потписивањем низа споразума закључених у

¹⁶ Мирослав Младеновић, Зоран Јефтић и Горан Мандић, *Организација уговора о колективној безбедности између илузије и анти-нато*, Члан 4. Уговора о колективној безбедности, Војно дело 1/2015, Београд, стр. 83-84.

¹⁷ Исто, стр. 84.

¹⁸ Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Службени лист СРЈ, Београд, 1955, стр. 71-72.

периоду 1866-1868. године.¹⁹ Основа за потписивање ових споразума и заједнички интерес за формирањем савеза представљала је жеља свих држава потписница за борбу против Турске. Споразуми који су потписивани између ових држава били су поприлично другачијег садржаја (споразум између Србије и Грчке).²⁰ Први велики тест на који је стављен овај савез био је у време догађаја у Босни и Херцеговини (босанскохерцеговачки устанак 1875. године) када је Србија почела интензивне припреме за рат са Турском који је био тада веома изгледан због велике политичке напетости између ових земаља. Међутим тада се показала реална слабост овог савеза јер је од свих потписница споразума о Балканском савезу само Црна Гора била спремна за савезништво са Србијом и за почетак оружаних акција против Турске. Иако је била обавезна по споразуму да учествује у предстојећем рату, Грчка је одговорила да није спремна да учествује у рату „јер уговор губи своју важност чим један од преговарача умре, а кнез Михајло је одавно погинуо“.²¹ Румунија такође није била заинтересована за рат са Турском тако да се са овим чином Први балкански савез практично распао.

Иако се Први балкански савез распао, интереси Србије и осталих балканских земаља нису се променили јер су и даље желеле да доврше процес ослобађања територија од Турске власти. Међутим ниједна од балканских земаља није била довољно војнички снажна за самостални сукоб са Турском војском што је проузроковало поновни покушај формирања савеза. Други балкански савез формиран је као и Први балкански савез након потписивања низа споразума између Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке током 1912. године.²² За разлику од претходног балканског савеза овај савез је формиран под покровитељством Русије што је створило противтежу Аустроугарској и њеном евентуалном покушају да поништи све евентуалне позитивне резултате ратовања балканских земаља против Турске.²³ Општи и заједнички интерес свих чланица био је да се Турска протера са Балкана, међутим све чланице савеза имале су другачија виђења око поделе територије након протеривања Турске. Распад савеза је уследио након напада Бугарске на дојучерашње савезнике Србију и Грчку одмах након потписивања мира са Турском 1. јуна 1913. године. Због свега овога дошло је до потписивања новог савеза између Србије и Грчке коме је врло брзо након потписивања приступила и Румунија. Развој ситуације је у суштини довео до замене улога непријатељских држава јер је доскорашња савезница Бугарска сад постала непријатељска држава. Директна подршка Бугарској од стране Аустроугарске и гаранције територијалног интегритета навеле су Бугарску да нападне доскорашње савезнике Србију и Грчку²⁴ што је довело и до практичног распада Другог балканског савеза.

Након формирања Тројног савеза 1882. године између Немачке, Аустроугарске и Италије, остале европске силе су одлучиле да оформе савез који би представљао противтежу овом савезу. Након дужих преговора и потписивања низа међусобних

¹⁹ Славенко Терзић, *Србија и Грчка 1856-1903*, Београд, 1992, стр. 134.

²⁰ Исто, стр. 134-135.

²¹ Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Службени лист СРЈ, Београд, 1955, стр. 137.

²² Исто, стр. 135.

²³ Исто, стр. 137.

²⁴ Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, БИГЗ, Београд, 1989, стр. 674-675.

споразума Француска, Русија и Енглеска су формирале Тројни споразум или Антанту 1907. године.²⁵ Антагонизми између ова два савеза као и претензије сваке од великих сила довешће до избијања сукоба светских размера – Првог светског рата. У тренутку избијања Првог светског рата, Србија је имала само два формална савезника и то Црну Гору и Грчку. Након напада Србије од стране Аустроугарске 28. јула 1914. године, Грчка је прогласила неутралност и дистанцирала се од Србије наводећи да се споразум о савезу односи само на ратовање са Бугарском. Након напада Аустроугарске на Србију, у рат су ушле и чланице Антанте обзиром да Србија није била једини циљ овог напада. Ово је још један доказ да је главни критеријум који дефинише поступање свих држава национални интерес, јер свака држава у првом реду води рачуна о себи а о другим државама само онолико колико јој је потребно.

Обзиром на претензије Мађарске, због директне угрожености, Југославија и Чехословачка су током 1921. године, а након потписивање више споразума формирале војни савез под називом Мала антанта. Крајем године савезу се придружује и Румунија. Први тест на коме је савез показао све своје недостатке био је 1933. године када је постојала могућност да дође до сукоба између Југославије и Италије, на захтев Југославије да се активирају обавезе из савеза Чехословачка је одговорила да не планира да предузме акције против Италије јер то није дефинисано споразумом. Због оваквог одговора Чехословачке, када је 1938. године дошло до проблема са Немачком, Југославија је узвратила истом мером и одговорила да споразумом није предвиђено ангажовање против Немачке.²⁶ Овакви поступци су само допринели крају савеза али стварни крај Мале антанте представља приступање Румуније Тројном пакту и почетак напада на Југославију.

Као што је и раније напоменуто, учешће државе у једном савезу не мора да укључује њено учешће и у другим савезима, а на основу тога Југославија, Румунија, Грчка и Турска су одлучиле да формирају нови савез назван Балканска антанта 1934. године. Као што се може видети Југославија и Румунија су партиципирале у оба савеза, Малој антанти и Балканској антанти а због евентуалне угрожености од различитих претњи. Као и претходни савез и овај савез је имао неславни крај јер се 1939. године Румунија приклонила Тројном пакту а 1940. године формално изашла из савеза. Такође, када је 1940. године Италија напала Грчку, остале чланице су задржале неутралност чиме нису испоштовале своје обавезе али су тиме вратиле „услугу“ Грчкој која је претходно изјављивала да она неће предузимати акције против „небалканских“ држава уколико оне нападну чланицу Балканске антанте.²⁷

Као што је и претходно истакнуто, некада се савези склапају из превенције а некада из нужности због притисака великих сила. У један такав савез је ушла и Југославија, и то 25. марта 1941. године потписивањем приступања Тројном пакту. Међутим, након демонстрација у Београду јавно је одбијено приступању том савезу. Као резултат таквог напуштања пакта, Немачка је напала Југославију 6. априла 1941. године чиме је и званично прекинуто њено учешће у Тројном пакту.

²⁵ Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Службени лист СРЈ, Београд, 1955, стр. 74-75.

²⁶ Богдан Кризман, *Вањска политика југословенске државе 1918-1941*, Школска књига, Загреб, 1960, стр. 156.

²⁷ Живко Аврамовски, *Балканска антанта*, Институт за савремену историју, Београд, 1986, стр. 230.

Током историје могли смо да приметимо да чак и земље са потпуно супротним уверењима и другачијим друштвеним уређењима из нужности склапају савезе и савезништва. Такав пример представља савезнички уговор између Југославије, Грчке и Турске који је потписан 1953. и 1954. године.²⁸ Уговор је предвиђао узајамну војну помоћ потписница у случају неизазваног напада од других земаља. Овај трећи по реду балкански савез под називом Бледски савез, формиран је у условима када је Југославија била ван свих блокова, а Турска и Грчка су већ од 1952. године биле чланице НАТО пакта. Формирање овог савеза имало је веома велику улогу у условима ратне опасности по Југославију од стране земаља ВУ и лоших односа са западним земљама. Иако званично никада није био отказан од стране земаља потписница, савез је прећутно престао да постоји.

Иако је анализирана Србија кроз историјско раздобље само од 19-тог века до данас могло је да се сагледа део предности и недостатака савеза у којима је партиципирала. Међутим, у међународним односима и даље ће владати закони националних интереса великих сила, а прегруписавање и формирање различитих савеза ће се дешавати и у будућности тако да је чиста илузија да ће односи између држава бити хармонични. То не значи да ће дефинитивно бити ратова, али нас прошлост упозорава да су ратови увек пратили развој људског друштва. Због тога ће државе и у будућности радити оно што су радиле и у прошлости, а то је тражење партнера, формирање савеза или савезништава ради остварења сопствених аспирација. Без обзира колико су војни савези непоуздани за мале земље по питању потпуног остварења сопствених интереса, ипак се без савеза не би остварили чак ни мањи циљеви држава чланица. Пракса кроз историју је доказала да су постојали и успешни савези и савезништва, а да је већина савеза као фактор одвраћања реализовала своју намену.

Србија данас

Да би сагледали ситуацију у којој се налази Србија морамо узети у обзир постојећу законску регулативу као и важеће међународне уговоре које су званични представници прогласили, донели или потписали. Први чиниоц који дефинише тренутно опредељење Републике Србије представља чињеница да је од децембра 2006. године потписивањем оквирног споразума, Србија постала члан Програма Партнерство за мир. Други опредељујући податак представља чињеница да од децембра 2007. године Србија себе званично дефинише као војно неутралну земљу према постојећим војним савезима. Овакво дефинисање политике државе је успостављено резолуцијом коју је усвојила Народна Скупштина Републике Србије. Оваква оријентација је прихваћена иако ни у једном документу није подробније објашњено шта све подразумева оваква резолуција и декларисани статус. Политичари и медији оправдавају такву оријентацију државе чињеницом да у Европи и данас постоје државе које су неутралне а ипак су чланови ЕУ. Комплетнију слику добићемо детаљнијом анализом услова и околности у којима је декларисан статус и сам процес приступања програму Партнерство за мир.

²⁸ Уговор о пријатељству и сарадњи између ФНРЈ, Краљевине Грчке и Републике Турске, Службени лист ФНРЈ бр. 12/1953, Београд, 1953.

Неутралност Републике Србије

Ради разматрања статуса неутралности потребно је дефинисати појмове неутралности, неутрализма и несврстаности. У литератури срећемо више модалитета неутралног статуса држава, а за потребе овог рада узећемо поделу коју је извршио Boleslaw Boczek на сталну неутралност, неутрализам и несврстаност.²⁹ Под појмом *стална неутралност* подразумева се концепт неутралности који је проширен током хладног рата појавом нових држава које су или прогласиле сталну неутралност или су биле већ прихваћене као такве. Моделитети се разликују према начину на који је та неутралност успостављена (домаћим законодавством или путем валидних међународних уговора) и начину на који је та неутралност призната од стране других држава са тежиштем на релевантним факторима (највеће и најутицајније државе). Под појмом *неутрализам* подразумева се концепт који настао почетком Првог светског рата у Италији због дебате да ли треба да уђе у рат и којој страни треба да се она прикључи. Своје пуно значење добија током хладног рата када дефинише државе које не желе да се придруже постојећим војним савезима, а при том не желе да преузму обавезе неутралних држава. Појмом *несврстаност* означавају се концепти држава које су веома слични концепту неутрализма али са битном изменом у чињеници да морају активно да учествују у Покрету несврстаних³⁰ и да заговарају ванблоковску политику.

Да би схватили којем од ових концепата припада проглашена војна неутралност Србије сагледаћемо проблем и услове који су претходили проглашењу као и сам процес проглашења у Народној скупштини Републике Србије.

Након бомбардовања СРЈ, народ и политичке власти у Југославији и Србији нису имали позитиван став према НАТО алијанси, међутим, након пада Слободана Милошевића са власти дошло је до заокрета у оријентацији нових власти. Јавно је обелодањена намера да се сарађује са НАТО-ом као једно од битнијих спољнополитичких опредељења. Након смиривања побуне Албанаца на југу Србије³¹ и позитивног учешћа представника НАТО-а у решавању побуне, негативна слика код становништва Србије се умногоме променила. СРЈ и Србија су кренуле полако са приближавањем западу ангажовањем у Програму НАТО-а названом Партнерство за мир (ПЗМ). Међутим, након почетка преговора о коначном статусу Косова током 2006. и 2007. године и презентовања плана предлога решења статуса Косова од стране специјалног изасланика Генералне скупштине УН Мартија Ахтисарија, (тзв. Ахтисаријев план)³² дошло је до драстичне промене курса спољне политике Србије. На путу спречавања признавања независности Косова у УН, Србија се окренула ка Руској Федерацији и Кини. Као једна од мера које су уследиле након ове промене је и доношење Резолуције у скупштини Републике Србије, дана 27.11.2007. го-

²⁹ Boleslaw A. Boczek, „*Neutrality in the XXI century, lessons for Serbia*“, ISAC фонд, Београд, 2011, стр. 5-12.

³⁰ Покрет несврстаних оформљен је 1961. године са циљем обједињавања новоформираних држава и држава које нису приступиле ниједном савезу са основним циљем мирољубиве коегзистенције и разоружања у свету.

³¹ Побуна Албанаца на југу Србије (општине Прешево, Медвеђа и Бујановац) 2001. године.

³² План је предвиђао давање надгледане независности Косова што је било супротно од предлога Србије о варијанти проширене аутономије.

дине којом је установљена војна неутралност Србије. Резолуција Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије гласи: „Због укупне улоге НАТО, од противправног бомбардовања Србије без одлуке Савета безбедности УН до Анекса 11 одбаченог Ахтисаријевог плана, у коме се одређује да је НАТО „коначан орган“ власти у „независном Косову“, Народна скупштина доноси одлуку о проглашењу војне неутралности Републике Србије у односу на постојеће војне савезе до евентуалног расписивања референдума на којем би се донела коначна одлука по том питању.“ У тренутку доношења Резолуције којом је формално прогласила своју неутралност, Србија је била ангажована у оквиру ПзМ тако да је Резолуција врло значајна због одреднице о расписивању референдума у случају приступања било ком војном савезу. Скоро деценију касније, за већину нашег становништва и даље није јасно шта је то неутрални или војно неутрални статус, односно која су права, обавезе и перспективе Србије у складу са овако дефинисаним спољнополитичким курсом.

Суштина неутралног статуса, као што је већ објашњено, представља намеру једне државе да избегне тренутне или потенцијалне сукобе. У ту сврху државе дефинишу сет закона, правила и норми за вођење спољне политике у будућности што би требало да допринесе легитимизацији и признавању таквог статуса од стране међународне заједнице. Ако анализирамо детаљно сам садржај резолуције „*војна неутралност у односу на постојеће војне савезе*“, ништа није прецизно дефинисано јер овакав концепт неутралности не дефинише обавезе спољне политике. У другом делу „*постојеће војне савезе*“ аутоматски није искључена могућност прикључења Србије неком новоформираном војном савезу што је у директној супротности са неутралношћу. Такође, у тренутку доношења резолуције, Србија је на својој територији имала и стране трупе и стране војне базе (територија покрајине Косово), а није ограничила њихово присуство што, такође, доводи у питање сам концепт војне неутралности. Међутим, у овој резолуцији остављена је могућност да се грађани Србије накнадно изјасне о евентуалном прикључењу неком од постојећих или неком новоформираном војном савезу што директно оспорава неутралну спољну политику у будућности и тиме доводи у сумњу концепт војне неутралности. Уколико наставимо даљу анализу, кроз већину стратегијских докумената Републике Србије, која су донета после наведене резолуције као што су Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране Републике Србије³³ неутралност нигде није анализирана ради давања смерница за даље поступање.

На основу свега наведеног, према Бозеновој подели, тренутни статус Републике Србије је веома близак неутрализму, док је, узимајући у обзир спољнополитичко поступање и документа, поприлично удаљен од неутралности.

Програм Партнерство за мир

Након распада Југославије, СССР-а и Чехословачке и настанком низа нових држава у Европи и у свету почели су да се појављују нови облици савезништава, јер је распуштањем ВУ остао на светској сцени само један војни савез. НАТО као једи-

³³ Стратегија националне безбедности, Службени гласник бр. 88, Београд, 2009; Стратегија одбране Републике Србије, Службени гласник бр. 88, Београд, 2009.

ни преостали војни савез због промењене ситуације у свету био је приморан да изврши одређене трансформације и да се прилагоди новонасталој ситуацији. Обзиром на тенденцију ширења НАТО и жеље великог броја новонасталих држава да повећају своју безбедност приступањем овом савезу појавиле су се различите иницијативе усмерене на повећање поверења и сарадње. Једна од тих нових иницијатива представља Програм „Партнерство за мир“ који нуди свим заинтересованим државама могућност да продубе сарадњу са НАТО у складу са сопственим интересима. Потписивањем Оквирног документа, од стране тадашњег председника Републике Србије Бориса Тадића, Србија је 14. децембра 2006. године постала учесница ПЗМ.³⁴ НАТО је циљеве своје партнерске политике дефинисао као: „конструктиван дијалог и сарадњу; обезбеђене услове за реализацију реформе система одбране и безбедности код држава партнера; ефективан и ефикасан допринос партнерских оружаних снага реализацији операција под вођством НАТО; достигнуте интегративне способности држава партнера који су аспиранти за чланство у НАТО“.³⁵ У досадашњој пракси ПЗМ, у односу на дефинисање и реализацију циљева партнерства и избор механизма сарадње, издвојила су се четири начина ангажовања држава партнера: недовољно активан партнер, активан партнер, напредан партнер и држава аспирант за чланство у НАТО.³⁶ Недовољно активни партнери имају веома скромну сарадњу са НАТО услед непостојања политичке воље или слабих финансијских могућности. Активни партнери сарађују са НАТО кроз скоро све механизме ПЗМ и у догледној будућности очекују да ће постати кандидати за чланство. Обим и темпо сарадње одређује свака земља за себе а на основу својих могућности и потреба што конкретно дефинише у презентационом документу. Република Србија је у презентационом документу изразила спремност да преузме део одговорности за стабилан и трајан мир у региону, учествује у мировним операцијама са мандатом УН и достигне интероперабилност војске са снагама држава чланица НАТО. У складу са тим, Србија је одабрала осам приоритетних области сарадње, а поред њих је изразила заинтересованост да са Алијансом сарађује у још десет додатних области.³⁷ Ради остварења својих циљева у ПЗМ и спровођења активности у изабраним областима сарадње, Србија предвиђа ангажовање одређених ресурса и средстава. Република Србија је исказала намеру да се активно ангажује у ПЗМ, међутим, постоји могућност да постане недовољно активан партнер, што зависи од процеса решавања статуса Косова и Метохије.

Чињеница да одлука Скупштине Србије о војној неутралности наше земље није релевантна за друге земље, јер није призната међународним уговорима (изузев Швајцарске и Аустрије ниједна неутрална земља нема признато то право међународним уговорима). Пракса показује да се њихова неутралност поштује, па би требало да се поштује и неутралност Србије, обзиром да она у послератној историји није била члан постојећих војних савеза, а њено учешће у ПЗМ треба да допринеси

³⁴ Мирослав Глишић, *Ангажовање Републике Србије у Програму Партнерство за мир*, Војно дело, Београд, 4/2008, стр. 12.

³⁵ Исто, стр. 17.

³⁶ *Водич кроз ПЗМ*, II допуњено издање, ISAC фонд, Београд, 2008, стр. 43-44.

³⁷ Исто, стр. 37.

унапређењу угледа и њеног међународног положаја. Република Србија у односима са НАТО, кроз ПзМ, треба да извуче највеће могуће користи, како за индивидуалну одбрану тако и као основа за различите форме деловања у будућности у складу са националним интересима. Обзиром да су дефинисане области сарадње, активно ангажовање Србије у ПзМ не сме бити став и активности које реализује само Министарство одбране и Војска Србије, већ целокупног система.

Србија између НАТО и ОДКБ

Србија је сада суочена са многобројним проблемима јер се земља још увек налази у транзицији. Будући безбедносни изазови нарочито се односе на даље распарчавање територије јачањем сепаратистичких структура у земљи али и у окружењу, подстицања на потенцијално обнављање сукоба на нашој територији или у региону, а као један од најбитнијих је сврставање Србије у неки од савеза. О војној неутралности државе која има стране војне базе и страну војску на својој територији, тешко је говорити и она је само формална. Дискусија око тога да ли је за Србију боље решење војна неутралност или војни савез, мора да узима у обзир све потенцијалне војне савезе. Основни мотив неке државе за успостављање војног савеза са другом државом или више других држава је јачање безбедности и процена немогућности самосталне одбране у евентуалним будућим сукобима. Према томе, војни савези су засновани на потреби повећања сопствене безбедности, што нас доводи до кључног питања: Да ли Србија учлањењем у НАТО или ОДКБ појачава своју безбедност или је још више компликује и угрожава? До одговора на ово питање покушаћемо да дођемо упоређивањем предности и недостатака чланства у постојећим савезима.

Предности и недостаци чланства у НАТО

Међу српским политичким званичницима постоје подељена схватања о чланству Републике Србије у НАТО. Став Републике Србије према НАТО опредељују чиниоци спољнополитичког одлучивања па самим тим одређују и начин њеног ангажовања у различитим програмима сарадње (нпр. ПзМ). Већина тих чинилаца налази се у сложеној међузависности, чиме је отежано објективно промишљање оптималног начина сарадње Републике Србије са НАТО.³⁸

У медијима у Србији постоје различита објашњења и различити аргументи за и против прикључења у НАТО-у али свакако да би сагледали целовиту слику анализираћемо их појединачно и то у првој групи аргументе за прикључење, а у другој групи недостатке чланства у НАТО. На самом почетку морамо истаћи пар уводних напомена и то да сам процес учлањења или неучлањења у НАТО не може се посматрати само са војног аспекта већ се мора сагледати у целини јер је НАТО војно-политички савез.

³⁸ Мирослав Глишић, *Ангажовање Републике Србије у Програму Партнерство за мир*, Војно дело, Београд, 4/2008, стр. 12.

Као први разлог који се појављује јесте чињеница да је НАТО данас најјача војна алијанса и да би се учлањењем у такву алијансу пре свега избегла могућност директне конфронтације и рата са њом. Овакав аргумент се свакако не може доводити у питање јер је данас НАТО савез који укључује САД чији је војни буџет тренутно највећи на свету. Обзиром да је у оквиру ПзМ извршена реорганизација војске по угледу на запад, сам даљи процес приближавања био би лакши и једноставнији. У прилог овакве констатације иде и чињеница да је од захтева који је Доктрина поставила пред војску „интероперабилност“ односно „способност ВС да са оружаним снагама других земаља изводи ефективну обуку, вежбе и операције, у заједничким мисијама и задацима.“³⁹ Такође, у оквиру војне сарадње у ПзМ део старешина ВС је оспособљаван у војним школама на западу чиме би се веома брзо могла имплементирати стечена знања у процес обучавања војске. Ангажовање припадника војске у оквиру заједничких вежби такође представља значајан ресурс у облику искуства која би ВС могла да имплементира у процес доношења војних одлука и сам рад. Веома битан део представља и програм концепта оперативних способности⁴⁰ на основу којих је део јединица војске декларисан за учешће у заједничким активностима са НАТО-ом а који се обучавају у складу са њиховим стандардима. Овде је наведен само део чињеница који иду у прилог војног аспекта учлањења у најјачу алијансу и већ су делимично поменути у оквиру ПзМ.

Следећи разлог који иде у прилог учлањењу у НАТО јесте чињеница да ће Србија учлањењем у НАТО бити у истом савезу са свим својим суседима чиме ће се осигурати њена безбедност и стабилност. Уколико се изврши анализу свих земаља који су наши суседи свакако ће се доћи до закључка који потврђује претходну констатацију јер је већина суседних земаља већ чланица НАТО,⁴¹ а остале су на путу ка НАТО.⁴² Поред чињенице партиципације у истој алијанси са суседима, на повећање безбедности најзначајније утиче учлањење у војни савез који је чланом 5. уговора дефинисао обавезе сваке чланице у случају напада на једну од њих или на савез уопште. Учлањење у НАТО, као организацији за колективну одбрану, безбедност Србије би била значајно на вишем нивоу не само на регионалном нивоу, као што је већ поменуто, него и на ширем нивоу.

Гаранција безбедности и стабилности, која је у претходном делу укратко описана, представила би потребну основу за проширење обима страних инвестиција у Србију јер је то један од основних услова које велике мултинационалне компаније траже. Ова чињеница представља следећи позитивни аспект учлањења у НАТО, јер нико не жели да улаже у земљу у којој нема гаранција безбедности њиховог капитала. Као конкретнији прилог овој тврдњи је изјава да би „Србија послала сигнал инвеститорима да је безбедна за улагања. Тиме би се повећао кредитни рејтинг и убрзао економски просперитет земље (кад је Румунија ушла у НАТО стране инве-

³⁹ Доктрина Војске Србије, Медија центар Одбрана, Београд, 2010, стр. 31.

⁴⁰ Концепт оперативних способности је механизам ПзМ који омогућава државама партнерима да оспособљава део јединица у складу са НАТО стандардима и припрема их за заједничке активности са партнерима.

⁴¹ Мађарска, Румунија, Бугарска, Хрватска и Албанија.

⁴² Македонија, Црна Гора и БиХ.

стиције у ту земљу порасле су за 141 одсто)⁴³. Инвестиције у посрнулу привреду Србије и те како допринеле новим програмима запошљавања и економском просперитету њених грађана. Поред оваквих директних утицаја незанемарљиви су и индиректни утицаји јер би са економским просперитетом дошло до обавезне обуке кадрова и смањења одлива младих кадрова из земље, стварања услова за повећање породица и до повећања и квалитета и квантитета људских ресурса земље.

Република Србија је дефинисала као један од својих циљева и приоритета улазак у Европску унију (ЕУ), а на основу досадашњих искустава све земље у транзицији, као што је и наша земља, морале су прво да постану чланови НАТО па тек онда да постану чланови ЕУ. У прилог ове тврдње извршићемо кратку анализу пута ка ЕУ дела европских земаља са тежиштем на земљама у окружењу. Мађарска је ушла у НАТО 1999. године а у ЕУ 2004. године, Бугарска је ушла у НАТО 2004. године а у ЕУ 2007. године, Румунија је ушла у НАТО 2004. године а у ЕУ 2007. године и Хрватска је ушла у НАТО 2009. године а у ЕУ 2013. године. Од суседних земаља Албанија је ушла у НАТО 2009. године али још увек није ушла у ЕУ. Такође, треба узети у обзир чињеницу да учлањење у ЕУ подразумева учешће у заједничкој безбедносној политици што Србији може створити обавезу учешћа у заједничким војним снагама са осталим чланицама ЕУ, а самим тим и НАТО.

Следећи разлог за учлањење у НАТО представља чињеница да је проглашена војна неутралност Србије није званично призната међународним уговорима као што је Швајцарска и Аустрија. Као што је већ објашњено, сама неутралност Србије је веома проблематична као историјски утемељено спољнополитичко опредељење и веома не реално, јер је током своје историје Србија била све само не неутрална држава. Обзиром да је већ кроз ПЗМ приближена НАТО-у, логичан след догађаја је да се учлани у НАТО.

Као разлог за учлањење у НАТО истиче се свакако чињеница да је сам процес учлањења као и чланство поприлично финансијски кошта али да су политичке, економске и технолошке користи које чланство доноси земљи многоструко веће. Део тих користи кроз инвестиције смо већ поменули, а део који се односи на технолошку корист свакако подразумева да се у оквиру економског развоја доноси и технолошки развој кроз усвајање савремених процеса производње. Политичка корист чланства сагледава се у чињеници да учешће у НАТО-у као војно-политичком савезу омогућава Србији да на равноправним основама седи за столом када се буде одлучивало о областима које могу да утичу на будућност земље.

Као недостаци чланства у НАТО износе се најчешће следећи аргументи:

- Србија би индиректно признала легитимитет војној интервенцији против СРЈ 1999. године и свим евентуалним одлукама о коначном статусу Косова и Метохије;
- Србија би сама оправдала агресију, признала отцепљење Косова и Метохије и прихватила криминализацију сопствене одбране;
- Односи са Русијом би били угрожени;
- Опасност од међународног тероризма због учествовања у НАТО операцијама;
- Србија не би могла да остане војно неутрална;
- ЕУ је довољан гарант безбедности, итд.⁴⁴

⁴³ Филип Ејдус, *Јефтинује је ући у НАТО*, Недељни телеграф од 19. септембра 2007.

⁴⁴ Хатица Бериша, *Предности и недостаци уласка Србије у НАТО*, Мегатренд ревија бр. 2/2014, Мегатренд универзитет, Београд, стр. 282.

НАТО је пре шеснаест година извршио оружану агресију против СРЈ, без одобрења Савета безбедности УН, чиме је починио злочин против мира, за шта још није одговарао пред надлежним међународним кривичним судом. За тај чин НАТО се Србији није досад извинио, нити је показао спремност да плати ратну штету за сва разарања и губитке хиљада људских живота које је изазвао. Водећи чланови НАТО-а се нису задовољили насилним одвајањем Косова од Србије, већ су били директно ангажовани у политичким припремама за једнострано проглашавање независности Косова. Након нелегитимног проглашења признали су његову независност и до овог момента активно лобирају код других држава да такође признају независност те њихове творевине. Наведеном противправном агресијом на СРЈ 1999. и политичком акцијом 2008. године за признање Косова као још једним атаком на територијалну целовитост Србије, НАТО је манифестовао отворено своје интересе на овом простору што се неће променити ни уласком Србије у ову алијансу. Такође би пре или касније Србија морала да призна „суседну“ државу Косово као што је то урадила већина чланица НАТО-а.

Целокупна јавност је свесна чињенице да се у последњих неколико година догодило неколико терористичких напада на земље које су чланице НАТО-а а као последица њиховог ангажовања у операцијама НАТО (случајеви у Великој Британији и Шпанији).⁴⁵ Учлањењем Србије у НАТО, припадници војске били би ангажовани у операцијама НАТО-а у одређеним кризним жариштима што би могло да проузрокује терористичке нападе и на нашој територији.

Будући да је Скупштина Србије усвојила одлуку о неутралности Србије у односу на друге војне организације, сви званични органи имају стриктну обавезу да је поштују и да своје активности према другим војним организацијама врше у сагласности са њом. На основу те одлуке учешће у Програму ПзМ је горња граница до које званични органи могу ићи у сарадњи са НАТО-ом. Свако прекорачивање те границе или довођење у питање поменуте одлуке о неутралности, представљало би деловање супротно званичним одлукама. Различити приступи имају истакнуте различите предности и недостатке чланства у НАТО-у тако да се не могу истакнути сви аспекти али за потребе овог рада изнето је само неколико предности и недостатака.

Предности и недостаци чланства у ОДКБ

Као што је већ речено, ОДКБ представља организацију која је релативно млада и за коју је јавност у Србији у много мањој мери обавештена у односу на НАТО. У доступној литератури нису сагледавани сви аспекти учлањења у ОДКБ већ само поједини аспекти у зависности од циља рада. Због овог ограничења однос Србије према ОДКБ сагледаћемо кроз призму односа Србије са Русијом као водећом нацијом у овом савезу обзиром да је однос са осталим чланицама заступљен у много мањој мери. За Србију је од велике важности међународна позиција Русије јер традиционално добри односи могу да помогну Србији у решавању неких проблема на глобалној сцени уколико се интереси поклапају или нису директно супротни.

⁴⁵ Терористички напади на Лондон 2005. године и Мадрид 2004. године.

Што је речено за анализу учлањења у НАТО, исто важи и за анализу учлањења у ОДКБ, јер да би се добили валидни резултати анализе, не сме се сагледавати само са војног аспекта већ се морају узети и политички, економски и сви остали аспекти. За разлику од уопштеног негативног поимања НАТО-а код дела становништва Србије због бомбардовања, уопштено поимање ОДКБ било би у старту позитивно јер никада нисмо имали ратних сукоба ни са једном државом-чланицом овог савеза. У првом делу ћемо анализирати предности а након тога и недостатке чланства у ОДКБ.

Као прву предност свакако треба истаћи да је већина сложене технике са тежиштем на техници у РВ и ПВО (авијација, ПВО и сл.) коју користи ВС совјетског порекла а већини су истекли ресурси тако да се морају занављати. Такође и делу опреме чија је основа совјетског порекла а ми смо извршили надоградњу или средствима и опреми која је компатибилна са руском техником (тенкови Т-72 и сл.) истичу ресурси и неопходан им је ремонт. Учлањењем у ОДКБ услови за набавку опреме и наоружања новије генерације као и ремонт постојеће опреме би се реализовао по приступачнијим финансијским условима.

Војска је у последњем периоду значајно смањила своје бројно стање што би вероватно било промењено учлањењем у ОДКБ због евентуалног партиципирања у заједничким снагама овог савеза. Такође су значајне ефективне војске проглашене вишковима и процес продаје тих вишкова је још увек у току. Овакви процеси би вероватно били заустављени јер би променом бројног стања војске било неопходно опремање већег броја јединица.

Следећа предност учлањења у ОДКБ свакако би била једна од најважнијих јер се односи на политичко дипломатску подршку Републике Србије у очувању територијалног интегритета и борби против проглашења независности тзв. Републике Косова. Као што је већ наглашено у делу о условима проглашења војне неутралности Србије, Руска федерација је дала подршку Србији у борби против признавања „надгледане независности“ Косова, а самим чином учлањења у овај савез та подршка би била још интензивнија и конзистентнија. Такође, утицај Русије на глобалној политичкој сцени помагао би напорима Србије да се спрече покушаји пријема Косова и у остале међународне организације (нпр. UNESCO и сл.).

Незаобилазна предност учлањења представља свакако јак сигнал приватним и државним компанијама из Русије и осталих држава-чланица овог савеза да појачају постојеће инвестиције и покрену нове инвестиције у посрнулу привреду Србије. Као што је опште познато на територији Србије руске компаније су власници наше највеће нафтне компаније (НИС). Такође, иако је тренутно заустављена градња јужног крака гасовода кроз Србију тзв „Јужног тока“, постоје разне варијанте нових гасовода који би пролазили кроз нашу територију што би свакако довело до унапређења енергетске безбедности Србије. Такви велики пројекти би донели унапређењу стања наше привреде кроз директне инвестиције и кроз ангажовање наших грађевинских ефектива.

Наставак извоза производа на велико тржиште по повлашћеним условима би представљало следећу предност, а и евентуално побољшање постојећих услова би можда уследило након учлањења у ОДКБ. Потписивањем неколико билатералних споразума (Споразум о слободној трговини између СРЈ и Руске Федерације из августа 2000. годи-

не).⁴⁶ Србија и Русија су институционализовале билатералне економске односе. По наведеном споразуму 99% производа је ослобођено плаћања царине у међусобном промету са обавезом да су производи минимално 51% домаћег порекла.

У Нишу се тренутно налази развијен руско-српски хуманитарни центар који је у претходном периоду пружио помоћ и Србији и земљама у окружењу у борби са природним непогодама и отклањању последица истих. У претходном периоду представници Сектора за ванредне ситуације Републике Србије су користили капацитете овог центра што је свакако једна од предности коју сарадња са Русијом пружа а учлањење Србије у савез довело би до проширење капацитета и регионализације центра. Таквим поступком допринели би унапређењу односа са земљама у окружењу.

Поред ових наведених предности, свакако постоје и недостаци које процес учлањења у овај савез доноси са собом. Као прва негативност истиче се непостојање копнене везе са државама чланицама ОДКБ и једина веза са овим државама је преко Дунава и Црног Мора. У претходном делу је већ описано да су суседне земље које представљају природну везу са земљама ОДКБ (Румунија и Бугарска) већ чланице НАТО алијансе и коришћење њихове територије и ваздушног простора били би забрањени за војне ефективе другог савеза. Том чињеницом би се довело у питање уопштено војно снабдевање Србије.

У последњој деценији дошло је до реорганизације ВС по питању устројства јединица а и саме организације система командовања који су под утицајем учења у ПЗМ прилагођени западним стандардима. Оваква организација и устројство свакако су некомпатибилни са организацијом и устројством руске војске и армија осталих савезника у ОДКБ. Ово свакако представља значајан проблем који би се појавио у планирању и организовању заједничке употребе војски и изискивао би дужи временски период усаглашавања законске регулативе и процедура рада у ВС.

Након свега изнешеног поставља се питање разлога уласка у НАТО јер би Србија ускоро требало да буде окружена само чланицама НАТО, а самим тиме и питање ко би је могао угрозити. Ако ће се Србија ускоро наћи у таквом пријатељском окружењу, онда је њена безбедност осигурана на најбољи начин, па би био непотребан трошак учланити се у НАТО. Са друге стране чланство у ОДКБ као организацији која се тек устројава и чији главни правац још увек није нормативни дефинисан може још више закомпликовати ситуацију Србије узимајући у обзир да се она већ налази на путу ка ЕУ и чланица је ПЗМ.

Ако би разлог за учлањење у НАТО били економске природе тј. да би нам донеле велике стране инвестиције поставља се питање зашто се то није десило у Румунији и Бугарској, односно на другој страни зашто није било великих инвестиција у осталим чланицама ОДКБ. Често противречни односи између Русије и НАТО могу да наведу на закључак да се ти односи могу још више закомпликовати и да доведу до ситуације непосредне ратне опасности. Ако би Србија у том случају била у НАТО, ангажовањем члана 5. Србија би се нашла у ратном стању са Русијом односно уколико би Србија била у ОДКБ онда би се нашла у ратном стању са свим земљама у свом окружењу.

⁴⁶ Указ о ратификацији уговора о слободној трговини између СРЈ и Руске Федерације из августа 2000. године, Међународни уговори, Службени лист СРЈ бр. 1/2001, Београд, 2001.

Узимајући у обзир проглашену војну независност Републике Србије онда је њено приближавање једном војном савезу и учешће у својству посматрача у другом савезу свакако недоследно. Такво држање може значити или да се прећутно саглашавамо с тим да је будућност Србије у НАТО-у или да наша политичка сцена не осећа подједнаку обавезу да поштује одлуку Скупштине о војној неутралности Србије.

Анализирајући све претходно наведено, Србија је и те како заинтересована за повећање сопствене безбедности и да је њој свакако место у некој од постојећих безбедносних структура. Међутим, коначна одлука треба да буде донета тек након свеобухватне анализе и промишљања уз уважавање клаузуле о војној неутралности организовањем референдума

Закључак

Непроменљива законитост која генерише међународно понашање неке државе јесу пре свега њени интереси и њене могућности, а савези међу државама увек ће зависити искључиво од тога колико се подударају интереси држава које желе у тај савез. Република Србија сама не може одговорити на све безбедносне ризике и претње, посебно не на оне глобалног и транснационалног карактера због чега мора да пронађе праву меру партиципирања у постојећим савезима. Србија ниједан савез не треба да сматра непријатељским а управо интерес као генератор учешћа у савезима мора да буде пресудан за избор савезника и учешће у војним савезима. Кроз примере учешћа Србије у савезима кроз историју приказана је и чињеница да се сразмерно интересу жртвује и пријатељство а они који су утопистички веровали у супротно, пракса их је сурово демантовала.

Један од најважнијих мотива који је генерисао овај рад је свакако тренутна ситуација у свету и констелација снага у којој се нашла наша земља и актуелизација потребе ослањања на војне савезе као оријентације наше спољне политике. Суштина повезивања са онима који су различити и превазилажења проблема огледа се у флоскули „ми морамо бити заједно не зато што смо исти већ упркос томе што смо различити“. Наша политичка елита мора да демонстрира дипломатске способности на делу јер Србија не сме себи дозволити „луксуз“ да поново дочека неки нови евентуални сукоб као 1999. године без јаког савезника на својој страни.

У циљу дефинисања даљег пута Србије ка неком од војних савеза потребно је реализовати више стручних научних расправа али одговор не сме бити изабран на основу жеље и добре воље већ на основу објективних разлога. У овом раду је приказан део позитивних и негативних аспеката партиципирања у постојећим савезима и то може послужити као платформа за разматрање будућег пута наше земље и спољнополитичку оријентацију ка тако дефинисаном циљу. Било да одаберемо један или други савез мора се знати зашто, јер у другачијем случају неминовна је грешка, а са последицама које би биле сразмерне тежини грешке морала би да се суочи тренутна популација, а вероватно и део будућих генерација.

Литература

- [1] Богдан Кризман, *Вањска политика југословенске државе 1918-1941*, Школска књига, Загреб, 1960.
- [2] *Водич кроз Партнерство за мир*, II допуњено издање, ISAC фонд, Београд 2008.
- [3] *Војни лексикон*, Војно издавачки завод, Београд, 1981.
- [4] Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, БИГЗ, Београд, 1989.
- [5] *Доктрина Војске Србије*, Београд, 2010.
- [6] Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Службени лист СРЈ, Београд, 1955.
- [7] Живко Аврамовски, *Балканска антанта*, Институт за савремену историју, Београд, 1986.
- [8] Мирослав Глишић, *Ангажовање Републике Србије у Програму Партнерство за мир*, *Војно дело*, 4/2008, Београд, 2008.
- [9] Мирослав Младеновић, Зоран Јефтић и Горан Мандић, *Организација уговора о колективној безбедности између илузије и анти-нато*, *Војно дело*, 1/2015, Београд, 2015.
- [10] Међународни уговори, *Службени лист СРЈ*, бр. 1/2001, Београд, 2001.
- [11] *Нова Ларусова енциклопедија*, ЈРЈ, Земун, 1999.
- [12] *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- [13] Радован Вукадиновић, *Међународни политички односи*, Школска књига, Загреб, 1980.
- [14] *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Београд, 2009.
- [15] *Стратегија одбране Републике Србије*, Београд, 2009.
- [16] Славенко Терзић, *Србија и Грчка 1856-1903*, Београд, 1992.
- [17] Уговор о пријатељству и сарадњи између ФНРЈ, Краљевине Грчке и Републике Турске, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 12/1953, Београд, 1953.
- [18] Филип Ејдус, *Јефтиније је ући у НАТО*, *Недељни телеграф*, 19. септембар 2007.
- [19] Хатица Бериша, *Предности и недостаци уласка Србије у НАТО*, *Мегатренд ревија*, бр. 2/2014, Мегатренд универзитет, Београд, 2014.

СТРАТЕШКА КОМУНИКАЦИЈА У ФУНКЦИЈИ
НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Мирослав Митровић*
Универзитет одбране у Београду,
Институт за стратегијска истраживања

Појам стратешке комуникације је веома актуелизован у делу друштвених односа данашњице. О њему се говори као о активности, предмету теоретског изучавања или као о резултанти планирања и деловања организационих ентитета свих нивоа, од корпорације до држава и њихових савеза, при чему сам појам остаје ипак недовољно дефинисан. У раду се на основу широке базе научне и стручне литературе, анализира појам, структура и појавне форме стратешке комуникације. Размотрена је примена стратешке комуникације у функцији остваривања националних интереса са освртом на њену улогу и утицај на систем одбране и безбедности. Извршена је корелација стратешке комуникације и хибридног концепта нарушавања националне безбедности.

Рад даје допринос дефинисању појма стратешке комуникације као и предлог њеног моделовања и управљања јавним мњењем које је у генези имплементације комуникационе стратегије.

Кључне речи: *стратешка комуникација, јавно мњење, национална безбедност*

Увод

Свака информација не мора бити и утицај, али сваки утицај се значајно заснива на управљању информацијама. Стратешка комуникација је актуелизован појам који у савременом контексту има широку палету значења и примењује се у многим гранама друштвеног живота. Тако је стратешку комуникацију могуће посматрати у контексту друштвених кретања и дешавања и то почевши од националног и међународног нивоа до корпоративне стратешке комуникације.

Као „отац“ синтагме која осликава сложене и свеобухватне комуникацијске процесе, канале и инструменте ангазоване у оквиру остваривања циљева од националног значаја у области одбране и безбедности,¹ сматра се Винц Вито шеф Посебног одељења за одбрамбене науке САД, који је израз „стратешка комуникација“ употребио у оквиру извештаја који се тиче управљања ширењем информација, 2001. године.²

* др Мирослав Митровић, miroslav.mitrovic@mod.gov.rs

¹ Christopher Paul, *Getting Better at Strategic Communication*, 2011, RAND, стр. 1

² *Report of the Defense Science Board Task Force on Managed Information Dissemination*, Washington, D.C., October 2001. As of July 1, 2011: <http://www.acq.osd.mil/dsb/reports/ADA396312.pdf>

Назив стратешка комуникација се састоји од два појма: стратегија и комуникација. Коришћење појма стратегија у опису изведенице означава да активност није случајна или ненамерна, да се тиче суштине мисије организације, те да је од кључног значаја за њен успех и да се мора посматрати широко и кроз више димензије. На другу страну, истиче се комуникација која се може посматрати са аспеката различитих друштвених наука, као што су комуникологија, психологија, социологија или њихових дисциплина, као што је социјална психологија. За нас је од посебног значаја менаџмент приступ као део друштвено хуманистичког корпуса наука.

Поред тога што се у описивању стратешке комуникације користе различити термини (комуникациони менаџмент, интегрисана комуникација, менаџмент репутацијом, корпоративне комуникације, итд.), она се у суштини представља утицај на ставове, информисање, убеђивање, дискурзивне као и на релационе комуникације које се користе са сврхом и у контексту остваривања мисије организације. Савремена тумачења идентификују стратешку комуникацију као комуникацијски процес који има за сврху да унапреди остварење мисије организације у коме су људи ангажовани на примени комуникацијске праксе у име организације, циља или друштвеног покрета.³

Стратешка комуникација је термин који се користи за означавање највишег нивоа ангажованости комуникацијских постигнућа организације на унапређивању њене мисије.⁴ У контексту националне одбране и безбедности, стратешку комуникацију можемо идентификовати са сваком активношћу, изјавом, поруком, описом и радњом оружаних снага државе које утиче на перцепцију и мњење популације која је томе сведок, како у простору где се остварују операције (непосредно) као и у најширем свету (посредно).⁵

При томе, управљање стратешким комуникацијама подразумева начин на који организација представља себе у друштву као друштвеног актера у креирању јавне културе и у разматрању питања од јавног значаја. У том смислу се стратешка комуникација може посматрати кроз:

– Национални (државни) институционални ниво: јавна дипломатија, психолошке операције, социјални маркетинг, пропаганда, интересне комуникације (лобирање, заступање интереса, стратешко преговарање).

– Корпоративни ниво: односи са јавношћу, интегрисане маркетинг комуникације, друштвено одговорна пракса, корпоративне политичке активности.

Савремена стратешка комуникација је услед утицаја глобализације и технолошке револуције значајно попримила карактеристике међународне комуникације, односно, поруке и информације не стају на границама или у доменима одређених формалних ентитета, (држава, савеза, удружења, итд) већ досеже све планиране и жељене, али и непланиране или нежељене сегменте и групе јавности. Зато је при креирању сваке кампање стратешке комуникације неопходно размотрити националне, политичке, историјске, етичке, културне, језичке и остале аспекте које поруке и активности могу произвести.

³ Hallahan, K., Holtzhausen, D. R., Van Ruler, B., Vercic, D., & Sriramesh, K. (2007). Defining strategic communication. *International Journal of Strategic Communication*, 1(1), 3–35.

⁴ Oxford Bibliographies <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756841/obo-9780199756841-0007.xml>

⁵ Helmus, Todd C., Christopher Paul, Russell W. Glenn, Enlisting Madison Avenue: *The Marketing Approach to Earning Popular Support in Theaters of Operation*, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, MG-607-JFCOM, 2007, p. 171.

Стратешка комуникација и национална безбедност и одбрана

Стратешка комуникација има значајну улогу у националним и међународним политичким, дипломатским, економским, безбедносним и одбрамбеним релацијама. При томе може се рећи да је она истовремено и процес и средство за постизање циља организационог ентитета. Она проистиче из стратешког плана организације, а у случају државе, из стратешки опредељених националних интереса, и фокусирана је на улогу комуникације у омогућавању стратешких циљева организације, нације.

На националном нивоу, да би била успешна, стратешка комуникација мора укључивати комуникациони садржај и емисију активности, „слика“ и политика.⁶ Њу представљају координиране активности, поруке, слике и друге форме приказивања или ангажовања које имају намеру да информишу, утичу или убеде публику у складу са националним циљевима.⁷

За државе, према одређеним ауторима, стратешка комуникација представља и инструмент којим се владе користе у условима против побуњеничких операција или оружаних конфликта, да би утицале на перцепцију, ставове, веровања и понашање субјеката у друштву и ван њега, невладиним групама, неутралним елементима, противницима и саветницима и савезницима у функцији подршке политици националне безбедности.⁸

Стратешка комуникација има за циљ да разуме и ангажује кључне јавности на креирању, оснаживању или очувању услова који погодују напретку остваривања националних интереса, политика и циљева са координираним програмима, плановима, темама, порукама и производима синхронизованим у зони могућег конфликта са активностима свих осталих инструмената националне моћи.⁹ Концепт стратешке комуникације, се уз дипломатију, информације, оружане снаге и економију, треба посматрати као инструмент националне моћи.

Према закључцима радног тима групе за војну науку САД, стратешка комуникација је интерактивни процес и кохерентан сет активности који укључује:¹⁰

- Разумевање идентитета, приступа, понашања и културе; трендова у медијима и протоку информација; друштвене и друге утицајне мреже; политичке, друштвене, економске и религиозне мотивације.

- Саветовање доносиоца одлука, дипломата и војних лидера у вези са јавним мњењем и његовим импликацијама у вези са изборима политика.

- Ангажованост у дијалогу у вези са идејама између појединца и институција кроз програме који подржавају националне интересе.

⁶ Christopher Paul, *Getting Better at Strategic Communication*, 2011, p 5.

⁷ Christopher Paul, *Strategic Communication Origins, Concepts, and Current Debates*, Praeger, 2011, p. 4.

⁸ Affa Kiran, „Strategic communication in 21st century: Understanding new evolving concept and its relevance for Pakistan”) *ISSRA Papers* 2016, 25-42 (p.27).

⁹ U.S. Department of Defense, „QDR Execution Roadmap for Strategic Communication,” September 2006. p. 3

¹⁰ *Report of the Defense Science Board Task Force on Managed Information Dissemination*, Washington, D.C., October 2001. As of July 1, 2011: <http://www.acq.osd.mil/dsb/reports/ADA396312.pdf>.

– Утицаја на ставове и понашање кроз комуникационе стратегије подржане широким спектром државних и активностима цивилног друштва.

– Мерење и праћење утицаја комуникационих активности.

Може се рећи да су стратешке комуникације настале као државни, национални концепт остваривања утицаја у међународним односима као део војне стратегије¹¹ пре свега САД, УК, а тиме и НАТО и да представља веома актуелан, популаран кровни концепт ангажовања различитих циљно оријентисаних комуникацијских активности, обично спроведене кроз стратегије односа са јавношћу, профитни и непрофитни маркетинг и финансијске комуникације, јавну дипломатију, информативним кампањама и другим комуникацијским формама.¹²

Стратешка комуникација није генерична форма већ представља хибридни дериват различитих дисциплина савремених друштвених наука. Својом наменом, приступом организацији и нивоом остварености циљева, представља структурни део хибридног концепта ратовања. Наиме, још је 1989. Лидл је констатовао да „психолошке операције могу постати доминантне операције и стратегијско оружје у формама медијско/информативних интервенција ... (при чему) главна мета ће бити подршка непријатељски расположеног дела становништва према влади и њеном ставу према рату. Телевизијске вести могу постати веома моћно оперативно оружје, моћније од оклопних дивизија“.¹³ Савремене стратешке комуникације надрастају раније контексте психолошких и информативних операције, сублимирају сва њихова претходна знања и искуства уз разраду модела пропаганде¹⁴, јавне дипломатије,¹⁵ управљања јавним мњењем¹⁶ итд.

Из раније наведених основних области деловања хибридних форми угрожавања националне безбедности,¹⁷ стратешке комуникације као примењени модели менаџмента заузимају место у областима информативних кампање, коришћење медија и Интернета и јавне дипломатије.

– *Информативне кампање, коришћење медија и Интернета* су активности променљивог интензитета, време примене је релативно дугорочно и зависи од постављеног циља и степена реализације активности у осталим областима. Суштина деловања у наведеној области је утицај на јавно мњење при чему се тежи ка задржавању, отклону, промени или усвајању нових ставова, као и уношењу сумње, не-

¹¹ Farwell, J. P. (2012). *Persuasion and power: the art of strategic communication*. Washington, DC: Georgetown University Press.

¹² Paul, C. (2011). *Strategic communication: origins, concepts, and current debates*.

¹³ Lind, W., Nightengale, K., Schmitt, J., Sutton, J., Wilson, G.. (1989), „The Changing Face of War: Into the Fourth Generation“, *Marine Corps Gazette*, Oct. 1989., pp. 26.

¹⁴ Miroslav Mitrović, „Genesis of propaganda as a strategic means of hybrid warfare concept“, *Vojno delo*, 1/2018.

¹⁵ Мирослав Митровић, „Јавна дипломатија у парадигми хибридног концепта сукоба“, *Војно дело*, 2/2018.

¹⁶ Miroslav Mitrović, (2018), „Influence of computing model on public opinion – DYMATICA, digital computing system for management of public opinion“, *Proceedings of papers from XVI International Symposium, SYMORG 2018*.

¹⁷ Уочене области деловања и форме хибридног концепта сукоба усмереног према националној безбедности са циљем остваривања стратешке предности претежно неоружаним средствима су: специјалне и психолошке операције, економско, енергетски и политички притисци, информације, медији, интернет и његове платформе и јавна дипломатија. Опширније: Мирослав Митровић, „Хибридно ратовање и асиметричне безбедносне претње“, *Војно дело*, 5/2017, стр. 338-339.

сигурности и страха. У спровођењу кампања се користе сви инструменти пропаганде, пласирање полуистина, манипулација са медијима, активности у сајбер простору, и др. Наведени снажни наступи креирања јавног мњења, значајно доприносе резултатима ефеката спољне политике, која има за циља остваривање стратегијске доминације у одређеном региону.¹⁸

– *Јавна дипломатија* је активност ниског интензитета, дугорочно оријентисана, коју чини више разнородних активности из сфере друштвеног живота, чијом се применом тежи ка креирању позитивног става према неком феномену или субјекту. Јавна дипломатија је активност која се бави утицајем на став јавности у односу на формулисање и остваривање спољне политике, обухвата међународне односе изван традиционалне дипломатије, односе јавног мњења у другим државама, инструмент је интеракције интереса појединачних интересних група и држава, прикупља, доставља и анализира мишљења у вези спољне политике и утицаја на њено спровођење, инструмент је комуникације између професионалних служби, као што су дипломате¹⁹ и инострани кореспонденти и представља процес интеркултурне комуникације. Такође, јавна дипломатија је у директној вези са појмом меке моћи, при чему је она заснована на неопипљивим и индиректним утицајима какви су култура, друштвене вредности и идеологија.²⁰ Јавном дипломатијом се утиче на промену опште перцепције којом се постиже стање у јавном мњењу, да чак и лоше донете одлуке, представљају опште прихваћену појаву од домаће јавности, али и да се негативни и критички ставови према спољном ентитету који спроводи офанзивно јавно дипломатско деловање, препознају од унутрашње јавности, као напад на сопствени идентитет и интересе.²¹

Из свега наведеног, сагледавајући потенцијале утицаја на опште одбрамбене и безбедносне капацитете нације са сврхом остваривања стратегијске премоћи доминантно невојним и неоружаним средствима, закључујемо да је јавна дипломатија област значајног деловања хибридног концепта нарушавања националне безбедности.

Моделовање стратешке комуникације

Стратешко комуницирање представља савремени управљачки концепт сталног прилагођавања вишезначне интерактивне комуникације између различитих нивоа и форми организовања људског друштва ради остваривања циљних односа и успостављања релација између субјеката у процесу.²²

¹⁸ Мирослав Митровић, (2017) „Потенцијални утицај интересних група на спољну политику САД – случај Косово“, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 163 (3/2017).

¹⁹ Cull, N., *Public Diplomacy Before Gullion: The Evolution of a Phrase*; Internet: <http://uscpublicdiplomacy.org/blog/16/09/2018>.

²⁰ Nye, J., (1990) „The misleading metaphor of decline“ *The Atlantic Monthly*, March 1990.

²¹ Gregory, Bruce, “Public Diplomacy and National Security: Lessons from the U.S. Experience,” *Small Wars Journal*, 2008, p. 6.

²² Miroslav Mitrović, „Lobbying – Managing with Strategy Orientated Communication“, *Political behavior: Cognition, Psychology, & Behavior eJournal*, Vol. 11, No. 24: Apr 11, 2017.

Комуникација сама по себи није сврха, већ има за циљ успостављање одређених релација између субјеката комуникацијског процеса. Релације се заснивају на тумачењу и опредељењу према порукама. Самим тим, стратешка комуникација се не дешава без сврхе и значења, већ са сврхом интерпретације одређеног догађаја, феномена, вредности, како би се остварио жељени ефекат на јавно мњење које је објекат деловања комуникацијске операције. Значење има психолошку, социолошку, културолошку димензију, порука се разумева и памти у одређеном контексту, одређена је према значењу или успоставља двосмисленост и недореченост, те одређује да ли се и како та двосмисленост решава и неутралише.²³ Поред тога, у креирању стратешке комуникације неопходно је узети у обзир денотацију и конотацију значења поруке, у односу на специфичност окружења у којем се порука пласира.²⁴ Разумевање поруке зависи од низа фактора као што су културе, религије, обичаја, традиције, вредносних система, степена општег развоја друштва, степена образовања итд.

У креирању комуникацијске стратегије у основи се користи проширена база „алата“: физичка сила, заштита, куповина и убеђивање са каснијом комуникацијом, чија је сврха промоција прихватљивости идеја.²⁵ Убеђивање је основа стратешке комуникације, при чему, дисциплине које се посебно ослањају на убеђивање су медијација, комуникација разумевања или релаксацију, олакшавање (енг. *facilitation*), политичке комуникације и информативне кампање.

Стратешка комуникација представља интерактиван однос размене и усклађивања порука између субјеката који се налазе у процесу. При томе, неминовно је истаћи дуални карактер комуникације у којем доминира онај субјекат који има инвентиван и иновативан приступ.²⁶

Управљање јавним мњењем – један од циљева стратешке комуникације

Јавно мњење је сложен, динамичан и по природи хибридан феномен који је у доба глобализације и технолошког развоја комуникација добио посебно на значају. Сам феномен има дубоку историјску трансверзалу, али је његова променама и утицајима склона природа актуелном дигитализацијом масовних медија, постала још динамичнија, хибриднија и променљивија.

Основа утицаја на понашање јавности које има реперкусије у вези са јавном, унутрашњом и спољном политиком као и на сектор одбране и безбедности, заснива се на интеракцији три феномена: *вредносног система, политичке културе и јавног мњења*. Наиме, често је у савременој пракси политичких и економских односа, управо јавно мњење идентификовано као покретача и оправдање за одређене поступке који могу имати политичке, економске али и културне и многе друге репер-

²³ Littlejohn, S. W. (1992). *Theories of human communication* (2nd ed). Belmont, CA: Wadsworth.

²⁴ Langer, S. (1967). *Mind: An essay on human feeling*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

²⁵ Cutlip, S. M., Center, A. H., & Broom, G. M. (1995). *Effective public relations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

²⁶ Мирослав Митровић, *Стратешко лобирање*, Кораџи, 2017, стр. 25.

кусије по нацију. На овај начин се јавно мњење, односно његове реакције на одређене догађаје, одлуке или дешавања често ставља у функцију покретача и генератора, што у одређеним случајевима и одговара истини.

Можемо се сложити са констатацијом Спличала који каже да „[У]ниверзална дефиниција јавног мњења не постоји – али јавно мњење постоји!“²⁷ Могуће је навести више десетина дефиниција јавног мњења које у начелу одражавају перспективу дисциплине из које се овај појам посматра.²⁸ Као могућу дефиницију можемо навести ону коју је предложио Павловић: „Јавно мњење је изражавање ставова, формираних заједничким искуством и интеракцијом заинтересованих појединаца, о неком спорном друштвеном питању, уз могућност да настала већина утиче на ток акције ка решавању тог питања.“²⁹

Појмовно одређење јавног мњења је веома сложен и комплексан задатак. Према неким ауторима³⁰ појам јавног мњења нераскидиво је повезан са категоријом грађанске јавности, према другима јавно мњење могуће је сублимирати као доминантан став друштва, колективну жељу људи и сумирање јавног мишљења у односу на неко одређено питање.³¹ Декларисани и препознати родоначелник више дисциплина које се баве јавним мњењем, ставовима, односима са јавношћу, пропагандом и генезом маркетинга, Бернајс у свом делу *Кристализовање јавног мњења*³² још 1923. године, износи хипотезу да јавно мњење представља лоше дефинисану, нестабилну и променљиву групу индивидуалних идентичних или сукобљених ставова појединаца, који чине одређене групе у оквиру друштва. Према њему, да би се разумело јавно мњење, потребно је разумети појединца који чини групу, његов ментални склоп, ставове у вези са свакодневним питањима која утичу на његов живот. Ти ставови, процене, најчешће нису резултати истраживања и процеса дедукције, већ су заснована на догматски наметнутим и по инерцији усвојеним ставовима преношеним од стране одређених ауторитета (лидера мишљења), било да су они формални или неформални ауторитети, родитељи, учитељи, политичари, религијски или други лидери.

Анализа јавног мњења је сложена, комплексна и свакако је условљена његовом хибридном природом. Међутим, полазне основе тумачења исходишта јавног мњења могу се идентификовати у оквиру система вредности и њеној повезаности са политичком културом. Јавно мњење има много заједничких карактеристика и исходишта са оба ова појма, али и значајне разлике. Упоредном анализом јавног мњења, вредносних система и политичке културе, закључује се:³³

²⁷ Splichal, S. (1999). *Public Opinion: Developments and Controversies in the Twentieth Century*. Rowman and Littlefield: Boston, p. 52.

²⁸ Мирослав Митровић, „Допринос разумевању јавног мњења – моделовање управљања и предвиђања реакција“, Тематски зборник *Хибридно ратовање – дилема концепта савремених сукоба*, Институт за стратегијска истраживања, 2018. (у штампи).

²⁹ Пантић, Д., (1994): „Јавно мњење и вредности“, у Баћевић, Љ. и други (1994): „Јавно мњење“, Институт друштвених наука: Београд, стр. 19.

³⁰ Томић, З., (2003). *Комуникологија*. Чигоја: Београд, стр. 115-127.

³¹ Блек, С., (2003). Односи с јавношћу. *CLIO*: Београд, стр. 51.

³² Barnays, E., (1961). *Crystallizing Public Opinion*. Leveright Publishing Corporation: New York, p. 61-62.

³³ Мирослав Митровић, „Допринос разумевању јавног мњења – моделовање управљања и предвиђања реакција“, Тематски зборник *Хибридно ратовање – дилема концепта савремених сукоба*, Институт за стратегијска истраживања, 2018. (у штампи).

– Јавно мњење је управљању и променама наклоњена, нестабилнија категорија од система вредности и политичке културе;

– Јавно мњење је егзактније, опредељено је према садашњости, за разлику од система вредности и политичке културе који имају дубље и стабилније корене у колективитету сваког појединца;

– Јавно мњење има егзактне форме мобилизације и испољавања ставова, који су засновани на разликама и постојању опортуне, ривалске јавности;

– Јавно мњење је условљено постојањем колективитета ставова и његове конфронтације са другим јавним мњењем.

Управо наведене карактеристике утичу на могућност менаџмента, односно управљања јавним мњењем. У коначном, разматрање даље води ка предвиђању реакције јавног мњења и лидера мишљења, са сврхом планирања адекватних, претежно офанзивних активности на пољу хибридног деловања на националну одбрану и безбедност.

Поставља се питање да ли је управљањем јавним мњењем могуће променити вредносни систем? На основу досадашњих разматрања, вредности имају најјаче утемељење, најстабилнија су социјална категорија и најтеже се мењају. Ипак, не можемо одбацити тврдњу да „[А]ко неко мњење интензивно заступа велики број људи, посебно ако се оно искристалише око неког значајног и апстрактнијег објекта, релативно устали и уз њега фиксира социјална и лична пожељност, онда је оно већ транспоновано у вредност. Ако се, пак, јавност у вези са неком вредношћу почне да дели на већи број сегмената, ако већина становништва ту вредност преиспитује, ако социјална пожељност тог садржаја престане да важи и он губи високо место у хијерархији (разложи се на специфичне циљеве), онда је вероватно та вредност већ разграђена у јавно мњење“.³⁴

На основу наведеног можемо закључити да је интензивним утицајем на јавно мњење могуће остварити довољно снажан притисак на темељне друштвене вредности и самим тим довести до њихових промена. У даљем, одређена интересна група може да испољи потребан утицај на јавно мњење и тиме доведе до промене вредносног система, усклађујући га према својим циљевима.

Моделовање утицаја на јавно мњење је могуће са различитих полазних основа, али свеобухватни приступ који се може ослонити на пројектна начела условљавају ангажовање институционалног приступа организације односа са јавношћу. На овај начин се врши интегрисан приступ креирању стратегије која ће резултирати управљање јавним мњењем, како у офанзивном, тако и у дефанзивном наступу или наступу одговора на кризу.

Уочено је да маса има више изграђено мишљења о циљевима него у вези са методама неопходним за њихово остварење, да катализатор промене јавног мњења представља јавна расправа, односно јавне проблематизације одређеног питања и да значајну улогу катализатора у формирању јавног мњења истицањем одређеног питања имају тзв. лидери мишљења, који могу бити формални и неформални. Креирање програма за управљање јавним мњењем подразумева пројектовање

³⁴ Пантић, Д., (2007). Јавно мњење и сродни концепти – Однос између јавног мњења, вредности и политичке културе у Пантић, Д., Павловић З., *Јавно мњење: концепт и компаративна истраживања*. Friedrich Ebert Stiftung и Институт друштвених наука, стр. 57.

кампање тока мишљења у форми вишефазног тока комуникација. Суштина и сврха оваквог приступа је стално дозирање подизање тензије присуством питања и његове проблематизације са циљем његовог интензивирања до жељеног нивоа прерастања у вредност. У начелу, оквир кампање утицаја на јавно мњење којим се подстиче став у вези са подршком или одбијањем, на пример, одређене јавне политике или другог питања од значаја за нацију,³⁵ у поједностављеном, генерализованом разматрању подразумева следеће кораке:

- Дефинисање питања путем коришћење активистичких група и њиховог деловања. Ове групе немају формалну моћ већ служе као покретачи питања у јавности јер скрећу пажњу медија својим контроверзним, демонстративним или конфликтним наступима. Укључивање лидера мишљења који проблематизују питање јавним наступима и коментарима, постављајући наведено питање у фокус шире јавности користећи медијску покривеност и заинтересованост за наведени случај. У овој фази, јавност која је шира од покретачке групе, постаје свесна проблема. Са порастом интересовања, расте и популаризација проблема уз стално присуство медија.

- Укључивање медија који, ради јаснијег преношења поруке и анимације ширег аудиторијума, поједностављују тумачење проблема („они против нас“) чиме олакшавају новим, раније незаинтересованим појединцима учешће у разматрању проблема и заузимању мишљења.

- Укључивање институција државе. Са постизањем потребног број учествујућих појединаца, питање постаје проблематизовано до нивоа укључивања институција државе (владе, законодавца), на коју се врши притисак да се предузму кораци у вези са решењем питања. Овим започиње фаза разрешења питања, када институције државе под образложеним ставом притиска јавног мњења, доноси одређене мере, законе или друге регулативе. Читав процес је у потпуности покривен интензивним присуством медија који практично одржавају потребни ниво фрустрације и присуства теме у фазном освајању кругова јавности.

Овај поједностављени концепт стратегије управљања јавним мњењем заснива се на истовременом ангажовању социјалних феномена: друштвене вредности, политичка култура и јавно мњење. Основни катализатор су организовани догађаји и медији, који каналишу пажњу и постижу потребни ниво тензије, истицањем теме по систему „светионика“³⁶ од осталих дневних садржаја. Актуелизација и масовно коришћење медија у креирању јавног мњења разумљива је, поготову са становишта актуелне глобализације, „хибридизације“ медија,³⁷ и њиховој дигитализацији која доприноси развоју својеврсне дигиталне медијске културе.³⁸

Осим активних група које представљају јавно мњење и делегираних лидера мишљења, евидентно је постојање група за притисак. Ове групе, које се могу појавити под различитим називима имају за задатак координацију активности јавног мњења

³⁵ Вилкокс, Д., Камерон, Г., Олт, Ф., Ејци, В. (2006). Односи са јавношћу: стратегије и тактике. Економски факултет: Београд, стр. 214-217.

³⁶ Под наведеним приступом тзв. модела „светионика“ подразумева се да је пажња и тензија јавности увек усмерена према жељеном, медијима „обасјаном“ питању, а да су остале теме, ма колико било важне или актуелне, практично маргинализоване, невидљиве и потопљене у медијски „мрак“.

³⁷ Рук, Р., (2011). *Европски медији у дигиталном добу*. СЛЮ: Београд, стр. 49).

³⁸ Гир, Ч., (2011). *Дигитална култура*. СЛЮ: Београд, стр. 212).

чији притисак треба да допринесе остваривању циљева интересне групе која је ангажовала наведену групу за притисак. Ове групе се у свакодневној пракси најчешће препознају као групе заступника интереса, лобисти али могу бити присутни и под другим именима (групе за притисак, компаније за односе са јавношћу, јавне послове, политички акциони комитети, итд.).³⁹ Ове групе користе јавно мњење као инструменте остваривања својих циљева у оквиру ширег стратешког приступа⁴⁰ и могу бити ангажоване на различитим пољима унутрашњег или спољно политичког⁴¹ карактера.

Рачунарски модел за подршку управљању јавним мњењем

Систем примењен у рачунарским моделима за предвиђање и управљање јавним мњењем заснован је на моделовању симулација понашања које утичу на процес доношења одлука и успостављање комплексних повратних спрега унутар и између одређених појединаца и група које су заокружене одређеним ставовима. Свака симулација понашања је функција индивидуалних психосоцијалних карактеристика у оквиру фактора окружења и динамичких фактора групе. Један од актуелних рачунарских модела за предвиђање реакција јавног мњења, група или лидера је *DYMATICA*⁴². Овај модел представља обједињену аналитичку платформу која истовремено користи системске динамичке параметре и податке прикупљене од стручњака на терену (*agent-based approaches*).⁴³

Програм је развијен на моделима синтетичке интеграције података бихевијарне, економске, политичке и психолошке. Резултат има за циљ унификацију оквира који ће успоставити релације људског понашања и реакција (од индивидуалне до друштвених интеракција) према спољном (геополитичком, социо-економском) свету, кроз моделовање симулација и аналитичким приступом. Програм дозвољава више варијабилни приступ, кроз анализу и симулацију интеракција, процеса одлучивања и реакција више лидера и група. Процес анализе се спроводи на макро и микро нивоу.⁴⁴ Психосоцијалне теорије групе и бихевијарно економске теорије подржане су са емпиријским истраживањима и историјским подацима и уграђене су у оквиру *DYMATICA* алгоритма.

³⁹ Митровић, М., (2015). *Основе лобирања*. Пресинг: Младеновац.

⁴⁰ Митровић, М., (2017). *Стратешко лобирање*. Корази: Крагујевац.

⁴¹ Митровић, М., (2017). „Потенцијални утицај интересних група на спољну политику сједињених америчких држава: случај Косово”. *Зборник матице српске за друштвене науке*, 163 (3/2017), стр. 413-428.

⁴² *Dynamic Multiscale Assessment Tool for Integrated Cognitive behavioral Actions – DYMATICA* је развијен од стране *Sandia National Laboratories* у оквиру Програма процене утицаја на понашање (Behavioral Influence Assessment program) са циљем моделовања хибридног приступа који ће имати значајан утицаја на доношење одлука и предвиђање реакција одређених група, делова јавног мњења у одређеном друштву на донесене одлуке.

⁴³ *Agent-based approaches* се заснива на резултатима које у вези са одређеном темом од значаја достављају експерти за одређена питања или области (*subject matters experts – SME*) који имају улогу стручњака-аналитичара на терену који је од интереса.

⁴⁴ Bernard, M., Backus, G., Naugle, A., Jeffers, R., and Damron, R., (2017). „Modeling Sociocultural Influences on Decision Making: Assessing Conflict and Stability”. In (Ed.) Cohn, J., Schatz, S., Freeman, H., and Combs, D., (2017). *Modeling Sociocultural Influences on Decision Making*. Taylor & Francis Group, p. 452-453.

Апликација *DYMATICA* користи динамички моделован приступ симулације интеракције когнитивних ентитета у контексту задатог проблема. Састоји се од групе когнитивних модела који користе карактеристике окружења за детерминисање понашања сваког ентитета од интереса и општег модела (*world model sectors*) који укључује све некогнитивне елементе у симулацији (економија, ресурси, раст становништва, итд.). Процена отпочиње са креирањем сценарија који укључују иницијални догађај са одређеним карактеристикама. Ентитет интерпретира наведени случај као когнитивну перцепцију, детерминисану са линеарним групама карактеристика заснованих на уверењима сваког под-ентитета. Форме очекивања ентитета се заснивају на његовим когнитивним доживљајима општег модела. Разлика између очекивања и перцепције назива се дисонанца и представља нормализовану разлику између перцепције и очекивања. Математички израз потиче из интерпретације теорије у математички језик. Подаци детерминишу параметре који контролишу прогнису симулираних вредности у одређеном времену. Статистичке технике детерминишу адекватне параметре и неизвесност у односу са догађајем. Квантитативни подаци проистичу из фондуса датотека као што су истраживања, економски налази, анализе, статистички подаци и др. На нивоу групе користе се процене сетова когнитивних карактеристика и статистичких података, а у вези са појединцем, доносоцем одлуке се уносе и персоналне карактеристике.⁴⁵

У основи, рачунарски модел *DYMATICA* представља израз макро нивоа друштвених интеракција као и микро нивоа бихавијарног наступа социополитичких ентитета које укључују различите групе у себи. У њему се детерминишу релације између ентитета, чиме се генеришу потенцијална понашања, мотивације и карактеристике које могу утицати на мотивацију, а што чини основу моделовања.⁴⁶

Према ауторима, потенцијалне области коришћења *DYMATICA* хибридног рачунарског система предвиђања (и моделовања) понашања (односа јавног мњења) су:⁴⁷

- Процена потенцијалних ефеката могуће интервенције, који укључују и ненамерне, колатералне консеквенце, које теже ка супротном (*alter*) понашању заснованом на когнитивном домену (информационе операције, сценарио застрашивања, предлог ангажовања на избегавању ескалације конфликта) пре него што је наведена интервенција спроведена.

- Моделовање латентне нестабилности у оквиру друштва или неке његове групе са пројектовањем контролисаних тензија између група у смислу ескалације или смиривања њихових веровања и понашања, као и симулирања и разумевања покретача или догађаја окидача који могу покренути конфликт.

- Дефиниција привремених секвенци и временске координације корака у оквиру комплексних интервенција са циљем остваривања веће изгледности успеха операције.

- Истраживање резултата са установљавањем где могу одвести позитивни или негативни на системским параметрима (макроекономски параметри, економске

⁴⁵ Ибид, стр. 460.

⁴⁶ Mitrović, M. (2018), „Strategic digital communication management – DYMATICA, digital computing system for behavior management of public opinion“, *Proceedings of papers from XVI International Symposium, SYMORG 2018*.

⁴⁷ Bernard, et. al, 2017, p. 467.

санкције или преференце, технолошка, енергетска, одбрамбена, условљеност, демографски и геополитички фактори) генерисани циклуси (ситуације у којима се креира позитивна или негативна одговор) према систему и превенција реаговања.

Не треба занемарити, да се посебан значај *DYMATICA* од стране аутора, даје њеној примени у оквиру хибридног ратовања,⁴⁸ где се посебно интонира значај анализе утицаја људских аспекта војних операција (*Human Aspects of Military Operations – HAMO*) које се идентификују „са начином како Здружене Снаге идентификују, разумеју, антиципирају и утичу на релевантне појединце, групе и популацију“.⁴⁹ Наиме, од посебног значаја на доктрину *HAMO* има потреба моделовања и симулација посебно, ако се узме у обзир да „операције све чешће зависе од примене јединствених способности да се идентификују релевантни учесници у окружењу и да се утиче на њихово одлучивање и понашање у складу а постављеним жељеним стањем“.⁵⁰

Закључак

Стратешка комуникација је један од израза моћи државе и представља инструмент у политичком и безбедносном остваривању националних интереса. У контексту савремених сукоба, представља израз хибридног деловања и то у областима информација, медија, интернета и читавом спектру јавно дипломатског наступа. Може имати офанзиван и дефанзиван карактер. Основни циљ је утицај на јавно мњење а у даљем и померање тежишта у односу јавности према културним вредностима и евентуалном прилагођавању политичког система кроз „репрограмирање“ политичке културе у складу са задатим циљевима.

Као веома подложно утицајима и променама, јавно мњење је објекат ка коме се врше најактивније операције стратешке комуникације. Предвиђање и планирање реакција је неопходно ради усклађивања модела који ће омогућити реакције које воде ка остваривању интереса стране која спроводи стратешку комуникацију. У складу са тим, постоје и развијају се и даље рачунарски модели за пројекцију одговора јавног мњења, од којих је један и *DYMATICA*.

Литература

[1] Afifa Kiran, „Strategic communication in 21st century: Understanding new evolving concept and its relevance for Pakistan“, *ISSRA Papers* 2016, 25-42.

[2] Barnays, E., (1961). *Crystallizing Public Opinion*. Leveright Publishing Corporation: New York.

[3] Bernard, M., Backus, G., Naugle, A., Jeffers, R., and Damron, R., (2017). „Modeling Sociocultural Influences on Decision Making: Assessing Conflict and Stability“. In (Ed.) Cohn, J., Schatz, S., Freeman, H., and Combs, D., (2017). *Modeling Sociocultural Influences on Decision Making*. Taylor & Francis Group, p. 452-453.

⁴⁸ Ибид, стр. 468.

⁴⁹ Human Aspects of Military Operations (HAMO) Working Group. (2015). *Joint concept for human aspects of military operations (JC-HAMO)*. Draft v. 0.26, dated February 24, 2015. Washington, DC: Joint Staff, United States Department of Defense, p. 3.

⁵⁰ Ибид.

- [4] Christopher Paul, *Getting Better at Strategic Communication*, 2011, RAND.
- [5] Christopher Paul, *Strategic Communication Origins, Concepts, and Current Debates*, Praeger, 2011.
- [6] Cull, N., *Public Diplomacy Before Gullion: The Evolution of a Phrase*; Internet: <http://uscpublicdiplomacy.org/blog/16/09/2018>.
- [7] Cutlip, S. M., Center, A. H., & Broom, G. M. (1995). *Effective public relations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- [8] Farwell, J. P. (2012). *Persuasion and power: the art of strategic communication*. Washington, DC: Georgetown University Press.
- [9] Gregory, Bruce, "Public Diplomacy and National Security: Lessons from the U.S. Experience," *Small Wars Journal*, 2008.
- [10] Hallahan, K., Holtzhausen, D. R., Van Ruler, B., Verc'ic, D., & Sriramesh, K. (2007). Defining strategic communication. *International Journal of Strategic Communication*, 1(1), 3–35.
- [11] Helmus, Todd C., Christopher Paul, Russell W. Glenn, Enlisting Madison Avenue: The Marketing Approach to Earning Popular Support in Theaters of Operation, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, MG-607-JFCOM, 2007.
- [12] Human Aspects of Military Operations (HAMO) Working Group. (2015). *Joint concept for human aspects of military operations (JC-HAMO)*. Draft v. 0.26, dated February 24, 2015. Washington, DC: Joint Staff, United States Department of Defense
- [13] Langer, S. (1967). *Mind: An essay on human feeling*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- [14] Lind, W., Nightengale, K., Schmitt, J., Sutton, J., Wilson, G.. (1989), „The Changing Face of War: Into the Fourth Generation“, *Marine Corps Gazette*, Oct. 1989.
- [15] Littlejohn, S. W. (1992). *Theories of human communication* (2nd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- [16] Miroslav Mitrović, (2018), „Influence of computing model on public opinion-DYMATICa, digital computing system for management of public opinion“, Proceedings of papers from XVI International Symposium, SYMORG 2018, p. 485-591.
- [17] Miroslav Mitrović, „Lobbying – Managing with Strategy Orientated Communication“, *Political behavior: Cognition, Psychology, & Behavior eJournal*, Vol. 11, No. 24: Apr 11, 2017.
- [18] Miroslav Mitrović, „Genesis of propaganda as a strategic means of hybrid warfare concept“, *Vojno delo*, 1/2018.
- [19] Nye, J., (1990) „The misleading metaphor of decline“ *The Atlantic Monthly*, March 1990.
- [20] Oxford Bibliographies <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756841/obo-9780199756841-0007.xml>
- [21] *Report of the Defense Science Board Task Force on Managed Information Dissemination*, Washington, D.C., October 2001. As of July 1, 2011: <http://www.acq.osd.mil/dsb/reports/ADA396312.pdf>.
- [22] Splichal, S. (1999). *Public Opinion: Developments and Controversies in the Twentieth Century*. Rowman and Littlefield: Boston.
- [23] U.S. Department of Defense, "QDR Execution Roadmap for Strategic Communication," September 2006.
- [24] Блек, С., (2003). Односи с јавношћу. *CLIO*: Београд.
- [25] Вилкокс, Д., Камерон, Г., Олт, Ф., Ејџи, В, (2006). Односи са јавношћу: стратегије и тактике. Економски факултет: Београд.

[26] Гир, Ч., (2011). *Дигитална култура*. СЛЮ: Београд.

[27] Мирослав Митровић, (2017) „Потенцијални утицај интересних група на спољну политику САД-случај „Косово“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 163 (3/2017), стр. 413-428.

[28] Мирослав Митровић, „Хибридно ратовање и асиметричне безбедносне претње“, *Војно дело*, 5/2017, стр. 333-347.

[29] Мирослав Митровић, „Допринос разумевању јавног мњења-моделовање управљања и предвиђања реакција“, Темаски зборник *Хибридно ратовање – дилема концепта савремених сукоба*, Институт за стратегијска истраживања, 2018 (у штампи).

[30] Мирослав Митровић, „Јавна дипломатија у парадигми хибридног концепта сукоба“, *Војно дело* 2/2018, стр. 309-325.

[31] Митровић, М., (2015). *Основе лобирања*. Пресинг: Мледеновац.

[32] Митровић, М., (2017). *Стратешко лобирање*. Кораци: Крагујевац.

[33] Пантић, Д., (1994): „Јавно мњење и вредности“, у Баћевић, Љ. и други (1994): „Јавно мњење“, Институт друштвених наука: Београд.

[34] Пантић, Д., (2007). „Јавно мњење и сродни концепти – Однос између јавног мњења, вредности и политичке културе“ у Пантић, Д., Павловић З., *Јавно мњење: концепт и компаративна истраживања*. Friedrich Ebert Stiftung и Институт друштвених наука.

[35] Рук, Р., (2011). *Европски медији у дигиталном добу*. СЛЮ: Београд.

[36] Томић, З., (2003). *Комуникологија*. Чигоја: Београд.

ПРОЦЕС РАДА НА ДОНОШЕЊУ ОДЛУКЕ У КРИЗНИМ СИТУАЦИЈАМА

Миомир Јасиковац
Генералштаб Војске Србије, Управа војне полиције

Основни циљ овог истраживања је формирање тимова и процес рада на доношењу одлука у кризним ситуацијама које морају да буду компатабилне са безбедносним структурама, које се баве наведеном области како у Руској федерацији тако и у земљама ЕУ, НАТО алијансе и осталим земљама света, са аспектом ангажовања безбедносних структура и експерата из цивилног сектора. Основа овог циља је могућност формирања мешовитих тимова у процесу рада на доношењу одлуке за извођење операција у кризним ситуацијама, кроз које ће се спречити, одвратити или трајно уништити или онеспособити узроци и носиоци кризних ситуација.

Кључне речи: *операција, безбедносни систем, Република Србија, безбедносне структуре, мешовити тимови, експерти из цивилног сектора*

Увод

Опредељење наше земље да достигне степен развијености најмоћнијих земљама света у технолошком, економском, војном и привредном смислу, захтева свеобухватан комплексан приступ и битне измене у начину организовања центара за ванредне ситуације, снага за хитно реаговање, снага безбедносног система Републике Србије као и комплетне научне јавности. Опредељење које је наша земља исказала за овај процес намеће нам потребу да се што брже и квалитетније припремимо за рад у новим и битно измењеним околностима. У многим земљама света, један од основних препознатљивих чинилаца угрожавања безбедности су учестале природне непогоде, техничко – технолошки акциденти, оружана агресија, побуне као и терористичке активности које се у последње време све чешће појављују услед формирања такозване Исламске државе. Наведене чињенице указују да је неопходно удруживање безбедносних снага и експерата из свих земаља које ће се ангажовати на сузбијању наведених кризних ситуација у којима би се могла наћи и наша земља под једнаким процедурама у процесу доношења одлуке за операције, за чије ангажовање ће се моделовати снаге и средства, јер последњих година свака кризна ситуација већег обима није проблем једне државе, нити се истом може супротставити једна држава. Настанак и отклањање последица у кризним ситуацијама није проблем само наше државе, нити може, нити ће дозволити земље партнери да се наша држава самостално ангажује на превентивном деловању, спречавању и отклањању последица, зато што је наша земља у последњој деценији постала отворено друштво у коју све најразвијеније земље света улажу свој капитал па самим тим и имају интерес

да безбедносна ситуација у земљи као и региону буде стабилна. С тим у вези, оправдани су захтеви интероперабилности, као основне претпоставке међународног ангажовања безбедносних снага и експерата у који би била укључена и Република Србија.

Да би се могли ангажовати у формираним мултинационалним мешовитим тимовима разни експерти из различитих области у зависности од кризне ситуације за коју се планира операција, као и познаваоци прилика за одређену земљу или регион, морају претходно да усвоје и примењују општеприхваћене стандардизоване процедуре у процес доношења одлуке.

Развијене земље света у војном и економском смислу, као и земље које стреме ка томе, увеле су истоветне стандарде и процедуре за рад тимова, управо да би олакшали рад официра (лица из састава безбедносног система) и специјалиста (цивилних лица експерти из предметне области). Дефинисани стандарди и процедуре омогућавају сталан квалитет и брзо формирање тимова са потребним људским ресурсима за операцију у зависности од обима, места и времена припреме за реализацију или реализоване активности које су изазвале једну или истовремено више кризних ситуација. На овај начин дефинисани стандарди и процедуре омогућавају нашим снагама или експертима из предметне области да се интегришу и да буду равноправни чланови тимова који се формирају од више националних држава под окриљем Уједињених нација или међународно потписаних споразума.

Прихватањем и овладавањем ових процедура ствара се основ за рад у оквиру међународних тимова на планирању операција на стратегијском и оперативном нивоу, те се слободно може рећи да без усвајања процедура процеса оперативног планирања нећемо моћи да одговоримо захтевима који ће пред нас бити постављени у наредном периоду.

Процес доношења одлука одвија се кроз строго утврђене форме и формате, те не допушта импровизације. Оваквим радом, само организоване државне структуре могу ефикасно да припрема, организује и спроводи операције како унутар Републике Србије тако и у оквиру међународних снага и организација под окриљем Уједињених нација или потписаних међународних споразума. Усвајањем процеса рада на доношењу одлука, олакшаће рад и координацију рада у оквиру мешовитих тимова официрима војске, полиције, безбедносних служби, специјалистима - експерата (из области дипломатије, политике, верских заједница, безбедности, медија и правосуђа и сл.) као и познаваоци прилика.

У блиској будућности Република Србија ће по угледу на савремене армије развијених земаља морати да формира сталне тимове који ће чинити језгро за планирање, организовање и извођење операција. Само постојање тако развијених тимова у функцији су бржег доношења одлука за операцију као и одвраћању од евентуалних претњи усмерених према Републици Србији.

Основе управљања кризним ситуацијама

Савремене и развијене земље света по приоритету разматрају организацију и рад у кризним ситуацијама. Превенција и адекватно реаговање на настале, скоро свакодневне, кризне ситуације захтевају ангажовање свих ресурса. Кризни менаџмент представља одговор државе или легитимне организације односно институције

на кризне ситуације, заснован на систематичној примени знања и начина управљања. Специфичност кризних ситуација, начин њихове идентификације и доношења мера на спречавању њихових последица истиче се кроз процесуирање настанка и тока кризне ситуације. У кризним ситуацијама посебно се наглашава начин одговора на настале ситуације, значај и улога снага сектора безбедности и сагледавају се елементи тимског приступа решавању кризних ситуација и дају се одређена гледишта и значај кризног менаџмента у хуманитарним операцијама.

Окружење у којем делује безбедносни сектор Републике Србије карактерише широки спектар изазова, ризика и претњи које могу изазвати разне врсте повреда, несрећа и сл. Ови изазови, ризици и претње, уз нове технологије, условљавају и траже од руководиоца безбедносног сектора сталну креативност на предузимању мера ради заштите људства, објеката, технике, наоружања и друге опреме. Постоји потреба за утврђивањем смерница и процедура управљања у сложеном окружењу у којем снаге сектора безбедности извршавају задатке. Свеобухватан приступ је нужан из практичног разлога, јер су ризици потичу из најразличитијих извора. Управљање кризом треба да постане стандардизовани и институционални вид, техника, алат и процедура којом се успешно решавају проблеми на свим нивоима одлучивања. Оно што треба имати у виду јесте да процес управљања кризом није самостални процес, већ је интегрални део укупног система управљања и руковођења и никако се не сме издвајати из општег система процеса планирања. Кризне ситуације представљају амбијент где снаге безбедносног сектора могу да представе своју вредност и употребљивост. Незаобилазан фактор помоћи, пре свега цивилном становништву, јесу снаге сектора безбедности. Кризни менаџмент постао је незаобилазан инструмент у раду цивилних и војних организација, јер је присутан и у редовном и ванредном стању живота и рада. У редовном стању о њему се размишља и планира, а у ванредном се примењује.

Приликом разматрања и управљања кризом треба имати у виду шири контекст који обухвата низ активности које су усмерене на кризу: од превенције пре појаве кризе, преко управљања кризом у ужем смислу, све до стицања нових искустава у процесу овладавања кризом и учења из кризе.

Неопходно је превентивно деловање пре настанка кризе, које је усмерено на перспективно усвајање знања која су продукт сценаријског виђења праваца развоја у будућности или начина предвиђања одвијања појаве. Након настанка кризе, и поред предузетих мера на превенцији, тежиште је усмерено ка њеном овладавању. Тиме се подразумевају активности усмерене ка ублажавању кризе и смањења штете. Искуства која треба да се издвоје из процеса овладавања кризом обухватају одређене чињенице о карактеристикама кризе и њеним реалним последицама. Тај конкретни део кризе, који се односи на основна питања која задиру у идентификовање кризе, њене снаге и последице, представљају управљање кризом у ужем смислу. Из контекста ширег управљања кризом последњи корак представља реаговање на кризу. Основно питање које треба разрешити односи се на даље акције реаговања. Тежиште је на искуствима и поукама из кризе и дефинисању будућих праваца деловања у организацији било које врсте и величине. Основни елемент у спознаји и овладавању кризом треба да буде одређење конкретног места и улоге одређене организације безбедносног сектора. То је условљено првенствено окружењем и стабилношћу тог окружења у којем снаге сектора безбедности егзистира, њеним компетенцијама и, најзад, њеним идентитетом у функцији конкретног задатка.

Управљање кризом се манифестује у превентивном деловању (превенцији), идентификовању кризе и реаговања на кризу. Садржајно обухвата догађаје који су у кризном процесу и директној зависности, односно моменту збивања. Информационо се огледа на рано упозорење и сазнање које обезбеђује превентивно деловање. Истовремено, обезбеђује и сазнање потенцијалних узрока и последица кризе и намеће питање прикупљања и слања информација као кључног сегмента. Организација се односи на обликовање процеса и структуре, које су усмерене на организацију и обликовање организацијских целина за овладавање кризом. Суштина се односи на извршиоце, односно непосредне носиоце одређених задатака и улога. Комуникација се односи на информисање медија, сарадника, руководилаца и шире јавности о појави кризе, њеним узроцима и предузетим мерама. Психолошки обухвата ставове, емоције, степен укључености, схватање, мотивацију и понашање свих који су у додиру с кризом, како у организацији, тако и ван организације.¹

Може се констатовати да сви наведени елементи и фазе представљају основу управљања кризама и да су универзално применљиви на све врсте криза, као природних, технолошких, тако и друштвених. Важно је истаћи да, када се ради о овладавању кризом, постоје одређене фазе које се могу формулисати кроз:

- превенцију, у којој се предузимају мере и поступци ради спречавања наступања кризе и мере за њено овладавање;

- рано упозорење, које обухвата симптоме (сигнале – индикаторе) о наступању кризе;

- овладавање кризом – одговор, обухвата систем мера које се предузимају ради отклањања негативних последица изазваних деловањем кризе, те враћање у редовно стање и обављање функција које су постојале пре наступања кризе, али са извесним степеном унапређења и

- имплементацију искустава из кризе, што се првенствено односи на извлачење поука из активности које су биле карактеристичне за кризни период и њихова перманентна имплементација у планове превентивног деловања, како би се у будућности смањило ризик од наступања криза или евентуално доградили индикатори настанка кризе.

Наведени елементи веома су значајни, па кризни менаџери треба да их имају у виду у процесу припрема за кризу и у одговору на кризу. Они представљају кључ решења кризне ситуације.

Највећи број теоретичара слаже се да је кризни менаџмент заснован на интегралним процесима који чине четири фазе:

- фаза превенције (фаза спречавања кризе – опасности),

- фаза припреме,

- фаза реаговања (одговора) и

- фаза опоравка (враћање у редовно стање).

Овај процес рефлектује тренутну тенденцију у организацији која се може користити у процесима који се одвијају по нивоима ради смањења ризика (превенције) и способност адекватног реаговања (одговора). Ти нивои укључују преткризни, кризни и посткризни ниво.²

¹ Османагић-Беденик, Н.: *Криза као шанса*, стр. 40.

² Кековић, З., Кешетовић, Ж.: *Системи кризног менаџмента*, стр. 52.

Операције у кризним ситуацијама

Операција је највиши и најсложенији процес-облик борбених и неборбених активности, снага одбране у којима се јединственим менаџментом и руковођењем, према јединственом пројекту, на одређеном простору и за одређено време, по теоријским и доктринарним ставовима, обједињавају и усмеравају њени садржаји ради, остваривања постављеног циља.

Операција изводи се ради неутралисања узрока, идентификованих снага, средстава и њихових способности и превенције њиховог поновног јачања и деловања. По откривању намера и нарастању активности, држава предузима одговарајуће превентивне мере, ради њиховог правовременог сузбијања. Једна од мера је активирање већ увежбаних и формираних тимова који имају разрађене стандардне оперативне процедуре за рад и поступање у датим ситуацијама. Због своје увежбаности, и ако нема развијену процедуру за дату ситуацију, лако и брзо се прилагоди датој ситуацији и правовремено успостави процедуру за оперативно планирање и доношење одлука у датој кризној ситуацији.

За извођење операције неопходно је створити одређене правне, дипломатско-политичке и информативно-пропагандне оквире (услове).

Правни оквир за извођење ширих активности у кризним ситуацијама као што су оружана борба против агресора на Републику Србију, противпобуњеничкој борби, борби против тероризма, спречавање и отклањање последица изазваних елементарним непогодама, техничко-технолошких акцидентата и других несрећа већих размера и сл., које укључује и ангажовање војске, представља право државе да прогласи ванредно стање, на делу или целој територији земље, када команде и јединице војске којима су придодате и остале снаге система безбедности Републике Србије поступају по плановима употребе и наређењима председника државе. Ванредно или стање непосредне ратне опасности неопходно је прогласити и због правног покрића за извршење мобилизације јединица које ће се ангажовати у операцијама, јер се без извршења мобилизације оне не могу адекватно употребити.³

Дипломатско-политичким средствима неопходно је:⁴

– на међународном плану издејствовати уједначени приступ проблемима и кроз консултације са утицајним регионалним, европским и светским чиниоцима, обезбедити међународну подршку за извођење планираних активности ширих размера,

– на унутрашњем плану предузимати све мере, првенствено политичке, на уклањању узрока, без обзира на његов обим и интензитет испољености.

Информативно-пропагандни услови се обезбеђују предузимањем комплекса мера пре почетка, њиховим интензивирањем за време извођења и настављањем након завршетка операције. Ове мере у себи садрже елементе психолошке операције. Информативни садржаји првенствено су усмерени ка иностраној јавности, а пропагандни ка снагама за извођење операције, и у њима треба истинито, садржајно и правовремено изнети чињенице о кризној ситуацији и последицама исте са једне, и предузетим мерама државе, са друге стране.⁵

³ Јовановић, Б: *Увод у теорију војног руковођења*, стр. 11-13.

⁴ Димитријевић В., Стојановић П.: *Међународни односи*, стр. 24.

⁵ Јовановић, Б: *Увод у теорију војног руковођења*, стр. 14.

Да би се дефинисао и испунио циљ операције потребно је у потпуности поставити све конститутивне елементе који су основа за остварење циља током извођења операције у датој кризној ситуацији.

Основни циљ сваке операције јесте онеспособљавање узрока и снага у таквој мери, да им се трајно или за дужи временски период онемогући даље активности. Сваком операцијом могу се остваривати ограничени или радикални циљеви. Операција се, начелно, реализује у две етапе. Прва етапа, онеспособљавање и спречавање уз минималне губитке и материјалну штету и друга етапа, отклањање последица и стабилизација зоне операције.⁶

Извођење операције темељи се на општим циљевима и интересима значајним за земљу. Опредељују га сопствене могућности, јачина и распоред, карактер невојне претње и место извођења. Циљ увек мора бити реалан и усклађен са стварним могућностима за његово постизање. Одређивање циља и његова реалност зависе од познавања ситуације и схватања суштине задатка, као и од способности предвиђања могућих ситуација у току извођења операција.

У начелу, општи циљ операције остварује се поступно на основу више узастопних задатака, изведених кроз фазе и етапе у оквиру фаза, које се дефинишу у концепту операције. Број фаза и њихово трајање могу бити различити, што зависи од општег циља, јачине и начина дејства, величине зоне и трајања операције, као и карактера невојне претње. Једини успех који се вреднује јесте достизање жељеног крајњег стања.

Снаге за командовање-руковођење операцијом, представљају део укупних снага за командовање системом одбране. Њих сачињавају: Председник Републике, Савет за националну безбедност, формиран тимови за командовање и рад на дошоћењу одлуке за операцију као и пројектоване снага које изводе операцију.

Снаге за извођење чине укупни људски и материјално-технички чиниоци сопствених односно здружених снага. За извођење операције, на нивоу државе и њених институција, ангажују се снаге за оружано и неоружано деловање. У састав снага за оружано деловање спадају снаге безбедносног система државе, а у снаге за неоружано деловање спадају: снаге за дипломатско-политичко, обавештајно-безбедоносно, културолошко, верско и информативно-пропагандно (медијско) деловање.

Димензионирање и употребу снага карактерише: *интегрисаност* цивилних и снага безбедносног система Републике Србије у операцијама; *смањење разлика* између структура снага, снага за извођење операција и подршку; *подложност променама у начину употребе снага* због постојања и дефинисања широког спектра операција који укључује невојне и војне претње; *изградња интероперабилности* снага ради учешћа у мултинационалним операцијама и *процеси стварања заједничких јединица* више држава.

Простор је географски појам који обухвата територију, ваздушни простор и унутрашње пловне путеве и сајбер простор. Подразумева распоређене елементе оперативног распореда сопствених и непријатељевих снага односно појаве која је проузроковала кризну ситуацију и у том простору се изводе операције. Простор се изражава преко квалитативних димензија (дужина, ширина и површина) и квантитативних својстава (насељеност, комуникативност, рељеф, хидрографија и друго).

⁶ Арула, Д., Мијалковски, М.: *Противтерористичка операција*, стр. 18.

Сајбер простор је свеукупни електронски медиј у коме се подаци и информације креирају, шаљу, примају, чувају, обрађују и уништавају.

Зона операције представља простор, на коме се операција припрема и изводи. Она се у многоме разликује од зона других војних операција, због тога што није концентрисан на компактном простору. То је простор који обухвата део или целокупну територију, угрожене државе и делове других, најчешће суседних држава, на којима су лоцирани неки од елемената деловања у датој кризној ситуацији.

Време – Операције се планирају, припремају и изводе у одређеном времену. Због сложености и значаја, време као фактор дејства односно борбе у целини испољава се као историјски период у којем се изводе операције, као трајање, као доба године и дана и као метеоролошка појава. Време као историјски период објективно је стање у међународним односима, обележено степеном развоја друштва у целини, а самим тим и карактером оружаних снага. Као доба дана и године и као метеоролошка појава испољава одређени утицај (мањи или већи утицај) на начин извођења операција.

Време у извођењу операција је комплексна величина. Оно укључује неколико интервала, који имају свој почетак, ток и завршетак. Укупно трајање операција разматра се у односу на фазе операције и, у начелу, састоји се од: времена припреме, времена за извођење операције и времена за стабилизацију достигнутих циљева.

Информације – пружају потпунију слику о оперативном окружењу, смањују неодређеност, неизвесност и ризик и омогућавају успешно командовање-руковођење у свим операцијама.

Податак је представљање чињенице или идеје погодне за комуникацију, интерпретацију и обраду. Подаци елементарно описују ствари, догађаје, активности и трансакције који су забележени, класификовани и ускладиштени, али нису организовани да пренесу неко конкретно значење. Информација је податак који повећава знање примаоца о неком појму или појави.⁷

Доктрина – обезбеђује идеје и начела у планирању и извођењу операција, чиме успоставља јединствени оквир на свим нивоима и узајамно разумевање свих који учествују у једној операцији. Вредност доктрине јесте да омогућава моделованим снагама да се прилагоде евентуалном невојним претњама у свим ситуацијама и наметну властити начин извођења операција.

Формирање мешовитих тимова

Формирање мешовитих тимова за операције се врши, када начин, место, улога и активност снага односно аката је тог обима и значаја да угрожава националну безбедност Републике Србије. За реализацију операције мањег обима носиоци активности су снаге безбедносног система Републике Србије као и Штабови сектора за ванредне ситуације.

Да би се приступило планирању операција неопходно је формирање мешовитих тимова за процес рада на доношењу одлука. Планирањем се дефинишу циљеви, очекивани резултати, начини њиховог достизања, намере и одлуке руководиоца форми-

⁷ Здружена оперативна команда ГШ ВС, *Доктрина операција Војске Србије*, стр. 30-33.

раних тимова. Резултат планирања је план који представља оквир који може да се прилагоди и омогући иницијативу сарадника и потчињених. Планирање је континуирани процес који се реализује на свим нивоима. Планирање операција спроводи се кроз процесе и процедуре оперативног планирања. Планирање подразумева координацију великог броја различитих активности током дужег периода. Паралелно планирање на свим нивоима штеди време и убрзава процесе и активности сопствених снага.

Процес оперативног планирања заснива се на принципу омогућавања најефикасније употребе расположивих ресурса, што се постиже свеобухватним дисциплинама планирања, где моделоване снаге и органи безбедности земље треба да сарађују на основу прихваћених будућих потреба и заједнички утврђеног низа претпоставки.

Планирањем операције (одвија се кроз процес планирања снага безбедносног система и експерата из предметних области) идентификују се снаге, њихови капацитети и структуре, који су неопходни за реаговање на најзахтевније ситуације и то обично представља комбинацију ситуација које се дешавају истовремено. Планирање снага безбедносног система обично је усмерено ка будућности и односи се на потребе које се предвиђају за наредну деценију.

Оперативно планирање подразумева списак ситуација претпостављених на основу ризика и вероватноће дешавања. Тим за оперативно планирање предлаже листу приоритетних ситуација које даље треба разрадити. Уз одобрење надлежних органа, оперативни планери заједно са специјалним саветницима израђују концепт операција, оперативни план или стални план, а у складу са упутствима. Увођење оперативног планирања у планирање операција одвија се кроз процес ревизије циљева који су претходно дефинисани. Оперативним планирањем се идентификују потребе у вези са капацитетима снага безбедносног система (као минимум) и израђују се оптимални спискови снага за планирање специфичних ситуација, а потом то све користе планери операција, ради идентификације недостатака и будућих циљева снага безбедносног система Републике Србије. Поменути недостаци се разматрају у наредном циклусу планирања операције.

Мешовити тим за процес рада на доношењу одлуке, може почети развој плана по пријему директиве о почетку планирања. Сваки процес планирања реализује се кроз фазе. Доследним спровођењем процедура сваке фазе обезбеђује се квалитет и универзалност примене плана. Суштина оперативног планирања се огледа у мисаоном процесу којим се изналазе најповољнија решења проблема уз оптимално ангажовање снага и средстава ради постизања жељених циљева односно крајњег стања.⁸

Формирање тимова за рад на доношењу одлуке за операције би требало да уследи након доношења одлуке Савета за националну безбедност којим председава Председник Републике Србије или лице које он овласти, ако се местом, улогом и активношћу снага или узрочника наметнуте кризне ситуације угрожава национална безбедност Републике Србије. У Републици Србији, ако се ради о операцији већег обима, по неписаном правилу за носиоца формирања тима одређује се Војска Србије, која наређењем начелника Генералштаба Војске Србије одређује руководиоца тима за рад на доношењу одлуке као и за само извођење операције. За носиоца се одређује Војска Србије због обучености и свакодневног обучавања на средствима ширег асор-

⁸ Лазаревић И., Десанчић Г.: *Мировне операције УН – основе*, стр. 25.

тимана, као и из разлога постојања стално задејствованих снага за хитно реаговање у свом саставу. Ради успешности операција, било би пожељно да се у састав тима, одлуком Савета за националну безбедност поред носиоца планирања одређују и остали органи безбедносног система Републике Србије који имају оспособљене представнике за рад у саставу тима за доношење одлука за операцију. Поред лица из безбедносног система Републике Србије у састав тима било би пожељно да се одређују и лица из цивилног сектора (експерти из области тероризма, безбедности и организованог криминала) као и лица из невладиних организација и верских заједница.

Због учесталих изазова, ризика и претњи по безбедносни систем Републике Србије, потребно је да се у Републици Србији формирају тимови ради евалуације и израде стандардних оперативних процедура за рад и поступке у различитим ситуацијама и да се евалуација врши квартално (четири пута годишње) најмање до десет дана. Формирање тимова „по потреби“ само за извођење операција није добро и тај тим је осуђен на половични успех и учинак. Увежбани тимови који развијају стандардне оперативне процедуре, моделују саставе и предвиђају различите ситуације, спремни су на изазове и ризике који би се ставили пред њих. Тако да је за увежбан тим потребно врло мало времена за процес доношења одлуке за операцију било ког облика, а самим тим се стварају услови и обезбеђује много више времена ангажованим снагама и средствима да правовремено изврше припрему и да се ангажују у самој испланираној операцији. Свако увежбавање тимова као производ дају стандардну оперативну процедуру за поступак и рад у некој од ситуација. На основу стандардне оперативне процедуре ангажоване снаге за извођење операција врше припрему, обуку и евалуацију. Такође би чланови тима вршили и индивидуалне едукације, размене искустава и примену идеја које су научно засноване и оправдане.

Потреба формирања и обучавања мешовитих тимова, произилази и из разлога евентуалног учешћа у процесу доношења одлуке за операцију чији је носилац реализације неки од субјеката међународне заједнице под окриљем Уједињених нација или потписаног међународног уговора. Већи је део земаља у свету који је на прави начин схватио изазове, ризике и претње по националну и глобалну безбедност неку од напред наведених кризних ситуација и које их схватају као један од најозбиљнијих чинилаца угрожавања безбедности, због којих се формирају, припремају и обучавају тимови за рад на доношењу одлуке за операцију. Због таквих изазова, ризика и претњи у саставу тимова спаја се и неспојиво, а нарочито кад су угрожени интереси тих земаља, све у циљу сузбијања и неутралисања појава које су претња за човечанство.

Контрола рада формираних тимова и ангажованих снага и средстава врши се у складу са законским правилима и прописима који уређују област вршења контрола безбедносног система Републике Србије.

Формирани тимови од разних структура система безбедности Републике Србије у којима су укључени и експерти из цивилног сектора и невладиних организација у потпуности су отворени за демократску контролу и јавни рад уз потпуну заштиту тајности података. Све заинтересоване структуре могу имати увид у рад као и оспособљеност тимова уз претходно прибављено одобрење Савета за националну безбедност Републике Србије који је носилац вршења сталне контроле рада и оспособљености формираних тимова за рад на доношењу правовремене и најефикасније одлуке за операцију, са минималним губицима и трошковима.

Процес рада на доношењу одлука

Процес доношења одлуке је прописан и представља стандардизован процес који омогућава координиран приступ процесу одлучивања на свим нивоима, као и у здруженом или интернационалном окружењу, што су битне претпоставке интероперабилности.

У процесу доношења одлуке дозвољена су одступањима у односу на различите нивое доношења одлука или услове у којима се одлука доноси.

И ако је први процес доношења одлуке пројектован у (FM 101-5, *Staff organization and operations*) од стране САД он није нормативно обавезан за све земље припаднице НАТО савеза и земаља које учествују у програму Партнерства за мир (ПЗМ). Није обавезујући, али је опште прихваћен у раду. Пошто је и наша земља укључена у Програм партнерства за мир, самим тим је прихватила стандардизовани процес одлучивања, усклађен са Стратегијом одбране и доктринарним концептом.

Процес доношења одлуке састоји се од седам основних корака, и то:

1. пријем директиве-задатка;
2. анализа директиве-задатка;
3. разрада варијанти ангажовања;
4. анализа варијанти ангажовања;
5. упоређивање варијанти ангажовања;
6. одобрење варијанте ангажовања и
7. израда докумената.

Поред наведених корака донету одлуку прати увежбавање и извршење са контролом.

*Процес доношења одлуке дефинише се као наука, али и као уметност (вештина) или способност.*⁹

То је једноставан, разрађен и доказан процес и представља аналитичко - логички процес прилагођен решавању проблема које постављају кризне ситуације. Као такав омогућава руководиоцу и његовом тиму, да оцене ситуацију и донесу логичку одлуку. Процес доношења одлука, може бити спроведен у потпуности или парцијално.

У колико се спроводи у целини омогућава анализу и упоређивање више догађаја (наредних последица које је проузроковала елементарна непогода или техничко – технолошки акцидент и сл.) и сопствених варијанти ангажовања и проналажење најбоље варијанте ангажовања сопствених односно ангажованих снага. Спровођење процеса доношења одлука у целини, омогућава највишу интеграцију, координацију и синхронизацију доношења одлука за операције, и самим тим умањује ризик од превида критичних аспеката операције и резултира ваљаном изградом документима за извођење операције.

Основни недостатак пуног спровођења процеса је то што је временски захтеван. Руководилац мешовитог тима је најодговорнији за процес и избор у ком обиму ће се исти реализовати у односу на расположиве ресурсе. Његова улога у процесу је централна и омогућава му да одређује тежиште и да даје смернице за рад у току процеса доношења одлука. Квантитет његовог директног утицаја на рад одређен је расположивим временом, личним склоностима, способностима и оспособљеношћу штаба.

⁹ FM 101-5, *Staff organization and operations*, стр. 10-44.

Руководилац тима може утицати на процес планирања, али не сме дозволити да се не спроведу све потребне процедуре

По завршетку сваке фазе израђени документи се упућују претпостављеном органу на анализу и сагласност. Претпостављени орган (претпостављени орган који је доставио директиву за планирање операције) може усвојити предложена решења или наложити извесне измене или ограничења.

Обавеза руководећег тима за планирање је да на основу датих сугестија изврши дораду предложеног документа и поново га упути на разматрање претпостављеном. Тек када претпостављени да сагласност и својим потписом овери документ прелази се на наредну фазу израде плана. Оваквим радом се обезбеђује непрекидна веза између претпостављеног и тима за планирање, те се врши усмеравање планирања на начин који највише одговара основној идеји и актуелној ситуацији.

Пре него што се пређе на израду докумената следеће фазе руководећи тим и снаге за извођење операције се упућују припремна или допунска наређења. Оваквим методом рада снаге за операцију прате активност руководећег тима са само једном фазом закашњења, те се тако смањује укупно време потребно за рад тима за извођење операције.

Руководилац тима за доношење одлуке у операцији надгледа, управља, координира и усмерава рад тима. Руководилац, кроз сам ток руковођења, спроводи и контролу целокупног процеса рада тима на доношењу одлуке.

Пријем задатка – Процес доношења одлуке почиње пријемом задатка или самосталним уочавањем потребе за његовим извршењем. Задатак може бити добијен кроз директиву државних органа или произаћи из операције у току.

Основни кораци у пријему задатка су: узбуњивање тима за планирање и руковођење у операцији; припреме тима; брза почетна процена; одређивање расположивог времена; издавање командантових полазних смерница и издавање претходног наређења број 1.

Анализа задатка – је од посебне важности за процес доношења одлуке за операцију. Процес анализе задатка састоји се од следећих корака: анализа директиве-задатка; предузимање иницијалне обавештајне припреме (окружење, утицаји, процена опасности – доктринарни темплат, могуће варијанте ангажовања – ситуациони темплат); одређивање специфичних, имплицираних и кључних задатака; проучавање припремљених процена; одређење ограничења; одређење критичних чињеница и претпоставки; предузимање процене ризика; одређење почетних руководиочевих захтева за информацијама; утврђивање анекса за извиђање; израда детаљног плана коришћења расположивог времена; израда прерађеног задатка; одржавање брифинга за анализу задатка; одобрење прерађеног задатка; развијање замисли руководиоца; издавање руководиочевих усмерења; издавање претходног наређења број 2 и разматрање чињеница и претпоставки.

Током даљег рада на доношењу одлуке под руководством руководиоца тима, тим повремено цени дотадашње закључке из процена и ажурира их у складу са новодобијеним информацијама.

Разрада варијанти ангажовања – новодобијене информације се даље анализирају и вреднују. Основни садржаји овог корака су: анализа односа снага или појава; генерисање могућих варијанти; постављање почетног поретка ангажованих снага; развијање шеме

маневра; здруживање ангажованих снага и потребних команди или штабова; припрема шема варијанти ангажовања и брифинг за утврђивање могућих варијанти ангажовања.

Свако разматрање могућих варијанти ангажовања мора имати у виду критеријуме поузданости, изводљивости, прихватљивости, специфичности и комплетности.

Анализа варијанти ангажовања – самом анализом се долази до тога да тим донесе једногласну аргументовану одлуку која варијанта задовољава извршење задатка са најмањим губицима и доводи сопствене ангажоване снаге и средства у најповољнији положај за даљу употребу и ангажовање. Анализа варијанти ангажовања или ситуационе игре које су униформан процес са прецизираним правилима и корацима којом се омогућава визуелизацију тока операције.¹⁰

Руководилац тима је одговоран за координацију свих активности током реализације анализе варијанти ангажовања, и то: Орган за људске ресурсе, анализира варијанте ангажовања са аспекта предвиђања губитака и могућности подршке у персоналу током операције; Орган за обавештајне послове, је у току ратне игре у улози команданта противничких снага или елементарне непогоде или акцидентне појаве (он проиграва развој противничких одлучујућих тачака, противникове реакције на сопствене акције и противникове губитке); Оперативни орган, је носилац одабира метода ситуационе игре (он обезбеђује да игра покрије све оперативне аспекте задатка и бележи све уочене предности и слабости, што се употребљава касније у упоређивању варијанти) и Орган за логистику, анализира сваку варијанту са аспекта изводљивости адекватне подршке.

Кораци у анализи варијанти ангажовања начелно су: прикупљања иновираних процена (темплата догађаја, метода снимања, комплетираних варијанти ангажовања, средстава за обележавање сопствених и противничких снага и карте зоне операције); израда листе сопствених ангажованих снага; израда листе претпоставки; израда листе критичних догађаја и одлучујућих тачака; одређивање критеријума за вредновање варијанти; одабир методе ситуационе игре; одабир методе за снимање и приказивање резултата игре; провера варијанти кроз ситуационе игре и брифинг за вредновање резултата игре. Примењиване технике ситуационе игре су: *техника појасева, праваца у дубину и техника боксова*.

Техником појасева је зона операције која се дели по ширини, а на основу карактеристика утврђених у анализи исте. Употребљава се када је зона јасно дефинисана рељефом, током извођења операција по јасно дефинисаним фазама и етапама, и када је противник или појава распоређена по јасно израженим ешелонима или фазама нарастања. Техника се базира на анализи сваког појаса појединачно. Сваки појас обухвата више критичних момената. У недостатку времена број појасева се може умањити. Границе између појасева нису правилски регулисане, оне се могу додиривати или преклапати ако је то неопходно у складу са ситуацијом на бојишту.

Техника праваца у дубину се фокусира на могуће правце продора почевши од правца главних снага. Ова техника је повољна за нападна дејства или за одбрамбена када је зона операције каналисана, а садејство отежано.

Бокс техника представља детаљну анализу критичних делова зоне, као што су рејон ангажовања, места преласка реке или рејон спуштања десантних снага односно спасилачких тимова.

¹⁰ FM 101-5-1, *Operational terms and graphics*, стр. 15-42.

Упоредивање варијанти ангажовања – обухвата: одабир методе упоређивања; произашле предности и слабости варијанти; упоређивање са постављеним критеријумима; одређивање вредности сваке варијанте; упоређивање могућности сопствених варијанти са противниковим и брифинг за доношење одлуке.

Упоредивање варијанти ангажовања почиње са запажањима сваког члана тима у вези са предностима и слабостима сваке варијанте. Запажања се саопштавају свима члановима тима како би их и они користили у својим оценама. Тим може употребити било коју технику упоређивања која омогућава доношење квалитетног предлога и оптималног одабира варијанте ангажовања.

Одобрење варијанти ангажовања – се реализује после брифинга за доношење одлуке за извођење операције, руководилац тима се опредељује за једну од варијанти, а ако одбије све понуђене варијанте тим понавља комплетан процес рада на доношењу одлуке.

Одобрење варијанте ангажовања се начелно састоји од: прораде руководиоачеве замисли и руководиоачевих захтева за информацијама; обезбеђења додатних смерница од стране руководиоца; одређења нивоа прихватљивог преосталог ризица и издавања претходног наређења број 3.

Израда докумената – На основу донете одлуке и завршних смерница од стране руководиоца, тим финализира варијанту ангажовања снага, комплетира планове и припрема издавање наређења. Наређења и планови обезбеђују све неопходне информације, потребне за извршење задатка, али без садржаја који могу спутавати иницијативу и креативност ангажованих снага.

У процесу израде докумената најважнији кораци су:¹¹ прорада одабране варијанте и комплетирање плана – наређења; уградња мера контроле за случајне ризике и прегледање и одобравање оперативних планова и наређења од стране руководиоца тима за процес рада на доношењу одлуке.

По изради докумената руководилац прегледа и оверава их пре него што се у тим у умноже и доставе корисницима.

Руководилац тима и кључни чланови тима - специјалисти који су значајни за реализацију облика операције која се реализује, организују кратке састанке са ангажованим снагама за извођење операције уз изношење специфичности и кључних тачака. Састанци се организују непосредно након пријема задатка како би се руководилац и чланови тима уверили да су ангажоване снаге за извођење операције у потпуности схватили замисао и концепт операције.

Закључак

Тимски рад у процесу доношења одлуке за операције је сталан, континуиран и динамичан процес, кроз који се непрестано планира и анализира у циљу проналажења најоптималнијих решења која гарантују успех операције. Оптимална организацијска решења за планирање и извођење операције услов су унапређења орга-

¹¹ FM 71-123, *Tactics and techniques for combined Army heavy forces armored brigade, battalion task force and company team*, стр. 14-33.

низације тимског рада. Планирање и извођење операције се може огледати кроз различите аспекте, а један од њих је смањење утрошка ресурса којим располаже формиран тим, а утрошак се остварује скраћивањем процеса, односно „куповином“ времена или смањењем броја ангажованих људи, а знамо да је време драгоцени аспект у решавању односно отклањању последица од настале кризне ситуације. Следећи аспект се односи на убрзање протока информација унутар тима али и са организацијским деловима који су на вези са тимом. Овај аспект је пре свега у домену технолошких унапређења у циљу обезбеђења информација корисницима у реалном времену. Свакако да је оптимализација процеса неопходна и са аспекта интероперабилности, односно компатибилности тима који је формиран за процес доношења одлуке у операцији за насталу кризну ситуацију на свим нивоима са тимовима водећих светских оружаних сила. При томе не треба подразумевати просту компатибилност по броју ангажованих људи или истоветно прописаном процесу, већ функционалну која је усмерена процесу решавања проблема што је могуће хитнијег спречавања или отклањања последица настале кризне ситуације. Циљ унапређења тимског рада у нашим условима јесте обезбеђење функционалне компатибилности, односно интероперабилности нашег формираног тима у међународном окружењу.

Искуства стечена у току израде овог рада представљају важан део припрема за усавршавање и унапређење процеса рада у формираним тимовима који се припремају за доношење одлуке у операцијама. Резултат спознаје и анализе искустава омогућава предузимање мера на отклањању узрока, пропуста и слабости који могу да се понове у процесу доношења одлука за неке од наредних припрема и евалуација кадра за процес доношења одлука у некој од кризних ситуација.

Свестрана и квалитетна анализа након реализованих задатака треба да послужи у планирању, процесу доношења одлука и извођењу наредних операција. Процес прикупљања искустава из операција не завршава се на том нивоу, већ представља део сложеног механизма повратне спреге изграђеног концепта научених лекција. Искуство из процеса доношења одлука у претходним операцијама представља базу података за будуће припреме снага и ревизију важећих стандардних оперативних процедура на свим нивоима. Ставови из процеса рада на доношењу одлука за било коју операцију представљају основно полазиште за израду свих осталих стандардних оперативних процедура на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу.

Процес рада на доношењу одлука за операцију обезбеђује оквир за употребу снага које се ангажују у мешовитим тимовима за сам процес доношења одлука, као и на ангажовању снага и средстава на спречавању или отклањању последица од настале кризне ситуације. Његов усмеравајући карактер захтева непрестано вредновање ставова, креативност и флексибилност у њиховој примени у складу са конкретном ситуацијом. Он је подложен изменама, у складу са проценом безбедносних изазова, ризика и претњи и дефинисаним мисијама и задацима снага безбедносног система Републике Србије. Само високо оспособљени појединци и обучени тимови могу се равноправно упустити у утакмицу која је започета на глобалном нивоу.

Литература

- [1] Аврамов, С.: *Пост херојски рат Запада против Југославије*, ИДИ, Ветерник 1997.
- [2] Арула Д., Мијалковски М.: *Противтерористичка операција*, Материјал за студију, ШНО, Београд, 2001.
- [3] Виклинсон, П.: *Тероризам против демократије, одговор либералне државе*, Голден Маркет, Загреб, 2002.
- [4] Димитријевић, В., Стојановић П.: *Међународни односи*, Нолит, Београд, 1973.
- [5] Димитријевић, В., *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982.
- [6] Димитријевић, В., „*Међународни тероризам*”, Научно саветовање за тему „Савремени облици тероризма”, Архива за правне и друштвене науке, Београд, 1980.
- [7] Здравена оперативна команда ГШ ВС, *Доктрина операција Војске Србије*, 2016.
- [8] Јовановић, Б.: *Увод у теорију војног руковођења*, ВИЗ, Београд, 1984.
- [9] Кековић, З., Кешетовић, Ж.: *Системи кризног менаџмента*, Факултет безбедности, Бања Лука, 2008.
- [10] Ковач, М.: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности*, Свет књиге, Београд, 2003.
- [11] Ковач, М. и други: *Историја ратне вештине*, период 1920-2000, ВИЗ, Београд, 2000.
- [12] Лазаревић И., Десанчић Г.: *Мировне операције УН-основе*, чланак, Билтен ЦУК АБХО, ЦУК АБХО, Крушевац, 2003.
- [13] Милошевић, М.: *Одбрана од тероризма*, Свет књиге, Београд, 2005.
- [14] Николић, В., Живковић, Н.: *Безбедност, радне и животне средине, ванредне ситуације и образовање*, Факултет заштите на раду, Ниш, 2010
- [15] Савић, А., *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.
- [16] Симеуновић, Д.: *Тероризам*, Правни факултет у Београду, Београд, 2009.
- [17] *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Кабинет председника, Београд, 2009.
- [18] Фолк, Р., *Велики терористички рат*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- [19] Хофман, Б., *Унутрашњи тероризам*, Народна књига и „Алфа”, Београд, 2000.
- [20] Barton, L.: *Crisis in Organisations II*, South-Western Publishing Co., Cincinnati, 2001.
- [21] Lawrence, B. and Hardigree, D., „Risk and crisis managemet in facilities: emerging paradigms in assessing critical incidents” *Facilities*, Vol. 13, No 9/10, avgust 1995.
- [22] Osmanagić-Bedenik, N.: *Kriza kao šansa*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
- [23] Rosenthal, U., Hart, P. and Charles, T.M., „The World of Crisis and Crisis Management” in *Coping with Crises. The Management of Disasters, Riots and Terrorism*, edited by Uriel Rosenthal, Michael T. Charles, and Paul Hart. Springfield, IL: Charles C. Thomas, 1989, r. 15.
- [24] Тцпфер, А.: *Plötzliche Unternehmenskrisen-Gefahr oder Chance?* Neuwied, Kriftel, Luchter-hand, 1999.
- [25] FM 101-5, *Staff organization and operations*, Headquarters, Department of the Army, Washington DC, USA, 1997.
- [26] FM 101-5-1, *Operational terms and graphics*, Headquarters, Department of the Army, United States Marine Corps, Washington DC, USA, 1997.
- [27] FM 71-123, *Tactics and techniques for combined Army haevy forces armored brigade,battalion task force and company team*, Headquarters, Department of the Army, Washington DC, USA, 1992.
- [28] HEADQUARTERS DEPARTMENT OF THE ARMY, *Composite risk management*, US ARMY FM 5-19, 2006.

НАРУШАВАЊЕ ЈАВНОГ РЕДА И МИРА КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА УНУТРАШЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Станимир Ђукић
Универзитет „Унион – Никола Тесла“,
Факултет за дипломатију и безбедност

У раду се разматрају облици угрожавања унутрашње безбедности: социопатолошки облици (криминалитет, наркоманија, проституција, алкохолизам и коцкање) и нарушавање јавног реда и мира. Осим тога, детаљније се и студиозније разматра нарушавање јавног реда и мира са посебним акцентом на прекршаје и кривична дела из области Закона о јавном реду и миру. Такође, у раду је дата и кратка анализа активности и резултати које је полиција постигла у откривању прекршаја и кривичних дела из области Закона о јавном реду и миру у подручју Полицијске управе у Новом Саду.

Кључне речи: *јавни ред и мир, безбедност, унутрашња безбедност, криминалитет, наркоманија, проституција*

Увод

Уважавајући значење израза јавни ред и мир, као и придржавајући се Закона о јавном реду и миру, можемо рећи да јавни ред и мир подразумева друштвени однос којим се не нарушавају друштвена дисциплина и мир грађана. Повреде јавног реда и мира, супротно томе, чини понашање које ремети устаљене односе грађана, угрожава њихову безбедност, којим се нарушава јавни морал или онемогућава редовно вршење послова органа и институција које имају јавна овлашћења.

С тим у вези, када повреде јавног реда и мира достигну екстремне размере, односно нарушавање у већем обиму (демонстрације већих размера, социјални немири, грађанска непослушност, нереди на спортским и другим приредбама и сл.), оне представљају веома значајан облик угрожавања унутрашње безбедности. Осим тога, такав облик нарушавања унутрашње безбедности може бити подстрекаван, организован или усмерен од снага посебних дејстава које се налазе изван земље, и чије последице нарушавања јавног реда и мира желе да искористе превасходно за своје циљеве.

Имајући у виду да је безбедност друштва и државе свеукупна и целовита, потребно је рашчланити безбедност на врсте и облике угрожавања, па се може говорити о неким од тих облика (оружана побуна, тероризам, саботаже, диверзије, субверзије и сл.). У овом делу раду користићемо поделу безбедности на унутрашњу (индивидуална, социјетална и национална) и међународну.

Када говоримо о унутрашњој безбедности, односно о изворима и облицима унутрашњег угрожавања безбедности, у наредном делу рада ћемо се посебно бавити и дати акценат на социопатолошке облике угрожавања (криминалитет, наркоманија, проституција, алкохолизам и коцкање) и нарушавање јавног реда и мира, као и споменути и друге облике угрожавања унутрашње безбедности, као што су екстремизам, безбедност саобраћаја, пожари, угрожавање животне средине и друго. Посебно ћемо се задржати на угрожавању јавног реда и мира, и нарушавању јавног реда и мира у већем обиму.

Дефинисање појма унутрашња безбедност

Као што смо у претходном делу рада рекли, безбедност државе и друштва је једна, недељива, дакле *интегрална*, целовита и јединствена. У даљем делу рада ћемо прво извршити класификацију безбедности, примењујући научни приступ изучавању проблематике безбедности, тј. рашчланити безбедност на врсте, како би се квалитативном анализом делова безбедности остварила научна идентификација безбедности као опште вредности савременог света. Уважавајући научни приступ, безбедност се дели на унутрашњу (индивидуална, социјетална и национална) и међународну (регионална, глобална, заједничка, колективна и кооперативна) безбедност (Стајић, Гађиновић, 2007:35).

Анализирајући сам термин *интегрална безбедност*, као што је напред наведено, дефинише се као свеукупна или целовита безбедност. Представља сублимат унутрашње и међународне безбедности, али не као прости збир тих двеју безбедности, већ као нова вредност која се штити. Не можемо говорити о било каквој, па ни унутрашњој ни међународној безбедности ако је било који елемент тих безбедности значајније угрожен. Као свеобухватна, интегрална безбедност је једна и јединствена и са тог становишта је недељива. Њена подела на унутрашњу и међународну је условна више из педагошких и практичних разлога због лакшег објашњења и учења. Пошто се савремене државе, данас, нападају на свим пољима (породица, вера, власт, уставно уређење, спољна политика, економија, систем безбедности итд.) онда и држава мора свим својим снагама да се супротставља тим нападима (Ђукић, 2017:5).

Дефинишући и анализирајући унутрашњу безбедност, можемо рећи да она штити суверенитет државе и њених субјеката од свих антидруштвених појава, односно од свих појава којима се угрожава друштвено уређење. С обзиром на елементе који сачињавају друштвено уређење често се унутрашња безбедност поистовећује са заштитом економске, политичке, правне и социјалне сигурности грађана. Унутрашња безбедност се иначе дефинише као такво стање друштвених (политичких, економских и др.) односа који нису угрожени, нити им прети угрожавања, неким од облика угрожавања.

У складу са наведеном поделом, унутрашња безбедност се састоји од индивидуалне, социјеталне и националне безбедности од којих су свака за себе посебне вредности које се штите како системом безбедности тако и другим друштвеним мерама. У наредном делу ћемо о свакој од њих рећи неколико речи.

Индивидуална безбедност је мера стабилности, заштићености и демократичности једног друштва без чега нема ни индивидуалне безбедности. Одређена је и ограничена правом дате државе. Као таква мера индивидуалне безбедности различита је од државе до државе. Најчешће се описује односом између појединаца и група са различитим потребама и интересима, као и владавина права и поштовању људских и грађанских слобода. У узрочно-последичној је вези са социјеталном и националном безбедношћу.

Социјетална безбедност је способност друштва да истраје у свом суштинском карактеру без обзира на могуће и стварне претње. То је способност државе да опстане у тешким тренуцима по њен територијални интегритет и суверенитет одржавајући своје традиционалне обрасце, језик, културу, религијски и национални идентитет и обичаје.

Национална безбедност је појам који се чешће него други објашњава у нашој литератури. Под њим се подразумева жељено стање заштићености државе које се постиже елиминисањем претњи и ризика по виталне вредности државе. Из тога проистиче да је то вишезначајан појам који у најопштијем смислу представља стање у коме држава сматра да јој не прети војни напад, политички притисак или економско угрожавање споља, као ни екстремни политички, економски, идеолошки, верски или културни атак изнутра, тако да држава може нормално да се развија самостално или у заједници са другим државама (Ђукић, 2017:6).

Сам појам *национална безбедност* налази се у употреби од 1943. године, када је Валтер Липман (Walter Lipman) у свом делу „*U. S. Foreign Policy*“ први пут употребио овај термин. После Другог светског рата овај појам је нашао широку примену у политичком речнику савремених држава. У том контексту он је употребљаван да означи унутрашњу и спољну безбедност државе, односно безбедност државе у односу на спољне и унутрашње изворе угрожености. Ради се, дакле, о националној безбедности једне државе која обезбеђује опстанак и нормално деловање државе са свим елементима њене независности, територијалне целовитости и уставног поретка (Јовановић, 1997:6).

Облици угрожавања унутрашње безбедности

Имајући у виду да смо у претходном делу рада извршили класификацију безбедности, као и то да се може говорити о неким од облика угрожавања, као што су: оружане побуне, тероризам, саботаже, диверзије, субверзије и сл., у наредном делу рада ћемо се посебно осврнути на унутрашњу безбедност, односно на социопатолошке облике угрожавања (криминалитет, наркоманија, проституција, алкохолизам и коцкање) и нарушавање јавног реда и мира, као и што наводимо и друге облике угрожавања, као што су: екстремизам, безбедност саобраћаја, пожари, угрожавање животне средине и друго. Посебно ћемо се задржати на угрожавању јавног реда и мира, прекршајима и кривичним делима против јавног реда и мира, односно нарушавања јавног реда и мира у већем обиму.

Социјална патологија

Када говоримо о социјалној патологији, у систему наука социјална патологија је назив за научну дисциплину која се бави социолошким проучавањем девијантног понашања, односно реакцијом друштва на то понашање.

У обичном животу социјална патологија има више значења (Шпадијер-Џинић, 1988:9). Према једном од њих термин социјална патологија означава скуп различитих појава које се сматрају непожељним и негативним са становишта одређених општеприхваћених вредности и норми у друштву (криминалитет, алкохолизам, проституција, наркоманија, различити облици дезорганизације група и др.).

За разлику од социјалне патологије, као научне дисциплине, овом приликом нећемо се бавити дубљом анализом узрока, генезе и распрострањеношћу тих појава унутар нашег друштва, већ ћемо говорити о социјалној патологији као облику угрожавања унутрашње безбедности или, још уже, разматраћемо њен утицај на унутрашњу равнотежу и стабилност нашег друштва, односно анализирати сваки социопатолошки облик угрожавања појединачно.

Криминалитет

Криминалитет представља скуп друштвених појава којима се угрожавају универзалне друштвене вредности, а које су као такве санкционисане кривичним правом. Као сложена друштвена појава криминалитет је детерминисан многобројним чиниоцима, везаним за субјект извршиоца, кривично дело и друштвене услове (Ђукић, 2017:3).

Криминалитет се међу експертима из ове области одређује на више начина. Од тога да се под тим подразумева свако девијантно понашање, до тога да се тим појмом обухвата само оно противправно понашање које се санкционише као кривично дело.

Криминалитет је, иначе, један од најактуелнијих проблема у свим савременим земљама, па тако и код нас, што потврђује и чињеница да је он у сталном порасту. Због његове друштвене опасности и штетности, сва друштва настоје да га сузбију (било превентивно, било репресивно) сталним проналажењем адекватнијих и ефикаснијих метода и средстава. У тим настојањима приметна је тежња да се са репресивних мера све више прелази у сферу превентивних, у смислу предупређења његовог настанка.

Оно што нарочито пада у очи код криминалитета јесу његова разноврсност и обим. За кривично дело се каже да је оно правни појам, или тачније, правна чињеница. Када говоримо о броју извршених кривичних дела у једном друштву могућа су разна тумачења. Прво, да ли постоји кривично дело или не, одређује само суд, па се обим кривичних дела не може мерити бројем кривичних пријава. С друге стране, постоје дела која би се квалификовала као кривична дела када би била позната органима правосуђа. Дакле, чак ни званично објављене статистике не могу бити апсолутно тачан показатељ обима извршених кривичних дела, па тиме ни њиховог утицаја на унутрашњу стабилност (безбедност) земље.

На криминалитет свако друштво реагује организовано и, као што је речено, *превентивно* и *репресивно*. *Превентивна* реакција се сматра оптималним решењем уколико даје такве резултате. Превентивна делатност је плод општедруштвене акције, али и развијене безбедносне културе. *Репресивно* деловање је неизбежно и спроводе га како специјализовани органи унутрашњих послова, тако и тужилаштва, судови, инспекције и други органи. Неповољност репресивног деловања везује се за чињеницу што оно наступа када је кривично дело већ извршено. Репресивно деловање условљено је адекватном организацијом, техничком и кадровском опремљеношћу.

О деликатности проблема криминалитета и његовог утицаја на унутрашњу стабилност земље говори и чињеница да он зависи од конкретних друштвених услова у једној земљи, али и окружења у коме се та земља налази (близина ратишта, кризних ситуација и сл.). Из тога видимо да на криминалитет утичу многобројни узроци, поводи и услови. Као најзначајнији помињу се: рат, економска криза, несташица робе на тржишту, сиромаштво и друге социопатолошке појаве, породица, политички сукоби и слично (Стајић, 2011:286).

Криминалитет је значајан облик угрожавања унутрашње безбедности и стога што постоји узрочна веза између криминалитета и других социопатолошких појава (алкохолизма, наркоманије, проституције и др.).

Наркоманија

Током историје, односно хиљадама година људи су прибегавали разноврсним опијатима и стимулативним средствима за добро расположење и уживање, али је њихова употреба била под строгим контролом заједнице и, углавном, коришћена у обредне сврхе. Масовнија употреба наркотичких средстава у необредне сврхе везује се за период наглог развоја друштва и развоја транспортних средстава којима су се они преносили на удаљена тржишта. Тек шездесетих и седамдесетих година XX века употреба дроге достиже алармантне размере, поготову што се њена употреба ширила највише међу млађом популацијом. Од тог времена наркоманија се сматра друштвеним проблемом са различитим негативним утицајима по друштво.

О називу појаве узимања дроге у немедицинске сврхе не постоји јединствен став. Најчешће се користи термин наркоманија, мада га многи ауторитети из ове области сматрају недовољно прецизним. Тако према једном од мишљења, зависност од дроге (наркоманија) представља *стање психичке или физичке зависности или и једне и друге од дроге, које настаје код особа које периодично или стално узимају дрогу* (Шпадијер, Џинић, 1988:172).

Узимање дроге и стварање зависности од ње условљава реакцију друштвене средине на ту појаву. Став друштва, који се изражава у облику репресије, последица је сукоба наркомана са околином. Дакле, из изнетог се лако закључује да наркоманија представља социопатолошку појаву која често узрокује и многобројне криминалне последице. Према томе, наркоманију не можемо посматрати само као социјални проблем, него све чешће, као што каже проф. др Владимир Кривокапић, као „криминогени фактор“. Ово поготову у случајевима када производња, прерада и транспорт дроге у организованом и масовном облику у оквиру једне друштвене заједнице достигну такав степен и размере да битно угрожавају дато друштво. Наиме, сведоци смо да је у неким латиноамеричким државама, тзв. наркомафија достигла такве размере да је ушла у многе друштвене структуре земље и да битно утиче на све друштвене токове.

Свако друштво реагује превентивно или репресивно на појаву наркоманије. Ставови друштва према том проблему разликују се од државе до државе и зависе од врсте дроге, начина њиховог узимања, карактера појединаца који је узимају, као и од друштвене штетности коју производе.

Наше друштво посебно оштро реагује на узимање дрога међу младима примењујући различит спектар мера социјалне контроле, васпитања, образовања и репресије. Мере реаговања друштва класификују се према тзв. општем моделу реаговања који се, у основи, састоји од четири модела. Први је *моралистичко-легални* где се друштвено реаговање своди на моралну осуду и примену репресивних мера према уживаоцу. Данас се у изворном облику овај модел ретко примењује. Други је *медицински модел*, где се узимање дрога сматра болешћу, па се наркоман сматра болесником кога треба лечити. Трећи модел је *психосоцијални*, који тежиште реаговања друштва усмерава ка личности уживаоца, као и према друштвеним околностима које га окружују. Четврти је *социокултурни* модел по коме се наркоманија сматра друштвеном девијацијом и, у том смислу, треба реаговати превентивно.

У пракси реаговања друштва, ниједна земља не користи неки од модела у изворном облику, него се практикује примена елемената сва четири модела. Са становишта наше теме, односно облика унутрашњег угрожавања безбедности, наркоманија је значајна због криминалног понашања не само наркомана, него и произвођача и растурача дроге.

Наиме, у вези са дрогом постоје два инкриминисана вида (Кривокапић, 1990:34):

- производња и трговина, и
- криминални аспект узимања дроге.

Произвођачи и трговци дрогом су, свакако, веома значајни у сфери криминалитета, јер својим деловањем утичу на свест, ставове и судбину наркомана.

У случајевима када њихов број, снага и моћ достигну такве размере да уђу у структуру државе и почну да управљају њом, опасност по безбедност земље достиже алармантне размере због тога што их је тешко искоренити, јер се налазе у систему власти. За нас је аспект трговине дрогом интересантан из два разлога. Први је што наша земља представља значајну светску раскрсницу путева према Европи као тржишту, па релативно велике количине дроге пролазе нашим путевима, при чему све већа количина завршава на нашим просторима. Други је што се трговина дрогом веома „исплати“, па је сепаратистички покрет на Косову и Метохији користи као метод набављања средстава за политичке циљеве. Није редак случај да управо највећи европски трговци дрогом у Европи потичу са тих простора (Стајић, 2011:288).

Проституција

Проституција се сматра једним од облика девијантног понашања. Присутна је од најранијих периода развоја друштва. Увек је означавана као морални проблем и као порок, при чему се друштвена реакција сводила најчешће на морално и социјално одбацавање жена, али све чешће и мушкараца који се баве проституцијом.

По дефиницији проституција је „пружање одређених сексуалних услуга другим особама које могу да буду различитог или истог пола“. Због тога проституција може да буде хетеросексуална проституција жене са мушкарцима или мушкарца са женама и женска хомосексуална или мушка хомосексуална проституција (Шпадијер, Џинић, 1988:84).

Битан елемент у дефинисању проституције јесте повезивање сваког сексуалног односа са новцем или неким другим видом награђивања. Нас, као и у случају криминалитета, не интересују толико облици проституције, распрострањеност и карактеристике,

узроци и сл., колико повезаност проституције са другим облицима девијантног понашања, односно њихов појединачни или укупни утицај на унутрашњу стабилност земље и друштва. У том смислу, генерално становиште јесте да проституција, начелно, нема тако штетан друштвени утицај као што га имају криминалитет и наркоманија, зато што није масовно заступљена, а и зато што нема штетне последице по друштво. Бављење проституцијом, као обликом девијантног понашања, са становишта безбедности, значајно је јер постоји доказана веза између проституције и других, опаснијих облика угрожавања унутрашње стабилности друштва. Ово стога што су проститутке, због реакције околине, приморане да траже заштиту, моралну подршку, помоћ и охрабрење од других девијаната. Осим тога, није ретка појава да су проститутке и саме наркомани, алкохоличари или криминалци, било да се придружују тим групама било самостално.

Веза између криминала као најозбиљнијег вида угрожавања стабилности друштва и проституције може бити вишеструка:

- а) проститутка може да буде подстрекач и саучесник криминалне делатности;
- б) проститутка може да учествује у „покривању“ криминалаца;
- в) проститутка може да буде растурач украдене робе;
- г) проститутка може да буде мамац за навођење жртве и
- д) проститутка може сама да буде извршилац кривичног дела.

Исто тако, постоји велика корелација између проституције и наркоманије, алкохолизма и коцкања са различитим штетним утицајем по друштво. У последње време све су чешће ситуације да се на једном месту организованим путем (у приватним становима и клубовима) могу добити све „услуге“ на једном месту. Та места представљају стециште криминалаца и ту се склапају одређени послови за извршење криминалних радњи. С обзиром на то да се на тај начин криминалци придобијају, подстрекавају и организују, штетност таквог понашања и деловања по унутрашњу безбедност је несумњива (Стајић, 2011:289).

Алкохолизам и коцкање

Алкохолизам, коцкање и други облици девијантног понашања (самоубиства и сл.) несумњиво имају штетне последице по свако друштво. С обзиром на то да те штетне последице немају такав интензитет и снагу као други облици унутрашњег угрожавања безбедности, њима се нећемо шире бавити.

Наиме, алкохолизам и коцкање су озбиљни социјални проблеми, при чему је алкохолизам и медицински проблем. Као облици девијантног понашања они изазивају одређену друштвену реакцију која се разликује од државе до државе. Њихов утицај на друштво може бити:

а) директан, када достигне такве размере да га угрожава – смањује се радна способност и за његово сузбијање се морају одвајати знатна средства и организовати медицинске и друге установе, и

б) индиректан, под чиме се подразумева да алкохолизам и коцкање највише погађају породицу алкохоличара или коцкара, а она је основна ћелија друштва.¹

¹ Сматра се да од алкохолизма болује 23% целокупне популације, а да је од тога 80% у животном добу од 30 до 50 година. У породици алкохоличара угрожена су још три члана, а највише страдају деца.

Нарушавање јавног реда и мира и унутрашње угрожавање безбедности

Законом о јавном реду и миру, уређује се јавни ред и мир на јавном месту, утврђују се противправна дела против јавног реда и мира, као и начин прикупљања добровољних прилога.

Надлежни органи за одржавање јавног реда и мира су Министарство унутрашњих послова, комунална полиција, инспекцијски органи и други надлежни органи у складу са законом утврђеним делокругом.

Службена лица органа из става 1. члана 2. Закона о јавном реду и миру, заштићена су у обављању законом утврђених послова у складу са одредбама наведеног закона.

„Јавни ред и мир у смислу Закона о јавном реду и миру, јесте усклађено стање међусобних односа грађана настало њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу ради обезбеђења једнаких услова за остаривање људских и мањинских права и слобода грађана зајемчених Уставом“ (Службени гласник Републике Србије, број 85/16).

С тим у вези, јавни ред и мир подразумева друштвени однос којим се не нарушавају друштвена дисциплина и мир грађана. Повреде јавног реда и мира, супротно томе, чини понашање које ремети устаљене односе грађана, угрожава њихову безбедност, којим се нарушава јавни морал или онемогућава редовно вршење послова органа и институција које имају јавна овлашћења.

У смислу Закона о јавном реду и миру, употребљени израз јавно место има следеће значење: „јавно место – јесте простор доступан неодређеном броју лица чији идентитет није унапред одређен, под истим условима или без посебних услова“ (Службени гласник Републике Србије, бр. 85/16).

Када повреде јавног реда и мира достигну екстремне размере (демонстрације већих размера, грађанска непослушност, неред на спортским и другим приредбама и сл.), оне представљају, несумњиво, веома значајан облик угрожавања унутрашње безбедности. Поготову што такав облик нарушавања унутрашње безбедности може бити подстрекаван, организован или усмерен од снага посебних дејстава које се налазе изван земље, и чије последице нарушавања јавног реда и мира желе да искористе за своје циљеве.

Осим тога, нарушавање јавног реда и мира на спортским и другим приредбама је врло честа и учестала појава, без обзира о којој врсти спорта је реч, као и на којем нивоу такмичења се ради (да ли локални, републички или међународни ниво). Последице таквог понашања навијачких и других група, оставља далекосежне последице, како у материјалном, тако и у свим другим облицима и областима друштвеног живота.

С тим у вези, због наведеног проблема, најчешће се утакмице из већине спорта, без обзира на ранг такмичења, проглашавају „утакмицама високог ризика“, уз ангажовање великог броја снага реда (полицијске снаге, Жандармерија), али и поред тога одређене навијачке групе, хулигани и др., нарушавају јавни ред и мир уз коришћење великог броја пиротехничких и других средстава (Ђукић, 2018:158).

Прекршаји против јавног реда и мира

У смислу Закона о јавном реду и миру, „прекршаји против јавног реда и мира – јесу противправна дела којима се на јавном месту угрожава или нарушава јавни ред и мир, ствара узнемирење или угрожава сигурност грађана, омета кретање грађана на јавним местима или остваривање њихових права и слобода, вређа морал, угрожава општа сигурност имовине, вређају или ометају службена лица или се на други начин нарушава јавни ред и мир“ (Службени гласник Републике Србије, број 85/16).

Када се говори о месту извршења прекршаја или кривичног дела, сматраће се да је прекршај или кривично дело из Закона о јавном реду и миру извршено на јавном месту и кад је радња извршења на месту које се у смислу става 1. тачка 2. члана 3. не сматра јавним местом, ако је то место доступно погледу или чујности са јавног места или је последица наступила на јавном месту.

У Закону о јавном реду и миру су предвиђени следећи прекршаји, и то:

- Свађа, вика и бука на јавном месту;
- Непристојно, дрско и безобзирно понашање;
- Вређање, вршење насиља, претња или туча;
- Остављање опасних предмета;
- Угрожавање сигурности уређајима на даљину;
- Просјачење;
- Коцкање;
- Неовлашћена препродаја улазница;
- Узнемиравање грађана врачањем, прорицањем или сличним обмањивањем;
- Проституција;
- Паљење пиротехничких производа или пуцање;
- Прикупљање добровољних прилога без обавештавања;
- Пропуштање обавештавања о нарушавању јавног реда и мира;
- Бука у угоститељским и другим објектима;
- Продаја алкохолних пића лицима под очигледним утицајем и малолетницима;
- Вређање службеног лица у вршењу службене дужности и др.

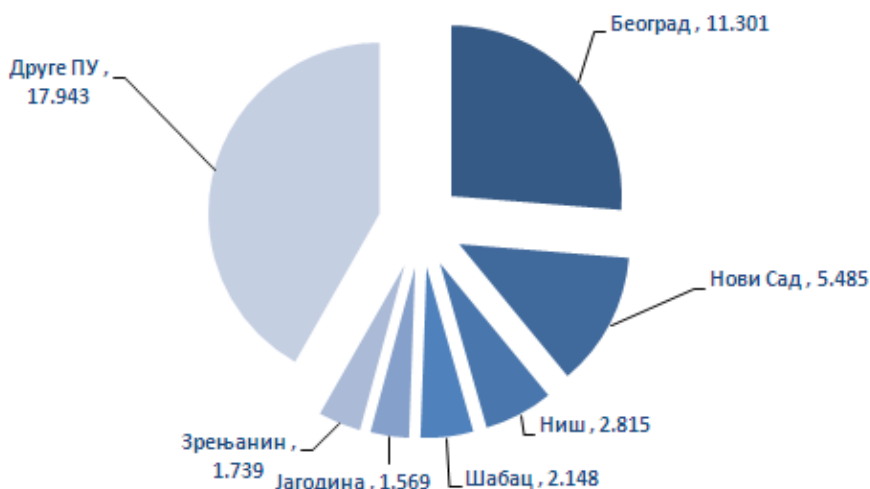
Осим наведеног, у Закону о јавном реду и миру су предвиђена и кривична дела, односно ометање службеног лица у вршењу службене дужности.

Када је у питању *Закон о прекршајима*, овим законом се уређују: појам прекршаја, услови за прекршајну одговорност, услови за прописивање и примену прекршајних санкција, систем санкција, прекршајни поступак, издавање прекршајног налога, поступак извршења одлуке, регистар санкција и регистар неплаћених новчаних казни и других новчаних износа (Службени гласник Републике Србије, број 65/2013).

Анализа укупног броја откривених прекршаја и кривичних дела јавног реда и мира на подручју Полицијске управе у Новом Саду

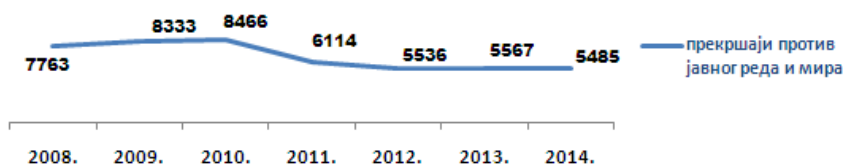
Према статистичким подацима и по подацима МУП-а Републике Србије, на подручју Полицијске управе у Новом Саду, као друге по величини Полицијске управе у Републици Србији, у току 2014. године, регистровано је укупно око 5.485 прекршаја јавног реда и мира, тако да се та безбедносна проблематика, по сложености, сврстава на друго место, одмах иза Полицијске управе за град Београд.

Прекршаји са елементима насиља – вређање, злостављање, вршење насиља и учествовање у тучи најчешћи су и чине око 55% (2013. године – 57%) од укупног броја прекршаја.

Слика 1 – Укупан број регистрованих прекршаја по Полицијским управама у 2014. години (Извор: аутор)

Анализирајући укупан број откривених прекршаја јавног реда и мира у 2014. години, на подручју Полицијске управе у Новом Саду, као и тренд кретања укупног броја откривених прекршаја у протеклих седам година, дајемо графички преглед на следећој слици.

Слика 2 – Укупан број откривених прекршаја за период од 2008. до 2014. године (Извор: аутор)

Анализирајући прекршаје јавног реда и мира у 2014. години (упоредно са 2013. годином), по структури прекршаја, у односу на исти период прошле године у већем броју регистровани су:

- непристојно, дрско и безобзирно понашање (864:724),
- угрожавање сигурности другог лица (613:598),
- свађа или вика (229:216),
- држање опасних животиња (122:111),
- пропуштање надзора над малолетним лицем (54:50) и
- давање алкохолног пића пијаном или малолетном лицу (35:32).

Сви други прекршаји бележе смањење:

- вређање, злостављање и вршење насиља (2.572:2.724),
- учествовање у тучи (443:470),
- бука, ремећење мира (327:366),
- просјачење и скитничење (102:108),
- одавање проституцији или уступање просторија (43:44),
- пропуштање упозорења лица које нарушава јавни ред и мир (36:44),
- прекршаји извршени у групи (23:32),
- неовлашћено паљење ракета и других запаљивих материја (13:14),
- коцка или уступање просторија (1:6) и
- неовлашћено пуцање из ватреног оружја (1:2).

На следећој слици дајемо упоредни приказ броја најтежих прекршаја јавног реда и мира, за период од 2013. до 2014. године.

Слика 3 – Упоредни приказ броја најтежих прекршаја јавног реда и мира за период од 2013. до 2014. године
(Извор: аутор)

На основу појединачне анализе за све општине на подручју Полицијске управе у Новом Саду, највише, односно 3.067 прекршаја јавног реда и мира забележено је на подручју Града – Новог Сада, што је за 650 прекршаја више у односу на све друге општине Јужнобачког округа (2.417).

Анализом места извршења прекршаја, може се констатовати да је по месту извршења, прекршаји јавног реда и мира су, као и до сада, највише вршени на: улици-тргу 1.850 (1.602), затим у угоститељским објектима 570 (562), па тек онда у кући, односно стану 497 (546), и на другим местима.

Евидентирани прекршаји су најчешће извршени ноћу, од 22-06 часова, и то 1.543 (1.653). Такође, више прекршаја извршено је у данима викенда, у просеку 14 (16) прекршаја, док је просек по радном дану мањи и износи око 11 (11) прекршаја.

У извршењу откривених прекршаја учествовало је 6.020 (6.358) лица, од којих је, уобичајено, највише лица мушког пола, 4.910 (5.295), у односу на извршиоце женског пола, 1.110 (1.063).

Од укупног броја, регистровано је 5.705 (5.938) пунолетних извршилаца.

Од укупног броја регистрованих извршилаца 307 (415) је малолетно или око 5% од укупног броја процесуираних лица. Најбројнији су извршиоци старости између 21-30 година (1.546).

Табела 1 – Старосна структура извршилаца прекршаја у 2014. години

малолетни	18-21 године	21-30 година	31-40 година	41-50 година	51-60 година	старија од 60
307	617	1.546	1.405	970	696	471

(Извор: аутор)

Код ових прекршаја рецидивност је и даље веома изражена, јер је чак 3.096 (2.984) извршиоца из категорије повратника.

Од укупног броја извршилаца, за 430 лица је утврђено да су била под дејством алкохола.

Осим тога, због извршених прекршаја јавног реда и мира доведено је 617 (561) лица, од којих је за 387 (363) одређена мера задржавања. Од осталих активности, приликом извршавања службених послова и задатака припадници полиције су легитимисали 23.725 (14.453) лица.

С тим у вези, може се констатовати да је стање јавног реда и мира најкомплексније на територији Града Новог Сада, нарочито на станичном подручју ПИ Стари Град и то улица Лазе Телечког и непосредна околина. Велики број угоститељских објеката у Новом Саду, као и присуство 4 навијачке групе Фудбалских клубова „Партизан“, „Војводина“, „Црвена звезда“ и „Нови Сад“ усложњавају ову проблематику. Прекршаји са елементима насиља представљају проблематику у вези које ће у предстојећем периоду бити спроведено низ мера и радњи, а у циљу значајног смањења броја прекршаја.

У више организованих посебних акција на сузбијању просјачења и скитничења откривена су 102 (108) прекршаја из чл. 12. Закона о јавном реду и миру. Најчешћи облик просјачења се огледа у пружање руке према грађанима и тражење милостиње у виду новца, нарочито на прометнијим раскрсницама у граду, у близини верских објеката, као и „упаркиравање возила“ тј. тражење новца од грађана за услугу проналаска слободног паркинг места. Остварена је сарадња са Центрима за социјални рад ради смештаја деце која су затечена у вршењу прекршаја.

У току 2014. године, бележи се благо повећање броја ометања и напада на овлашћена службена лица у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира, што се види се у следећем графичком приказу.

Слика 4 – Укупан број ометања и напада на овлашћена службена лица за период од 2008. до 2014. године
(Извор: аутор)

У анализираном периоду забележена су 102 (92) таква случаја, односно поднетих кривичних пријава по овом основу, од чега 82 (77) по основу Закона о јавном реду и миру, а 20 (15) по основу Кривичног законика.

Слика 5 – Упоредни приказ броја ометања и напада на на полицијске службенике за период од 2013. до 2014. године
(Извор: аутор)

Анализом околности под којима је дошло до извршења ових кривичних дела приликом извршавања редовних полицијских послова су: приликом успостављања нарушеног јавног реда и мира; утврђивања идентитета лица; интервенције по дојавама у којима се углавном радило о кривичним делима „насиље у породици“; приликом спровођења оперативне тактичке мера и радњи-рација; а кад су у питању организационе јединице ОСП (саобраћај – саобраћајна полиција) и ОКП (криминалитет – криминалистичка полиција), приликом откривања саобраћајних прекршаја, вршења увиђаја саобраћајних незгода, као и приликом лишења слободе лице због извршеног кривичног дела, приликом претреса стана и других просторија по наредби или спровођење посебних акција. Последице извршења наведених кривичних дела огледају у наношењу 3 тешке и 22 лаке телесне повреде двадесет петорици полицајаца приликом успостављања нарушеног јавног реда и мира, док лишавања живота полицијских службеника није било.

Закључак

Данас када говоримо о безбедности, сасвим сигурно можемо закључити да је безбедност државе и друштва једна, недељива, дакле *интегрална*, целовита и јединствена.

Анализирајући сам термин интегрална безбедност, као што смо рекли, дефинише се као свеукупна или целовита безбедност. Представља сублимат унутрашње и међународне безбедности, али не као прости збир тих двеју безбедности, већ као нова вредност која се штити. Не можемо говорити о било каквој, па ни унутрашњој ни међународној безбедности ако је било који елемент тих безбедности значајније угрожен. Као свеобухватна, интегрална безбедност је једна и јединствена и са тог становишта је недељива. Њена подела на унутрашњу и међународну је условна више из педагошких и практичних разлога због лакшег објашњења и учења. Пошто се савремене државе, данас, нападају на свим пољима (породица, вера, власт, уставно уређење, спољна политика, економија, систем безбедности итд.) онда и држава мора свим својим снагама да се супротставља тим нападима.

Дефинишући унутрашњу безбедност, можемо закључити да она штити суверенитет државе и њених субјеката од свих анти друштвених појава, односно од свих појава којима се угрожава друштвено уређење. Анализирајући елементе који сачињавају друштвено уређење често се унутрашња безбедност поистовећује са заштитом економске, политичке, правне и социјалне сигурности грађана.

Имајући у виду напред наведену поделу, унутрашња безбедност се састоји од *индивидуалне, социјеталне и националне безбедности* од којих су свака за себе посебне вредности које се штите како системом безбедности тако и другим друштвеним мерама. С тим у вези, *индивидуална безбедност* је мера стабилности, заштићености и демократичности једног друштва без чега нема ни индивидуалне безбедности. *Социјетална безбедност* је способност друштва да истраје у свом суштинском карактеру без обзира на могуће и стварне претње. *Национална безбедност* је појам који се чешће него други објашњава у нашој литератури. Под њим се подразумева жељено стање заштићености државе које се постиже елиминисањем претњи и ризика по виталне вредности државе.

Законом о јавном реду и миру, уређује се јавни ред и мир на јавном месту, утврђују се противправна дела против јавног реда и мира, као и начин прикупљања добровољних прилога. Јавни ред и мир у смислу Закона о јавном реду и миру, јесте усклађено стање међусобних односа грађана настало њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу ради обезбеђења једнаких услова за остаривање људских и мањинских права и слобода грађана зајемчених Уставом.

У смислу Закона о јавном реду и миру, „прекршаји против јавног реда и мира – јесу противправна дела којима се на јавном месту угрожава или нарушава јавни ред и мир, ствара узнемирење или угрожава сигурност грађана, омета кретање грађана на јавним местима или остваривање њихових права и слобода, вређа морал, угрожава општа сигурност имовине, вређају или ометају службена лица или се на други начин нарушава јавни ред и мир“.

И на крају, *Законом о прекршајима* се уређују: појам прекршаја, услови за прекршајну одговорност, услови за прописивање и примену прекршајних санкција, систем санкција, прекршајни поступак, издавање прекршајног налога, поступак извршења одлуке, регистар санкција и регистар неплаћених новчаних казни и других новчаних износа.

Литература

- [1] Андреја Савић и Иван Машуловић, *Безбједносни менаџмент*, Факултет за пословни менаџмент, Бар, 2007.
- [2] Бранко Јовановић, *Полиција и сигурност*, Загреб, 1-2, 1997.
- [3] Владимир Кривокапић, *Криминалистика: општи део*, Научна књига, Београд, 1990.
- [4] Закон о јавном реду и миру, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/16.
- [5] Закон о прекршајима, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 65/2013.
- [6] Јелена Шпадијер-Џинић, *Социјална патологија: социологија девијантности*, Завод за уџбенике и настав на средства, Београд, 1988.
- [7] Љубиша Јовановић, *Кривично право I – Општи део*, Полицијска академија, Београд, 1995.
- [8] Љубомир Стајић, Р. Гађиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007.
- [9] Љубомир Стајић, *Основи система безбедности*, Правни факултет, Нови Сад, 2011.
- [10] Станимир Ђукић, *Основи безбедности и систем безбедности у стратегији националне безбедности*, *Војно дело*, бр. 7, 2017.
- [11] Станимир Ђукић, *Менаџмент у корпоративној безбедности и безбедност индустријских објеката – физичко техничка заштита*, *Војно дело*, бр. 2, 2018.
- [12] Станимир Ђукић, *Менаџмент корпоративне безбедности и криминалитет као облик и извор угрожавања безбедности корпорација*, *Војно дело*, бр. 5, 2018.
- [13] Станимир Ђукић, *Спорт и облици угрожавања унутрашње безбедности*, Зборник радова СПОРТ ЗА СВЕ, Бања Лука, 25. септембар 2018, са Међународног научног скупа на тему „Актуелни тренутак развоја спорта у Републици Српској и Босни и Херцеговини“.

КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ЈАВНОГ РЕДА И МИРА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Драган Јовашевић*
Универзитет у Нишу, Правни факултет

Јавни ред и ми, као и правни поредак представљају изузетно значајне друштвене вредности које, поред Закона о јавном реду и миру, штити и Кривични законик. Лакши облици повреде или угрожавања јавног реда и мира, односно угрожавање спокојства грађана у мањем обиму или краћем трајању су прописани као прекршаји. За њихове учиниоце су предвиђене казне и заштитне мере које изриче прекршајни суд. Најтежи облици напада на јавни ред и мир чине кривична дела. За њихове учиниоце, посебно за различите облике насилничког понашања, прописане су строге казне затвора. Управо о карактеристикама кривичноправне заштите јавног реда и мира у Републици Србији говори овај рад.

Кључне речи: *јавни ред, мир, нарушавање, закон, кривично дело, одговорност, казна*

Увод

Кривични законик¹ Републике Србије (КЗ) у глави тридесет првој под називом: „Кривична дела против јавног реда и мира“ предвиђа одговорност и кажњивост за више различитих облика и видова испољавања повреде или угрожавања јавног реда и мира, односно спокојства грађана.

Тако, ова кривична дела имају за објект заштите јавни ред и мир.² То је према члану 3. Закона о јавном реду и миру усклађено стање међусобних односа грађана настало њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу ради обезбеђивања једнаких услова за остваривање људских и мањинских права и слобода грађана зајемчених Уставом. Дакле, под јавним редом и миром се подразумева одржавање свакодневног реда и мира, тј. неометано одвијање живота и рада грађана, служби и других послова. Поштовање јавног реда и мира значи истовремено и поштовање јавног поретка.³

* Др Драган Јовашевић је редовни професор.

¹ „Службени гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

² Појам и карактеристике јавног реда и мира одређује Закон о јавном реду и миру („Службени гласник РС“, бр. 6/2016 и 24/2018). Више: Д. Јовашевић, *Јавни ред и мир & оружје и муниција*, Београд, 2005.

³ С. Милетић, *Појмовник полицијског права*, Београд, 2004, стр. 43.

У овој групи су систематизована хетерогена кривична дела која се предузимају према различитим вредностима које повезује чињеница да се њима повређује или нарушава јавни ред и мир, односно јавни поредак. Ове заштићене вредности се могу нападати, повређивати или угрожавати различитим делатностима као што су: вршење насиља, договарање и планирање извршења кривичних дела уопште или удруживање више лица за вршење кривичних дела или пак изазивање панике или нерета путем изношења или проношења лажних вести.

Овде се налазе и таква кривична дела која представљају кажњиве припремне радње које су због посебног степена тежине и опасности добиле карактер самосталне радње извршења. Такав је случај са кривичним делима: договор за извршење кривичног дела (члан 345. КЗ), удруживање ради вршења кривичних дела (члан 346. КЗ) и израђивање и набављање оружја и средстава намењених за извршење кривичног дела (члан 347. КЗ).

Радња извршења ових кривичних дела се предузима на одређени начин (што значи да је начин извршења дела елеменат његовог бића који мора бити обухваћен умишљајем учиниоца): употребом силе или претњом употребе силе, односно на противправан начин. Извршилац ових дела може да буде свако лице. У погледу кривице, ова се дела врше са умишљајем.

Но, поред ових кривичних дела, у споредном, помоћном или допунском кривичном законодавству су такође предвиђена кривична дела која за објект заштите имају управо јавни ред и мир. Као најзначајнија кривична дела којима се напада на јавни ред и мир у Републици Србији сматрају се:

- 1) изазивање панике и нерета (члан 343. КЗ),
- 2) насилничко понашање (члан 344. КЗ),
- 3) насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу (члан 344а. КЗ),
- 4) договор за извршење кривичног дела (члан 345. КЗ) и
- 5) удруживање за вршење кривичних дела (члан 346. КЗ).

Изазивање панике и нерета

Појам и елементи дела

Изазивање панике и нерета је кривично дело из члана 343. КЗ. Оно се састоји изношењу или проношењу лажних вести или тврђења чиме се изазове паника, теже нарушавање јавног реда и мира или осујећење или значајније ометање спровођења одлука и мера државних органа или организација које врше јавна овлашћења.⁴

Објект заштите је двојачко одређен као:

- 1) јавни ред и мир и
- 2) спокојство грађана.

Радња извршења је изношење или проношење лажних вести или тврђења.⁵

⁴ Б. Петровић, Д. Јовашевић, Кривично (казнено) право, Посебни дио, Сарајево, 2005, стр. 304–306.

⁵ Д. Јовашевић, Кривично право, Посебни део, Београд, 2017, стр. 322-323.

Изношење је саопштавање другом лицу непосредно или посредно чињеница или околности као сопственог запажања или сазнања за које се зна да су неистинити, да не одговарају објективној стварности.

Проношење је саопштавање чињеница и околности које су сазнате од другог лица, а не као свог мишљења. Обе радње се предузимају у односу на лажне вести или тврђења. За постојање дела је битно да се ради о континуираним делатностима, о виšekратном изношењу или проношењу једне или више, истих или различитих лажних вести или тврђења која се могу односити на различите области друштвеног живота. Дело је свршено када су лажне вести или тврђења сазната од било ког лица.

Последица дела се може јавити у више алтернативно одређених облика. То су⁶:

1) изазивање панике – стварање код грађана осећања незадовољства, револта, неодобравања према појединим или свим одлукама или мерама државних органа или организација које врше јавна овлашћења,

2) теже нарушавање јавног реда и мира – изазивање поремећаја у нормалном одвијању друштвеног или привредног живота, у одвијању саобраћаја или вршењу комуналних делатности. Битно је да се ради о тежем нарушавању, ремећењу јавног реда и мира у већем обиму, на ширем простору или у дужем трајању. Када постоји теже нарушавање јавног реда и мира представља фактичко питање које судско веће решава у конкретном случају,

3) осујећење спровођења одлука или мера – када се оне уопште не могу извршити и

4) значајније ометање спровођења одлука или мера – када се оне извршавају повремено, привремено или делимично, са већим или мањим степеном успешности. Битно је да је спровођење извршења одлука или мера државних органа или организација које врше јавна овлашћења праћено већим тешкоћама у смислу „значајнијег ометања“.

Извршилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице потребан је умишљај. За ово је дело кумулативно прописана казна затвора од три месеца до три године и новчана казна.

Тежи облик дела

Тежи облик дела за који је прописана казна затвора од шест месеци до пет година постоји ако је радња извршења предузета путем средстава јавног информисања, сличних средстава или на јавном скупу.

Начин и средства изношења или проношења, брзина и могућа раширеност лажних вести и тврђења указују на повећану опасност и тежину учињеног дела за које закон предвиђа поштрено кажњавање. Јавни скуп је скуп већег броја индивидуално неодређених лица која су се окупила ради разматрања питања од општег друштвеног значаја или од заједничког интереса.

⁶ Д. Јовашевић, Лексикон кривичног права, Београд, 2011, стр. 471.

Насилничко понашање

Појам и елементи

Најтеже кривично дело повреде јавног реда и мира је предвиђено у члану 344. КЗ. То је: „Насилничко понашање“. Ово дело се састоји у значајнијем угрожавању спокојства грађана или тежем ремећењу јавног реда и мира грубим вређањем или злостављањем другог, вршењем насиља према другом, изазивањем туче и дрским или безобзирним понашањем.⁸

Слично кривично дело под називом: „Насилничко понашање на спортској приредби“ у члану 20. до септембра 2009. године предвиђао је Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама („Службени гласник РС“, бр. 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009 и 104/2013).

Ово кривично дело је чинило лице које уђе на спортски терен у намери да изазове насиље или уласком на терен изазове насиље или физички нападне на учеснике спортске приредбе или унесе у спортски објект или баца на спортски терен или међу гледаоце предмете, пиротехничка средства или друге експлозивне, запаљиве или шкодљиве супстанце које могу да изазову телесне повреде или да угрозе здравље учесника спортске приредбе или које учествује у физичком обрачуна на спортској приредби. За основно дело је била прописана казна затвора од три месеца до једне године.

Тежи облик дела је постојао ако је дело извршено у групи при чему се коловођа кажњавао затвором од једне до пет година, а обичан учесник групе казном затвора од шест месеци до три године. Ово кривично дело је сада предвиђено у члану 344а. Кривичног законика Републике Србије под називом: „Насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу“ (после измена и допуна из августа и децембра 2009. године).

Објект заштите је код кривичног дела из члана 344. КЗ двојако одређен као:

- 1) јавни ред и мир и
- 2) спокојство грађана.⁹

Радња извршења¹⁰ је алтернативно одређена као:¹¹

⁷ Б. Петровић, Д. Јовашевић, Кривично (казнено) право, Посебни дио, *op. cit.*, стр. 306–308.

⁸ Учесници спортског такмичења, односно лица која по Статуту Спортског савеза имају својство обавезног и дозвољеног учесника спортског такмичења не могу бити учиниоци овог кривичног дела, што значи да физички обрачун између фудбалера и помоћног судије не представља радњу извршења овог кривичног дела (решење Апелационог суда у Београду Кж. 1632/2011).

⁹ Појам и карактеристике јавног реда и мира уређује Закон о јавном реду и миру („Службени гласник РС“, бр. 6/2016 и 24/2018).

¹⁰ Д. Јовашевић, „Насилничко понашање“, *Безбедност*, Београд, бр. 5/1982, стр. 420–429; Д. Јовашевић, „Обележја насилничког понашања из члана 220. КЗ РС“, *Безбедност*, Београд, бр. 5/1990, стр. 459–473; Д. Јовашевић, „Кривичноправни проблеми насилничког понашања“, *Бранич*, Београд, бр. 2/1996, стр. 26–35.

¹¹ Грубо вређање обухвата тешке облике напада на част и углед лица, као и тешке повреде осећања другог лица. Злостављање другог представља примењивање таквог поступка који изазива физичке или психичке болове или телесне nelaгодности у већој мери. Вршење насиља према другом лицу постоји ако се употребом физичке силе повређује телесни интегритет другог лица, ако му се одузима слобода кретања и слобода да несметано одлучује о својим поступцима. Дрско или безобзирно понашање је понашање које у знатној мери одступа од усвојених норми пристојног понашања, као и насилнички поступци према стварима и имовини уопште, али да би се такви поступци сматрали дрским или безобзирним,

1) грубо вређање другог – када се тешким, погрдним речима, изразима и псовкама грубо, у знатној мери, у већем обиму повређује част и углед другог лица, његово достојанство или осећања и то у присуству већег броја лица или лица у односу на која он има васпитну улогу,

2) грубо злостављање другог – физичко и психичко малтретирање које изазива бол, патњу, страх, nelaгодност физичког или психичког карактера и понижење. Овде се не ради о обичном злостављању, већ о оном у већем степену или обиму, у дужем трајању, али ипак не тако грубом да се ради о лакој телесној повреди,

3) вршење насиља према другом – делатност којом се угрожава телесни интегритет и физичко и психичко здравље другог лица. То је према члану 3. Закона о јавном реду и миру примена физичке или друге силе на телу другог лица која је подобна да изазове патњу или болове,

4) изазивање туче – стварање, провоцирање физичког обрачуна између два или више лица, односно вршења насиља које се састоји у међусобном задавању удараца руком, деловима тела или предметима и

5) дрско или безобзирно понашање – непристојно, грубо и вулгарно изражавање пред женама, децом или старијим људима, као и изразито бахат, обестан, осيون однос према стварима.¹² Као непристојно, дрско и безобзирно понашање према члану 3. Закона о јавном реду и миру сматра се понашање лица или предузимање радњи на јавном месту којима се угрожава спокојство грађана или нарушава јавни ред и мир, вређа морал грађана, уништава или оштећује имовина. А јавно место је сваки простор који је доступан неодређеном броју лица чији идентитет није унапред одређен под истим условима или без посебних услова.

Последица дела се јавља у два вида. То су:¹³

1) повреда у виду тежег ремећења јавног реда¹⁴ – када је дошло до поремећаја у јавном саобраћају, комуналној инфраструктури, у друштвеној или привредној делатности у већем обиму, на ширем простору или у дужем трајању и

2) угрожавање у виду значајнијег угрожавања спокојства грађана,¹⁵ односно изазивања страха за личну и имовинску сигурност пасивног субјекта или њему блиских лица у већем обиму и степену.¹⁶

они морају бити изражени у јачем степену (решење Окружног суда у Београду Кж. 2180/2006); Изрека пресуде је неразумљива ако не садржи чињенични опис кривичног дела, већ се само наводи да је окривљени у одређено време и на месту вређао и злостављао непозната лица не наводећи конкретне радње (решење Апелационог суда у Новом Саду Кж. 485/2010).

¹² Када је учинилац секиром посекао жицу којом је био везан пас оштећених и пустио га, а затим је машући секиром оштећенима запретио да ће их побити, исећи им главе и запалити их ако буду пролазили кроз његову капију уз увреде да су мафијаши и хохштаплери (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 1998/2006).

¹³ Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, Београд, 2018, 86–88.

¹⁴ Као последица дела се захтева не било какво, већ ремећење јавног реда и мира такве природе и интензитета које се може сматрати тежим. То подразумева агресиван став учиниоца према неодређеном броју недефинисаних лица према којима учинилац има индиферентан став, а насиље не треба да се усмерава према одређеном лицу или лицима са јасно одређеним циљем (пресуда Апелационог суда у Новом Саду Кж. 1044/2010).

¹⁵ Законски опис овог дела полази од тога да се овде мора радити о понашању које за разлику од истородног прекршаја има озбиљне последице по спокојство грађана или јавни ред и мир (решење Апелационог суда у Новом Саду Кж. 981/2010); Угрожавање спокојства грађана представља изазивање осећања личне и имовинске несигурности када угрожена лица немају више оног мира који је неопходан за уредан и нормалан живот, а да би

Дело је свршено кад је услед насилничког понашања, ма у ком од наведених ви-дова, изазвано значајније узнемирење грађана које се испољава у осећању неси-гурности, у страху за живот, телесни интегритет или очување достојанства, када је теже поремећен јавни ред стварањем гужве или метежа или је дошло до оштећења имовине. Извршилац дела може да буде свако лице,¹⁷ а у погледу кривице потре-бан је умишљај. За ово је дело прописана казна затвора до три године.

Тежи облици дела

Тежи облик дела за који је прописана казна затвора од шест месеци до пет го-дина постоји у три случаја:¹⁸

1) ако је насилничко понашање извршено у групи, дакле када у предузимању једне или више истих или различитих делатности учествује најмање три лица,

2) ако је при извршењу основног дела другом лицу нанета лака телесна повре-да. Битно је да се лака телесна повреда налази у узрочно-последичној вези са предузетом радњом основног дела и да у односу на њу учинилац поступа са неха-том. Она може бити нанета лицу према коме је примењено насиље, случајном про-лазнику или лицу које се умешало да раздвоји учеснике насиља и

3) ако је услед предузете радње извршења дошло до тешког понижења грађана – ка-да се лице принуђује на трпљења која дубоко погађају морална осећања, част, имовину или достојанство човека. Битно је да се ради о понижењу у већем степену или обиму.

Ако је при насилничком понашању које је добило карактер безобзирног (обе-сног, осионог, бахатог) дошло до умишљајног проузроковања смрти другог лица, тада постоји тешко убиство.

Насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу

Појам и елементи дела

Специфично кривично дело насиља које је управљено против јавног реда и мира је предвиђено у члану 344а. КЗ. То је: „Насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу. Ово дело, које за објект заштите има: а) јавни ред и мир и б) спокој-

постојало значајније угрожавање спокојства грађана као последица кривичног дела насилничко понашање по-требно је да се узму у обзир и друге околности као што је број лица код којих је ово неспокојство изазвано, на ком месту, у које доба дана и под којим околностима је кривично дело учињено (решење Апелационог суда у Крагујевцу Кж. 2762/2010); Окривљени је значајно угрозио спокојство грађана или теже пореметио јавни ред и мир тако што се својим возилом зауставио испред градског аутобуса којим је управљао оштећени, изашао из во-зила, отворио гепек из кога је извадио секиру, пришао делу аутобуса где се налазио оштећени и секиром ударао по стаклу док га није разбио, а затим се удаљио (пресуда Апелационог суда у Београду Кж. 13/2014).

¹⁶ Пресуда Округног суда у Чачку Кж. 234/2004.

¹⁷ За постојање кривичног дела насилничког понашања није потребно да ранији живот учиниоца указу-је на склоност ка оваквом понашању, али мора да се ради о значајнијем угрожавању спокојства грађана или тежем ремећењу јавног реда и мира (пресуда Врховног суда Србије Кзп. 491/2006).

¹⁸ Б. Петровић, Д. Јовашевић, А. Ферхатовић, Кривично право 2, Сарајево, 2016, стр. 278-280.

ство грађана, чини лице које физички нападне или се физички обрачунава са учесницима спортске приредбе или јавног скупа, врши насиље или оштећује имовину веће вредности приликом доласка или одласка са спортске приредбе или јавног скупа, унесе у спортски објекат или баца на спортски терен, међу гледаоце или учеснике јавног скупа предмете, пиротехничка средства или друге експлозивне, запаљиве или шкодљиве супстанце које могу да изазову телесне повреде или угрозе здравље учесника спортске приредбе или јавног скупа, неовлашћено уђе на спортски терен или део гледалишта намењен противничким навијачима и изазове насиље, оштећује спортски објекат, његову опрему, уређаје и инсталације, својим понашањем или паролама на спортској приредби или јавном скупу изазива националну, расну, верску или другу мржњу или нетрпељивост засновану на неком дискриминаторном основу услед чега дође до насиља или физичког обрачуна са учесницима.¹⁹

Радња извршења је вишеструко алтернативно одређена као²⁰ :

1) физички напад или физичко обрачунавање са учесницима спортске приредбе или јавног скупа,

2) вршење насиља или оштећење имовине веће вредности приликом доласка или одласка са спортске приредбе или јавног скупа,

3) уношење у спортски објекат или бацање на спортски терен, међу гледаоце или учеснике јавног скупа предмета, пиротехничких средстава или других експлозивних, запаљивих или шкодљивих супстанци које могу да изазову телесне повреде или угрозе здравље учесника спортске приредбе или јавног скупа,

4) неовлашћено (противправно) улажење на спортски терен или део гледалишта који је намењен противничким навијачима чиме се изазове насиље,

5) оштећење спортског објекта, његове опреме, уређаја и инсталација и

6) изазивање националне, расне, верске или друге мржње (злочин мржње) или нетрпељивости које су засноване на неком дискриминаторном основу својим понашањем или паролама на спортској приредби или јавном скупу.

За постојање дела је битно да је услед предузете радње извршења у било ком облику испољавања наступило насиље или физички обрачун учиниоца дела са другим учесницима спортске приредбе или јавног скупа. То значи да се радња извршења увек предузима на тачно, законом прописаном, месту.

За основни облик дела је кумулативно прописана казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна. Но, учиниоцу овог дела (основног и прва два тежа облика дела) се поред казне, обавезно изриче и још једна посебна врста кривичне санкције – мера безбедности забране присуствовања одређеним спортским приредбама.

Забрана присуствовања одређеним спортским приредбама

Овом мером безбедности изразито специјалног превентивног карактера суд може учиниоцу кривичног дела да изрекне забрану присуствовања одређеним спортским приредбама када је то неопходно ради заштите опште безбедности (члан 89б КЗ).

¹⁹ Б. Петровић, Д. Јовашевић, А. Ферхатовић, Кривично право 2, ибид, стр. 280-281.

²⁰ Д. Јовашевић, Љ. Митровић, В. Икановић, Коментар Кривичног законика Републике Српске, Бања Лука, 2018, стр. 494-496.

Она се изриче учиниоцима одређених кривичних дела – кривичних дела која су повезана с насиљем на спортским приредбама. Применом ове мере учиниоцу кривичног дела постављају се одређене забране, односно ограничења у понашању. Наиме, учинилац кривичног дела се обавезује.²¹

а) да се непосредно пре почетка времена одржавања одређених спортских приредби лично јави службеном лицу у подручној полицијској управи, односно полицијској станици на подручју на коме се затекао и

б) да борави у овим просторијама за време одржавања спортске приредбе.

Мера се може изрећи на време од једне до пет година рачунајући од дана правоснажности судске одлуке, с тим што се време проведено у затвору не урачунава у време трајања мере. Примена ове мере је по правилу факултативна (што значи да њена примена зависи од нахођења суда у конкретном случају), али закон може да пропише и случајеве њеног обавезног изрицања.²²

Три су услова за примену ове мере:

а) да је учинилац извршио кривично дело насиља на спортској приредби (члан 344а КЗ),

б) да суд дође до уверења да је примена ове мере неопходна и оправдана ради заштите опште безбедности (јавног поретка, јавног реда и мира, опште сигурности људи и имовине). До овог уверења суд долази на основу оцене свих околности учињеног дела и личности самог учиниоца и

в) ово је мера суплементарног карактера што значи да се не изриче самостално, већ уз неку другу кривичну санкцију: казну затвора, новчану казну, рад у јавном интересу, одузимање возачке дозволе, условну осуду, судску опомену, васпитну меру и казну малолетничког затвора.

Ако је мера изречена уз условну осуду суд одређује да се иста може опозвати ако учинилац дела прекрши постављену забрану присуствовања одређеним спортским приредбама, односно ако не изврши неку другу постављену дужност.

Тежи и посебни облици дела

Кривично дело из члана 344а. КЗ има два тежа, квалификована облика испољавања, као и један посебан, специјални облик.

Први тежи облик дела постоји ако је било која од више алтернативно предвиђених радњи извршења, иста или различита, на истом или различитим местима, у исто или различито време предузета од стране групе.

Групу у смислу члана 112. став 22. КЗ чине најмање три лица која су повезана ради трајног или повременог вршења кривичних дела, која не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру.

²¹ Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, оп. цит, стр. 213-215.

²² Када суд изрекне меру безбедности забране присуствовања одређеним спортским приредбама мора у изреци пресуде одредити на које спортске приредбе (забрана присуствовања свим фудбалским утакмицама фудбалског клуба чији је навијач) и у ком времену трајања се мера изриче (пресуда Апелационог суда у Београду Кж. 3760/2011).

Зависно од својства учиниоца овог дела, законодавац је прописао и различито кажњавање. Тако је за обичног члана групе, прописана казна затвора од једне до осам година. За коловођу групе (лице које руководи појединим лицима или појединим локацијама на одређеном простору) је прописана казна затвора од три до два наест година.

Други тежи облик дела за који је прописана казна затвора од две до десет година постоји у следећим случајевима:

1) ако је извршењем било које делатности која чини обележје овог дела дошло до изазивања, проузроковања нереда у коме је неком лицу нанета тешка телесна повреда. Овде се ради о делу које је квалификовано тежом последицом нередом, из које је наступила из нехата тешка телесна повреда у било ком облику и

2) ако је услед предузете радње извршења наступила последица повреде у виду оштећења имовине веће вредности. Када се ради о „већој вредности имовине“ представља фактичко питање које суд решава у сваком конкретном случају на бази свих објективних и субјективних околности према тржишним условима у време извршења дела.

Посебан облик овог кривичног дела чине следећи елементи:

1) радњу извршења предузима лице са одређеним својством – службено или одговорно лице,

2) радња извршења се предузима у одређено време – приликом организовања (у време непосредно и за време трајања) спортске приредбе или јавног скупа,

3) радња извршења се састоји у нечињењу, пропуштању (негативној, пасивној радњи). То је непредузимање свих или неких потребних мера обезбеђења како би се онемогућио или спречио неред и

4) услед предузете радње извршења је наступила последица повреде која се може манифестовати као: а) угрожавање (довођење у опасност) живота или тела већег броја људи и б) угрожавање имовине веће вредности.

И за ово дело је кумулативно прописана казна затвора од три месеца до три године и новчана казна.

Договор за извршење кривичног дела

У члану 345. КЗ је предвиђено следеће кривично дело којим се штити јавни ред и мир. То је: „Договор за извршење кривичног дела“.²³ Дело се састоји у договарању са другим лицем извршења одређеног кривичног дела за које се по закону може изрећи казна затвора пет година или тежа казна. Код овог дела су инкриминисане припремне радње које су добиле карактер самосталне радње извршења. Стога ово дело представља „деликт препреке“.²⁴

Објект заштите је правни поредак који се повређује или угрожава вршењем кривичних дела.

²³ Д. Јовашевић, Љ. Митровић, В. Икановић, Кривично право Републике Српске, Посебни део, Бања Лука, 2017, стр. 278-280.

²⁴ Д. Јовашевић, Љ. Митровић, В. Икановић, Коментар кривичног законика Републике Српске, Бања Лука, 2018, стр. 490-493.

Радња извршења је договарање са другим лицем извршења одређеног кривичног дела.²⁵ То је постизање сагласности воља два или више лица о извршењу одређеног кривичног дела. Битно је да се договор, у смислу заједнички донете одлуке, односи на извршење конкретног кривичног дела, и то дела за које је законом предвиђена казна затвора од пет година или тежа казна. То је објективни услов инкриминације који представља законодавни мотив кажњавања у конкретном случају. Дело је свршено моментом постизања договора без обзира да ли је тај договор реализован извршењем планираног кривичног дела.

Извршилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице потребан је умишљај. За ово је дело прописана новчана казна или казна затвора до једне године.

Удруживање за вршење кривичних дела

Појам и елементи дела

Последње кривично дело којим се пружа правна заштита јавном реду и миру у Републици Србији је предвиђено у члану 346. КЗ. Оно носи назив: „Удруживање ради вршења кривичних дела“. Ово се, пак, дело састоји у организовању групе или организоване криминалне групе или у постајању припадником такве групе која има за циљ вршење кривичних дела за која се по закону може изрећи казна затвора од три године или тежа казна. Овде је инкриминисано организовање злочиначког удружења као самостално кривично дело.²⁶

²⁵ Када се двојица окривљених договоре да изврше разбојништво над оштећеним тако што ће га маскирани пресрести и уз употребу силе и претње да ће непосредно напасти на његов живот од њега одузети мобилни телефон, па су у циљу реализације овог договора чекали оштећеног, а један од окривљених се распитивао телефоном да ли је он код куће и када се враћа да би након дугог чекања одустали од извршења кривичног дела, тиме су извршили кривично дело договор за извршење кривичног дела (решење Врховног суда Србије Кжм. 6/2005); Окривљени су извршили кривично дело договор за извршење кривичног дела тако што су се у вечерњим часовима у стану првоокривљеног договорили да сутрадан у слепоподневним часовима изврше разбојништво на штету мењачнице у ком циљу су припремили пиштољ, два пара гумених рукавица и једну плетену капу са прорезима за очи и уста (фантомку) и договорили начин извршења дела (пресуда Округног суда у Београду Кж. 2045/2005); Постоји свест свих окривљених на основу претходног договора који су критичне вечери кренули моторним возилом у Нови Сад са намером да према оштећеном лицу испред синагоге примене силу и да му одузму виолину како би прибавили себи противправну имовинску корист (пресуда Врховног суда Србије Кж. 1690/2006); Удруживање ради вршења кривичних дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога искључује могућност да у оквиру исте криминалне активности два извршиоца која су се удружила за вршење кривичног дела поступају као саизвршиоци. Овај облик удруживања представља јачи степен повезаности од саизвршилаштва, па самим тим и конзумира саизвршилаштво (пресуда Врховног суда Србије Кж. 1815/2006); За удруживање ради неовлашћене продаје опојне дроге није неопходан децидан договор да се заједно набавља, припрема и продаје опојна дрога, већ то може бити и прећутно (пресуда Врховног суда Србије Кж. 2252/2006).

²⁶ Када се већем броју окривљених ставља на терет кривично дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога и истовремено кривично дело злочиначког удружења уз опис да су се окривљени удружили за вршење овог кривичног дела, ради се о привидном стицају по основу конзумације, а у радњама окривљених се остварују обележја само кривичног дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога (пресуда Апелационог суда у Београду Кж. По1 16/2010).

Објект заштите је правни поредак који се може нарушити или угрозити организованим, групним вршењем кривичних дела.

Дело има два облика. То су:²⁷

1) организовање групе или организоване криминалне групе за вршење кривичних дела и

2) постајање припадником групе или организоване криминалне групе за вршење кривичних дела.

Но, ово дело постоји само у случају ако законом за такво организовање није предвиђена тежа казна.

Организовање групе

Први облик дела је организовање групе или организоване криминалне групе за вршење кривичних дела за која се по закону може изрећи казна затвора од три године или тежа казна.²⁸

Радња извршења је организовање више лица. То је проналажење, анимирање, придобијање и повезивање више лица, на већем простору или у ширем обиму на бази злочиначког плана за вршење одређених кривичних дела за која је законом прописана казна затвора од три године или тежа казна. Организовање се може јавити у виду стварања нове групе или пак искоришћавања (преусмеравањем деловања) постојеће групе која је основана за вршење дозвољених или недозвољених активности.²⁹

Битно је да је овако предузета радња довела до стварања групе или организоване криминалне групе. Дело је свршено моментом стварања групе или организоване криминалне групе са злочиначким планом без обзира да ли је неко од планираних кривичних дела уопште извршено или покушано.

Групу у смислу члана 112. став 22. КЗ чине најмање три лица која су повезана ради трајног или повремениог вршења кривичних дела, која не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру.

Организована криминална група је група од три или више лица која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора четири године или тежа казна, ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи (члан 112. став 35. КЗ).

²⁷ М. Кокољ, Д. Јовашевић, Кривично право Републике Српске, Општи и посебни део, Бијељина, 2011, стр. 420–421.

²⁸ Двојица првоокривљених су организовали криминалну групу коју је чинило још најмање шест лица, па су за поједине задатке уз накнаду ангажовали и друга лица, а све у циљу организованог вршења изнуда ради стицања материјалне добити и моћи. Делатност ове криминалне групе је обухватала примену насиља и застрашивања ради изнуђивања новца од оштећених (пресуда Врховног суда Србије Кж. Ок. 2/2005); Седморица окривљених су се удружила у криминалну групу тзв. „пајсер бригаду“ коју је организовао вођа криминалне организације која је била намењена за изазивање пожара на објектима и возилима, вршење убистава и телесних повређивања у односу на конкурентске групе и појединце на нарко тржишту у Новом Саду и околини и на уличне дилере који не испуњавају своје обавезе у вези преузете опојне дроге и на друга лица која угрозе делатност групе (пресуда Врховног суда Србије Кж. Ок. 3/2006).

²⁹ Д. Јовашевић, Практикум за кривично право, Посебни део, Ниш, 2014, стр. 220-225.

Извршилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице потребан је умишљај. За организатора групе је прописана казна затвора од шест месеци до пет година, а за организатора организоване криминалне групе – казна затвора од једне до осам година. У случају да организатор групе или организоване криминалне групе откривањем групе или на други начин спречи извршење кривичних дела ради чијег вршења је група и организована, прописана је казна затвора до три године, али се он може и ослободити од казне у потпуности из криминално-политичких разлога.

Ступање у чланство групе

Други облик дела је постајање припадником групе или организоване криминалне групе за вршење кривичних дела за која се по закону може изрећи казна затвора од три године или тежа казна.

Радња извршења је постајање припадником групе, ступање у чланство групе³⁰. То је писмено или усмено саглашавање са чланством у групи или организованој криминалној групи ради вршења кривичних дела за која је прописана казна затвора од три године или тежа казна или фактички предузимање делатности из оквира злочиначког плана.

У овом облику дело је свршено моментом када је неко лице формално или фактички постало припадник групе за вршење планираних кривичних дела без обзира да ли је у саставу групе извршило било које кривично дело³¹.

Извршилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице потребан је умишљај. За припадника групе је прописана казна затвора од три месеца до три године, а за припадника организоване криминалне групе – казна затвора од шест месеци до пет година. Но, закон је из криминално политичких разлога предвидео лакшу казну – казну затвора до једне године или новчану казну, али и могућност ослобођења од казне за припадника групе или организоване криминалне групе који открије групу пре него што је у њеном саставу и за њу учинио кривично дело ради чијег вршења је група и организована.

Тежи облик дела

Тежи облик дела постоји ако су група или организована криминална група организоване ради вршења кривичних дела за која се може изрећи казна затвора од двадесет година или казна затвора од тридесет до четрдесет година. Ради се о нај-

³⁰ Постајање припадником групе значи прихватање свог учешћа у остваривању циљева, те изражавању своје сагласности да се учествује у групи. Дакле, припадник у групи је лице које је свесно да је члан групе и које је спремно да учествује у делатностима групе. Тако се ово припадништво може манифестовати на разне начине као што је вршење послова за рачун групе, што значи да се припадништво испољава преко одређених делатности учиниоца (пресуда Апелационог суда у Београду Кж. 5683/2011).

³¹ Учиниоца је као члан организоване криминалне групе одвезао комби возило у Турску ради преварке тако што су у њега уграђени бункери у дуплом крову и поду, па је у те бункере касније у Новом Саду било сакривено 62 килограма хероина чиме је извршио кривично дело злочиначког удруживања (пресуда Врховног суда Србије Кж. Ок. 8/2005).

тежим кривичним делима које уопште познаје наше кривично законодавство. За ово дело је за организатора групе, односно организатора организоване криминалне групе прописана казна затвора најмање десет година или казна затвора од тридесет до четрдесет година, а за припадника групе – казна затвора од шест месеци до пет година.

Закључак

Јавни ред и мир је сходно одредбама Закона о јавном реду и миру усклађено стање међусобних односа грађана настало њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу ради обезбеђивања једнаких услова за остваривање људских и мањинских права и слобода грађана зајемчених Уставом. То значи да се под јавним редом и миром подразумева одржавање свакодневног реда и мира, тј. неометано одвијање живота и рада грађана, служби и других послова.

Поштовање јавног реда и мира значи истовремено и поштовање јавног, односно правног поретка. Поред Закона о јавном реду и миру који уређује ове значајне друштвене вредности, али и прописује прекршајну одговорност и казне за учиниоце прекршаја којим се угрожава јавни ред и мир, оне су заштићене и одредбама Кривичног законика.

Тако Кривични законик у групи кривичних дела против јавног реда и мира систематизује више хетерогених кривичних дела. Она се, управо, предузимају према различитим вредностима које повезује чињеница да се њима повређује или нарушава јавни ред и мир, односно јавни поредак. Ове заштићене вредности се могу нападати, повређивати или угрожавати различитим делатностима као што су: вршење насиља, договарање и планирање извршења кривичних дела уопште или удруживање више лица за вршење кривичних дела или пак изазивање панике или нереда.

Поред овога, од посебног значаја је и кривично дело насилничко (хулиганско, силецијско) понашање на јавном месту, које у себи укључује и раније постојеће кривично дело насилничко понашање на спортској приредби. Њиме се на најтежи начин повређује јавни ред и мир, односно у тежој мери, значајније угрожава спокојство (душевни мир) грађана.

Поред тога, законодавац на овом месту познаје и два специфична кривична дела која иначе представљају кажњиве припремне радње које су због високо испољеног степена друштвене опасности добиле карактер самосталне инкриминације. То су: а) договор за извршење кривичног дела и б) удруживање за вршење кривичних дела.

Литература

- [1] Јовашевић, Д., „Насилничко понашање“, *Безбедност*, Београд, бр. 5/1982.
 [2] Јовашевић, Д., „Обележја насилничког понашања из члана 220. КЗ РС“, *Безбедност*, Београд, бр. 5/1990.
 [3] Јовашевић, Д., „Кривичноправни проблеми насилничког понашања“, *Бранич*, Београд, бр. 2/1996.

- [4] Јовашевић, Д., *Јавни ред и мир & оружје и муниција*, Београд, 2005.
- [5] Јовашевић, Д., *Лексикон кривичног права*, Београд, 2011.
- [6] Јовашевић, Д., *Практикум за кривично право*, Посебни део, Ниш, 2014.
- [7] Јовашевић, Д., *Кривично право*, Посебни део, Београд, 2017.
- [8] Јовашевић, Д., Митровић, Љ., Икановић, В., *Кривично право Републике Српске*, Посебни део, Бања Лука, 2017.
- [9] Јовашевић, Д., Митровић, Љ., Икановић, В., *Коментар кривичног законика Републике Српске*, Бања Лука, 2018.
- [10] Јовашевић, Д., *Кривично право*, Општи део, Београд, 2018.
- [11] Кокољ, М., Јовашевић, Д., *Кривично право Републике Српске*, Општи и посебни део, Бијељина, 2011.
- [12] Милетић, С., *Појмовник полицијског права*, Београд, 2004.
- [13] Петровић, Б., Јовашевић, Д., *Кривично (казнено) право*, Посебни дио, Сарајево, 2005.
- [14] Петровић, Б., Јовашевић, Д., Ферхатовић, *Кривично право 2*, Сарајево, 2016.
- [15] „Службени гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.
- [16] „Службени гласник РС“, бр. 6/2016 и 24/2018.

МЕНАЏМЕНТ У ОДБРАНИ –
ОСНОВНЕ ФУНКЦИЈЕ

Дејан Ж. Николић
Војска Србије, Гарда
Митар Ковач*

Факултет за пројектни и иновациони менаџмент, Београд
Влада М. Митић
Министарство одбране Републике Србије,
Управа за стратегијско планирање

Како да се систем одбране суочи са изазовима у садашњости и будућности? На који начин да успешно одговори додељеним мисијама и задацима у условима растуће несигурности и неизвесности услед динамичних промена окружења у којом функционише? Како да ефикасном расподелом додељених ресурса обезбеди максималне резултате? Сврха овог рада је да укаже на значај различитих али међусобно уско повезаних, готово међусобно неодвојивих основних функција управљања у одбрани у решавању наведених и других проблема који се намећу пред њоммњењем које је у генези имплементације комуникационе стратегије.

Кључне речи: *управљање, планирање, организовање, командовање и руковођење, контрола*

Увод

Савремени токови у свету и променљиви услови окружења захтевају савремену организацију система одбране која се као динамични систем перманентно мења, усавршава и прилагођава окружењу, што намеће нове захтеве и задатке пред руководством система одбране.

Питања везана за управљање имају кључни значај у решавању наметнутих захтева:

- На који начин планирамо да обављамо радне задатке?
- На који начин да организујемо организацију да буде ефикасна и ефективна?
- На који начин да предводимо и мотивишемо запослене и успостављамо контролне механизме да бисмо се уверили да се наши планови спроводе у дело и да ће наши циљеви бити испуњени?

Данас је на сцени револуција управљања која се своди на знање и како да се та разнолика знања најцелисходније примене. Имајући у виду да је информација и знање у данашњици највећи капитал, можемо слободно рећи да управљање у одбрани има пресудну улогу и значај за опстанак система одбране у целини.

* Проф. др Митар Ковач је генерал-мајор у пензији.

Овим се радом жели указати на важност одговорног и темељног изучавања менаџмента у одбрани као и његових основних функција, како би се будући руководиоци у систему одбране могли успешније суочавати са комплексним стратегијским и оперативним проблемима и тако дати допринос укупном развоју система одбране.

Појам менаџмент најједноставније се може превести као управљање. У раду та два појма се користе као синоними.¹

Управљање у одбрани

Историјски гледано, шездесетих година прошлог века појавио се интерес и потреба система одбране за свеобухватним приступом у примени знања и кориштења пословних алата који управљају системом одбране. Тада су неке западне земље први пут представиле концепт управљања одбраном у решавању стратегијских и оперативних проблема² као и питања додељивања финансијских и људских ресурса.

Усложњавање стања безбедности у свету од система одбране захтева извршност на свим нивоима и у сваком погледу. Један од доказаних начина за постизање овога је примена управљачких функција планирања, организовања, вођења и контроле над тим сегментима и активностима система одбране која могу допринети максимизирању оперативних перформанси оружаних снага.

У научним круговима не постоји универзално усаглашена дефиниција „управљања одбраном“, али би она једноставно обухватила идеју имплементације политике одбране у праксу, односно развијања одговарајућих и одрживих планских механизама, система подршке и инфраструктуре у управљању одбраном.³

У последњих петнаест година централни изазов држава представља модернизација сектора одбране. Са једне стране имамо нације које се концентришу на трансформацију својих оружаних снага да би ефикасније одговориле на нове безбедносне изазове, ризике и претње. Са друге стране постоје земље у транзицији које предузимају опсежне реформе у циљу изградње нових институција одбране. Као крајњи циљ једних и других је повећање сигурности и просперитета својих људи као и њихове интеграције у шире безбедносно окружење.

Постизање ових стратешких циљева захтевало је бољу дистрибуцију ограничених јавних ресурса, ефикаснији начин коришћења ових ресурса и видљивији и одговорнији исход владиних програма, укључујући и програме одбране. Односно наметало је питање како владе могу „ефикасније организовати систем одбране“. Део одговора је лежао у увођењу добре управљачке праксе из пословног сектора у систем одбране, где је постизање очекиваних резултата у конкурентском окружењу најважније за опстанак било које организације.

¹ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 4.

² Међу тим проблемима је било смањење броја запослених и расхода као резултат „мировних дивиденди“ након завршетка хладног рата, као и повећани захтеви за распоређивање већих снага које делују далеко од њихових домова и које морају бити одржане за дуже периоде.

³ Bucur-Marcu H., Fluri P., Tagarev T., *Defence Management: An Introduction*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Geneva, 2009, pgs. 4.

Као институционални процес, управљање одбраном се налази између формулације одбрамбене политике и стварне команде и контроле оружаних снага. Табела 1. приказује различите нивое управљања у оквиру министарства одбране.

У фокусу стратегијског управљања одбраном је идентификација и анализа стратегијских проблема, доношење одлука и имплементација стратегијских решења. Стратегијски ниво управљања одбраном доноси решења која бришу дилеме попут „оружја или маслаца“ (уравнотежење трошковима одбране и оптималнија дистрибуција националних ресурса), односно доносе одлуке које могу бити опредељујуће за националну самосталност у одбрамбеним способностима насупротив делегирању суверенитета и дељења одговорности са другим партнерима или савезницима.

Оперативно управљање се бави проблемима одбрамбених перформанси, нарочито на нивоу услуга, али и на општем нивоу, нпр. у раду с људима или логистиком.

Управљање одбрамбеном на тренутном нивоу се бави свакодневним проблемима и решењима у било којој команди или јединици оружаних снага.

Ове врсте управљања разликују се међусобно у смислу механизма и процедура, док управљачки алати остају исти (они су развијени без обзира на њихов ниво примене). У пракси, ови нивои могу бити више идентификовани природом управљачких функција него што су коришћени механизми.

Табела 1 – Улоге и место руковођења на различитим организацијским нивоима одбране⁴

НИВО	ПОЛИТИКА	ПЛАНИРАЊЕ	УПРАВЉАЊЕ
Стратешки	Стратегија националне безбедности; Стратегијски концепт одбране	Директива о планирању одбране; План стратешких могућности	<ul style="list-style-type: none"> • како имплементирати стратешке политике и планове • како идентификовати и решити стратешке проблеме
Оперативни	Војна стратегија; Извршне политике (тј. особље, набавки, јавне послове) Заједничке службе (војска, ваздухопловство, морнарица) доктрине	Оперативни планови; Програми за развој способности; Програми набавки; Програми обуке	<ul style="list-style-type: none"> • како имплементирати оперативне политике, стратегије и доктрине • идентификовати и решити оперативне проблеме
Тренутни	Пројектни задатак; Изјава о мисији организације; Стандардне оперативне процедуре (СОП); Опис послова	Планови рада; Планови вежбања; Планови теренске операције	<ul style="list-style-type: none"> • како имплементирати организационе политике и текуће планове • идентификовати и решити тренутне проблеме

⁴ Bucur-Marcu H., Fluri P., Tagarev T., *Defence Management: An Introduction*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Geneva, 2009, pgs. 7.

У наредном делу указаће се на пар различитих приступа одређења функција процеса управљања системима и организацијама да би касније објаснили четири основне фазе или функције управљања у одбрани – планирање, организовање, командовање и руковођење и контролу.

Функције управљања

Управљање се може посматрати као процес који се састоји из већег броја функција. Постоји изузетно велики број радова и различитих приступа овом питању. Између аутора често постоје врло велике разлике. Такође, јављају се и одређене тешкоће при покушају класификације тих различитих приступа.

Фејол (Фаул) је први поделио процес управљања на пет међусобно условљених функција:⁵

1. *предвиђања* – које обухвата сагледавање могућих будућих стања и дефинисање будућих акција (обухвата предвиђање и планирање)

2. *организовања* – које обухвата обезбеђивање организације свим факторима неопходним за његово ефикасно функционисање

3. *командовања* – које омогућава почетак функционисања, давањем одређених наређења

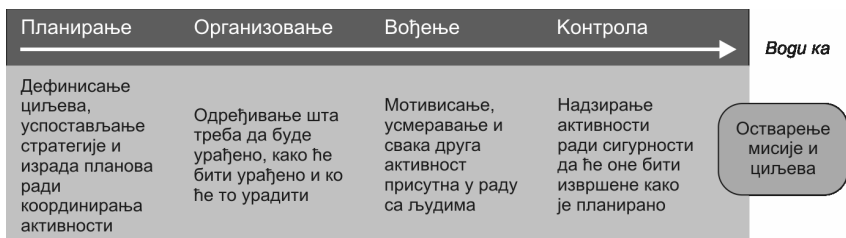
4. *координације* (усклађивања) – која обухвата усклађивање свих активности и фактора у циљу одржавања ефикасног функционисања,

5. *контроле* – која омогућава надгледање и проверавање да ли се све активности одвијају у складу са наредбама.

Упркос покушаја већег броја аутора да дођу до нових функција,⁶ сви су практично остали на нивоу Фајолове поделе.⁷

Најчешће прихваћену поделу данас у свету дао је Стонер (Ј. Стонер, 1995) који разликује четири основне функције управљања:

1. Планирање
2. Организовање
3. Вођство (лидерство) и
4. Контрола

Слика 1 – Функције управљања организацијом⁸

⁵ Јовановић П., *Менаџмент, теорија и пракса*, четврто издање, Графослог, Београд, 2004, стр. 26.

⁶ У литератури можемо наћи од две до петнаест функција процеса управљања.

⁷ Јовановић Б., *Увод у теорију војног руковођења*, Војноиздавачки завод, Београд, 1984, стр. 125.

⁸ Ковач М., Стојковић Д., *Стратегијско планирање одбране*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 367.

Код нас дуги низ година било је прихваћено схватање по коме се процес управљања састоји из три фазе: планирање, организовања и контроле. Међутим данас многи аутори у Србији међу којима и професор Дејан Ерић прихватају и даље развијају ставове Стонера.⁹ По њему процес управљања има четири основне функције:¹⁰

1. Планирање
2. Организовање
3. Вођење и
4. Контрола

Постоје и другачија схватања процеса управљања код нас па и у свету. У наставку су наведена два карактеристична примера чије схватање процеса управљања наведених организација се може односити и за процес управљања системом одбране.

Према Обраду Стевановићу, а због препознате специфичности управљања полицијом, процес управљања се дели на следеће функције:¹¹

1. Праћење и процењивање
2. Одлучивање
3. Планирање
4. Организовање
5. Наређивање
6. Координација
7. Контрола
8. Информисање и представљање
9. Анализа и вредновање

Разматрајући наведену поделу можемо уочити да иста у свом фокусу има процес управљања само једног подсистема система унутрашње безбедности.¹² Аутор је разматрао само специфичности процеса управљања Полицијом те се подела не може генерализовати на остале подсистеме система националне безбедности у који спада и систем одбране.¹³

Према професору Браниславу Јовановићу управљање као организацијски процес у војсци сачињавају пет међусобно зависних функција:^{14,15}

1. Планирање
2. Организовање

⁹ Књига Стонера „Управљање“ је познати и признати уџбеник на многим универзитетима и пословним школама широм света и то дуги низ година.

¹⁰ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 30.

¹¹ Стевановић О., *Руковођење у полицији* друго издање, Полицијска Академија, Београд 2003, стр. 150.

¹² Развој захтева и потреба за безбедности грађана и имовине, подршке владавине права обезбеђења људских и мањинских права довело је до развоја система унутрашње безбедности који у себи садржава поред надлежних органа државне управе и правна и физичка лица која врше послове приватног обезбеђења, у складу са законом.

¹³ „У ужем смислу, систем националне безбедности чине: систем одбране, снаге Министарства унутрашњих послова, безбедносно-обавештајни систем и привремено формиран органи и координациона тела за поједине кризе“, Стратегија националне безбедности Републике Србије, октобар 2009.

¹⁴ Јовановић Б., *Увод у теорију војног руковођења*, Војноиздавачки завод, Београд, 1984, стр. 129.

¹⁵ Наведена подела се одржала и данас у оквиру Командовања и Руковођења оружаним снагама.

3. Командовање
4. Координација и
5. Контрола

Анализирајући претходно наведену поделу учавамо да аутор анализира и разматра само процес управљања једног подсистема система одбране, односно сферу оперативног управљања системом, те се као таква не може узети у разматрање.

У оквиру овог рада прихваћена је подела која постоји у већини релевантних уџбеника из ове области, узимајући при томе у обзир и специфичности процеса управљања системом одбране. Процес управљања одбраном састоји из четири основне функције:

1. Планирање
2. Организовање
3. Командовање и руковођење (Вођење) и
4. Контрола

Наведене функције представљају непрекидне и стално понављајуће процесе, што указује да је и процес управљања организацијом и системом непрекидан.¹⁶

У наставку рада бит ће објашњене претходно наведене функције управљања.

Планирање

„Планови су снови разборитих људи“

Е. Фечтерслебен

„Сваки тренутак утрошен на планирање, уштеди три или четири у извршењу“

К. Гринвелт

Процес стварања ефективног и ефикасног система одбране представља изазов за планере и руководиоце у систему одбране. У савременим условима противник је постао апстрактан, повећана је потреба за модуларношћу, а смањени су ресурси држава који су намењени системима одбране.

Успешно функционисање било ког система и организације немогуће је замислити без доброг планирања. Она је постала неизоставна функција сваке организације.

„Планирање је неопходно свакој организацији, без обзира на њену величину, сложеност или врсту делатности. Због тога је потребно да руководиоци на свим хијерархијским нивоима, а посебно они на највишем, посвете довољно пажње планирању, како би се обезбедила ефективност и ефикасност функционисања организације“.¹⁷

Планирање има доста дугу предисторију. Сам појам води порекло од латинске речи „планус“ што описно значи површина стана, односно прављење нацрта, скица за поједине грађевинске објекте. Данас под планирањем се најчешће подразумева свесна мисаоно-стваралачка активност, која претходи извршењу сваког задатка, а обухвата утврђивање циљева и проналажење најбољег начина за његово остварење.¹⁸

¹⁶ Јовановић П., *Менаџмент, теорија и пракса*, четврто издање, Графослог, Београд, 2004, стр. 33.

¹⁷ Ковач М., Стојковић Д., *Стратегијско планирање одбране*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 368.

¹⁸ Стевановић О., *Руковођење у полицији*, друго издање, Полицијска Академија, Београд 2003, стр. 166.

Планирање представља почетну фазу процеса управљања, којом се дефинишу циљеви, успостављају стратегије за реализацију тих циљева и израђују планови ради интегрисања и координирања активности. Зато се она сматра најзначајнијом фазом процеса управљања, јер од ваљаности дефинисања и реализације ове фазе зависи одвијање и осталих фаза.

„Планирање је процес изналагања најрационалнијих решења, поступака и израде програма за остварење постављеног циља у било којој ситуацији и било којој делатности.“¹⁹

Планирање укључује дефинисање циљева организације, утврђивање укупне стратегије за постизање утврђених циљева и развој сложеног низа планова, како би се рад организације интегрисао и координисао.²⁰

С обзиром да је један од основних циљева процеса планирања смањење неизвесности и ризика који носе будуће активности и догађаји, процес планирања обухвата и предвиђање будућих стања и догађаја. Она омогућава да се дефинишу циљеви у будућности које желимо достићи, што представља један од основних задатака процеса планирања.²¹

Сигурно је да планирање не може да елиминира појаву промене, односно њен настанак, али је исто тако сигурно, да руководиоци планирањем могу предвидети настанак промене, њене последице и пронаћи најадекватнији одговор на промену.²²

Отуда, она помаже у дугорочном размишљању и сагледавању будућности на систематични начин.

Планирање омогућава систему да се прилагоди и припреми за превазилажење ризика и неизвесности које будућност носи на следећи начин.²³

- да се припреме за оно што је неизбежно,
- да избегне нежељене догађаје, и
- да покуша да контролише оно што је могуће контролисати.

Постоји више критеријума за поделу процеса планирања. У раду се наводе основне две поделе.

Независно од организационог нивоа на којем се планирање спроводи, на основу природе проблема који се кроз тај процес решава и одлука које се доносе, могу се идентификовати два основна типа планирања.²⁴

- стратегијско планирање и
- оперативно планирање.

Стратегијско планирање је уз стратегијску имплементацију саставни део процеса стратегијског управљања. Оно је у основи дугорочно оријентисано и тиче се формулисања циљева организације као целине и тражења начина за њихово остваривање. Оперативно планирање доприноси остваривању стратегијских одлука.

¹⁹ Јовановић Б., *Увод у теорију војног руковођења*, Војноиздавачки завод, Београд, 1984, стр. 130.

²⁰ Жупљанин С., *Менаџмент*, Независни универзитет Бања Лука, Графид, Бања Лука, 2016, стр. 219.

²¹ Јовановић П., *Менаџмент, теорија и пракса*, четврто издање, Графослог, Београд, 2004, стр. 65.

²² Жупљанин С., *Менаџмент*, Независни универзитет Бања Лука, Графид, Бања Лука, 2016, стр. 221.

²³ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 241.

²⁴ Ковач М., Стојковић Д., *Стратегијско планирање одбране*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 370.

Стратегијско и оперативно планирање су блиско повезани и међузависни. Наиме, оперативно планирање произлази из стратегијског планирања, у смислу да се кроз њега конкретизују и тестирају стратегијска опредељења организације. Са друге стране, стратегијско планирање свесно подразумева активности оперативног планирања којима ће се показати ваљаност његових стратегијских замисли.

Временска димензија у планирању се обично означава појмом временски хоризонт и игра значајну улогу у дефинисању и разлици стратегијског и оперативног планирања. Реч је о периоду у будућности који се узима у обзир приликом планирања. У зависности од времена могуће је разликовати три типа планирања:²⁵

- дугорочно планирање (период од 10 и више година),
- средњорочно планирање (3 – 7 година),
- краткорочно планирање (до годину дана).

Битно је истаћи да дугорочно планирање се не бави будућим одлукама, већ будућношћу садашњих одлука, односно креирањем одговарајућих акција у садашњости које ће имати своје ефекте у будућности.

Потреба за планирање одбране у садашњем смислу се уочава почетком XIX века. У прилог констатацији говори чињеница да је између 1802-1803. године пуковник Фон Масенбах (Von Massenbach) реорганизацијом штаба Пруске армије први пут у задужења штаба оружаних снага дефинисао ратне студије и планирање ситуација.²⁶

Може се рећи, иако све управљачке функције имају важну улогу у обезбеђењу одговарајућег функционисања система одбране, да се по свом значају издваја функција планирања. Она ствара предуслове за успешно спровођење осталих функција.²⁷

Систем планирања одбране обезбеђује изградњу потребних способности, функционисање и развој система одбране, рационално ангажовање расположивих ресурса одбране и транспарентност располагања финансијским средствима за потребе одбране.²⁸

На значај функције и комплексност процеса планирања система одбране данас указује и чињеница да у оквиру Министарстава одбране постоје више целина у чијој надлежности је планирање одбране.

Планирање одбране је континуирана управљачка делатност и специфична планска дисциплина, коју спроводе органи државне управе и војска на подручју одбране у циљу обезбеђења потребних снага, опреме, инфраструктуре и способности за извршавање додељених мисија и задатака у оквиру утврђеног концепта одбране.²⁹

Крајњи резултат планирања треба да буде систем одбране који је прилагођен потребама и могућностима државе и који је у стању да штити и остварује одбрамбене интересе и тиме омогући самим тим и заштиту дефинисаних националних интереса.

²⁵ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 251.

²⁶ Кревед В. М., *Командовање у рату*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992, стр. 99.

²⁷ Ковач М., Стојковић Д., *Стратегијско планирање одбране*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 386.

²⁸ *Стратегија одбране Републике Србије*, „Службени војни лист“, бр. 31/2009, стр. 722.

²⁹ Стратегијски концепт одбране се заснива на моделу тоталне одбране, као свеобухватном одговору система одбране на изазове, ризике и претње безбедности значајне за одбрану Републике Србије.

Појам планирање одбране изазива одређене недоумице јер подразумева различите учеснике, процесе и функције, као и различите временске хоризонте. Ради бољег разумевања значења појма потребно је размотрити шта он обухвата у ширем и ужем смислу.³⁰

У ширем смислу, на основу природе проблема који се кроз процес планирања решавају и одлука које се доносе, планирање одбране обухвата: стратегијско планирање, оперативно планирање и операцијско планирање.³¹

Стратегијско планирање је део планирања одбране у оквиру којег, документима највишег нивоа,³² се одређују стратегијски циљеви у области одбране и утврђују начини њихове реализације. Крајни циљ стратегијског планирања је успостављање система одбране који је усклађен са стањем његовог окружења и који је у могућности да рационално и правовремено реагује на промене у окружењу.

Стратегијско планирање представља начин за доследно, систематско и конзистентно одлучивање у систему одбране. Оно помаже у учовању дугорочних трендова и доношењу стратегијских одлука.

*Оперативно планирање*³³ је део планирања одбране којим се стратегијска опредељења преводe у конкретне активности којима се остварују одређени резултати, реализују стратегијски циљеви и извршавају задаци система одбране. Оно доприноси остварењу стратегијских одлука.

„Стратегијско и оперативно планирање одбране су блиско повезани и међузависни. Наиме, оперативно планирање произлази из стратегијског планирања одбране, у смислу да се кроз њега конкретизују и операционализују стратегијска опредељења система одбране. Са друге стране, стратегијско планирање одбране претходи, али свесно подразумева активности оперативног планирања којима ће се показати ваљаност стратегијских замисли.“³⁴

*Операцијско планирање*³⁵ је специфичан део планирања одбране којим се одређују најбољи начини за извршење додељених мисија и задатака или извршења потенцијалних будућих задатака. Оно треба да правовремено одговори на ситуације у којима војска и других снага одбране могу бити употребљене у миру, ратном и ванредном стању. Операцијским планирањем одређују се обавезе и задаци свих субјеката одбране у погледу организације и припреме снага, средстава и начина поступања у ратном и ванредном стању, односно кризи.

³⁰ Ковач М., Стојковић Д., *Стратегијско планирање одбране*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 386.

³¹ Ковач М., Стојковић Д., *Стратегијско планирање одбране*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 386.

³² Документи стратегијског планирања: стратегија националне безбедности, стратегија одбране, војна стратегија, стратегијски преглед одбране, дугорочни план развоја система одбране и сл.

³³ Резултат оперативног планирања су: средњорочни планови и програми развоја система одбране, инструкције за израду средњорочних планова и програма, министарско упутство, финансијски и други планови и сл.

³⁴ Ковач М., Стојковић Д., *Стратегијско планирање одбране*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 387.

³⁵ Исходи операцијског планирања су: планови одбране, планови превенције кризе, стални планови употребе и планови одговора на кризе.

Планирање одбране у ужем смислу се бави питањима текућег функционисања и развоја система одбране и не разматра проблеме употребе снага одбране у ратном и ванредном стању односно кризи. Оно се у ужем смислу састоји се од стратегијског и оперативног планирања одбране и представља главни инструмент за трансформацију националних циљева на подручју одбране и расположивих ресурса у свеобухватан скуп војних способности потребних за деловање у садашњем и будућем безбедносном окружењу.

Организовање

Све организације су хијерархијски уређене. Људи на сваком нивоу подређени су онима изнад њих. Отуда, организација представља структурну институцију. Уколико није структурна, она представља само гомилу људи. Таква гомила не може ништа да створи; она само уништава ствари. Важно је створити организациону шему у којој ће се јасно видети задаци и одговорност појединца

Теодор Левит

Ма колико организације биле успешне у планирању и процесу одлучивања током планирања, посао није могуће обавити и циљеве није могуће постићи без организовања и организационе структуре.³⁶

Организовање је активност која следи планирање и представља једну од основних функција глобалног процеса управљања организацијом. Оно омогућава развој организационих ресурса како би се донесене планске одлуке оствариле кроз серију предузетих акција.

Функција организовања успоставља, класификује и групише све потребне и прописане активности у организацији према начелима организације. Она делегира послове, активности и улоге појединим организационим јединицама, руководиоцима и запосленима и обезбеђује њихову координацију у процесу пословања. Основни задатак функције организовања јесте „одређивање улоге људима који раде заједно“, односно успостављање одговарајуће структуре улога за запослене у организацији.

Организовање и планирање су, као две основне функције процеса управљања, међусобно повезани директном и повратном везом. У оквиру планирања одређују се циљеви и задаци које желимо постићи, а у оквиру организовања – логичку структуру свих ресурса, која омогућава да се дефинисани планови реализују.³⁷

Организовање је одлучивање о томе где ће се одлуке доносити, ко ће обављати послове и задатке и ко ће у организацији радити за кога. Просто речено, она се бави проблемом проналажења најбољег начина да се организују ограничени ресурси као што су новац, знање, технологија и људи да би се посао успешно обавио.³⁸

Професор Ерић дефинише организовање као функцију процеса управљања у којој се дефинишу послови које треба урадити, врши подела рада, групишу послови

³⁶ Жупљанин С., *Менаџмент*, Независни универзитет Бања Лука, Графид, Бања Лука, 2016, стр. 296.

³⁷ Јовановић П., *Менаџмент, теорија и пракса*, четврто издање, Графослог, Београд, 2004, стр. 79.

³⁸ Вилијамс С., *Принципи менаџмента*, Дата Статус, Београд, 2010, стр. 5.

у одговарајуће структуре и координирају активности свих чланова организације ради остваривања постављених циљева.³⁹

Професор Жупљанин сматра да је организовање (организација) процес стварања организационе структуре, која ће бити најподеснија за извршавање одређених послова, односно обављање укупног посла организације. Кључни циљ организовања је створити организационе претпоставке ефективног и ефикасног функционисања организације, односно ефективне и ефикасне реализације установљених циљева организације, независно од тога да ли се ради о профитним или непрофитним организацијама.⁴⁰

Професор Петар Јовановић сматра да функција организовања обухвата дефинисање и формирање такве организације која омогућава реализацију планираних циљева и задатака постављених у оквиру функције планирања.⁴¹

Према Обраду Стевановићу организовање је функција руковођења којом се организација припрема за извршење планираног задатка.⁴² Такође и професор Бранислав Јовановић на сличан начин дефинише функцију организовања „Организовање је процесна функција руковођења којом се проналазе поступци, организацијска структура и остварује припрема за извршење планираног задатка „⁴³. Можемо увидети да су наведена гледишта преуска и узимају за разматрање само један задатак дела система а не целокупног система односно организацију.

Сагледавајући претходно изнета гледишта можемо рећи да је крајњи циљ функције организовања „одређивање места и улоге људима који раде заједно“, односно успостављање одговарајуће структуре улога за запослене у организацији у циљу ефикасне реализације постављених циљева и задатака.

Промислјајући наведена гледишта закључујемо да функција организовања, као део функције управљања, подразумева низ разноврсних активности тј. да и оно представља процес.

У прилог наведеног закључка можемо навести и закључак анализе дефиниција организационог дизајна од стране групе аутора економског факултета, који га препознају као процес у коме се обавља сет активности на креирању организације, што укључује стварање модела организационе структуре и дефинисање система, процеса и политика, који тај модел треба да подрже (планирање и контрола, доношење одлука, информисање, комуницирање, мотивисање и награђивање запослених и сл.).⁴⁴

Професор Жупљанин сматра да организовање своју сврху постиже кроз 6 корака:⁴⁵

1. Утврђивање и подела посла;
2. Департаментизација;
3. Успостава ланца командовања – делегирање ауторитета;
4. Успостављање распона контроле;

³⁹ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 347.

⁴⁰ Жупљанин С., *Менаџмент*, Независни универзитет Бања Лука, Графид, Бања Лука, 2016, стр. 296.

⁴¹ Јовановић П., *Менаџмент, теорија и пракса*, четврто издање, Графослог, Београд, 2004, стр. 79.

⁴² Стевановић О., *Руковођење у полицији*, друго издање, Полицијска Академија, Београд 2003, стр. 186.

⁴³ Јовановић Б., *Увод у теорију војног руковођења*, Војноиздавачки завод, Београд, 1984, стр. 125.

⁴⁴ Петковић М., Јанићијевић Н., Богићевић Милић Б., *Организација – Дизајн, Понашање, Људски ресурси, Промене*, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, 2006, стр. 33.

⁴⁵ Жупљанин С., *Менаџмент*, Независни универзитет Бања Лука, Графид, Бања Лука, 2016, стр. 296.

5. Централизиција и децентрализиција;

6. Формализација послова;

Према Џејмсу Стонеру оно се састоји из пет корака:⁴⁶

1. *Дефинисање послова* које организација мора да уради да би се остварили организациони циљеви;

2. *Подела рада и послова активности* које се комотно могу обављати о стране појединца или група у оквиру организације;

3. Депарманизација – комбиновање и груписање рада чланова организације на логичан и ефикасан начин;

4. *Утврђивање механизма координације* између свих чланова организације и појединих организационих делова;

5. *Мониторинг ефикасности* организације и повремено прилагођавање променама ради одржања високог нивоа ефикасности и ефективности.

Дефинисање посла мора обухватити прецизну спецификацију задатака активности које су повезане са одређеним послом.⁴⁷ Сваки систем и организација је створена са одређеним циљем и иста има своју мисију. То нас наводи на потребу за идентификовањем и дефинисањем неопходних послова и задатака којима се остварују циљеви организације односно којима долази до испуњења њене мисије.

Подела рада и послова активности представља степен специјализације послова у једној организацији и показује како је целокупан задатак организације подељен на мање специфичне задатке.⁴⁸ Као што је већ речено свака организација обавља велики број активности које могу садржати и на стотине појединачних задатака. Идентификација истих представља основу за ефикасно функционисање организације.

Департаманизација је активност груписања идентификованих послова у уже организационе јединице или департмане и дефинисање њихових величина.⁴⁹ Она се сматра најважнијом активност у процесу организовања тј. организационог дизајна. Процес организовања неминовно доводи до креирања организационе структуре.⁵⁰

Координација је параметар структуре који повезује делове организације и обезбеђује њихову интеграцију.⁵¹ Идентификоване уже организационе јединице потребно је на неки начин међусобно повезати. Без координације јављају се проблеми и конфликти у односима између појединца, група, радних и организационих јединица, пословних функција, између различитих нивоа доносиоца одлука итд.

⁴⁶ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 347.

⁴⁷ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 349.

⁴⁸ Петковић М., Јанићијевић Н., Богићевић Милић Б., *Организација – Дизајн, Понашање, Људски ресурси, Промене*, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, 2006, стр. 55.

⁴⁹ Петковић М., Јанићијевић Н., Богићевић Милић Б., *Организација – Дизајн, Понашање, Људски ресурси, Промене*, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, 2006, стр. 78.

⁵⁰ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 352.

⁵¹ Петковић М., Јанићијевић Н., Богићевић Милић Б., *Организација – Дизајн, Понашање, Људски ресурси, Промене*, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, 2006, стр. 90.

Мониторинг ефикасности организације представљају активности праћења промена у окружењу и у самој организацији који доводе до екстерне или интерне неравнотеже и самим тим угрожавају перформансе организације. Он уједно представља и први корак у процесу управљања организационим променама (иницирање промена) у којем се спознаје неопходност промена и дефинишу задаци на успостављање продуктивних односа.

Мора се истаћи да би се као крајњи исход функције организовања добила ефикасна и ефективна, односно генерално ваљана организација система морају се познавати и користити општи принципи организовања. Први је Фајол дефинисао и разрадио 17 општих принципа организације и управљања.

Међу најзначајнијим принципима спадају:

- јединство командовања – сваки запослени прима наређења само од једног руководиоца,
- јединство циља – сви запослени раде на остварењу циљева организације,
- распон командовања – број запослених којима руководи једно лице,
- хијерархија – постојање реда којим се регулише надлежности у погледу руковођења,
- централизација – сваки хијерархијски ниво има одређеног руководиоца који има све компетенције.

Слика 2 – Управљачка компонента система одбране

По Валерију Рачеву организовање је такође и усмеравање и координација задатака и дужности које треба да обављају јединице или чланови организације, као и расподела потребних ресурса међу њима како би се постигао жељени циљ у одређеном временском оквиру. По њему организовање укључује и процес регрутовања, се-

лекције, обуке, пласирања и развоја особља у складу са жељеним улогама и задацима. Квалитет особља и начин на који се то организује одређује стил организовања.⁵²

Организација система одбране се развија на достигнућима научне мисли у области одбране и војне делатности узимајући у обзир стечено огромно искуство претходног периода његовог битисања.

Порекло појма „одбрамбени менаџмент“ темељи се на схватању да је одбрамбена организација велика, сложена и вишеслојна институција за разлику од било које друге владине или велике пословне организације.⁵³

Систем одбране представља извршни део система националне безбедности чији је циљ остваривање одбрамбених интереса држава.

Одбрамбена организација, њено политичко усмеравање и оперативно управљање, национални војни ланац командовања и вођство у одбрани требало би да одражавају оне особености које спречавају деградацију односа између цивила и војске у две међусобно искључиве и контрадикторне групе. У сваком случају, препознавање кључне улоге цивилно-војних односа је од кључног значаја за дизајнирање као и руковођење одбрамбеним институцијама.

Циљ организовања система одбране је формирања ефикасне, транспарентне и одговорне одбрамбене организације која тежиште даје на добру организацију и адекватну концептуализацију операција у свакој од наведених подручја.

Ако применимо концепт јавне управе на организовање система одбране, морамо имати увиду и чињеницу да поред политичара и администратора имамо и корпус војних стручњака. Ове три стране конструишу „смртоносни троугао“ одбрамбене организације.⁵⁴

У пракси можемо издвојити три основна модела организовања система одбране:

1. У делу земаља примењује се „пруски тип“ виших војних организација – „Генералштаб“ је директно или бар неформално потчињен шефу државе, а не министру одбране. Манифестација овог модела лежи у томе што Генералштаб, а не администрација, поседује експертску одбрану. Интерес Генералштаба је да буде једино тело које заступа и даје одбрамбене савете политичком руководству и да буде одговорно што је могуће мањем низу нивоа државне хијерархије (да не буде одговоран одбрани). У овом моделу може настати сукоб између војног и цивилног врха у систему одбране. Недостаци оваког организовања се огледа у следећим чињеницама:

- а. Немогућност примене савремених модела и техника управљања;
- б. Ограниченост капацитета за демократском контролом;
- ц. Недостатак алтернатива – један извор стручњака;
- д. Дуплирање надлежности и функција.

2. Супротност претходно организационог решења је спровођење такозваног концепта „интегрисаног министарства одбране“. Заснован је на претпоставци да је стратешки командант оружаних снага у миру и рату политичка фигура – обично председник (или министар одбране), а не виши припадник војске. Улога виших војника је да

⁵² Bucur-Marcu H., Fluri P., Tagarev T., *Defence Management: An Introduction*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Geneva, 2009, p. 24.

⁵³ Bucur-Marcu H., Fluri P., Tagarev T., *Defence Management: An Introduction*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Geneva, 2009, p. 25.

⁵⁴ Bucur-Marcu H., Fluri P., Tagarev T., *Defence Management: An Introduction*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Geneva, 2009, p. 31.

пружи савете овлашћеним политичарима и да организује спровођење њихових одлука у оружаним снагама, тј. он нема директно командно овлашћење. У овом случају, војни штаб установљен је као „заједнички штаб“, а унутрашња равнотежа обезбеђена је *јед-накошћу* две више стручне позиције – вишег војног официра и вишег цивилног администратора. У случају одступања од цивилне и војне експертизе, арбитар је министар одбране. У највишим нивоима одбрамбене организације интегрисана одјељења са цивилним и војним особљем производе заједничку експертизу и савете на основу консензуса. У овом случају, постоји основно питање о разликовању између изабраног политичког руководства и професионалних цивилних и војних администратора: да ли професионално особље може помоћи политичарима у формулацији и имплементацији одбрамбене политике без угрожавања њиховог идентитета као менаџера?

3. У неким земљама се постављају политичка именована лица у административну структуру Министарства одбране, а у циљу решавања дихотомије између политичких и административних улога. Обично су то директори или шефови одељења од критичног значаја за формулацију и спровођење одбрамбене политике. По правилу њихове позиције су експлицитно дефинисане нормативним документима. Ово је неопходно како би се избегли евентуални покушаји политизације одбрамбене администрације. У неким случајевима, правна норма одређује колико запослених министар може одредити по политичким принципима. Неколико влада је идентификовало потребу за флексибилнијим приступом, посебно у областима као што су међународна војна сарадња, одбрамбена политика и планирање и управљање ресурсима. Сви политички званичници долазе у службу са министром и могу напустити свој положај без бриге о даљем функционисању система одбране. У сваком случају, увођење „политичких именованих лица“ захтева прецизну законску регулативу.

Командовање и руковођење

*Лидерство је способност да одлучите шта треба да се уради,
а онда убедите друге да и они то желе*

Двајт Ајзенхауер

У доступној научној литератури најчешће се поистовећују појмови лидерство, вођење и руковођење.⁵⁵ Поједини аутори сматрају да је појам руковођење архаичан те га избацују из употребе.⁵⁶

Као и сам појам организовања и појам вођења-руковођења је тешко дефинисати.

Вођење-руковођење, као функција процеса управљања, обухвата већи број активности. Она представља сложену управљачку активност утицаја на друге да напорно раде на остваривању организационих циљева и задатака.⁵⁷ По професору Петру Јовановићу она представља двосмерну комуникацију између руководиоца и радника.

⁵⁵ Јовановић П., *Менаџмент, теорија и пракса*, четврто издање, Графослог, Београд, 2004, стр. 119.

⁵⁶ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 401.

⁵⁷ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 410.

Учестале промене, пораста ризика и неизвесности савременог окружења условиле су промену улоге и посла руководиоца – од крутог и недодирљивог шефа ка вођи тима, који се труди да извуче последње атоме креативне енергије из сваког припадника организације.⁵⁸

Професор Петар Јовановић је препознао следеће основне активности у оквиру вођења, као функције процеса управљања:

- усмеравање и координацију,
- комуницирање,
- мотивацију и
- одлучивање руководиоца.

Усмеравање и координацију потчињених лица у обављању њихових задатака и послова представљају главни садржај вођења као управљачког подпроцеса а у циљу ефикасног обављања заједничког посла. Оно се реализује кроз следеће активности: расподелу задатака, указивања на начин реализације истих, решавање проблема настале у току реализације задатака, промене начина и метода рада, прихватања сугестија потчињених лица и оцењивање рада потчињених лица.⁵⁹

Комуницирање подразумева успостављање односа између претпостављеног и потчињеног. Оно се реализује међусобном разменом информација и сматра се базичним подпроцесом вођења. Руководилац је приморан да непрекидно комуницира са потчињенима и претпостављеним, односно да информисе претпостављеног о стању и проблемима, да прими и даје наређења, да обавештава претпостављеног о резултатима као и потчињеног о квалитету реализације задатака.

Мотивација представља унутрашњи процес код човека, који га подстиче на обављање или необављање неке активности што упућује на закључак да је потребно мотивисати потчињене, на одређени начин, да би боље извршили своје задатке.

Одлучивање је срж и основа сваког управљачког процеса, па и процеса вођења.⁶⁰ Доношење одлука је сам по себи процес који се састоји из више активности који требају да укажу на проблем, његове узроке и правце решавања проблема.⁶¹ Оно представља сложен мисаони процес који захтева доста знања, способности и релевантних информација.

Наређивање, као подпроцес руковођења, представља додељивање задатака и *преношење одлука* на потчињене, чиме се потчињени обавезују да поступе у складу са одлуком и додељеним задацима.⁶² Оно представља праву и обавезу искључиво руководиоца.

Ради семантичке анализе појмова командовање и руковођење проучени су различити домаћи страни речници и лексикони.

⁵⁸ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 401.

⁵⁹ Јовановић П., *Менаџмент, теорија и пракса*, четврто издање, Графослог, Београд, 2004, стр. 121.

⁶⁰ Јовановић П., *Менаџмент, теорија и пракса*, четврто издање, Графослог, Београд, 2004, стр. 124.

⁶¹ Петковић М., Јанићијевић Н., Богићевић Милић Б., *Организација – Дизајн, Понашање, Људски ресурси, Промене*, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, 2006, стр. 380.

⁶² Стевановић О., *Руковођење у полицији*, друго издање, Полицијска Академија, Београд, 2003, стр. 196.

Командовање представља глаголску именицу изведену од глагола командовати који има двојако значење: 1) издавати кратку војничку заповест, команду; заповедити, заповедати, наредити, наређивати: ~покрет, ~напад. 2) бити заповедник (некоме, нечему), управљати (нечим); имати главну реч у неком послу, располагати нечим по своме; наређивати: ~добровољцима, ~четом, ~изградњом куће.⁶³

Командовање јесте функција јединственог руковођења оружаним снагама или њиховим деловима у миру и рату. Засновано је на принципу једностарешинства, а спроводи се на основу законских прописа, овлашћења и наређења претпостављених. Састоји се у искључивом праву старешине јединице (установе) да самостално одлучује о употреби и дејству јединица, издаје наређења и организује контролу. Основни носиоци командовања у оружаним снагама су команда, односно командант са својим штабом, заменицима и помоћницима. Процес командовања је непрекидан, јединствен и узајамно повезан. Обухвата непрекидно стицање података, праћење ситуације, доношење одлуке и издавање директива, заповести и наређења. Остварује се планирањем, организовањем, наређивањем, координацијом и контролом. Начела командовања су јединственост, непрекидност, ефикасност, тајност, еластичност оперативности и сигурност. Зависно од степена на којем се остварује може бити тактичко, оперативно, стратегијско, врховно, централизовано и децентрализовано.⁶⁴

Руковођење представља глаголску именицу изведену од глагола руководити који има двојако значење: 1) бити на челу, предводити, водити (некога, нешто), управљати (неким, нечим): ~армијом, ~скупштином, ~предузећем; 2) наводити, побуђивати, покретати, подстицати, радити под утицајем нечега, управљати се.⁶⁵

Руковођење је организована (планска) делатност усмерена ка остваривању циљева и задатака организовања и припремања целокупног система одбране, и извршења других задатака у рату и миру. Заједнички је израз за командовање и управљање. Основни носиоци руковођења у оружаним снагама су команде и штабови различитих степена, командант са својим штабом, заменицима и помоћницима. Заснива се на јединственим основама, утврђеним односима старешина, команди и штабова, и на једностарешинству. Непрекидан је процес и обухвата програмирање, планирање, организовање, усмеравање, извршавање, контролу и друге активности.⁶⁶

Руковођење и командовање у систему одбране јесте организована јединствена делатност министарства одбране, генералштаба, команди и установа усмерена на организовање, припремање и употребу оружаних снага и њихових делова у миру и рату. Руковођење и командовање оружаним снагама сачињавају јединствену делатност. Опредељени су друштвено-политичким системом, стратегијским концептом одбране и стратегијом оружане борбе. Базирају се на принципима једностарешинства и субординације. Као процес, руковођење се реализује процењивањем, одлучивањем, планирањем, организовање, координацијом и садејством, контролом

⁶³ *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007, стр. 556.

⁶⁴ *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 222.

⁶⁵ *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007, стр. 1177.

⁶⁶ *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 536-537.

и анализом искуства. Треба да буде јединствено, непрекидно, еластично, оперативно, ефикасно и сигурно. Систем руковођења утврђује се стратегијско-доктринарним документима. Остварује се на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу.⁶⁷

Руковођење има двојак значење: 1) активност усмерена на постизање одређених, унапред зацртаних циљева, али напорима других људи; 2) функција која произилази из положаја у процесу рада, а условљена је техничком поделом рада. Основне функције руковођења јесу: планирање, организовање, управљање људским потенцијалима, вођење и контрола и може се сматрати одговарајућим изразом за менаџмент.⁶⁸

Руковођење јесте вођење организације или њеног дела и има три основне компоненте: вештина организовања, смисао за предузетништво и извлачење максимума од запослених. Такође, руковођење подразумева и учествовање људи у вођењу организације.⁶⁹

На основу семантичке анализе појмова руковођење и командовање може се закључити да је командовање препознатљиво само у војним организацијама, али не може се закључити да ли та два појма представљају синониме или је руковођење шири појам од командовања. Према Војном лексикону може се само наслутити да је командовање ужи појам, односно да је део руковођења. Међутим поређењем дефиниција и детаљнијег описа може се закључити да је командовање специфичан облик руковођења својствен војној организацији.

„Војно вођство је уметност, креативна активност заснована на карактеру, способности и менталној моћи“.

По Валерију Рачеву командовање и руковођење је процес мотивисања, водећег и утицајног особља на путу ка постизању заједничког циља. Руковођење захтева организациони смисао и вештине и способност руководства да мотивише потчињене кроз одговарајућу радну атмосферу. Руковођење и командовање је ефикасније ако је надопуњена системским надзором и контролом.⁷⁰

Глосар НАТО-а дефинише „команду“ као „ауторитет који је дат појединцу оружаних снага за усмеравање, координацију и контролу војних снага“, који обухвата одговарајуће одговорности и активности у спровођењу налога везаних за на извршење операција.⁷¹ Такође, амерички ДОД речник о војним и придруженим условима дефинише „команду и контролу“ као „вршење ауторитета и праваца од стране прописно именованог команданта над додељеним и присутним снагама у остваривању мисија ...“.⁷²

Менаџери и команданти руководе и воде подређене користећи различите вештине и инструменте да би повећали њихову мотивацију и психофизичку способност, који би их током борбене мисије могли довести до нивоа само-жртвовања.

⁶⁷ *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 537.

⁶⁸ Бахтијаревић-Шибер Ф. и Сикавица П, *Лексикон менаџмента*, Масмедиа, Загреб, 2001, стр. 505.

⁶⁹ *Business and Management* – fourth edition, Oxford University Press, Oxford 2006, pgs. 326-327.

⁷⁰ Bucur-Marcu H., Fluri P., Tagarev T., *Defence Management: An Introduction*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Geneva, 2009, pgs. 24.

⁷¹ НАТО Глосар термина и дефиниција, ААР-6 (2008) (Агенција за стандардизацију НАТО, 1. април 2008).

⁷² Одјељење за одбрамбене речи о војним и придруженим условима, заједничка публикација 1-02 (Вашингтон, Д.С.: Заједнички начелници штаба, 12. април 2001. године, измењен до 30. маја 2008).

Управљање системом одбране представља процес усмеравања субјеката система одбране у извршавању њихових мисија и задатака. Управљањем системом одбране обезбеђује се деловање и ефикасно реаговање система одбране на изазове, ризике и претње.⁷³

У системима одбране можемо уочити три различите области управљања системом одбране – политичко усмеравање, командовање операцијама и све остало. Они морају бити координирани, али захтевају одвојену концептуализацију, различите професионалне вештине, лидерске капацитете и тимове, а заснивају се на различитим прописима и праксама. Није могуће извршити све три основне функције користећи исту концептуалну и процедуралну матрицу.⁷⁴

Систем одбране је можда једина међу владиним министарствима која дефинитивно зависи од лидерства. Врло је важно уочити разлику између управљања и лидерства. Снажно и каризматично лидерство у одбрани може превазићи већину манипулативних недостатака, што је ретка појава у великим профитним организацијама. Лидери могу навести организације и људе да се мењају. Као што каже Михаел Макоби, управљање је функција која се мора остварити у сваком послу, а лидерство је релација између лидера и вође који може активирати организацију.⁷⁵

Табела 2 – Кључне разлике између лидерства и управљања

ЛИДЕРСТВО	МЕНАџМЕНТ
Лидерство је интегрирајући однос	Менаџери воде само тако што присиљавају људе да прате своје смјернице
Лидери користе страст и мешају емоције у организовању људи	Менаџер користи формални, рационални начин организовања људи
Лидери мисле иновативно	Менаџери размишљају постепено
Лидери прате своју властиту интуицију, која може бити од користи за одбрамбену институцију	Менаџери раде ствари "по књизи" и прате формалне процедуре институције
Институције су често лојалне лидеру него менаџеру	Када је нови лидер посвећен пројектима, може доћи до сукоба са традиционалним менаџерима
Лидера следе	Менаџер надгледа
Вођа сматра да би организација могла боље функционисати	Менаџер зна како функционише сваки слој система

⁷³ *Стратегија одбране Републике Србије*, „Службени војни лист“, бр. 31/2009 стр. 721.

⁷⁴ Виссир-Марку Н., Флори П., Тагарев Т., *Defence Management: An Introduction*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Geneva, 2009, pgs. 31.

⁷⁵ Michael Maccoby, "Understanding the Difference between Management and Leadership," *Research Technology Management* 43, no. 1 (January-February 2000): pgs. 57-59.

У одбрани, руковођење је од стратешког значаја. Њена улога је не само изградња поштене визије будућности националне одбране, оружаних снага и људи у одбрани, формулисања веродостојне стратегије, предлагања адекватне организације за извођење стратегије и пружања систему одбране неопходне ресурсе, него и идентификација талената (људи који су способни да обављају кључне послове), мотивација појединаца да раде продуктивно и иновативно, да воде организацију кроз све управљачке функције и, генерално, граде поверење.

Контрола

*„Ако нешто не можете мерити, ви тиме не можете управљати.
Ако не можете тим управљати то не можете побољшати“*

Р. С. Каплан и Д. П. Нортон

Последња функција управљања, контрола, односи се на сагледавање и оцењивање да ли се процес управљања одвија у складу с планираним, и да ли се на излазу добијају резултати који су планирани и очекивани.⁷⁶ Основни процес контроле подразумева постављање стандарда за постизање циљева, поређење остварених перформанси са тим стандардима и вршење промена с циљем да се перформансе ускладе са тим стандардима.

Анализом организовања контрола од стране већине аутора може се закључити да се не поставља питање „како ћемо вршити контролу“ већ „шта ћемо мерити у нашем контролном систему“.⁷⁷

Сама функција је често била занемаривана од стране руководиоца на рачун других креативнијих и занимљивијих управљачких активности. Сматрана је „нужним злом“. Њена недовољна присутност или неадекватни поступци резултирали су неодговарајуће и нежељене ефекте који се нису могли исправити односно који су захтевали непотребне и нове трошкове.

Савремено руководство на контролу гледа као на позитивну активност без које управљање није могуће нити може бити успешно.

Спектакуларни успеси појединих великих организација и система лежи у снажној контроли најважнијих пословних операција.⁷⁸

Мора се указати на чињеницу да она може имати различите облике и значења. За запослене она значи да започету активност, процес, радњу односно посао морају завршити односно за војника да изврши добијено наређење.

Значај ове функције се огледа и у чињеници да у случајевима када се она не реализује квалитетно долази до настанка многих проблема са веома озбиљним последицама по систем односно организацију. Међутим она може изазвати и контра

⁷⁶ Јовановић П., *Менаџмент, теорија и пракса*, четврто издање, Графослог, Београд, 2004, стр. 127.

⁷⁷ Alan Walter Steiss, *Strategic Management for Public and Nonprofit Organizations*, Marcel Dekker, Inc, New York-Basel, 2003, pgs. 284.

⁷⁸ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 464.

ефекте. Један афоризам каже „Контрола је као отров. У малим количинама лечи, а у великим убија.“⁷⁹ Хоће се рећи да је неопходно пронаћи праву меру да би се постигли задати циљеви.

Обезбеђење повратне информације је основна сврха контроле, обезбеђењем увида у излазне вредности, а ради регулисања стања у систему, односно свођење излазних величина на ниво програмираних вредности.⁸⁰

Процена стања система се врши са циљем идентификовања проблема у његовом функционисању, односно да ли стање система кореспондира постављеним дугорочним циљевима. Проблем у систему представља разлика између постојећег и жељеног стања система. Идентификовати проблем у систему представља један од највећих изазова који се поставља пред процесом управљања. Неки проблеми су лако уочљиви, док са друге стране, посебно у великим системима као што је систем одбране, идентификовање проблема је врло тешко.⁸¹

Контрола, односи се на надгледање напретка у остваривању циљева и предузимање корективне акције када се напредак не остварује. Основни процес контроле подразумева постављање стандарда за постизање циљева, поређење остварених перформанси са тим, стандардима и вршење промена с циљем да се перформансе ускладе са тим стандардима.⁸²

Контрола је у функцији управљања организационим резултатима и она чини подшку управљачким органима у процесу одлучивања, а тиме и прилагођавања унутар и изван система.

Контрола представља једну од стратегијских управљачких функција која повезује све остале функције управљања и подразумева могућност упоређења оствареног са планираним у циљу правовременог реаговања на одступања од постављених стандарда и планова.

Мерење, упоређења, анализе и извештаји нису циљ контролних активности, већ су у функцији остварења утицаја на промене понашања људи.

Опис и основна обележја процеса контроле је једино питање у оквиру управљања где не постоје суштинске разлике између многих аутора. По одређивању области која се контролише отпочиње процес контроле која се састоји из минимума четири основна корака:⁸³

- утврђивање стандарда и метода за мерење резултата - кључна активност која је најчешће везана за функцију планирања,
- мерење резултата и перформанси организације,
- поређење остварених резултата са утврђеним стандардима – идентификација евентуалних одступања, проблема и поремећаја,
- предузимање мера корективне акције у случају постојања одступања.

⁷⁹ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 467.

⁸⁰ Јовановић Б., *Увод у теорију војног руковођења*, Војноиздавачки завод, Београд, 1984, стр. 218.

⁸¹ Stephen P R, Mary C: *Management*, Pearson education, New Jersey, 2007, pgs. 156-158.

⁸² Вилијамс С., *Принципи менаџмента*, Дата Статус, Београд, 2010, стр. 6.

⁸³ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 468.

Слика 3 – Повратна веза управљачке контроле⁸⁴

Контрола као функција процеса управљања тесно је везана за њене остале функције. Ипак веза са планирањем је убедљиво најача из разлога што се у њој дефинишу циљеви који се најчешће узимају као стандарди у контроли. Да би се циљеви могли користити као стандарди неопходно је да исти буду јасно и прецизно описани, да су у мерљивој форми и дати са прецизним роковима.

Главна карактеристика процеса контроле јесте његова цикличност која никада не завршава, што узорно дочарава слика 3. на којој видимо повратну везу код управљачке контроле. Видљиво је да систем контроле укључује мерење достигнућа и показује да ли се планиране циљеви и задаци испуњавају. Уколико се мерењем резултата утврди негативна одступања стварног од планираног стања, тада је потребно приступити утврђивању одговорности за такве резултате. Тек након тих корака приступа се анализи узрока одступања, изради програма корективне акције те самом спровођењу корекције којом опет добивамо жељено крајње стање. Потребно је истакнути да је жељено стање „идеалистично“, значи нешто неоствариво и различито од стварног које опет затвара пуни круг циклуса контроле.

Постоји више критеријума за поделу контрола. За систем одбране најважнији критеријум за поделу је према нивоу руководиоца који је обавља. У том смислу могуће је разликовати.⁸⁵

– стратегијску контролу – она води рачуна о интересима целине организације и у првом реду везана је за промену стратегијске позиције, односно односа организације и окружења.

⁸⁴ Wehrich, Koontz, *Менаџмент*, МАТЕ, Загреб, 1998, стр. 585.

⁸⁵ Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000, стр. 479.

– тактичка контролу – контрола рентабилитета (одређивање рентабилности организационих делова)

– оперативну контролу – краткорочно оријентисана и односи се на праћење свакодневних активности, послова и резултата на нивоу појединца и група.

Може се закључити да је контрола, мерењем и исправљањем појединачних и групних активности, у функцији планског одвијања послова и процеса у складу са утврђеним планом. Контролисањем се упоређују остварени резултати са планираним чиме се повезује, односно интегрише и заокружује целокупни процес управљања. Контрола представља надзор над пословним активностима организације, његових делова и носилаца свих функција. Да би контрола била ефикасна, она мора бити благовремена. То се посебно односи на превентивну контролу, али исто тако и на текућу контролу.

Под контролом подразумева се праћење развоја и интервенцију кад год је то неопходно да би се особље фокусирао на задате циљеве.⁸⁶

Праћење и контрола перформанси даје руководству и команданту разумевање о ефективности и ефикасности њихових одлука и потребним исправкама у првобитним плановима. Без обзира на тржиште или бирократски тип, стратегија контроле мора пружити и руководству и командантима релевантне, благовремене и поуздане информације о напретку, као и о променама у унутрашњем и спољашњем окружењу које могу захтевати корективне мере или потпуно нову стратегију.⁸⁷

У систему одбране, узимајући у обзир поделу планирања, проблеме који се решавају, одлуке које доносе руководиоци и акта која регулишу предметну област, препознајемо:

1. стратегијску контролу и
2. оперативну контролу

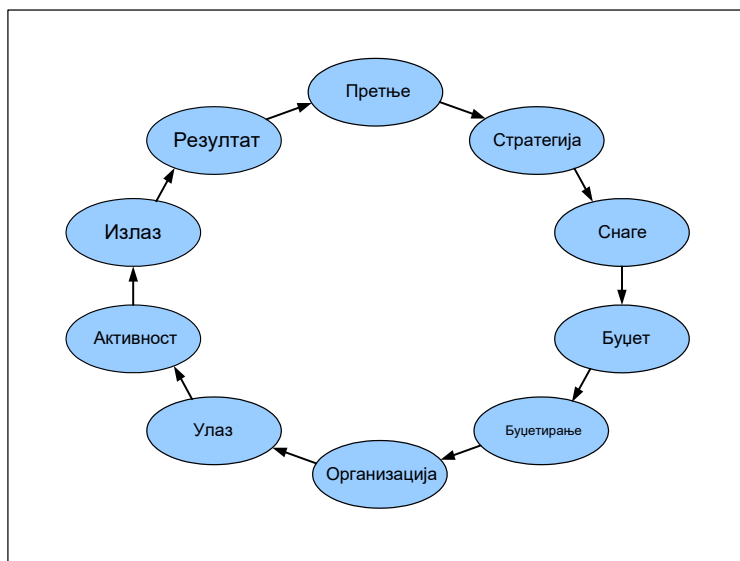
Стратегијска контрола је уз стратегијско планирање и имплементације саставни део процеса стратегијског управљања. Њена функција, у оквиру стратегијског управљања система одбране, јесте да обезбеди да надлежни руководиоци који континуирано надгледају стратешке перформансе и оцењују напредак у достизању стратешких циљева имају увид у наведени процес и могућност да га коригују.

Систем одбране је специфична организација јавног сектора чији је основни циљ заштита одбрамбених интереса држава. У том смислу, систем одбране развија способности неопходне за заштиту одбрамбених интереса у чијем развоју управљање перформансама игра веома значајну улогу.

Управљање перформансама у систему одбране је динамичан и итеративан процес. На слици 4 приказан је пример циклочног модела управљања перформансама одбране.

⁸⁶ Bucur-Marcu H., Fluri P., Tagarev T., *Defence Management: An Introduction*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Geneva, 2009, pgs. 5.

⁸⁷ Bucur-Marcu H., Fluri P., Tagarev T., *Defence Management: An Introduction*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Geneva, 2009, pgs. 25.

Слика 4 – Модел управљања перформансама одбране⁸⁸

Као што се види, за управљање перформансама у систему одбране неопходне су бројне информације о снагама, буџету, организацији и слично. Уочава се да успешност система одбране, између осталог, зависи и од способности да креира систем вредновања перформанси, односно од способности да прати перформансе преко различитих категорија показатеља.

Министарства одбране развијају сопствене системе управљања перформансама, који се најчешће заснивају на концепту „Balanced scorecard“, ради уважавања специфичности система одбране.

Перформансе система одбране се прате кроз следеће четири перспективе:

- „Излаз” пружа податке о испуњавању садашњих задатака и спремности система одбране за будуће изазове;
- „Ресурси” садрже информације о стању ресурса којим располаже систем одбране;
- „Процеси” омогућавају сазнања о квалитету кључних процеса у систему одбране и
- „Развој” пружа податке о могућности континуираног побољшања и стварања вредности система одбране.

Мерењем показатеља успешности омогућава се једновремено праћење реализације средњорочних циљева и перформанси система одбране.

Израда стратешке мапе и мерење перформанси система одбране су сложени процеси. Због своје сложености у тим процесима ангажују се најстручнија лица у систему одбране.

⁸⁸ Angelis D, Webb N, *Improving Performance Measurement in Defense Organizations*, Armed Forces Comptroller, 2009, Преузето са: <http://www.omagdigital.com/publication/?i=42492>

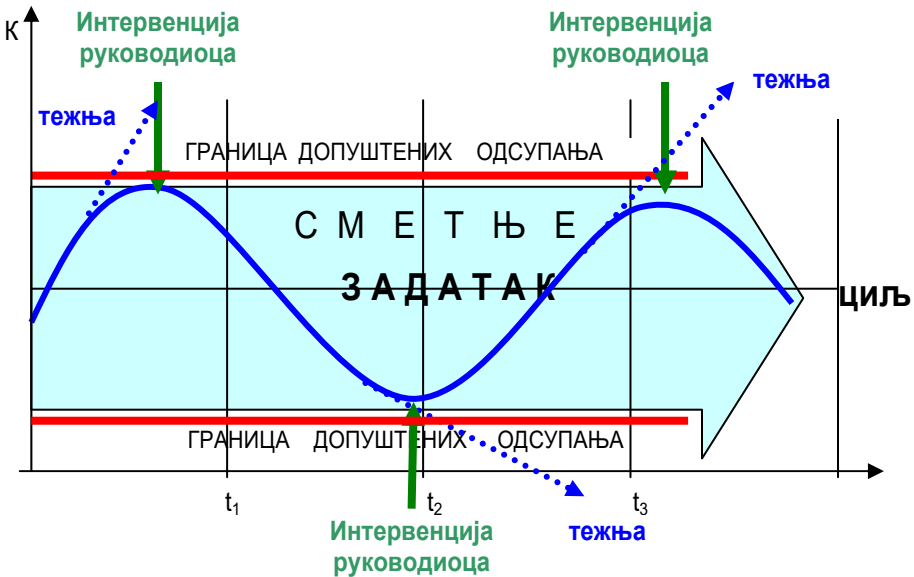
На основу резултата мерења врши се утврђивање недостатака перформанси и идентификовање кључних проблема система одбране. Резултати мерења, као и кључни проблеми система одбране презентују се руководству Министарства одбране и предлажу се мере за отклањање недостатака и решавања кључних проблема.

У пракси се врло често дешава да наведени сегмент стратегијског управљања изостане или су овлашћења руководиоца врло редукована и посредна, па стварне могућности да се нешто промени у спровођењу усвојене стратегије нема све до доношења новог стратегијског документа у тој области.

На тај начин се обезвређује основна сврха стратешке контроле система одбране која, полазећи од реалне процене да ли актуелна стратегија омогућава достизање стратешких циљева, обезбеђује одређивање шта треба променити у раније дефинисаним стратегијским приоритетима и циљевима, у складу са промењеним околностима.

Оперативна контрола се дефинише и реализује плански и организовано на нивоу Оружаних снага. Иста се регулише нормативно-правним актима.⁸⁹

Циљ оперативне контроле је поред стицања увида у стање и степен достигнутих способности команди, јединици оружаних снага, утврђивања степена и узрока одступања ради предузимање мера за довођење стања и способности на захтевани ниво и праћење реализације свакодневних активности у функционисању организације⁹⁰ (дневно командовање).

Слика 5 – Одступања и интервенције руководства

⁸⁹ У оквиру Војске Србије она се регулише Правилем службе ВС, Упутством о контролама, Упутством за обезбеђење објеката, итд.

⁹⁰ Контрола обезбеђења, контрола обуке, контрола функционисања дневног командовања.

Оперативна контрола је саставни део живота сваке организације и обухвата све области из живота и рада команди-штабова и јединица.⁹¹ Њоме се стиче увид у стање и степен извршења постављених задатака.

Мора се истаћи да је и контрола сама по себи процес те се као таква контролише. Тиме се стиче увид над организацијом, припремљеношћу, методама и резултатима контрола.

У току извршења било ког задатка потребно је стећи увид у ток одвијања акције у оквиру којих се могу препознати допуштена и недопуштена одступања. Пракса је показала да се у току реализације задатака појављују тежње искакања из задатог оквира-стандарда у реализацији задатака (слика 5). Резултати при таквом процесу сигурно би били мањи од планираног да није присутна функција оперативне контроле помоћу које се регулише стање у систему, односно свођење излазних величина на ниво програмираних вредности.

Запостављање оперативне контроле и неблаговременост интервенција доводе до кумулирања процеса одступања, и нема изгледа да се задатак изврши како је то програмом предвиђено.

Оперативних контрола врши контролу података о квантитету и квалитету перформанси у циљу добијања тачних пројекција успешности система одбране у целини.

Закључак

Пре више од пола века, поставило се питање како владе могу ефикасније организовати систем одбране, а део одговора се и тада препознао у увођењу управљачке праксе у систему одбране. Искуство земаља у транзицији показала је да је увођење система управљања одбраном од кључног значаја за свеобухватни приступ реформи и припреми одбрамбеног система који ће се бити способан да приступи процесима интеграције безбедности са партнерским државама.

Изазов савремене одбрамбене институције тренутно је да обезбеди баланс између задатака оружаних снага и расположивих средстава како би се створиле приступачне оружане снаге са довољним простором за пословање и капиталне инвестиције. У ери све ограниченијих ресурса и мењању стратешких захтева, све је већа потреба да се максимална корист искористи од новца који се троши на одбрану. И то је мисија одбрамбеног менаџмента.

Може се закључити да управљање у одбрани доноси јасноћу у областима активности са великом неизвесношћу у погледу тога да ли је пут који се предузима за постизање циљева исправан, да ли су проблеми правилно идентификовани и решени, а остали делови система функционишу како је дефинисано.

Можемо запазити да теоретски приступ управљања уопште не подржава специфичан систем управљања или филозофију управљања одбраном. Оно што је неопходно за нацију, које је идентификовало стварну потребу за побољшањем перформанси свог сектора одбране, је да схвати да је увођење управљачке културе у сектору још важније од управљачких алата које нација одлучи да имплементира.

⁹¹ Група аутора, *Руковођење и командовање*, Војноиздавачки завод, Београд, 1983, стр. 36.

Управљање системом одбране, као теорија и пракса, одавно је присутна и прати развој људског друштва. Иако за занимање управљања одбраном постаји замах последњих година, литература о управљању одбраном и даље је оскудна и расипана кроз велики број тема различитог значаја.

Суштина рада јесте приказ основних функција управљања система одбране којим се обезбеђује опстанак и просперитет система одбране.

Анализом наведених функција у раду може се уочити међусобна испреплетеност и разноликост стратегијског и оперативног управљања у систему одбране. Сагледава се и недовољна имплементација теорије као и непостојање јасног оквира који би усмерили ка успешној интеграцији стратегијског и оперативног управљања.

Анализа имплицира потребу за повезивањем различитих алата за стратегијско планирање и оперативна унапређења у један кохерентан систем. Кроз рад се може уочити да у свим функцијама управљање одбраном се може користи широк сет радних метода као што су оперативне, системске и структурне анализе, планирање и програмирање, моделирање и симулација, стварање алтернатива, мерење перформанси и побољшања процеса, управљање пројектима, процена ризика и многе друге методе и технике примјениве на различите аспекте формулисања и спровођења одбрамбене политике. То је примарно средство које подржава било који напор ка трансформацији одбране.

У том смислу, можемо констатовати да је делотворно (корисно) знање које се примењује у континуираном процесу управљања (планирања, организовања, вођења и контролисања пословних активности) усмерено ка остварењу организационе мисије и циљева, као и у ефективном и ефикасном функционисању система одбране.

На крају можемо уочити да се сам по себи намеће закључак да наука мора активније да се укључи у решавање проблема будућег развоја система одбране, у којем ће се управљање перформансама придати значајније место, јер је она предуслов укупног развоја система одбране.

Литература

[1] Ерић Д., *Увод у менаџмент*, Економски факултет, Виша школа за спортске тренере, Чигоја штампа, Београд, 2000.

[2] Bucur-Marcu H., Fluri P., Tagarev T., *Defence Management: An Introduction*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Geneva, 2009.

[3] Петковић М., Јанићијевић Н., Божићевећ Миликић Б., *Организација – Дизајн, Понашање, Људски ресурси*, Промене, четврто издање, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, Београд, 2006.

[4] Ставрић Б., *Менаџмент*, КИЗ Центар, Београд, 2005, стр. 5.

[5] Бериша, Х., Припрема друштва за одбрану, Војно дело, Београд, бр. 2/2009, стр. 197

[6] Стојковић Б., *Стратегијско управљање националним развојем*, Војно дело, јесен/2013, Београд.

[7] Јовановић П., *Стратегијски менаџмент*, Висока школа за пројектни менаџмент.

[8] Јовановић П., *Менаџмент, теорија и пракса*, четврто издање, Графослог, Београд, 2004.

[9] Јовановић Б., *Увод у теорију војног руковођења*, Војноиздавачки завод, Београд, 1984.

- [10] Ковач М., Стојковић Д., *Стратегијско планирање одбране*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009.
- [11] Стевановић О., *Руковођење у полицији*, друго издање, Полицијска Академија, Београд 2003.
- [12] Жупљанин С., *Менаџмент*, Независни универзитет Бања Лука, Графид д.о.о., Бања Лука, 2016.
- [13] Кревелд В. М., *Командовање у рату*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992.
- [14] Williams С., *Принципи менаџмента*, Дата Статус, Београд, 2010.
- [15] *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад 2007, стр. 556.
- [16] *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд 1981.
- [17] Бахтијаревић-Шибер Ф. и Сикавица П., *Лексикон менаџмента*, Масмедиа, Загреб, 2001.
- [18] *Business and Management* – fourth edition, Oxford University Press, Oxford 2006.
- [19] Stephen P R, Mary C: *Management*, Pearson education, New Jersey, 2007.
- [20] Weirich, Koontz, *Менаџмент*, МАТЕ, Загреб, 1998.
- [21] Група аутора, *Руковођење и командовање*, Војноиздавачки завод, Београд, 1983.
- [22] Michael Maccoby, "Understanding the Difference between Management and Leadership," *Research Technology Management* 43, no. 1 (January-February 2000)
- [23] Angelis D, Webb N, *Improving Performance Measurement in Defense Organizations*, Armed Forces Comptroller, 2009.
- [24] Bryson M.J., *Strategic planning for Public and Nonprofit Organizations*, 3rd edition, Jossey-Bass, San Francisco, 2004.
- [25] Steiss A. W., *Strategic Management for Public and Nonprofit Organizations*, Marcel Dekker, inc. New York, 2003.
- [26] Ritson N., *Strategic Management*, Ventus Publishing Aps, 2011.
- [27] Keller J., *Military leadership and leaders*, ENDC Proceedings, Volume 19, 2014, pp. 26–45
- [28] Hannah, S. T., *Leadership in the profession of arms*. In M. Rumsey (Ed.), Oxford Handbook of Leadership. Oxford University Press: New York.
- [29] Zrnić B., *The New Trends in Defence Planning and Their Impact on the Defence Planning Systems in Transitional Countries*, *Bezbednost i Odbrana, Vojno delo* 1/2008., pp. 25-47
- [20] Стојковић Д., Ђурић Н., Благојевић С., *Повезаност стратегијског менаџмента и наука одбране*, *Војно дело* лето/2011, стр. 262-272
- [31] Група аутора, *Руковођење и командовање*, Војноиздавачки завод, Београд, 1983.
- [32] *Доктрина планирања у Војсци Србије*, Медија центар „ОДБРАНА“, Београд, 2012.
- [33] *Стратегија одбране Републике Србије*, „Службени војни лист“, бр. 31/2009
- [34] *Закон о одбрани*, "Службени гласник РС", бр. 116/2007, 88/2009, 104/2009, 10/2015

УТИЦАЈ СТРАНИХ БОРАЦА НА СТРАТЕГИЈСКИ МЕНАЏМЕНТ СИСТЕМА ОДБРАНЕ

Бојан Ж. Кузмановић
Војска Србије, Генералштаб

Митар Ковач*

Факултет за пројектни и иновациони менаџмент, Београд

Милан М. Ковачевић

Војска Србије, Генералштаб

Ради одговора на изазов, ризик или претњу стратегијски менаџмент непрекидно прилагођава систем одбране променљивој околини. Појава страних бораца врши велики утицај на стратегијско окружење, а самим тим и на системе одбране, било да се систем одбране супротставља регрутацији, борби против побуњеника или борби против повратника. Како страни борци нису нова појава у историји сукоба, њихово ангажовање у ранијим сукобима се може искористити за идентификовање узрока или последица ове појаве. У раду је примењена техника стратегијског менаџмента „Дрво проблема“ на примеру ангажовања страних бораца у сиријском сукобу, а резултати су поред узрока и последица ангажовања страних бораца указали и на могућа решења овог изазова, ризика или претње.

Кључне речи: *страни борци, систем одбране, менаџмент, стратегијски менаџмент*

Увод

На структуру и функционисање система одбране утичу спољни чиниоци чији се утицај рефлектује и на унутрашње чиниоце. Због значаја система одбране и нужности његовог правовременог прилагођавања насталим променама у стратегијском окружењу, поједини елементи система непрекидно врше процену стратегијског окружења, а посебно текућих сукоба глобално и регионално.

Актуелни сукоби у свету потврђују да су преовладавајући облици друштвених сукоба управо унутрашњи, од којих је најтеже изборити се са побуном. Захваљујући развоју технологије, глобализацији и међузависности, модерна побуњеништва је тешко победити, све су трајнија, повезанија, синхронизованија. За пример се може узети сукоб у Сирији где су побуњеници до скоро опстајали иако се безмало цео свет борио против њих. Један од разлога за овако дуго опстајање Исламске државе био је и прилив страних бораца.

* Проф. др Митар Ковач је генерал-мајор у пензији.

За побуњеништво је карактеристично да побуњеника, чак и на почетку сукоба, има мање. Зато је за сваки побуњенички покрет битно да омасови своју борбу и привуче што више нових бораца, па се део снага увек издваја и за послове регрутовања. Овај задатак је битан скоро колико и борба на линији додира. Ако побуњенички покрет успе да обезбеди прилив страних бораца, шансе за успех борбе се повећавају. Сам процес идентификовања, мотивисања и привлачења странаца да учествују у сукобу две стране, од којих ни једна није њихова земља, изгледа немогућ, али подаци о броју страних бораца у актуелним сукобима говоре супротно.

У пословном свету регрутовање кандидата који су у потребној мери мотивисани, посвећени, способни и квалификовани за рад је значајна активност у прибављању запослених. Ово „привлачење” кандидата је за менаџмент организације веома битно јер софтвер, технологија, сировине, машине и алати се данас могу прибавити без већих проблема за разлику од људских ресурса, а да ли ће једна организација остварити предност зависи управо од људских ресурса којима располаже. Иста ситуација је и у оружаним сукобима, страна која има квалитетније борце, која их има више и која може да привуче нове борце, има предност.

Конечно, што се више људи бори за исте стратегијске циљеве, већа је шанса да се они и остваре, па чак и у случају да побуњеништво изгуби, борба ће се вероватно наставити, али на другом месту и на други начин.

Страни борци

Уједињене нације дефинишу стране борце као „појединце који путују у државу која није њихова држава пребивалишта и чије држављанство немају, ради планирања, припреме, извршења или учешћа у терористичким делима или повхања/примања терористичке обуке, у вези са оружаним сукобом”.¹ Ову дефиницију прихвата већина држава, а резолуција у којој је наведена прихваћена је једногласно.

Данашња, модерна побуњеништва настоје да у основи имају разлоге или мотиве за борбу који превазилазе границе државе у којој се дешавају, а тероризам користе као „алат” за остваривање циљева. Оваква побуњеништва дуже трају, теже је борити се против њих, а често држава „жртва” не може сама да се избори са побуном. Називају се још и транснационална, јер регрутују велики број страних бораца, а регрутери користе такозване „дефанзивне поруке” како би анимирали циљне групе или појединце.

Иако транснационална побуњеништва постоје вековима, нису разматрана као посебна друштвена појава, већ као проблем државе у којој се дешавају. Тек након америчке инвазије на Ирак, када се америчка војска после ратних дејстава против државе Ирак, сусрела са побуњеништвом у Ираку, чијој борби су се непрекидно придруживали борци који нису Ирачани, развила се дебата на тему постојања нечег што привлачи људе из удаљених делова света у сукобе који нису у директној вези са њиховим државама.

¹ Дефиниција је објављена у резолуцији Света безбедности број 2178, усвојеној дана 24.09.2014, доступно на: <https://www.un.org/sc/ctc/focus-areas/foreign-terrorist-fighters/>.

Историјски аспект

Страни борци нису нова појава у историји сукоба. Њихова регрутација је приметна у више случајева током историје, било да се ради о побунама ради стицања слободе и независности, било да се ради о модерним побуњеништвима.

Током Грчког рата за независност од Отоманске империје 1820-тих година Лорд Бајрон и други познати Британци повели су мултинационални покрет за дотур оружја и појачања локалним борцима.² Регрутација се базирала на апелима да се потомци старих Грка ослободе Отоманске репресије.

Приликом рата за независност Израела, регрутовани су Јевреји који су живели у дијаспори. Регрутне поруке су говориле да ако формирање државе Израел не буде успешно сви који су преживели холокауст и сви остали Јевреји у свим државама у којима живе неће бити безбедни и да ће на крају нестати.³ Са друге стране, арапске паравојне снаге су окупљане око идеје да је неопходно сачувати Арапску Палестину или постоји велики ризик да ће се дестабилизovati цео исламски свет.

Шпански грађански рат је добар пример омасовљавања побуњеничких циљева широкој публици и регрутације страних бораца. Иако су постојали споразуми о неинтервенисању и економским мерама Немачка, Италија и Португал су отворено помагали фашистичку фракцију. Стаљин је са друге стране, оклевао да јавно помогне републиканце, али притисак комунистичке јавности у оквиру Коминтерне, на крају је довео до одлуке да се регрутују симпатизери. Москва је доставила локалним органицима комунистичке партије квоте што је био почетак настајања интернационалних бригада. Процењује се да је партија регрутовала до 50.000 људи, иако у Шпанији није боравило више од 18.000 бораца интернационалних бригада.⁴ Оволики број страних бораца на републиканској страни је резултирао пре свега социјалним условима тога доба, наиме, радна снага је израбљивана, а корпорације нису дозвољавале синдикално организовање. На протесте радника држава је одговарала репресијом па је створена атмосфера да се једино силом (борбом) може нешто урадити. Иако већина регрута није поседовала разумевање марксистичких теорија нити жељу да се успостави комунистичка држава придруживали су се покрету отпора, а циљ им је био социјална правда за сиромашне и за мањине. Регрутни напори у овом случају нису морали да буду усмерени на индоктринацију јер су регрути већ прихватили циљеве побуњеника, него су морали да одвоје авантуристе од оних који „разумеју” политичку вредност антифашистичке борбе. Дакле спољни услови (време економске депресије) су потпомогли да се међусобно разумеју и подржавају сиромашни и припадници мањина са политички активним антифашистима. Фашисти са друге стране су створили Шпанску легију странаца са око 1.500 странаца, њен део су на пример били припадници румунске „Гвоздене гарде” или „Ирске бри-

² Више на: <http://englishhistoryauthors.blogspot.rs/2012/11/a-surprising-greek-hero-very-english.html>.

³ Више у: Charters, D., *Jewish Terrorism and the Modern Middle East*, The Journal of conflict studies, volume 27, No 2, winter2007., доступно на: <https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS/article/view/10538/13294>, приступљено 17.11.2017.

⁴ Malet D., *Why foreign fighters? Historical perspective and solutions*, Foreign Policy Research Institute, Elsevier Limited, 2009, стр. 100.

гаде” који су регрутовани као браниоци вере, како би је одбранили пре него што је униште међународно окупљени комунисти.

Први рат у Авганистану је пола века касније такође био заснован на одбрани од најезде комунизма.⁵ Сукоб је избио након интервенције Совјетског савеза ради помоћи авганистанској држави. Можда најодговорнији за регрутацију муслимана, која је уследила и која је и надживела сам сукоб због кога је и отпочела, је Абдулах Азам. Овај члан „Муслиманске браће” и академски образован грађанин, рођен у Западној Обали 1941. године, учесник Шестодневног рата, на више муслиманских универзитета је држао предавања о неопходности да се поново преузме контрола над свим муслиманским земљама. Након совјетске инвазије преселио се у Пешавар, пакистански град у провинцији која граничи са Авганистаном, како би предавао на универзитету и подржавао муџахедински покрет. Његова прва активност након избијања сукоба је била позив својој „матичној” организацији да у Авганистан пошаље борце, међутим био је одбијен и у Авганистан је стизало само наоружање и логистички материјал. То је био моменат када се Азам одлучио да кроз мрежу исламских институција шири идеју одбране исламских земаља од неверника. Муџахедински покрет који је основао имао је невероватан одзив па је чак и након повлачења Црвене армије из Авганистана остао да живи. Због масовности и особина бораца, већина држава из којих су били пореклом, није дозвољавало њихов повратак. Тако су муџахедини постали маса религиозних плаћеника који су се затим борили у Босни, Ираку и поново у Авганистану све под велом одбране од неверника.

Мотиви за борбу

Када се посматра регрутација страних бораца од лоцирања потенцијалних регрута, преко преношења информација о конфликту до селекције регрутованих, примећује се образац. Наиме, сви случајеви регрутације личе једни на друге. Оно што покреће људе је заједнички идентитет.⁶ У модерној историји заједнички идентитет је био грађен око вере, затим етничког национализма, потом идеологије о типу друштвеног уређења и на крају опет вере. Дакле уочава се цикличност.

У самој муслиманској вери као и у било којој „абрахамској” религији не постоји ништа што само по себи позива на мобилизацију снага ради ратовања али регрутери користе своја тумачења верских записа које појачавају актуелним догађајима како би анимирали одабране појединце. Ефикасну регрутацију је омогућила и мешавина глобализованих комуникација, транспорта, развоја технологије и миграције становништва.

⁵ Keppel G.: *Jihad: The Trail of Political Islam*, Harvard University Press, 2002, стр. 140 до 148. Доступно на https://books.google.rs/books?id=ttzgnKFA18C&printsec=frontcover&dq=Jihad:+The+Trail+of+Political+Islam&redir_esc=y&hl=sr#v=onepage&q&f=false.

⁶ Осећање идентитета почиње да се формира кроз односе са својим окружењем у детињству, а посебно током адолесценције када постоје и највеће кризе идентитета. Тада особа поставља себи кључно питање „ко сам ја”, „чему тежим”, „одакле сам” и сл. Може се мењати и израђивати током целог живота, а посебан значај у процесу формирања идентитета имају особе из најближе околине, као и систем социјалних вредности заједнице у којој појединац живи. Појам је из психологије и социологије и представља трајно осећање целовитости и постојаности личности упркос променама у њој и око ње.

Миграције у комбинацији са комуникацијама су омогућиле спајање изолованих, мањинских група које деле исти идентитет. Доказ за ову тврдњу се уочава у текућем сукобу у Сирији где из Западне Европе учествује око 5.000 бораца, од којих око 3.700 њих (Слика 1) потиче из само четири земље (Француске, Белгије, Немачке и Велике Британије).

Слика 1 – Прилив страних бораца из западне Европе у сукоб у Сирију⁷

У првој половини 20. века већина страних бораца су били чланови комунистичких партија (група), пре тога у касном 19. веку су то били анархисти. У оба случаја побуњеници су имали заједничке карактеристике са муџахединима у Авганистану или припадницима Исламске државе у Сирији данас (делили су заједнички идентитет). Идентитет је код већине људи већ пољуљан, јер су све друге социјалне везе глобализацијом уништене и настали су усамљени индивидуалци чијим страховима се обраћају регрутери.

Омар Насири, бивши џихадиста описује своје бивше колеге као „људе без дома”.⁸ Исељеници, емигранти, расељени, трагачи за бољим животом и остали, на западу нису прихваћени јер нису бели и нису хришћани, а кући више не припадају јер се не облаче, не говоре и не понашају као муслимани. Талас муслиманских емиграната који је погодио Запад, уобличио је схватање муслиманске вере, променио норме које неко мора да испуњава да би био муслиман, као и схватање где су и које су муслиманске земље. Такође, Вехабизам и друге форме радикалног ислама су сада доступне преко интернета и глобалне мреже Медреса,⁹ чинећи националну припадност мање битном. Транснационални исламски идентитет је постао једина алтернатива супротна „злом” Западу

⁷ Слика је преузета из: Barret R.: *FOREIGN FIGHTERS An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq*, The Soufan Group, 2015, стр 13.

⁸ Nasiri, O.: *Inside the Jihad*, Basic books, New York, 2006, страна 2.

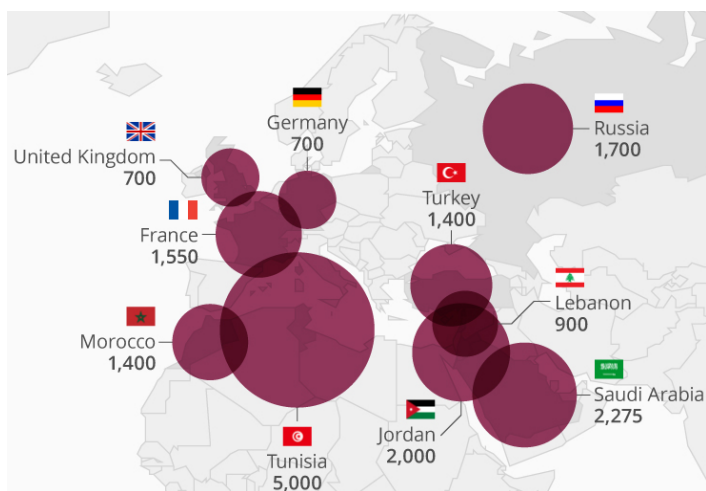
⁹ У ужем смислу, појам означава врсту исламске високе школе, а дословно значи „место подучавања” или „школа”.

и скоро подједнако страним друштвима у домовини. Оливер Рој у свом делу „Глобализовани Ислам: Потрага за новом Умом”, истиче да ће транснационална регрутација престати када се и последњи емигрант асимилује.¹⁰

У овом историјском тренутку сведоци смо идеологизације вере, до чега долази јер традиционалне друштвене структуре које иначе дају значење догађајима и вредностима пропадају. Може се приметити и да се исламски страни борци, почевши од Абдулаха Азама, не враћају у своју домовину да се тамо боре за муслимане, не покушавају, нити се надају да могу преобликовати друштво из којег су пореклом, већ се радије одлучују да оду у слабе и посрнуле државе у којима су културне и државне институције слабе. Тамо сматрају да имају веће шансе да изграде теолошки исправно друштво, након што победе „угњетаваче”. Они се уствари и не боре да освоје територију већ да преобликују своју заједницу.

Процес регрутовања страних бораца

Када се разматра појава страних бораца данас, уочава се они имају велики војни али и политички утицај. Регрутовање се успешно спроводи што доказује њихов растући број. До јуна 2014. године, Исламској држави се придружило око 12.000 бораца из 81 земље, тај број је до децембра 2015. године порастао око 30.000 бораца из 86 земаља.¹¹ На Слици 2 је приказана процена о броју страних бораца који су се придружили Исламској држави, током 2015. године.

Слика 2 – Процена броја страних бораца који су се придружили Исламској држави током 2015. године¹²

¹⁰ Roy, O.: *Globalized Islam: The search for new Ummah*, Columbia University press, New York, 2004, страна 18.

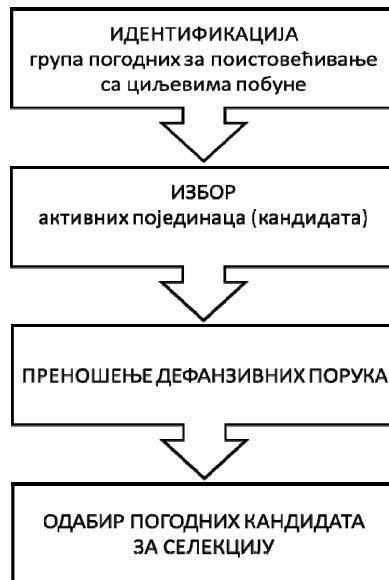
¹¹ Barret, R.: *FOREIGN FIGHTERS An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq*, The Soufan Group, 2015, стр 4.

¹² Слика је преузета из McCarthy, N.: *Where Syria & Iraq's Foreign Fighters Come From*, Statista, 2015, доступно на на: <https://www.statista.com/chart/3866/where-syria-and-iraqs-foreign-fighters-come-from/>.

Државни и међународни закони не могу спречити регрутовање страних бораца, а у поређењу са националним идентитетом, транснационални преузима примат. Узевши у обзир да су страни борци спремнији на више нивое насиља и да продужавају сукоб у који су умешани, државе које изводе противпобуњеничке операције имају јак мотив за спречавање интернационализације грађанских сукоба и регрутације страних бораца.

Страни борци који се сада боре у побуњеништвима широм света, су пре свега противзаконити борци. Ако директно не крше законе своје земље онда поступају против јавно усвојених војних норми према којима се претпоставља да ће се сваки појединац борити само за своју земљу. Међународна заједница такође предузима мере против страних бораца. Уједињене нације су до сада донеле три резолуције које се директно тичу страних бораца (број 2178 и број 2195 из 2014. године и број 2199 из 2015. године).¹³ Поред резолуција на сајту Против Терористичког Центра (тела УН) доступни су и извештаји о имплементацији резолуција са подацима о мерама које државе чланице предузимају. Поред овога доступни су и подаци о укупном броју страних бораца и државама порекла, као и о регрутацији бораца.

До регрутације долази када локални побуњеници, који сукоб увек почињу као слабија страна, желе да прошире конфликт како би повећали своје ресурсе и како би увећали шансе за победу. Ипак, пошто често ресурси недостају они странце морају снажно мотивисати, како би им се прикључили из разлога који нису материјални. Регрутери зато победу у сукобу представљају као корист публике коју регрутују, јер ће се тако „остварити најдубљи лични интереси” кандидата. Сам процес регрутације страних бораца се састоји од четири корака приказаних на Слици 3.

Слика 3 – Процес регрутације страних бораца

¹³ Документа су доступна на: <http://www.un.org/en/sc/ctcl/>.

У првом кораку приликом идентификације, циљају се групе у страним државама за које се очекује да се идентификују са циљевима побуне. Сама природа везе између побуњеника (нпр. исто етничко порекло, религијска припадност, идеолошка припадност и сл.) је небитна за логику регрутације. Понекад у регрутацији помажу и стране владе или невладине организације и други недржавни актери који имају исте интересе.

Затим се бирају и посебна пажња се посвећује појединцима који су изузетно активни у институцијама друштва, а који се идентификују са циљевима побуњеника, али које само друштво маргинализује јер су део мањине. Ове социјалне везе зато представљају средства и разлог за учествовање у борби. Ради привлачења кадрова (страних бораца), користе се образовне институције, екстерно оглашавање у специјалним публикацијама и директно обраћање кандидатима. Законска ограничења приморавају побуњеничке групе да циљају појединце или мале групе селективно, пре него да се обраћају масовној публици (оглашавају). У данашње време употреба социјалних мрежа дозвољава регрутима могућност и да са дистанце примене социјални притисак на циљану публику како би добили подршку, а затим и борце.

Потом регрутери преносе потенцијалним регрутима да је њихова заједничка група, циљ, и сл. пред егзистенцијалном претњом и да опстанак зависи од управо од њиховог учешћа. Овим „дефанзивним порукама” стварају нови идентитет, а затим га излажу угрожености.¹⁴ Тиме се код регрута прво ствара веза са удаљеним сукобима и њиховим циљевима, а затим подела на „њих” и „нас”, како би се коначно пружио могућност учешћа или доприноса победи у „судбинском” сукобу који се тренутно води. При том сама суштина сукоба се и не износи. Овај нови идентитет узрокује нове социјалне структуре кроз које се регрутне поруке преносе, понављају и појачавају. Регрутне поруке наглашавају потребу одбране идентитета, заједнице и сл., како би се сачувало њено постојање, док су поруке којима се наглашавају лични и материјални добици на другом месту или се уопште не користе. Људи се ближе повезују са идентитетски истим подгрупама него са нацијом као ширим и даљим концептом, па побуњенички покрети најчешће добијају стране борце управо тако што удаљене грађанске сукобе представљају као претњу која ће угрозити идентитет групе којој припада појединац.

Последњи корак и циљ овог процеса је да се одаберу кандидати који имају највише шансе да прођу селекцију и обуку. Битно је изабрати кандидата отпорног на друге утицаје и способног да се развија и учи. У великом броју случајева регрутери манипулишу идентитетима, стварајући осећај величине и значаја самог појединца, а затим изазивајући осећај обавезе или одговорности.

Пример овог начина регрутације је регрутација мароканских бораца за рат у Ираку где су исламистичке групе поставиле „посматраче” у и испред радикалних џамија који су идентификовали појединце који су посебно јако изражавали незадовољство за ирачке или палестинске проблеме. Затим су „посматрачи” улазили у расправе наглашавајући социјалну правду и дужност да се помогне браћи муслиманима у будућој победи. Потом би одабрани регрути били безбедносно проверени и психолошки процењивани, а затим би били прослеђивани са лажним пасошима ван земље у тренинг кампове где би додатно били индоктринирани пре ступања у конфликт.¹⁵

¹⁴ Malet, D.: *Why foreign fighters? Historical perspective and solutions*, Foreign Policy Research Institute, El-sevier Limited, 2009, стр. 99.

¹⁵ Whitlock, C.: „*Terrorist networks lure young moroccans to war in far off Iraq*”, Washington Post, february 20, 2007. Доступно на: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/19/AR2007021901168.html>.

Ако побуњеничка група регрутује стране борце убеђујући их да су суочени са егзистенцијалном претњом само зато што су чланови одређене групе, онда ће притисак власти и претње законским репресалијама имати само супротне ефекте. Систем одбране неће спречити регрутацију, већ ће се појачати осећај угрожености што ће убрзати мобилизацију. У борби против власти регрутери ће само појачати осећај страха код кандидата па они могу осетити потребу за високоризичним активностима како би се нешто предузело, да би се спречили још већи губици. Такође, ако се противпобуњеничким снагама у зонама сукоба пружа јака медијска подршка, регрутери ће појачати своје поруке. Иако у противпобуњеничким операцијама постоје тактички разлози за велики број људства на терену, изградњу база, контролу територије и јаке мере за заштиту снага у зони операције, ове мере су у смислу борбе против регрутације контра продуктивне, јер само појачавају поруке регрутера које државне снаге представљају као репресивне.

Анализа стања применом технике стратегијског менаџмента „Дрво проблема”

Примена стратегијског менаџмента у систему одбране као једног модерног управљачког концепта је условљена стратегијском анализом.¹⁶ Продукти анализе су основ за предвиђање будућности, а затим и за дефинисање мисије и стратегијских циљева. Након тога следи дефинисање и избор стратегије, а потом примена и контрола примене изабране стратегије.

Како би анализирали утицај страних бораца на стратегијско окружење, а самим тим и на стратегијски менаџмент, у овом раду користићемо аналитични поступак који се зове „дрво проблема”, као алат за анализу проблема. Овај алат омогућава да се на један рационалан начин сагледају узроци и последице проблема, али и могућа решења.

Дрво проблема је аналитичка техника која нам омогућава боље разумевање проблема кроз графички приказ, као и препознавање узрока и сагледавање последица. Анализа проблема као полазиште користи један или више негативних аспеката тренутне ситуације. У односу на сваки идентификован проблем утврђују се узроци и последице тог проблема.¹⁷

Када се заврши анализа проблема читаво дрво проблема се инверзијом претвара у „дрво циљева”. Дрво циљева представља позитиван одраз дрвета проблема. Решења проблема и узрока проблема преформулишу се у циљеве дрвета циљева. За овако добијене циљеве неопходно је осмислити начине за њихово остваривање, што се реализује процесним функцијама менаџмента пре свега планирањем.¹⁸

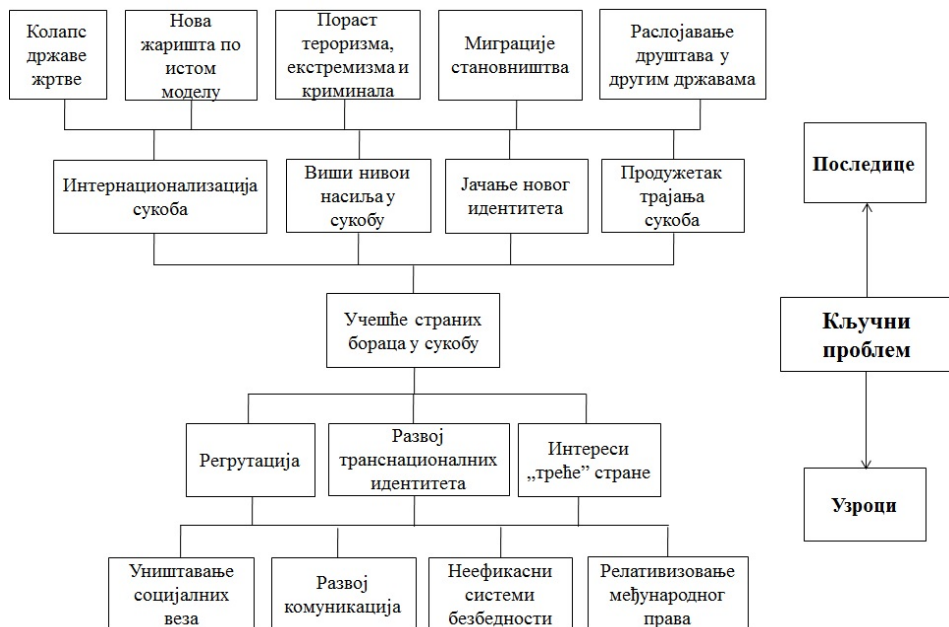
У нашем случају анализираћемо стране борце као учеснике актуелног побуњеничког сукоба у Сирији и њихов утицај на системе одбране држава које се сусрећу

¹⁶ Јовановић, П.: *Стратегијски менаџмент*, друго издање, Висока школа за пројектни менаџмент, Београд, 2007, стр 23.

¹⁷ Ковач, М. и Стојковић, Д.: *Стратегијско планирање одбране*, ВИЗ, Београд, 2009, стр 467.

¹⁸ Под процесним функцијама подразумевамо планирање, организовање, командовање, координацију и контролу. Више у Јовановић, Б.: *Увод у теорију војног руковођења*, ВИЗ, Београд, 1984, страна 125.

са овим проблемом.¹⁹ Приказ узрока и последица учешћа страних бораца у побуњеничким сукобима (дрвета проблема) је дат на Слици 4.

Слика 4 – Дрво проблема

На основу изнетог у првом делу рада, уочава се да уништавање социјалних веза и развој комуникација у комбинацији са неефикасним системима безбедности држава и релативизирањем међународног права доводи до регрутације страних бораца, која се реализује развојем нових идентитета уз помоћ заинтересованих страна које директно не учествују у сукобу. Наведени узроци изазивају учешће страних бораца у удаљеним побуњеничким сукобима као што је то случај био у сукобу у Сирији.

Овај кључни проблем изазива последице пре свега продужетак сукоба, при чему јача нови идентитет страних бораца који су бруталнији у борбеним дејствима. Овакав развој догађаја може довести до колапса државе жртве и отварања нових жаришта у другим регионима који би користили исти (успешан) побуњенички модел. Такође нове миграције становништва могу довести до раслојавања друштава у другим државама и до пораста организованог криминала, а затим и до новог таласа екстремизма и тероризма.

¹⁹ Било да се ради о националним, коалиционим или мешовитим, под системима одбране подразумевамо укупну организованост, опремљеност и оспособљеност државе, њених грађана и војске и других субјеката друштва (снага одбране) за заштиту националних интереса и вредности. Више у Ковач, М. и Стојковић, Д.: *Стратегијско планирање одбране*, ВИЗ, Београд, 2009, страна 269 до 276.

Анализа утицаја страних бораца на стратегијски менаџмент система одбране

Стратегијски менаџмент система одбране треба да обезбеди интеракцију система одбране са другим државним системима ради заштите националних интереса и вредности, а у складу са дефинисаним мисијама и задацима.²⁰ Организацијска структура система одбране треба кадровски и материјално да омогући складан однос потреба и могућности државе у конкретним друштвено-историјским околностима. Из „дрвета проблема” се уочава да је највећи утицај могуће испољити на регрутацију па стратегијски менаџменти система одбране многих држава предузимају мере управо на овом плану, као и на борби против повратника са ратишта како би спречили раслојавање друштва, тероризам у настајању или отварање новог побуњеничког „фронта”.

Борба против регрутовања страних бораца

Различити су начини борбе против регрутације и прилива страних бораца. Сједињене Америчке Државе су покушале у Ираку да ограниче прилив страних бораца контролишући територију и дејствујући против сиријских шверцера који су регруте пребацивали преко границе.²¹ Русија је покушала са атентатима на кључне чеченске лидере како би обесхрабрила регруте и пољуљала вођство побуњеника.²² Холандија покушава са јачим алатима за асимилацију потенцијалних регрута, запошљавањем и саветовањем како би се потенцијални борци интегрисали у холандско друштво и како би се смањио утицај регрутера који такође нуде социјалне услуге.²³

Међутим, ни један од наведених начина борбе не гарантује успех. Регрутери више не регрутују само припаднике муслиманске заједнице дефанзивним порукама, понудама новог идентитета и осећаја важности, већ све који су подложни, тако да се јављају случајеви бомбаша самоубица који су рођени и одрасли у некој од европских држава, били других вероисповести, а затим се преобратили у ислам и придружили се борби неког од побуњеничких покрета. Ефикаснији приступ би био преусмерити снаге на превенцију регрутације, а искуства из претходних случајева налажу два начина.

Прва алтернатива је да се увећају капацитети за спровођење закона којима би се ометале регрутерске активности и процес мобилизације. Пре свега деловање против регрутера о којима би се прикупљали обавештајни подаци и градили случајеви. У овоме могу помоћи подаци о страним борцима који су учествовали у досадашњим сукоби-

²⁰ Више о стратегијском менаџменту у Јовановић, П.: *Стратегијски менаџмент*, друго издање, Висока школа за пројектни менаџмент, Београд, 2007, стр. 11 до 15.

²¹ Више у: *Syria's Role in the Iraq Insurgency*, доступно на: <https://www.jewishpolicycenter.org/2009/02/28/syrias-role-in-the-iraq-insurgency/>, приступљено дана 14.11.2017. године и у: *After the war: militants, foreign fighters add to resistance in Iraq*, доступно на: <http://www.nytimes.com/2003/06/22/world/after-the-war-militants-foreign-fighters-add-to-resistance-in-iraq-us-says.html>.

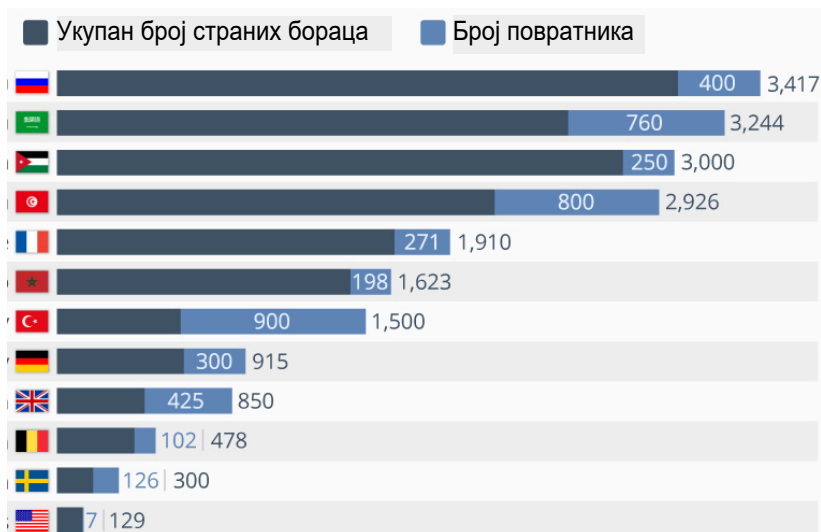
²² Више на: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Second_Chechen_War_assassinations.

²³ Vellenga S., *Huntington in Holland: The Public Debate on Muslim Immigrants in the Netherland*, Nordic Journal of Religion and Society, 2008, стр 21. до 41. доступно на: https://www.idunn.no/file/ci/66930163/Huntington_In_Holland_The_Public_Debate_On_Muslim_Immigr.pdf

ма како би се препознао профил регрута које регрутери окупљају око себе. Већина кандидата себе не види као плаћенике већ верују да се боре у одбрамбеном, а не у сукобу у ком су сами изабрали да учествују. Регрутери користе поруке које изазивају бес и страх. Регрутери проналазе кандидате најчешће међу мушкарцима који су у својим раним двадесетим годинама и који су прва или друга генерација емиграната. Типично су то припадници нижег социјално економског сталежа, често из растурених породица. Старији кандидати се контактирају због њиховог пређашњег војног искуства, млађи су ентузијастични чланови група или организација које их повезују са удаљеним сукобима.²⁴ Кандидате није тешко пронаћи, јер се људи који траже алтернативу грађанским дужностима и националним обавезама обично истичу.

Друга алтернатива је да се уместо потискивања утицаја неке групе, изгради друштвена свест, појача апел грађанских, националних и државних институција како би се појединци идентификовали са својом државом и суграђанима. Превенција регрутације је дакле питање у којој мери је умањено централизовано управљање споља, транснационалним групама као социјалним структурама у држави и нивоа њихове замене са грађанским институцијама. Иако неки виде национализам као претећи феномен, управо то је алтернатива транснационализму и изградњи алтернативних идентитета.

Оружана побуна као облик оружаног сукоба је карактеристична по томе што су борци део популације и ту ситуацију користе у својој борби. У случају неповољног исхода борбе поново се неприметно могу утопити међу становништво. Такође страни борци су и део друштва држава из којих долазе. Дакле и у случају успеха и у случају неуспеха побуне део бораца ће скинути униформе и поново постати део опште популације, али са новим искуствима, вештинама, мотивима и идејама. Једном речју постаће повратници (Слика 5).

Слика 5 – Број страних бораца који су се прикључили борби Исламске државе и број повратника²⁵

²⁴ Barret R., *Foreign fighters in Syria*, The Soufan Group, 2014, стр. 16.

²⁵ Слика је преузета са: <https://www.statista.com/chart/11613/scores-of-isis-foreign-fighters-have-returned-home/>

Повратнике из побуњеничких борби прати неизвесност, односно питање да ли ће наставити борбу у земљи из које потичу или у некој од земаља на путу до куће. Тренутно постоје спорења око тога да ли ће сви повратници остати борци, али се може закључити да део хоће.

Повратници

Иако страни борци обично чине мањину у неком унутрашњем сукобу, рат у Сирији и Ираку представља изузетак. Сукоб у Сирији је обележио велики прилив страних бораца.²⁶ Битан фактор на пољу безбедности након војног пораза Исламске државе ће бити намере и способност преживелих повратника од укупног броја од око 40.000 страних бораца који су се борили на страни Исламске државе од њеног проглашења у јуну 2014. године. Упркос паду града Мосула у јулу, Тал Афара у августу и Раке у октобру месецу ове године, који је био и административни центар Исламске државе, ова побуњеничка организације није признала пораз. Напротив на друштвеним медијима је заступљена пропаганда да је контрола територије у Сирији и Ираку неважна и да ће се борба наставити активностима на територијама нападача. Према статистици (Слика 5) добар део бораца се већ вратио у своје државе то јест, од укупног броја, око 30% бораца се већ вратило.

У државама као што су Данска, Шведска и Велика Британија проценат повратника је око 50% од оних који су отишли. У Русију се вратило 10% бораца из Сирије и Ирака. Такође неке земље су пријавиле не само повратак бораца који су отишли већ и одређен број бораца који су изабрали да се по окончању свог учешћа у борби не врате у државе порекла.²⁷

Како би се одржала организација Исламске држава, преостало руководство овог покрета ће морати да одржава подршку повратника. Такође, лица која су била спречена да оду у Сирију, било активностима влада држава порекла или активностима транзитних држава, ће бити поново контактирана. Ови регрути могу постати свежи борци које ће повратници даље усмеравати.

Са територије Исламске државе се не враћају само борци, враћају се и жене и деца, који су пратили своје мужеве и очеве, као и девојке које су биле у потрази за новим животом или за новим начином живота. Такође и на сиријској страни је регистровано учешће симпатизера из других држава који ће се по окончању сукоба вратити у своје земље порекла, сви или бар део њих (Табела 1).²⁸

²⁶ Примера ради, до средине јуна 2017. године турске власти су регистровале преко 53.000 људи из 146 држава који су кроз Турску путовали у Сирију.

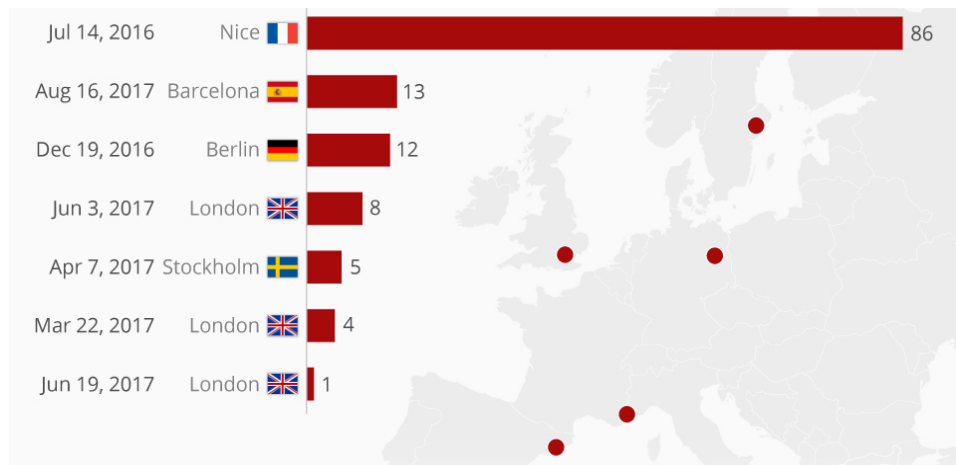
²⁷ Подаци прузети из: Barret, R.: *Beyond the Caliphate – Foreign fighters and the treat of returnees*, The Soufan group report, 2017. године, доступно на <http://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/11/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017-v3.pdf>.

²⁸ Schmid A., *Foreign (Terrorist) Fighter Estimates: Conceptual and Data Issues*, The Hague policy brief, подаци доступни на: <https://www.icct.nl/wp-content/uploads/2015/10/ICCT-Schmid-Foreign-Terrorist-Fighter-Estimates-Conceptual-and-Data-Issues-October20152.pdf>

Табела 1 – Број страних бораца који се бори на Сиријској страни

Ред. бр.	Држава порекла	Број страних бораца	Напомена
1.	Иран	до 2.000 (већином из корпуса иранске револуционарне гарде)	Углавном саветници, инструктори, војни стручњаци и сл.
2.	Либан	до 8.000 (борци организације Хезболах)	Од којих је до сада погинуло 1.300.
3.	Ирак	до 3000 (већина је напустила ратиште)	Делимично замењени са авганистанским Шитима из тзв. Фатимијун бригаде.
4.	Палестина	неколико стотина бораца	Углавном из команде Популарног фронта за ослобођење Палестине
5.	Русија	267 (чланови приватне безбедносне компаније)	Словенски корпус.

Губљењем територије концепт Исламске државе који је обухватао „опстајање и ширење” територије се променио и прерастао у „нова поља дејства”. Овај нови концепт се прокламује не само борцима у Ираку и Сирији, већ широком аудиторијуму и то највише кроз друштвене мреже.²⁹ У Европи се ова промена највише осетила кроз терористичке активности. Само у периоду од 2016. године до данас забележен је велики број терористичких напада повезаних са Исламском државом, а један од омиљених начина извођења је употребом јавно доступних моторних возила (Слика 6).

Слика 6 – Број жртава терористичких напада у Европи приликом којих су кориштена моторна возила од јула месеца 2016. године³⁰

²⁹ Cronin A., *How global communications are changing the character of war*, Whitehead journal of diplomacy and international relations, Winter/Spring 2013, стр. 28.

³⁰ Подаци су преузети са:
https://infographic.statista.com/normal/chartoftheday_10753_fatal_vehicle_attacks_in_europe_n.jpg

Мере које менаџменти система одбране предузимају

Притисак јавности на системе одбране, због терористичких напада у својим државама који су повезани са унутрашњим сукобима у неким удаљеним земљама, је велики. Јавност у државама, у којима су реализовани терористички напади, се пита зашто се дозвољава слободно кретање људи за које се зна да имају везе са побуњеничким и терористичким организацијама. Зашто није појачан надзор или зашто безбедносно интересантне особе нису под непрекидним надгледањем од стране власти? Одговори на ова питања осветљавају фундаментални проблем, а то је да делови система одбране, посебно органи законодавне и извршне власти не могу ограничавати слободе појединаца само на основу сумњи. Због тога се повећава притисак да се појачају заштитне и превентивне мере, односно јавно присуство униформисаних и наоружаних припадника снага одбране, али на тај начин повећање се страх и забринутост код становништва што је опет негативан ефекат.

Узевши у обзир број повратника као и број лица која подржавају циљеве терористичких и побуњеничких организација уочава се да је основни проблем, војним речником речено, одређивање листе важних објеката дејства. Дакле, неопходно је добро изабрати објекте дејства и усмерити снаге и средства на изабрани објекат. Када неки усамљени терориста изведе напад, то не значи да безбедносне снаге не обраћају пажњу већ да им је пажња усмерена на другу страну.

Мере система одбране већине држава за борбу против повратника се могу класификовати у две групе. Прва је лишавање слободе јер је у већини држава противзаконито путовање у иностранство ради придруживања побуњеничким групама као што је Исламска држава. Међутим доказивање оваквих оптужби је често тешко, тако да лишавање слободе само одлаже проблем уз ризик да се притвореници, ако и нису били, још брже или више радикализују и повежу.

Други приступ је рехабилитација и реинтеграција у друштво, мада они који су отишли у другу државу у рат, вероватно никада нису ни били интегрисани у друштво државе порекла. Ови програми захтевају значајне ресурсе, а често не постоји довољно политичке воље да се спроведу до краја или у дужем временском периоду, јер остатак популације сматра да полазници ових програма (терористи) имају много бољи третман него што заслужују.

Изазови које је Исламска држава поставила пред остатак света су већи него било који које је нека друга побуњеничка група наметнула. Темељи идентитета и поверења у државне институције су пољуљани и не могу се учврстити преко ноћи, као што се преко ноћи не може решити ни феномен страних бораца и повратника.

Закључак

Страни борци представљају изазов за сваки систем одбране јер број побуњеничких група које регрутовање бораца врше транснационално се повећава током последњих деценија. Интернационални регрути, који се касније након селекције и обуке, ангажују у борби, насилнији су него локално регрутовани борци, а побуњенички покрети који успеју да прибаве стране борце су успешнији од оних који борце

регрутују само локално. Ипак оно што се чини као нови феномен, у ствари није ништа ново јер су страни борци учествовали у скоро свим ранијим сукобима.

Будући да су борци главни носиоци свих борбених активности које се у побуни одвијају, они представљају најважнији и одлучујући фактор, јер су ресурс који је тешко надоместив. Такође, неминовно је да са продужетком борбе количина овог ресурса (број бораца) опада, па је омасовљавање циљева побуне и прибављање нових бораца, један од основних задатака сваког побуњеничког покрета. Регрутна база бораца из локалних извора је ограничена и исцрпива, зато модерна побуњеништва борце привлаче из екстерних извора.

Примери из историје потврђују да већина страних бораца нису били ни плаћеници ни верски фанатици. Регрутери идентификују међу популацијом појединце који су изузетно активни у институцијама друштва, а који се идентификују са циљевима побуњеника, али које само друштво маргинализује јер су део мањине. Неки од њих су авантуристи, неки су конформисти па поступају као и остали у групи, док неки једноставно немају бољу алтернативу. У свим конфликтима у којима учествују, страни борци су били регрутовани по принципу дефанзивне мобилизације. Дакле, мобилишу се пре ради одговора на претњу него из похлепе.

Стратегијски менаџменти система одбране пред собом имају сложен задатак јер у модерном побуњеништву борба није борба за ослобођење, већ је борба за идеју, идентитет или чак визију. Такође, напредак комуникација данас омогућава лако преношење информација и регрутних материјала који лако изазива осећања са којима је касније могуће манипулисати. На овај начин је могуће утицати на стварање заједница људи који не деле само иста уверења и представе о свету, него и заједничко осећање страха, огорчености и зависти које се може подстицати, усмеравати и радикализовати екстремном верском и политичком идеологијом и демагогијом. Наставак и даљи развој овакве врсте политичке климе ствара све предуслове за брзо ширење насилног екстремизма, тероризма и побуњеништва. Последице овакав развој догађаја представља, велику и реалну опасност по систем одбране и вредности које овај систем штити.

Данашњи страни борци се не разликују значајно од својих колега из прошлости. За део њих, мотив због којег су се борили у другим земљама не нестаје чак иако је побуна угушена, а борба ће се наставити или код куће када се врате или у некој другој држави. Ова ситуација чини борбу против страних бораца и повратника изузетно значајном. Посебно је битно разумети разлоге због којих људи желе да постану део неког удаљеног сукоба и против њих треба примењивати адекватне мере и активности.

Стратегијски менаџменти система одбране морају комбиновати супротстављање силом, застрашивањем и запрећеним казнама, уз интеграцију и развој опште прихваћеног система вредности код становништва, како би потенцијални регрути постали или остали део друштва у којем су.

Литература

[1] *United Nations Security Council Resolutions on foreign fighters*, доступно на: <https://www.un.org/sc/ctc/focus-areas/foreign-terrorist-fighters/>, (приступљено дана 24.03.2018).

[2] *A Surprising Greek Hero: The Very English Lord Byron*, EnglishHistoryAuthors, 2012., доступно на <http://englishhistoryauthors.blogspot.rs/2012/11/a-surprising-greek-hero-very-english-.html>, (приступљено дана 25.03.2018).

- [3] Charters, D.: *Jewish Terrorism and the Modern Middle East*, The Journal of conflict studies, volume 27, No 2, winter 2007.
- [4] Malet, D.: *Why foreign fighters? Historical perspective and solutions*, Foreign Policy Research Institute, Elsevier Limited, 2009.
- [5] Keppel, G.: *Jihad: The Trail of Political Islam*, Harvard University Press, Harvard 2002.
- [6] Barret, R.: *FOREIGN FIGHTERS An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq*, The Soufan Group, 2015., доступно на ./ (приступљено дана 24.03.2018).
- [7] Nasiri, O.: *Inside the Jihad*, Basic books, New York, 2006.
- [8] Roy, O.: *Globalized Islam: The search for new Ummah*, Columbia University press, New York, 2004.
- [9] McCarthy N.: *Where Syria & Iraq's Foreign Fighters Come From*, Statista, 2015., доступно на: <https://www.statista.com/chart/3866/where-syria-and-iraqs-foreign-fighters-come-from/>, (приступљено дана 17.02.2018).
- [10] Whitlock C., *Terrorist networks lure young moroccans to war in far off Iraq*, Washington Post, february 20, 2007., доступно на: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/19/AR2007021901168.html>, (приступљено дана 24.03.2018).
- [12] Јовановић, П.: *Стратегијски менаџмент*, друго издање, Висока школа за пројектни менаџмент, Београд, 2007.
- [13] Ковач, М. и Стојковић, Д.: *Стратегијско планирање одбране*, ВИЗ, Београд, 2009.
- [13] Јовановић, Б.: *Увод у теорију војног руковођења*, ВИЗ, Београд, 1984.
- [14] *Syria's Role in the Iraq Insurgency*, Jewish Policy Center, 2009., доступно на: <https://www.jewishpolicycenter.org/2009/02/28/syrias-role-in-the-iraq-insurgency/>, (приступљено дана 14.03.2018).
- [15] *After the war: militants, foreign fighters add to resistance in Iraq*, NY Times, 2003, доступно на: <http://www.nytimes.com/2003/06/22/world/after-the-war-militants-foreign-fighters-add-to-resistance-in-iraq-us-says.html>, (приступљено дана 14.03. 2018).
- [16] *List of Second Chechen War assassinations*, Wikipedia, доступно на: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Second_Chechen_War_assassinations, (приступљено дана 15.03.2018).
- [17] Vellenga, S.: *Huntington in Holland: The Public Debate on Muslim Immigrants in the Netherland*, Nordic Journal of Religion and Society, 2008.
- [18] Barret R.: *Foreign fighters in Syria*, The Soufan Group, 2014. доступно на <http://thesoufancenter.org>. (приступљено дана 15.03.2018).
- [19] *Scores of ISIS foreign fighters have returned home*, 2017., доступно на: <https://www.statista.com/chart/11613/scores-of-isis-foreign-fighters-have-returned-home/>, (приступљено дана 17.03.2018).
- [20] Barret, R.: *Beyond the Caliphate – Foreign fighters and the treat of returnees*, The Soufan group report, 2017. године, доступно на <http://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/11/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017-v3.pdf>, (приступљено дана 15.03.2018).
- [21] Schmid, A.: *Foreign (Terrorist) Fighter Estimates: Conceptual and Data Issues*, *The Hague policy brief*, 2015., доступно на: <https://www.icct.nl/wp-content/uploads/2015/10/ICCT-Schmid-Foreign-Terrorist-Fighter-Estimates-Conceptual-and-Data-Issues-October20152.pdf>, (приступљено дана 15.03.2018).
- [22] Cronin A.: *How global communications are changing the character of war*, Whitehead journal of diplomacy and international relations, Winter/Spring 2013.
- [23] *Fatal vehicle attacks in EU*, 2017., доступно на: https://infographic.statista.com/normal/chartoftheday_10753_fatal_vehicle_attacks_in_europe_n.jpg, (приступљено дана 16.03.2018).

РАЗВИЈАЊЕ МЕНАѢЕРСКИХ КОМПЕТЕНЦИЈА ОФИЦИРА НА ОСНОВУ ЊИХОВЕ ПРОЦЕНЕ ИЗРАЖЕНОСТИ ОБРАЗОВНИХ ПОТРЕБА И МИШЉЕЊА ЕКСПЕРТА О МОГУЋНОСТИМА ЊИХОВОГ РЕАЛИЗОВАЊА

Јасмина Милошевић Столић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Јан Марчек*

У овом раду настојали смо да утврдимо могућности развијања менаѢерских компетенција официра базираних на испитивању изражености потреба за менаѢерским компетенцијама, као и експертског мишљења о могућностима развијања менаѢерских компетенција. Сходно томе, анализирани су резултати могућности развијања менаѢерских компетенција официра уз коришћење модификованог инструмента за испитивање образовних потреба под називом МТДНА (Management Training and Development Needs Analysis) и ревидираног Упитника за анализу дужности официра Војске Србије. Обрада података, као и евалуација добијених резултата, урађена је у складу са препорукама аутора оригиналног инструмента. Тако је инструмент који је коришћен у овом раду структуриран преко три петостепене скале (скала учесталости, важности и тешкоћа), на коме су дата 33 ајтема/активности. Задатак испитаника је био да у односу на ове три скале процене у којој мери се наведене активности обављају „често“, колико су оне „важне“, и у којој мери представљају „тешкоћу“ за обављање професионалних дужности на којима се налазе.

Ради потпунијег сагледавања резултата истраживања, могућности развијања менаѢерских компетенција официра, осим испитивања потреба за менаѢерским компетенцијама које су неопходне у обављању професионалних војних дужности на целом узорку, обављено је испитивање ових могућности како на подузорку старешина који припадају одређеном роду, тако и на подузорку старешина који припадају одређеној служби. Кад је у питању мишљење експерата, они су на понуђеној петостепеној скали процењивали у којој мери су програми Универзитета одбране у Београду усмерени ка развоју менаѢерских компетенција.

Кључне речи: *менаѢерске компетенције, официри, образовне потребе, експерти*

* Проф. др Јан Марчек је пуковник у пензији.

Увод

У склопу једног ширег истраживачког задатка под називом „Развијање менаџерских компетенција у систему војног образовања“, обављена су теоријска и емпиријска истраживања која су реализована у дужем временском периоду. На основу релевантних теоријских истраживања о менаџерским компетенцијама спроведено је емпиријско истраживање на ову тему. Осим тога, садржај овог пројекта проширен је најновијим сазнањима из области профилисања менаџерских компетенција у високом војном образовању реализованих у току реакредитације студијских програма Универзитета одбране у Београду.

У теоријском делу пројекта разматране су карактеристике менаџерских послова и менаџерских улога. Такође, разматрана су нека досадашња истраживања менаџерских компетенција које су дефинисане као „комплекс знања, вештина и ставова неопходних за обављање сложених функција и улога менаџера, а могу бити опште и посебне менаџерске компетенције“ (Милошевић Столић, Марчек, 2016:164). Осим тога, предмет теоријског истраживања биле су могућности развијања менаџерских компетенција у систему формалног војног образовања (Универзитет одбране, три нивоа студија), као и различити облици и програми војнострукног усавршавања, који се у плановима и програмима Универзитета одбране у Београду називају програмима и облицима образовања током живота. Резултати истраживања потврдили су претпоставку да се у студијским програмима Универзитета одбране у Београду, реализују предмети усмерени ка развијању општих и посебних менаџерских компетенција, као и да постоји „пунуда“ програма и облика образовања током живота усмерених ка развијању општих и посебних менаџерских компетенција.

Осим развоја менаџерских компетенција уопште, у емпиријском делу пројекта је разматран и развој менаџерских компетенција у систему војног образовања, а затим су помоћу факторске анализе утврђене „потребе за менаџерским компетенцијама официра које су неопходне при обављању професионалних војних дужности. Поред тога, коришћењем анализе варијансе испитано је да ли постоји повезаност варијабле припадности одређеном роду-служби, чину и дужности на којој се официри налазе са исказаним потребама за менаџерским компетенцијама“ (Милошевић Столић, Марчек, 2017: 194).

Издвојени фактори, као и манифестне варијабле које их дефинишу, довољно су релевантни показатељи димензија потреба за менаџерским компетенцијама старешина, што показује и укупна вредност варијансе која износи 74,57%. Међутим, издвојени фактори не учествују подједнако у укупној варијанси, па тиме и не доприносе једнако варијабилитету истраживане појаве. Први фактор је несумњиво најзначајнији и са највећим утицајем на укупну варијансу (22,74%) (Ибид: 199–200).

Факторски структуру менаџерских компетенција официра чине следећи фактори: Ф1) Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на управљање и координацију групама људи у смеру остваривања заједничких циљева; Ф2) Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на стварање мреже односа; Ф3) Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета;

Ф4) Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице; Ф5) Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада кадета и Ф6) Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бризи о људима (Ибид: 201–205).

Осим утврђивања факторске структуре менаџерских компетенција официра, у овом делу истраживања испитивано је да ли се официри међусобно разликују у проценама потреба за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање професионалних дужности старешина у односу на њихову припадност одређеном роду – служби, чину и дужности коју тренутно обављају. Да би се установиле евентуалне разлике између припадника различитих родова/служби, носилаца различитих чинова и различитих дужности, обављена је серија униваријантних анализа варијансе. Овим поступком, на основу статистичке значајности F – односа, утврђено је да ли се испитаници међусобно разликују у погледу придавања значаја појединим групама потреба (издвојеним факторима) менаџерских компетенција, у односу на њихова следећа обележја: 1) врсту рода/службе коме припадају, 2) чин и 3) дужност коју обављају (Ибид: 206–217).

Када је реч о разликама у односу на припадности одређеном роду-служби и врсте дужности коју тренутно обављају, официри се међусобно разликују према следећим факторима: првом фактору који описује улогу менаџера као вође; трећем фактору који описује улогу менаџера усмерену на развој и образовање запослених и кадета; четвртм фактору који се односи на улогу менаџера као планера и на петом фактору који одређује улогу менаџера као евалуатора. С друге стране, разлике између официра, с обзиром на припадност одређеном роду или служби, или дужности на којој се налазе, не постоје у односу на други и шести фактор који се односе на улогу менаџера као презентера и некога ко предузима активности образовног самовођења. У односу на варијаблу „чин“, разлике између официра нису толико велике, а јављају се у оквиру четвртог и шестог фактора.

Добијени налази очигледно говоре о томе да варијабле: припадност одређеном роду или служби, као и дужност на којој се тренутно налазе, значајније диференцирају потребе официра за менаџерским компетенцијама, у односу на варијаблу чина који имају. Ова чињеница оправдава се тиме што припадност одређеном роду или служби, као и дужност на којој се тренутно налазе, заправо говори о природи посла који обављају официри, а који, у сваком случају, одређује и потребе за одређеним компетенцијама менаџера.

Проблем

Основни циљ истраживања у овом раду је био да се утврде могућности развијања менаџерских компетенција базираних на изражености потреба за менаџерским компетенцијама, укључујући повезаност са контролним варијаблама (припадност одређеном роду – служби, војном чину и дужности коју обављају).

У складу са постављеним основним циљем истраживања дефинисана су три истраживачка задатка, и то: 1) утврдити израженост образовних потреба за менаџерским ком-

петенцијама официра на целокупном узорку испитаника; 2) испитати израженост образовних потреба за менаџерским компетенцијама официра на подзорцима официра родова и служби; 3) утврдити ниво потреба за образовањем ради стицања менаџерских компетенција официра на целокупном узорку и подзорцима официра родова и служби и 4) испитати експертске процене могућности развијања менаџерских компетенција.

С обзиром на то да смо користили емпиријски приступ истраживању, зависна варијабла истраживања је дефинисана као потреба за менаџерским компетенцијама официра. Контролне варијабле истраживања са којима смо укрштали основну варијаблу биле су: припадност официра одређеном роду – служби, чину и дужности коју тренутно обављају.

Метод

Избор основне истраживачке методе био је условљен природом предмета истраживања, па је стога одабрана „дескриптивна метода (survey-research), која подразумева активно укључивање испитаника у давање информација о појавама које су предмет проучавања и обезбеђује аналитичко-синтетички приступ истраживаној појави.“ (Милошевић-Столић, Алибабић, 2011:53).

У циљу прикупљања података, од истраживачких поступака (техника) коришћено је анкетирање и скалирање. Сходно томе, у овом истраживању примењени су следећи инструменти: 1) модификовани инструмент за испитивање изражености образовних потреба под називом МТДНА (Management Training and Development Needs Analysis); 2) ревидирани Упитник за анализу дужности официра Војске Србије (Марчек и сар., 2006) и 3) Протокол интервјуа за испитивање мишљења експерата у којој мери су програми Универзитета одбране Београду усмерени ка развоју менаџерских компетенција.

До података о изражености образовних потреба дошло се применом модификованог МТДНА (Management Training and Development Needs Analysis) инструмента за испитивање потреба. Инструмент је модификован у односу на листу активности које предузимају старешине при обављању својих професионалних дужности. Листа активности је добијена на основу законом прописаних задатака и функција професионалних војних лица, као и на основу резултата истраживања дужности официра, у којем је коришћен Упитник за анализу дужности официра Војске Србије (Марчек и сар., 2006).

Модификовани МТДНА инструмент састоји се од три петостепене скале (учесталост, важност и тешкоћа), на коме су дата тридесет и три ајтема/активности. Задатак испитаника је био да процене, у односу на ове три скале процене, у којој се мери наведене активности обављају често, колико су оне важне, а у којој мери представљају тешкоћу за обављање професионалних дужности на којима се налазе.

Коришћењем Протокола интервјуа, експерти су на понуђеној петостепеној скали процењивали у којој мери су поједини програми Универзитета одбране Београду усмерени ка развоју менаџерских компетенција

У овом истраживању коришћен је намеран и стратификован узорак, који је чинило 300 професионалних војних лица. Истраживањем су обухваћене старешине оба вида (КОВ, В и ПВО), као и сви родови и службе Војске Србије. Осим тога, у овом истраживању учествовала је и група од десет експерата из области менаџмента система одбране.

Статистичка обрада података обављена је помоћу статистичког пакета програма СПСС. Сходно испитиваним варијаблама и њиховим релацијама, обрадом података утврђени су основни статистички показатељи (средње вредности и стандардна девијација), а такође је обављено рангирање добијених резултата о испитиваним активностима и о изражености образовних потреба према израчунатој аритметичкој средини.

Резултати истраживања

Ради прикупљања истраживачких података, односно изражености образовних потреба официра Војске Србије, као што је истакнуто, коришћен је модификовани инструмент за испитивање изражености образовних потреба под називом MTDNA (Management Training and Development Needs Analysis – Обука за управљање и анализа развоја потреба). Овај инструмент припада батерији инструмената коју су за потребе образовних институција, непрофитних организација и владиних агенција, развили истраживачи у Америци (DOE, CEAO, WEC, 1997), а његова наменски модификована варијанта је већ примењивана у нашим условима (Алибабић, 2007).

За потребе овог истраживања инструмент је модификован у погледу листе активности које старешине предузимају у току обављања својих функција. Листа активности је добијена на основу законом прописаних задатака и функција професионалних војних лица, као и на основу резултата истраживања дужности официра, ут коришћење ревидираног Упитника за анализу дужности официра Војске Србије (Марчек и сар., 2006).¹

Модификовани инструмент за испитивање образовних потреба под називом MTDNA се састоји од следећих активности: П1: Води службене разговоре; П2: Води састанке; П3: Разговара са кадетима; П4: Припрема обуку/наставу; П5: Реализује обуку/наставу; П6: Прати реализацију обуке/наставе; П7: Обавља контролу обуке/наставе; П8: Обавља анализу реализоване обуке/наставе; П9: Мотивише потчињене старешине или кадете; П10: Решава проблеме међуљудских односа; П11: Обавља контролу финансијског пословања; П12: Комуницира са представницима других институција значајних за одбрану земље; П13: Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима других институција значајних за одбрану земље; П14: Комуницира са представницима Министарства просвете; П15: Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима Министарства просвете; П16: Командује јединицом; П17: Издаје задатке потчињеним; П18: Доноси одлуке; П19: Контролише функционисање организацијских целина; П20: Анализира резултате рада организацијских целина; П21: Анализира рад потчињених старешина; П22: Оцењује рад професионалних војних лица и цивилних лица на служби у Војсци Србије; П23: Предузима дисциплинске и стимулативне мере/кажњава и награђује; П24: Води и припрема документацију; П25: Израђује краткорочне планове рада; П26 :Израђује дугорочне планове рада; П27:Контрактира представнике медија; П 28:

¹ Овај инструмент је коришћен у оквиру истраживачког пројекта "Профили официра родова и служби Војске Србије" (Марчек и сарад., 2006).

Организује медијске наступе; П29: Организује разне манифестације (спортска такмичења, промоције књига, учествовање на сајмовима); П30: Контролише рад војника/кадета; П31: Анализира рад војника/кадета; П32: Учи (ради на сопственом усавршавању); П33: Саветује (Милошевић-Столић, Алибабић, 2011:53).

Обрада података, као и евалуација добијених резултата, урађена је у складу са препорукама аутора оригиналног инструмента. Тако је инструмент који је коришћен у овом раду структуриран преко три петостепене скале (скала учесталости, важности и тешкоћа), на коме су дата 33 ајтема/активности. Задатак испитаника је био да у односу на ове три скале процене у којој мери се наведене активности обављају ЧЕСТО, колико су оне ВАЖНЕ, и у којој мери представљају ТЕШКОЋУ за обављање професионалних дужности на којима се налазе. На тај начин, преко активности сагледаних кроз три аспекта, дошло се до података о потребама испитаника за менаџерским компетенцијама (знањима, вештинама и ставовима), које су неопходне за обављање менаџерских улога.

Ради правилног тумачења резултата истраживања, после „израчунавања средње вредности за сваког испитаника, сабрани су индивидуални скорови за сваки ајтем/активности и подељени са бројем испитаника. Средње вредности су могле бити између три и петнаест. Када смо уредили листу активности од највеће до најмање средње вредности, добили смо приоритетну листу тема менаџмент обуке, која, према ауторима овог поступка, представља један од докумената за подстицање професионализације, односно за јачање професионалне компетентности (у нашем случају менаџерске компетентности официра). Према сугерисаном водичу за тумачење резултата, обука за активности са средњим вредностима од три до седам требало би да буде повремено, али континуирано организована, за активности са средњим вредностима од осам до једанаест неопходан је иницијални формални тренинг, а за активности од 12 до 15, не само да је потребан иницијални формални тренинг, већ и континуирано перманентно образовање, односно усавршавање“ (Ибид: 54).

Резултати испитивања изражености образовних потреба за менаџерским компетенцијама официра на целокупном узорку

Основни статистички показатељи изражености образовних потреба за менаџерским компетенцијама које су неопходне у обављању професионалних дужности официра на целокупном узорку испитаника приказани су у Табели 1.

На основу резултата приказаних у овој табели, први ранг заузима потреба везана за активност Учења (ради на сопственом усавршавању) (10,88), која очигледно показује да су старешине веома свесне значаја даљег образовања за обављање њихових професионалних дужности. Ова манифестна варијабла, заправо, описује улогу менаџера као некога ко предузима активности образовног самовођења. Други ранг заузима манифестна варијабла Води и припрема документацију (10,67), која говори о значају потребе за стицањем компетенција неопходних за обављање ове активности у односу на захтеве радног места. Веома високо вредноване (од трећег до седмог ранга) налазе се и манифестне варијабле: Доноси одлуке (10,54), Мотивише потчињене старешине или кадете (10,16), Решава проблеме међуљудских односа (10,11), Издаје задатке потчињеним (10,09) и Саветује (10,00).

Табела 1 – Основни статистички показатељи потреба за менаџерским компетенцијама које су неопходне у обављању професионалних војних дужности на целокупном узорку (N=304)

Ред. бр.	Манифестне варијабле	Аритметичка средина	Стандардна девијација	Ранг
П 32	Учи (ради на сопственом усавршавању)	10,88	2,086	1
П 24	Води и припрема документацију	10,67	2,202	2
П 18	Донosi одлуке	10,54	2,616	3
П 9	Мотивише потчињене старешине или кадете	10,16	2,692	4
П 10	Решава проблеме међуљудских односа	10,11	2,788	5
П 17	Издаје задатке потчињеним	10,09	2,730	6
П 33	Саветује	10,00	2,300	7
П 25	Изграђује краткорочне планове рада	9,95	2,558	8
П 21	Анализира рад потчињених старешина	9,74	2,606	9
П 19	Контролише функционисање организацијских целина	9,55	2,996	10
П 16	Командује јединицом	9,47	3,448	11
П 20	Анализира резултате рада организацијских целина	9,46	2,847	12
П 6	Прати реализацију обуке/наставе	9,45	2,617	13
П 22	Оцењује рад професионалних војних лица и цивилних лица на служби у Војсци	9,34	2,978	14
П 26	Изграђује дугорочне планове рада	9,29	2,875	15
П 4	Припрема обуку/наставу	9,21	2,619	16
П 8	Врши анализу реализоване обуке/наставе	9,21	2,553	17
П 5	Реализује обуку/наставу	9,19	2,596	18
П 7	Врши контролу обуке/наставе	9,10	2,548	19
П 1	Води службене разговоре	8,96	2,684	20
П 2	Води састанке	8,87	2,504	21
П 23	Предузима дисциплинске и стимулативне мере/кажњава и награђује	8,70	3,009	22
П 3	Разговара са кадетима	8,58	3,022	23
П 11	Врши контролу финансијског пословања	8,16	3,317	24
П 31	Анализира рад кадета	7,31	3,305	25
П 30	Контролише рад кадета	7,30	3,357	26
П 12	Комуницира са представницима других институција значајних за одбрану земље	6,84	2,860	27
П 29	Организује разне манифестације (спортска такмичења, промоције књига, учествовање на сајмовима)	6,42	2,926	28
П 13	Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима других институција значајних за одбрану земље	5,87	2,677	29
П 27	Контактира представнике медија	5,67	2,562	30
П 28	Организује медијске наступе	5,59	2,607	31
П 14	Комуницира са представницима Министарства просвете	5,57	2,474	32
П 15	Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима Министарства просвете	5,54	2,496	33

Резултати добијени на целокупном узорку испитаника показују да након ових манифестних варијабли, следе оне које, заправо, описују улоге менаџера као *планера, евалуатора и организатора*, а односе се на компетенције везане за планирање, организовање и евалуацију. Тако, манифестна варијабла *Изграђује краткорочне планове рада* са средњом вредношћу 9,95 заузима осми ранг; за њом следе потребе везане за следеће активности: *Анализира рад потчињених старешина* (9,74), *Контролише функционисање организацијских целина* (9,55), *Командује јединицом* (9,47), *Анализира резултате рада организацијских целина* (9,46), *Прати реализацију обуке/наставе* (9,45), *Оцењује рад професионалних војних лица и цивилних лица на служби у Војсци Србије* (9,34) и *Изграђује дугорочне планове рада* (9,29). Овако вредноване манифестне варијабле указују на изражене потребе официра за даљим образовањем, како би стекли адекватне компетенције у циљу квалитетнијег обављања својих професионалних дужности.

На целокупном узорку испитаника, након описаних активности, следе манифестне варијабле које се односе на активности усмеравања и вођења војника/кадета, и то: *Припрема за обуку/наставу* (9,21), *Обавља анализу реализоване обуке/наставе* (9,21), *Реализује обуку/наставу* (9,19), *Обавља контролу обуке/наставе* (9,1), Ипак, као што се види из наведених резултата, и оне се приказују као варијабле са израженом потребом и захтевају додатно образовање старешина из области дидактичко – методичких знања.

Након наведених варијабли следе манифестне варијабле које описују потребе за менаџерским интерперсоналним компетенцијама, као што су: *Води службене разговоре* (8,96), *Води састанке* (8,87), *Предузима дисциплинске и стимулативне мере/кажњава и награђује* (8,7) и *Разговара са кадетима* (8,58),

Манифестне варијабле које се односе превасходно на анализу и контролу рада кадета имају средње вредности 7,31 и 7,3, што указује на нешто ниже изражене потребе у односу на напред наведене. Овај налаз се може протумачити у складу са структуром узорка у коме доминирају старешине стациониране у трупним јединицама, у којима они немају или имају врло мало контакта са кадетима који се тек школују, па тако те активности немају значаја за обављање њихових професионалних дужности.

Резултати добијени у овом истраживању показују да су на целокупном узорку последње рангиране оне манифестне варијабле које посредно описују улогу менаџера као *презентера*, као некога који комуницира са спољним светом, ко репрезентује организацију и преговара са другима у циљу остваривања постављених задатака организације. Тако, манифестна варијабла *Комуницира са представницима других институција значајних за одбрану земље* има средњу вредност (6,84), што се према ауторима оригиналног инструмента тумачи као ниска потреба (средња вредност од 3 до 7); за њом следе ове активности и њима одговарајуће средње вредности: *Организује разне манифестације (спортска такмичења, промоције књига, учествовање на сајмовима)* (6,42), *Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима других институција значајних за одбрану земље* (5,87), *Контактира представнике медија* (5,67), *Организује медијске наступе* (5,59), *Комуницира са представницима Министарства просвете*, (5,57), *Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима Министарства просвете* (5,54). Ипак, добијени подаци и за ове активности говоре о томе да постоје потребе за повременим, али континуираним образо-

вањем. Треба нагласити и то, да ће и вертикална и хоризонтална померања у служби ове испитанике временом довести на дужности када ће им управо ове активности бити примарне. То сазнање налаже потребу за њиховим правовременим оспособљавањем за дужности на којима ће се наћи.

Када је у питању *стандардна девијација*, односно податак који говори о распршености резултата или хомогености група приликом процене значаја појединих манифестних варијабли, према подацима из Табеле 1, највећи степен слагања међу испитаницима, односно најмања стандардна девијација утврђена је код следећих манифестних варијабли: 1) Учи (ради на сопственом усавршавању) (2,086); 2) Води и припрема документацију (2,202); 3) Саветује (2,300); 4) Комуницира са представницима Министарства просвете (2,474); 5) Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима Министарства просвете (2,496). Такође, значајно мањи износ стандардне девијације утврђен је још и код следећих варијабли: Води састанке (2,504); Обавља контролу обуке/наставе (2,548); Обавља анализу реализоване обуке/наставе (2,553); Изграђује краткорочне планове рада (2,558); Контактира представнике медија (2,562) и Реализује обуку/наставу (2,596).

Насупрот томе, најмањи степен слагања међу испитаницима по питању процене изражености појединих потреба, односно највећи износ стандардне девијације, утврђен је код следећих варијабли: Командује јединицом (3,448); Контролише рад кадета (3,357); Обавља контролу финансијског пословања (3,317); Анализира рад кадета (3,305); Разговара са кадетима (3,022) и Предузима дисциплинске и стимулативне мере/кажњава и награђује (3,009).

Резултати испитивања изражености образовних потреба за менаџерским компетенцијама официра на подузорцима официра родова и служби Војске Србије

Резултати испитивања изражености образовних потреба за менаџерским компетенцијама официра на подузорцима официра родова и служби Војске Србије приказани су у Табели 2. Ради потпунијег сагледавања резултата овог истраживања, у истој табели приказани су и упоредни резултати изражености образовних потреба за менаџерским компетенцијама *које су неопходне у обављању професионалних војних дужности* на целом узорку, као и одвојено на подузорку старешина који припадају одређеном роду и подузорку старешина који припадају одређеној служби.

Основни статистички показатељи приказани у Табели 2, показују да не постоје значајне разлике у погледу изражености потребе *Учи (ради на сопственом усавршавању)* између припадника родова и служби, где родови имају средњу вредност – 10,86, а службе – 10,90. Припадници родова за манифестну варијаблу *Води и припрема документацију* имају средњу вредност – 10,54, а службе – 10,86. Веома високо вредноване су и манифестне варијабле *Доноси одлуке (родови - 10,27; службе - 10,95)*, као и *Издаје задатке потчињенима (родови - 9,73; службе - 10,61)*, што је у складу са природом посла који обављају старешине – официри родова и служби.

Табела 2 – Основни статистички показатељи потреба за менаџерским компетенцијама које су неопходне у обављању професионалних војних дужности за цео узорак, као и за подузорке родова и службе

Ред. бр. пит.	Манифестне варијабле (активности)	Аритметичка средина			Стандардна девијација		
		Цео узорак	Родови	Службе	Цео узорак	Родови	Службе
П 32	Учи (ради на сопственом усавршавању)	10,88	10,86	10,90	2,086	2,25	1,80
П 24	Води и припрема документацију	10,67	10,54	10,86	2,202	2,20	2,19
П 18	Донеси одлуке	10,54	10,27	10,95	2,616	2,62	2,56
П 9	Мотивише потчињене старешине или кадете	10,16	10,16	10,15	2,692	2,67	2,72
П 10	Решава проблеме међуљудских односа	10,11	9,86	10,47	2,788	2,75	2,80
П 17	Издаје задатке потчињеним	10,09	9,73	10,61	2,73	2,81	2,52
П 33	Саветује	10	10,05	9,92	2,30	2,39	2,15
П 25	Изграђује краткорочне планове рада	9,95	9,63	10,41	2,558	2,70	2,24
П 21	Анализира рад потчињених старешина	9,74	9,39	10,25	2,606	2,72	2,33
П 19	Контролише функционисање организацијских целина	9,55	9,21	10,06	2,996	3,17	2,63
П 16	Командује јединицом	9,47	9,54	9,36	3,448	3,43	3,47
П 20	Анализира резултате рада организацијских целина	9,46	9,06	10,04	2,847	2,87	2,70
П 6	Прати реализацију обуке/наставе	9,45	9,66	9,11	2,617	2,65	2,53
П 22	Оцењује рад професионалних војних лица и цивилних лица	9,34	9,01	9,81	2,978	3,00	2,88
П 26	Изграђује дугорочне планове рада	9,29	9,07	9,61	2,875	2,98	2,68
П 4	Припрема обуку/наставу	9,21	9,63	8,56	2,619	2,62	2,48
П 8	Обавља анализу реализоване обуке/наставе	9,21	9,31	9,05	2,553	2,66	2,38
П 5	Реализује обуку/наставу	9,19	9,55	8,65	2,596	2,59	2,51
П 7	Обавља контролу обуке/наставе	9,1	9,20	8,93	2,548	2,62	2,42
П 1	Води службене разговоре	8,96	8,80	9,18	2,684	2,89	2,31
П 2	Води састанке	8,87	8,72	9,09	2,504	2,61	2,32
П 23	Предузима дисциплинске и стимулативне мере/ кажњава и награђује	8,70	8,53	8,95	3,009	3,14	2,77
П 3	Разговара са кадетима	8,58	8,95	8,00	3,022	3,04	2,90
П 11	Обавља контролу финансијског пословања	8,16	7,62	8,95	3,317	3,17	3,37
П 31	Анализира рад кадета	7,31	7,78	6,58	3,305	3,41	3,00
П 30	Контролише рад кадета	7,3	7,81	6,51	3,357	3,50	2,95
П 12	Комуницира са представницима других институција значајних за одбрану земље	6,84	6,71	7,02	2,86	2,85	2,87
П 29	Организује разне манифестације (спортска такмичења, промоције књига, учешће на сајмовима)	6,42	6,91	5,67	2,926	2,99	2,65
П 13	Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима других институција значајних за одбрану земље	5,87	5,90	5,80	2,677	2,65	2,72
П 27	Контактира представнике медија	5,67	5,96	5,22	2,562	2,62	2,39
П 28	Организује медијске наступе	5,59	5,95	5,03	2,607	2,75	2,26
П 14	Комуницира са представницима Министарства просвете	5,57	5,81	5,20	2,474	2,55	2,30
П 15	Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима Министарства просвете	5,54	5,73	5,23	2,496	2,56	2,37
N		304	183	121			

Анализирајући добијене резултате истраживања, може се уочити да се припадници родова и служби међусобно незнатно разликују у погледу рангирања и вредновања појединих потреба. Тако, на пример, манифестна варијабла „*Донеси одлуке*“ на узорку служби заузима први ранг, са средњом вредношћу 10,95, док се на подзорку родова она смешта на трећи ранг, са средњом вредношћу 10,27. Манифестна варијабла „*Издаје задатке потчињеним*“, на подзорку служби има средњу вредност 10,61, а на подзорку родова 9,73. Овакви резултати упућују на закључак да припадници испитиваног узорка имају изражене потребе за оним менаџерским компетенцијама за које неки аутори сматрају да описују једну од менаџерских улога - *улогу вође*.

Добијени резултати показују да не постоје значајне разлике између родова и служби у погледу придавања значаја следећим потребама: *Мотивише потчињене старешине или кадете (родови – 10,16; службе – 10,15), Решава проблеме међуљудских односа (родови – 9,86; службе – 10,47) и Саветује (родови – 10,05; службе – 9,92)*, односно на основу резултата истраживања може се закључити да и једни и други имају изражене потребе за стицањем додатног образовања из области андрагошко – психолошких знања.

Треба нагласити да постоје извесне разлике између припадника родова и служби у погледу рангирања следећих манифестних варијабли: „*Припрема обуку/наставу*“, „*Обавља анализу реализоване обуке/наставе*“, „*Реализује обуку/наставу*“, „*Обавља контролу обуке/наставе*“. Припадници родова, у односу на припаднике служби, овим манифестним варијаблама дају већи значај и предност у односу на претходно описане активности планирања, организовања и контроле, што је у складу са природом послова које они обављају, у коме веома значајно место имају активности везане за обуку.

Манифестне варијабле, које описују потребе за менаџерским интерперсоналним компетенцијама, као што су: „*Води службене разговоре*“, „*Води састанке*“, „*Предузима дисциплинске и стимулативне мере/кажњава и награђује*“ и „*Разговара са кадетима*“, имају статус изражених потреба на оба подзорка, што потврђује раније изнете закључке да официри, поред војно стручних знања, имају потребу и за стицањем андрагошко – психолошких знања.

Кад су у питању последње рангиране манифестне варијабле на целом узорку („*Комуницира са представницима других институција значајних за одбрану земље*“ (6,84); „*Организује разне манифестације (спортска такмичења, промоције књига, учествовање на сајмовима)*“ (6,42), „*Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима других институција значајних за одбрану земље*“ (5,87), „*Контактира представнике медија*“ (5,67), „*Организује медијске наступе*“ (5,59), „*Комуницира са представницима Министарства просвете*“ (5,57), „*Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима Министарства просвете*“ (5,54)), резултати истраживања показују да не постоје значајне разлике у погледу рангирања наведених потреба за стицањем компетенција између родова и служби, што се претпоставља да има своје објашњење у односу на структуру узорка, у коме доминирају испитаници који се могу сврстати у категорију менаџера средњег нивоа, којима ова улога и није примарна.

Манифестне варијабле које се односе на активности доношења одлука, вођења документације, издавање задатака потчињенима налазе се на врху листе активности код оба подузорка, и сасвим сигурно указују на потребу организовања додатног усавршавања официра – старешина које описују, пре свега, *улогу менаџера као вође*. При томе, посебно су занимљиви резултати који се односе на истицање значаја оних активности које захтевају стицање специфичних психолошко – андрагошких знања. Као што се види, манифестне варијабле, које су показатељи потребе за стицањем компетенција, а односе се на мотивисање потчињених старешина, решавање проблема међуљудских односа, саветовања, веома су високо рангиране код оба подузорка, и односе се на потребу стицања интерперсоналних компетенција. Даљи резултати истраживања указују на чињеницу да испитаници имају потребу за стицањем оних знања која се односе се на интерперсоналне, системске, па и математичке компетенције, које су неопходне за обављање активности планирања, организовања и контроле. За њима следе активности значајне са становишта извођења обуке у војсци, пре свега, знања из области дидактике, односно интерперсоналне компетенције. На овом месту треба рећи да припадници родовских јединица, у односу на припаднике служби, овим знањима придају нешто већи значај. Као последње рангиране манифестне варијабле и једни и други наводе оне које описују улогу менаџера као презентера, као некога који комуницира са спољним светом, ко репрезентује организацију, преговара са другима у циљу остваривања постављених задатака организације, а односе се на интерперсоналне и лингвистичке компетенције. Тако добијени налази могу се протумачити у складу са структуром узорка у коме доминирају испитаници који се тренутно налазе на дужностима којима ове активности нису примарне.

Резултати испитивања нивоа потреба за образовањем ради стицања менаџерских компетенција официра на целокупном узорку и подузорцима официра родова и служби

На основу примене модификованог MTDNA (Management Training and Development Needs Analysis) инструмента за испитивање потреба, осим израчунавања основних статистичких показатеља (аритметичке средине и стандардне девијације) како за узорак у целини, тако и за подузорке родова и служби, као и ранг листе појединачних скорова за сваку активност неопходну при обављању професионалних војних дужности, утврђен је ниво потреба за образовањем ради стицања менаџерских компетенција официра.

Модификовани инструмент је структуриран од три петостепене скале (учесталост, важност и тешкоћа), на коме су дата 33 ајтема/активности. Задатак испитаника био је да, у односу на ове три скале, процене у којој мери наведене активности обављају ЧЕСТО, колико су оне ВАЖНЕ, а у којој мери представљају ТЕШКОЋУ за обављање професионалних дужности на којима се налазе. На тај начин, преко активности сагледаних кроз три аспекта, дошло се до података о нивоу потреба наших испитаника за менаџерским компетенцијама (знањима, вештинама и ставовима), неопходним за обављање менаџерских улога (Табела 3).

Табела 3 – Нивои потреба за образовањем ради стицања менаџерских компетенција које су неопходне у обављању професионалних војних дужности за цео узорак, као и за подузорке родова и служби

Р. бр. пит.	Манифестне варијабле (активности)	Ниво потребе за образовањем		
		Цео узорак	Родови	Службе
П 32	Учи (ради на сопственом усавршавању)	И. П.	И. П.	И. П.
П 24	Води и припрема документацију	И. П.	И. П.	И. П.
П 18	Доноси одлуке	И. П.	И. П.	И. П.
П 9	Мотивише потчињене старешине или кадете	И. П.	И. П.	И. П.
П 10	Решава проблеме међуљудских односа	И. П.	И. П.	И. П.
П 17	Издаје задатке потчињеним	И. П.	И. П.	И. П.
П 33	Саветује	И. П.	И. П.	И. П.
П 25	Изграђује краткорочне планове рада	И. П.	И. П.	И. П.
П 21	Анализира рад потчињених старешина	И. П.	И. П.	И. П.
П 19	Контролише функционисање организацијских целина	И. П.	И. П.	И. П.
П 16	Командује јединицом	И. П.	И. П.	И. П.
П 20	Анализира резултате рада организацијских целина	И. П.	И. П.	И. П.
П 6	Прати реализацију обуке/наставе	И. П.	И. П.	И. П.
П 22	Оцењује рад ПВЛ и ЦП	И. П.	И. П.	И. П.
П 26	Изграђује дугорочне планове рада	И. П.	И. П.	И. П.
П 4	Припрема обуку/наставу	И. П.	И. П.	И. П.
П 8	Врши анализу реализоване обуке/наставе	И. П.	И. П.	И. П.
П 5	Реализује обуку/наставу	И. П.	И. П.	И. П.
П 7	Врши контролу обуке/наставе	И. П.	И. П.	И. П.
П 1	Води службене разговоре	И. П.	И. П.	И. П.
П 2	Води састанке	И. П.	И. П.	И. П.
П 23	Предузима дисциплинске и стимулативне мере/ кажњава и награђује	И. П.	И. П.	И. П.
П 3	Разговара са кадетима	И. П.	И. П.	И. П.
П 11	Врши контролу финансијског пословања	И. П.	Н. П.	И. П.
П 31	Анализира рад кадета	Н. П.	Н. П.	Н. П.
П 30	Контролише рад кадета	Н. П.	Н. П.	Н. П.
П 12	Комуницира са представницима других институција значајних за одбрану земље	Н. П.	Н. П.	Н. П.
П 29	Организује разне манифестације (спортска такмичења, промоције књига, учешће на сајмовима)	Н. П.	Н. П.	Н. П.
П 13	Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима других институција значајних за одбрану земље	Н. П.	Н. П.	Н. П.
П 27	Контактира представнике медија	Н. П.	Н. П.	Н. П.
П 28	Организује медијске наступе	Н. П.	Н. П.	Н. П.
П 14	Комуницира са представницима Министарства просвете	Н. П.	Н. П.	Н. П.
П 15	Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима Министарства просвете	Н. П.	Н. П.	Н. П.

Нивои изражености потребе за образовањем: од 3 до 7 – ниска потреба (Н. П.); од 8 до 11 – изражена потреба (И. П.); од 12 до 15 – јако изражена потреба (Ј. И.П.)

У складу са препорукама о начину тумачења резултата аутора оригиналног инструмента, активности са средњим вредностима од три до седам означавају НИСКУ ПОТРЕБУ, тако да би за ове активности требало организовати повремену, континуирану обуку у оквиру стратегије неформалног образовања; активности са средњим вредностима од осам до 11 означавају ИЗРАЖЕНУ ПОТРЕБУ, која захтева „иницијални формални“ тренинг; док активности са средњом вредношћу од 12 до 15 означавају ЈАКО ИЗРАЖЕНУ ПОТРЕБУ за даљим континуираним перманентним образовањем. Резултати овог дела истраживања су показали да све наведене активности захтевају организовање додатног усавршавања старешина, а чак 24 активности сходно препорукама о начину тумачења резултата аутора оригиналног инструмента, оцењене су као *изражене потребе* за додатним образовањем.

Резултати анализе експертске процене могућности развијања менаџерских компетенција

Након утврђивања изражености потреба за менаџерским компетенцијама официра, занимљиво је било испитати како се наведене образовне потребе могу реализовати у склопу континуираног образовања старешинског кадра. Сходно томе, један од задатака овог истраживања је био је да се утврде мишљења експерата о могућностима развијања менаџерских компетенција официра у оквиру студијских програма Универзитета одбране у Београду.

У фази прикупљања података коришћена је техника интервјуисања, а интервјуисање је обављено са 10 експерата из система одбране. Експерти су на понуђеној петостепеној скали процењивали у којој мери су програми Универзитета одбране Београду усмерени ка развоју менаџерских компетенција, при чему је чак њих осморо проценило да студијски програми Универзитета „у великој мери“ развијају менаџерске компетенције кадета. Два експерта проценили су студијске програме Универзитета као „осредње“. Добијене резултате објашњавамо чињеницом да два наведена експерта „долазе“ са Медицинског факултета ВМА Универзитета одбране у Београду, студијског програма Интегрисаних академских студија – Доктор медицине, који је конституисан у скорије време, па самим тим сматрају да студијске програме овог факултета тек треба развијати. Управо из тих разлога, они су, што ће се видети и у каснијој фази анализе, предложили пакет предмета које би требало развити у функцији ојачавања, управо менаџерских компетенција профила који школују.

Према проценама експерата предмети основних студија, који су примарни за развој менаџерских компетенција су: „Војни менаџмент“ који је превасходно окренут ка оспособљавању кадета за примену теоријских и практичних знања потребних за руковођење и командовање у систему одбране и основним тактичким јединицама Војске Србије и „Тактика“, која се односи на усвајање теоријских и практичних знања кадета о припреми и управљању борбом на нивоу командира чете. На другом месту, према рангу, налазе се „Војна психологија“ и „Војна андрагогија“, усмерене ка развоју интерперсоналних компетенција, неопходних професионалним припадницима система одбране у процесу извођења обуке и рада са људима. Коначно, на трећем месту налази се „Менаџмент техничком подршком“ усмерен ка развијању посебних мена-

царских компетенција, који се, у складу са потребама послова које ће обављати касније, односи на потребу управљања и одржавања техником и, сасвим природно, налази се при самом врху ранга процењиваних предмета.

У односу на ниво мастер студија, као најзначајније предмете усмерене ка формирању менаџерских компетенција, експерти су издвојили „Безбедносни менаџмент“, који је усмерен ка стицању знања из области безбедносног менаџмента и принципа његовог остваривања. На другом месту мастер студија рангиран је предмет „Пројектовање организације“, који оспособљава официре да анализирају, решавају стратегијске, структурне и системске проблеме у организацији, као и да учествују у процесу пројектовања организације система одбране. Експерти су очекивано наведене предмете оценили као најзначајније, управо зато што су промене у друштву, које су у току, веома честе, па чак и драматичне, када су у питању проблеми и опасности које долазе из безбедносног окружења. Услед тога, неопходно је перманентно праћење и процењивање савремених изазова, ризика и претњи безбедности, те у складу са њима неопходно је иновирати и (ре)дизајнирати, и у складу са пројектима креирати и развијати (пројектовати) ефективније и ефикасније организације (институције) безбедности.

На нивоу докторских студија, предмет који заузима први ранг по значају, према процени експерата, јесте „Теорија управљања војним операцијама“, која се односи на усвајање знања о савременим војним операцијама, њиховим чиниоцима и начину управљања њима. Као другорангирани предмет докторских студија експерти су проценили предмет „Теорију одлучивања“, која се односи на стицање знања и вештина о моделима, методама, техникама и правилима одлучивања. Сасвим је разумљиво да су на највишем нивоу студија експерти ова два предмета издвојили као најзначајнија, јер управо они у највећој мери развијају менаџерске компетенције професионалних припадника система одбране за обављање командних, штабних и других дужности у командама тактичког, оперативног и стратегијског нивоа из области планирања, одлучивања и спровођења одлука, на највишем нивоу, а у вези припремања и извођења операција, као и стабилизације и ангажовања снага безбедности и одбране сходно њиховим мисијама и задацима војске.

У односу на изборне предмете основних студија не чуди податак да су, према процени експерта, „Основни менаџмента“ и „Основи организације“ издвојени као предмети који су посебно усмерени ка развоју менаџерских компетенција, јер су на овом нивоу студија управо они који су усмерени ка усвајању основних теоријских и практичних знања кадета, неопходних за разумевање процеса менаџмента и организације као система, као и за лакше праћење предмета стручно-специјалистичких области.

У оквиру мастер студија, када се очекује да су кадети већ усвојили и развили основна знања и вештине о начину функционисања војске као сложеног организационог система, разумљиво је да према процени експерата прва два ранга заузимају предмети као што су: „Финансијски менаџмент“, који је окренут ка усвајању знања и вештина потребних кадетима при обављању дужности финансијског пословања система и „Оперативни менаџмент“, предмет који је усмерен ка развоју информатичких компетенција, неопходних за ефикаснију оптимизацију процеса одлучивања у менаџменту, док се на нивоу докторских студија, као што смо већ навели, издаваја „Теорија одлучивања“.

У оквиру студијских програма Универзитета одбране у Београду, експерти сма-трају да би требало развити нове предмете који се односе на посебне области психо-логије и комуникологије, као што је „Теорија комуникација“. На основу ових налаза за-кључујемо да експерти из области система одбране веома цене значај, али схватају и потребу за даљим развијањем интерперсоналних компетенција старешина, у циљу ефикаснијег обављања њихових дужности. Заправо, њима је потпуно јасно да при-падници система одбране морају поседовати знања, вештине и ставове из области међуљудских односа, како би могли да подстичу, мотивишу рад појединаца, органи-зују и координирају тимски рад, стварају пријатну и подстицајну атмосферу на послу, али и комуницирају са представницима организација ван система одбране.

Осим тога, експерти сматрају да би требало развити и предмете који се односе на специјализоване менаџерске дисциплине, као што су „Управљање променама“ и „Упра-вљање ризиком“. Логично је да су управо ове предмете издвојили експерти система од-бране. У савременом свету рада, посебно променљивим условима, са којима се сусрећу припадници свих савремених војски света, веома је значајно да се код официра развија-ју компетенције неопходне за обављање процеса предвиђања, праћења, планирања, увођења и контроле промена како у самој организацији, тако и у спољној средини, са ци-љем идентификације, анализе, планирања, реакције (одговора), као и контроле ризика.

Програми усавршавања, који се реализују у оквиру Универзитета одбране у Бео-граду, према проценама експерта, „у великој мери“ су усмерени ка развоју менаџер-ских компетенција. У оквиру Програма „Основног командно – штабног усавршава-ња“, који је превасходно намењен менаџерима система одбране најнижег нивоа, пре-ма њиховим проценама не би требало развијати нове предмете усмерене ка форми-рању проучаване области. У оквиру програма средњег нивоа, као што је „Командно – штабно усавршавање“, сматрају да би требало развити предмет, као што је „Упра-вљање променама“. Највиши нивои усавршавања, „Генералштабно усавршавање“ и „Студије безбедности и одбране“, који се односе на менаџере највишег нивоа, треба-ло би да развију предмете као што су „Управљање организационом променама“ и „Организациони дизајн“. Наведени предмети свакако развијају компетенције на дру-гом, трећем и четвртном нивоу каријерног усавршавања официра и јављају се у са-временој безбедносној пракси као нове парадигме за ефективније и ефикасније од-лучивање и спровођење одлука приликом решавања безбедносних проблема, али и за креирање (дизајнирање) ефикаснијих организација безбедности.

Експерти се у потпуности слажу са потребом креирања нових курсева, где посебно истичу области: комуникације, вештине преговарања, цивилно – војне сарадње и кри-зног менаџмента, који ће у сваком случају ојачати менаџерске компетенције официра система одбране које су неопходне за обављање улога менаџера, као некога ко пред-ставља и заступа организацију и улогу менаџера, као координатора и посредника.

Закључак

Одговори на дефинисани циљ истраживања добијени су преко реализације три за-датка истраживања, применом дескриптивне (*servey research*) методе, за коју смо се од-лучили јер овај начин научне дескрипције подразумева активно укључивање испитаника у давању информација о себи, односно о појавама које су предмет истраживања.

Да би смо добили одговор на дефинисани, односно задатке истраживања који су се односили на испитивање и утврђивање потреба за менаџерским компетенцијама неопходним у обављању професионалних војних дужности, треба истаћи да је прво обављена анализа послова професионалних припадника војске. Наведена листа активности добијена је на основу законом прописаних задатака и функција професионалних војних лица, као и на основу резултата нашег истраживања дужности официра, где је коришћен ревидирани Упитник за анализу дужности официра Војске Србије (Марчек и сар., 2006). На тај начин дошли смо до листе активности, састављене од 33 ајтема/активности, које предузимају старешине при обављању својих професионалних дужности. Затим смо применили модификовани MTDNA (Management Training and Development Needs Analysis) инструмент за испитивање потреба. Инструмент је модификован у односу на листу активности које предузимају старешине при обављању својих професионалних дужности. Модификовани инструмент је структуриран од три петостепене скале (учесталост, важност и тешкоћа), на коме су дата 33 ајтема/активности.

Приликом статистичке обраде прикупљених података најпре су израчунати основни статистички показатељи, односно аритметичка средина и стандардна девијација. На основу ових података направљена је и ранг листа појединачних скорова за сваку активност/задатак неопходну при обављању професионалних војних дужности, и то на целом узорку, као и одвојено на подузорку старешина који припадају одређеном роду и подузорку старешина који припадају одређеној служби.

На самом врху листе издвојена је манифестна варијабла која се односи на учење и рад на сопственом усавршавању (10,88), која очигледно исказује потребу старешина за стицањем даљег образовања ради ефикаснијег обављања својих професионалних дужности. Ова манифестна варијабла заправо описује улогу менаџера као некога ко предузима активности образовног самовођења. Одмах након ове манифестне варијабле, веома високо су рангиране манифестне варијабле које се односе на активности доношења одлука, мотивисања потчињених, решавања проблема међуљудских односа, као и активности везане за издавање задатака потчињенима. Све наведене активности заправо описују улогу старешине – менаџера као вође и указују на неопходног развијања одређених, пре свега, интерперсоналних и системских компетенција. Средње вредности прворангираних активности су преко 10,00, и зато се оне сврставају, према препорукама о начину тумачења резултата аутора оригиналног инструмента, у ред активности које означавају изражену потребу, за даљим образовањем и захтевају „иницијални формални“ тренинг.

Резултати истраживања указују на то да се након ових манифестних варијабли издвајају оне у којима наши испитаници истичу потребу за развијањем, пре свега системских, интерперсоналних, па и математичких и информатичких компетенција, које су неопходне за обављање дужности планирања, контроле, оцењивања, као и организовања, а које заправо описују улогу официра – менаџера као планера, евалуатора и организатора. Манифестне варијабле које следе, односе се на истицање потреба официра за даљим стицањем знања, вештина и ставова потребних за извођење обуке. Треба истаћи да припадници родовских јединица нешто већи значај придају овим манифестним варијаблама, што је у складу са природом послова које они обављају. То значи да припадници родовских јединица у значајно већој мери

држе обуку/наставу, па су им самим тим знања из области дидактике и методике потребнија него припадницима служби. Манифестне варијабле које су последње рангиране, на оба подузорка, описују улогу менаџера као презентера, као некога који комуницира са спољним светом, ко репрезентује организацију, преговара са другима ради остваривања постављених задатака организације, а односе се, пре свега, на интерперсоналне и лингвистичке компетенције. Овако добијени налази могу да се објасне структуром узорка у коме доминирају испитаници који се тренутно налазе на нижим дужностима система одбране, којима ове активности нису примарне за обављање свакодневних професионалних дужности. Исто тако, треба истаћи да подаци који произлазе из истраживања, говоре о потреби организовања повремених, али континуираног образовања. Заправо, испитаници који се тренутно налазе на дужностима менаџера средњег нивоа, током развоја своје каријере временом ће обављати више дужности, на којима ће им компетенције потребне за обављање ових активности бити веома потребне. Самим тим сматрамо да би требало организовати образовне активности и у том смеру, како би се припремили за обављање дужности које их очекују у каснијој каријери, у мери у којој је то могуће.

Резултати истраживања недвосмислено говоре о потреби организовања додатног образовања старешина у циљу развоја и даљег усавршавања њихових менаџерских компетенција. Заправо, од 33 наведене активности, 24 активности, у складу са препорукама начина тумачења резултата аутора оригиналног инструмента, показују изражену потребу за разним облицима образовања и захтевају предузимање адекватних образовних активности. Добијени резултати истраживања недвосмислено указују да официри – старешине треба да стекну додатне компетенције из бројних области, као што су: знања из области психолошко–андрагошке теорије и праксе, дидактике, комуникологије и стратегијског менаџмента. С обзиром на чињеницу да нису утврђене значајне разлике у добијеним резултатима на ова два подузорка о наведеним питањима, сматрамо да школовање старешина родова и служби у овој области не треба посебно разликовати.

Према мишљењу експерата, предмети који су примарни за обављање дужности менаџера нижег нивоа у систему одбране су: „Тактика“, „Основи војног менаџмента“ и „Основи организације“. Експерти наглашавају значај „Тактике“ зато што се она односи на основна (базична) знања, односно неопходна знања и вештине војне струке. Други издвојени и наведени предмети развијају знања и вештине потребне за остваривање војне професије. Предмети који су посебно важни менаџерима средњег нивоа су: „Оператика“ и „Безбедносни менаџмент“. Ова два предмета, према процени експерата, оцењена су као посебно значајна за менаџере средњег нивоа, јер се баве проучавањем тзв. операција изван ратног стања (као нпр. противпобуњеничка и противтерористичка операција) и управљањем, руковођењем и командовањем у посебним безбедносним стањима приликом припрема и извођења ових операција. Менаџерима највишег нивоа, према мишљењу експерата, најзначајнији су предмети: „Стратегија“, „Пројектовање организације“, „Стратегијски менаџмент“ и „Теорија одлучивања“. Наведени предмети значајни су за боље разумевање „Стратегије“, као комплексне теоријске и практичне активности неопходне при овладавању ширим знањима о савременим безбедносним актерима и практичне примене модела анализе њиховог утицаја на безбедност, и на крају, за разумевање комплексности фактора који опредељујуће утичу на савремене безбедносне

трендове, те у том смислу за боље разумевање улоге и ограничења различитих инструмената државне моћи у обликовању, креирању и развоју сопствене безбедности. Сви наведени предмети усмерени су ка развијању способности управљања, планирања, програмирања и пројектовања у систему одбране земље, али на различитим нивоима менаџмента, у складу са потребама професионалних припадника система одбране који се налазе на различитим дужностима.

Занимљиво је да се мишљења експерата поклапају са већ добијеним налазима до којих смо дошли применом модификованог MTDNA (Management Training and Development Needs Analysis) инструмента за испитивање потреба старешина. Управо ти почетни резултати до којих смо дошли недвосмислено говоре да официри – старешине имају изражене потребе да стекну додатне компетенције (знања, вештине и ставове) неопходне за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева, као и потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на стварање мреже односа, односно знања, вештине и ставова из области психолошко – андрагошке теорије и праксе и комунологије.

Литература

- [1] Алибабић, Ш. (2002), *Теорија организације образовања одраслих*, ИПА, Београд.
- [2] Alibabić, Š., (2004), *Menadžment u obrazovanju*, *Zbornik FCO*, Beograd.
- [3] Алибабић, Ш., (2006), *Менаџмент промена у образовању, Европске димензије реформе система образовања и васпитања*, Одсек за педагогију Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад.
- [4] Alibabić, Š., (2007), *Profesionalizacija menadžmenta u obrazovanju, Andragogija na početku trećeg milenijuma*, Naučni skup, Institut za pedagogiju i andragogiju, Beograd.
- [5] Алибабић, Ш., (2008), *Развијање лидерских компетенција, Андрагошке студије*, бр. 2, ИПА.
- [6] Бојановић, Р., (1979), *Психологија међуљудских односа*, Нолит, Београд.
- [7] Boyatzis R., (1982), *The Competent Manager*, New York: John Wiley.
- [8] Čizmić, S., (1995), *Psihologija i menadžment*, Filozofski fakultet – Institut za psihologiju, Beograd.
- [9] Деспотовић М. (2010), *Развој курикулума у стручном образовању: приступ усмерен на компетенције*, Филозофски факултет у Београду, Београд.
- [10] Деспотовић, М., (2000), *Игра потреба*, ИПА, Београд.
- [11] Деспотовић, М., (1991), *Радна средина и образовање*, ИПА, Београд.
- [12] Dechant, K., (1990) Knowing how to learn: The neglected management ability, *Journal of Management Development*, 9.
- [13] Drucker P., (1974) *Management*, Harper and Row, New York.
- [14] Fayol, H., (1949) *General and Industrial Management*, Pitman and Sons, London.
- [15] Fulgosi, A., (1988), *Faktorska analiza*, (3.izdanje), Školska knjiga, Zagreb.
- [16] Гаве, А., (1993), *Вештина командовања, Војноиздавачки и новински центар*, Београд.
- [17] Марчек, Ј., (2003), *Профил официра и интерперсонални односи*, Генералштаб Војске Србије и Црне горе, Управа за школство и обуку, Војна академија, Београд.
- [18] Марчек, Ј., Савић, А., Данић, Н., Суша, Б., (2006), *Профил официра родова и служби војске Србије*, Војно издавачки завод, Београд.

[19] Марчек, Ј., Јеремић П., (2009), Реформа високог војног школства у Републици Србији-мисије Војске Србије и Болоњски процес, *Војно дело*, број 4/2009.

[20] Марчек, Ј., и сар. (2011), *Реформа система високог војног образовања Републике Србије*, Војна академија, Сектор за људске ресурсе, Министарство одбране, Београд.

[21] Марчек, Ј., Килибарда, З., (2011), Образовне потребе официра Војске Србије за менаџмент у систему одбране, *Зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем „Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020“*, Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Војна академија, Сектор за политику одбране, Институт за стратегијска истраживања, Београд.

[22] Марчек, Ј., Животић Вановић М., Дикић Г., (2014), *Савремени токови реформе високог образовања* (монографија), Одбрана, Београд.

[23] Марчек, Ј., (2017), Реформа високог војног образовања у функцији интегралне безбедности Републике Србије, у: Група аутора, *Интегрална безбедност Републике Србије (практичан аспект)*, (тематска монографија), Београд: Факултет за пословне студије и право, Факултет за информационе технологије и инжињерство, Универзитет „Унион-Никола Тесла“, Београд.

[24] Милошевић-Столић, Ј., (2007), *Образовне потребе официра на почетним дужностима у ВСЦГ* (магистарски рад), Београд: Филозофски факултет.

[25] Милошевић-Столић, Ј., (2013), *Развијање менаџерских компетенција у систему војног образовања* (докторска дисертација), Београд: Филозофски факултет.

[26] Milošević Stolić, J., Alibabić, Š., (2014), *Образовна подршка менаџерским активностима војних старешина, Andragoške studije*, Beograd.

[27] Милошевић-Столић, Марчек (2016), Одређење менаџерских компетенција официрског кадра, *Војно дело*, бр. 6, стр.164–185.

[28] Милошевић-Столић, Марчек (2017), Менаџерске компетенције официрског кадра Војске Србије, *Војно дело*, бр. 2, стр. 194–218.

[29] Pejatović, Aleksandra P., (1994), *Vrednosne orijentacije i obrazovne potrebe odraslih*, Filozofski fakultet - Institut za pedagogiju i andragogiju, Beograd.

[30] Parson, T., (1960), *Structure in Modern Society*, The Free Press, New York.

[31] Тењовић, Л. (2000), *Статистика у психологији*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд.

[32] Torrington D., Hall L., Taylor S., (2004), *Menadžment ljudskih resursa*, Data status. Beograd.

[33] Yukl, Gary, (1990) *Skills for managers and leaders*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

ОДНОС ПЕРСОНАЛИЗОВАНЕ РЕЛИГИОЗНОСТИ И МИЛИТАРИСТИЧКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ КОД ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Андрејана Максимовић
Државни универзитет у Новом Пазару
Зоран Милосављевић
Институт за политичке студије – Београд

Процес секуларизације је учинио да класична религиозност изгуби традиционално доминантну позицију. Чини се да ту позицију полако преузимају различити облици световне религиозности. Персонализована религиозност се не везује стриктно за религиозност у класичном смислу. Ову димензију религиозности операционализујемо кроз следеће аспекте: веровање у личног Бога/духа/животну силу, унутрашња духовност, заинтересованост за свето/натприродно, налажење утехе у вери, молитва и/или медитација. Милитаристичка политичка култура је облик политичке културе који почива на војној власти. Преференцијал у односу милитаристички тип политичке културе операционално меримо посредством четворостепене скале – „добар“, „веома добар“, „лош“, „веома лош“. Подаци које смо користили су из Европског истраживања вредности (European Value Study). То је компаративно крос-национално и лонгитудинално истраживање које се по јединственој методологији спроводи у читавој Европи и то на сваких десет година. Прво овакво истраживање је спроведено 1981. године, а последње истраживање је реализовано 2008/2009 године. Србија је укључена тек у последњем таласу истраживања.

Резултати регресионе анализе указују да је милитаристичка политичка култура позитиван предиктор персонализоване религиозности. Овај налаз нас упућује на то да постоји јака веза између духовности и војне власти.

Кључне речи: *религиозност, персонализована религиозност, милитаристичка политичка култура, операционализација*

Религиозност

Религиозност се обично дефинише као „социјално-психолошко стање које је својствено верујућем човеку и можемо рећи да има три аспекта: сазнајни, афективни и акциони“ (Ђорђевић, 2009). Дакле, она сублимира веровање, осећања и праксу. За Пантића религиозност представља „оријентацију која се темељи на

ставовима когнитивне природе, ставовима емоционалне природе и другим осећањима као што су зависност, беспомоћност, дивљење према натприродном бићу, динамичке ставове о потреби обављања верских обреда, ставове према институцијама одређене конфесије и извесне моралне ставове“ (Пантић, 1988). Благојевић истиче да изузетна сложеност и слојевитост религиозности извиру из чињенице да је она у кругу оних појава у човековом индивидуалном животу које захватају најдубље слојеве ума и душе (Благојевић, 2005). За Вукомановића је религиозност једно од најизворнијих и најаутентичнијих људских искустава (Вукомановић, 2001).

Важно је нагласити да при проучавању религиозности нарочити значај треба дати друштвеном контексту. То је посебно значајно у светлу данашњих расправа и дебата о ревитализацији религије и религиозности и, у складу с тим, о типовима религиозности које тај контекст производи, али и због вишедимензионалности религиозности. Истраживања религиозности су се најпре заснивала на два индикатора религиозности: посећивање цркве и извршавање одређених црквених дужности (крштење, причест и сл.). Гледано кроз призму савремених истраживања религиозности, ово бисмо могли означити црквеном религиозношћу. Дакле, ово је тек један аспект и свакако је недовољан за целовит приказ датог феномена.

Класична религиозност се темељи на цркви као институционализованој организацији. Реч је о типу религиозности који се заснива на развијеном теолошком учењу и религијским ритуалима у којима се учествује. Ова форма религиозности фаворизује практиковање побожности у одговарајућим друштвеним установама – црквама и храмовима – као и развијање осећања припадности вери и организацији. Треба истаћи да је процес секуларизације учинио да класична религиозност изгуби традиционално доминантну позицију. Чини се да ту позицију полако преузимају различити облици световне религиозности. Многи аутори световну религију доживљавају као „систем идеја, осећања и акције неке групе унутар које верници посвећују одабране аспекте друштвене стварности, које тада за групу представљају највећу вредност“ (Дуганџија, 1980). Суштински, световна религиозност модерног друштва није „мање религија“ у односу на класичну религиозност. Како истичу Бешић и Ђукановић, „иако су објекти веровања у њима емпиријске, а не оностране природе, за њих је примарно значајно што је у њима оваплоћено свето; они се узимају као свети и добијају трансцендентно значење“ (Бешић, Ђукановић, 2000).

Главна карактеристика религиозности данашњег времена јесте заокупљеност сопственом личношћу. Наиме, савремени човек је превише заокупљен сопственом земаљском срећом. У том смислу је критика модерног друштва заправо критика оних појединаца који не могу и не желе да изграде активан однос према животу и свету.

Персонализована религиозност

Персонализована религиозност се не везује стриктно за религиозност у класичном смислу. „Она се састоји од унутрашњег и индивидуализованог става према светом“ (Бешић, 2014). Управо емоционални аспекти религиозности откривају дубљу и интимнију везу коју појединац успоставља са Богом одн. са својом религијом. Заправо, ради се о изградњи религијског света на персонализованој духовној

равни, независно од прве две димензије религиозности. За ову димензију религиозности се може рећи да је ослобођена утицаја друштвено-културних обзира припадања одређеној верској заједници и упражњавања верских обреда, иако не у потпуности. Плуралистичком мишљењу на религиозном плану одговара тзв. „религија без припадања“. „То је такав систем веровања и ритуала преко којих модерна друштва сакрализују своју властиту световну сложеност и подупиру заједничку оданост грађанском поретку“ (Биговић, 2010).

Ову димензију религиозности операционализујемо кроз следеће аспекте: веровање у личног Бога/духа/животну силу, унутрашња духовност, заинтересованост за свето/натприродно, налажење утехе у вери, молитва и/или медитација.¹

Мерења по ајтемима представљено је различитим скалама. Дистрибуцију одговора по ајтемима приказујемо у табелама од 1 до 4.

Табела 1 – *Верује у личног бога, духа или животну силу (N-1433), приказано у процентима*

У личног Бога	Духа или животну силу
18.7	55.9

Табела 2 – *Унутрашња духовност (N-1469), у процентима*

Веома заинтересовано	18.2
Донекле заинтересовано	40.0
Није баш заинтересовано	25.5
Уопште није заинтересовано	13.5

Табела 3 – *Колико је Бог важан у твом животу (N-1452), у процентима*

1 – Није ми уопште важан	7.8
2	2.4
3	3.7
4	3.9
5	13.3
6	7.0
7	9.2
8	12.8
9	9.1
10 – Веома ми је важан	26.8

Табела 4 – *Налази утеху у вери (N-1397), моли се и/или медитира (N-1466), у процентима*

Налази утеху у вери	Моли се и/или медитира
19.8	26.1

¹ Према моделу М. Бешића, *Транзиционе трауме и промене вредносних оријентација – генерацијски приступ*, Компаративна емпиријска студија вредности у земљама бивше Југославије, Факултет политичких наука, Београд, 2014, стр. 80.

У табелама је дата дистрибуција одговора по свим индикаторима и, као што можемо да видимо у табели 1, у личног бога верује 18.7%, а у духа или животну силу 55.9% испитаника. За унутрашњу духовност (табела 2) је веома заинтересовано 18.2% испитаника, донекле је заинтересовано 40.0%, није баш заинтересовано 25.5%, а 13.5% испитаника уопште није заинтересовано за унутрашњу духовност. На питање колико је Бог важан у твом животу (табела 3) понудили смо скалу од 1 до 10, која се заправо креће у распону није ми уопште важан, и то показује 7.8% испитаника, до веома ми је важан, што показује 26.8% испитаника. Утеху у вери налази 19.8%, а моли се и/или медитира 26.1% испитаника (табела 4).

Резултати факторске анализе² као и Cronbach's Alpha коефицијенти³ представљени су у табелама од 5 до 7.

Табела 5 – Иницијална екстракција ајтема⁴

	Иницијал	Екстракција
Веровање у личног бога или духовну силу	1.000	.447
Унутрашња духовност	1.000	.437
Бог важан у животу	1.000	.631
Налази утеху у вери	1.000	.613
Моли се/медитира	1.000	.578

Табела 6 – Компоненте и проценат објашњене варијансе⁵

Компоненте	Иницијалне ејген вредности			Екстраховане ејген вредности		
	Укупно	% Варијансе	Кумулатив%	Укупно	% Варијансе	Кумулатив %
1	2.706	54.114	54.114	2.706	54.114	54.114

Табела 7 – Факторска оптерећења⁶

Веровање у личног бога/духа или животну силу	.669
Унутрашња духовност	.661
Бог важан у животу	.794
Налази утеху у вери	.783
Моли се и/или медитира	.760

² Факторска анализа је метода за идентификацију латентних варијабли, односно фактора који стоје у основи повезаности већег броја манифестних варијабли чије су вредности евидентирани. Она се често користи за редукцију података како би се идентификовао мали број фактора који објашњавају већи део варијансе која је добијена код много већег броја манифестних варијабли.

³ Cronbach's Alpha коефицијенти обезбеђују вредности које омогућују валидну и поуздану компарацију скова који би добили на основу свих ајтема.

⁴ Ова табела представља матрицу комуналитета у којој су подаци о томе која је пропорција варијансе сваке манифестне варијабле објашњена екстрахованим факторима, тј. колики је њен комуналитет и то у колони Екстракција.

⁵ Ова табела представља матрицу у којој су дате својствене вредности фактора, проценти укупне објашњене варијансе и кумулативни проценти. У прве три колоне су подаци за све факторе, у друге три само за оне факторе који испуњавају критеријум да буду задржани (својствена вредност преко 1).

⁶ У следећој табели је приказана матрица компоненти која садржи корелације неротираних фактора и изворних варијабли, тј. факторска засићења.

У табели 8 приказујемо дистрибуцију добијеног факторског скорa.

Табела 8 – Статистичке вредности дистрибуције скорa персонализоване религиозности

		Веровање у личног бога/духа или животну силу	Унутрашња духовност	Бог важан у животу	Налази утеху у вери	Моли се и/или медитира
N	Валидно	1433	1469	1452	1397	1466
	Недостаје	79	43	60	115	46
Аритметичка средина		2.08	2.35	6.92	.79	.73
Стандардна грешка AC		.020	.025	.075	.011	.012
Медијана		2.00	2.00	8.00	1.00	1.00
Модус		2	2	10	1	1
Стандардна девијација		.767	.939	2.862	.410	.444
Варијанса		.589	.882	8.193	.168	.197
Скјунис		.686	.254	-.645	-1.397	-1.043
Куртозис		.519	-.805	-.673	-.047	-.914
Опсег		3	3	9	1	1
Минимум		1	1	1	0	0
Максимум		4	4	10	1	1
Перценти	25	2.00	2.00	5.00	1.00	.00
	50	2.00	2.00	8.00	1.00	1.00
	75	2.00	3.00	10.00	1.00	1.00

Милитаристичка политичка култура

Бројне су типологије политичке културе. Значајна типологија политичке културе настаје уколико за критеријум узмемо вредносну оријентацију (модерност/традиција) у комбинацији са типом односа (демократски/егалитарни или ауторитарни/хијерархијски). Иако се у оквиру концепта политичке културе не спомиње непосредно појам ауторитарности, чини се да је управо она неопходна за разумевање поредака који су успостављени у земљама без традиције грађанског друштва. У ауторитарним владавинама доминирају парохилална и поданичка политичка култура (Алмонд, Верба, 2000). Ауторитарност у тим друштвима представља основу ауторитарног поретка.

Преференцијал у односу милитаристички тип политичке културе операционално меримо посредством четворостепене скале – „добар“, „веома добар“, „лош“, „веома лош“ (Бешић, 2014). Користили смо четворостепену лествицу којом су испитаници изражавали подршку облику који почива на војној власти.

Табела 9 – Степен подршке милитаристичком (N-1333) облику политичке културе, у процентима

	Милитаристички
Веома добар	8.6
Добар	17.0
Лош	33.7
Веома лош	28.8

Највише вредности на скали налазимо код милитаристички облик политичке културе је лош (33.7%) и веома лош (28.8%). Да је милитаристички облик политичке културе добар сматра 17% испитаника, а најмање је оних који сматрају да је овај облик политичке културе веома добар (8.6%).

Однос персонализоване религиозности и милитаристичке политичке културе

Табела 10 – Средње вредности односа персонализоване религиозности и милитаристичке политичке културе⁷

		N	AC	СД	Ф- тест
Веома добар	Персонализована религиозност	116	.321	.735	F(3,1139)=6.004, p<0.1 ⁸
Добар		229	.043	.950	
Лош		436	-.084	1.043	
Веома лош		362	-.085	1.034	

Највише вредности персонализоване религиозности учавамо код испитаника који сматрају да је милитаристички облик политичке културе веома добар, а најниже код оних који сматрају да је веома лош. Дакле, налазимо да је персонализована религиозност у пропорционалном односу са милитаристичким типом политичке културе код грађана Србије.

⁷ Средње вредности се формирају под условом да је сваки испитаник дао најмање четири одговора.

⁸ ***p<0.01

**p<0.05

*p<0.1

Милитаристичка политичка култура као предиктор персонализоване религиозности⁹

Табела 11 – Милитаристичка политичка култура као предиктор персонализоване религиозности

	Модел 1	Модел 2	Модел 3	Модел 4
Интерцепт	.146	-.079	.073	-.091
Мушки	-.225*	-.267*	-.258*	-.238*
Старост	-.002	-.002	-.002	-.002
Образовање	-.078**	-.057	-.089**	-.046
Приход	-.093**	-.085**	-.083**	-.086**
Село	.076	.078	.040	.072
Православци	.710*	.743*	.738*	.753*
Католици	.537*	.557*	.450*	.527*
Муслиман	1.182*	1.289*	1.192*	1.244*
Протестанти	.368	-.078	.431+	-.082
Милитаристичка оријентација				.296**
R ²	.138	.151	.145	.155

Резултати из табеле показују да је милитаристичка политичка култура позитиван предиктор персонализоване религиозности грађана Србије и разлике су статистички значајне.

Подршка милитаристичком типу политичке културе код персонализоване религиозности указује на постојање заједничког фактора, у првом реду фактора глобализације. Конзервативне, традиционалне и ортодоксне верске организације свуда су у порасту, за разлику од оних покрета и организација који су уложили енергију током много деценија прилагођавања савременом свету (Бергер, 2008). Такође, подршку милитаристичком типу политичке културе код грађана Србије можемо тумачити и као висок ниво поверења у репресивне институције, првенствено у војску.

Закључак

Персонализована религиозност грађана Србије подржава милитаристички тип политичке културе. Овај налаз је специфичан јер смо, сходно начину на који смо одредили ову димензију религиозности, очекивали да фактори ауторитарних облика политичке културе имају неповољан утицај на унутрашњи духовни свет појединаца који су тим факторима изложени.

Налаз нас наводи на закључак да постоји веза између духовности и војне власти. Та јака веза произилази из стања отуђености, изолованости, тиме и несигурности, и потребе да се потражи сигурност. Лична несигурност води у религиозност. Управо из потребе за сигурношћу јача вредновање војне власти. Религијска духов-

⁹ Будући да се бавимо испитивањем веза између варијабли, користићемо квантитативне методе биваријантне и мултиваријантне статистике.

ност производи хипериндивидуализам који значи смањење значаја опште прихваћених друштвених норми. Тачније, „што је мањи значај и универзалност општеприхваћених друштвених норми, то је мањи степен социјалног поверења“ (Бешић, 2014), а тиме већи степен несигурности. Ово слабљење значаја друштвених норми и низак ниво социјалног поверења производе друштвену аномију, коју сматрамо узроком повећане духовности и захтева за јаком влашћу.

Литература

[1] Almond, G., Verba, S., *Цивилна култура : Политички ставови и демократија у пет земаља*, Загреб, Политичка култура, 2000.

[2] Бергер, П., *Десекуларизација света – препород религије и светска политика*, Mediterranean Publishing, 2008.

[3] Бешић, М., Ђукановић, Б., *Богови и људи. Религиозност у Црној Гори*. Подгорица, ЦИД, 2000.

[4] Бешић, М., *Транзиционе трауме и промене вредносних оријентација – генерацијски приступ : компаративна емпиријска студија вредности у земљама бивше Југославије*, 2014.

[5] Биговић, Р., *Црква у савременом свету*, Београд, Службени гласник, 2010.

[6] Благојевић, М., *Религија и црква у трансформацијама друштва*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Филип Вишњић, Београд, 2005.

[7] Дуганџија, Н., *Световна религија*, Београд, Младост, 1980.

[8] Đorđević, D., Religiousness of Serbs at the beginning of the 21st century: What is about?, u: D. Gavrilović, *Revitalization of religion theoretical and comparativ approaches*, YSSS Annual-year XVI, Niš, 2009.

[9] Пантић, Д., *Класична и световна религиозност*, Београд: Центар за политиколошка и јавномњењска истраживања, 1988.

[10] Вукомановић, М., *Свето и мноштво – изазови религијског плурализма*, Београд, Чигоја штампа, 2001.

ХИБРИДНИ СУКОБ – ПОСТМОДЕРНИ РАТ, НОВО ЛИЦЕ СТАРЕ ПОЈАВЕ

Давор М. Милошевић
Војска Србије, 1. бригада КоВ

Рат је одувек био кључна институција утемељења међународних односа. Након Хладног рата постало је јасно да се природа рата изменила. Развој цивилизације, унапређење односа и стварање безбедносних савеза довело је до тога да рат између појединих држава више не представља актуелну могућност.

Промене се и даље одвијају, а рат поприма нове облике истовремено трансформишући неке старе. Нова технологија омогућила је развијеним државама, пре свега САД, да се технологијом супротстави непријатељским конвенционалним оружаним снагама. Све ово је довело до измештања сукоба међу недржавне актере.

Кључне речи: *рат, хибридни рат, савремени рат, постмодерни сукоб, глобализација рата, асиметрични притисци*

Увод

Ослањајући се на добро познате изјаве Харта „ако желите очувати мир, морате разумети рат“ и Троцког „и ако нисте заинтересовани за рат, рат јесте заинтересован за вас“ примећујемо да ови савети не губе нимало на актуелности ни данас, посебно ако смо свесни чињенице да је у историји вођено преко 1.440 ратова, а само у периоду од 1815. године до данас преко 600 сукоба, у којима је животе изгубило преко 3,5 милијарди људи, јасно је да је рат историјска категорија првог реда.

У савременом свету, снажни притисци производе промене у националним економијама и друштвима. Неке од њих могу се сматрати да одражавају утицај глобализације, друге су резултат ширих ефеката постмодерности, али њихов кумулативни ефекат је да доводе до сложених политичких и друштвених промена, што се одразило и на промењену перцепцију о природи претњи из спољног окружења. Ово окретање је утицало на уверења у вези са корисношћу силе као инструмента политике и облицима и функцијама рата.

У последња два века, модерној ери историје, рат се традиционално посматрао као бруталан облик политике, којим су државе покушавале да реше одређена питања у међународним односима, а исход њихове спремности био је увећање војне снаге за одбрану и одвраћање, и пројектују је у прилог њиховој спољној и одбрамбеној политици. Два светска рата 20. века обележила су овај приступ употреби рата. Међутим, у пост-хладноратовском периоду, врсте претњи које су изазвале нагомилавање војне

моћи у развијеном свету нису попримале облик који традиционалне државе наводе на војно ривалство, већ су чешће биле одговор на прилично више аморфне и мање предвидљиве претње попут: тероризма, побуњеника и унутрашњих криза у другим земљама, које су изгледале као да захтевају пројекцију војне силе да их реши.

Стратег из 19. века *Carl von Clausewitz* уочава разлику између објективне и субјективне природе рата, где прва обухвата елементе који су заједнички за све ратове, а друга оне који се састоје од карактеристика које чине сваки рат јединственим. Карактеристичне форме рата, типичне у одређеном периоду, могу се променити, али суштинска природа рата остаје иста. За *Clausewitz*-а, нове карактеристике рата нису резултат нових проналазака, већ нових идеја и друштвених услова. Не би било изненађујуће, дакле, да се уочи да процеси постмодерности и глобализације међународног система, које карактеришу константне и чак убрзавајуће промене, треба обележити променама у облицима ратовања који се воде у том и таквом систему. Ратови су друштвено конструисани облик великог распона понашања људских заједница и морају се посматрати у ширем контексту њиховог политичког и културног окружења.

У доба комуникационе технологије без преседана, појавиле су се нове области рата. Недржавни актери, у периоду после Хладног рата, почели су да трансформишу и сајберпростор и глобалне медије у кључна бојишта, заједно са војним и терористичким операцијама, тако да се рат сада одвија у више различитих димензија реалности истовремено, а реалност је подривана у самом рату кроз софистициране стратегије информационе и електронске преваре. Бојно поље (енг. *battlefield*) из прошлости сада замењује „борбени простор“ (енг. *battlespace*), а вишедимензионалан је у смислу укључивања ваздушних снага и коришћења сателита, док је у некој перспективи и не-димензионалан, зато што такође обухвата и сајберпростор и подручје телекомуникационих таласа.

Истовремено, развија се и опипљиви потенцијал за ратовање. Војна технологија, са огромним деструктивним капацитетом, постаје доступна све више и за више држава. Ово је важно не само зато што се технологија за производњу и испоруку оружја за масовно уништавање шири, већ и због тога што високо напредна „конвенционална“ војна технологија постаје све доступнија.

Како државе постају све више зависне од комплексних технологија прикупљања информација, оружја и командних система, оне постају осетљивије на сајбер-ратовање. Сајбер простор представља укупну међусобну повезаност људи путем рачунара и телекомуникација. Сајбер ратовање се отуда односи на способност државе да нападне рачунарску и информациону мрежу друге државе у сајберпростору и неопходност да заштити сопствене способности од напада непријатеља. Ово је од кључног значаја у савременом рату високих технологија, у којем САД, на пример, покушавају да доминирају у домену информационих технологија, тако да у потпуности могу водити своје војне операције без ефикасног супротстављања.

Такви напади могу бити ограничени само на чисто војне циљеве или могу бити усмерени против општег економског и политичког система непријатеља. Циљеви оружаних агресија су војни, а неоружаних су невојни. Велики број држава, као што су Индија и Куба, теже да развијају способности сајбер-ратовања, а неколико других, укључујући САД, Русију, Кину и Велику Британију, укључиле су сајбер-ратовање у своје војне доктрине.

Једна од последица завршетка Хладног рата био је масовни процес разоружавања бивших противника у Хладном рату. Ово сувишно оружје, у новонасталим околностима, преправило је глобално тржиште оружја - углавном је високо софистицирана опрема продавана по релативно ниским, често и нереалним, ценама, сумњивим и често непознатим крајњим купцима.

Природа рата

На неки начин, ратови су се мало мењали током времена. Тако да је и данас актуелно оно шта је пре 2.500 година грчки историчар *Thucydides* приметио: „Тај рат је зло и то је нешто шта сви знамо и било би немогуће ићи у каталогизацију свих недостатака који су у њега укључени. Нико није увучен у рат због незнања, нити ако мисли да ће га добити, већ из страха да ће остати изван њега. Чињеница је да једна страна мисли да добит која ће се остварити превазилази ризик који ће се догодити, а друга страна је спремна да се суочи са опасношћу радије него да прихвати моментални пораз“.¹

Да бисмо проценили како се рат мења, прво је неопходно рећи шта је он. Будући да је рат флуидни концепт, он је генерисао велики број, понекад, контрадикторних дефиниција. Ништа у вези савременог, хибридног, рата није једноставно, зато ни не постоји једноставна дефиниција. Неки то виде као било који облик оружаног и организованог физичког сукоба, док је за неке рат насилни контакт различитих али сличних ентитета. Општи опис ове категорије није од посебне помоћи за разумевање савременог рата, први зато што је недовољно специфичан и може једнако описати и сукоб банди, а други због тога што ствара неразумну претпоставку о природи бораца. Насилни злочин је важан аспект глобалне људске безбедности, убијајући више људи сваке године него рат и тероризам заједно, али то ипак није рат.

За дефинисање рата претпоставља се велика војна конфронтација између представника држава обично отворених и проглашених оружаних непријатељских сукоба између држава или нација. Нажалост, у садашњој ери то није нешто шта се једноставно може претпоставити, јер су недржавне групе постале истакнути актери у савременом рату. Важнија дефиниција у овом смислу јесте то да је рат организовано насиље које се спроводи од стране међусобно супротстављених политичких заједница, једних против других.²

Могуће је тврдити да је рат једноставно сваки облик оружаног насиља између група људи, али је важно установити које врсте циљева су укључене и колико је потребно насиља за оружани сукоб да би се назвао ратом. Да ли је сукоб између две уличне банде у којој је неколико људи убијено заиста исти феномен као војни сукоб између две или више држава у којима се милиони људи намерно и организовано убијају? Међутим, избор одређеног прага такође може деловати произвољно, као и са утицајном дефиницијом, која захтева да „рат укључује најмање 1.000 смртних случајева годишње од истог узрока, на истом простору у одређеном степену узастопног понављања“.³

¹ Thucydides. *History of the Peloponnesian War*. Book IV.

² Bull, H. (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: Macmillan, str. 174.

³ Singer, J. D. and Small, M. (1972). *The Wages of War, 1816-1965: A Statistical Handbook*. New York: John Wiley.

Мање специфична формулација је и даље разумна, да је рат „конфликт међу политичким групама, а посебно сувереним државама, које су у знатном временском периоду извеле велике оружане снаге“.⁴

Ако је, као што су неки тврдили, рат заиста преузео нове форме у пост-хладно-ратовском добу, или је можда чак водио еволуцију у својој суштини, онда је неопходно упоређивати ове недавне примере са традиционалним облицима и тумачењима рата како би се утврдило шта се, ако се ишта, променило и које су савремене манифестације ове древне појаве. Ово није тако једноставно учинити као што је можда деловало на почетку. Рат је облик организованог људског насиља, а када га државе спроводе користећи значајне трупе, количине сировина и ватреног оружја, релативно га је лако препознати. Али, на доњем крају спектра насиља почиње се преклапати са другим облицима сукоба; попут тероризма, побуне и криминалног насиља, а јасне разлике и дефиниције постају теже одрживе. Рат увек укључује насиље, али се не може и свако насиље окарактерисати као рат. Насиље је неопходан, али не и довољан, услов да се сукоб дефинише као рат.

Ратови се воде из интереса, а Западно разумевање рата, након *Clausewitz*-а, то сматра инструментализованим средством за постизање истог. Ратови нису насумично насиље које одражава свесну одлуку да се ангажују у њиховој рационалној политичкој сврси. Рат је облик социјалног и политичког понашања. Ово је био један од главних аргумената *Clausewitz*-а. Остаје тачан и на почетку 21. века, али само ако приђемо са широким и флексибилним схватањем онога шта представља политику. Како је наше разумевање политике, и форми које она може попримити, еволуирало у постмодерној ери, требало би очекивати да то исто важи и за карактер рата, јер је то само врста политике. То је, дакле, инструментализовано насиље, организовано и усмерено у остваривању политичких циљева.

Политичка природа рата се развијала последњих деценија под утицајем глобализације, која је све више еродирала економску, политичку и културну аутономију државе. Савремени ратови се одвијају у локалном контексту, али се такође одвијају у ширем подручју и под утицајем невладиних организација, међувладиних институција, регионалних и глобалних медија и корисника Интернета. На много начина, савремени ратови се делимично воде на телевизији, а медији отуда имају моћну улогу у пружању оквира разумевања за посматраче (гледаоце) конфликта.

Рат је изузетно парадоксална активност. Људска бића су истовремено најнасилнија и најкооперативнија врста која насељава земљу. Са једне стране врло је очигледно да је рат више чин; непријатељства него сарадње, импулсивности и тренутне позиционираности него дужег процеса надметања, уништења а не стварања.⁵ Ипак, у другом смислу, рат је очигледно дубоко друштвена активност, пример великог капацитета човечанства за пријатељску сарадњу. *Michel Foucault* назвао је ратну појаву „војном димензијом друштва“⁶. То је зато што вођење рата захтева да друштво сарађује у обављању сложених задатака у великој мери. Дру-

⁴ Wright, Q. (1968). „War: the study of war“ u: *International Encyclopedia of Social Sciences*, str. 453.

⁵ Fukuyama, F. (2004). *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology revolution*. London: Picador, str. 42.

⁶ Foucault, M. (1996). *Life struggles*. str. 415.

штва се могу борити против ратова, јер су у стању да сарађују на унутрашњем ни-воу. Са друге стране, они се осећају принуђеним да се боре против других друшта-ва, зато што им је често тешко да сарађују на спољном плану. Сама борба против странаца може олакшати интерну сарадњу. Осим, ако је рат веома непопуларан у унутрашњости, постоји осећај у којем је држава у рату такође држава у миру.

Рат је и високо организован и феномен високог организовања. Према речима социолога *Charles Tilly*-а, рат ствара државу и држава ствара рат. Државни апарат је историјски произашао из организационих захтева ратовања, а модерне државе дугују своје порекло и развој у великој мери ефектима ранијих ратова. Савремена држава је рођена током периода Ренесансе, у времену насиља без преседана. Интензитет оружаног сукоба током овог периода изазвао је рану ратну еволуцију, у којој су се величина војске, њихова повезана ватрена способност и трошкови ратовања драматично увећавали. Потреба да се преживи у таквој конкуренцији и насилном добу фаворизовала је веће, централизоване политичке јединице које су могле да контролишу велике површине територије, савладају комплексне војне технологије и мобилишу огромне људске ресурсе потребне за успех у борби.

Резултат је био у великој мери индустријализован рат, у којем су цивилно становништво и непријатељски војници сматрани легитимним циљевима, и тај процес је кулминирао нуклеарним нападом на Јапан 1945. године. Истовремено, још једна карактеристика рата током савременог периода била је, бар у сукобима између развијених држава, регулисана правилима. Развијене су читаве институције међународног права која ограничавају и регулишу употребу насиља у рату. Чиме су мање и неразвијеније државе, и неуређени системи, добили предност увођења асиметричног, не-линеарног и не по законима и обичајима легитимног рата. Ово је важна карактеристика, која разликује рат од других облика насиља. То је посебан однос између политички мотивисаних група.

Нови начин рата – ветар промена

Интензитет рата често ствара или убрзава бројне промене, трансформише индустрију, друштво и владу на начине који су фундаментални и трајни. Слабећи или уништавајући традиционалне структуре, или присилним унутрашњим реформама, рат може створити услове који доводе до друштвених промена и политичке модернизације. Захтев за поразом противничких снага може довести до напредовања у технологијама као што су транспорт, производња хране и складиштење, комуникације и тако даље, које имају импликације далеко изван војне сфере. У том смислу, за древног грчког мислиоца Хераклита, рат је био „отац свега и краљ свега“.

Историјски посматрано, током периода модерности, ратно вођство је приморало владе да централизују власт како би мобилисале ресурсе неопходне за победу. Бироократија и пореска оптерећења повећавају се у циљу подржавања ратних напора. Међутим, напори укључени у припрему и ангажман у рату такође могу довести до слабљења или дезинтеграције државе.

Па ипак, рат, у смислу припреме и стварног понашања, може бити моћан катализатор промена, али технолошка или чак политичка модернизација не значи ну-

жно морални напредак. Савремени, хибридни, рат, као и свака еволуција у рату рађа нове злочинце и нове хероје. Еволуција се догађа кад нешто ново учини нешто друго - застарелим. Еволуција у рату, укључујући и његове савремене форме, може укључити промене које су морално проблематичне, као што је случај са општим утицајима глобализације. Рат је важан чинилац историјских промена, али то није основна покретачка снага историје.

Иако су многи посматрачи сугерисали да се карактер рата значајно мења, њихови разлози за долазак до овог закључка често су прилично различити. Међутим, нарастајућа популарност концепта ратне еволуције није дала јасан консензус о томе шта је тачно еволуција рата, нити какве су њене последице. Иако се анализе слажу да еволуција рата укључује радикалне промене или неки облик дисконтинуитета у историји ратовања, постоји неслагање о томе како и када се ове промене, или дисконтинуитети, дешавају или шта их узрокује. Бивши секретар одбране САД, *William Cohen*, дефинисао је ратну еволуцију када „националне оружане снаге користе прилику да трансформишу своју стратегију, војну доктрину, обуку, образовање, организацију, опрему, операције и тактику како би унапредиле војне могућности на суштински нове начине“.

Такав напад ће бити карактеристика будућих међудржавних ратова, где ће информациони системи и процеси противничких оружаних снага постати кључни циљеви. Међутим, еволуција ратног нагласка на војне технологије и тактике, иако је разумљиво, ризикује да произведе претерано поједностављену слику о томе што је изузетно сложен феномен, у којем нетехнолошки фактори могу играти кључну улогу у крајњем исходу.

У постконвенционалним фазама побуне у Ираку и Авганистану, асиметрија је изазвала сукоб у герилском стилу са технолошком супериорношћу коалиционих снага. Ово је значајна димензија савременог асиметричног рата. У савременом, хибридном, рату, све доступне технике се користе заједно, или неке независно. Технике, као што су герилски рат и тероризам, које су у ранијим историјским периодима биле употребљаване као мањи елементи веће конвенционалне стратегије, сада се користе као засебне стратегије.

Вешти противник ће увек настојати да максимално искористи своје сопствене предности, док минимизира оне противничке. У сваком рату исход ће у великој мери одредити релативна снага бораца, што ће утицати на методе које ће користити за борбу. Неки борци можда чак не покушавају поразити непријатељске оружане снаге као такве, већ једноставно манипулисати насиљем како би деморалисали противника и довели их до предаје (потчињавања). Вестфалски државно-центрични модел који прекомерно наглашава традиционалну конфронтацију између држава, можда и није нарочито релевантан у побуњеничком нападу унутар државе, који је преовлађујући од 1991. године.

Крај Хладног рата уклонио је опасност од регионалног сукоба који би евентуално ескалирао у нуклеарни рат са још једном суперсилом. Начин на који друштво ствара рат одражава начин на који ствара богатство (бољитак). Почевши од самог открића пољопривреде, свака еволуција у систему стварања богатства покренула је одговарајућу еволуцију у систему рата. Због тога, у мери у којој се појављује нова информациона економија, то ће са собом донети паралелну еволуцију у рату. У времену информационих технологија, информације су централни ресурс за производњу богатства и моћ, а нови рат је неизбежан израстак основних промена у начи-

ну економске производње. Нове ратне технологије омогућавају контролу бојног поља на начин који није био могућ у претходним периодима, тако да се темпо битке може оркестрирати и ратови добити без великих губитака људских живота.

Еволуција ратовања не може се постићи само новим платформама, прецизном и разарајућом муницијом и информационим системима. Ови неопходни, али недовољни, предуслови морају бити подржани од стране важног скупа нематеријалних средстава који су дефинисали ратне резултате од времена Александра Великог - наиме, јасноћи циљева подржаних стручним знањем и смелостима у извршењу. У такозваној „ратној еволуцији“, превише пажње посвећено је технолошкој „магији“ на рачун организационих, концептуалних и других људских предуслова потребних за претварање „магије“ из „беживотног“ хардвера у борбене исходе. Ипак, реалност рата је да она никада није чиста или без крви. Чак, и у доба компјутерски вођеног оружја и свемирске технологије, рат је и даље бруталан и крвав подухват, у коме се политички циљеви постижу путем намерног наношења великих људских патњи.

Глобализација рата

Глобално друштво прелази из модерног у пост-модерно доба. Ово је процес који је у току већ неколико деценија и резултат је широког спектра економских, културних, друштвених и политичких промена које уздижу значење државе и нације. Како се ово одвија, тако ће се одражавати и на карактер рата. У неким деловима света држава намерно преноси надлежности, укључујући и оне војне, на приватне власти и предузећа. У другим областима, ове надлежности одузимају се од државе од стране других политичких актера. Истовремено, глобализација је ослабила националне облике идентитета који су доминирали међународним односима у протекла два столећа, и поново оживљавају ранији облици политичког идентитета и организације, баш као што су религиозне, етничке и припадности клановима.

Категорија нових ратова настала је од средине осамдесетих година 20. века. Покретачка снага ових савремених ратова је глобализација, контрадикторни процес који укључује интеграцију и фрагментацију, хомогенизацију и диверсификацију, глобализацију и локализацију. Ови сукоби се често заснивају на распаду држава и накнадним борбама за контролу државе од стране супротстављених група, које истовремено покушавају да наметну сопствену дефиницију националног идентитета државе и њене популације. Као што су ранији ратови повезани са појавом и стварањем држава, нови ратови су повезани са распадом и колапсом држава, а велики притисак на такве државе долази од ефеката глобализације на међународни систем. У протеклој деценији, 95% оружаних сукоба се одиграло у државама, а не између њих.

Велика улога медија је једна од карактеристика ове еволуције. Медији су постали много важнији у смислу обликовања⁷ или чак конструисања разумевања одређених ратова. Рат медијима је учинио рат транспарентнијим. Свака страна сада настоји, у великом обиму, да манипулише медијским сликама конфликта, а новинар се ефикасно трансформисао од посматрача у активног учесника, суочавајући се са

⁷ Борба се често не добија силом, него вољом.

већином истих опасности као и војници, помажући у обликовању рата кроз своје извештавање.⁸ Баш као што су модерност и њени ратови засновани на начину производње, тако постмодерност и њени ратови одражавају начин информисања.

Још један постмодерни развој је повећање „приватизације“ рата. Током протекле деценије, све више држава је уговарало кључне војне послове са приватним корпорацијама. Приватне војне компаније продају широк спектар услуга везаних за рат државама. Стотине оваквих компанија послују у више од 50 земаља од краја Хладног рата. Раст приватних војних корпорација одражава шири глобални тренд приватизације јавних средстава и услуга. Путем пружања обуке и опреме, приватне војне корпорације утицале су на резултате неколико ратова, укључујући оне у Анголи, Хрватској, Етиопији и Сијера Леонеу, а оне су играле значајну улогу у инвазији на Ирак од стране САД 2003. године.⁹

Током 20. века је дошло до наступања тоталног рата, који је укључивао потпуну мобилизацију људских, економских и војних ресурса државе у тежњи за остваривањем победе и који је препознао само неколико моралних ограничења у погледу тога ко би могао бити жртва, уколико ће његово уништење довести ближе победи. Ефекти Индустијске револуције, заједно са појавом популарне демократије и модерне бирократије, повезали су се са „национализовањем“ рата, како би укључили читаво друштво. Ова појава се може назвати и „хиперболични рат“, где растућа величина и интензитет рата утичу на притисак индустријског и технолошког напретка.

Приметно је да је Други светски рат окончан нуклеарним нападом на Јапан, али нуклеарно оружје никада није било коришћено у каснијим сукобима. Моћан нуклеарни табу против употребе нуклеарног оружја развио се у глобалном систему. Ово је значајан напредак. Због својих дугих домета и широко распрострањених ефеката, нуклеарни арсенали великих сила су примери војне глобализације, а то се одразило и на ширење употребе нуклеарне енергије. Па ипак, парадоксално, ово најмоћније оружје до данас није имало вредност за своје власнике као инструмент ратовања, поред његове одвраћајуће улоге. Ово је, заузврат, нагласило корисност и конвенционалних и неконвенционалних ратних способности.

Бруталност и етничко чишћење, карактеристични за многе савремене ратове, не само да нису историјске приче, него су на много начина варијанта истог тотализирајућег менталитета који је доминирао у Западним ратовима током доба модерности. У савременом Западном међурдржавном рату воде се ратови на ивици егзистенције свих; цела популација се мобилише у сврху масовног убијања у име животног опстанка; масакри су попримили виталну важност. *Martin Shaw* користи израз „дегенерисани ратови“ како би ухватио континуитет савремених ратова са геноцидним тоталним ратовима 20. века. Утицај глобализације је видљив у многим новим ратовима. Глобално присуство у овим ратовима може укључити међународне новинаре, плаћенике и војне саветнике, добровољце из дијаспоре и међународне невладине организације.

⁸ Отуда, и новинари постају легитимни циљеви у савременом рату.

⁹ У Југославији није вођен грађански (енг. *civil war*), него унутардржавни (енг. *interstate war*). То је био класичан посреднички (енг. *proxy*) рат САД. Конкретно, циљ САД пре почетка рата са СРЈ, на пример, био је да направе своју базу „Бондстил“ на Косову и Метохији и да смене актуелни режим и успоставе свој поданички. Рат је званично почео 24.03.1999. године, а завршио се 05.10.2000. године, тзв. „Петоктобарском (плишаном) револуцијом“ и задовољењем оба циља, без изгубљених живота грађана САД. Односно, савршен стари рат, у новој, измењеној форми.

Ново лице старог рата

Нови ратови се јављају у ситуацијама када економија државе стоји изузетно лоше или чак прети колапсом, тако да порески приходи и снага државе драматично опадају, што доводи до повећања корупције и криминалитета. Како држава губи контролу, приступ оружју и способност да се прибегне насиљу све више се приватизују, а паравојне групе почињу да наступају, организовани криминал расте као и колапс политичких легитимитета. Један од ефеката ових догађаја јесте да традиционална разлика између војника и цивила постаје замагљена или потпуно нестаје. Међутим, истовремено, нови ратови се често некарактерису конвенционалним сукобима између супротстављених војника, већ употребом насиља од стране војске против ненаоружаног цивилног становништва, било да „етнички очисти“ подручје или да заштити економске и људске ресурсе.

Важна карактеристика тих сукоба је да се борци фокусирају на питања идентитета, која се виде као резултат притисака које је произвела глобализација. У пост-модерном свету дошло је до разбијања традиционалних подела на основу класе и идеологије, и већи нагласак је на идентитету и култури. У мери, у којој је рат наставак политике, дакле, рат све више погађа питање културе и идентитета.

Релација између идентитета и рата, такође се помера, у смислу пола и старости бораца. „Феминизација“ рата је порасла, зато што су жене почеле да играју све видљивије и важне улоге: од помоћних у касном модерном периоду, па до учесника директних линија фронта у постмодерном периоду; од униформисаног војног особља до женских бомбаша самоубица. Али, рат је био „феминизован“ и у мрачнијем смислу. Већина насиља у новим ратовима усмерена је против жена. Геноцид у Руанди 1994. године такође је забележио више од 250.000 силовања.

Деца су такође постала видљивија као учесници, а не не-борци, у рату. У грађанском рату у Сијера Леонеу, скоро 70% бораца било је старости испод 18 година. Деца се боре у око 75% данашњих оружаних сукоба и чине до 10% наоружаних бораца. Скоро 33% оружаних снага које користе децу војнике, ангажују и девојчице у својим редовима. Коришћење деце војника олакшава чињеница да у новим ратовима доминира употреба лаког оружја, довољно малог и лаганог да би га користили млади и деца.

Невладина димензија савременог рата је упечатљива и описивање таквих сукоба као „унутрашњих“ или „унутар државних“ је погрешно, зато што борци често не покушавају да наметну политичку власт у традиционалном смислу. Унутардржавне претње¹⁰ не изазивају потпуну мобилизацију државних, војних и других ресурса на начин на који би се одразила претња ратом између држава. Због тога што се често замагљују политичке и војне претње, теже је супротставити се традиционалним стратешким приступом државе.

Претпоставка да је „рат“ нешто шта се одвија између држава заснива се на прихватању државног система Вестфалског државног споразума као норме по којој је рат оружани сукоб између супротстављених држава, у којем се боре униформисани, организовани мушкарци. Они су ограничени формалним актима, укључујући: ратне декларације, законе неутралности и мировне уговоре. Како се државни систем развија у одговору на постмодернизам и глобализацију, може се очекивати да се развијају и типични облици ратовања. Стога, није изненађујуће шта аналитичари говоре о „пост-вестфалском рату“. Унутардржавне карактеристике многих ратова су

¹⁰ Слабљење функција система, или стварање под-држава, односно неконтролисаних делова територије.

истакнуте, јер се све више воде од стране милиција, паравојних снага, плаћеника, криминалних банди, приватних фирми за обезбеђење и племенских група, тако да је монопол државе на насиље све више угрожен и споља и изнутра. Ово је запажено у сукобима попут оних у Демократској Републици Конго, Судану и Босни и Херцеговини. „Паравојне јединице“ укључују наоружану полицију, граничаре, снаге унутрашње безбедности, војне јединице, милицију и приватизоване војске. Најчешће су више наоружане него полицијске снаге, али мање опремљене од регуларних војних оружаних снага. Због овога, могу се брзо мобилисати, опремити и обучити, чинећи своју улогу посебно значајном у недавним сукобима.

Ове сложене везе између нетрадиционалних актера нису ограничене на побуњенике или криминалне банде. Због распрострањености хуманитарних интервенција и уверења да економски развој делује као фактор одвраћања од рата; организације помоћи, агенције УН, оружане снаге и приватне фирме за безбедност све више се повезују на подручјима попут Балкана, Африке и Блиског истока. Узроци унутрашњег сукоба често се односе на сиромаштво и неразвијеност, тако да се питања сиромаштва, стабилности, развоја и мира све више посматрају као повезана у свеобухватном обрасцу несигурности. То је значило већу спремност развијених држава да рат виде на више начина као питање недовољног развоја и политичке несигурности, те присуство такве социјалне и економске несигурности као самог по себи оправдања за ратне интервенције, или као што је *Ulrich Beck* назвао новим „војним хуманизмом“.

Многе од карактеристика нових ратова нису нове у смислу да су биле уобичајене у ранијим историјским периодима - етнички и верски ратови, на пример, или сукоби који су спроведени са великом бруталношћу. Насиље и пљачка су карактеристике већине ратова у историји. Конфликти са ниским интензитетом су, у ствари, били најчешћи облик оружаног сукоба од краја 50-их година 20. века. Међутим, може се тврдити да су иницијатори „нових ратова“ оснажени новим условима глобализације који су ослабили државе и створили паралелне економије и приватизовану безбедност. Такви сукоби се најчешће јављају у пропалим државама, земљама у којима је влада изгубила контролу над значајним деловима националне територије и недостају јој ресурси за поновно успостављање контроле. *Steven Metz* је назвао земље које спадају у ову категорију - „земљама трећег света“, односно „трећег нивоа“ стања глобалног политичког система.

Steven Metz групише светске државе на три „нивоа“ у циљу предвиђања могућих облика сукоба. Државе првог нивоа су оне које имају ефикасне економије и функционалне политичке системе и показују висок степен унутрашње стабилности и међународног наступања у складу са законима. Демократије Северноатлантског региона су типичне за ову групу. Државе другог нивоа показују периодичну нестабилност и могу имати подручја на својој територији на којима влада не остварује унутрашњи суверенитет. Међутим, овакве државе нису у опасности од колапса. Трећи ниво чине државе које су обележене кризом, где постоје значајне области у којима је централна влада изгубила контролу, а невладине оружане снаге испољиле деловање. У таквим областима „ратни лидери“ или друге групе, не врше потпуну контролу над областима у којима доминирају, нити доприносе стабилности земље као целине, што је из тог разлога у суштини неповољно. Рат, у таквим областима, ће најчешће укључити групе припадника који се боре за личну славу лидера, богатство, ресурсе, земљу, етничку сигурност и хомогеност или чак освету за стварну или перципирану неправду. Такви сукоби могу укључивати групе које представљају различите етничке или друштвене

катеорије и „борбе ће вероватно бити испољене са ниско-технолошким оружјем, али ће се одвијати са таквим интензитетом да ће стопе страдања бити можда и веће него у конвенционалном рату, посебно међу цивилима захваћеним борбама“.¹¹

Ова слабост државе чини значајну разлику у економској потпори „нових ратова“ у поређењу са њиховим „модерним“ претходницима. Нове ратне економије су децентрализоване и веома се ослањају на спољну помоћ. Учествовање у рату од стране опште популације је најчешће мало. Незапосленост је генерално велика, пружајући извор регрута жељних стицања профита. Стога, борбене јединице се финансирају кроз пљачке и црно тржиште, или путем спољне помоћи, а не кроз државно опорезивање као у „старим“ ратовима. Криминалне активности: као што је узимање талаца, трговина оружјем, дрогама и људима и прање новца користе се и за подршку ратним напорима.

Ово спајање регионалне ратне зоне са међународним криминалним мрежама производи оно шта *Herfried Munkler* назива „отвореном ратном економијом“ подстакнутом утицајима глобализације. Када страна помоћ достигне зону сукоба, крађа или изнуђивање помоћи такође ће финансирати борбе. Глобализација такође значи да борци не производе сопствено оружје, што је било типично за модеран рат, али га стичу директно или индиректно, путем посредника на глобалном тржишту оружја, или кроз распад државних структура, као што је то био случај у Молдавији и Чеченији. За неке истраживаче, економска рационалност, а не политика, је оно шта покреће нове ратове, тако да је рат постао наставак економије другим средствима. То је стремљење личном богатству, а не политичкој моћи, што је и мотивација бораца. У неким конфликтима, стога је рат постао више циљ него средство.

Закључак

Рат је одувек био централна карактеристика људске историје. Међутим, рат у савременој социолошкој ери и технолошкој сфери, није увек лако дефинисати. Рат је брутални облик политике. Ипак, од краја Хладног рата, и учесталост разарања и бројност жртава рата показали су оштар пад. Рат између великих сила, посебно је постао изузетно мала могућност, за разлику од претходних периода. Промене у међународном систему могу, и мењају, карактер рата.

На савремени рат утиче глобализација. Глобализација представља слабљење институција и традиција. Рат може бити моћан катализатор промена. Искусствено, од како се у последњој деценији 20. века изједначио број грађанских и међудржавних ратова, постаје јасно да је почетак 21. века обележио период у којем више претњи по безбедност државе, односно друштва, долази изнутра. Прешло се са оружја за изазивање масовних уништења на изазивање масовних нередра. Некада су циљеви били оружаном угрожавање војних циљева, а сада неоружано угрожавање цивилних структура.

Драматичан технолошки напредак значи да еволуција у рату може бити у току.¹² Неколико држава тренутно поседује такву технологију. Информационо доба се све

¹¹ Snyder C. and Malik J. J. (1999). „Developments in Modern Warfare“ in Snyder C. *Contemporary Security and Strategy*. London: Macmillan, str. 204.

¹² Хибридни рат је еволутивни облик, као што је и хибридни суд, попут Међународног трибунала у Хагу или Специјалног суда у Приштини. Хибридни, односно еволутивни облици се јављају као етапа прилагођавања ради опстајања. Постаје јасно да се Хладни рат – загрева...

више одражава у информационом рату. Противници са мало, или нимало, приступа еволуционој војној технологији вероватно ће користити асиметричну борбу за вођење рата по сопственим условима.

Крај Хладног рата није значајно променио доминантне обрасце вођења рата који су актуелни последњих педесет година. Нови облици сукоба су углавном не нови као такви, али су од краја Хладног рата добили више пажње светског Запада. Иако их често карактерише велика бруталност, одсуство тешког наоружања и подршке суперсила значи да су нивои жртава знатно нижи него током периода Хладног рата. Нове технологије имају драматичан потенцијал, али су до сада имале мали утицај изузев операција САД. Док је рат мање уобичајен и мање смртоносан него у периоду Хладног рата, он ипак остаје бруталан и нехуман начин вођења политике у форми ратовања који је тренутно најчешће директно повезан са глобализованом међународном економијом.

Само јака друштва могу успешно водити рат, било нападни или одбрамбени, док само вешта дипломатија може спречити рат, а лоша га започети. Еволуција друштва се одражава на рат, исто као што се и еволуција рата одражава на друштво: појава нација довела је до рата заснованог на национализму, односно фашизму (друштво у којем једна нација сматра да има право да влада над другом); раст популације је проузроковао масовност ратова и увећање губитака у људским животима; религија до културолошких сукоба, а научни напредак је довео до нових форми рата и развој технологије до нових ратних техника и тактика.

Рат захтева високо организована друштва. Нови ратови, након пропадања државе, често су више конфликти због идентитета, него због територије. Нови ратови заправо прате образац ратовања који је типичан од краја 1950-их, а такви сукоби се најчешће јављају у земљама у којима недостаје адекватан степен и брзина развоја и постоји значајна економска нестабилност. Рат „пушта клице“, укоренењу се, у пукотинама друштвених система. Рат остаје и опстаје као друштвена константа, а природа рата остаје константна, али саму форму одражава посебност историјског периода и социолошко-технолошко окружење у којем се то дешава.

Литература

- [1] Bull, H. (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: Macmillan.
- [2] Fukuyama, F. (2004). *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology revolution*. London: Picador.
- [3] Foucault, M. (1996). *Life struggles*.
- [4] Singer, J. D. and Small, M. (1972). *The Wages of War, 1816-1965: A Statistical Handbook*. New York: John Wiley.
- [5] Snyder C. and Malik J. J. (1999). „Developments in Modern Warfare” in Snyder C. *Contemporary Security and Strategy*. London: Macmillan.
- [6] Thucydides. *History of the Peloponnesian War*. Book IV.
- [7] Wright, Q. (1968). „War: the study of war“ u: *International Encyclopedia of Social Sciences*.

МОТИВАЦИЈА ПРОФЕСИОНАЛНИХ ПРИПАДНИКА ВС У ОДНОСУ НА НОВЧАНА ПРИМАЊА

Марија Лукић и Тамара Гајић
Војска Србије

Рад са људима кроз ефикасну комуникацију и адекватну мотивацију запослених, као и руковођење путем власти, моћи, ауторитета, одговорности, утицаја представља данас велики изазов за све менаџере, а посебно за оне који се баве пословима управљања људским ресурсима у једној организацији. Не треба занемарити чињеницу да успех једне организације, па и војне, зависи у великој мери од способности и мотивисаности запослених у њој. Мотивација је та која задржава запослене на раду у организацији, односно она одржава активност у зацртаном смеру.

Предмет истраживања овог рада јесу новчана примања професионалних припадника Војске Србије по категорији кадра, и утицај потрошачке корпе, како минималне тако и просечне, на просечне плате професионалних припадника Војске Србије. Да ли просечна плата професионалних припадника ВС може да задовољи минималну и просечну потрошачку корпу, и шта је то што поред плате може утицати на мотивацију запослених и тиме зауставити осипање кадрова?

Кључне речи: *мотивисање, плата, минимална потрошачка корпа, просечна потрошачка корпа, запослени, Војска Србије*

„Не губите енергију да грешку „покријете“. Учите из својих грешака и прихватите се новог изазова. У реду је погрешити. Ако не грешите, не напредујете“.

Стенли Џад

Увод

Мотивација за рад у подручју менаџмента људских ресурса представља веома доминантан проблем и најбитнији задатак. Менаџмент људских ресурса да би успешно управљао људским ресурсима, треба да изради комплетан план мотивације (како правилно наградити запосленог, како развити план мотивације који ће их поред тога што ће их задржати у организацији подстицати да дају веће радне доприносе на свом радном месту?). Сама мотивација се може дефинисати као процес где се употребљавају разне методе и подстицаји, као

и одређене радње, како би се подстакле али и у исто време усмерила одређена понашања радника, појачала њихова продуктивност у току процеса рада, и на тај начин остварили циљеви организације. Потребно је имати у виду да човек колико год да ради, никада неће моћи радом да задовољи све своје потребе, па чак и када за свој рад добије максималну надокнаду. Он радећи и задовољавајући своје потребе, иницира све већи и нови низ потреба. Човек је задовољан када увиди да је његов уложен труд на послу примећен. Највреднији ресурс једне организације представљају људи и потребно је задржати их на својим радним местима, привући нове запослене а у томе кључну улогу има менаџмент људских ресурса.

Појам мотивације

„Када мотивишете људе, неопходно је да ангажујете њихове мисли и емоције. Ја мотивишем људе, надам се, кроз пример и можда узбуђење, тако што дајем продуктивне идеје како би се и они осећали укључени“.

Rupert Murdoch

Мотивација запослених је кључни фактор остваривања циљева организације. Она ствара радно окружење, у коме се уз стручан кадар и добре међуљудске односе огледа успех једне организације.

Менаџери имају кључну улогу у осмишљавању капацитета „како мотивисати запосленог на радном месту“, ради остваривања што бољих резултата. Сваки запослени је индивидуа за себе а задатак менаџмента људских ресурса јесте да препозна ту индивидуалност у сваком запосленом. Неке мотивише новац, неке сигурност посла, неке добар колектив а неке напредовање у каријери. Пословање организације треба да буде тако организовано да задржи своје запослене на својим радним местима, и да заинтересује нове. Незадовољством запосленог утиче се на смањивање ефикасности и ангажованости на радном месту што узрокује губитак клијена-ва, времена, квалитета производа и услуга.

Са друге стране мотивација припадника ВС је јако битна за ефикасно функционисање система одбране. Да би се то постигло неопходно је постојање комуникације и сарадње између надређених и подређених. На тај начин се постиже квалитетније и ефикасније извршавање постављених задатака, па самим тим се повећава оперативна способност јединице.

Сам појам мотивације се може дефинисати као степен у којем се упоран труд усмерава у правцу остварења циља. Она покреће човека да се залаже за постизање виших циљева, да се лично и професионално развија и усавршава и да тежи ка новим постигнућима.¹

¹ Мартиновић, М., Танасковић, З., *Менаџмент људских ресурса*, Висока пословно – техничка школа струковних студија, Ужице, 2014.

Технике и механизми мотивације за рад

Оне се заснивају на:

1. материјалним компензацијама,
2. нематеријалним компензацијама.

У оквиру политике и праксе сваке организације истичу се напредовање, плате, признања и друге материјалне компензације које су усмерене на побољшање материјалног положаја запослених. Менаџер приликом осмишљавања мотивационог система мора да води рачуна да награди тимски рад, уколико доводи до жељених резултата, али и да редукује и снизи плату приликом остваривања лоших пословних резултата.

Како би систем подстицања запослених дао жељене резултате неопходно је да буде праведан, једноставан, остварљив, мерљив и специфичан. Да би се постигли организацијски циљеви неопходно је применити више механизма мотивације за рад. Осим материјалних издвајају се и нематеријалне компензације које стављају акценат на:²

1. дизајнирање посла – обликовање посла на прави начин смањује монотонију, досаду и апатију запослених,
2. партиципација запослених – учешће у решавању проблема, доношење одлука,
3. овлашћење – запослени тиме има осећај одговорности јер му је указано поверење да управља послом, а то га додатно мотивише,
4. флексибилни облици радног времена – доводи до повећања продуктивности запосленог.

Са стране нематеријалних компензација, запослене мотивише напредовање по положају и по чину јер самим тим се повећава плата. Да би запослени могли да остваре напредовање у каријери неопходно је да им се пружи прилика да буду упућени на курсеве, семинаре како би се образовали у својој области и да у томе имају подршку својих надређених. Тиме се ствара квалитетан кадар, смањују се застоји у обављању посла, запослени има стимуланс да надограђује своје знање и да развија нове идеје, а то све позитивно утиче на функционисање организације.

Преглед просечне плате професионалних припадника Војске Србије

Табела 1 – Просечне плате за јул 2018. године у МО и ВС³

Чин	просечна плата
генерал	158.307,00
пуковник	107.614,00
потпуковник	88.647,00
мајор	74.036,00
капетан	63.587,00
поручник	58.088,00
потпоручник	55.233,00

² Лојић, Р., Игов, Д., Канкараш, М., *Планирање људских ресурса*, Војноиздавачки завод, Београд, 2011.

³ Подаци о платама и зарадама професионалних припадника Војске Србије и запослених у Министарству одбране, www.mod.gov.rs (2018-10-28).

Чин	просечна плата
заставник	55.203,00
старији водник прве класе	51.206,00
водник	45.045,00
млађи водник	41.577,00
десетар	39.854,00
разводник	38.104,00

На приказаној табели можемо видети како се крећу плате професионалних припадника Војске Србије. Ако упоредимо највишу и најнижу просечну плату запослених можемо видети да је плата генерала око 4 пута већа од плате разводника. Посматрајући повећање плата по чину можемо видети да се знатније разлике у повећању плате уочавају тек од чина капетана па навише. На пример ако гледамо категорију потпоручник – поручник можемо видети да је плата повећана за око 3.000,00 динара, док у категорији капетан – мајор повећање је уочљиво и износи око 10.000,00 динара што је око три пута веће од категорије потпоручник – поручник. Тиме ова разлика у плати утиче на запослене да теже ка повећању чина, и положаја а да би то могли да остваре потребно је да задовоље услове за стицање вишег чина и бољег положаја, а један од услова јесте стално усавршавање, затим одлична службена оцена, залагање и истицање у раду. Развој каријере официра и подофицира реализује се унапређивањем у више чинове и постављањем на више дужности у систему одбране.

Утицај потрошачке корпе на просечене плате запослених у МО и ВС

Табела 2 – Куповна моћ становништва – потрошачка корпа⁴

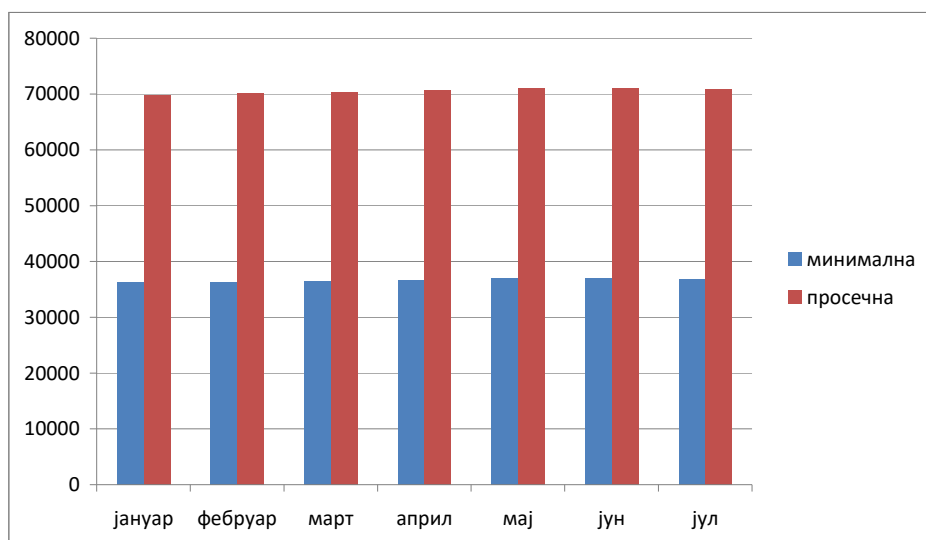
месец	просечна потрошачка корпа	минимална потрошачка корпа
јануар	69.896,99	36.214,22
фебруар	70.169,50	36.357,94
март	70.292,73	36.419,00
април	70.668,55	36.637,79
мај	71.019,39	36.993,06
јун	71.092,19	36.981,97
јул	70.957,52	36.813,41

Просечна потрошачка корпа представља потрошњу производа и услуга личне потрошње просечног домаћинства. Минимална потрошачка корпа се односи на потрошњу домаћинства, која обезбеђује одржавање живота и радног капацитета чланова домаћинства.

⁴ Министарство трговине, туризма и телекомуникација, куповна моћ становништва – потрошачка корпа, <http://mtt.gov.rs/download/KUPOVNA%20MOC,%20JUL%202018.pdf> (2018-10-28),

Потрошња домаћинства је дефинисана као сума издатака за храну и осталих текућих издатака која укључује купљене производе, сопствену производњу и поклоне. Основне компоненте потрошачке корпе према СОICOP класификацији личне потрошње према намени су:⁵

1. потрошња хране и безалкохолних пића,
2. потрошња алкохола и дувана,
3. издаци за одећу и обућу,
4. издаци за становање, воду, струју, гас и друга горива,
5. издаци за покућство и рутинско одржавање стана,
6. издаци за здравство,
7. издаци за транспорт,
8. издаци за поштанске услуге и комуникације,
9. издаци за рекреацију и културу,
10. издаци за образовање,
11. за ресторани и хотеле,
12. издаци за остала добра и услуге.

Дијаграм 1 – Приказ минималне и просечне потрошачке корпе⁶

На датом дијаграму приказан је благ прогресивни раст минималне и просечне потрошачке корпе. Примећује се да је просечна потрошачка корпа приближно два пута већа од минималне потрошачке корпе. На основу података које је приказало

⁵ Министарство трговине, туризма и телекомуникација, куповна моћ становништва – потрошачка корпа, <http://mtt.gov.rs/download/KUPOVNA%20MOC,%20JUL%202018.pdf> (2018-10-28).

⁶ Министарство трговине, туризма и телекомуникација, куповна моћ становништва потрошачка корпа, <http://mtt.gov.rs/download/KUPOVNA%20MOC,%20JUL%202018.pdf> (2018-10-28).

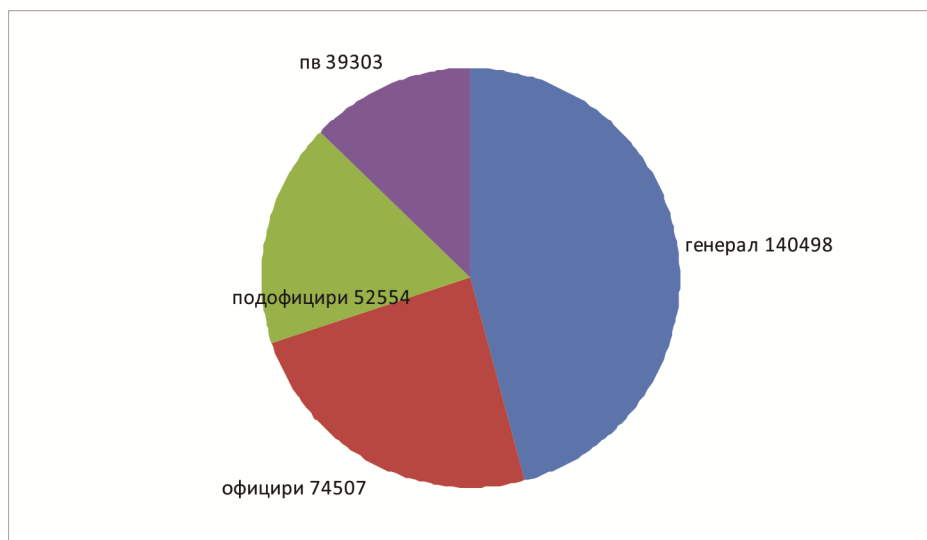
на сајту Министарство трговине, туризма и телекомуникација, просечна месечна зарада у Републици Србији у јулу 2018. године износила је 49.202,00 динара. На основу овог податка можемо приметити да се са овом зарадом може задовољити минимална потрошачка корпа, али просечна потрошачка корпа никако не може. Ако узмемо податак из јула 2018. године, просечна потрошачка корпа износила је 70.957,52 динара што је тешко задовољити са просечном месечном зарадом. Подаци показују да би се задовољила просечна потрошачка корпа неопходна је 1,44 просечна месечна зарада у РС.

Табела 3 – Упоредни преглед потрошачке корпе⁷

	просечна корпа	%	минимална корпа	%
храна и безалкохолна пића	26.968,28	38,01	16.433,09	44,64
алкохолна пића и дуван	6.206,48	8,75	2.939,45	7,98
одећа и обућа	3.079,78	4,34	1.193,97	3,24
становање, вода, струја, гас	14.158,39	19,95	7.121,57	19,35
намештај, опремање домаћинства	3.034,25	4,28	1.590,52	4,32
здравство	2.526,11	3,56	1.380,65	3,75
транспорт	5.764,39	8,12	2.330,54	6,33
комуникације	1.858,69	2,62	879,53	2,39
рекреација и култура	3.754,16	5,29	1.274,95	3,46
образовање	475,16	0,67	123,90	0,34
ресторани и хотели	820,19	1,16	273,69	0,74
остала добра и услуге	2.311,64	3,26	1.271,55	3,45
вредност корпе – укупно	70.957,52	100,00	36.813,41	100,00

Посматрајући табелу бр. 3 највише новчаних средстава се издваја за категорију: храна и безалкохолна пића и то 38,01% просечне, односно 44,64% минималне потрошачке корпе. Најмање новчаних средстава се издваја за категорију: образовање и то само 0,67% просечне, односно 0,34% минималне потрошачке корпе. Ови подаци показују да је тешко једном домаћинству да задовољи све потребе, и због овакве ситуације грађани су принуђени да се задужеју како би могли да задовоље основне животне потребе, да децу ишколују, плате рачуне за воду, струју, комуналне услуге. Задуживањем они само тренутно успевају да задовоље своје потребе али у наредном периоду су принуђени да та позајмљена средства врате и тиме опет долазе на проблем „пуке егзистенције“.

⁷ Министарство трговине, туризма и телекомуникација, куповна моћ становништва – потрошачка корпа, <http://mtt.gov.rs/download/KUPOVNA%20MOC,%20JUL%202018.pdf> (2018-10-28).

Слика 1 – Приказ просечне плате професионалних војних лица у јулу 2018. године⁸

Из датог дијаграма видимо да професионални војници имају толику плату да једва могу да задовоље минималну потрошачку корпу, а просечну корпу не могу ни да достигну. Ова категорија лица има толико новчаних средстава да може да покрије куповину хране, безалкохолних пића и да делом плати приспеле месечне рачуне, а за здравство, образовање, превоз и друге категорије једва да може нешто да издвоји. Ту се јавља проблем како ишколовати децу, купити књиге, одећу, обућу, прибор за школу? То све утиче на задовољство запослених својим послом. Како би се смањило одлив овог кадра потребно је стимулисати запослене на пример увођењем одређених бенефиција за куповину књига и школског прибора, одеће, обуће – на пример: попусти приликом куповине у одређеним продавницама за припаднике ВС, новчана помоћ за децу. Друга категорија – подофицири могу да задовоље минималну потрошачку корпу али просечну корпу не могу ни да достигну. Док категорија официри и генерали када се погледа њихова просечна плата, они задовољавају обе потрошачке корпе, само што официри имају толико новца довољно да задовоље просечну потрошачку корпу, док категорија генерала може задовољити око две просечне потрошачке корпе. Ако у обзир узмемо просечну нето зараду без пореза и доприноса у Републици Србији која је у јулу 2018. године износила 49.202,00 динара⁹, видимо да категорија професионалних војника има далеко мању зараду од просечне нето зараде без пореза и доприно-

⁸ Подаци о платама и зарадама професионалних припадника Војске Србије и запослених у Министарству одбране, www.mod.gov.rs (2018-10-28).

⁹ Републички завод за статистику, <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20181260.pdf> (2018-10-29).

са у РС. Посебну пажњу треба посветити категорији професионалних војника. У циљу задржавања ове категорије запослених у ВС потребно је пружити им прилику да се стручно усавршавају и да дођу у категорију подофицира јер тиме добијају стимулацију да се залажу, стичу нова знања, а самим тим осећају знатно повећање у заради, и остварују могућност на накнаду дела трошкова за закуп стана, што у категорији професионалних војника нису имали, и посао добијају на неодређено време. Потребно је напоменути да развој каријере професионалних војника почиње пријемом у службу на одређено време. Током каријере професионалним војницима омогућава се напредовање на војничким дужностима, при чему могу бити унапређивани у војничке чинове.

Сам појам „каријера“ може се дефинисати као развој појединца у учењу и раду током живота, а одговорност за каријеру је на појединцу, иако организација може имати кључну улогу у пружању помоћи и подршке.¹⁰

Ово нам говори да је једна од најзначајнијих функција управљања људским ресурсима образовање и стручно усавршавање запослених.

Систем потпуне награде

Снажан мотив сваког запосленог представљају новчане награде. Међутим запослени могу бити мотивисани похвалама, признањима, унапређењима, пружањем могућности да остваре нешто значајно за себе. Она је потребан, али није и довољан услов мотивације јер је плата оно што се подразумева да припада сваком појединцу за обављен посао. Постоје примери који показују како одлуке о платама треба уклопити у одлуке о систему потпуних награда. Први пример карактерише се као давање овлашћења радницима. Ова овлашћења могу се сматрати као облик награде, а посматрају се у три димензије: као дозвола за одлучивање, као надзор и као самосталност спровођења одлука без утицаја топ менаџмента. Други пример се односи на подстицање запослених да своје послове учине занимљивим, и да им на тај начин посао не представља оптерећење. Трећи пример се односи на сигурност, а пре свега плате. Несигурна и неизвесна плата утиче на запослене негативно, они се осећају незадовољним, демотивисаним, а то даље утиче на одлазак запослених из предузећа, и њихово запослење у предузећима где су услови рада бољи.

Плата утиче на одлуку запослених у погледу промене радног места или државања на истом. Самим тим незадовољство платом може да буде кључан чинилац у протоку радне снаге, где изузетно ниска плата ствара осећај незадовољства.¹¹

¹⁰ Лојић, Р., Кулић, Ж., *Менаџмент људских ресурса*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009.

¹¹ Лукић, М., Трандафиловић С., *Импликације јединственог система плата у јавном сектору на плате професионалних припадника Војске Србије*, Дипломски рад, Београд, 2017.

Слика 2 – Преглед компоненти система потпуне награде¹²

Објашњење компоненти система потпуне награде на датој слици може се објаснити на следећи начин: Новчана примања или плата представља новчану награду за извршен рад. Погодности се могу представити примерима: годишњи одмори, здравствено осигурање, студијска путовања, школарине. Друштвена интеракција се односи на окружење на радном месту која пре свега треба имати одлике пријатељског окружења ради стварања што бољих услова рада. Сигурност изражава стабилно и сигурно радно место. Статус или признање јесте поштовање на послу. Разноврсност посла има за циљ да запослени стекне искуство у што већем броју сегмената. Количина посла се односи на оптималну количину посла предвиђену за дневно радно време, која одговара сваком просечном запосленом. Важност посла није ништа друго него вредност посла у друштвеном контексту. Ауторитет, надзор или самосталност јесте способност утицаја на друге људе, али и контрола над сопственом судбином. Повратне информације тј. систем повратне спреге представља примање информација у циљу побољшања радног учинка. Радни услови морају бити сигурни, без назнака опасности, а могућност развоја представља формалну и неформалну обуку за стицање знања, способности и вештина.

Закључак

Менаџмент људских ресурса представља стратегијски приступ управљања ресурсима једне организације. Улога и значај људских ресурса огледа се у томе да треба правилно организовати активности и ангажовати праву особу, на правом месту и у право време, како би се испунили циљеви једне организације.

¹² Milkovich, T., Newman, J., *Плаће и модели награђивања*, Masmedia, Београд, 2006.

Највреднији ресурси једне организације јесу људи, и на њих треба усмерити посебну пажњу. Задовољан запослени је нешто чему свака организација тежи, јер се самим тим побољшава пословање једне организације. Запослени теже сигурном послу, редовним примањима, добрим међуљудским односима и адекватној награди за уложен труд и рад на радном месту, јер човек је задовољан када увиди да се његов труд и рад цени.

Посматрајући утицај потрошачке корпе на просечне плате запослених у МО и ВС увидели смо да категорија професионалних војника има толику плату да једва може да задовољи минималну потрошачку корпу у РС, а просечну потрошачку корпу не може уопште да достигне јер су јој за то потребне око две просечне плате. Такође категорија подофицира својом просечном платом може да задовољи само минималну потрошачку корпу, док категорија официра и генерала може задовољити обе потрошачке корпе. Овим треба обезбедити запосленима да се усавршавају, додатно школују како би били унапређени у више чинове и самим тим њихов статус би се побољшао. Акцентат треба ставити на усавршавање професионалних војника, јер они додатним курсевима могу прећи у категорију подофицира. Самим тим добијају посао на неодређено време односно сигуран посао а самим тим и већу плату. Овим се повећава мотивација професионалних припадника Војске Србије, јача се војна организација и побољшава функционисање исте.

Литература

[1] Лојић, Р., Игов, Д., Канкараш, М., *Планирање људских ресурса*, Војноиздавачки завод, Београд, 2011.

[2] Лојић, Р., Кулић, Ж., *Менаџмент људских ресурса*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009.

[3] Лукић, М., Трандафиловић С., *Импликације јединственог система плата у јавном сектору на плате професионалних припадника Војске Србије*, Дипломски рад, Београд, 2017.

[4] Мартиновић, М., Танасковић, З., *Менаџмент људских ресурса*, Висока пословно – техничка школа струковних студија, Ужице, 2014.

[5] Milikovich, T., Newman, J., *Плаће и модели награђивања*, Masmedia, Београд, 2006.

[6] *Министарство одбране – подаци о платама и зарадама професионалних припадника Војске Србије и запослених у Министарству одбране*, (2018-10-28).

[7] Министарство трговине, туризма и телекомуникација, куповна моћ становништва – потрошачка корпа, <http://mtt.gov.rs/download/KUPOVNA%20MOC.%20JUL%202018.pdf> (2018-10-28).

[8] Републички завод за статистику <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20181260.pdf> (2018-10-29).

АНАЛИЗА ПОСЛОВАЊА ДОБРОВОЉНИХ ПЕНЗИОНИХ ФОНДОВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Иван Пиљан*, Татјана Пиљан, Душан Цогољевић
Висока школа за пословну економију и предузетништво, Београд

Обезбеђивање пензија у пензијском систему Републике Србије суочава се са великим тешкоћама. Основни узрок ових тешкоћа је растући број пензионера у поређењу са бројем запослених из чијих се прихода сакупља новац неопходан за пензије. Ови проблеми, у свету, решавају се реформама пензијског система и увођењем пензијског система са три стуба у коме ће постојећи систем бити реформисан и претворен у први стуб, док ће се други и трећи стуб заснивати на пензијским фондovima. Пензијски фондови су институционални инвеститори који имају посебне одлике и начине инвестирања.

Предмет овог рада је анализа пословања пензијских фондова у Републици Србији. Дат је приказ стратегије и инструмената финансирања пензијских фондова у Републици Србији као и сви параметри пословања у претходних десет година.

Кључне речи: *пензија, пензијски систем, реформа пензијског система, пензијски фондови*

Добровољни пензијски фондови (ДПФ) и њихове стратегије инвестирања

У систему добровољног пензијског осигурања, учесници поседују своје индивидуалне пензијске рачуне на којима се воде уплате средстава доприноса која се инвестирају а добит се приписује, нпр. квартално. Пензијска надокнада може се подићи најраније у 58. години старости (раније може само у случају ванредних трошкова лечења и трајне неспособности за рад), а најкасније у 70-ој години живота. Учесник сам бира износ доприноса који жели да уплати и може сваког тренутка да провери стање средстава на свом рачуну и најмање једном годишње добија и писмени извештај о износу акумулираних средстава на свом пензијском рачуну.

Пензијски фондови убрајају се у институционалне инвеститоре. Осим пензијских фондова, ту припадају и осигуравајуће организације, финансијске компаније и задужбине. Институционални инвеститори постали су значајни учесници на финансијском тржишту. Не само што је њихова улога неупоредиво израженија на овим тржиштима

* ivan.piljan@vspep.edu.rs

него што је улога индивидуалних инвеститора, већ њихова улога на овим тржиштима постаје све израженија и у односу на традиционалне инвеститоре. Тако је од почетка прошлог века учешће банака у укупној финансијској активи опало за више од половине, док су нетрадиционални финансијски посредници који почетком тог века углавном нису ни постојали, учествовали са 1/3 у укупној финансијској активи у САД у периоду од 1986. до 1990. године. Сами пензијски фондови почели су током протеклих деценија да заузимају све већи удео у укупној активи финансијских посредника. Тако су пензијски фондови у САД 1960. године учествовали у укупној активи финансијских посредника (у које се поред њих сврставају и осигуравајуће компаније, финансијске компаније, инвестициони фондови, депозитне институције-банке) са 10%, да би то учешће нарасло на 22.6% крајем 2002. године. Данас институционални инвеститори својим обимом пословања утичу на обрасце креирања и трговину финансијским инструментима. Специфична разлика институционалних инвеститора је у томе што они нису предмет монетарног регулисања, нити обезбеђују функцију плаћања, у томе што имају претежно фидуцијарну улогу (функцију поверења), као и у томе што преузимају ризике који не проистичу из нормалне економске активности, већ из околности које су везане за услове живота и природне услове.¹

Различити аутори на другачије начине врше класификацију пензијских фондова и називају их различитим именима. Сврха њиховог функционисања обухвата поред трансфера средстава од радника ка пензионерима и формирање одређеног нивоа резерви који би се могао пласирати на финансијском тржишту. Пракса њиховог функционисања показала је да они најчешће имају проблема и да обезбеде довољан износ средстава за текуће исплате пензија. Због тога, поједини аутори ове фондове и не сматрају пензијским фондовима. У сваком случају, њихова улога на финансијским тржиштима је неприметна.

Друга група фондова су фондови засновани на принципу капитализације. Они се деле у две групе. Први су фондови са утврђеним доприносима, где касније исплате пензија нису прецизно дефинисане већ зависе од успешности инвестирања уплаћених средстава. Инвестициони и ризик инфлације сноси сам запослени, али не губи акумулисана средства ако напусти своје предузеће. Друга група су фондови са утврђеним исплатама. Запослени не сноси инвестициони ризик, али сноси ризик губитка пензије ако напусти предузеће или послодавац банкротира или на други начин злоупотреби фондове. Може се уочити тенденција преласка из програма дефинисаних исплата ка програмима дефинисаних доприноса из истих разлога због којих долази до преноса из државних пензијских програма на пословне програме пензијских фондова.

У погледу композиције активе, пензијски фондови воде рачуна о висини приноса, степену ризика, диверсификацији пласмана и својој ликвидности. Осим ових пословних принципа, у вези са пласманом средстава, пензијски фондови морају поштовати и ограничења које им поставља држава. Посебне погодности у погледу трошкова приликом пласмана својих средстава одликују пензијске фондове. То су, са једне стране, могућност да изврше пре композицију свог портфолија из прилива текућег новца сваког месеца, без потребе да за то продају вредносне папире који су већ у

¹ Станић, К., Алтипармаков, Н., Бајец, Ј., (2008), Транзициони трошак увођења обавезних приватних пензијских фондова, *Квартални мониторинг*, Универзитет у Београду Економски факултет, бр. 12, стр. 85-90.

њиховом власништву, чиме се смањују трансакциони трошкови. С друге стране, приликом куповине нових хартија од вредности, обично њиховог већег износа, управо услед куповине толике њихове вредности, трансакциони трошкови бивају нижи.

Постоје три инвестиционе стратегије које пензијски фондови могу да примењују.

Прва стратегија је стратегија примарно оријентисана на акције. Већи приноси акција у односу на обвезнице, дугорочни приноси акција који одговарају дугорочним обавезама пензијских фондова, већа очекивана корисност и ниже потребне уплате у фондове који првенствено инвестирају у акције, боља заштита од инфлације коју пружају акције у односу на обвезнице, као и чињеница да, с обзиром на то да вредност акције рефлектује будуће профите компанија, постоји очекивање да ће будући раст цена акција покривати будући раст надница и цена на дуги рок, разлочи су које присталице ове стратегије наглашавају, упркос већој краткорочној волатилности акција у односу на обвезнице.

Друга стратегија је стратегија оријентисана на обвезнице у корист чије примене се наводе аргументи да обвезнице, као финансијски инструменти који дају унапред одређени ток фиксног дохотка, више омогућавају остварење крајњег циља пензијских фондова да се подмире обавезе по основу будућих пензија, а уједно обезбеђују сигурније исплате, наглашавајући да није примарни циљ пословања пензијског фонда да се стекне вишак приноса. Проблеми, које би пензијском фонду који би ову стратегију примењивао могли нанети не антиципирани утицаји инфлације, могли би бити неутралисани инвестирањем у индексирани обвезнице. Не треба изгубити из вида да је за примену ове стратегије неопходно постојање развијеног тржишта дугорочних обвезница са роком доспећа преко 10 година.²

Трећа стратегија је мешовита стратегија која се налази на становишту да је најбољи диверсификовани инвестициони портфолио комбинован из разних облика актива у циљу тражења оптималног односа између ризика и приноса, при чему се не би инвестирало само у акције и обвезнице (као традиционалне облике пласмана), него и у алтернативне инвестиције (*private equity*, непокретности, хец фондове). Мерење својих перформанси пензијски фондови могу извршити према тржишним индексима или према својим базичним обавезама.

Постоји и низ могућности који се пред пензијским фондовима, када одлучују о томе како ће инвестирати, јављају или би се могле јавити. Примера ради, ту су преко гранична улагања која омогућавају да се путем диверсификације пласмана у иностранству постигне бољи профил ризика/приноса. Овде не треба заборавити законска ограничења, а ни ризике који се с тим у вези могу јавити, као ни ниво развијености тржишта капитала, ако су преко гранична улагања усмерена ка земљама у развоју. Могућност која би се тек могла појавити је преузимање модела клизеће структуре пласмана у акције и обвезнице у зависности од фазе животног циклуса појединаца, кога инвестициони фондови већ користе, а где би се у млађим годинама више инвестирало у ризичније пласмане (акције), а у каснијим годинама у обвезнице.

Посебна пажња посвећује се ризицима који могу настати као последица промене каматних стопа. Наиме, промена каматних стопа може довести до пада цене обвезница тј. може проузроковати капитални губитак за њихове власнике. Инвестирање које би пензијски фонд могао предузети куповином нових обвезница са већом камат-

² Исто.

ном стопом (реинвестирање) не значи нужно да ће настали капитални губитак бити у потпуности компензован. Период доспећа обавеза које пензијски фонд има најчешће се неће подударити са роковима доспећа тих обвезница, а могуће су и промене каматних стопа у супротном смеру. У вези са тим настаје ризик реинвестирања. Средство којим се пензијски фондови против овог ризика боре јесте имунизација портфолија. Имунизација портфолија може се остварити на један од три начина. Најпре ту је куповина обвезница које се отплаћују одједном, са периодом доспећа који је једнак периоду доспећа обавезе, затим формирање портфолија обвезница чије просечно трајање одговара просечном року доспећа обавеза и на крају, комбиновање портфолија обвезница и каматних фјучерса, где се приход од обвезница користи за реинвестирање у каматне фјучерсе, са роком доспећа који одговара року доспећа обавеза.

У вези са државном регулативом, може се констатовати да у САД и Великој Британији не постоје формални лимити за учешће акција, као и страних хартија од вредности у укупној алокацији актива пензијских фондова. У Немачкој је дозвољени лимит за акције 30%. Учешће страних актива је знатно веће код пензијских фондова у Великој Британији него у САД. Када се говори о пласманима пензијских фондова може се приметити разлика у структури пласмана пензионих фондова у појединим државама. Тако је у Великој Британији, САД, Холандији и Јапану високо учешће акција у укупним пласманима пензијских фондова (50-60%), док је учешће обвезница у активи пензијских фондова тих земаља 15-30%. Са друге стране, у Немачкој и Италији учешће обвезница је приближно 40-60%. Пласмани у Немачкој веома су специфични јер скоро да уопште нема пласмана у акције, али зато постоји високо учешће зајмова од 40%.

Финансијски инструменти с којим тргују ДПФ у Републици Србији

Ограничења улагања имовине фонда коју прописује српски закон о пензионим фондовима проистекао је из потребе да се заштите „плашљиви“ осигураници, обзиром на сва негативна искуства који су доживели током 90 тих година. Не чуди стога што нема ограничења после Другог светског рата већина средстава пензијских фондова држана је у виду државних обвезница, а мање од 1% у акцијама, данас је тај износ већи од 25%, улагања у државне обвезнице, али су ограничења присутна у код других инструмента и то све због диверсификације портфолија.³

Дозвољена су улагања у најквалитетније акције (до 30%) и обвезнице предузећа (до 20%). На домаћем тржишту то су акције са минималном тржишном капитализацијом 10 милиона евра у слободном промету и 80% радних дана трговања у последњих дванаест месеци (обухватају већину акција које су саставни део индекса *BELEX15*). На берзама у иностранству минимална тржишна капитализација акција је 500 милиона евра и то су акције котиране на берзама ЕУ, односно *OECD* земаља најмање две године.

Предвиђа се и улагање имовине фонда у хипотекарне обвезнице (до 30%) и муниципалне обвезнице (до 20%) кад се појаве на домаћем тржишту. Улагање у депозитне потврде које издају домаће и стране банке ограничено је на 20%. Улагање

³ Ерић, Д., (2003), *Финансијска тржишта и инструменти*, Чигоја Штампa, Београд, стр. 226.

имовине у новчане депозите код домаћих банака ограничено је на 5%, улагање у новчане депозите код страних банака није дозвољено.

Улагања у непокретности ограничена су на 5% појединачно, 15% укупно од вредности имовине фонда, непокретност мора бити уписана у јавне књиге, без права залогe и употребе над њима и осигурана од свих ризика.

ДФФ на финансијском тржишту Републике Србије

Дубиозе државних фондова су суморна прича, о којима сам у наставку више посветио пажњу. Овде чак не треба као институционалног инвеститора подразумевати, једини солвентан државни фонд – Фонд самосталних делатности, обзиром, да исти ће бити „мерџован“ са остала два дефицитарна – запослених и пољопривредника.

Студија Центра почиње констатацијом да потези које су вукле све три владе након 2000. године говоре да оне нису увиделе значај финансијског тржишта за развој привреде, него су они веома често били такви да су довели до тога да 2006. године Република Србија има само рудименте финансијског тржишта.

У жељи да задржи контролу над привредом, влада је уништавала темеље здравог и динамичног финансијског тржишта, тако да се у Републици Србији данас тргује веома малим бројем хартија од вредности, док се берза развија веома споро. Поред интервенционизма, присутна је још једна забрињавајућа пракса, а то је доношење лоших закона за које се након њихове имплементације у пракси с правом може запитати да ли су донесени са још неким циљем осим оног који је назначио законодавац. С једне стране, усвајају се лоши закони, а са друге стране, не доносе се закони који би регулисали неке од области које су веома битне, а за које не постоје одговарајућа решења у постојећим законима, односно које постојећи закони уређују на крајње лош начин.

Центар за слободно тржиште у својој студији сматра да је једини пут за спровођење суштинских реформи које би створиле динамичан финансијски сектор спровођење реформи кроз стварање општих услова неопходних за развој финансијског тржишта, а односе се и на друге сегменте привреде и друштва, као што су неповредивост приватне својине, ефикасно судство, брз извршни поступак, стабилна валута и други, спровођење кључних реформи које се углавном тичу финансијског сектора уређење девизног пословања, берзи, осигурања, пензионог система, здравственог осигурања, банкарског система, регистра хартија од вредности и хипотека и предузимање бочних реформи које се односе на законе који су веома значајни за стварање динамичног финансијског тржишта, али се не могу сврстати под кључне системске законе (закон о преузимању, заштита малих акционара, уређење тржишта менаџера и др.).

Ове реформе могу у великој мери одредити судбину српског финансијског тржишта, али и реалног сектора. Ако се жели брз развој, сматра се у студији, потребне су мере које не само да представљају искуства најлибералнијих и најпросперитетнијих земаља, него иду и корак даље. Само снажном либерализацијом финансијског сектора, уз ослобађање реалног сектора од стеге недомаћинске државе, могуће је створити реалан оквир. Основни постулати се могу свести на слободу избора, слободу кретања новца и капитала и државу у улози чувара система.

Док слобода избора значи да је на учесницима у трансакцији да одаберу да ли ће је реализовати у динарима, еврима или било којој другој валути о којој се договоре и да ли је за њих најбоље да тргују у Њујорку, Београду или да се одлуче да трансакцију обаве ван берзе, слободно кретање капитала и новца у оба смера – из Републике Србије и у Републику Србију је наредни нужни постулат. Ако је домаће тржиште плитко и неликвидно, најбољи начин за превазилажење тог проблема је омогућавање трговања на страним берзама. Не постоји разлог за страх од одлива капитала или кретања „врџег новца“, ако је систем у земљи флексибилан и прилагодљив кретањима на глобалном тржишту, а држава кредибилна и пријатељски настројена према бизнису.

Посебна пажња мора се посветити привлачењу „великих играча“ у Републику Србију - пензијских и инвестиционих фондова, као и осигуравајућих и других друштава која располажу великом количином средстава. Реформа пензионог фонда је један од основних предуслова оздрављења српске привреде и велика могућност развоја финансијског тржишта. Мало је вероватно и да ће бити значајнијег развоја пензионих фондова ако се остане на садашњој идеји о минималним променама првог стуба, и прескакању другог, закључује се у овој изразито про-либералној економској студији.

Пословање приватних пензијских фондова у Републици Србији

Интересантно је и да скоро 60 одсто корисника фондова чине мушкарци, мада је међу новим члановима скоро исти број мушкараца и жена.⁴

У складу са актуелним законским инвестиционим ограничењима, добровољни пензијски фондови могу имовину фонда инвестирати у државне хартије од вредности – без ограничења, дужничке хартије од вредности општина (муниципалне обвезнице) – максимално до 50% укупне имовине, дужничке хартије од вредности компанија (корпоративне обвезнице) – максимално до 50% укупне имовине, акције домаћих и страних издавача – максимално до 40% укупне имовине, затим, банкарске депозите – максимално до 35% укупне имовине (до 5% у једну банку), у некретнине у Републици Србији – максимално до 5% укупне имовине (до 2%) у једну или у иностранство – максимално до 10% укупне имовине.⁵

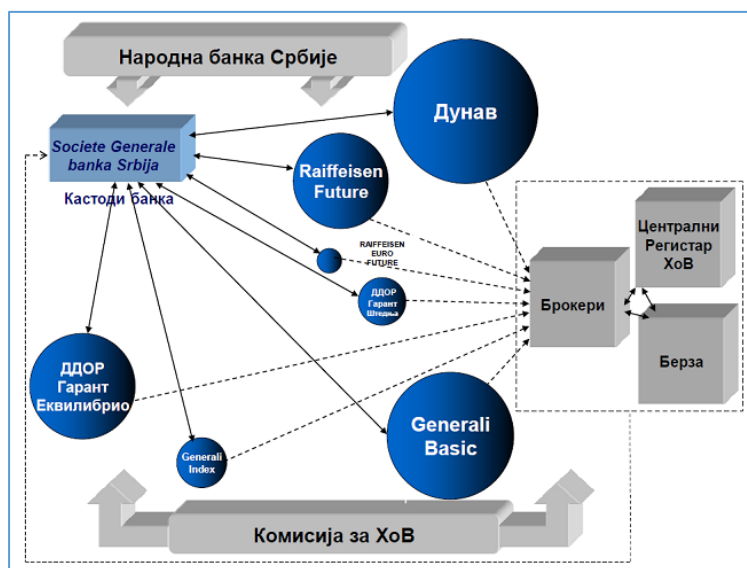
Учесници на тржишту добровољних пензијских фондова

На тржишту добровољних пензијских фондова, на крају 2017. године пословала су четири друштва за управљање (*GENERALI*, *RAIFFESEN FUTURE*, ДДОР-ГАРАНТ, ДУНАВ), која су управљала имовином седам добровољних пензијских фондова, једна кастоди банка и пет банака посредника.⁶

⁴ Народна банка Србије, доступно на www.nbs.rs (06.11.2017.).

⁵ Закон о пензијском и инвалидном осигурању (Службени гласник Републике Србије, бр. 34/2003, 64/2004 – одлука УСРС, 84/2004 - др. закон, 85/2005, 101/2005 – др. закон, 63/2006 – одлука УСРС, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014 и 142/2014).

⁶ Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), *Извештај за четврто тромесечје 2017. године*, Народна банка Србије, Београд, стр. 3.

Слика 1 – Учесници на тржишту добровољних пензијских фондова у Републици Србији (Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 3)

На крају 2017. године, у друштвима за управљање било је запослено 125 лица. Народна банка Србије, на основу положеног стручног испита и испуњених осталих потребних услова, издаје дозволу за обављање послова информисања о пословању добровољних пензијских фондова. До краја 2017. године издато је укупно 733 дозвола за обављање послова агента продаје. Друштва за управљање и банке посредници ангажују агенте продаје. На крају четвртог тромесечја 2017. године друштва за управљање ангажовала су 92 лица, а банке посредници 434 лица.⁷

Нето имовина добровољних пензијских фондова

Нето имовина фондова на крају четвртог тромесечја 2017. године износила је 36,2 милијарди динара, порасла за 3,6%. На промену вредности нето имовине утичу нето уплате средстава у фондове, исплате средстава из фондова и добит коју фондови остварују од улагања. Укупне уплате износили су 895,56 милиона динара, чланови су повукли 303,84 милиона динара, док је добит од улагања износила 693,33 милиона динара. Тржишна концентрација у сектору на крају 2017. године, мерена Herfindal–Hirschmanovim индексом, износила је 2.818 поена, што указује на високу концентрацију на тржишту добровољних пензијских фондова.⁸

⁷ Исто.

⁸ Исто, стр. 4.

Табела 1 – Нето имовина у сектору ДПФ на крају периода

Година	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Нето имовина у млрд РСД	4,6	7,2	9,9	12,5	16,0	19,7	23,6	28,9	32,8	36,2

(Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 4)

Ако се фондови класификују по групама према висини нето имовине фонда у односу на висину нето имовине сектора, у групама *велики* и *средњи* налазе се по два фонда, који заједно остварују тржишно учешће од 96%, док највећи фонд има удео од око 41%.⁹

Табела 2 – Број фондова у групама подељеним према тржишном учешћу (у јединицама)

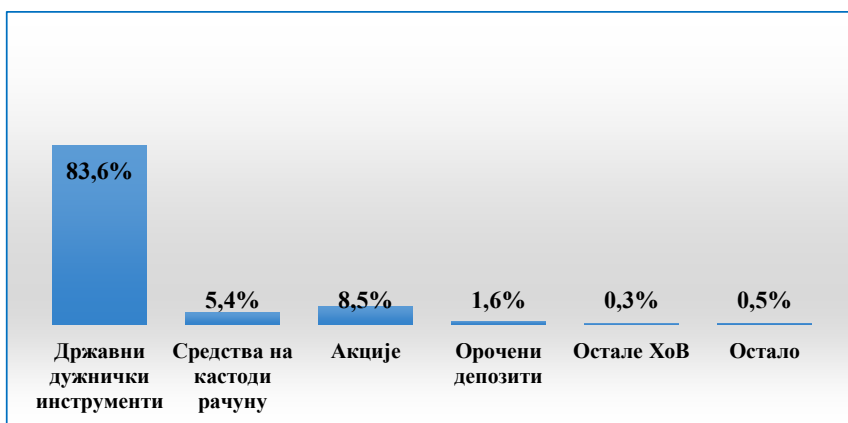
Година	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Велики (20 и више)	2	2	3	2	2	2	2	2	2	2
Средњи (5 до 19,99)	2	3	1	2	2	2	2	2	2	2
Мали (0 до 4,99)	6	5	4	5	5	2	2	3	3	3

(Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 4)

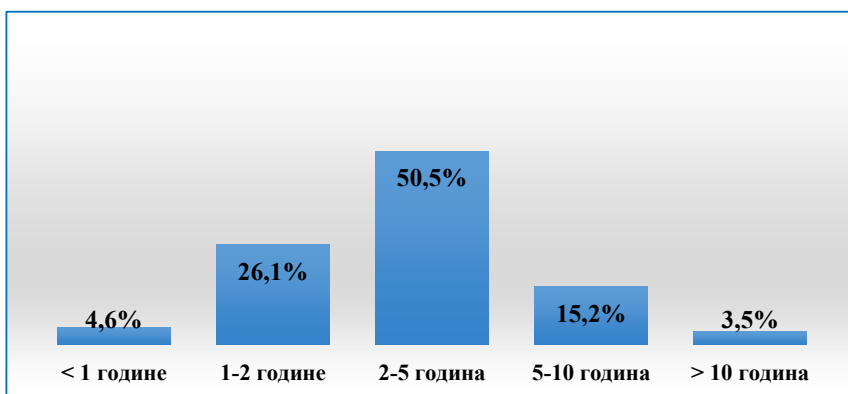
На крају 2017. године структура улагања имовине фондова није знатније измењена. Највећи удео имале су државне обвезнице које су чиниле 83,6% укупне имовине. Средства на кастоди рачунима и орочени депозити банака чинили су 7%, а акције 8,5% укупне имовине фондова и остале ХоВ 0,3% (обвезница Европске банке за обнову и развој). Улагање у непокретности, инвестиционе јединице отворених инвестиционих фондова и потраживања чине класу остало која је износила 0,5%. У домаћој валути, на крају 2017. године, налазило се 86,4% укупне имовине, а у иностраној валути 13,7% укупне имовине (у еврима и доларима).¹⁰

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, стр. 5.

Графикон 1 – Структура имовине ДПФ
(Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 5)

Графикон 2 – Рочна структура улагања у државне дужничке инструменте у %
(Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 5)

Принос од улагања добровољних пензијских фондова

На крају 2017. године FONDEX је достигао вредност од 2.713,39. Пораст FONDEX-а представља пондерисани просек приноса свих фондова, и у четвртом тромесечју 2017. године износио је 2,0%, а за последњих годину дана 4,7%. Принос FONDEX-а од почетка пословања износио је 9,4%. Ако се има у виду структуру улагања имовине фонда, на принос утичу: промена криве приноса на државне дужничке инструменте, промена вредности акција, висина референтне каматне стопе, висине каматних стопа банака и промене курса динара у односу на евро и долар.¹¹

¹¹ Исто, стр. 6.

На примарном тржишту дужничких државних инструмената (резервних записа и обвезница трезора), у односу на треће тромесечје 2017. године, број емисија је смањен.

У четвртом тромесечју 2017. године, укупна тржишна вредност емисија дугорочних државних инструмената деноминираних у динарима износила је 47,5 милијарди динара. Емитоване су хартије од вредности следеће рочности: двогодишње (11,5 милијарди динара) по стопи 4,1%, трогодишње (15,2 милијарде динара) по стопи 4,3% и седмогодишње (20,8 милијарди динара) по стопи од 5%.

У четвртом тромесечју 2017. године, евро деноминирани државни дужнички инструменти емитовани су у укупној вредности од 174,1 милион евра, и то: једногодишњи (49,8 милиона евра) са стопом од 0,5%, трогодишњи (74,7 милиона евра) са стопом од 1,5% и петогодишњи (49,7 милиона евра) са стопом од 2,4%.

Накнаде друштва за управљање

Закон о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима прописује да друштва за управљање наплаћују накнаду за услуге друштва и накнаду за пренос рачуна члана фонда. Накнаде за услуге друштва за управљање су накнаде приликом уплате пензијског доприноса и накнаде за управљање фондом. Накнада за пренос рачуна може бити наплаћена само у висини стварних трошкова преноса.¹²

Накнаде су један од параметара које члан треба да има у виду приликом избора фонда, али их не треба посматрати изоловано. Висина накнаде зависи и од инвестиционе политике, односно активности инвестирања. По правилу, активнији фондови, намењени млађим особама, које ће доприносе уплаћивати у дужем временском периоду, у већем проценту инвестирају у сложеније инструменте, преузимају већи ниво ризика и од таквих фондова очекује се већи принос, због чега имају и веће накнаде. С друге стране, фонд који инвестира пасивно и у сигурније финансијске инструменте требало би да има и мање накнаде. Инвестициону политику фонда, тј. планирано улагање средстава чланова фонда, очекивани принос фонда и ниво ризика који фонд (односно члан) преузима, као и накнаде које друштва наплаћују, треба посматрати заједно при доношењу одлуке о избору фонда.

Табела 3 – Износ наплаћених накнада друштва за управљање (у млн РСД)

Година	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Накнада приликом исплате	56,9	54,9	59,4	57,9	60,1	58,7	55,4	53,0	56,8	61,0
Накнада за управљање	73,5	117,3	171,0	220,0	284,0	357,8	432,8	514,9	614,4	678,6

(Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 10)

¹² Исто, стр. 6.

Накнада приликом уплате је трошак који члан плаћа само једном, као врсту улазне накнаде. Иако видљива на првом кораку, тј. приликом уплате средстава у фонд, то није и највећи трошак за члана. Накнада при уплати доприноса у 2017. години износила је 61,04 милиона динара.¹³

У 2017. години накнада за управљање износила је 678,65 милиона динара, док је у истом периоду остварена добит од 1,6 милијарде динара. Укупан износ накнаде за управљање је у сталном порасту, што је последица раста нето вредности имовине фондова и све веће основе на коју се ова накнада наплаћује.

Обим трговања хартијама од вредности

Обим промета добровољних пензијских фондова у четвртом тромесечју 2017. године износио је 8,8 милијарди динара. „Просечно учешће добровољних пензијских фондова у промету на Београдској берзи у току четвртог тромесечја износило је 10,7%.“¹⁴

Табела 4 – Трговање ДПФ са ХоВ (у млрд РСД)

Година	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	T4 2017
Обим промета ХоВ	1,7	13,1	14,9	19,3	13,2	12,9	21,2	14,5	11,5	8,8
Куповина	1,8	8,1	8,1	10,6	7,1	9,0	12,1	7,9	6,4	5,4
Београдска берза	0,8	0,4	1,3	0,7	0,3	0,4	0,5	0,9	1,1	1,5
Ванберзанско трговање	0,3	0,4	0,3	1,3	0,1	0,7	0,9	1,8	1,1	2,6
Аукције др. ХоВ	0,0	7,3	6,5	8,6	6,7	7,9	10,7	5,2	4,2	1,3
Продаја	0,4	0,4	0,8	3,8	4,2	2,0	5,4	3,6	3,0	3,1
Београдска берза	0,1	0,1	0,6	0,4	0,3	0,6	0,3	0,5	1,9	1,4
Ванберзанско трговање	0,3	0,3	0,2	3,4	3,9	1,4	5,0	3,2	1,1	1,7
Доспеће	0,2	4,6	6,1	4,9	2,0	2,0	3,7	2,9	2,1	0,4
Однос куп./прод.	2,4	1,6	1,2	1,2	1,1	2,3	1,3	1,2	7,5	1,6
Уч. на ББ	1,2%	1,1%	8,0%	3,8%	2,6%	3,4%	4,1%	6,1%	6,7%	11%

(Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 11)

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

Трансакциони трошкови

На крају 2017. године, код трансакционих трошкова, који се наплаћују из имовине фонда, накнаде централног регистра имају знатно мањи удео од берзанских накнада, док су код трошкова које друштва за управљање плаћају из својих средстава најзначајнији трошкови брокера.

Табела 5 – Износ трансакционих трошкова (у млн РСД)

Година	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Укупно	5,3	7,4	9,5	7,0	4,7	6,0	6,2	5,6	7,3	10,6
Брокерске накнаде	2,2	3,8	4,5	2,9	2,0	2,5	2,0	2,3	2,3	4,6
Накнаде кастоди банке	1,5	2,0	2,4	2,2	1,5	1,9	2,0	2,0	2,0	2,0
Берзанске накнаде	0,8	0,4	1,1	0,8	0,3	0,6	0,6	0,8	1,0	1,8
Накнаде централног регистра	0,6	1,2	1,5	1,1	0,9	0,9	1,6	1,6	2,0	1,9
Остали трошкови	0,2	-	-	-	-	0,1	-	-	-	0,5

(Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 12)

Број и структура корисника

На крају 2017. године, у фази акумулације налази се 185.445 корисника. Они имају 253.900 склопљених уговора о чланству у добровољним пензијским фондовима. Учесће корисника услуга пензијских фондова у укупном броју запослених износи 9,3%.¹⁵

Табела 6 – Број уговора и број корисника (у хиљадама)

Година	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Број уговора	201,6	215,7	220,4	234,4	240,4	244,5	252,1	258,1	250,5	253,9
Број корисника	156,0	165,2	166,8	174,9	179,8	183,5	188,0	190,5	183,6	185,4
Удео активних корисника у укупном броју у %	41,6%	36,0%	43,9%	35,1%	30,5%	30,3%	31,3%	25,3%	28,5%	33,6%

(Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 13)

¹⁵ Исто, стр. 12.

Табела 7 – Структура корисника по динамици уплате (у јединицама и у %)

Корисници који су имали уплату	Период	Број корисника	Удео (%)
	1 месец	62.259	34%
	3 месеца	67.009	36%
	6 месеци	68.954	37%
	12 месеци	71.987	39%
	Од учлањења	164.822	89%
Без средстава на рачунима	20.623	11%	
Укупно	185.445		

(Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 14.)

На крају четвртог тромесечја 2017. године број корисника који су чланови два или више фондова износио је 39.803 или 21% од укупног броја.¹⁶

Табела 8 – Акумулирана средстава на крају периода (у хиљадама РСД)

Година	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Износ (у хиљ. РСД)	34,6	52,2	70,5	84,5	105,3	127,3	148,3	179,4	200,6	219,3

(Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 13)

На крају 2017. године структура корисника по полу и износу њихових средстава није се значајно променила у односу на претходне периоде. У већини су мушкарци, који у укупном броју корисника учествују са око 58%. Просечна старост корисника добровољних пензијских фондова на крају 2017. године износи око 46 година, а највише је корисника старости од 40 до 60 година, око 61%. Процент корисника који су старији од 53 године сличан је као у претходним годинама и износи 26%.¹⁷

Уплате, исплате и пренос средстава

У четвртог тромесечју 2017. године, од укупних уплата 29,69% односи се на индивидуалне уплате, 30,34% на уплате послодаваца који као обвезници уплате својим запосленима уплаћују доприносе у пензијски фонд, док се 39,97% односи на уплате преко пензијских планова.¹⁸

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто, стр. 14.

¹⁸ Исто, стр. 14.

Током последњих осам година, укупне уплате средстава у добровољне пензијске фондове су у великој мери стабилне. Од почетка рада, укупне уплате средстава у добровољне пензијске фондове у сталном су порасту.

Основица пензијског доприноса за уплату у добровољне пензијске фондове из средстава послодавца која је ослобођена од плаћања пореза на доходак грађана и доприноса за обавезно социјално осигурање износи од 5.589 динар по запосленом месечно.¹⁹

Исплате средстава највећим делом врше се једнократно. С обзиром на то да повлачење средстава врше чланови који испуњавају услове, а нису дуго у фонду, акумулирана сума на њиховим рачунима је релативно мала, те је овакав начин исплате и очекиван, иако он не одговара природи добровољних пензијских фондова која претпоставља коришћење акумулираних средстава у дужем временском периоду. Са повећањем периода акумулације средстава и суме средстава на рачунима, може се очекивати повећање удела програмираних исплата и других начина повлачења.

Исплате средстава из фондова се повећавају из године у годину. Оваква појава нормална је последица развоја система, јер ће се с повећањем доприноса и нето имовине, као и са повећањем броја година функционисања система добровољних пензијских фондова повећавати и висина исплата посматрано у апсолутним износима.²⁰ У 2016. години, укупне исплате корисницима износиле су 1.195,6 милиона динара.

Табела 9 – Уплате, исплате и трансфери ДПФ

Година	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Укупне уплате доприноса у фондове (у млрд РСД)	2,25	2,22	2,43	2,53	2,70	2,70	2,80	2,58	2,89	3,20
Укупне исплате средстава члановима фондова (у млн РСД)	384,6	448,5	458,1	517,6	751,7	945,2	1.213,4	1.226,2	1.195,6	1.342,3
Укупни трансфери између фондова (у млн РСД)	235,1	141,5	216,1	165,9	72,3	137,2	126,3	219,7	267,5	263,1

(Извор: Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), Извештај за четврто тромесечје 2017. године, Народна банка Србије, Београд, стр. 14, 15, 16)

Трансфери представљају пренос средстава из једног фонда у други. Члан фонда може пренети део или сва средства, при чему плаћа само стварне трошкове преноса. У 2016. години трансфери су износили 267,5 милиона динара.²¹

¹⁹ Исто, стр. 15.

²⁰ Исто.

²¹ Исто.

Закључак

Животни стандард у Србији је на врло ниском нивоу и спада у ред најнижих у Европи. Просечне нето и бруто зараде су врло мале и спадају међу најмање у региону што говори о тешком положају нашег становништва. Поставља се реалан проблем да ли је могуће са тако ниским примањима који не обезбеђују ни минималну потрошачку корпу издвајати средства за штедњу односно за уплату у приватне пензионе фондове. Посебан ризик за сваког становника Србије су неповерење у банкарске, штедне и уопште финансијске институције јер су више пута под патронатом државе били изиграни и преварени тако да се лако изгубљено поверење тешко враћа.

У погледу пореског третмана добровољних доприноса који се уплаћују у приватне пензионе фондове, упоредна решења указују да се претежан број земаља опредељује за тзв. ЕЕТ порески третман, по ком су уплате доприноса и принос остварен од пласмана средстава фонда изузети од опорезивања (или се опорезују тек након одређене границе), док пореска обавеза настаје тек у тренутку исплате пензије, па и тада селективно и у складу са висином рентних исплата. На тај начин се подстиче развој III стуба пензионог осигурања и улагање у приватне пензионе фондове, као облик наменске штедње. Пракса је показала да држава на овај начин, упркос одрицања од садашњих прихода, стиче већу надокнаду кроз мањи притисак социјалних фондова, чиме себи отвара простор за веће инвестиционе замахе у другим сегментима. Посебан изазов за функционисање домаћег система добровољног пензионог осигурања представљаће одређивање износа пензија по наступању периода исплате пензијских надокнада. То је врло захтеван задатак који подразумева што је могуће прецизније познавање будућих вероватноћа смртности за групе осигураника који су повлачење својих акумулираних средстава са рачуна фонда реализовали куповином ануитета код осигуравајућих друштава. Тада до изражаја долазе актуари, али проблем у Србији може да наступи услед непризнавања дистинкције између таблица смртности, које се користе у области животног осигурања, и таблица за рентно осигурање, а које постоје у светској пракси и које битно утичу на тачност прорачуна. Због тога се предлаже што хитније модификовање таблица рентног осигурања.

Један од важних предуслова за развој система приватног пензионог осигурања (II и III стуб) јесте постојање стручног кадра у пензионим фондовима који управља имовином фонда, односно улаже акумулирана средства са индивидуалних рачуна чланова фонда у оптимални портфолио, а у циљу њиховог увећања. Ангажовање професионалних портфолио менаџера у пензионим фондовима важно је не само због испуњења законске обавезе Друштва за управљање фондовима да запосле ова лица, већ и због испуњења кључних претпоставки за успех функционисања приватног пензионог осигурања, а то су сигурност улагања и задовољавајућа стопа приноса.

Улажући своја средства у приватне пензионе фондове, индивидуални чланови фонда купују и знање професионалног портфолио менаџера, који су одговорни за селекцију хартија од вредности у које ће фонд улагати и за касније купопродаје хартија на тржишту капитала ради формирања оптималне портфолио структуре, а

у интересу чланова фонда. Диверзификација портфолиа, коју обезбеђује професионални портфолио менаџер, битан је фактор за смањење ризика улагања. Због тога је неопходно улагати напор и додатна средства у формирање критичне масе стручних људи који ће обављати одговорну функцију портфолио менаџера, а које је данас у Србији изразито дефицитарно занимање.

Приватно пензијско осигурање још није довољно развијено и за већину становника чини непознаницу, па због тога преовладава мишљење да становници о томе немају јасан став. Са друге стране недовољна финансијска средства због ниских личних доходака и високе стопе незапослености чине озбиљну баријеру додатним уплатама у приватне пензионе фондове, тако да се реално не може очекивати брже повећање броја осигураника преко ових фондова иако већина сматра да су они оправдани и да их треба развијати.

У Народној банци Србије истичу да је структура добровољних пензијских фондова по питању имовине таква да су најобимније државне обвезнице и трезорски записи са растућим трендом што је данас обухватило преко 80% укупне нето имовине фондова. Избором наведених хартија од вредности, Друштва за управљање, односно професионални портфолио менаџери, су заштитили своју имовину добровољних пензионих фондова и обезбедили стабилно пословање и поред рапидног пада цена хартија од вредности на тржишту капитала узрокованих светском финансијском кризом јер су изабрали најнеризичније хартије од вредности са релативно малим или стабилним приносом. Приноси фондова добровољног пензионог осигурања су у периоду светске економске кризе благо растући и стално позитивни.

До сада највеће ограничење у развоју добровољних пензионих фондова се налази у тешкој привредној ситуацији у Србији и недовољној платежној моћи становништва. Проблем увећања капитала који није ангажован на исплату пензија, а настао уплатама будућих пензионера, очекивано је требао бити увећан његовим инвестирањем у хартије од вредности на тржишту капитала, а није се могао успешно инвестирати због неразвијеног тржишта капитала у Србији.

Предвиђа се да ће од брзине опоравка, раста привреде и подизања животног стандарда становништва зависити и раст броја грађана заинтересованих за уплату у добровољне пензионе фондове. Поред очекиваног раста тржишта капитала још један фактор значајан за даљи развој добровољних фондова за пензионо осигурање је професионалност и компетентност стручног кадра у оквиру Друштва за управљање односно професионалних портфолио менаџера. Такође, важну улогу у процесу развоја штедње у оквиру добровољног пензионог осигурања има и едуковање становништва, промоција предности овог вида штедње у свим средствима информисања и активна улога Народне банке Србије на предузимању стимулативних мера за јачање овог сектора пензионог осигурања.

Литература

- [1] Ерић, Д., (2003), *Финансијска тржишта и инструменти*, Чигоја Штампа, Београд.
- [2] Народна банка Србије, доступно на www.nbs.rs (06.11.2017).
- [3] Пиљан, И., Цогољевић, Д., Вујадин Н., (2014), *Учесници на тржишту осигурања Србије*, *International Review*, бр. 1-2, стр. 136-141, Београд.

[4] Пиљан, И., Цогољевић, Д., Пиљан, Т., (2015), *Улога осигуравајућих компанија на финансијском тржишту*, International Review, бр 1-2, стр. 94-102, ВШПЕП, Београд.

[5] Пиљан, И., Цогољевић, Д., Пиљан, Т., (2017), *Осигурање*, Висока школа за пословну економију и предузетништво, Београд.

[6] Станић, К., Алтипармаков, Н., Бајец, Ј., (2008), Транзициони трошак увођења обавезних приватних пензијских фондова, *Квартални мониторинг*, Универзитет у Београду Економски факултет, бр. 12, Београд.

[7] Закон о пензијском и инвалидском осигурању ("Службени гласник Републике Србије", бр 34/2003, 64/2004 – одлука УСРС, 84/2004 – др. закон, 85/2005, 101/2005 - др. закон, 63/2006 - одлука УСРС, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014 и 142/2014).

[8] Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2016), *Извештај за 2015. годину*, Народна банка Србије, Београд.

[9] Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2017), *Извештај за 2016. годину*, Народна банка Србије, Београд.

[10] Сектор добровољних пензијских фондова у Републици Србији, (2018), *Извештај за четврто тромесечје 2017. године*, Народна банка Србије, Београд.

ЛИЧНОСТ КАО ФАКТОР ПОНАШАЊА У ОРГАНИЗАЦИЈИ

Јелена Мијатовић
Универзитет у Београду, Факултет организационих наука

У раду се разматра личност и променљиве које утичу на њен развој, постојеће теорије личности, типови, особине и карактеристике личности, њене особине и усклађивање личности појединца са послом – њене димензије значајне за организационо понашање и њено повезивање са врстом посла.

Кључне речи: *личност, понашање, организација, фактор*

Увод

Менаџерска функција која у данашње време све више долази до изражаја је свакако HRM – *Human Resource Management* (Менаџмент људских ресурса), која има за циљ првенствено да усклади захтеве запослених једног предузећа са културом, стратегијом и циљевима тог предузећа. Дакле, HRM у први план ставља људске ресурсе, што је за разлику од Тејлористичког периода, веома прихватљив начин рада и функционисања у једној организацији. Наиме, људи су основна покретачка снага једног предузећа. Човек као индивидуа понаша се у складу са изграђеном личношћу која као појам спада у индивидуални ниво модела организационог понашања. Оно што је веома битно за функционисање једне организације је реалистичко уклапање личности једне особе са послом који обавља. Организационо понашање, као темељни концепт функционисања једне организације потребно је темељно изучавати, јер генерално гледајући сваки урађени задатак на крају зависи од појединца, од чијег односа према послу, расположења и још многих фактора ће зависити исход ситуације. Ова тема није истраживана од периода 1950-1980. година (са спорадичним и непотпуним радовима у каснијем периоду), те је њена тренутна актуелност превагнула да ова тема постане један истраживачки рад.

Појам личности

Појам личности има дугу историју. Пре 2.000 година појам личности је је истражен од стране многих научника као што су Цицерон и Хипократ. Током своје историје, овај појам је добио велику пажњу у литератури што се данас и показује у различитим емпиријским и теоријским студијама. Уопштено највећи напредак је остварен устано-

вљењем концензуса о структури личности (Costa и McCrae 1992; John 1990; McCrae и John 1992), Овај концензус је конципиран на различитим нивоима ширине (McAdams 1992), а сваки од тих нивоа укључује наше разумевање индивидуалног размишљања. Осим тога, појединци се одликују јединственим склоповима особина.¹

О томе шта је личност, шта је покреће и како се она формира постоји велики број различитих мишљења и тумачења. а на основу тога и следе различите дефиниције личности. Међу првим психолозима који су проучавали ову област био је и Г. Олпорт (Gordon Allport, 1937.) који је покушао да прикупи и среди многобројне дефиниције личности на основу тога је добио 50 група различитих одређења личности. Старо значење израза личност је: изглед некога, како се неко показује и чини другима. Настаје од латинске речи *Person* – говорити кроз нешто или иза нечега што је представљало позоришну маску коју су глумци користили у старом Риму да би нагласили одређене особине личности коју су глумили. Овај смисао се одржао и данас у одређивању личности као збира оних карактеристика појединца које га истичу међу осталима или збира оних карактеристика које други запажају и на које други реагују.²

Постоје спољашњи и унутрашњи симболи којима може да се мери личност. Спољашњи симболи су: висина, тежина, црте лица, боја коже, као и остали физички фактори. Под унутрашњим симболима подразумевају се елементи понашања (пријатељско, вулгарно, љубазно, итд). Утврђено је да се личност формира до пете године. Међутим, новија истраживања указују на то да се наши ставови адаптирају током живота, иако их је тешко променити.³ Свака наука која изучава човека, своју пажњу усмерава, наравно у складу са предметним одређењима, на различите услове и аспекте индивидуалне интегрисаности, аутономије и активности.

У медицини се под личношћу подразумева она индивидуа која у нормалним околностима своје поступке контролише, која је способна да се оријентише у простору и времену, која се придржава елементарних норми хигијене. У правним наукама личност је носилац правног поретка, грађанских права и обавеза и као таква је свесна степена своје одговорности. У социологији личност је производ друштвених односа у одређеној заједници, али и субјект друштвеног живота који је усвојио норме и вредности, што омогућава учешће у колективној интеракцији. Етику интересује индивидуа као морални субјект, као личност која је свесна своје слободе и као таква способна да одговори савести и дужности, да буде часна и достојанствена и да има развијен осећај за правду. Менаџмент интересује личност која ће успешно водити менаџмент процес и која ће утицати на обликовање ставова вредности, мишљења и опажања у циљу праведног одлучивања и добрих међуљудских односа.⁴

Многи психолози активно су се бавили овом тематиком, одакле су и настале многе дефиниције од којих издвајамо следеће:

¹ The Exploring Nature of the Assessment Instruments of Five Factors of Personality Traits in the Current Studies of Personality, Seyed Hossein Fazeli Department of English Language Teaching, Abadan Branch, Islamic Azad university, Abadan Iran Februar 2012, str. 264.

² Др Никола Рот, *Психологија личности*, петнаесто допуњено издање, Београд 1994. стр. 11.

³ Проф. др Мића Јовановић Божинов, проф. др Момчило Живковић, др Татијана Цветковски, *Организационо понашање*, друго допуњено издање, Београд, 2007, стр. 47.

⁴ Г. Олпорт (G. Allport) *Склоп и развој личности*, Београд 1969, стр. 154.

– Личност је оно што дозвољава предвиђање нечега шта ће нека особа учинити у датој ситуацији... Личност се односи на целокупно понашање појединца како јавно тако и оно испод коже. (Cattell)

– Личност је више или мање стабилна и трајна организација карактера, темперамента, интелекта и физичке конституције неке особе која одређује његову личну прилагођеност својој околини. (Eysenck)

– Личност је укупан збир обележја појединца и начина понашања који по својој организацији или обрасцу описују јединствен начин прилагођавања тог појединца његовој околини. (Hilgard)

Човекова личност нераздвојиво је повезана са његовом активношћу, а пре свега са његовом производном активношћу. Људска личност афирмише се кроз активност и она се кроз активност и мења, па зато свако изучавање људске личности неминовно захтева и изучавање њене активности као и свих фактора који на ту активност делују.⁵

Промењиве које утичу на развој личности

Већина се стручњака слаже да је личност обликована од стране природе и васпитања, иако се о релативној важности сваког наставља расправљати и проучавати.⁶ Под појмом природа подразумева се генетско и наслеђено порекло – гени које наслеђујемо од својих родитеља. Генетско наслеђе је један од важнијих фактора који утичу на обликовање личности. Томе су посебно допринела истраживања близанца који су живели у одвојеним породицама, где се утврдило да су близанци, и поред сасвим различитог социјалног окружења у коме су одрастали, имали многе заједничке особине и црте личности. Интересантан је случај два близанца који су живели одвојено 39 година. Живели су на око 60 km раздаљине и никада се нису срели. Међутим, они су имали исти модел и боју аутомобила, пушили су исту марку цигарета, имали су исту врсту пса које су звали истим именом и летовали у истом летовалишту, удаљени један од другог само три блока. Васпитање подразумева социјализацију особе, животну искуство и друге облике интеракције са окружењем.

Слика 1 – Фактори који утичу на формирање личности

⁵ Др Младен Звонаревић, *Психологија*, за трећи разред Гимназије, Загреб, 1967, стр. 96.

⁶ THE IMPAKT OF PERSONALITY AND LEADERSHIP STYLES ON LEADING CHANGE CAPABILITY OF MALAYSIAN MANAGERS, Australian Journal of Business and Management Research, May 2011.

Истраживања су показала да стабилност личности индивидуе расте од 30-те па све до 50-те године. Основно објашњење је у томе што људи формирају јасно и строго самопоимање, улазећи у године.⁷ Генерално гледајући факторе који утичу на развитак личности можемо поделити на: биолошке, социјалне, културалне, утицај породице и ситуацијски фактори.

Биолошки фактори у развоју личности

Изучавање биолошких фактора у развоју личности може бити подељено на неколико главних приступа: наслеђе, менаџерско размишљање, биофидбек (biofeedback), као физичке карактеристике.⁸

Наслеђе

Наслеђе обухвата све утицаје на личност коју човек добије рађањем. Ту спадају различите физичке предиспозиције као што су: физичка конституција, пол и сексуална оријентација, темперамент, ниво енергије и биоритам.⁹

Оно се најчешће истиче у реченицама као што су: „Исти је као његов отац“, „То им је породично“, и слично. Међутим постоји полемика око тога колико генетски фактори утичу на формирање личности, такозвана полемика „природа и васпитање“, која је анализирана у уводном делу о факторима који утичу на формирање личности. Наиме, они оријентисани ка природи кажу да се личност наслеђује, док они оријентисани ка васпитању кажу да лично искуство утиче на формирање личности. Међутим, већина сматра да је у питању баланс. Наслеђе (биологија) и окружење (искуство) су једнако значајни иако неке карактеристике личности могу бити више под утицајем једног или другог фактора.¹⁰

Најважнији биолошки фактор је наслеђе, па зато о односу наслеђа са једне стране и околине (тј. свих социјалних фактора) са друге стране, постоји низ схватања која се, могу сврстати у три главне теорије:

а) Нативистичка теорија приписује одлучујуће значење биолошким факторима, у првом реду наслеђу. Према томе, све особине – психичке и физичке – које неко поседује зависе искључиво о томе шта је неко биће наследило од својих предака: способности, темперамент, амбициозност, марљивост и слично.

б) Емпиристичка теорија придаје искључиво значење околини у развоју личности. По мишљењу емпириста човек се рађа као „неисписана табла“ (*tabula rasa* J. Locke), коју разни спољашњи утицаји „исписују“ или који су, према томе, једини одлучни за судбину човека. Ако нативизам негира, или битно умањује улогу васпитања, онда емпиризам ту улогу диже на највећи ниво.

⁷ Robbins S., *Organizational Behavior*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, page 38.

⁸ Fred Luthans, *Organizational Behavior*, fifth edition, page 123.

⁹ Понашање у организацији – збирка материјала, Економски факултет Сарајево, стр. 24.

¹⁰ Проф. др Мића Јовановић Божинов, Проф. др Момчило Живковић, др Татијана Цветковски, *Организационо понашање*, друго допуњено издање, Београд, 2007, стр. 49.

в) Динамичка схватања узимају у обзир и улогу наслеђа и улогу околине, али уједно наводи и значење властите активности личности. Човек наслеђује различите диспозиције, под којим подразумевамо све оне физиолошке структуре и механизме који чине општу биофизичку базу људске личности. Међутим, како ће се и у којој мери те диспозиције развити, зависи од околине у којој дотични појединац живи, као и о његовој личној активности.

Са појмом наслеђа је уско повезан и појам физиолошког сазревања под којим подразумевамо довршавање развојних процеса у организму захваљујући којима поједини организми постају спремни и способни за вршење одређених функција.¹¹

Менаџерско мишљење

Након многобројних истраживања, неки научници из области понашања у организацији, дошли су до закључка да менаџери размишљају различито од остале популације. На пример Елиот Џекс (Elliot Jaques 1917-2003), закључио је да за разлику од већине људи, менаџери имају могућност да виде „велике слике“ из будућности, препознавања потребних корака у пословању, предвиђања последица сваког корака и на крају преузети потребне кораке, како би се све одвијало по плану. Тако наводи и јапанца Коносуке Матсушита (*Matsushita Kōnosuke 1894-1989*) који је поставио 250-то годишњи план развоја своје компаније. Остали истраживачи дошли су до закључка да виши менаџери имају велике капацитете за разликовање (поглед на ствари из различитих углова, на различите начине), интеграцију и веома су флексибилни.

Биофидбек (Biofeedback)

Донедавно, физиолози и психолози сматрали су да централне биолошке функције, као што су таласи који долазе до мозга, желудачна секреција, осцилације у крвном притиску као и телесна температура, су изван свесне контроле. Данас све више научника верује да се ове несвесне функције могу контролисати помоћу биофидбека. Биофидбек метода заснива се на снимању и приказивању параметара телесних функција, чија се физиолошка активност бележи уз помоћ сензора постављених на тело особе. Сензори снимају електро-активност мишићних влакана, електропроводљивост коже, контракције глатких мишића на периферним крвним судовима, циркулацију, параметре срчане активности, као и карактеристике мозданих таласа. Индикатори физиолошких активности, који су снимљени уз помоћ биофидбек сензора, бивају прослеђени у „рачунарску јединицу“ која снимљене сигнале транспонује, обрађује, анализира и у форми графикона, анимације, видео игре, звука или светлосног сигнала шаље на аудио/видео дисплеј. Преко аудио/видео дисплеја особа може да види/чује обрасце и квантитативне мере своје физиолошке активности у тренутку док се дешавају. Ова привилегија „посматрања и квантификације физиологије“ пружа могућност за постепено учење саморегулације и стицање контроле над физиолошким процесима, којих иначе нисмо свесни и над којима немамо вољну контролу.

¹¹ Др Младен Звонаревић, *Психологија за трећи разред Гимназије*, Загреб, 1967, стр. 98.

Физичке карактеристике

Четврти биолошки приступ темељен на изучавањима личности је анализирање ефеката физичких карактеристика и стопе сазревања. Физичке појаве појединца су саставни делови личности. Чињеница да је неко висок или низак, гојазан или мршав, zgodан или ружан, бео или црн, утицаће на ефекте личности на друге, где ће са друге стране утицати на лични концепт. Постоји много теорија личности базираних на боди-билдингу. Шелдонова (Sheldon) класична теорија, која повезује боди-билдинг (ендоморфно, мезоморфно и екторморфно) са специфичним личним својствима. Међутим, већина модерних физиолога не иде тако далеко као Шелдон у истицању важности физичких способности. Постоји много изузетака, који онемогућавају да теорије буду смислене. Гледајући из другог угла, практично сви ће се сложити да физичке карактеристике имају утицај на личност. Исти разлози су примењиви и на степен мутације. Брзо сазревање дечака или девојчица изложено је различитим физичким и социјалним ситуацијама и активностима оних који спорије сазревају. Различита брзина сазревања се различито рефлектује на личност.¹²

Социјални фактор у развоју личности

Људи током свог живота припадају различитим групама, почев од дружења у детињству, преко различитих група у школи и спортских тимова, до радних и социјалних група. Као члан наведених група човек има различите улоге и искуства.¹³

Што се тиче утицаја разних околних, у првом реду социјалних, фактора на развитак личности, он је изванредно сложен и многостран. Обично говоримо о садржају, формама, методама, средствима и ефекту социјалних утицаја.

а) Садржај друштвених утицаја чине, на једној страни, сва она знања – производна, културна, техничка и остала – која друштво преноси на своје чланове. На другој страни налазе се разна схватања, уверења и ставови – политички, морални, естетски, и др. – које такође усвајају чланови одређене друштвене заједнице. Садржај друштвених утицаја битно зависи од друштвено – историјских услова у којима једна заједница живи и мења се заједно са тим условима.

б) Форме друштвеног утицаја јесу све оне друштвене институције у којима се појединац сусреће са организованим или стихијским утицајем средине. Од породице и школе разних политичких, спортских и сличних организација (или чак потпуно неорганизованих организација – суседи, улица и сл.) – свуда срећемо позитивне и негативне утицаје који више или мање утичу на формирање људске личности.

в) Методе друштвеног утицаја веома су многобројне, али се у суштини могу сврстати у две велике групе. На једној су страни методе засноване на уверавању – доказивању аргумената, истицање примера, наговарање итд. Када, где и како ће бити примењиване једне или друге зависи наравно о великом броју околности, али се најчешће примењују комбиновано.

¹² Fred Luthans, *Organizational Behavior*, fifth edition, page 126.

¹³ Проф. др Мића Јовановић Божинов, Проф. др Момчило Живковић, др Татијана Цветковски, *Организационо понашање*, друго допуњено издање, Београд, 2007, стр. 51.

г) Средства ширења утицаја, јесу, пре свега, разни облици говора. Као жива реч (разговори, дискусије итд.), а још више као писана реч, говор је основно средство комуницирања међу људима, па према томе, главно средство међусобног утицаја. Као техничка средства у наше време највише служе штампа (књиге, новине итд.), радио, телевизија и филм, који омогућавају масовни утицај у раније наслућеним размерама.

д) Ефекти утицаја које друштво успе реализовати зависи – без обзира на садржај, форме, методе и средства – о неколико главних момената. Положај појединца у друштву и производњи од одлучујуће је важности, јер је његова властита активност – економска, политичка, културна итд. – добрим делом условљена тим моментима. Даље треба нагласити важност изложености разним утицајима, који су често супротни по свом карактеру. Уколико је неко више изложен одређеним утицајима и уколико је мањи учинак супротних утицаја, то ће и ефекат оних првих бити већи.¹⁴

Културолошки фактори у развоју личности

Ови фактори односе се на начине на које различите популације људи или друштва организују своје животе. Људи рођени на одређеној територији, у одређеној култури, под утицајем су породичних и друштвених вредности и норми прихватљивог понашања ове културе.

Култура подстиче одређене вредности код људи. На пример, култура САД подстиче независност и конкурентност, док култура Јапана подстиче сарадњу и групну оријентацију. Културе помажу у одређивању општих образаца сличности у понашању људи. Међутим, између људи унутар исте културе обично постоји и разлика у понашању, које временом могу постати екстремне. Већина култура није хомогена. Стога, иако култура утиче на развој личности, не одговарају сви појединци на утицај културе једнако. Заправо једна од најозбиљнијих грешака коју менаџери могу да направе је да претпоставе да су њихови подређени исти као и они.¹⁵

На пример, Западне културе награђују људе због своје независности и компетентности, док код Оријенталних култура то није пракса. То значи да особа која живи по Западној култури има различиту личност од особе која живи где преовлађује Оријентална култура. Особа која је пореклом са Запада, али расте у оквирима Оријенталне културе имаће Оријентални тип личности и обрнуто.¹⁶

Утицај породице на развој личности

Јасно је да на личност утичу фактори који долазе из околине из које особа одраста и развија се. То је пре свега породица. Она је појединачно најзначајнији фактор који обликује личност. Деца по природи ствари уче по моделу понашања родите-

¹⁴ Др. Младен Звонаревић, Психологија, Загреб, 1967.

¹⁵ Проф. др Мића Јовановић Божинов, Проф. др Момчило Живковић, др Татијана Цветковски, *Организационо понашање*, друго допуњено издање, Београд, 2007, стр. 50.

¹⁶ Fred Luthans, *Organizational Behavior*, fifth edition, page 127.

ља, хтели то родитељи или не. Тако се често дешава да деца упијају бројне особине и понашања својих родитеља иако се свесно опиру томе. Поред примарне породице на личност утиче и проширена породица (деде, баке, тетке итд.).

Родитељи утичу на развој деце на неколико начина:

– Кроз своје понашање, они презентују ситуације које ће деци бити убичајене и у будућности ће изазивати слична или иста понашања код деце.

– Служе као модели улога са којима се деца често снажно идентификују.

– Они селективно награђују и кажњавају одређена понашања, и тиме утичу на будуће понашање деце.

– Породична ситуација, која обухвата величину породице, друштвено – економски статус, расу, религију, географску локацију, ниво образовања родитеља, итд. такође значајно утичу на формирање личности. На пример, особа која је одрасла у сиромашној породици једноставно ће имати другачија искуства и могућности од оне која је одрасла у богатој породици. Исто тако постоји разлика ако је особа једно дете у породици или ако је васпитавано са више браће и сестара.

Родитељи истог пола као дете биће узор и модел за развијање личности код детета. Према многим истраживањима која су извршена у Америци, личност детета много зависи и од кућног окружења, као и односа који родитељи граде са својим дететом.

Ситуацијски фактор у развоју личности

Ситуација није фактор подједнако значајан као наслеђе и околина, али се мора признати да ситуација у којој се човек налази може некада значајно да утиче на његову личност. Утицај ситуације је више корективан. Она ретко може да створи одређену особину за коју особа није ни знала да је поседује. Зато се некада изненадиво када видимо да се нека особа у одређеној ситуацији понаша на начин који никада не бисмо очекивали од ње. То не значи да ми ту особу нисмо добро познавали већ да она до тада није била у ситуацији која би изазвала такво понашање.

Теорије личности

Тежња да се схвати понашање човека у целини одавно је нагонила мислиоце и истраживаче да покушају да конструишу слику о природи човека, о ономе шта је битно и карактеристично за њега као личност. О структури, динамици и пре свега о развоју личности могу се разликовати више група теорија личности. Прву групу чиниле би теорије које наглашавају улогу биолошких момената, па тиме и наслеђе. Неке од ових теорија називају се инстинктивистичким теоријама, јер истичу важност инстинкта, то јест урођених склоности да се тежи одређеним циљевима. Једна од таквих теорија је и позната Фројдова психоаналитичка теорија личности, која истовремено са биолошким факторима наглашава и улогу доживљаја у првим годинама живота. Другу групу теорија чиниле би теорије које, не истичу толико биолошке моменте и наслеђе, већ наглашавају личност сваког појединца, његову ма-

ње – више потпуну различитост од свих осталих људи. Ове теорије, које се разликују од првих, које називају биологистичким, могу се назвати персоналистичким теоријама, занемарујући улогу средине, а посебно улогу социјалних фактора. Трећу групу чине теорије које нарочит нагласак стављају управо на значај средине, а посебно на улогу социјалних фактора. То су социјалне теорије личности које данас добијају све већи значај и имају све шири утицај.¹⁷ Последњу групу чинили бе хуманистичке теорије засноване на потребама, тзв. трећа сила.

Од мноштва представника ових теорија личности приказашу само економски занимљиве теорије Фројда, Марија, Олпорта, Адлера и Маслова.

Фројдова психоаналитичка теорија личности

Прву значајну теорију личности у историји психологије дао је Зигмунд Фројд којег многи сматрају оснивачем модерне психологије. Фројдова концепција личности била је нешто сасвим ново. Док су традиционална схватања и тумачења човека сматрала да је човек свесно биће слободне воље, тј. слободно, одговорно и аутономно биће, Фројд заступа концепцију човека као несвесно детерминирано биће, тј. биће без могућности слободног одлучивања, Фројдов човек не само да не може доносити рационалне или свесне одлуке, него не може ни владати самим собом.¹⁸ Темељни инстинкти и нагони човека су негативни. Због тога су његове основе покретачке снаге деструктивне, а човек је по својој природи зао. Тек под утицајем друштвених форми, закона, правила и присиле он је у стању да своју лошу природу савлада. Али никада до краја, јер чак и онда када му то успева, бива то само површно. По Фројду, психички живот човека налик је на ледени брег који плива морем. Као што само мали део брега вири изнад површине, а његова огромна маса се налази под водом, тако је и од психичких процеса само занемарљив део свестан, а највећи део психичког процеса припада области несвесног. Фројдова концепција човека и личности извршила је огроман утицај на истраживање у подручју психологије, религије, образовања, социологије и постаје неизбежна на пољу економске психологије.¹⁹

Фројд, иако не сасвим јасно и не сасвим доследно, говори, у ранијим радовима о две групе инстинкта: 1. сексуални инстинкти, којима је циљ одржавање врсте и 2. лични инстинкти, којима је циљ одржавање јединке. У каснијим радовима говори о њима као о две групе инстинкта: о инстинктима живота и инстинктима смрти.²⁰

Фројд говори о елементима који чине структуру личности и то су:

Ид – Ид је урођена компонента личности, налази се у несвесном. Он садржи све оно психолошко код појединца, све оно наслеђено, а то су као прво инстинкти или нагони и аутоматске реакције. Сва психичка енергија долази из ИД-а. Его и супер его не би могли функционисати без ИД-а. ИД је средиште свега анималног,

¹⁷ Др. Никола Рот, *Психологија личности*, Београд 1994. стр. 13.

¹⁸ Фулгоси А. *Психологија личности*, Загреб, 1987.

¹⁹ Елма Ковачевић, *Основе економске психологије, неекономски фактори у економији*, MAUNA-FE PUBLISHING 1950, str. 65.

²⁰ Др. Никола Рот, *Психологија личности*, Београд 1994. стр. 15.

неограниченог, животињског. Он не признаје никакве законе, ограничења, правила, не жели бити спутан, не познаје никакве забране. ИД ради и делује по принципу ужитка како би смањило психичку напетост. Он је ирационалан, нарцисоидан и импулсиван. У њему је најприсутнији либидо (нагон).

ЕГО – присутан је код одраслог човека. Его је структура која функционише по принципу реалности. Фројд каже даје Его ту да би контролисао ИД, да би га ограничио, усмерио. Он је онај који усмерава личност према напретку, разликује реалност и фикцију. Има способност трпљења: трпи напетост, одлаже је. Он зна да планира да би дошао до задовољења на реалан начин. Способан је на промену. Располаже когнитивним капацитетима, али не функционише без ИД-а.

Супер его – то је део личности који се најкасније развија. Није урођен, него се развија социјализацијом. Он је морални чувар личности. На темељу усађених норми он суди шта је добро, а шта лоше у поступању личности, је ли то у складу са нормама или не. Функционише по принципу идеалности и страха. Его помаже да супер его не оде превише у идеалност.

Инстинкти, као и све шта појединац наслеђује од својих предака, чине део личности, који Фројд назива ОНО (Немачки: ES), а често се означава латинском речи ID. Тај ИД је резервоар све психичке енергије. Чине га инстинкти, а инстинкти представљају једину енергију активности човека. ИД тежи да постигне по сваку цену задовољење инстинкта који га чине, и то непосредно и одмах, не обазујући се ни нашта. Човек се, када непосредно задовољава тај део личности, равна према тзв. принципу задовољства. Два су карактеристична процеса којима ИД настоји непосредно да постигне задовољење. То су рефлексии примарни процеси. Рефлекси су урођене аутоматске реакције на одређене надражаје, нпр: дисање, затварање очних капака итд.

Примарним процесима Фројд назива замишљање и представљање различитих објеката и ситуација којима се задовољавају жеље. Када гладан човек, на пример замишља храну, када се јаве различите сексуалне фантазије – у питању су примарни процеси. Акције које човек предузима, да би задовољио инстинкте које треба подесити објективним условима, јер често непосредно задовољење инстинкта може имати негативне последице. Може, на пример, изазвати реакцију непријатељства околине. Зато у дејство ступа други део личности. Тај други део личности Фројд означава латинском речи ЕГО (JA), водећи рачуна о реалној ситуацији, руководећи се, дакле, највише принципом задовољства него принципом реалности. Настоји да омогући задовољење онога чему нагонски део, ИД, тежи. ЕГО међутим по Фројду није самостална снага, он је само извршилац оног чему ИД тежи. Он је разуман слуга једног силовитог неразумног господара. Сву снагу ЕГО црпи из првог дела личности. Без ИД нема ЕГА, и нема функције ЕГА. Трећи део личности који Фројд објашњава је СУПЕР ЕГО (НАД – JA). Тај део се састоји од принципа, норми, моралних прописа, идеала које је појединац васпитањем у кући, идентификацијом са оцем, а онда и другим социјалним утицајем усвојио, које је личност у себе унела или како Фројд каже Интро-иницирала. Састоји се од два дела: ЕГО-идеала (узорак који појединац подржава) и савест, тј. као део личности усвојених друштвених норми. Интројекција – уношење и усвајање различитих моралних принципа који владају у одређеном друштву – има као последицу формирање моралног дела наше личности, оно што називамо савешћу. Тај део оцењује да ли је нешто лоше или добро,

дали је неки поступак у складу са моралним принципима или није. СУПЕР ЕГО чини пре свега систем прописа, етичких принципа, које поставља одређено друштво, а који су постали део личности појединца. Друштво на тај начин успева да створи унутрашњи регулатор понашања који замењује и подржава различите спољашње снаге, као што су различите казнене мере и друге врсте санкција које друштво иначе предузима против оних који крше друштвене норме. Између ИД-а, ЕГА и СУПЕР ЕГА по Фројду долази често до сукоба. Када до таквог сукоба дође, личност постаје несигурна и застрашена, анксиозна. Појединац настоји да се ослободи стања страховања и несигурности и користи у ту сврху различите одбрамбене механизме. Такви механизми су између осталог : репресија, пројекција, реакција, фиксација. Ови механизми изобличују мотиве и циљеве које не прихвата СУПЕР ЕГО, тако да их личност, иако тога није свесна, ипак задовољава макар индиректно и делимично. Када су сукоби између ИД, ЕГА и СУПЕР ЕГА веома оштри и чести, могу настати трајни поремећаји у понашању личности. Благи поремећаји се називају неуротичким, а тежи – психотичким поремећајима или душевним болестима.

Марејева мотивациона теорија личности

Мареј (Н. А. Murrey) и његови следбеници сматрају да све персоналне разлике долазе из разлика у мотивацији, односно циљевима на које се појединац усмерава. У основи сваке мотивационе и циљу усмерене активности јесу потребе.²¹

Сваки човек се разликује по својим потребама и оне доводе до разлика међу људима. Проучавање структуре његових потреба омогућује упознавање појединца и предвиђање његовог понашања. На основу тога Мареј је створио теорију личности која се заснива на потребама као примарном узроку понашања и мотивације људи.

Према Мареју, личност је организациони или руководећи посредник јединки. Њене функције су да обједињују сукобе и притиске којима је јединка изложена, да задовољава њене потребе и да прави планове за постизање будућих циљева. Узимајући у обзир важност околине и ситуације тј. контекста у којем се појединац налази, у објашњењу мотивације Мареј користи три кључна појма: потреба, притисак и тема (догађај). Према Мареју потреба је један конструкт (фикција или фипотетички појам) који представља неку снагу у подручју мозга, снагу која организује перцепцију, аперцепцију, интелекцију, конацију и акцију, на тај начин да у одређеном смеру трансформише неку постојећу, незадовољавајућу ситуацију.²²

Олпортова персонална теорија личности

Олпортова теорија личности прихвата постојање већег броја мотива, који наглашавају улогу свесних момената у понашању човека, које не прихватају истицање значаја прошлости за објашњење актуелног понашања појединца и које пре свега наглашавају особеност појединца. Олпорт (Gordon Allport) се сматра једним од

²¹ Фулгоси А., *Психологија личности*, 1987, стр. 81.

²² К. S. Hol, G. Lindzi, *Теорије личности*, *Београд*, 1993, стр. 208.

оснивача америчке психологије личности и један од најважнијих Америчких психолога у прве две трећине 20. века. У скоро 2.000 анкета, клинички психолози који су одговорили на питање који теоретичар личности највише утиче на њихов рад навели су Олпорта испред којег је само Фројд.²³

За Олпорта личност је динамичка организација унутар појединца оних психофизичких састава који одређују његово карактеристично понашање и мишљење. Другим речима, личност је стварна и физиолошки заснована организација за појединца карактеристичних навика, црта, мотива и њихових интеграција.²⁴ Основне идеје о личности карактеристичне су за Олпорову теорију личности засноване су на три перспективе: о личности као сложенем јединству, о особености сваке поједине личности и о личностима као сталном расту и постојању.

Адлерова теорија личности

Основна тежња човека, по Адлеру, је тежња за супериорношћу. У првом периоду свог учења Адлер није говорио о тежњи за супериорношћу, него о вољи за моћи, налазећи се под утицајем Ничеове филозофије. Касније, он коригује своју терминологију, а донекле и своје схватање истичући да тежња за супериорношћу не значи само жеља за истицањем, за вођством, за вишим, супериорнијим положајем, као што би се то могло схватити из самог термина, него да пре свега представља тежњу за усавршавањем, тежњу појединца да се развија, да се уздигне и да изрази своје способности (тежњу за самоактуализацијом). Циљеви који могу задовољити ову тежњу увек су социјални по свом карактеру, јер је човек по природи социјално биће, биће са израженим социјалним интересом. Тај социјални интерес је урођен, првобитан, а није стечен. Он представља главну покретачку снагу активности човека. Манифестује се у многобројним интерперсоналним односима у којима се сваки човек стално налази, у тежњи за кооперацијом са другима, у идентификацији са групом којој припада, у тежњи за контактом са осталим члановима друштва. Објашњавајући процес развоја личности, Адлер истиче да појединац стално осећа своју несавршеност и не развијеност. То нарочито осећа дете, које је изразито беспомоћно и најбеспомоћније биће међу свим живим бићима. Зато дете упорно тежи да превлада своју беспомоћност. Осећање властите несавршености и немоћи, а које остаје и код одраслог човека, јавља се као осећање мање вредности, осећање инфериорности.²⁵

Масловљева теорија личности

Према мишљењу хуманистичких психолога људска природа је сасвим јединствена и посебна. Отуда неопходност истраживања управо те специфичне природе појединца. Према Маслоу човек је слободно и одговорно биће и као такво може управљати својим развојем. Укратко, човек је способан да слободно одлучује и вр-

²³ Allport's Life and Allport's Psychology, David G. Winter, University of Michigan, Journal of Personality. 1997.

²⁴ Олпорт, *Склоп и развој личности* Београд 1969, стр. 11.

²⁵ Др Никола Рот, *Психологија личности*, Београд, 1994, стр. 25.

ши избор могућности које му се нуде. Маслов човека не схвата статичним, него биће које се мења и које никада није исто. Дакле, сваки човек има властито искуство и свој доживљај света који је незаменљив.

Људске могућности су огромне, па је задатак и дужност сваког појединца да своје потенцијале развија што више. Његово гледиште да природан ток развоја обухвата ницање суштинских потреба и атрибута човекове природе, наиме да постоји низ степена у редоследу преко којих особа пролази напредујући ка све вишим нивоима мотивације и организације.

Најповољнија физичка и друштвена средина је она која омогућава задовољење сваког нивоа потреба када он у појединцу достигне свој врхунац. Ако потребе нису потпуно задовољене на било ком датом нивоу, онда може доћи до поремећаја природног развоја.²⁶ Отуда је специфична људска обавеза у животу сваког појединца – актуализација сопствених могућности, тј. самоактуализација. Према Маслову свака потреба мора бити задовољена како би појединац осетио напредак и прешао на следећи ниво. Менаџери су у стању мотивисати своје запослене пружањем награде која помаже у задовољењу потребе која је повезана са радом. Након што је потреба задовољена та награда престаје бити мотиватор.²⁷

Абрахам Маслов сугерисао је да људи имају комплексан сет посебно снажних потреба које се могу уредити хијерархијски. Наглашавајући ову хијерархију, основне претпоставке су: када се потреба задовољи, друга убрзо заузима њено место, тако да људи увек теже да задовоље неку потребу. Људи имају већи број потреба које које утичу на њихово понашање у сваком тренутку. Јасно, када се неко суочи са неком потребом коју мора хитно да задовољи, као што је на пример жеђ, та потреба доминира све док се не задовољи. Према овом моделу има 5 врста основних потреба а то су: физиолошке потребе, потребе за сигурношћу, потреба за припадношћу, потреба за поштовањем и потреба за самоактуелизацијом.²⁸

Физиолошке потребе су основне потребе за одржавање самог људског живота, као што су: храна, вода, топлина, становање и сан. Мотиватори сматрају све док се ове потребе не задовоље друге потребе неће мотивисати људе. Менаџери би требали да схвате да све док запослени незадовоље физиолошке потребе, њихова пажња није усмерена на посао који обављају. Они ће прихватити било који посао који ће обезбедити задовољење ових потреба.

Потребе за сигурношћу су потребе од физичке опасности и страха од губитка посла, имовине, хране и стана. Менаџери који сматрају да су потребе за сигурношћу најважније, фокусирају се на њих, наглашавају безбедност, сигурност посла и слично. Они неће охрабривати иновације нити награђивати преузимање ризика, а њихови запослени ће заузврат стриктно поштовати постављена правила.

Потребе за прихватањем су потребе људи као друштвених бића да буду прихваћени од других људи, повезивањем са другим људима и др. Менаџери морају да схвате да

²⁶ Д. Креч, Р. Кречфилд, *Елементи психологије*, Београд 1973, стр. 646.

²⁷ Meeting employee requirements. Maslow's hierarchy of needs is still a reliable guide to motivating staff. By Golnaz Sadri and R. Clarke Bowen <http://www.iise.org/IEMagazine/Details.aspx?id=27534>

²⁸ Проф. др Мића Јовановић Божинов, проф. др Момчило Живковић, др Татијана Цветковски, *Организационо понашање*, друго допуњено издање, Београд, 2007, стр. 92.

када су ове потребе примарни извор мотивације – људи посматрају свој посао као прилику за откривање и успостављање топлих пријатељских интерперсоналних односа.

Потребе за поштовањем су потребе које настају једном када људи задовоље потребу за повезивањем и настоје да стекну поштовање других људи, али и самопоштовање. Менаџери који се фокусирају на потребе за уважавањем, покушавају да мотивишу запослене јавним наградама и признањима за успехе. Међутим, треба знати да неки људи не воле јавна признања.

Потребе за самопотврђивањем су потребе које Маслов сматра највишим потребама у својој хијерархији потреба. То је жудња да се постигне оно што је неко способан постати, максимизирати нечији потенцијал и постићи нешто. Менаџери који наглашавају самоактуализацију могу да укључе запослене у планирање посла, могу им доделити одговорне задатке или дати запосленима слободу у планирању и имплементацији њиховог плана.

Типови, особине и карактеристике личности

У психологији личности постоје два приступа истраживања и приказивања личности. Један од њих је утврђивање појединих за појединце карактеристичних особина: темперамента, способности, мотива, ставова, интереса, начина прилагођавања итд. За појединца утврђене истакнуте особине чине профил његове личности, који се понекад и графички приказује у тзв. психограму личности. Други приступ је приказивање личности у целини, а не њених појединих особина.²⁹

1. Типови личности

Класа јединки које поседују неки скуп заједничких особина по којима се конзистентно разликују од других јединки. Одувек је било покушаја да се људи међусобно класификују у различите типове. Тако су настале различите типологије, више или мање системски покушаји разврставања у посебне типове личности или телесног уређења. Такви покушаји класификовања људи у неколико карактеристичних типова, најчешће у подручју личности или неких њених карактеристика, користе се у психологији.³⁰ Најпознатија и најраширенија је класификација Хипократа, која је стара 2.500 година и која собзиром на њихов темперамент разликује четири типа личности: колерички, сангвинички, флегматички и меланхолички.

Колерик је човек чија су осећања снажна, али се брзо мењају. Опште расположење код њега је више песимистично, а своје емоције испољава на буран и експлозиван начин.

Сангвиник има осећања слабијег интензитета, која се такође брзо мењају. Опште расположење је више оптимистично.

Меланхолик је човек снажних осећања која се споро мењају. Не испољава их превише у спољном изгледу и понашању, а опште му је расположење изразито песимистично.

²⁹ Др Никола Рот, *Психологија личности*, Београд 1994, стр. 141.

³⁰ *Психологијски речник*, Загреб, 1992, стр. 21.

Флегматик има осећања слабог интензитета, која се не мењају брзо. Не испољава их у свом понашању и претежно је оптимистичан по општем расположењу.³¹ Хипокритова типологија није једина, ту су још неке: Јунгова, Шпангерова и Модерна типологија личности.

1.1. Јунгова типологија личности

Швајцарски психијатар и психолог Јунг (C. G. Jung. 1921) разликује два основна начина реаговања код људи: интровертно реаговање и екстравертно реаговање.³²

Интровертна особа се бави идејама, маштањем и унутрашњим животом (благе је нарави, идеалиста). Насупрот њој, екстравертна особа је окренута према објективном свету ствари и догађања. Такву особу занимају друштвене делатности и практична питања (реалиста је и оштре нарави).

1.2. Шпангерова типологија личности

Шпангерова типологија полази од схватања да свака јединка поседује неку врсту јединствене филозофије живота која уобличава и структурира његову целокупну личност. Ова типологија сврстава људе у шест идеалних типова вредности које су у различитим степенима привлачни за индивидуе које око њих граде јединство свог живота.³³

а) Теоријски тип тежи за откривањем истине, а животни циљ је систематизација властитог знања. У трагању за тим циљем он карактеристично заузима когнитивни став, став који тражи идентичност и разлике, ослобађа се од судова који се односе на лепоту или корисност објекта и тражи само да посматра и размишља;

б) Економски тип подразумева да је економски човек карактеристично заинтересован за оно шта је корисно. Првобитно задовољава телесне потребе, а интересовање за корисне ствари обухвата практичне ствари пословног света – производњу, тржиште, потрошњу добара, разраду кредита и нагомилавање опипљивог богатства. Овај тип је потпуно практичан и одговара уобичајеном појму просечног америчког пословног човека. Економски став често долази у сукоб са другим вредностима.

в) Естетски тип највећу вредност види у облику и складу у економској области у процесу производње, рекламе и трговине. Естетика види потпуно разарање за њега најважнијих вредности;

г) Социјални, друштвени тип највећу вредност види у љубави према људима. Социјални човек цени друге људе и зато је и сам љубазан, несебичан и саосећајан;

д) Политички тип тражи интерес за влашћу;

ђ) Религијски тип највећу вредност види у јединству. Он је мистик и тражи да разуме космос као целину. Шпангер религијског човека дефинише као човека чија је ментална структура трајно усмерена ка стварању највишег и апсолутно задовољавајућег доживљаја вредности.³⁴

³¹ Др. Младен Звонаревић, *Психологија за трећи разред гимназије*, Загреб 1967, стр. 103.

³² Др Никола Рот, *Психологија личности*, Београд, 1994, стр. 16.

³³ Allport G. *Склопи развој личности*, Београд, 1969, стр. 384-390.

³⁴ Elma Kovačević, *Osnove Ekonomske psihologije, neekonomski faktori u ekonomiji*, MAUANA-FE PUBLISHING, 1950, str. 59.

1.3. Модерна типологија личности

Личност је посебно занимљива и важна за економску науку. Она према једном новијем покушају класификације личности, људе дели у два доста одвојена скупа: Тип А и Тип Б. Око 40% популације припада типу А који је карактеристичан по томе што је у раду напет, нестрпљив, компетитиван, нетрпељив, иритабилан и агресиван на изазов. Истовремено тип А у раду је бржи, мање се жали на тежину посла и на умор, способан да ради више послова истовремено. Насупрот томе тип Б је опуштен и лежеран, социјалан, није много компетитиван нити агресиван, не ради истовремено неколико послова, више се жали на умор. Међутим свака теорија, основних типова личности неизбежно се суочава са проблемом тзв. мешовитих типова. Тако, Кречмер отворено признаје постојање мешовитих типова, а њихову појаву објашњава тиме да појављивањем типа управља равнотежа два супротна биолошких (можда и хормонских) скупова чинилаца, који могу бити у савршеној равнотежи.³⁵ Знања о постојању различитих врста темперамента помажу нам при правилном одабиру и распореду запослених за одређену пословну активност. Занимљива је и психолошка димензија Смитове (А. Smith) економске теорије: према Смиту две су урођене црте психологије људских бића. Прва је да смо као људска бића првенствено заинтересовани за ствари које су нам најближе, а много мање за оне удаљене (било у времену или простору) сви смо, дакле важни самима себи. Друга карактеристика, заправо излази из прве, неодвојива је чежња сваког човека да побољша своје стање. Личност се не исцрпљује само из вани, видљивом понашању и појму о себи, него укључује и особине које нису доступне непосредним опажањем и таквих које појединац није свестан. Раније је појам личности у ужем смислу садржавао карактеристичне облике емоционалних доживљаја и реаговања, па је темперамент и етички аспект личност, морална особина и поступци, карактер.³⁶

1.4. Фромова типологија личности

Фром разликује за економију два важна типа карактера: карактер продуктивне оријентације и карактер непродуктивне оријентације (прималачка, израбљивачка, сакупљачка и тржишна оријентација)

Продуктивна оријентација показује на тип карактера коме су раст и развој свих његових могућности циљ коме су одређене све друге активности. Односи се на фундаментално становиште, на начин одношења у свим сферама људских искуства. Она обухвата менталне, емоционалне и свесне реакције према другима, себи и према стварима. Продуктивност је човекова способност да употреби своје снаге и да оствари могућности које су му својствене. Док су прималачки и израбљивачки типови слични томе што оба очекују да приме ствари из спољашњег света, сакупљачка оријентација је знатно другачија: људи ове оријентације имају мало вере у било шта ново, што би могли добити из спољашњег света. Њихова сигурност заноси се на сакупљању и штедњи, док се трошење осећа као претња. Њихова шкртост се односи на новац и материјалне ствари али и на осећања и мисли.

³⁵ W. Ronald, D. Fairbairn, *Psihoanalitičke studije ličnosti*, Zagreb, 1982, str. 63.

³⁶ *Psihologijski rečnik*, uredio Boris Petz, Zagreb, 1992, str. 217.

б) Тржишна оријентација настаје и развија се са развојем тржишта, што је карактеристика модерног доба. Субјекти традиционалног тржишта (произвођачи и потрошачи) узајамно су се познавали, јер су сачињавали релативно мале групе, тј. понуда је познавала потражњу. Међутим, модерно тржиште није више место састанка него огроман механизам карактеристичан апстрактном и безличном потражњом. Човек производи за то тржиште а не за круг познатих купаца. Пресуда тржишта заснива се на закону понуде и потражње који одређују хоће ли роба бити продана и по којој цени. Такву карактерну оријентацију која се корени у искуству себе и својих вредности Фром назива тржишном оријентацијом.³⁷

У нашем времену тржишна оријентација вртоглаво буја, паралелно са развојем тржишта личности, који је феномен последњих десетлећа. На истом тржишту се појављују лекари, економисти, правници, секретарице, трговачки путници, информатичари.

1.5. Друштвена типологија личности

Друштвени (социјални) стилови разврставају особе у четири опште категорије, а то су (Barkdoll, 2002): пријатељи, аналитичари, управљачи и експресионисти. Ове категорије су одређене посматрањем типова личности. Очекивања су да ће сваки од наведених стилова личности најбоље функционисати под посебном групом околности, које могу бити директно повезане са организационом културом.

Fundamental Interpersonal Relations Orientation (FIRO) говори о три димензије интерперсоналних релација, које су довољне да бисмо објаснили највећи број интеракција између људи. То су:

– Укључивање – односи се на степен успостављања нових контаката и повезивања са другима, описује се преко припадности, партиципације, повезивања, индивидуалности, различитости итд.

– Контрола – односно степен доминације, односи се на одлучивање, утицање и убеђивање, она указује на степен моћи и доминације коју особа жели, са димензијом контроле повезана је моћ, ауторитет, утицај, одговорност, постојаност.

– Наклоњеност (Афекција) – односи се на емотивну повезаност и блиске односе између људи, она указује на степен блискости који особа жели да успостави са људима у окружењу, са њом су повезане консензус, осећајност, подршка, отвореност и сл.

2. Особине (црте) личности

Свака личност има сопствени начин размишљања и понашања, свој специфични стил или личност. Личност се дефинише као комбинација стабилних физичких и менталних карактеристика које дају појединцу њихов идентитет. Ове карактеристике или особине, укључују изглед појединца и начин на који он размишља, понаша се и осећа, производ су, као што смо већ рекли, интеракције и утицаја окружења.³⁸

³⁷ Е. Фром, *Џовјек за себе*, Загреб, 1966, стр. 72.

³⁸ Проф. др Мића Јовановић Божинов, Проф. др Момчило Живковић, др Татијана Цветковски: *Организационо понашање*, друго допуњено издање, Београд, 2007, стр. 52.

Црта личности настала је као појам помоћу којег су се настојале превладати слабости типологије концепције. Уместо да се по принципу или – или људи покушавају сврстати у ограничен број строго подељених типова, овде се полази од претпоставке да сваки човек има низ међусобно релативно независних особина, које су у мањој или већој мери изражена код сваког појединца. Као пример ове концепције показују покушај да се споменута Јунгова типологија схвати као црта личности. Сада нећемо више људе узимати или као интровертне или као екстровертне (као код типологије), већ ћемо код сваког појединца испитати у којој мери је интровертан или екстровертан. Тако добијамо континуитет између оба екстрема, и на том смо психолошком континууму у стању сваком појединцу наћи његово место.³⁹ Највише истраживања личности било је усмерено на откривање особина или црта личности. Особине личности се дефинишу као трајне карактеристике које описују понашање личности. Ако познајемо особине неке личности онда можемо са сигурношћу да предвиђамо (и контролишемо) њено понашање. Постоји неколико модела личности које се фокусирају искључиво на особине личности (за разлику од функције сваке личности), групишући и уређујући оне особине које једна личност поседује од тзв. великих до особина које су најкомплексније, које се увек могу разложити на једноставне. Као пример узима се особина екстраверзија, која се може разложити на особине као што су живост, причљивост, енергичност, друштвеност и импулсивност. Постоје више модела особина које су укључене у моделе личности. Најзначајнија класификација особина, карактеристика или црта личности заступљена је у моделу Великих Пет (Big Five model) по Дигману (J. M. Digman). Коста и МекРи (Costa P. T & McCrae R. R) направили су модел који су назвали Петофакторским моделом личности, који не прати лексичку хипотезу али потиче из истих извора.⁴⁰ Разликују се по теоријској основи, где петофакторски модел обухвата и теорију о пореклу црта личности која у све укључује улогу генетских фактора. Друга разлика је у иницијалним инструментима коришћеним за мерење црта које потичу од ова два модела – инструменти за мерење Биг Фиве-а типично користе кратке описе личности у виду придева, док је најпознатија мера петофакторског модела НЕО ПИ-Р инвентар личности.

Тих пет фактора о којима говоре ови модели су следећи:

а) N димензија, Неуротицизам или негативна емоционалност или, обрнуто, емоционална стабилност – представља склоност да се доживљавају непријатне и узнемирујуће емоције, склоност узнемиреност у мислима и акцијама. Особе високе на N су склоне ирационалним идејама, слабије контролишу своје импулсе и имају слабије капацитете за превладавање стресних ситуација. И обрнуто, особе ниске на N одликује стабилност, сталоженост и способност да се са стресним ситуацијама суоче без претеране паничне узнемирености (Knežević i sar., 1997, Smederevac, 2000). N димензија је поред екстраверзије најбоље заснована и „најсигурнија“ димензија *Big Five* модела.

б) E димензија, Екстраверзија – одређује број међуљудских односа са којима се особа осећа лагодно (Смедеревац, 2000). Особе високе на овој димензији – екстраверте – карактерише висока укљученост у спољашњи свет, склоност да се успостављају односи са великим бројем људи, преференција за велике групе и скупове,

³⁹ Др Младен Звонаревић, *Психологија*, Загреб 1967, стр. 101.

⁴⁰ Смедеревац С., Митровић Д., Чоловић П., *Великих пет плус два: примена и интерпретација*. Београд, 2010.

склоност ка тражењу узбуђења, ка доживљавању позитивних емоција и оптимизам. Особе ниске на овој димензији – интроверти, лагодније се осећају када нису окружени великим бројем људи, резервисани су, што не значи недруштвени, независнији и умеренији. Ово не значи да су стидљиви и депресивни – интровертима је једноставно потребно мање стимулације и зато само преферирају мање групе или самоћу (Кнежевић и сар., 1997, Смедеревац, 2000). Екстраверзија је, поред неуротицизма, најбоље заснована димензија Биг Фиве модела.

в) О димензија, Отвореност за искуство – је димензија која разликује маштовите, креативне људе од конвенционалних људи који стоје чврсто на земљи. Особе са високим скоровима на овој димензији склоне су прихватању нових искустава, идеја и ставова (Смедеревац, 2000). Много интензивније доживљавају како позитивне, тако и негативне емоције у односу на људе ниске на овој димензији (Кнежевић и сар., 1997). С друге стране особе ниске на овој димензији су конвенционалне, конзервативног изгледа и држања, преферирају познато у односу на ново, емоционалне реакције су им пригушене (Кнежевић и сар., 1997).

г) А димензија, Сарадљивост или Пријатност – особе високе на овој димензији су базично алтруистичне, симпатишу и саосећају са другима, осећају потребу да им помогну (Кнежевић и сар., 1997). Имају априорно позитивна веровања о људима, верују да су људи искрени, пријатељски настројени, добри и такође спремни да им помогну. С друге стране, особе ниске на овој димензији стављају личне интересе пре свих осталих и генерално нису склони да се брину за добробит других. Њихова сумња у мотиве других их може учинити сумњичавима, непријатељски настројенима и несарадљивима. Људи високи на овој димензији су обично омиљенији у друштву, што их чини одговарајућим за одређена занимања. Али, с друге стране, особе ниске на овој димензији су супериорне у ситуацијама када треба доносити објективне судове. Особе ниске на овој димензији могу бити одлични научници, критичари или војници.

д) Ц (С) димензија, Савесност – односи се на број циљева на који је неко усмерен као и самоконтролу, систематичност и истрајност у њиховом остваривању. Особе високе на Ц усмерене су на неколико циљева и показују самодисциплину повезану са тим усмерењем. То су особе снажне воље, скрупулозне, тачне и поуздане. С друге стране особе ниске на Ц димензији теже да буду усмерене на већи број циљева којима приступају површно, несистематично и са великом дозом спонтаности. Овакве особе нису аморалне, али су морални принципи за њих далеко мање обавезујући, а далеко су и безбрижније када су у питању циљеви које су усвојили. Кнежевић и сар. наводе да постоји евиденција да су овакве особе у већој мери хедонисти. (Смедеревац, 2000, Кнежевић и сар., 1997).

Наведене димензије личности је могуће усагласити са различитим захтевима послова. Самим тим, ако знамо које димензије личности су развијеније код одређене особе, можемо да је распоредимо на место које њој највише и одговара. Истраживањима је утврђено да се одређени типови личности „нагомилавају“ унутар одређених дисциплина и послова. Нпр. велики број екстравертних особа је у области маркетинга, односа са јавношћу, док је велики број интровертних особа у области инжињеринга, компјутерском програмирању и међу запосленима у библиотеци. Истраживања показују да су организације често попуњене људима сличних типова личности. Старија (и међу психолозима мање прихваћена) класификација лично-

сти)⁴¹ је и Мајер – Бригс (Myers-Briggs Type Indicator). Овај индикатор личности је 1995. године обухватао узорак од приближно 2,5 милиона људи.⁴²

Американка Кетрин Кук Бригс (Katharine Cook Briggs, 1875-1968) и њена ћерка Изабел Бригс Мајерс (Isabel Briggs Myers, 1897-1980) саставиле су веома користан упитник за откривање типа личности. Он се заснива на теоријама личности Швајцарца Карла Густава Јунга (Carl Gustav Jung, 1875-1961). Упитник је познат као Мајерс-Бригс индикатор типа личности (Myers-Briggs Type Indicator, MBTI). Тест дели људе према томе јесу ли екстрвертни (Extroversion, E) или интровертни (Introversion, I), да ли се ослањају на чула (Sensing, S) или интуицију (Intuition, N), да ли на размишљање (Thinking, T) или осећање (Feeling, F), да ли су склони процењивању (Judging, J) или опажању (Perceiving, P). У зависности од ових склоности Мајерс-Бригс упитник дели људе у 16 типова. То су: ISTJ, ISFJ, INFJ, INTJ, ISTP; ISFP; INFP, INTP, ESTP, ESFP, ENFP, ENTP, ESTJ, ESFJ, ENFJ, ENTJ. Овај упитник типа личности има значајну улогу у одређивању радних, психичких способности и преференци, па чак и одређивања пожељног брачног друга. Мајерс-Бригсова типологија личности је стекла велику популарност због своје практичне вредности.⁴³

Слика 2 – Мајер-Бригс индикатор личности

⁴¹ <https://www.vox.com/2014/7/15/5881947/myers-briggs-personality-test-meaningless>

⁴² Проф. др Мића Јовановић Божинов, Проф. др Момчило Живковић, др Татијана Цветковски, *Организационо понашање*, Београд, 2007.

⁴³ <http://сск.срб/2017/09/19/vladislav-djordjevic-tipovi-licnosti/>

Алцирис је посматрао димензије личности у контексту њеног развоја. Он је утврдио да се личност сваке особе развија од незреле до зреле и то по одређеним димензијама. Левинсон је утврдио да се тај развој креће у циклусима а не континуирано и поставио хипотезу да су ти циклуси: до 18. године, од 18. до 30. године, од 30. до 45. и од 45. године па надаље.

Табела 1 – Димензије зрелости личности⁴⁴

Зрела личност	Незрела личност
Активност	Пасивност
Независност	Зависност
Разноврсно понашање	Једнострано понашање
Дубље интересовање	Површно интересовање
Дугорочна перспектива	Краткорочна перспектива
Надређена позиција	Подређена позиција
Самосвест и контрола	Недостатак самосвести и контроле

Усклађивање личности појединца са послом

За разумевање тренутног стања и жељеног будућег стања запослених у некој организацији, веома је битно осврнути се и погледати у прошлост, како би знали на темељу чега је настало тренутно стање. Такав поглед је битан у садашњости, јер даје више доказа да је личност веома повезана са индивидуалним учинком, задовољством на послу, као што је са друге стране повезана са стањем у организацији тј. организационом културом, структуром и стратегијом организације. Све су то карактеристике које директно утичу на формирање једне личности, као и уклапање у данашњи посао који особа треба да обавља.⁴⁵ Такође је за будућег запосленог веома битно познавати „личност“ организације, да ли је организација скуп појединаца који теже истом циљу и да ли се њена личност формира на основу тога. Личност организације није исто као култура организације. Култура је сет обележја која представљају комуникативне аспекте предузећа, док је понашање (личност) организације уствари како организација функционише, шта ради, да ли све то ради у складу са пословном етиком.

1. Димензије личности значајне за организационо понашање

Осим горе наведених димензија личности постоје и друге које су од посебне важности за понашање људи у организацији. Познавање сваке од њих може помоћи да схватимо разлике између људи у организацији и њиховог понашања, али и да утичемо на њих. Три најзначајније димензије личности које ће бити обрађене у овом раду су: локус контроле, самопоштовање и самоефикасност.

⁴⁴ John R. Schermerhorn, James G. Hant, Richard N. Osborn, *Organizational Behavior*, New York 2005.

⁴⁵ Evolution of the study and practice of personality at work, Benjamin Schneider, Human resource management, 2007.

Локус контроле је когнитивни конструкт који је у релацији са различитим аспектима интерперсоналног функционисања. Најчешће се говори о унутрашњем и спољашњем локусу контроле. Интерна или унутрашња контрола представља веровање појединца како су догађаји последица личних карактеристика, труда и способности, а екстерна или спољашња локус контрола представља уверење да су догађаји резултат догађаја изван личне контроле, нпр. среће, судбине, случајности, деловања других и сл. Иако је локус контроле концептуализован као релативно стабилна карактеристика личности, манифестације локус контроле могу бити различите у специфичним ситуацијама (Miler i sar., 1985; Camp, 1997). То је уствари степен до којег човек верује да може да контролише своју судбину. Они који имају екстерни локус контроле у организацијама доживљавају мање задовољство послом, мање су посвећени послу и више склони да прихватају ауторитете и њихова наређења. Људи који имају интерни локус контроле имају више развијену и позитивну личност. Преферирају да се најбоље снају у свим ситуацијама, имају успешније каријере, зарађују више новца и створени су за лидерске позиције. Ови људи имају веће задовољство послом, лако се сналазе у стресним ситуацијама и више су мотивисани за постизање добробити за организацију.⁴⁶ За менаџере је значајно да знају следеће:

– Људи са интерним положајем контроле верују да контролишу радно окружење својим понашањем. Могу утицати на радне процедуре, услове рада, расподелу задатака или на односе са осталим члановима колектива. Због тога се супротстављају намерама менаџера да блиско надгледају њихов рад. Менаџери би зато требали да поставе ове људе на послове који захтевају веће ангажовање и имају мање контроле, са друге стране више им одговарају јасно дефинисани послови који захтевају већу контролу.

– Положај контроле утиче на систем награђивања. С обзиром на то да особе са интерним локус контроле верују да њихови напори воде резултатима, они би вероватно преферирали и боље реаговали на подстицаје као што су плата према заслуги или награде за остварене резултате.⁴⁷

Самопоштовање је степен до кога човек поштује и уважава самог себе и своје способности. Повезана са тиме је и само ефикасност која показује степен до кога особа цени своје индивидуалне способности. Особе са високим степеном самопоштовања верују да су способне да решавају тешке проблеме и остварују тешке задатке. Особе са мањим нивоом самопоштовања требају у организацији да обављају нискоризичне послове.

Људи са већим степеном самопоштовања не зависе о мишљењу других људи, имају тенденцију да успеју без обзира на неуспехе и мисле рационалније. Самопоштовање индицира позитивне аспекте једне личности и тој личности увек додаје префикс добар (добар студент, добар возач, добар радник).

Самоефикасност подразумева да особа која поседује ову особину верује и може успешно да реши сваки задатак. Они поседују став „ја могу то да урадим“. Верује да поседује енергију (мотивација), ресурсе (ситуациони фактори), разумевање тока акције (улога перцепције) и компетенције (способности) за обављање задатака.⁴⁸

⁴⁶ Robbins S., *Organizational Behavior*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1993.

⁴⁷ Проф. др Мића Јовановић Божинов, Проф. др. Момчило Живковић, др Татијана Цветковски, *Организационо понашање*, Београд, 2007.

⁴⁸ Robbins S., *Organizational Behavior*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1993.

2. Повезивање личности и врсте посла

Из досадашње анализе особина и димензија личности можемо приметити да се људи веома разликују али исто тако не можемо рећи да је један тип личности бољи или лошији. Према Оландовој (Holland) теорији, иако су све особине људи легитимне, неопходно је ускладити те особине са типом посла које човек обавља. Иако су све особине личности равноправне, нису све подједнако погодне за све позиције у организацији. Слагање личних особина са послом, не само да ће повећати продуктивност запосленог, већ ће и повећати његово задовољство послом.

Према томе постоји шест главних типова личности са карактеристикама које су погодне за одређено занимање:

а) Реалистичан тип – који преферира физичке активности које траже снагу, вештину и координацију. Његове личне карактеристике су: стабилан, упоран, стидљив, практичан. Погодна занимања за тај тип су, нпр: радник на линији, фармер, механичар.

б) Истраживачки тип – који преферира активности које траже размишљање, разумевање и истраживање. Његове личне карактеристике су: аналитичан, оригиналан, радознао, независан. Погодна занимања за тај тип су, нпр: економиста, новинар, математичар

в) Социјални тип – који преферира активности помагања и развоја других. Његове личне карактеристике су: пријатељски, дружељубив, емпатичан. Погодна занимања за тај тип су, нпр: социјални радник, учитељ

г) Конвенционални тип – који преферира ред, правила, јасне активности. Његове личне карактеристике су: ефикасан, практичан, нефлексибилан. Погодна занимања за тај тип су, нпр: рачуновођа, менаџер, шалтерски радник.

д) Предузетнички тип – који преферира вербалне активности у којима може да убеђује друге и стиче моћ. Његове личне карактеристике су: самопоуздан, амбициозан, доминантан. Погодна занимања за тај тип су, нпр: правник, предузетник, продавац некретнина.

ђ) Уметнички тип – који преферира нејасне, несистематичне активности и креативност. Његове личне карактеристике су: имагинативан, емоционалан, непрактичан. Погодна занимања за тај тип су, нпр: сликар, музичар, писац, декоратер.⁴⁹

Постоје три основна начина за усклађивање појединца и његових способности са захтевима посла:

1. Прва стратегија је селектовање особа чије се постојеће способности најбоље усклађују са захтевима посла. Овај приступ подразумева поређење способности сваког појединца са захтевима посла или радне јединице.

2. Други приступ је спровођење обуке (тренинга) тако да запослени развијају, односно, стекну вештину и знања, у складу са захтевима посла. Научна истраживања сугеришу да обука у вези са послом повећава ефектност организације.

3. Трећа стратегија је редизајнирање послова тако да се запосленима дају само они задаци који одговарају њиховим тренутним способностима.⁵⁰

⁴⁹ М. Франческо, Б. Мирковић, *Организационо понашање – Моћ познавања организационог понашања*, Бања Лука, Универзитет за пословни инжињеринг и менаџмент, 2008.

Закључак

Свака организација требала би, пре свега, приликом пријема људи у радни однос, извршити детаљну анализу њихове личности, кроз интервјуе, као и кроз разне тестове личности, који ће менаџерима дати смернице шта је то шта треба променити у понашању кандидата и да ли је могуће извршити промену личности те исту адаптирати ситуацији у којој се организација налази. Наиме, понашање у организацији одређују њени запослени, па је веома битно извршити правилно усклађивање личности са послом који ће обављати у будућности. Немогуће је да тип личности који је веома амбициозан, и који жели у будућности напредовати са новим идејама, поставити на место рачуновође које најчешће заузимају особе повучене у себе, које ће до пензионисања радити исти посао. Организација треба да осигура својим запосленима могућност напредовања, јер ће у супротном доћи до гушења креативности и нових идеја које би могле бити примењене за побољшање пословања. Личност појединца и те како зависи од културе организације, њене организационе структуре, стратегије којом се организација води до остварења основног циља због којег она постоји. Нпр. уколико је запослени до сада навикао да ради у организацији која је децентрализована, са минималном формализацијом, врло тешко ће се навићи на посао са високим степеном формализације и централизације, јер је то оно шта гуши његову личност и потискује особине које та особа поседује. Топ менаџери треба у организацији да делују подржавајуће и у сваком тренутку доступни за своје запослене, како би они адаптирали своју личност на тренутно стање у организацији. Веома је битно, знати вештину убеђивања особа да су њихове особине и схватања донекле погрешна, те их навести уз едуковање да промене све оно шта није добро за организацију и шта не одговара природи посла који обављају. Идеално стање би било онда када би свака личност одговарала карактеру посла. Међутим, то су веома ретке ситуације у нашој држави. Многи студенти након завршених студија раде послове који су потпуна супротност од оног шта су до тада учили и на чему су градили сопствену личност. То је првенствено због мањка одређених кадрова који попуњавају различите личности, које се уз адекватног топ менаџера адаптирају захтевима посла који ће обављати. Многи аналитичари су изучавали овај аспект важан за понашање, па се на основу анализа доказало да је личност најважнија перформанса индивидуалног нивоа модела организационог понашања. Ова тврдња је доказива, јер свака друга перформанса зависи од личности и примењива је и односи се на личност.

Литература

[1] The Exploring Nature of the Assessment Instruments of Five Factors of Personality Traits in the Current Studies of Personality, Seyed Hossein Fazeli Department of English Language Teaching, Abadan Branch, Islamik Azad university, Abadan Iran Februar 2012.

[2] Др Никола Рот, *Психологија личности*, петнаесто допуњено издање, Београд, 1994.

[3] Проф. др Мића Јовановић Божинов, Проф. др Момчило Живковић, др Татијана Цветковски, *Организационо понашање*, друго допуњено издање, Београд, 2007.

⁵⁰ Проф. др Мића Јовановић Божинов, Проф. др Момчило Живковић, др Татијана Цветковски, *Организационо понашање*, Београд, 2007.

- [4] Г. Олпорт (G. Allport) *Склоп и развој личности*, Београд, 1969.
- [5] Др Младен Звонаревић, *Психологија*, за трећи разред Гимназије, Загреб, 1967.
- [6] The Impakt of Personality and Leadership Styles on Leading Change Capability of Malaysian Managers, *Australian Journal of Business and Management Research*, May 2011.
- [7] Robbins S., *Organizational Behavior, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall*
- [8] Fred Luthauns, *Organizational Behavior*, fift edition
- [9] Понашање у организацији – збирка материјала, Економски факултет, Сарајево
- [10] Елма Ковачевић, *Основе економске психологије, неекономски фактори у економији*, MAUNA-FE PUBLISHING 1950.
- [11] Фулгоси А, *Психологија личности*, 1987.
- [12] K. S. Hol, G. Lindzi, *Теорије личности*, Beograd 1993.
- [13] Allport's Life and Allport's Psychology, David G. Winter, Universitz of Michigan, Journal of Personality, 1997.
- [14] Д. Креч, Р. Крачфилд, *Елементи психологије*, Београд 1973.
- [15] Meeting employee requirements. Maslow's hierarchy of needs is still a reliable guide to motivating staff. By *Golnaz Sadri and R. Clarke Bowen*
<http://www.iise.org/IEMagazine/Details.aspx?id=27534>
- [16] *Психологијски речник*, Загреб, 1992.
- [17] W. Ronald, D. Fairbairn, *псиhoanalitičke studije ličnosti*, Zagreb, 1982.
- [18] E. From, *Џовјек за себе*, Zagreb, 1966.
- [19] Смедеревац С., Митровић Д., Чоловић П., *Великих пет плус два: примена и интерпретација*. Београд, 2010.
- [20] <https://www.vox.com/2014/7/15/5881947/myers-briggs-personality-test-meaningless>
- [21] <http://скк.срб/2017/09/19/vladislav-djordjevic-tipovi-licnosti/>
- [22] John R. Schermerhorn, James G. Hant, Richard N. Osborn, *Organizational Behavior*, New York, 2005.
- [23] Evolution of the study and practice of personality at work, Benjamin Schneider, Human resource management, 2007.
- [24] М. Франческо, Б. Мирковић, *Организационо понашање – Моћ познавања организационог понашања*, Бања Лука, Универзитет за пословни инжењеринг и менаџмент, 2008.

ПОСЕБНОСТИ ДЕРАДИКАЛИЗАЦИЈЕ ИСЛАМСКИХ ТЕРОРИСТА

Марко Крстић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Неколико терористичких напада који су се десили широм света на почетку новог миленијума и данас су чврсто уграђени у колективну свест западног света. Напади у Њујорку, у Мадриду и Лондону постали су симболи нове претње друштвеној стабилности западних друштава: насилног исламског екстремизма.

У раду ће се презентовати и методе које су најефикасније у одвајању исламских екстремиста од терористичког деловања. Док борба против исламистичког тероризма захтева употребу војне силе да би се осујетило кретање Ал Каиде у Авганистану и Ираку, поражавањем екстремистичког ислама захтева вишеструки приступ који нужно укључује стратегије за искорењивање његових корена и узрока. Признајући ово, неколико држава је израдило „програме де-радикализације“ који се кроз низ техника залажу за решавање идеолошких корена насилних исламистичких идеологија.

Кључне речи: *исламски екстремисти, тероризам, стратегија, дерадикализација, идеологија*

Увод

Након терористичког напада „Ал Каиде“ на Њујорк, 11. септембра 2001. године, исламски тероризам је у великој мери побудио пажњу домаће и светске јавности. Двоструки приступи у геополитичком комбиновању западних сила са исламским фактором произвели су у првој деценији 21. века своје прве негативне безбедносне последице по западни свет. У том периоду су забележени масовни терористички напади исламиста на Лондон, Мадрид и Њујорк. Такође, поред исламистичких центара и великих сила, деловање вехабијског покрета у свету знатно је условљено је и друштвено-политичким приликама унутар самих земаља у којима делује. Уз помоћ екстремне цихадистичке идеологије, милитанти настоје да инспиришу и привуку нове генерације терориста како би одржали циклус тероризма. Својим директним и тајним деловањем, организационом еластичношћу, прикривеним и јавним присуством у мноштву држава, декларативним проповедањем геноцидне тактике и циљева, радикални терористички покрети показују своју јасну намеру да успоставе исламску државу на глобалном нивоу на темељу властите идеологије и у томе не бирају средства нити брину о последицама. Тиме ови колективитети по-

гађају виталне вредности и интересе, како малих и недовољно развијених, тако и великих, најразвијенијих и војно најмоћнијих земаља, али и безбедност социјалних група и грађана као појединаца. Делимично је истинито да је усвајање термина „радикализација“ омогућило анализу исламског тероризма који се заснивао на већ постојећем искуству и знању, али усвајање термина такође има негативне последице о овим појединцима. Како су се америчке и европске владе фокусирале на пропуштање исламистичког политичког насиља „домашаја“, концепт радикализације постао је главни значилац касног „рата против терора“ и обезбедио нови објектив кроз који се посматрају муслиманске мањине.

Традиционални инструменти у борби против тероризма одржавају одређену истакнутост, али су употпуњени новим и иновативним одговорима на све сложености и интензивирајући низ претњи које представљају терористи и насилни екстремисти. Међутим, постоје знакови да је претња данас комплекснија и дифузнија, и обухвата екстремисте из свих делова идеолошког спектра који могу деловати у малим групама или, у неким случајевима, као „усамљени вукови“. Пuteви екстремизма су више разнолики него икада раније, а како се наша сазнања о савременим обрасцима радикализације развијају, иницијативе превенције тероризма постале су превладавајуће у репертоару контратероризма на националном и мултилатералном нивоу.

Постоји консензус који се појављује међу антитерористичким стручњацима, да би се поразила претња од исламског екстремизма и тероризма, постоји потреба да се превазиђу традиционалне мере безбедности и обавештајне мере и почну да се примењују искључиво проактивне мере како би се омогућила радикализација и рехабилитација оних који су већ прихватили екстремизам. Ова шира концепција контратероризма се манифестује у контра и дерадикализацијским програмима бројних земаља Блиског истока, југоисточне Азије и европских земаља. Напори у сузбијању радикализације би требали бити прилагођени специфичним околностима уз подршку продубљених сазнања о карактеристикама појединца или групе на коју су упућени, и континуирано процењени. Многе државе су убрзо схватиле да искључиво репресивне мере нису довољне за ефикасно сузбијање исламског тероризма. Због тога су програме за де-радикализацију, започели већином муслиманске већине како би се решили идеолошки корени исламистичког екстремизма, где је кључно учинити напоре да се олакша процес раздвајања у кључним раним фазама настајања тероризма. Током протекле две деценије, у многим муслиманским друштвима, радикална и догматска тумачења ислама су се стицала и усвајала током времена. Многи фактори који се виде у процесу дерадикализације су слични онима који се налазе у раздвајању од различитих других анти-социјалних понашања, укључујући и придруживање бандама, култовима и расистичким групама. Они укључују ангажовање у идеолошким дискусијама, нудећи могућности за реинтеграцију и коришћење породице и вршњака као алтернативних мрежа подршке за замену радикалног миљеа екстремизма. Многе земље као што су Јемен, Саудијска Арабија, Сингапур и Индонезија користе сваку од ових техника дерадикализације са различитим степеном успеха, како би де-радикализовали муслиманске екстремисте и олакшају њихову интеграцију у друштво. Поред тога, свака земља се приближила процесу дерадикализације на различит начин.

Карактеристике исламског радикализма

Различитим таласима насиља су се бавили стручњаци различитих географских подручја, користећи различите инструменте и често доносећи идиосинкратска објашњења. Нарочито талас исламистичког политичког насиља током протекле деценије привукао је велики број истраживања о процесима радикализације (Della Porta & LaFree, 2011:5). Као друштвено-политичка појава тероризам представља последицу многобројних узрока, између осталих и религије. Њена улога у историји човечанства прилично је контроверзна и она пружа човеку најјачи осећај слободе, уводи га у најскривеније тајне и дефинише његов однос према околини. С друге стране, религија се може употребити да се „оправдају насиље, рат и репресија“ (Кегли и Виткоф, 2004:261). Носиоци верског транснационалног тероризма данас, применом његовог најстрашнијег облика, чија је суштинска порука у томе да би свако и свугде на планети могао да постане следећа жртва, неретко успевају да реализују важну фазу у функцији постизања свог крајњег политичког циља. Поред тога, њих, за разлику од досадашњих, уобичајених, традиционалних терориста, који су сматрали да је масовно убијање противника контрапродуктивно за постизање крајњег циља, карактерише их потпуна супротност (Мијалковски, 2004:5).

Деловање ових исламистичких организација подржано је од разних исламистичких центара широм исламског света али неретко и од стране великих западних сила. У остваривању својих геополитичких и економских интереса, Велика Британија и САД помагале су током 20. века вехабијски покрет у Саудијској Арабији. Данашња Краљевина Саудијска Арабија, у којој је вехабизам званична религија, настала је уз директну политичку помоћ Велике Британије а данас је она стратешки партнер САД на Блиском истоку. У периоду хладног рата, поред Ријада, Лондон а поготово Вашингтон, војно и финансијски су помагали борбу исламистичких талибанских снага против Совјета у Авганистану (1979-1989) а на таласу те борбе појавили су се Осама бин Ладен и Ал Каида (Примаков, 2010:35). Џихадистички тероризам у западној Европи последњих неколико година приписан је мултинационалним, транснационално активним ад-хок терористичким ћелијама које су биле повезане или инспирисане Ал Каидом. Ћелије су углавном биле састављене од пет до десет кључних чланова и различитог броја подружница (Nesser, 2006). Ови исламистички покрети и организације користили су „религију“ фокусирајући се на морално распадање друштва притиском на рањивости социјално искључених појединаца као тачку зближавања како би привукли, мотивисали и потенцијалне регруте (Nasser-Eddine et. al, 2011:23).

Напади џихадиста су у порасту у Европи упркос њиховој укључености у конфликте, у Аф-Паку, Северној и Западној Африци, на Кавказу и на Блиском истоку. Ово се догађа у континуитету, нарочито када разматрамо изјаве централног руководства Ал Каиде које позивају следбенике да дају приоритет борби у Сирији (Nesser, 2014). Исламизам, понекад називан и политичким исламом, могао би се дефинисати као „модернистички покушај да се тврди да је политички суверенитет припада Богу, да је Шариах изједначен са државним законом и да је верска оба-

веза свих муслимана да створе политичку целину која одражава нешто изнад¹. Укратко, исламизам је уверење да је ислам политичка идеологија (Johnson, 2009). Нивои џихадистичког тероризма у Европи повећани су у сразмери са интензивирањем напора глобалног џихадског покрета на челу са групом Ал Каида и „глобалним ратом против тероризма“ који је покренула администрација Буша. Недавна дела џихадистичког тероризма у Европи укључивале су мултинационалне, трансационално оперативне терористичке ћелије, који су били директно повезани или инспирисани од стране Ал-Каиде (Nesser, 2005). Основно уверење у погледу исламских терориста је да се постепено развијају од ординарних, мирних муслимана у појединце који су способни убити невинне људе у име ислама. Штавише, владе су све више заинтересоване за муслиманске становнике и ризик који могу послужити за кохезију друштва и основни положај демократије (Kühle and Lasse, 2010:11).

Исламизам или исламски активизам (појмови се често третирају као синоними) имају у себи много веома различитих токова, док из је само неколико насилних и само једна мала мањина која оправдава насиље (ICG, 2005). Реафирмација ислама² у политици има корене у савременом религиозном препороду или оживљавању који почиње крајем 60-их и 70-их година 20. века и које су значајно утицале на целокупни приватни и јавни живот. С друге стране, ислам се поново појавио као алтернативна религијско-политичка идеологија на уочене пропусте више секуларних облика национализма, капитализма и социјализма. Исламски симболи, реторика, актери и организације, постале су главни извори легитимитета и мобилизације, информисања, политичког и друштвеног активизма (Крстић, 2016). Повратак џихадиста бин Ладена и Завахирија и еволуције њихових идеја и акција током времена и простора осветлиће драматичне промене које су се десиле у џихадистичком³ покрету у другој половини деведесетих година прошлог века. Од 11. септембра, мемоари, дневници и интервјуи са џихадистима јасно указују на везу Бин Ладен-Завахири као иницијатору формалне формације Ал Каиде и њене стратешке одлуке да преузме џихад на глобалном (светском) нивоу (Fawaz, 2005:119-120).

¹ Мржња према западу од стране неких муслиманских група третира нужно имплицира и сукоб са Западом. Неки западни писци, као што је Левис, такође приказују муслимане као особе повређеног поноса због њиховог историјског деградација, који испуњава неке међу њима са вирулентном мржњом Запада. Хантингтон (1996) наводи да: „основни проблем за Запад није исламски фундаментализам већ ислам, друга цивилизација, чији су људи убеђени у њихову културу и опседнути инфериорношћу своје моћи“ (Murshed and Pavan, 2009:3)

² Салафи-џихадизам је само једна верзија тумачења ислама. Такође постоје многа друга тумачења, укључујући и оне који одбацују наслеђено насиље над религијом. Новинар Брус Ливес је изјавио да је мање од једног процента светских муслимана Салафи-џихадисти, мада је тешко направити прецизну процену јер учешће у насиљу није једини индикатор веровања Салафи-џихадија: неки ће пружити „меку“ подршку за џихадизам, док ће други делити ове ставове, али немају могућности да учествују или подрже насиље (Daveed Gartenstein-Ross, 2014)

³ Џихад је интегрално разумевањаеисламизма, који многи исламисти користе у сврху легитимисања насиља против „неверника“. Постоји разлика између два облика џихада: „већи џихад“, који укључује индивидуалну, ненасилну борбу да се живи праведни муслимански живот, и „мањи џихад“, који укључује борбу против спољашњег непријатеља ислама, често укључујући физичку силу (Feldstein, 2015)

Дерадикализација верских екстремиста

Omar Ashour (2009:5) дефинише дерадикализацију као један процес релативне промене унутар исламистичких покрета, у којем радикална група преусмерава своју идеологију и де-легитимизира кориштење насилних метода за постизање политичких циљева, а такође се креће ка прихватању постепених друштвених, политичких и економских промена унутар плуралистичког контекста. Закључак је да верски / духовни лидери, за разлику од организационих лидера, имају кључну улогу у давању легитимитета свеобухватној и суштинској де-радикализацији. Утицај оних теолошки познатих лидера ће бити најјачи ако воде чланови унутар организације која покушава де-радикализацију, као што је био случај са ал-Шарифом у ал-Јихаду или историјским руководством ИГ-а. Међутим, чак и ако ови верски лидери нису чланови, они могу још у мањој мери утицати на покушаје де-радикализације. Саудијска Арабија, Јемен и Јордан су државе где су верски лидери нису салафи-џихади и исламски мислиоци су учествовали и учествовали у напорима де-радикализације и утицали на њих. Додатно, случај де-радикализације ИГ је утицао на неке од лидера британске исламске ослободилачке партије (Ashour: 2009:137-138).

Blackwood et.al. (2016:602) сматрају да је кључна ствар у вези спровођења дерадикализације детектовање и препознавање рањивих група у друштву односно препознавање (и указивање) на „рањивости“ (дефинисане као „особе које због својих околности, искустава или стања ума су отворене за регрутовање од стране насилних екстремиста“). Fink & El-Said (2011) тврде да су напори за промовисање „дерадикализације“, резултирали су заступљеношћу у великом броју земаља, често као део ширих стратегија дерадикализације које теже првенствено спречавању усвајања насилних екстремистичких идеологија или понашања.

У контексту после 11. септембра, и у светлу терористичких напада у Великој Британији, ангажовање са муслиманским заједницама има посебан значај и укључује додатну димензију контра тероризма и контра радикализације, при чему се Муслимани охрабрују да раде са државним органима како би помогли у борби против екстремизма (Spalek, Lambert, 2008). Власти у свим западним земљама осетиле су неопходност демаркације муслиманског становништва у својим земљама или градовима како би ојачале политику и развиле и учврстиле политички став према исламу. То се често дешава на националном нивоу и спроводи се уз интензивну јавну расправу о имиграцији, мањинским правима и односу између цркве и државе. Кључни аспект нових политика за борбу против тероризма јесте да се оне имплементирају и на локалном нивоу, на местима са највишим концентрацијама муслимана међу домаћим становништвом (Vermeulen and Bovenkerk, 2012:15). Наоружани исламски покрети су показали изузетно понашање и идеолошке трансформације према ненасиљу, а процеси „де-радикализације“ тих покрета уклонили су десетине хиљада бивших милитаната из редова припадника ал-Каиде и деловали као „брана“ за потенцијалне милитанте. Међутим, ова тема није довољно анализирана у литератури, упркос великом интересовању за објашњавање исламизма и огромне количине литературе проистекле након напада 11. септембра⁴ (Ashour, 2008). Стога, како би

⁴ Сједињене Државе би требало да помогну програме који промовишу демократско образовање, а нарочито програме који потичу од ауторитативних учења који подржавају демократске и плуралистичке вредности из исламских текстова и традиција, умерених медија, родне равноправности и заговарања за умерене агенде (Rabasa, et.al. 2010).

се смањио ниво криминала и насиља у заједници у којој делују криминалне организације (укључујући и терористе), очигледно би била мудра стратегија да се покуша смањити њихово регрутовање, повећати раздвајање, смањити кохезивност организације и, коначно, олакшати процесе њиховог распада (Vjorgo and Carlsson, 2005:44).

Многи исламски радикали нису економски самостални, често су боље образовани од својих вршњака, а доста њих је отишло на универзитет. Још више изненађујуће, многи од њих су инжењери – професија која се не би природно повезивала са религиозно инспирисаним покретом. Докази ове збуњујуће везе нису ограничени на озлоглашене случајеве, као што је Мухамед Атта, руководилац 9/11 који је по струци био архитектонски инжењер, али се нашао на челу савременог исламског радикализма (Gambetta and Hertog, 2007). Свака рационална стратегија мора бити заснована на разумевању природе понашања непријатеља. У овом случају, „непријатељ“ је релативно мала група углавном младих људи који желе или припадају насилном друштвеном покрету који користи насиље над цивилима за политичке циљеве у име њихове верзије Ислама. Искривљена медијска слика рата против ислама повећава базу младих муслимана који су подложни поруци терориста, односно да су они једини који брани муслимански интерес и част против западне културне и физичке агресије (Sageman, Clarke, 2008).

Запањујуће је што је нагласак програма дерадикализације о којима се расправљало у недавној литератури стављен на идеологију и пре-едукацију. Не знамо да ли је то зато што су оне заправо кључне тачке приступа исламских радикала у различитим земљама, али је јасно да постоји широко распрострањена пажња за такве иницијативе. Ово одражава очигледно заједничко уверење да репресивне мере (саме по себи) нису довољне за извршење дерадикализације. А велико интересовање за идеолошким приступом указује на то да људи имају утисак да измењен поглед на идеологију може бити значајан фактор у дерадикализацији. Ово носи ризик да се не дају довољно пажње другим факторима. Такође, скоро сви пројекти прате два стаза, при чему се идеолошки угао комбинује са приступом оријентираним на практичне животне околности. Основна претпоставка је да ће особа у лошој ситуацији лако дозволити да се врати у радикалну везу. У том смислу је наглашен значај рада на прилагођеној основи. Да би оптимално помогли и мотивисали људе, важно је да се размотре специфичне потребе дотичне особе. У неким описима пројекта коментира се да је програм у корелацији са традиционалним обичајима који су дубоко укоренењени у друштву у питању. На пример, правила дијалога у Јемену односе се на посредовање у сукобу у старом племенском систему, стратегија у Саудијској Арабији се ослања на научнике који покушавају променити идеје чланова породице затвореника, док програм у Бирмингему користи методе родитељства које се сматрају конвенционалне у многим муслиманским заједницама. Претпоставка је да ово повећава основу подршке, а самим тим и успех програма (Demant et.al. 2008:178).

Евалуација програма дерадикализације у државама Блиског истока

Постоје различити типови исламизма и исламистичког насиља који могу имати различиту узрочну динамику, где се нарочито истиче улога репресивног режима (масовни хапшења, мучење итд.). Друга главна парадигма објашњења исламистичког на-

сиља на подручју Блиског истока је идеолошка компонента, која сматра исламистичко насиље производом идеолошких промена и пермутација у оквиру исламистичког покрета. Ова перспектива гледа на насиље као у великој мери ендегено исламистичком покрету. Из ове перспективе, историја милитантног исламизма је уско повезана са интелектуалном историјом савременог исламизма. Идеологије оријентисане на радикални исламизам продубиле су наше разумевање политичког и религиозног размишљања које се крије иза исламистичког активизма. Међутим, идеологија је често прецењена као објашњавајућа парадигма за варијацију насиља, јер насиље захтева способност и организацију, а не једноставне намере (Hegghammer, 2007:44-45). У суштини контраста, савремени програми дерадикализације узимају као полазну тачку да појединац и даље верује у терористичку идеологију и остаје посвећен „узроку“. Савремени програми имају за циљ да убеђују појединца да су ова уверења погрешна и погрешна и овај приступ је основа програма који се одвијају у Саудијској Арабији, Индонезији, Јемену и Сингапору. Када је појединац уверен у недостатке идеологије онда је наводно „дерадикализован“ (Silke, 2011). Дерадикализација се стога може схватити као важна имунска реакција (демократских) друштава која штите ове основне вредности од радикалних идеологија⁵ без употребе репресивне силе против њих (што би било у супротности са заштитом личних слобода) (Dalgaard-Nielsen, 2013).

Египат

Током 90-их година, Египат је водио грчевиту кампању против милитантних исламистичких група у којима је изгубило живот више од хиљаду људи. Од краја побуне 1997. године, две најистакнутије исламске терористичке групе Египта, прво Исламска група (Ал-Гама'а ал-Исламија) и затим исламски џихад, не само да су прекинуле своје насилне активности, већ су такође и објавиле текстове који су ревидирали њихова религиозна веровања у употребу насиља. Затвореници Исламске групе и џихада су касније „пуштени“ у египатско друштво и од 1997. године није извршен никакав терористички акт од стране особе која је повезана са ове две групе. Битно је дефинисати идеолошку преоријентацију као контратерористички приступ који настоји да промени кључна идеолошка или верска убеђења ових група, чиме се уверења чланова групе усклађују са друштвеним нормама. Овај приступ се усредсређује на рехабилитацију и реедукацију терориста кроз низ програма и канала. Државна принуда у случају Египта претходила је напорима у идеолошкој преоријентацији, мада то можда није неопходан услов у другим случајевима. Ови догађаји у Египту су значајни из више разлога. Прво, египатско искуство означава једну од најранијих кампања против тероризма у којој је велика религиозна екстремистичка група променила своју идеологију. Штавише, ниједна друга верска терористичка група ове величине до данас није успешно подвргнута програму верске ре-

⁵ Најбоља пракса дерадикализације обухвата: фокус на идеологију и понашање; ангажовање на питањима религије и теологије, укључивањем клерика или имама који су имају кредибилитет и искуство са учесницима програма и са којим појединци могу изградити однос; прилагођавање интервенција различитим врстама терористичких група – укључујући и веровања групе, праксе и политички контекст у којем делују; покушаји да се ограничи изолација појединца, пожељно кроз учешће породице; пружање финансијских подстицаја и подршке појединачним члановима и њиховим породицама (Disley, et.al. 2011).

интерпретације на нивоу искуства у Египту. Искуство Египта сугерише да су чак и претходно дубоко религијска веровања променљива. Данас муслиманском свету постоји тренд који се појављује у развоју програма за борбу против тероризма који се фокусира на реедукацију и рехабилитацију у складу са египатским искуством. Програми саветовања и рехабилитације у Јемену, Сингапуру, Саудијској Арабији, Малезији и Индонезији су имали различите нивое успеха и односе се на укључивање породице и заједнице у процес рехабилитације (Blaydes and Rubin, 2008).

Саудијска Арабија

Саудијски џихадизам је релативно нови политички феномен, везан за пораст екстремног панисламизма у Саудијској Арабији у осамдесетим годинама. Панисламизам као идеологија датира из краја 19. века и заснива се на идеји да сви муслимани чине један народ или нацију (умма) и да се уједине да се суоче са изазовима савременог света. Од краја 70-их година па надаље, у муслиманском свету појавила се више алармантна и ксенофобична форма панисламизма, заснована на мишљењу да умма систематски угњетава спољне снаге и да сви муслимани имају одговорност да помогну другим муслиманима који имају потребу за тим (Hegghammer, 2008).

Програм ПРАЦ-а у Саудијској Арабији интензивирао се од домаћих терористичких кампања средином 90-их и почетком 2000-их година. Од 1995. до 2003. године, у Саудијској Арабији, све су учесталији напади исламских екстремиста. Саудијски званичници успешно су срушили милитантне исламисте са бруталном борбом против тероризма, али ипак, званичници су схватили су да не могу поразити насилни исламски екстремизам искључиво са репресивним мерама. Због тога је министарство унутрашњих послова Саудијске Арабије (МУП) развило програм ЦВЕ који би имплементирао робусне борбене операције борбе против тероризма. Програм је дизајниран да се „бори против интелектуалних и идеолошких оправдања насилног екстремизма ангажовањем идеологије за коју се тврди да је Саудијска потврда заснована на корумпираним и девијантним тумачењима вехабијског ислама“ (Combes:2013).

Влада Саудијске Арабије гледа на борбу против насилног екстремизма као део „рата идеја“ усредсређен на питања легитимитета, ауторитета и онога што је дозвољено у исламу. Да би постигла победу, влада тежи да баца екстремисте као не-легитимне, првенствено због перверзије правог ислама. То је била зла идеологија, тврди влада, која је завела екстремисте, и кроз овај фокус на ауторитет и разумевање религиозне доктрине, држава тежи да помогне погрешним помагачима да се врате на исправно разумевање ислама. Централно за саудијску стратегију је порука да употреба насиља унутар краљевства да утиче на промене није дозвољена. Влада сматра да само легитимни научници и стручна знања, могу се бавити таквим активностима као што је одобравање дозвољеног џихада (Bousek, 2008).

Алжир

Без обзира на успешност програма дерадикализације у Алжиру, постоји још неколико питања која још увек оптерећују алжирски процес де-радикализације из 1997. године који није био у потпуности ефикасно спроведен и успешан, што је и

узрок забринутости међународне заједнице која пажљиво прати Алжирску политику де-радикализације. На пример, многи де-радикализовани појединци се и даље осећају запостављеним и поткопаном, што је углавном резултат тога што велик број ових појединаца. Ово је углавном због тога што значајан број њих није добио државну надокнаду, вратио се на своје раније послове, нити им је омогућено проналажење нових послова. Програм де-радикализације у Алжиру такође недостаје било какав програм обуке или рехабилитације за преквалификацију и припрему де-радикализованих појединаца и за интеграцију у друштво и проналажење запослења. Многи остају незапослени са малим очекивањима за будућност. Власти су повећале казнене мере помоћу „меке“ контра насилне стратегије екстремизма и овај приступ је описан је као хибрид између програма против и програма за радикализацију јер је, иако се ослањала на групно профилирање, његова циљна група била мешавина оних који су већ постали радикализовани, као и рањиви појединци који су били подложни насилничкој екстремистичкој идеологији (El-Said, 2012).

Јемен

Јемен је био један од првих који је покренуо програм дерадикализације након повратка џихадија који су се у Авганистану борили против Совјета крајем осамдесетих. Изгледа да је Јемен, уз задржавање снажног осећаја за међународно мишљење и догађаје, створио стратегију за борбу против тероризма која се експресно бави непосредним претњама, а ипак фокусира на дугорочна и трајна решења (Taarnby, 2005:129-130). Након повратка у своју домовину, џихад је представљао велики дестабилизујући фактор због радикалних екстремистичких погледа које су усвојили у Авганистану. Раздвајање у програму за де-радикализацију у Јемену обухватало је хапшење повратника из Авганистана, као и других потенцијално насилних екстремиста. Психолошки фактор који се често идентификује у процесу раздвајања је одвајање од идеологије терористичке организације. У случају Јемена, успеси психолошког аспекта процеса раздвајања резултирали су да су неки учесници били довољно под утицајем програма да промене своју реторику и почну инспирисати друге да не учествују у кривичним делима тероризам. Направљени су и минимални напори да се запосле бивши затвореници, међутим, због оскудних ресурса, Јемен није био проактиван у успостављању програма накнадне неге за рехабилитацију заточеника у редовно друштво, нити је влада пружала социјалну подршку или друге услуге притвореницима. Слично томе, није било успостављен надзорни механизам за надгледање притвореника на слободи, омогућавајући већу вероватноћу рецидивизма. Такође, програм није пратио стопе рецидивизма међу ослобођеним заточеницима (Ezzarqui, 2010:11).

Комисија у Јемену, коју су чинили судија Хамуд ал-Хитар и још три улеме се 15. септембра 2002. године, први пут срела са затвореницима у Центру за политичку сигурност. На првом састанку, Одбор се састао са пет затвореника, које је ал-Хитар описао као „најинтелективнији и најозбиљније“ затворенике Ал Каиде. На првом састанку обострано је одлучено да ће Куран и Суна бити основа дијалога. Хадис је обезбедио

суштинску основу за дијалог сесије,⁶ с обзиром на то да је сам Пророк фаворизовао дијалог кад год је то било могуће, чак и са својим лудим непријатељима. Након што је ово успостављено, сви присутни на првој седници положили су заклетву на Кур'ану и потврдили своју намеру да верно послују са Божјим благословом да постигну истину и поштују своја мишљења. Заточеници су пристајали да учествују у процесу дијалога и овим чином се успоставља заједнички кредибилитет и може се сматрати једним од фактора који је легитимизовао процес дијалога⁷. Званичници безбедности су били веома изненађени што су се затвореници сложили да учествују у процесу дијалога. У програму је наглашено да Кур'ан јасно наводи да убијање може бити оправдано само са правим разлогом, везаним за околности рата или угњетавања, где се људима онемогућава да пропагирају своју веру. Пажња је усмерена на чињеницу да само један стих у Кур'ану дозвољава муслиманима да се боре против немуслимана, а такве радње су дозвољене само у самоодбрани (Voucek, et. al, 2008:185-187).

Закључак

Муслиманска заједница у западним земљама је релативно млада, са већином чланова који су имигрирали у последњих пола века. Ова генерација тражи свој идентитет и покушава да дефинише своју улогу у односу на остатак западног друштва. Важно је да остатак западног друштва подржи муслимане и помогне им да боље интегришу у структуру западних народа и настављају да промовишу кључне западне вредности правде и правичности. Присуство вирулентних исламофобичних порука (чешће у неким европским земљама) не само да изазивају страх, већ и мржњу и може поништити пацифик-интеграционистичке ефекте материјалног напретка међу муслиманима који живе у Европи.

Стратегија за борбу против исламистичке претње мора се заснивати на тачној емпиријској процени претње. Оваква процена захтева одговарајуће финансирање научних истраживања заснованих на доказима о свим облицима политичког насиља и може бити подстакнута смањењем захтева за тајност којим се академским истраживачима спречава да добију тачне податке. Утврђено је да су употреба независних клерика у ре-едукацији, опсежној неги након издавања и финансијских подстицаја, ефикасном надзору и одвраћању, укључивању породице и прилагођеном приступу кључни за успех програма де-радикализације. Хитно је потребно даље и систематично истраживање људи који су напустили екстремизам, што изискује додатне евалуације, разумевање и промовисање изласка из екстремистичких група.

⁶ Сесије између именованих клерика и милитантних људи разговарају о идеолошким темама, разоткривању наратива и испитивања верских претпоставки на којима су засноване. Поред тога, реинтеграција у друштво се сматра неопходним како би избегла рецидивизам, а програм ставља значајан нагласак на други корак помоћи појединцу да пронађе посао, добије образовање или чак да пронађе жену. Комитет нуди помоћ на свим овим фронтима (Barrett and Vokhari, 2008:173).

⁷ Мотивација за смелу иницијативу председника Салеха звучала је овако, „Имамо групу младих људи који имају опасна уверења. Ти људи нису починили злочине, али ако их оставимо самостално, они би могли нанети велику штету себи и земљи. Морамо разговарати с њима.“ Сматрамо да смо елиминисали 90 одсто идеологије која је била основа за терористичке операције у Јемену. (Eris, 2005).

Програми дерадикализације представљају свеобухватне напоре који прекидају афективну, прагматичну и идеолошку посвећеност екстремиста радикалној организацији и таквом погледу на свет. Ово је веома тежак и скуп подухват који не гарантује успех. Неке државе, Јемен, на пример, можда немају средства за спровођење свеобухватног програма. У другим случајевима, могу постојати правне или политичке препреке које спречавају владу да развија програме који улажу у верску сферу. Закључак је да перцепције де-радикализационих мера, а тиме потенцијално и њихов ефекат, у великој мери зависи од тога како су акције формулисане, презентоване и имплементирани. Општа препорука је избегавати негативне, нежељене превентивне акције против радикализације и екстремизма. Постоји је широк спектар мера (структуралне реформе, нове законодавне агенде и овлашћења итд.) које су произашле из дискусија о томе како најбоље приступити борби против тероризма. Акцент је на супротстављању и спречавању радикализације, али то је и даље значајан помак у свести о питањима која обећавају плодносни дискурзивни потенцијал за помирење супротстављених ставова и проналазак холистичке равнотеже.

Неопходно је успоставити национални идејни каталог контра-мера, нарочито превентивних, а нарочито успостављање дијалога са милитантним екстремистима како би се ојачала дискусија и побољшало поверење између појединаца, друштва и јавних власти. Затим форсирање дијалог форума у циљу ширења информација о спољној политици муслиманског света. Разумевање да идеологија није једини, па чак и главни разлог због којег се појединци привлаче у терористичке групе, мора бити уграђен у антитерористичке напоре, посебно када се узме у обзир дерадикализација. Успешна контра радикализација захтева и разумевање да неки екстремисти, радикалисти и терористи настављају нормално да функционишу, чак и ако промене своју идеологију. Заједница мора имати значајну улогу у борби против радикализације. Посебна улога муслиманске заједнице у борби против радикализације може учинити заједницу отворенијом/приступачнијом за аутсајдере како би се разбили стереотипи и минимизирала исламофобија држањем отворених дебата у Џамијама и организовањем и учествовањем на заједничким догађајима са другим заједницама. Иако је на политичким лидерима велика улога и терет, муслиманска заједница може помоћи у разради терминологије и посебно указати на злоупотребу услова у држави. То би сигурно захтевало сарадњу и повратне информације које ће се одвијати у оба смера између владиних структура и муслиманске заједнице. Чињеница да ови програми имају заједнички циљ омогућавају процену њиховог компаративног успеха и самим тим и најбоље праксе које треба поштовати. Идеалан исход је идеолошки помак у екстремистичком смислу, међутим, ово није увек могуће и док можда не успевају да де-радикализују екстремисте, успех терористичких програма за де-радикализацију несумњиво ће зависити од њиховог капацитета да примене методе које ефикасно подстичу удаљавање од терористичких активности.

Литература

[1] Ashour, O. (2009). The deradicalization of Jihadists: Transforming armed Islamist movements. New York and London: Routledge.

[2] Ashour, O: „Islamist de-radicalization in Algeria: Successes and failures“, Policy Brief Nr. 21, The Middle East Institute, November 2008.

[3] Barrett, Richard, and Laila Bokhari, "Deradicalization and Rehabilitation Programmes Targeting Religious Terrorists and Extremists in the Muslim World: An Overview," in Tore Bjørgo and John Horgan, eds., *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*, New York: Routledge, 2008, pp. 170–180.

[4] Bjørgo, T. and Y. Carlsson (2005). *Early Intervention with Violent and Racist Youth Groups*. Oslo: Norwegian Institute of International Affairs (NUPI), p. 44.

[5] Blackwood L, Hopkins N., Reicher S. (2016). St. Andrews University From Theorizing Radicalization to Surveillance Practices: Muslims in the Cross Hairs of Scrutiny, *Political Psychology*, Vol. 37, No. 5, 2016 doi: 10.1111/pops.12284.

[6] Blaydes, Lisa and Rubin, Lawrence (2008) 'Ideological Reorientation and Counterterrorism: Confronting Militant Islam in Egypt', *Terrorism and Political Violence*, 20:4, 461 – 479, To link to this Article: DOI: 10.1080/09546550802257168.

[7] Boucek, C. (2008). "Saudi Arabia's "Soft" Counterterrorism Strategy: Prevention, Rehabilitation, and Aftercare." *Carnegie Endowment for International Peace*.

[8] Boucek, Christopher, Shazadi Beg, and John Horgan, "Opening Up the Jihadi Debate: Yemen's Committee for Dialogue," in Tore Bjørgo and John Horgan, eds., *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*, New York: Routledge, 2008, pp. 181–192.

[9] Combes W. 2013. Assessing Two Countering Violent Extremism Programs: Saudi Arabia's PRAC and the United Kingdom's Prevent Strategy Journal Article.

[10] Dalgaard-Nielsen, A. (2013). Promoting Exit from Violent Extremism: Themes and Approaches. *Studies in Conflict & Terrorism*, 36(2), 99-115. doi:10.1080/1057610x.2013.747073.

[11] Daveed Gartenstein-Ross (2014) Lone Wolf Islamic Terrorism: Abdulhakim Mujahid Muhammad (Carlos Bledsoe) Case Study, *Terrorism and Political Violence*, 26:1, 110-128 <http://dx.doi.org/10.1080/09546553.2014.849921>.

[12] Della Porta D. & LaFree G. (2011). „Guest Editorial: Processes of Radicalization and De-Radicalization”, *IJCV*, 6(1) pp.5.

[13] Demant, Froukje, Marieke Sloopman, Frank Buijs en Jean Tillie, *Teruggang en Uittreding. Processen van deradicalisering ontleed* (IMES; Amsterdam 2008).

[14] El-Said, H., (2012) *De-Radicalising Islamists: Programs and their Impact in Muslim Majority States*. [pdf] London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (ICSR).

[15] Ezzarqui, Leila: „De-radicalisation and rehabilitation program: the case study of Saudi Arabia“, Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University, Washington, 23.04.2010.

[16] F. Vermeulen and F. Bovenkerk, *Engaging with Violent Islamic Extremism: Local Policies in West European Cities* (The Hague: Eleven International Publishers, 2012).

[17] Feldstein, Michelle: „Into the fold: evaluating different countries' programs to de-radicalize islamist extremists and islamist terrorists“, Johns Hopkins University, Baltimore 2015.

[18] Fink C., El-Said H. (2011). *Transforming terrorists: examining international Efforts to address violent extremism* Naureen International Peace Institute.

[19] Gambetta, Diego, and Steffen Hertog, *Engineers of Jihad*, Oxford, UK: University of Oxford, Sociology Working Paper 2007-10, 2007.

[20] Gerges, Fawaz A. (2005). *The Far Enemy: Why Jihad Went Global*. Cambridge University Press.

[21] Hegghammer T. *Violent Islamism in Saudi Arabia, 1979–2006: The Power and Perils of Pan-Islamic Nationalism*, dissertation, Paris: Sciences-Po, 2007 Thomas Hegghammer.

[22] Hegghammer, T, "Islamist Violence and Regime Stability in Saudi Arabia," *International Affairs*, Vol. 84, No. 4, July 2008, pp. 701–715.

[23] International Crisis Group, *Understanding Islamism*, Cairo and Brussels, Middle East/North Africa Report No. 37, March 2, 2005.

[24] Johnson, S., (2009) Is the Deradicalisation of Islamist Extremists Possible in a Secular Society Such as Britain? *POLIS Journal*, [online] Available at:

[25] Krstić, vojno delo.

[26] Kühle, Lene, and Lasse Lindekilde, *Radicalization Among Young Muslims in Aarhus*, Aarhus, Denmark: Center for Studies in Islamism and Radicalisation, January 2010, 11.

[27] Murshed, S. M. and Pavan, S. 2009. *Identity and Islamic Radicalization in Western Europe*. MICROCON Research Working Paper 16, Brighton: MICROCON.

[28] Nasser-Eddine, Minerva, Bridget Garnham, Katerina Agostino, and Gilbert Caluya. 2011. *Countering Violent Extremism (CVE): Literature Review*. Edinburgh, Australia: Australian Government, Department of Defence, Command and Control Division, Defence Science and Technology Organisation (DSTO).

[29] Nesser, Petter (2006) 'Jihadism in Western Europe After the Invasion of Iraq: Tracing Motivational Influences from the Iraq War on Jihadist Terrorism in Western Europe', *Studies in Conflict & Terrorism*, 29:4, 323 – 342 DOI: 10.1080/10576100600641899 URL: <http://dx.doi.org/10.1080/10576100600641899>.

[30] Petter Nesser (2014) *Toward an Increasingly Heterogeneous Threat: A Chronology of Jihadist Terrorism in Europe 2008–2013*, *Studies in Conflict & Terrorism*, 37:5, 440–456, DOI:10.1080/1057610X.2014.893405.

[31] Petter Nesser. 2005 "Profiles of Jihadist Terrorists in Europe" in Cheryl Benard (ed) "A Future for the Young, Options for Helping Middle Eastern Youth Escape the Trap of Radicalization." Rand Corporation, Washington DC.

[32] Rabasa A. Pettyjohn S., Ghez J., Boucek C. (2010). *Deradicalizing Islamist Extremists*, ISBN 978-0-8330-5090-8, Copyright 2010 RAND Corporation.

[33] Rabasa, Angel, Cheryl Benard, Lowell H. Schwartz, and Peter Sickel, *Building Moderate Muslim Networks*, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, MG-574-SRF, 2007. As of September 23, 2010.

[34] Sageman, Marc. "A Strategy for Fighting International Islamist Terrorists." *The Annals of The American Academy of Political and Social Science* 618, no. 223 (2008): 1–8.

[35] Silke, A. (2011). 'Disengagement or deradicalization: a look at prison programs for jailed terrorists.' *CTC Sentinel*, 4/1, pp.18–21.

[36] Spalek, B. and Lambert, B. (2008), 'Muslim communities, counter-terrorism and deradicalisation: a reflective approach to engagement', *International Journal of Law, Crime and Justice*, 36, 4, 257–70.

[37] Taarnby, Michael, "Yemen's Committee for Dialogue: The Relativity of a Counter Terrorism Success," in Cheryl Benard, ed., *A Future for the Young: Options for Helping Middle Eastern Youth Escape the Trap of Radicalization*, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, WR-354, September 2005, pp. 129–139. As of September 23, 2010:

[38] Watkins, Eric, "Yemen's Innovative Approach to the War on Terror," *Terrorism Monitor*, 24 February 2005.

[39] Кегли, Ч., и Ј., Виткоф: *Светска политика – Тренд и трансформација*, Центар за студије ЈИЕ, ФПН, Дипломатска академија МСП СиЦГ, ИГП Прометеј, Београд, 2004.

[40] Мијалковски, М.: *Тероризам*, ФЦО, Београд, 2004, стр. 5.

[41] Примаков, Ј.: *Свет без Русије? – Чему води политичка кратковидост*, ЈП Службени гласник, Београд, 2010, стр. 35.

ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЈА У ВРЕМЕ КРАЉЕВИНЕ СХС/ЈУГОСЛАВИЈЕ 1918–1941. ГОДИНЕ

Никола Тошић Малешевић*
Министарство одбране Републике Србије,
Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Територија Македоније, због свог географског положаја и стратешког значаја, одувек је била интересантна свим балканским државама, као и ванбалканским великим силама. Једна од држава заинтересованих за македонско подручје била је Краљевина Србија. Она је у Првом (1912-1913) и Другом балканском рату (1913) добила део поменутог подручја, названог Вардарска Македонија, који је, након Првог светског рата (1914-1918), ушао у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (од 3. октобра 1929. године преименоване у Краљевина Југославија) и у њој остао до њеног слома на почетку Другог светског рата, 1941. године. Овај рад бави се управо периодом и положајем Вардарске Македоније у периоду од 1918. до 1941. године.

Кључне речи: *Македонија, Вардарска Македонија, Вардарска бановина, Краљевина Србија, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца/Југославија, МРО, ВМРО (аутономистичка), ВМРО (уједињена), чете, „летећи одреди“, „противкомитски одреди“, војска Краљевине СХС/Југословенска краљевска војска, полиција, жандармерија, качаци, привреда (економија), друштво, Априлски рат*

Увод

Република Македонија је копнена држава на Балканском полуострву која захваћа површину од 25.713 km² и броји, по попису из 2002. године (будући да попис из 2011. године није спроведен због саботирања од стране албанске националне мањине), 2.022.713 становника. Главни град је Скопље (мак. Скопје). Са севера се граничи Републиком Србијом, са југа Републиком Грчком, са истока Републиком Бугарском и са запада Републиком Албанијом. Становништво ове државе је, чак и по балканским мерилима, веома етнички измешано. Већину чине (опет по попису из 2002. године) Македонци, тј. македонски Словени, којих има 1.290.981 (65,17%). За

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

њима следе Албанци 506.083 (25,57%), затим Турци 77.959 (3,85%), Роми 53.879 (2,66%), Срби 38.939 (2,08%), Бошњаци (Муслимани) 19.571 (0,97%), Власи 9.695 (0,47%), Египћани 3.713 (0,18%), Хрвати 2.686 (0,13%), Црногорци 2.003 (0,09%), Бугари 1.417 (0,07%), Грци 422 (0,02%), Руси 368 (0,01%), Словенци 365 (0,01%), регионално опредељени 829 (0,04%), неоопредељени 404 (0,02%) и остали 5.990 (0,29%).

Македонија представља истоимену историјско-географску област Балканског полуострва, претежно планинског карактера. Покрива површину од приближно 67.000 km². Са југа је оивичена Пиндским планинама и планином Олимп; са запада планинама Кораб, Дешат, Јабланица, Мокра планина, обронцима планина Галичица и Сува гора и реком Девол; са истока Родопским планинама и реком Местом, а са севера Шар-планином, Скопском Црном Гором, Прешевском повијом и планинама Рујан, Коћура и Дукат. Ова историјско-географска област данас је подељена између Републике Македоније (понекад називане и Вардарска Македонија због тога што захвата горњи део долине реке Вардар и њеног слива), Републике Бугарске (Пиринска Македонија, у горњем делу долине реке Струме и њеног слива са центром у Благоевграду¹), Републике Грчке (Егејска Македонија, на обали Егејског мора, у доњим деловима долине реке Вардара и Струме са центром у Солуну), а мали делови припадају Републици Албанији (област око Охридског и Преспанског језера, са албанске стране границе) и Републици Србији (област од Прешевске повије до српско-македонске границе и горњи део долине реке Пчиње, тј. данашња општина Трговиште).

Важност територији Македоније (и државе и историјско-географске области) даје њен географски положај и стратешки значај. Она је, уз Србију, срце Балканског полуострва. Кроз њу, као и кроз Србију, пролази Моравско-вардарска долина, веома важан пут и комуникација која се простире у правцу од севера на југ и повезује Београд (главни град Србије), на северу, са Солуном (најважнијом и највећом луком на Егејском мору) и Атином (главни град Грчке) на југу. Такође, од ње полази пут који је, преко делова Србије (Косова и Метохије и Рашке Области (Санџака)), повезује са Босном и Херцеговином, као и онај који је, од албанске луке Драч на Јадранском мору, повезује са Солуном у Грчкој, па дуж северне егејске обале води до Истанбула (највећег и најважнијег града у Турској). Из наведених разлога, многи балкански народи, као и велике силе Европе и света, често су настојали да поменута територија буде у њиховом поседу.

У старом веку (у IX веку п.н.е.), на простору Македоније настало је античко Македонско Краљевство. Његови најпознатији владари били су Филип II (владао 360-336. г.п.н.е.) и Александар III Велики (336-323. г.п.н.е.) из династије Аргеада, који су ратовима и освајањима створили једно од највећих царстава антике (држава је допирала чак до Индије, тј. данашњег Пакистана). Поменути владари су спровели хеленизацију (грцизацију) домаћег македонског становништва (које је било народ сродан, мада не истоветан, са Грцима) и тако га увели у грчки културни и национални круг. Македонско Краљевство су, 148. г.п.н.е., освојили Римљани, прикључили га својој држави и организовали у провинцију Македонију. По подели Римског Царства на Западно Римско Царство и Источно Римско Царство (Византију), 395. године, Македонија је припала Византијском Царству. У VII веку Македонију су, као и већину Балканског полуострва, населила словенска племена, па је тако словенско становништво до данас

¹ Благоевград се до 1950. године звао Горња Цумаја.

остало доминантно на македонском простору. Бугари су 837. године освојили Македонију и прикључили је својој држави. Тек 971. године, Византинци су успели сломити Бугарску и Македонију поново потчинити својој власти. Али, већ 976. године словенско становништво Македоније, под вођством Самуила, подигло се на устанак и ослободило византијске власти. Тако је настало Самуилово Царство македонских Словена (са престоницама у Охриду и Преспи) које је у једном кратком периоду узлета обухватало територије Србије (сем Бачке и Баната), источне Босне (простор од реке Босне до Дрине), Црне Горе (осим црногорског јадранског приморја), Албаније, Тесалије у Грчкој, половину Бугарске (северно од планинског венца Балкан до реке Дунав) и Добруцу са делтом Дунава у Румунији. Период Самуиловог Царства је свакако најсјајнији период у историји македонских Словена.

Самуилово Царство је уништено у борби са Византијом 1018. године, па се тако подручје Македоније поново нашло под византијском влашћу. Како је средњи век даље одмицао, над Македонијом су се смењивале византијска, бугарска и српска власт све док, падом Скопља (мак. Скопје) 1392. године, Турци нису заузели целу Македонију.

Пропаст турске власти у Македонији и подела Македоније између Србије, Грчке и Бугарске

Како смо већ рекли, подручје Македоније су Турци у потпуности потчинили 1392. године и држали га под својом влашћу све до Балканских ратова 1912-1913. године. Током вишевековне турске владавине, у Македонији је дошло до крупних промена у културолошком и етничком погледу, јер се велики део македонског словенског становништва одсељавао, док су се, нарочито на западу данашње Македоније, насељавали Албанци, који су, у међувремену, примили ислам, као и Турци који су се, пак, насељавали на целом македонском подручју и доносили оријенталну културу Мале Азије (Анадолије и Блиског Истока) која се мешала са домаћим културама – словенском, византијском и православно-хришћанском. Такође, део македонског словенског становништва примио је ислам (то су тзв. Помаци или Торбеши), док су се, нарочито при крају турске владавине у XIX и почетком XX века, досељавале муслиманске избеглице (мухаџири) из Босне и Херцеговине (БиХ), Србије и Бугарске.

Турска власт у Македонији почела је опадати још крајем XVII века. Процес се наставио кроз цео XVIII и већи део XIX века. За све поменуто време константно и рапидно се погоршавао положај хришћанског становништва јер су у процесу слабљења централне турске власти до изражаја све више долазиле групе локалних насилника, најчешће исламске вере, који су мучили и терорисали хришћане. Део поменутих насилника, званих читлук-сахибије, насилно је заузимао делове спахилука² и проглашавале се за господаре потчињеним хришћанима узимајући им тре-

² Спахилуке тј. феудалне поседе у османској Турској држале су спахије (феудалци) које су од потчињених хришћана, који су живели и радили на спахилуцима, узимале десетину од пољопривредних производа и новчани порез (харач).

ћину од пољопривредних производа.³ Централна турска власт није могла (или није желела) да стане на пут читлук-сахибијама, а то је за последицу имало све веће незадовољство хришћанског становништва. Ипак, македонско питање у жижу јавности доспело је тек од избијања Велике источне кризе 9. јула 1875. године, када се поставило и питање наслеђа турских поседа у Европи, тј. Балканском полуострву. Наиме, после трогодишњих крвавих сукоба против турске власти на Балкану, у којима је учествовало и македонско становништво⁴, 3. марта 1878. године између Русије и Турске потписан је Санстефански мир којим је планирано формирање Велике Бугарске која би, сем данашње територије Бугарске, обухватала још и целу Македонију (као историјско-географску област, осим њених најјужнијих крајева и Солуна са полуострвом Халкидики), део данашње Албаније (област Корче), део данашње Србије (Пирот, Бела Паланка, Димитровград, Босилеград, Власотинце, Бабушница, област Власинског језера, Сурдулица, Владичин Хан, Врање, Бујановац, Прешево, Грделичка клисура и Качаник са целом Качаничком клисуром на Космету), део данашње Румуније (југ румунског дела Добруџе или како се још назива северне Добруџе) и део данашњег европског дела Турске (планина Странџа).

Велика Бугарска је била планирана од стране Руса због њихове жеље да учврсте своје позиције на Балканском полуострву. Наиме, Русија се надала да ће Велика Бугарска, у неком наредном рату са Турском, бити њена савезница и одскочна даска ка Цариграду и мореузима Босфор и Дарданели. Поменута три циља била су давнашња жеља Руске Царевине и њене политике изласка на „топла мора“. Али, остале велике силе (Велика Британија, Француска, Немачка, Аустро-Угарска и Италија) нису желеле такво јачање руске моћи па су, дипломатским притиском, натерале Русију да Санстефански мир подвргне ревизији. То се догодило на Берлинском конгресу (13. јун-13. јул 1878) на коме су биле присутне делегације Русије, Велике Британије, Немачке, Аустро-Угарске, Италије, Француске, Турске, Србије, Црне Горе, Румуније и Грчке.

Одлукама Берлинског конгреса, Македонија је остала под турском влашћу иако су из редова македонских интелектуалаца и устаника долазили гласови који су тражили оснивање вазалне Македоније под врховном влашћу турског султана. Штавише, македонско становништво у Пиринској Македонији (у данашњој Бугарској) подигло је тзв. Кресненски устанак⁵, од 17. октобра 1878. до 6. јуна 1879. године, а у другој половини 1879. године, македонски интелектуалци и присталице ослобође-

³ Ти незаконити поседи читлук-сахибија називани су читлуци, чифлуци или чифлици.

⁴ Сукоби вођени током Велике источне кризе (9. јул 1875-6. јун 1879) били су: Босанскохерцеговачки устанак српског народа против Турског Царства (9. јул 1875-3. март 1878), Старозагорска buna у централној Бугарској (16-20. септембар 1875), Априлски устанак бугарског народа против Турског Царства (16. април-13. јул 1876), Разловечка buna на истоку Македоније (19-31. мај 1876), Први српско-турски рат (30. јун 1876-28. фебруар 1877), Црногорско-турски рат (2. јул 1876-3. март 1878), Руско-турски рат (24. април 1877-3. март 1878), Румунско-турски рат (25. мај 1877-3. март 1878), Други српско-турски рат (13. децембар 1877-3. март 1878), Устанак у Пијанецу (исток Македоније) (12. фебруар-12. април 1878), Устанак на северу Македоније (Крива Паланка и Овче поље) (14. фебруар-4. јун 1878), Аустро-угарска окупација Босне и Херцеговине (то су били сукоби са муслиманским становништвом) (29. јул-20. октобар 1878) и Кресненски устанак у Пиринској Македонији у данашњој Бугарској (17. октобар 1878-6. јун 1879).

⁵ Кресненски устанак је последњи оружани сукоб Велике источне кризе.

ња основали су у бугарском граду Русо тзв. Македонску лигу која се залагала за оснивање вазалне македонске државе. Поменута организација је, јуна 1880, донела и пројекат устава, тзв. Органски устав (мак. Органскиот устав), и апеловала за помоћ код великих сила⁶ али је све прошло без одјека, тако да се положај Македоније није променио – остала је у саставу Турске.⁷ Исте, 1880. године, у периоду од 21. маја до 2. јуна, у селу Гремен на планини Тромо код Острова⁸ у Егејској Македонији (која данас припада Грчкој), на састанку 32 делегата свих националности у Македонији, који је прозван Национална скупштина (мак. Национално собрание), формирана је Привремена влада Македоније - Јединство (мак. Привремената влада на Македонија – Единство) коју је водио Васил Симон. Међутим, ова „влада“, осим што је у априлу 1881. године упутила један манифест Македонцима, није се нигде значајније ангажовала тако да се убрзо после манифеста о њој ништа више није чуло. Највероватније се, будући да није могла учинити и предузети ништа битно, сама распала и угасила током 1881. године.⁹

Након Берлинског конгреса 1878. године, територија Македоније постала је мета снажних пропагандних акција балканских држава¹⁰ – Србије, Бугарске и Грчке, али такође и Румуније, као и претензија албанског народа. Све то, уз стални притисак турских власти и вршљање различитих чета (српских, бугарских, грчких, албанских, турских, али и оних састављених од македонског становништва), допринишло је општој атмосфери несигурности, нестабилности и страха. Због тога су македонски интелектуалци 4. новембра 1893. године, на састанку у Солуну, основали Македонску револуционарну организацију (мак. Македонска револуционерна организација) која је за циљ имала успостављање аутономне Македоније у оквиру Турског Царства. Њено вођство названо је Централни македонски револуционарни комитет (мак. Централните македонски револуционерни комитет), а за првог пред-

⁶ О оснивању Македонске лиге и цео текст пројекта устава (Органског устава) из 1880. године, на пример, види: Славко Димевски, Владо Поповски, Слободан Шкариќ, Михаило Апостолски, *Македонската лига и Уставот за државно уредување на Македонија од 1880*, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Мисла, Скопје, 1984.

⁷ И пре пројекта устава из 1880. године македонске организације су покушавале да доносе исте акте. Тако је Македонски устанички комитет (мак. Македонскиот востанички комитет) који је био на челу Кресненског устанка, децембра 1878. године донео свој пројекат устава Македоније који такође није заживео. О томе, на пример, види: *Историја македонског народа*, књига друга, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 91-92., Славко Димевски, Владо Поповски, Слободан Шкариќ, Михаило Апостолски, *Македонската лига и Уставот за државно уредување на Македонија од 1880*, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Мисла, Скопје, 1984., стр. 142-174. и Dragoslav Janković, Mirko Mirković, *Državnopravna istorija Jugoslavije*, Научна књига, Београд, 1982., стр. 294-297.

⁸ Град Острово се данас налази у Грчкој и зове се Арниса.

⁹ О Националној скупштини и Привременој влади Македоније, на пример, види: *Историја македонског народа*, књига друга, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 98-99. и Славко Димевски, Владо Поповски, Слободан Шкариќ, Михаило Апостолски, *Македонската лига и Уставот за државно уредување на Македонија од 1880*, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Мисла, Скопје, 1984., стр. 107-111.

¹⁰ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak i Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., стр. 17.

седника изабран је Христо Татарчев – лекар из Ресена.¹¹ Осим Христе Татарчева, остали оснивачи Македонске револуционарне организације (МРО) били су Дамјан Даме Груев – професор из села Смилево код Демир Хисара, Иван Хаџиниколов – књиџар из Кукуша¹², Петар Попарсов – професор из села Богомила код Велеса, Антон Димитров – из села Ајватово¹³ код Солуна и Христо Батанџијев – из села Гуменџе¹⁴ код Јениџе-Вардара¹⁵. Један од најпознатијих македонских револуционара, Гоџе Делчев из Кукуша (Килкиса)¹⁶, није био међу оснивачима МРО-е, већ је у њу ушао 1895. године.

Чињеница је да су Македонска револуционарна организација (МРО)¹⁷ и њен комитет били блиски бугарској влади надајући се да ће од ње добити средства и помоћ за остваривање својих циљева, а осим тога, чињеница је била и да је највећи број словенског македонског становништва ван Македоније живео у Бугарској. Македонци словенског порекла највише су емигрирали у Бугарску, превасходно због сличности између македонског и бугарског језика која је нешто већа него, рецимо, између македонског и српског.

Међутим, иако су имали тесне везе, бугарска влада и МРО су у исто време били и супарници¹⁸ будући да се бугарска влада залагала за прикључење Македоније својој земљи док је МРО, како смо у тексту видели, имала другачији циљ. Ипак, временом је дошло до расцепа и у самој МРО. Наиме, бугарска влада је успела да стекне упориште у МРО тако да су, од фебруара 1901. године, постојале две струје у МРО: централистичка, која се залагала за аутономну Македонију, а убрзо и за Македонију која би била, или независна или федерална јединица Балканске Федерације и врховистичка (пробугарска), која се залагала за прикључење Македоније Бугарској.¹⁹ Две струје су готово одмах потом ушле у међусобни обрачун у коме је изгинуло пуно људи.²⁰

¹¹ *Историја македонског народа*, књига друга, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 148.

¹² Град Кукуш се данас налази у Грчкој и зове се Килкис.

¹³ Село Ајватово се данас налази у Грчкој и зове се Лити.

¹⁴ Село Гуменџе се данас налази у Грчкој и зове се Гуменица.

¹⁵ Град Јениџе-Вардар се данас налази у Грчкој и зове се Јаница.

¹⁶ Гоџе Делчев је погинуо 4. маја 1903. године у селу Баница код Сера, у сукобу са турском војском. Иначе, село Баница и град Сер данас се налазе у Грчкој. Баница се данас зове Кариес, а Сер се данас назива Серес.

¹⁷ МРО је, од конгреса у Солуну у августу 1896, носила назив Тајна македонско-одринска револуционарна организација (мак. Тајна македоно-одринска револуционерна организација – скраћено ТМОРО). Од конгреса, одржаног октобра 1905, у манастиру Рила код Ћустендила у Бугарској (манастир је из XIV века), извршена је нова промена имена и од тада се организација звала Унутрашња македонско-одринска револуционарна организација (мак. Внатрешна македоно-одринска револуционерна организација – скраћено ВМОРО). Ми нећемо користити имена наведена у овој фусноти да не би збуњивали читаоце.

¹⁸ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет у Краљевини Југославији* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 9.

¹⁹ О томе, на пример, види: *Историја македонског народа*, књига друга, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 200-206.

²⁰ О томе, на пример, поново види: *Историја македонског народа*, књига друга, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 200-206.

Почетком XX века, поново су букнули устанци у Македонији. Најпре је врховистичка струја МРО-е подигла Горњоџумајски устанак у Пиринској Македонији (данашња Бугарска) на простору око града Горња Џумаја (Благодивград) у периоду од 23. септембра до 15. новембра 1902. године. Годину дана потом, избио је нови устанак кога су подигле и у коме су учествовале обе струје МРО-е. То је био чувени Илиндански устанак (мак. Илинденско востание) са центром у варошици Крушево, на западу Вардарске Македоније, који је трајао од 2. августа до 14. новембра 1903. године.²¹ Оба устанка била су угушена бруталним интервенцијама турских трупа тако да је Македонија остала под влашћу султана све до Балканских ратова 1912-1913. године.

У Првом балканском рату (8. октобар 1912-30. мај 1913), Македонију су од турске владавине ослободиле српска, грчка и бугарска војска. Али, проблем њене поделе убрзо је довео до избијања Другог балканског рата (29. јун-10. август 1913) у којој су Србија, Грчка и Црна Гора поразиле Бугарску, након чега је дошло до поделе Македоније. Наиме, Букурешким мировним уговором, 10. августа 1913, Македонија је подељена између Србије (добила Вардарску Македонију са центром у Скопљу, данас Република Македонија), Грчке (добила Егејску Македонију са центром у Солуну) и Бугарске (добила Пиринску Македонију са центром у Горњој Џумаји, тј. Благодивграду). Током Првог светског рата, Вардарска Македонија је, у периоду од јесени 1915. до јесени 1918, била под бруталном окупацијом бугарске војске. По ослобођењу од стране српских, француских, британских и грчких трупа и окончању Првог светског рата 11. новембра 1918, она је, заједно са целом Србијом, ушла у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС)/Краљевине Југославије, 1. децембра 1918. године.

Успостављање власти Краљевине СХС/Југославије и формирање привременог народног представништва 1918–1919. године

Формирањем централне владе, 20. децембра 1918, отпочело је успостављање власти Краљевине СХС/Југославије. Убрзо потом, владиним указом, а на основу раније постигнутог договора између врхова грађанских политичких странака на простору целе Краљевине СХС, формирано је и Привремено народно представништво (ПНП) кога је чинило 296 посланика – представника ранијих локалних покрајинских скупштина. Основни задатак ПНП-а, које се први пут састало 1. марта 1919, био је припремање избора за уставотворну скупштину.²² Међутим, на том првом састанку није било посланика из Вардарске Македоније. Избори за ПНП на том подручју одржани су тек 16. марта 1919. године и то не директно, већ преко владиних повереника и чиновника. Тако изабрани „македонски“ посланици, њих 14, прикључили су се заседањима ПНП-а 16. маја 1919. Поменути избори били су мањкави јер, иако је владина уредба забрањивала бирање оних који нису родом из Македоније,

²¹ Главна фаза Илинданског устанка трајала је од 2. до 12. августа 1903. године.

²² Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 68. и Dragoslav Janković, Mirko Mirković, *Državopravna istorija...*, Naučna knjiga, Beograd, 1982., str. 371.

двојица посланика уопште нису били из поменуте области, а били су постављени владином одлуком као да јесу. То су били Михајло Шушкаловић из Сарајева и Јован Ћирковић са Цетиња.²³ Затим, за посланике из Вардарске Македоније бирани су, или тачније речено постављани, полицијски писари²⁴ иако је то било супротно закону, а помињани Јован Ћирковић је за себе у Битољу (мак. Битола) организовао пробно гласање тј. „изборе пре избора“.²⁵ Без обзира на велике протесте и приговоре, избор свих поменутих лица био је потврђен.

Убрзо по прикључењу посланика из Вардарске Македоније заседањима ПНП-а, на поменутој територији почео се примењивати и устав бивше Краљевине Србије који је донет 18. јуна 1903. године. То је учињено указом Владе Краљевине СХС/Југославије од 30. јуна 1919. године.²⁶

Појава политичких странака у Вардарској Македонији 1918–1919. године и општински избори 1920. године

Одмах по ослобођењу и уједињењу 1918. године, на простору Вардарске Македоније поново је отпочела деловање Народна радикална странка (НРС)²⁷ на чијем је челу био Никола Пашић. Недуго потом, деловање су отпочеле и новоосноване Демократска странка (ДС) Љубомира Давидовића²⁸ и Комунистичка партија Југославије (КПЈ)²⁹. Убрзо је уследило прво одмеравање снага. Наиме, 19. фебруара 1920. године, услед сукоба између владе и двора, пала је влада Љубомира Давидовића, а 17. маја исте године и влада Стојана Протића. Нова влада, на чијем је челу био Миленко Веснић, одложила је изборе за уставотворну скупштину и за 22. август 1920. године расписала општинске изборе у целој земљи.

Кампања за општинске изборе на простору Вардарске Македоније била је све само не поштена и протекла је уз велики терор, махинације и груба фалсификовања.³⁰ Власт Краљевине СХС/Југославије фаворизовала је Народну радикалну и донекле Демократску странку, а све остале изложила великим и грубим притисцима. Међутим, резултати избора нису били онакви какве је власт очекивала. Иако су радикали победили у Битољу и Гостивару, демократе су победиле у Штипу, Кратову, Тетову, Неготину и Ђевђелији, а комунисти у Велесу, Куманову, Кавадарцима и,

²³ Isto, str. 68.

²⁴ На пример, Никола Дрмоњић.

²⁵ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 68.

²⁶ Isto, str. 163.

²⁷ Народна радикална странка основана је у Београду 20. јануара 1881, још у време Кнежевине Србије.

²⁸ Демократска странка основана је у Сарајеву 16. фебруара 1919. године.

²⁹ Комунистичка партија Југославије основана је у Београду 23. априла 1919. године, под именом Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста). Име Комунистичка партија Југославије понела је 20. јуна 1920. године.

³⁰ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 20.

што је најважније, у Скопљу.³¹ Тако су се влада Краљевине СХС/Југославије и двор суочили са веома јаким утицајем КПЈ у Вардарској Македонији (као и у читавој држави), а тек су предстојали избори за уставотворну скупштину.

Избори за Уставотворну скупштину 1920. године и доношење Видовданског устава 1921. године

Дана 3. септембра 1920. године, ПНП у Београду донело је Закон о изборима за Уставотворну скупштину који је предвиђао право гласа за све мушке држављане Краљевине СХС/Југославије са напуњеном 21 годином живота и да су најмање шест месеци настањени у општини у којој живе. Закон је, за разлику од стања пре Првог светског рата, предвиђао укидање имовинског цензуса као услова за бирачко право, али је ипак оно остало забрањено за жене и војна лица. Пасивно бирачко право, тј. да одређена лица могу бити изабрана за народне посланике, имали су држављани са најмање 25 година живота и који су писмени. Прописано је да на свакој кандидатској листи мора бити изврстан број кандидата (најмање један) са факултетском или вишом стручном спремом. Због великог броја неписмених у држави одређено је да се гласање врши куглицама и то тајно, непосредно и по начелу сразмерног представништва – на сваких 30.000 становника бирао се по један посланик што је значило да је будућа Уставотворна скупштина требала имати 419 народних посланика.³²

Кампања за поменуте изборе у Вардарској Македонији протицала је у знаку притисака и национално-политичке обесправљености македонског становништва. Наиме, власт Краљевине СХС/Југославије словенско-македонском становницима није остављала могућност слободног изражавања националне припадности, већ је вршила притисак да се изјашњавају као Срби (исто су се понашале и бугарске власти у Пиринској и грчке у Егејској Македонији које су терале словенско-македонско становништво на поменутим територијама да се изјашњава као бугарско, односно грчко). Сигурно је да се одређени број словенских становника Вардарске Македоније у Краљевини СХС/Југославији заиста осећао делом српског народа, али мора се признати да слободно национално изјашњавање у Вардарској Македонији у времену власти Краљевине СХС/Југославији, у периоду између два светска рата 1918-1941. године, није било могуће, нити је постојало. Поред наведеног, атмосферу су компликовали и терористички напади које су спроводиле чете аутономистичке пробугарске ВМРО (о овој организацији детаљније ћемо говорити касније у тексту). Уз све поменуто, власт је спроводила предизборну кампању која је често прелазила границе закона – масовна регрутација у тзв. „сумњивим“ срединама, тј. у оним срединама за које се претпостављало да су или оријентисане против власти или су наклоњене Бугарској (регрутацијом су „сумњива“ лица ступала у војску и тако губила право гласа), опструкција и прогон комуниста, затим људи који су оптужени да су симпатизери бугарске тзв. „бугараши“ и сл.).³³

³¹ Исто, стр. 20. – Иначе, КПЈ је победила и у бројним општинама у Србији, међу њима Ниш, Лесковац, Шабац, Ваљево, Чачак, итд., а што је најважније – однела је победу и у Београду.

³² О Закону о изборима за Уставотворну скупштину од 3. септембра 1920. године, на пример, види: Dragoslav Janković, Mirko Mirković, *Državnopravna istorija Jugoslavije*, Naučna knjiga, Beograd, 1982., str. 372-373.

³³ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 165.

Избори за Уставотворну скупштину Краљевине СХС/Југославије одржани су 28. новембра 1920. године. У Вардарској Македонији, где је било истакнуто пет кандидатских листа, резултати су били изненађујући и неочекивани за владајуће кругове.³⁴ Наиме, победу је однела Комунистичка партија Југославије (КПЈ). Од 105.000 изашлих гласача, КПЈ је добила 40.201 глас и 15 народних посланика, Демократска странка је добила 30.379 гласова и 11 народних посланика, Народна радикална странка је добила 10.702 гласа и шест народних посланика, Исламско друштво за одбрану правде (познато и под називом Џемијет)³⁵ је добило 18.528 гласова и пет народних посланика док је листа Републиканска странка – Демократска муслиманска лига освојила око 6.000 гласова и остала без посланичких мандата.³⁶ Међутим, и овај пут се поновила прича као и приликом избора посланика за ПНП – многи народни посланици НРС и ДС, који су овом приликом изабрани, уопште нису били пореклом из Вардарске Македоније. Изузетак су чиниле листе КПЈ и Џемијета.

Уставотворна скупштина отпочела је заседања 12. децембра 1920. године. Њен рад био је обележен бројним контроверзама и сукобима. Ипак, на крају је остварила циљ због кога је изабрана – 28. јуна 1921. године донела је устав по коме је Краљевина СХС/Југославија уређена као унитарна централистичка држава на челу са династијом Карађорђевић. Устав, будући да је донет 28. јуна, прозван је Видовданским.

Политички живот

Скупштински избори 1923, 1925. и 1927. године

Нестабилна политичка ситуација у Краљевини СХС/Југославији одликовала се честим скупштинским изборима и сменама влада. На изборима од 18. марта 1923. године, са територије Вардарске Македоније посланике су добиле листе Народне радикалне странке (девет посланика), Демократске странке (девет посланика) и Џемијета (шест посланика).³⁷ КПЈ није учествовала ни на овим, као ни на свим будућим изборима до избијања Другог светског рата 1941. године, будући да је била забрањена 2. августа 1921, под изговором да представља опасност по државни и уставни поредак. Наредни избори одржани су већ 1925. године, 8. фебруара. Овај пут, у Вардарској Македонији је победу убедљиво однела Народна радикална странка – добила је 16 посланичких места, Демократска странка је добила три посланичка места, а два је освојила коалиција Национални блок коју су чинили неза-

³⁴ Isto, str. 164-165.

³⁵ Исламско друштво за одбрану правде (Џемијет) била је регионална политичка странка која је окућала муслимане на просторима Вардарске Македоније, Косова и Метохије и Рашке Области (Санџака). Основана је 1919. године у Скопљу.

³⁶ О резултатима избора за Уставотворну скупштину 28. новембра 1920. године у Вардарској Македонији, на пример, види: Vlado Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak i Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 164-165. и *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 22-23.

³⁷ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 37.

висни радикали³⁸ и Самостална демократска странка³⁹. Што се тиче Џемијета, он је потпуно нестало са политичке сцене, не освојивши ниједно посланичко место, будући да се у очима својих бирача компромитовао сарадњом са радикалима. Никада се више неће опоравити. Кроз две године, 11. септембра 1927, у Вардарској Македонији одржани су нови скупштински избори на којима је Народна радикална странка освојила 14, а Демократска странка 8 посланичких мандата.⁴⁰

Ипак, сви ови избори би се тешко могли назвати регуларним. Поред већ наведених неправилности, када је говорено о општинским изборима 1920. и изборима за Уставотворну скупштину исте године, појавиле су се нове. На пример, дешавало се да припадници НРС масовно уписују печалбаре да су гласали иако ови нису били у земљи, затим терор владиних чета које су онемогућавале опозиционе гласаче да изађу на бирачка места, претње о кажњавању ако се гласа за опозицију, хапшења опозиционих првака, притисци на локалне самоуправе (нарочито оне које је држала опозиција), итд.⁴¹ Поред избора за Народну скупштину, исте методе су понављане и приликом свих општинских избора у Вардарској Македонији који су одржавани 20-тих година XX века.

Шестојануарска диктатура 1929-1934. године и идеологија „интегралног југословенства“

Од самог настанка 1. децембра 1918, Краљевина СХС/Југославија била је оптерећена многобројним проблемима (политичким, националним и привредним, тј. економским). Ипак, најтежи проблем по коме су се сукобљавали разни југословенски народи и њихове политичке странке било је питање државног уређења. Око поменутог проблема највећи сукоби су избијали између српског и хрватског народа. То питање, као и сепаратизам који је био веома раширен међу хрватским становништвом, а такође и недостатак политичке културе, довели су, 20. јуна 1928, до атентата и крвопролића у Народној скупштини у Београду, када је посланик Народне радикалне странке (НРС) Пуниша Рачић убио двојицу посланика Хрватске сељачке странке (ХСС)⁴² (Ђуру Басаричека и Павла Радића), а тројицу ранио (Ивана Пернара, Ивана Гранђу и вођу ХСС-а Стјепана Радића)⁴³.⁴⁴ Након овог догађаја политичке прилике у држави су постале још теже, а

³⁸ Независни радикали су били фракција незадовољника Народне радикалне странке која се, током 1924. године, била одвојила од главнине поменуте странке.

³⁹ Самостална демократска странка основана је у Београду, почетком 1924. године, од фракције незадовољника у Демократској странци.

⁴⁰ О скупштинским изборима 1923, 1925. и 1927, у Вардарској Македонији, на пример, види: Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak i Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 165-173. и *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 36-37.

⁴¹ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 168-170.

⁴² Хрватска сељачка странка основана је у Загребу 10. марта 1904, још у време Аустро-Угарске.

⁴³ Стјепан Радић је касније, 8. августа 1928, умро од последица рањавања.

⁴⁴ О крвопролићу и атентату у Народној скупштини Краљевине СХС/Југославије, на пример, види: Маринко Пауновић, *Београд кроз векове*, Н. У. „Светозар Марковић“, Београд, 1971., стр. 884-891. и Никола Тошић Малешевић, *Атентат и крвопролиће у Народној скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словена*

односи између српског и хрватског народа још затрованији. Бојећи се да Краљевина СХС/Југославија иде ка распаду и међунационалним сукобима, краљ Александар I Карађорђевић је, 6. јануара 1929, укинуо скупштински (парламентарни) режим и заузео своју личну власт. У име идеологије „интегралног југословенства“, која је заступала тезу да су сви јужнословенски народи, изузев бугарског, један народ са три племена – српским, хрватским и словеначким и да треба тежити ка томе да се поменуте племенске поделе превазиђу, те да се тако створи једна јединствена југословенска нација, забрањено је постојање свих политичких странака, удружења, институција и организација са националним предзнаком и форсирао оне са југословенским. У складу са поменутом идеологијом, држава је, 3. октобра 1929, из Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) преименована у Краљевина Југославија. Истог дана је, поред промене имена, уведена и нова територијална подела државе. Уместо ранијих области и округа земља је, намерно не водећи рачуна о дотадашњим историјским областима, подељена на девет бановина и један град.⁴⁵ Ипак, приликом образовања бановина водило се рачуна да оне буду довољно велике да би могле бити привредно функционалне и самосталне.⁴⁶ На челу бановина налазили су се бан, банска већа и банске управе. Вардарска Македонија је у целости припала Вардарској бановини чије се седиште налазило у Скопљу и о којој ћемо, касније у тексту, нешто детаљније говорити.

Шестојануарска диктатура је на подручју Вардарске Македоније протичала у појачаним притисцима државних власти са циљем да се македонско становништво приведе (милом или силом) идеји „интегралног југословенства“. Припадници ВМРО (уједињене), Комунистичке партије Југославије (КПЈ) и сви други противници власти били су жестоко прогањани и хапшени у великом броју.⁴⁷ Политички живот је, као и у другим деловима земље, потпуно замро и одржаване су само званичне прославе државних празника, док су широм Вардарске Македоније осниване и ширене организације које су неговале „интегрално југословенство“ (нпр. „Јадранска стража“, „Соко“, „Југословенска акција“, „Организација југословенских националиста“ и сл.).

Делимична обнова политичког живота у Краљевини Југославији (па према томе и на простору Вардарске Македоније) уследила је 3. септембра 1931. године, када је краљ Александар I Карађорђевић „подарио“ земљи устав (услед тога тај устав је прозван Октоисани). Овај устав, у суштини, није значио крај Шестојануарске диктатуре, већ јој је само дао „законски“ оквир. У целој земљи била је дозвољена само једна политичка странка која је, може се рећи, била дело самог краља – Југословенска радикална сељачка демократија (ЈРСД), основана у мају месецу 1932. године. Она ће годину дана касније, 20. јула 1933, променити име у Југословенска национална странка (ЈНС).⁴⁸

наца 1928. године. Поводом 90 година од атентата, Добровољачки гласник, бр. 51/јун 2018, Удружење ратних добровољаца 1912-1918 њихових потомака и поштовалаца, Београд, 2018., стр. 194-205.

⁴⁵ У питању је био Београд. Његова посебна управна јединица звала се Управа града Београда. На њеном челу налазио се управник града Београда.

⁴⁶ Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929 – 1935*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006., str. 107.

⁴⁷ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 65.

⁴⁸ О Југословенској радикалној сељачкој демократији, односно Југословенској националној странци, на пример, види: Dragoslav Janković, Mirko Mirković, *Državnopravna istorija Jugoslavije*, Naučna knjiga, Beograd, 1982., str. 393.

Нешто пре званичног оснивања ЈРСД (ЈНС) били су, 8. новембра 1931, одржани скупштински избори, тј. избори за доњи дом Народне скупштине Краљевине Југославије. На њима су, логично, учествовали само владини кандидати који су и избрани јер није имао ко да им буде такмац. Ти избори су били обична фарса и провидна демагогија која није водила завршетку диктатуре.⁴⁹

На изборе је у Вардарској бановини (којој је припадала и Вардарска Македонија) изашло 279.326, тј. 72% гласача (што је било нешто изнад просека на нивоу целе земље у којој је изашло 2.324.395, тј. 67,25% гласача).⁵⁰ Изабрано је 37 народних посланика-владиних кандидата.⁵¹ Избори од 8. новембра 1931. били су још мање регуларни него они пре 6. јануара 1929. и увођења монархистичке диктатуре. Наиме, гласање је овај пут било јавно (усмено), а за кандидовање је била предвиђена процедура земаљских изборних листа која је својом компликованом процедуром прикупљања потписа онемогућавала појаву могућих опозиционих листа⁵² (што јој је, иначе, и био циљ). Јавно, тј. усмено, гласање означило је почетак отворене куповине гласача. У Вардарској бановини кретале су се особе које су јавно капарисале гласове и, након добијања потврде о гласању дотичног гласача, исплаћивали му остатак суме.⁵³ Избори за сенат (горњи дом Народне скупштине) одржани су 3. јануара 1932. За сенатске изборе није била предвиђена процедура земаљских изборних листа (као код помињаних избора за доњи дом Народне скупштине), већ су све бановине биле посебне изборне јединице. Али свака кандидатска листа, у било којој бановини, морала је поднети најмање 50 потписа предлагача са изборним правом за сенатора, а то је значило да су сенаторе бирали народни посланици, председници градских и сеоских општина и бански већници.⁵⁴ Како су сви наведени били присталице власти, то је значило да опозиција нема никакве шансе да добије било које место у сенату. На поменутих изборима из Вардарске бановине изабрано је 5 сенатора, од тога су 4 била из Вардарске Македоније. Шест дана касније, 9. јануара 1932, краљ Александар I Карађорђевић указом је у сенат именовано још 4 сенатора са простора Вардарске бановине.⁵⁵ Тако је Вардарска бановина у сенату имала укупно 9 места.

За наредну, 1933. годину, предвиђени су општински избори у целој земљи. Они су одржани 15. октобра 1933. Овај пут, опозиција је успела да истакне и своје листе али, због нерегуларних изборних услова, оне су лоше прошле. На простору Вардарске бановине на изборе је изашло 246.976, тј. 69,79% гласача. Највише гласова

⁴⁹ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 69.

⁵⁰ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 273-274.

⁵¹ Толико посланичких места је у доњем дому Народне скупштине Краљевине Југославије било предвиђено за Вардарску бановину.

⁵² Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 273.

⁵³ Исто, стр. 273.

⁵⁴ Исто, стр. 275.

⁵⁵ Сенат је бројао 96 сенатора. Од тога непосредно је бирано 48 сенатора, док је исто толико указом именовано краљ.

добила је владина Југословенска национална странка (ЈНС) 98,40% која је освојила и највише општинских управа. Од 440 општина на простору Вардарске бановине, ЈНС је победила у 433, у 5 су победиле листе неодређених (неутралних), док је опозиција победила у само 2 општине.⁵⁶

Атентат и убиство краља Александра I Карађорђевића у Марсеју (Француска) 9. октобра 1934, о коме ћемо детаљније говорити касније у тексту, довео је до нарастања политичких тензија у целој земљи, па и на простору Вардарске бановине. Власти Краљевине Југославије су појачале притисак у Вардарској Македонији (будући да је атентат и убиство краља Александра I Карађорђевића извршио припадник ВМРО аутономаша, а та организација је била и један од главних организатора). Ипак, власт ЈНС-а била је дубоко уздрмана. Она више није могла издржати притиске опозиције па је, када је 20. децембра 1934. председник југословенске владе постао толерантнији Богољуб Јевтић, уместо дотадашњег тврдокорног Николе Узуновића, дозволила обнову политичког живота и фебруара 1935. године, заказала нове скупштинске изборе, тј. изборе за доњи дом Народне скупштине Краљевине Југославије⁵⁷ који су требали бити одржани 5. маја. На тај начин окончана је Шестојауарска диктатура у Краљевини Југославији.

Скупштински избори 1935. године и Југословенска радикална заједница (ЈРЗ) у Вардарској Македонији

Кампања за изборе 1935. године била је прилично стерилна.⁵⁸ Наиме, странке и коалиције нису се довољно припремиле за изборе, те су њихови политички програми били анонимни и недоступни обичним људима, не само у Вардарској бановини већ и широм земље. Народ је тако био приморан да се опредељује више према личностима него према програмима странака и коалиција.⁵⁹ На гласању 5. маја 1935. године у Вардарској бановини, као уосталом и у целој земљи, победу је однела владина листа, тј. Југословенска национална странка која је добила 255.528 (84%) гласова, док је листа Удружене опозиције⁶⁰ добила 44.092 гласа (14,5%).⁶¹ Тако је са простора

⁵⁶ О општинским изборима 1933. на простору Вардарске бановине, на пример, види: *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 76. и Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 276-277.

⁵⁷ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 82.

⁵⁸ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 278.

⁵⁹ Исто, стр. 278.

⁶⁰ Удружена опозиција (званичан назив јој је био Земаљска опозициона листа Блока народног споразума) била је опозициона коалиција за скупштинске изборе 1935. године коју су чинили Сељачко-демократска коалиција, Југословенска муслиманска организација (основана 16. фебруара 1919. у Сарајеву) и делови Демократске и Земљорадничке странке (Земљорадничка странка је основана у Великој Плани 25. октобра 1919). Сељачко-демократску коалицију (основану 11. новембра 1927), чинили су Хрватска сељачка странка и Самостална демократска странка. Народна радикална странка и Свесловеначка народна странка (основана у Љубљани 1892, још у време Аустро-Угарске) бојкотовале су изборе.

Вардарске бановине ЈНС, захваљујући Д'Онтовој систему расподеле посланичких места, добила 44 посланичка мандата, а Удружена опозиција само један.⁶² Такви резултати оправдано су будили сумњу да је било озбиљних нерегуларности што је, иначе, и било тачно, јер је влада вршила велики притисак на гласаче и мешала се у процес бројања гласова. Осим тога, приликом изборне кампање и гласања долазило је и до гажења закона, куповине гласова и грубе примене силе⁶³ према опозицији и њеним кандидатима и присталицама, као и фалсификовања резултата.

Резултати избора из 1935. показали су да је политика владе Богољуба Јевтића пропала. Иако је добио већину на изборима, она није била стечена на поштен начин, па је кнез-намесник Павле Карађорђевић⁶⁴ одлучио, крајем маја 1935, да образује нову владу на челу са радикалом Миланом Стојадиновићем који је прихватио споразум са двором. Владу су требале чинити Народна радикална странка, Југословенска муслиманска организација и Свесловеначка народна странка. То је и урађено 24. јуна 1935, пошто су претходно, 1. јуна у Београду, Народна радикална странка, Југословенска муслиманска организација и Свесловеначка народна странка прихватиле сарадњу са двором и донеле одлуку да образују јединствену политичку организацију под називом Југословенска радикална заједница (ЈРЗ).⁶⁵ Програм ове нове политичке организације био је, парадоксално, „интегрално југословенство“, уз мање модификације у практичном тумачењу и тактици.⁶⁶ Зашто је наведено било парадоксално? Стога што су све три наведене политичке странке које су основале ЈРЗ биле противнице Шестојануарске диктатуре и концепта „интегралног југословенства“. Пошто су га прихватиле, то је значило да ће од сада поменути концепт спроводити управо његови најжешћи критичари из периода 1929-1934. године. Тако је, другим речима, стара идеологија понуђена у новом руху, тј. суштина политичке акције државних власти остала је иста.⁶⁷

Стојадиновићева влада уложила је много напора не би ли проширила своју странку (ЈРЗ) у Вардарској Македонији. Тако су, да би их придобили на своју страну, показали еластичан и широкогруд однос према лицима која су се декларисала као Бугари али су, са друге стране, и даље прогонили оне који су јавно изражавали македонску националну свест. Међутим, и поред свега, резултати напора владе су

⁶¹ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929–1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 278.

⁶² *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 83.

⁶³ Исто, стр. 84.

⁶⁴ Кнез-намесник Павле Карађорђевић владао је у име малолетног краља Петра II Карађорђевића, најстаријег сина краља Александра I Карађорђевића.

⁶⁵ Део Народне радикалне странке предвођен Алексом Аџом Станојевићем, незадовољан њеном политиком убрзо је, крајем 1935, напустио владу Милана Стојадиновића и приклонио се Удруженој опозицији (Земаљској опозиционој листи Блока народног споразума). Тај потез, међутим, није уздрмао владу јер су други део Народне радикалне странке, Југословенска муслиманска организација и Свесловеначка народна странка остали верни Милану Стојадиновићу и кнезу-намеснику Павлу Карађорђевићу. О Југословенској радикалној заједници, на пример, види: Dragoslav Janković, Mirko Mirković, *Državnopravna istorija Jugoslavije*, Научна књига, Београд, 1982., стр. 394.

⁶⁶ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929–1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 280.

⁶⁷ Исто, стр. 280.

били скромни јер су базу ЈРЗ у Вардарској Македонији првенствено сачињавали српски колонисти који су досељени после 1918. и српско становништво које је од раније (пре 1918) живело на поменутом простору. Македонско становништво, као и оно које се декларисало као Бугари, и даље је властима пружало отпор, а изузетак је донекле чинила само грађанска класа која је била у непосредној или посредној вези са државним апаратом Краљевине Југославије.⁶⁸ Део чланова ЈРЗ међу македонским становништвом био је присилно учлањен, под претњом хапшења од стране жандарма.⁶⁹ Већ од краја августа 1935. званичницима Вардарске бановине, и онима који су прихватили југословенску власт, почела су пристизати анонимна претећа писма.⁷⁰ Поврх свега, цела кампања обавештавања југословенске владе по питању ширења ЈРЗ у Вардарској Македонији била је заснована на дезинформацијама. Наиме, полиција и жандармерија су обмањивале бана да је све у реду, а овај је, пошто је добио погрешне информације, њих даље прослеђивао властима у Београду које су тако живеле у илузији да је ЈРЗ проширена по целој Вардарској Македонији што није одговарало истини.⁷¹

Образовање Македонског народног покрета (МАНАПО-а) и његови преговори са српским делом Удружене опозиције (1936-1938)

Половином 30-тих година XX века, у политички живот Краљевине Југославије све више почињу да се укључују и левичарски оријентисани македонски студенти са Универзитета у Београду и Загребу, као и са Филозофског факултета у Скопљу који је био део Београдског универзитета. Подржавани од Комунистичке партије Југославије (КПЈ), ови студенти су, у пролеће и лето 1936. почели да припремају платформу, тактику и физиономију једног народног покрета у Вардарској Македонији који ће се залагати за преуређење Југославије на федералистичкој основи у којој ће Вардарска Македонија бити једна од федералних јединица. Оснивачки састанак покрета одржан је 28. августа 1936. године у Охриду⁷² на коме су учествовали левичарски оријентисани студенти, интелектуалци и познатији људи левичарских уверења са простора Вардарске Македоније (на пример, Димитар Ђузелев, Кузман Јосифовски, Лазар Соколов, Богоја Фотев, Кочо Попов, итд). Политичка организација образована у Охриду названа је Македонски народни покрет (МАНАПО). Њени циљеви, који су на поменутом састанку донети у виду закључака, а нешто раније, у току лета 1936. током припрема за образовање покрета, изложени у Политичкој декларацији, били су преуређење Југославије у федералну државу у којој би Вардарска Македонија била једна од федералних јединица, буђење националне

⁶⁸ Исто, стр. 280.

⁶⁹ Исто, стр. 281.

⁷⁰ Исто, стр. 280.

⁷¹ Милан Јовановић Стоимировић, *Дневник 1936 – 1941*, Матица српска, Нови Сад, 2000., стр. 48.

⁷² *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 91.

свести македонског народа и афирмација македонског језика, демократизација политичког и друштвеног живота у Југославији, сарадња са свим политичким странкама и покретима у Југославији који македонском народу признају право на слободан живот и привредни развој, успостављање дипломатских односа и склапање Уговора о пријатељству између Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР) и борба против фашизма и нацизма.⁷³ Власти Краљевине Југославије одмах су се обрушиле на МАНАПО предузимајући разне мере да омету његов рад но, са друге стране, нису примењивали тако бруталне поступке као према другим македонским антирежимским покретима и организацијама (на пример ВМРО (једињена) о чему ћемо детаљније говорити касније у тексту), тако да је МАНАПО ипак могао да ради на популаризацији својих циљева.

У складу са једним од циљева МАНАПО-а, током 1936. и 1937. године у Скопљу су вођени разговори са српским политичким странкама које су чиниле Удружену опозицију. Први контакти успостављени су са Земљорадничком странком Јована Јовановића *Пижона*. МАНАПО је предлагао да се у оквиру ове странке образује „македонска група“.⁷⁴ Међутим, ти преговори су пропали због одбијања Земљорадничке странке, а затим и других српских странака из Удружене опозиције, да македонски народ третирају као посебну нацију и да се Вардарској Македонији у могућем будућем федералном преуређењу Југославије додели статус посебне федералне јединице. Закључивши да се са српским делом Удружене опозиције неће постићи ништа, руководиоци МАНАПО-а окренули су се, половином 1938, преговорима са хрватским делом Удружене опозиције, сада већ опозиционим савезом званим Блок народне слоге, тј. Хрватском сељачком странком Влатка Мачека.⁷⁵

Преговори МАНАПО-а са хрватским делом Удружене опозиције (Блока народне слоге), скупштински избори 1938. године и крај МАНАПО-а 1939. године

Све веће незадовољство у народу пронемачком и проиталијанском политиком владе Милана Стојадиновића, политички,⁷⁶ национални, верски, привредни, социјални и други проблеми који су погађали Краљевину Југославију у другој половини 30-тих година XX века натерали су кнеза-намесника Павла Карађорђевића и Милана Стојадиновића да за 11. децембар 1938. године закажу нове скупштинске изборе, тј. изборе за доњи дом Народне скупштине Краљевине Југославије, надајући се да ће њихови резултати донети влади победу и тиме дозволити решавање нагомиланих проблема.

⁷³ Исто, стр. 90-91.

⁷⁴ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011, стр. 284.

⁷⁵ Влатко Мачек је на месту вође ХСС-а наследио Стјепана Радића који је убијен 1928. године.

⁷⁶ Од политичких проблема и даље је најкрупнији био онај који се односио на државно уређење земље – да ли оно треба бити централистичко-унитаристичко или федеративно.

Овим изборима МАНАПО је приступио озбиљно. Пошто, како смо видели, преговори са српским странкама Удружене опозиције нису успели, половином 1938. године приступило се преговорима са Хрватском сељачком странком (ХСС). У то време ХСС је био део Сељачко-демократске коалиције (СДК) која је, пак, била део новог опозиционог савеза званог Блок народне слоге који је образован на састанку у Фаркашићу, код Загреба, 8. октобра 1937. године.⁷⁷ Ову коалицију, поред СДК, чинили су Демократска странка, Земљорадничка странка, део Народне радикалне странке предвођен Алексом Аџом Станојевићем и Црногорска федералистичка странка (образована 1923. године). Договор између МАНАПО-а и ХСС-а постигнут је средином августа 1938. у Загребу када је делегација МАНАПО-а предвођена Димитром Ђузелевим и Кузманом Јосифовским постигла споразум са Мачеком који се сагласио да 11 кандидата МАНАПО-а буде на листи ХСС-а у оквиру СДК, односно Блока народне слоге.⁷⁸ Међутим, српске странке-чланице Блока народне слоге противиле су се споразуму Мачек-Ђузелев/Јосифовски тако да је Мачек убрзо одустао од споразума и ограничио се на препоруку члановима МАНАПО-а да преговарају са неком од српских странака из Блока народне слоге.⁷⁹ Своје одустајање од споразума правдао је лојалношћу према српским савезницима из опозиционог блока. Пошто су пропали преговори и са хрватским делом Блока народне слоге, руководиоци и чланови МАНАПО-а су одлучили да на наступајућим изборима ипак подрже опозицију, а нарочито Земљорадничку странку Јована Јовановића *Пижона* рачунајући да је она најмање компромитована у очима народа Вардарске Македоније.

Избори су одржани 11. децембра 1938. године⁸⁰ и поново су били праћени приреном терора над присталицама опозиције, куповином гласова, кршење закона и фалсификовањем резултата.⁸¹ Међутим, и поред свега, Југословенска радикална заједница (ЈРЗ) није добила убедљиву већину у односу на опозицију, ни на нивоу целе државе, а ни на нивоу Вардарске бановине. На простору ове потоње, на избору је изашло 303.457 (67,2%) гласача.⁸² Од тога, за ЈРЗ је гласало 203.923 (67,2%), а за Блок народне слоге 75.257 (24,8%) гласача. Ипак, поново захваљујући чудно скројеном изборном закону⁸³ и Д'Онтовом систему расподеле посланичких места, са простора Вардарске бановине скоро 100% су изабрани народни посланици из владајуће политичке организације – ЈРЗ. Од 45 посланичких места из Вардарске бановине, у доњем дому Народне скупштине Краљевине Југославије, ЈРЗ је доби-

⁷⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, I, Nolit, Beograd, 1988, str. 267.

⁷⁸ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 284. и *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 99.

⁷⁹ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 99.

⁸⁰ То су били последњи скупштински избори који су одржани у Краљевини Југославији.

⁸¹ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 101.

⁸² Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 285.

⁸³ Исто, стр. 285.

ла 44 места, а Блок народне слоге само једно⁸⁴. Али, избори у целој држави су, ипак, показивали да је положај Милана Стојадиновића веома уздрман и да ће, у блиској будућности, постати неодржив. То је било јасно и кнезу-намеснику Павлу Карађорђевићу који је, 5. фебруара 1939, сменио Стојадиновића са места председника владе и на поменуто место именовоа Драгишу Цветковића.

У међувремену је дошло до престанка рада МАНАПО-а. Наиме, власти Краљевине Југославије су коначно одлучиле да се разрачунају са поменутом политичком организацијом, па су почеле да врше притисак на поменуту организацију. У томе су им помоћ пружиле чак и српске странке опозиционог Блока народне слоге, плашећи се јачања македонског националног покрета. Тако је, јула 1939, Земљорадничка странка⁸⁵ (којој је МАНАПО пружио подршку на изборима 11. децембра 1938) известила кнеза-намесника Павла Карађорђевића и председника југословенске владе Драгишу Цветковића о јачини МАНАПО-а и предложила мере за његово ометање и гушење.⁸⁶ Притисак власти је уродио плодом, тако да је до краја 1939. ова организација ишчезла са политичке сцене Вардарске Македоније. Међутим, притисак власти није био једини разлог престанка рада МАНАПО-а. Током 1939. године у Вардарској Македонији ојачала је Комунистичка партија Југославије (КПЈ). Будући да су им циљеви (на пример преуређење Југославије у федералну државу са Вардарском Македонијом као једном од федералних јединица) и политичка оријентација (левица) биле сличне и да је КПЈ била отпорнија на притиске власти Краљевине Југославије, целокупно чланство и руководиоци МАНАПО-а, до краја 1939, прешли су у редове КПЈ.⁸⁷ У даљем периоду, од 1939. до 1941. године југословенска власт није имала већих проблема на простору Вардарске Македоније.

Колонизација у Вардарској Македонији

Пропаст турске власти у Вардарској Македонији и њено прикључење Србији 1913. године, односно Краљевини СХС/Југославији 1918. године, поставило је питање колонизације, тј. насељавања српског становништва у поменуту област.⁸⁸ Већ 1914. године, влада Краљевине Србије донела је одговарајућу уредбу којом је предвиђена колонизација нових области – Косова и Метохије и Вардарске Македоније.⁸⁹ Први светски рат (1914-1918) спречио је планирану колонизацију, али је одмах по његовом

⁸⁴ Народни посланик из Вардарске бановине, у име опозиционог Блока народне слоге, постао је Илија Чулев из Кавадараца који је, у оквиру поменутог Блока, био на листи Земљорадничке странке Јована Јовановића *Пижона*.

⁸⁵ Земљорадничка странка је, у међувремену, добила новог лидера. Наиме, 20. јуна 1939. умро је Јован Јовановић *Пижон*, а нови страначки вођа постао је Милан Гавриловић.

⁸⁶ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 288.

⁸⁷ О томе, на пример, види: *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 102.

⁸⁸ Колонизација је, поред Вардарске Македоније, обухватала и Косово и Метохију али ми овом приликом, будући да то није тема овог чланка, нећемо о томе говорити.

⁸⁹ Влада Краљевине Србије је такву уредбу донела 20. фебруара 1914. године.

завршетку поново приступљено њеном спровођењу. Влада Краљевине СХС/Југославије је најпре, 25. фебруара 1919, донела Претходне одредбе за припрему аграрне реформе, затим је, 12. фебруара 1920. донета Уредба о спровођењу делимичне експропријације земљишта великих поседа за јавне интересе, колонизацију и изградњу чиновничких станова и вртова, 24. септембра 1920. донета је Уредба о насељавању Јужних крајева, дана 30. децембра 1921. Закон о добровољцима, а 4. јуна 1922. и Закон о спровођењу делимичне експропријације земљишта великих поседа за јавне интересе, колонизацију и изградњу чиновничких станова и вртова.⁹⁰ Поменути актима, уређене су основе за колонизацију. Њу је спроводило Министарство пољопривреде преко Врховног аграрног повереништва у Скопљу и појединих подручних аграрних повереништава, а финансирана је из државног буџета и зајмова.

Мотиви за колонизацију били су различити: збрињавање сиромашног српског становништва које је, током ратова 1912-1918, запало у тешку беду и немаштину; велике неискоришћене (а за обраду погодне) површине вредног и плодног земљишта, јачање елемента који би био одан државној власти и који би служио даљој асимилацији македонског становништва, јачање хришћанског становништва које је ослабило услед његовог континуираног присилног исељавања од краја XVII до почетка XX века, кога су спроводили локални Албанци уз благодан однос османских (турских) власти, итд.⁹¹ За колонизацију је коришћено земљиште које је било у власништву државе, као што су утрине, крчевине, шумско тло које јегодно за обрађивање и слично, општинске и сеоске утрине ако претичу стварну потребу општине и села, пушта и трајно напуштена земљишта приватних власника, имања читлук-сахибија (читлуци), имања албанских (качачких) и ВМРО одметника (и ВМРО аутономаша и присталица уједињене ВМРО, као и присталица Македонске федеративне организације – скраћено МФО), итд., а земља је дељена сиромашним земљорадницима, сеоским занатлијама, осиромашеним градским занатлијама чији су занати били у опадању, добровољцима који су служили у српској војсци током ратова 1912-1918, нижим државним службеницима који су вршили службу у Јужним крајевима, лицима која су за насељавање из слободне руке купила мање површине земље и сиромашним месним аграрним интересентима, земљорадницима и сеоским занатлијама који немају сопствену земљу.⁹² Међутим, дешавало се да су земљу добијали и они којима она није била неопходна, на пример, доброstoјећи пензионисани учитељи и чиновници, официри и остали тзв. „заслужни грађани“, добро-

⁹⁰ Никола Л. Гаћеша, *Насељавање Косова и Метохије између два светска рата и решавање насељеничког питања после Другог светског рата*, Зборник радова *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији* (уредник Милена Спасовски), књига 1, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 1993., стр. 141. и Gojko Malović, *Ustanove agrarne reforme Kraljevine Jugoslavije 1919-1929 (1913-1944)*, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2006., str. 11.

⁹¹ Никола Л. Гаћеша, *Насељавање Косова и Метохије...*, Зборник радова *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији* (уредник Милена Спасовски), књига 1, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 1993., стр. 141. и *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за уџбенике Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 29.

⁹² Никола Л. Гаћеша, *Насељавање Косова и Метохије...*, Зборник радова *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији* (уредник Милена Спасовски), књига 1, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 1993., стр. 142. и Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 211.

стојеће занатлије⁹³ као и неки богати земљопоседници којима је земља одузета у другим крајевима Краљевине СХС/Југославије⁹⁴.

Колонисти су, како смо већ напоменули, припадали углавном српском становништву које је долазило из разних крајева Југославије где је живело (Србија (мисли се на простор Србије у границама пре Балканских ратова 1912-1913), Босна и Херцеговина, Црна Гора, Кордун, Лика, Банија, Далмација, Горски Котар, Славонија, Срем, Барања, Бачка и Банат), али такође и из крајева који су остали под Мађарском (области Сегедина и Баје) или су припале Румунији (румунски део Баната, област око реке Муреш, односно српски Мориш, и области са леве обале Дунава, преко пута Доњег Милановца, па све до почетка банатске равнице на северу). Осим тога, у Вардарску Македонију досељавале су се и породице етничких Македонаца које су дошле из Грчке, тј. Егејске Македоније. Тако су се, на пример, 1925. године, у пределима Ђевђелије и Дојранског језера населиле 43 породице из Егејске Македоније које су добиле бесплатну земљу, исто као и српско становништво.⁹⁵

Сви колонисти су, осим бесплатне земље, од југословенске државе добијали бесплатан грађевински материјал и бесплатан транспорт до места колонизације, могли су да користе сеоске утрине за испашу стоке, ослобађани су царина, пореза и локалних дажбина.⁹⁶ Колонизација је потрајала све до увлачења Краљевине СХС/Југославије у Други светски рат 5. априла 1941. године.⁹⁷ До тада је у Вардарској Македонији, од 120.081 хектара земљишта одређеног за колонизацију, издељено 65.494 хектара.⁹⁸ Од тога, колонисти-Срби су добили 52,4%, македонски сељаци су добили 39,5%, а 8% је подељено школама, војсци и жандармерији (полицији).⁹⁹

Колонисти су у Вардарској Македонији основали 21 село, а распоређени су у још деведесетак постојећих. Новооснована села била су: Тромеђа, Љубодраг, Речица, Рајково, Умин Дол, Петрово Село и Букарица код Куманова; Маријино Село¹⁰⁰, Брзак и Мршевац код Скопља; Олујић¹⁰¹ и Нова Батања код Штипа; Нова Герчерија, Ново Коњарево и Драгомирово код Струмице; Сретеново код Дојрана; Карађорђевац¹⁰² код Валандова; Петрово¹⁰³, Александрово¹⁰⁴, Милошево¹⁰⁵ и Ново

⁹³ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 213.

⁹⁴ Ванчо Бурзевски, *Економската положба на македонските селани меѓу две светски војни*, Гласник на ИНИ, бр. 2-3/1982, Институт за национална историја, Скопје, 1982., стр. 96-98.

⁹⁵ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 99.

⁹⁶ Колонисти су од пореза и дажбина најпре били ослобађани на 3, а од 1928. године на 5 година.

⁹⁷ Најинтензивнија колонизација Вардарске Македоније одиграла се 20-тих година XX века.

⁹⁸ Саша Кицошев, *Срби у Македонији, промене броја и размештај*, Зборник радова *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији* (уредник Милена Спасовски), књига 1, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 1993., стр. 255.

⁹⁹ Ванчо Бурзевски, *Економската положба...*, Гласник на ИНИ, бр. 2-3/1982, Институт за национална историја, Скопје, 1982., стр. 96-98.

¹⁰⁰ Село се данас зове Марино.

¹⁰¹ Село се данас зове Кадрифаково.

¹⁰² Село се данас зове Јосифово.

¹⁰³ Село се данас зове Мирче Ацев. У њему данас нема становника.

¹⁰⁴ Село се данас зове Славеј.

¹⁰⁵ Село се данас зове Пресил.

Лагово код Прилепа.¹⁰⁶ Територијално, били су овако распоређени: у скопској котлини су живели у 24 насеља, у тиквешкој котлини у 15 насеља, у пелагонијској котлини у 14 насеља, у области Куманова у 13 насеља, у областима Валандова и Ђевђелије (мак. Ѓевѓелија) у десет насеља, у штипско-радовишком крају у 10 насеља, у кочанској котлини у 8 насеља и котлини Полог око Тетова и Гостивара у три насеља, све укупно колонисти су живели у 97 насеља у Вардарској Македонији.¹⁰⁷

Међутим, колонизација је, у великој мери, вршена на брзину, без претходног проучавања, стручних кадрова и јасних планова. Због тога се догодило да је велики број колонистичких насеља основан у пустим, безводним областима (чак 22% додељене земље било је необрадиво), са неповољном климом, са мочварама у којима је владала маларија.¹⁰⁸ Због тога се дешавало да су се нека колонистичка села (као, на пример, Нова Батања код Штипа) напосто распадала, а становништво се враћало у старе крајеве. Ипак, већина колониста је остала да живи у Вардарској Македонији и у њој је дочекала почетак Другог светског рата у априлу 1941. године. Процењује се да је, априла 1941, на простору Вардарске Македоније живело 40.000 колониста у 6.000 домаћинства.¹⁰⁹

Исељавање муслиманског становништва из Вардарске Македоније и суседних области

Упоредо са процесом колонизације српског становништва, у Вардарској Македонији је текао процес исељавања муслиманског становништва и то и турског и оног које није припадало том етничком корпусу, али је са њим делило исту религијску припадност.¹¹⁰ Наиме, и муслимани који нису припадали турској нацији, вођени верским осећајем, пропаст Османског (Турског) Царства доживљавали су као сопствену несрећу, па су се исељавали у Турску сматрајући је својом отаџбином.¹¹¹ Прва исељавања почела су још у јесен 1913, након окончања Балканских ратова (1912-1913), а пре избијања Првог светског рата 1914. године. Након завршетка Првог светског рата 1918. године, исељавање се наставило. Неки подаци показују да се, у периоду 1913-1914. и 1918-1941, са подручја која су Букурешким мировним уговором од 10. августа 1913. припала Србији и Црној Гори, а која су 1. децембра

¹⁰⁶ Саша Кицошев, *Срби у Македонији...*, Зборник радова *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији* (уредник Милена Спасовски), књига 1, Универзитет у Београду – Географски институт, Београд, 1993., стр. 255.

¹⁰⁷ Исто, стр. 255.

¹⁰⁸ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 30. и Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 100.

¹⁰⁹ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 101.

¹¹⁰ Исти такав процес исељавања муслиманског становништва захватио је и подручја Егејске и Пиринске Македоније које су припале Грчкој, односно Бугарској.

¹¹¹ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 106.

1918. ушла у састав Краљевине СХС/Југославије (Вардарска Македонија, Косово и Метохија и Рашка Област тј. Санџак), у Турску иселило око 54% муслиманског становништва, док је остало 46%, дугим речима да се, од 1.241.076 муслиманског становништва колико је 1911. године живело на поменути подручјима, до 1941. у Турску иселило 674.598, а остало да живи 566.478.¹¹² Као узроци исељавања помињу се многи разлози: ширење осећаја неминовности одласка, верски фанатизам који строго забрањује људима муслиманске вероисповести да живе под управом народа других вероисповести, родбинске везе, страх од одмазде за неправде и злочине почињене у време османске (турске) власти, некажњена злодела почињена од стране нових власти, нада у бољи и богатији живот у Турској, као и губитак ранијих привредних (економских) привилегија и великих земљишних поседа.¹¹³

Исељавање муслиманског становништва био је његов једностранни акт, те су због тога Краљевина СХС/Југославија и Турска настојале да га уреде споразумом. После вишегодишњих напора, такав споразум је потписан тек 11. јуна 1938. године када је у Истанбулу (Цариграду) парафиран текст конвенције. По њој, из Југославије у Турску могло се исељавати муслиманско становништво које говори турски језик и има турску културу, али не и Роми и друго „номадско становништво“. Дефинисан је и географски простор са кога се поменуто становништво исламске вероисповести могло исељавати: Вардарска Македонија и Косово и Метохија, док Рашка Област, тј. Санџак и Босна и Херцеговина (БиХ) нису биле обухваћене конвенцијом, па су се Муслимани из тих области, који су се желели иселити, најпре извесно време задржавали у Вардарској Македонији и на Косову и Метохији, да би тако стекли право на одлазак у Турску. Исељавање је предвиђено за период од маја до октобра сваке године и односило се, пре свега, на сеоско становништво, али је предвиђено да се и градско становништво, као слободни емигранти, може прикључити исељавању. Сва непокретна имовина исељеника припадала би југословенској држави и том приликом би Југославија, као одштету Турској, која се по конвенцији обавезала да прими 40.000 муслиманских исељеничких породица у року од 6 година, плаћала по 500 турских лира по исељеној породици, укупно 20.000.000 турских лира за свих 40.000 исељеничких породица. Затим, Југославија се обавезала да неће позивати у војску оне муслимане који су се пријавили за селидбу у Турску и уопште све муслимане који живе у областима наведеним у конвенцији из којих је предвиђена селидба муслиманског становништва, а то су, да подсетимо, Вардарска Македонија и Косово и Метохија. Конвенција је предвиђала и транспорт муслиманских исељеника и њихове покретне имовине до солунске луке о трошку југословенских власти. Од покретне имовине, муслимански исељеници су имали право повести са собом највише 4 грла крупне и 10 грла ситне стоке, од накита једну огрлицу по особи, а сваки кућни старешина и 2.000 динара у готовини и девизе чија вредност не прелази 4.000 динара. Остатак готовине и девиза могли су утрошити на куповину робе у Југославији и то оне чији извоз у Турску није био забрањен. Такође, вишак новца могли су и ставити на текуће рачуне у банкама у Југославији. Тај

¹¹² Justin McCarthy, *Stanovništvo osmanlijske Evrope prije i poslije pada Carstva, Muslimani Balkana: „Istočno pitanje“ u XX vijeku* (прir.. Fikret Karčić), Behram-begova medresa, Tuzla, 2001., стр. 56.

¹¹³ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 107. и Архив Југославије (АЈ), бр. 38-706-885, *Narodna pravda*, Сарајево, 27. септембар 1940. године.

новац би затим Народна банка Југославије (НБЈ) трансферисала Централној банци Републике Турске (ЦБРТ). ЦБРТ би онда тај новац пребацивала на текуће рачуне муслиманских исељеника када ови отворе исте у банкама у Турској. Југословенско-турска конвенција о муслиманским исељеницима од 11. јуна 1938. није заживела. Турска влада, услед кампање Албаније која се бојала да ће исељавање албанског становништва ослабити њене претензије на запад Вардарске Македоније и Косово и Метохију и смрти председника Мустафе Кемала *Ататурка* 10. новембра 1938, накнадно се предомислила и одбила да је ратификује. Не дуго потом, 1. септембра 1939, избио је и Други светски рат у кога је Југославија увучена 5. априла 1941. године. Након његовог завршетка 9/15. маја 1945, конвенција више није помињана и то је био крај приче о њој.¹¹⁴

Административна подела, чиновништво и правосуђе

Убрзо по уједињењу и оснивању Краљевине СХС/Југославије, 1. децембра 1918. године, нова држава је добила и своју унутрашњу административну поделу. Најпре је подељена на округе и жупаније. Вардарска Македонија била је подељена на шест округа: Скопски, са седиштем у Скопљу; Тетовски, са седиштем у Тетову; Брегалнички, са седиштем у Штипу; Охридски, са седиштем у Охриду; Тиквешки, са седиштем у Кавадарцима и Битољски, са седиштем у Битољу. Окрузи су се даље делили на срезове, а ови на сеоске и градске општине. Такво стање остало је до 26. априла 1922. године када је укинута подела на округе и жупаније и уведена подела на области. У Вардарској Македонији биле су три области¹¹⁵: Скопска, са седиштем у Скопљу; Брегалничка, са седиштем у Штипу и Битољска, са седиштем у Битољу. Области су се делиле на округе. Скопска област је била подељена на Скопски, са седиштем у Скопљу и Тетовски округ, са седиштем у Тетову; Брегалничка област је имала само један округ – Брегалнички са седиштем у Штипу, док је Битољска област била подељена на Битољски округ, са седиштем у Битољу, Охридски са седиштем у Охриду и Тиквешки, са седиштем у Кавадарцима.¹¹⁶ Окрузи су се и даље делили на срезове, а они на сеоске и градске општине. Административна подела на области задржала се све до 1929. године.

Дана 3. октобра 1929. извршена је нова територијална подела државе. Укинуте су области и окрузи, а уведене бановине. Вардарска Македонија је у целости ушла у састав Вардарске бановине са седиштем у Скопљу. Поред поменуте области, ова бановина је обухватала и области данашње Србије: делове Косова и Метохије (Приштина, Ново Брдо, Косовска Каменица, Липљан, Косово Поље, Грачаница, Уроше-

¹¹⁴ О југословенско-турској конвенцији о муслиманским исељеницима, на пример, види: Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 116-120.

¹¹⁵ На челу свих области у Краљевини СХС/Југославији, па тако и у Вардарској Македонији, налазили су се велики жупани. На челу округа били су начелници округа, на челу срезова били су начелници срезова а на челу сеоских и градских општина били су председници општина.

¹¹⁶ О административној подели на области од 26. априла 1922. године, на пример, види: Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak i Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 75.

вац, Качаник, Штимље, Штрпце, Косовско Поморавље, побрђе Дреница, Гора (Драгаш), Сува Река и Призрен), као и делове јужне Србије (Лесковац, Лебане, Медвеђа, Владичин Хан, Сурдулица, Власотинце, Босилеград, подручја Власинског језера и Црне Траве, Врање, Бујановац, Прешево и Трговиште). Све бановине, па и Вардарска, делиле су се на срезове, а ови на сеоске и градске општине. На челу бановина налазио се бан кога је постављао краљ на предлог министра унутрашњих послова. Они су морали бити у идеолошком смислу одани и искрени помагачи и присталице југословенске идеје и југословенске националне и државне политике.¹¹⁷ Бан је вршио надзор над скоро свим аспектима и функцијама државних и друштвених послова у бановини. Банови Вардарске бановине били су: Живојин Лазић (9. октобар 1929-јул 1932), Јанићије Красојевић (јул 1932-23. април 1934), др Алекса Станишић (23. април-средина септембра 1934), Драгослав Ђорђевић (6. јануар-13. септембар 1935), Ранко Трифунковић (13. септембар 1935-22. фебруар 1936), Светислав Пауновић (3. август 1936-10. јул 1937), Марко Новаковић (10. јул 1937-24. фебруар 1939), Владимир Хајдуквељковић¹¹⁸ (24. фебруар-6. септембар 1939), Александар Андрејевић (12. септембар 1939-26. јун 1940) и Живојин Рафајловић (26. јун 1940-18. април 1941).¹¹⁹

Банска већа била су саветодавни орган бана и чинили су га представници срезова, вароши и градова.¹²⁰ Још један управни орган биле су банске управе које су се делиле на одељења, одсеке и одељке који су звани и реферати. Одељењима су руководили начелници који су постављани краљевим указом. У свакој бановини било је од 7 до 9 одељења. Вардарска бановина имала је 8: опште, управно, пољопривредно, просветно, техничко, финансијско, индустријско и за социјалну политику и народно здравље.¹²¹

Што се тиче чиновништва, оно се у целој Краљевини СХС/Југославији, према Закону о чиновницима и осталим државним службеницима грађанског реда из 1923. године, делило на чиновнике, званичнике и служитеље. За чиновника је могло конкурисати само пунолетно лице, држављанин Краљевине СХС/Југославије, са регулисаном војном обавезом или тзв. „прирођени држављанин“ са најмање десет година боравка у Краљевини СХС/Југославији.¹²² Странци су као чиновници могли бити ангажовани само путем посебно склопљеног уговора.

¹¹⁷ *Deklaracija Vlade generala Petra Živkovića 13. januara 1929* u: Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918/1988, tematska zbirka dokumenata*, Rad, Beograd, 1988., str. 314.

¹¹⁸ Владимир Хајдуквељковић био је директни потомак Хајдук-Вељка Петровића (1780-1813), војсковође и војводе из времена Првог српског устанка (1804-1813) против Османског Царства. Иначе, Владимир убијен је на дужности бана Вардарске бановине у Скопљу 6. септембра 1939. Испрва се мислило да су за његову смрт криви ВМРО аутономиши, али се касније испоставило да то није истина и да је за убиство одговоран жандарм који му је био телохранитељ. Наиме, поменути жандарм је из неког разлога био превремено пензионисан. Пошто му то није било право, одлучио је да убије секретара који је потписао решење о превременом пензионисању. Али, како није пронашао секретара, дошао је до ресторана у Скопљу у коме је бан Хајдуквељковић ручавао са супругом. Несметано је прошао баново обезбеђење (вероватно зато што је и сам раније припадао том кругу, а колеге нису знале да је пензионисан), пришао бану и усмртио га са два хица из револвера. О атентату на Владимира Хајдуквељковића, на пример, види: Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 155.

¹¹⁹ Списак банова Вардарске бановине и њихове кратке биографије, на пример, види у: Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 144-157.

¹²⁰ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 141.

¹²¹ Исто, стр. 141.

¹²² Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 78.

Структура чиновништва на простору Вардарске Македоније била је веома лоша. Оно је било неквалификовано и непоуздано. Тамо су слати људи недорасли ситуацији и често они који су у другим крајевима Краљевине СХС/Југославије били оптуживани или кажњавани за корупцију, непотизам, финансијске проневере, преваре и малверзације, утају државног новца и разне друге прекршаје и кривична дела која су настављали и на својој служби у Вардарској Македонији. Штавише, тек у Вардарској Македонији несавесни и рђави чиновници могли су, готово несметано и до краја, да испоље своју склоност ка криминалу и злоупотребама. Поменута област, заједно са Косовом и Метохијом, се у вишим круговима Краљевине СХС/Југославије сматрала за „санаторијум за поправку рђавог чиновништва“.¹²³ Зато није ни чудо да је прича о администрацији у Вардарској Македонији у периоду од 1918. до 1941. године прича о непрекидним злоупотребама јавних овлашћења и надлежности.¹²⁴ О свему наведеном је, још давне 1928. године, писао и Швајцарац Рудолф Арчибалд Рајс, познати пријатељ српског народа: *Шта су, међутим, урадили ваши политичари? Управо супротно. Поспали су у Јужну Србију* (мисли се на Вардарску Македонију – примедба аутора студије) *све оно најгоре међу чиновницима, безобразнике и лопове. Поврх свега, они нису ни покушали да од Македонаца начине Србе или Југословене, како се сада каже, већ су од њих хтели да створе присталице политичких странака. Лепили су на леђа тих људи, који су тражили само мир, етикете радикала, демократа, итд. и у ту земљу, која им је морала да буде света, пренели своје одвратне страначке борбе. Није им било много важно да ли су ти нови чланови искрени и да ли је њихово ступање у странку само ујурма националног непријатеља. Биле су им потребне њихове „куглице“. Македонци су људи као и други и сигурно су паметни као и људи из Старе Србије* (мисли се на преткумановску Србију, тј. Србију пре Балканских ратова 1912-1913. – примедба аутора студије). *Они су зато схватили игру ваших политичара, врло прљаву игру, па се у њима зачео велики презир према вама. У сваком значајнијем крају Јужне Србије ваши партијци су, уместо да окупљају то становништво око националне заставе у неком „народном дому“, подигли најлепше зграде „радикалског“ и „демократског“ клуба, па тако унели у ту искупљену земљу не слогу, већ неслогу. Треба ли се онда чудити што људи из Јужне Србије нису научили да воле ту земљу која је била њихова и која је поново морала да буде њихова? Не треба, зар не? И заиста, већина Македонаца вас не воли и не може да вас воли. Били су, истина, близу тога 1918. године, пошто су искусили бугарску власт за време окупације.¹²⁵ Ваши политичари су, међутим, све покварили.¹²⁶ Поред свега наведеног, чиновници у Вардарској Македонији нису, или су слабо, долазили у додир са народом којим су управљали, тако да је власт Краљевине СХС/Југославије била оличена у жандармима.*

У правосуђу, ситуација је била скоро идентична оној у погледу чиновништва. На простору Вардарске Македоније постојали су срески (у сваком срезу) и окружни судови¹²⁷ (у

¹²³ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 176.

¹²⁴ Исто, стр. 176.

¹²⁵ За време бугарске окупације, од 1915. до 1918. године, забележено је да су бугарски војници често посовали локално македонско становништво речима: *Ах, србоманската ти мајка!, Јужна Србија, Скопље*, 5. јул 1922. године.

¹²⁶ Rudolf Arčibald Rajs, *Čujte Srbi!*, Zlatna knjiga, Leskovac, 2009., str. 85-87. (prvo izdanje je iz 1928. godine).

¹²⁷ Опстали су и после укидања округâ 3. октобра 1929. године.

Скопљу, Битољу, Велесу, Кичеву, Кавадарцима, Охриду, Куманову, Прилепу, Струмици, Штипу и Тетову), као и један апелациони суд са седиштем у Скопљу. Касациони суд, који је био надлежан за целу Краљевину СХС/Југославију и чије се седиште налазило у Београду, имао је своја одељења и у Вардарској Македонији, нпр. у Кавадарцима, Струмици, итд. Структура запослених у судовима била је лоша и показивала је да су у њима преовлађивале привремене судије и писари II класе и да су поменути судови често функционисали без секретара.¹²⁸ Слаба структура запослених често је доводила до политизације рада судова свих нивоа, а осим тога, судски службеници, када нису били на дужности, често су се недолично понашали.¹²⁹ Адвокати су такође били лоше стручно оспособљени и корумпирани. Многе адвокатске канцеларије у Вардарској Македонији су радиле без дозволе и било каквог законског утемељења¹³⁰ и просто су пљачкале необразоване и наивне варошане, а нарочито сељаци који су поменути „адвокатима“ доносили огромне количине својих пољопривредних производа у нади да ће тако „адвокати“ боље радити на суду и добити спор због кога су ангажовани. У затворима је ситуација била иста. Иако је законом било предвиђено да управници затвора имају судску квалификацију, то често није био случај, а у затворима се често није поступало по закону, већ су затвореници брутално физички и психички мучени и малтретирани. Осим тога, затвори су често радили преко својих могућности и капацитета.¹³¹

На крају напоменућемо да је у Скопљу, 26. септембра 1926. године, отворена Државна архива.¹³² Њен задатак био је да сакупља, систематизује и чува све документе и архивску грађу које настану, или које су настале у било ком периоду пре 1926, као последица рада државне управе, као и осталих (просветних, научних, итд.) институција Краљевине СХС/Југославије, а пре 1918. године и Краљевине Србије, Турског Царства, итд.

Оружане снаге Краљевине СХС/Југославије у Вардарској Македонији, борба са ВМРО аутономашима и „противкомитски одреди“, борба са албанским одметницима – качацима и ВМРО (уједињена)

Војска Краљевине СХС/Југословенска краљевска војска

Војска Краљевине СХС/Југословенска краљевска војска¹³³ имала је у свом саставу три вида: Копнену војску, Ратну морнарицу и Ратно ваздухопловство (оно је, 14. фебруара 1927, издвојено из састава Копнене војске и од тада чини посебни вид војних сна-

¹²⁸ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 107.

¹²⁹ О томе, на пример, види: Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 293.

¹³⁰ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 108.

¹³¹ Isto, str. 109.

¹³² Isto, str. 141.

¹³³ Војска Краљевине СХС/Југославије се од 1918. до 1929. званично називала Војска Краљевине СХС, а од 1929. до 1941. године Југословенска краљевска војска.

га). Вардарска Македонија, заједно са Косовом и Метохијом, Рашком Облашћу, тј. Санџаком (и данашњи српски и црногорски део) и деловима Црне Горе (области Плава, Гусиња, Мојковца и Колашина), што се тиче Копнене војске, након 1918. године, потпадала је под Трећу армијску област Војске Краљевине СХС/Југословенске краљевске војске, са седиштем у Скопљу. Поменута армијска област образована је 12. јануара 1919. године. Као и све друге армијске области Краљевине СХС/Југославије, дељена је на дивизијске области од које су територију Вардарске Македоније, до 1935. године, покривале Вардарска, Брегалничка и Битољска. Остале дивизијске области, такође до 1935, биле су Косовска (покривала Косово и Метохију, без севера Косова и севера Метохије) и Ибарска (покривала север Косова, север Метохије, Рашку Област, тј. Санџак и области Плава, Гусиња, Мојковца и Колашина у Црној Гори). Седишта дивизијских области била су: Вардарска – Скопље, Брегалничка – Штип и Битољска – Битољ, Косовска – Приштина и Ибарска – Косовска Митровица. Војне јединице Треће армијске области, од 1919. до 1935, биле су распоређене на следећи начин:

ТРЕЋА АРМИЈСКА ОБЛАСТ (седиште у Скопљу)

ПЕШАДИЈА И АРТИЉЕРИЈА

Вардарска дивизијска област (седиште у Скопљу)

21. пешадијски пук са седиштем у Скопљу. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 2, 4. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Скопљу, а 3. батаљон у Гостивару.

22. пешадијски пук са седиштем у Куманову. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 2, 4. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Куманову, а 3. батаљон у Кратову.

50. пешадијски пук са седиштем у Скопљу. Чинили су га два батаљона и митраљеска чета. Оба батаљона и митраљеска чета овог пука били су стационирани у Скопљу.

Артиљеријски пук Треће армијске области са седиштем у Скопљу. Чинили су га два пољска дивизиона стационирана у Скопљу. Сваки је имао по две батерије које су такође биле смештене у Скопљу.

27. самостални артиљеријски дивизион са седиштем у Скопљу. Чинили су га 4. хаубички и 5. брдски дивизион. 4. хаубички дивизион био је стациониран у Скопљу и састојао се од две батерије које су такође биле у Скопљу. 5. брдски дивизион био је стациониран у Кочанима и састојао се од три батерије: 1. батерија била је смештена у Струмици, 2. батерија у Кочанима, а 3. батерија у Кривој Паланци.

Аутомобилски пук са седиштем у Скопљу.

Брегалничка дивизијска област (седиште у Штипу)

23. пешадијски пук са седиштем у Штипу. Чинили су га четири батаљона. 1. батаљон је био стациониран у Кочанима, 2. и 3. батаљон у Штипу, а 4. батаљон у Царевом Селу¹³⁴.

¹³⁴ Царево Село се од 1951. године зове Делчево.

28. пешадијски пук са седиштем у Велесу. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 2, 4. батаљон и митраљеска чета су били стационирани у Велесу, а 3. батаљон у Ђевђелији.

49. пешадијски пук са седиштем у Струмици. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 2, 3. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Струмици, а 4. батаљон у Берову.

11. артиљеријски пук са седиштем у Штипу. Чинили су га два пољска дивизиона која су била стационирана у Штипу. 1. пољски дивизион састојао се од три батерије које су све биле смештене у поменутом граду, а 2. пољски дивизион, који је такође био стациониран у Штипу, састојао се од две батерије које су такође биле смештене у наведеном граду.

Битољска дивизијска област (седиште у Битољу)

46. пешадијски пук са седиштем у Битољу. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 3. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Битољу, 2. батаљон у Охриду, а 4. батаљон у Прилепу.

47. пешадијски пук са седиштем у Дебру. Чинили су га три батаљона и митраљеска чета. 1, 2. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Дебру, а 3. батаљон у Кичеву.

13. артиљеријски пук са седиштем у Прилепу. Чинили су га два пољска дивизиона. 1. дивизион (са три батерије) и 2. дивизион (са две батерије) били су стационирани у Прилепу, у коме су биле смештене и све батерије.

29. самостални артиљеријски дивизион са седиштем у Битољу. Чинили су га 4. хаубички и 5. брдски дивизион. 4. хаубички дивизион био је стациониран у Битољу и састојао се од три батерије које су такође биле смештене у Битољу. 5. брдски дивизион био је стациониран у Дебру и састојао се од три батерије које су такође биле смештене у поменутом граду.

Косовска дивизијска област (седиште у Приштини)

30. пешадијски пук са седиштем у Призрену. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 2. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Призрену, а 3. и 4. батаљон у Ђаковици.

31. пешадијски пук са седиштем у Приштини. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1. батаљон био је стациониран у Урошевцу, 2, 3. батаљон и митраљеска чета у Приштини, а 4. батаљон у Вучитрну.

28. самостални артиљеријски дивизион са седиштем у Приштини. Чинили су га 4. хаубички и 5. брдски дивизион. 4. хаубички дивизион био је стациониран у Приштини и састојао се од две батерије које су такође биле смештене у Приштини. 5. брдски дивизион био је стациониран у Призрену и састојао се од три батерије. 1. батерија била је смештена у Ђаковици, а 2. и 3. батерија у Призрену.

Ибарска дивизијска област (седиште у Косовској Митровици)

24. пешадијски пук са седиштем у Косовској Митровици. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 4. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Косовској Митровици, 2. батаљон у Пећи, а 3. батаљон у Новом Пазару.

48. пешадијски пук са седиштем у Пљевљима. Чинили су га три батаљона и митраљеска чета. 2. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Пљевљима, 1. батаљон у Колашину, а 3. батаљон у Беранима.

12. артиљеријски пук са седиштем у Косовској Митровици. Чинили су га два пољска дивизиона. 1. пољски дивизион био је стациониран у Косовској Митровици и састојао се од три батерије које су све биле смештене у поменутом граду. 2. пољски дивизион био је стациониран у Приштини и састојао се од две батерије које су такође биле смештене у Приштини.

КОЊИЦА

3. коњички пук са седиштем у Скопљу. Чинили су га четири ескадрона и митраљеско одељење. Сви ескадрони и митраљеско одељење су били стационирани у Скопљу.

ИНЖЕЊЕРИЈА

3. пионирски батаљон са седиштем у Скопљу. Чиниле су га три чете које су све биле стационирани у Скопљу.

3. понтонирски батаљон са седиштем у Велесу. Чиниле су га три чете које су све биле стационирани у Велесу.

ЈЕДИНИЦЕ ЗА ВЕЗУ

3. чета за везу са седиштем у Скопљу.

3. бежична станица са седиштем у Скопљу.

РАТНО ВАЗДУХОПЛОВСТВО (до 14. фебруара 1927. када је Ратно ваздухопловство издвојено из састава Копнене војске и постало посебан вид војних снага; од 14. фебруара 1927. године Копненој војсци је остало тзв. армијско ваздухопловство које је служило само за извиђање)

3. ваздухопловна обласна команда са седиштем на аеродрому „Петровец“ код Скопља. Имала је једну ескадрилу која је била стационирана на поменутом аеродрому.

АРМИЈСКО ВАЗДУХОПЛОВСТВО (од 14. фебруара 1927)

5. ваздухопловна извиђачка група са седиштем на аеродрому „Петровец“ код Скопља. Састојала се од 3. и 71. извиђачке ескадриле које су такође биле стационирани на поменутом аеродрому.

ПРОТИВВАЗДУХОПЛОВНА ОДБРАНА (уведена у Копнену војску 1927. године)

3. противавионски моторизовани дивизион са седиштем у Скопљу. Чиниле су га три противавионске батерије, 3. рефлекторска чета и 3. противавионска митраљеска чета. Све батерије и јединице овог дивизиона биле су стационирани у Скопљу.

Током 1935. године извршена је реорганизације војне поделе. Трећа армијска област је од поменуте године обухватала само просторе Вардарске Македоније, Косова и Метохије, Новог Пазара, Тутина, Рожаја, Плава и Гусиња. У периоду од 1935. до 1941. године војне јединице Треће армијске области биле су распоређене на следећи начин:

ТРЕЋА АРМИЈСКА ОБЛАСТ (седиште у Скопљу)

ПЕШАДИЈА И АРТИЉЕРИЈА

Вардарска дивизијска област (седиште у Битољу)

21. пешадијски пук са седиштем у Скопљу. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 2, 4. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Скопљу, а 3. батаљон у Гостивару.

46. пешадијски пук са седиштем у Битољу. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 3. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Битољу, 2. батаљон у Охриду, а 4. батаљон у Прилепу.

47. пешадијски пук са седиштем у Дебру. Чинили су га три батаљона и митраљеска чета. 1, 2. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Дебру, а 3. батаљон у Кичеву.

13. артиљеријски пук са седиштем у Прилепу. Чинили су га два пољска дивизиона. 1. дивизион (са три батерије) и 2. дивизион (са две батерије) били су стационирани у Прилепу, у коме су биле смештене и све батерије.

29. самостални артиљеријски дивизион са седиштем у Битољу. Чинили су га 4. хаубички и 5. брдски дивизион. 4. хаубички дивизион био је стациониран у Битољу и састојао се од три батерије које су такође биле смештене у Битољу. 5. брдски дивизион био је стациониран у Дебру и састојао се од три батерије које су такође биле смештене у поменутом граду.

Аутомобилски пук са седиштем у Скопљу.

Брегалничка дивизијска област (седиште у Штипу)

22. пешадијски пук са седиштем у Куманову. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 2, 4. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Куманову, а 3. батаљон у Кратову.

23. пешадијски пук са седиштем у Штипу. Чинили су га четири батаљона. 1. батаљон је био стациониран у Кочанима, 2. и 3. батаљон у Штипу, а 4. батаљон у Царевом Селу.

49. пешадијски пук са седиштем у Струмици. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 2, 3. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Струмици, а 4. батаљон у Борову.

11. артиљеријски пук са седиштем у Штипу. Чинили су га два пољска дивизиона која су била стационирана у Штипу. 1. пољски дивизион састојао се од три батерије које су све биле смештене у поменутом граду, а 2. пољски дивизион, који је такође био стациониран у Штипу, састојао се од две батерије које су такође биле смештене у наведеном граду.

27. самостални артиљеријски дивизион са седиштем у Скопљу. Чинили су га 4. хаубички и 5. брдски дивизион. 4. хаубички дивизион био је стациониран у Скопљу и састојао се од две батерије које су такође биле у Скопљу. 5. брдски дивизион био је стациониран у Кочанима и састојао се од три батерије: 1. батерија била је смештена у Струмици, 2. батерија у Кочанима, а 3. батерија у Кривој Паланци.

Косовска дивизијска област (седиште у Приштини)

24. пешадијски пук са седиштем у Косовској Митровици. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1, 4. батаљон и митраљеска чета били су стационирани у Косовској Митровици, 2. батаљон у Пећи, а 3. батаљон у Новом Пазару.

30. пешадијски пук са седиштем у Призрену. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. Сви батаљони и митраљеска чета били су стационирани у Призрену.

31. пешадијски пук са седиштем у Приштини. Чинили су га четири батаљона и митраљеска чета. 1. батаљон био је стациониран у Урошевцу, 2, 3. батаљон и митраљеска чета у Приштини, а 4. батаљон у Вучитрну.

56. пешадијски пук са седиштем у Ђаковици. Чинили су га три батаљона и митраљеска чета. Сви батаљони и митраљеска чета били су стационирани у Ђаковици.

12. артиљеријски пук са седиштем у Косовској Митровици. Чинили су га два пољска дивизиона. 1. пољски дивизион био је стациониран у Косовској Митровици и састојао се од три батерије које су све биле смештене у поменутом граду. 2. пољски дивизион био је стациониран у Приштини и састојао се од две батерије које су такође биле смештене у Приштини.

28. самостални артиљеријски дивизион са седиштем у Приштини. Чинили су га 4. хаубички и 5. брдски дивизион. 4. хаубички дивизион био је стациониран у Приштини и састојао се од две батерије које су такође биле смештене у Приштини. 5. брдски дивизион био је стациониран у Призрену и састојао се од три батерије. 1. батерија била је смештена у Ђаковици, а 2. и 3. батерија у Призрену.

КОЊИЦА

3. коњички пук са седиштем у Скопљу. Чинили су га четири ескадрона и митраљеско одељење. Сви ескадрони и митраљеско одељење су били стационирани у Скопљу.

ИНЖЕЊЕРИЈА

3. пионирски батаљон са седиштем у Скопљу. Чиниле су га три чете које су све биле стационирани у Скопљу.

3. понтонирски батаљон са седиштем у Велесу. Чиниле су га три чете које су све биле стационирани у Велесу.

ЈЕДИНИЦЕ ЗА ВЕЗУ

3. чета за везу са седиштем у Скопљу.

3. бежична станица са седиштем у Скопљу.

ПРОТИВВАЗДУХОПЛОВНА ОДБРАНА

3. противавионски моторизовани дивизион са седиштем у Скопљу. Чиниле су га три противавионске батерије, 3. рефлекторска чета и 3. противавионска митраљеска чета. Све батерије и јединице овог дивизиона биле су стациониране у Скопљу.

АРМИЈСКО ВАЗДУХОПЛОВСТВО

5. ваздухопловна извиђачка група са седиштем на аеродрому „Петровец“ код Скопља, а од 1938. на аеродрому „Тетово“ код Тетова. Састојала се од 3. и 71. извиђачке ескадриле које су такође биле стациониране на помињаним аеродромима.

Ратно ваздухопловство, од 14. фебруара 1927, као посебан вид војних снага имало је своју посебну организацију. Ваздухопловне војне јединице на југу биле су распоређене на следећи начин:

РАТНО ВАЗДУХОПЛОВСТВО

Организација од 1927. до 1930. године – ваздухопловне јединице на југу

3. бомбардерски пук са седиштем на аеродрому „Петровец“ код Скопља. Покривао је ваздушни простор изнад Вардарске Македоније, Косова и Метохије, јужне Србије (области од линије планина Јастребац – Алексинац – Ниш – Сврљиг на северу до данашње српско-македонске границе на југу и од административне линије између Аутономне Покрајине Косово и Метохија и уже Србије на западу до данашње српско-бугарске границе на истоку) и мањих делова источне Србије (данашње општине Сокобања и Књажевац). Састојао се од 63. ваздухопловне групе (205, 206. и 207. ескадрила) стациониране на аеродрому „Петровец“ код Скопља и 64. ваздухопловне групе (208, 209. и 210. ескадрила) стациониране на аеродрому „Милошево“ код Приштине. Овај бомбардерски пук имао је и посебну 607. тренажну ескадрилу стационирану на аеродрому „Петровец“ код Скопља.

5. ловачки пук са седиштем на аеродрому „Косанчић“ код Бојника (варошица између Прокупља и Лесковца) покривао је исти ваздушни простор као и 3. бомбардерски пук. Чинили су га 21. ваздухопловна група (41, 42. и 43. ескадрила) стационирана на аеродрому „Косанчић“ код Бојника и 36. ваздухопловна група (109. и 110. ескадрила) стационирана на аеродрому „Режановачка коса“ код Куманова.

Организација од 1930. до 1941. године – ваздухопловне јединице и ваздухопловне базе на југу

3. ваздухопловна мешовита бригада са седиштем на аеродрому „Петровец“ код Скопља. Покривала је ваздушни простор изнад Вардарске Македоније, Косова и Метохије, јужне Србије (области од линије планина Јастребац – Алексинац – Ниш – Сврљиг на северу до данашње српско-македонске границе на југу и од административне линије између Аутономне Покрајине Косово и Метохија и уже Србије на западу, до данашње српско-бугарске границе на истоку) и мањих делова источне Србије (данашње општине Сокобања и Књажевац). Састојала се од два ваздухо-

пловна пука. Први је био **3. бомбардерски пук**, са седиштем на аеродрому „Петровец“ код Скопља. Чинили су га 63. ваздухопловна група (205, 206. и 207. ескадрила) стационирана на аеродрому „Петровец“ код Скопља и 64. ваздухопловна група (208, 209. и 210. ескадрила) стационирана на аеродрому „Милошево“ код Приштина. Овај бомбардерски пук и даље је у свом саставу имао и посебну 607. тренажну ескадрилу стационирану на аеродрому „Петровец“ код Скопља. Други је био **5. ловачки пук**, са седиштем на аеродрому „Косанчић“ код Бојника. Чинили су га 21. ваздухопловна група (41, 42. и 43. ескадрила) стационирана на аеродрому „Косанчић“ код Бојника и 36. ваздухопловна група (109. и 110. ескадрила) стационирана на аеродрому „Режановачка коса“ код Куманова.

Од 1937. године раздвојене су летачке од нелетачких јединица (позадинска служба) Ратног ваздухопловства, па су ове потоње биле организоване у тзв. ваздухопловне базе. На аеродрому „Петровец“ код Скопља било је седиште **3. ваздухопловне базе**, а на аеродрому „Косанчић“ код Бојника седиште **5. ваздухопловне базе**. Оне су покривале иста подручја (ваздушне просторе) као и **3. бомбардерски** и **5. ловачки пук**.

КОМАНДЕ У ВАРДАРСКОЈ МАКЕДОНИЈИ ПОД ДИРЕКТНОМ КОМАНДОМ МИНИСТАРСТВА ВОЈСКЕ И МОРНАРИЦЕ КРАЉЕВИНЕ СХС/ЈУГОСЛАВИЈЕ У БЕОГРАДУ

Команда Граничних трупа за целу Краљевину СХС/Југославију налазила се у Скопљу и успостављена је у новембру 1931. На простору Вардарске Македоније, постојало је 14 чета Граничних трупа (касније је број чета повећан), које су покривале граничне појасеве према Бугарској, Грчкој и Албанији.¹³⁵

На челу Треће армијске области били су следећи армијски генерали: Божидар Терзић, први пут (1919); Милош Васић (1919-1920); Мирко Милисављевић (1920-1921); Љубомир Миљић (1921); Крста Смиљанић (1921-1922); Пантелија Грујић (1922-1923); Божидар Терзић, други пут (1923-1926); Јанко Вукотић (1926-1927); Миливоје Зечевић (1927-1928), Милан Миловановић (1928-1929), Милан Неђић (1929-1934), Војислав Николајевић (1934-1936), Милан Јечменић (1936-1939), Петар Недељковић (1939), Илија Брашић (1939-1941) и Јован Наумовић (1941).¹³⁶

Војска на југу се суочавала са разним проблемима. Касарни је било недовољно или су биле порушене у Балканским (1912-1913) и Првом светском рату (1914-1918), па су војници зато често били смештани по градовима, а уношење тзв. „гра-

¹³⁵ Све наведене податке о Трећој армијској области Војске Краљевине СХС/Југословенске краљевске војске, Ратном ваздухопловству на југу и Командама у Вардарској Македонији под директном командом Министарства војске и морнарице Краљевине СХС/Југославије у Београду пронашли смо у: Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922-1935*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994., str. 297-298., Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak i Kosovo i Mehotinja u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 95-100., Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 185. и 194., Војо Лазаревић, *Vazduhoplovstvo u Narodnooslobodilačkom ratu 1941 – 1945*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972., str. 19. и Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, II, Partizanska knjiga, Narodna knjiga, Pobjeda, Ljubljana – Beograd – Titograd, 1984., str. 103, 105, 107. i 112.

¹³⁶ Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922-1935*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994., str. 53-54. и Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 190.

ђанских појмова“ сматрано је штетним по војнике, затим био је присутан недостатак квалитетног официрског кадра који је, уз то, био хетероген, а осећао се и недостатак подофицира који су били деморалисани и демотивисани да служе у војсци услед немогућности даљег напредовања у служби.

Двомесечне вежбе војних обвезника утицале су на честе промене састава јединица, исхрана је била нередовна и слаба, а војни изгредници су често бивали помиловани, што је штетило моралу и васпитању регрута. Сви наведени проблеми указивали су на дискриминацију Треће армијске области која је, међу официрима и подофицирима, често називана „казненом командом за официре и подофицире“, због чега су ови нерадо и са закашњењем долазили на места својих службовања када би бивали одређени да у њој раде.¹³⁷ Такво мишљење о Вардарској Македонији задржало се чак и након завршетка Другог светског рата (1941-1945), све негде до 1960. године.¹³⁸

Постојао је проблем са одзивом регрута. Наиме, македонско становништво нерадо се одазивало војним позивима које је слала војска државе за коју је сматрало да их угњетава. Осим тога, јединице на југу биле су исцрпљиване и сталном борбом са четама ВМРО аутономаша и албанским одметницима – качацима, а великом броју војника (официра, подофицира и редова), који су родом били ван Вардарске Македоније, сметале су и врела и незгодна клима, као и мочваре пуне маларичних комараца.

Што се тиче националне припадности војске у Вардарској Македонији, она је била разнородна. Редове су сачињавали припадници свих југословенских народа док су, са друге стране, официрски и подофицирски кадар углавном чинили Срби, мада је било и Хрвата и Словенаца који су некада били командни кадар, у Првом светском рату (1914-1918), поражене аустро-угарске војске.

Снаге Министарства унутрашњих дела Краљевине СХС/Југославије – полиција, жандармерија и „летећи одреди“

Министарство унутрашњих дела Краљевине СХС/Југославије било је централни орган свих полицијских структура (полиције, жандармерије и тзв. „летећих одреда“ који су образовани на територији Вардарске Македоније). Било је подељено на че-

¹³⁷ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 96.

¹³⁸ О томе је, на пример, говорио Мирко Тошић Малешевић, потпуковник Југословенске народне армије (ЈНА): *Када сам, 1951. године, као млади официр, добио распоред у Башино Село код Велеса, многи моји другови-официри су говорили да ми место службовања није најсрећније. Наиме, тада се сматрало да је одлазак у Македонију била нека врста казне, мада држава и војска то никада нису званично говориле нити су слање на службу у Македонију сматрале као кажњавање људи. То су официри тако незванично говорили међу собом, будући да је међу народом ван Македоније владало уверење да је Македонија заостало подручје са пуно мочвара и маларије. Ја сам, додуше, никада тако нешто нисам мислио, нити сам одлазак у Македонију доживљавао као казну. Напротив, у Македонији сам, после Башиног Села код Велеса у коме сам био до 1952, службовао још у самом Велесу током 1952. године, потом у Ђорче Петрову код Скопља од 1952. до 1962. и у Битољу од 1962. до 1967. године и године службовања у Македонији су ми биле најлепше године. У Битољу сам, након пензионисања 1967. године, живео још пет година када сам се, 1972. године, преселио у Београд, првенствено да бих деци обезбедио боље школовање и веће шансе за запослење.* Казивање потпуковника Мирка Тошића Малешевића (1921-2009) које је, маја 2005. године, забележио Никола Тошић Малешевић.

тири одељења: за државну заштиту, јавну безбедност, самоуправу и управу.¹³⁹ При том су одељење за државну заштиту и одељење за јавну безбедност сачињавали Врховну полицијску управу.

У периоду од 1918. до 1929. године полицијска управа на простору Вардарске Македоније је, као и у целој држави, била подељена на обласне, окружне, среске и општинске полицијске управе.¹⁴⁰ Тек доношењем Закона о унутрашњој управи од 19. јуна 1929. године извршено је одвајање полицијских установа од других општинских управних области, а као основна административна јединица у којој се обавља месна полицијска делатност означена је општина.¹⁴¹ Такво стање остало је до 1941. године. Главна надлежност полицијских снага био је надзор над „непоузданим елементима“, на пример, комунистима, присталицама ВМРО (аутономистичке) и ВМРО (уједињене), јатацима качака и сл. Осим тога, постојала је и погранична полиција чији је задатак био да прегледа исправе, спречава излазак из земље војницима сталног кадра, официрима, подофицирима и војним обвезницима и да хапси војне бегунце и лица са потерница. Надгледала је и иселјавање, увоз и извоз оружја, као и јавне објекте на граници као што су, на пример, хотели, гостионице, механе и сл.

Жандармерија је у Вардарској Македонији била организована у Другу жандармеријску бригаду са седиштем у Скопљу, тачније, у Први батаљонски штаб Друге жандармеријске бригаде чије је седиште такође било у Скопљу (седиште Другог батаљонског штаба Друге жандармеријске бригаде налазило се у Косовској Митровици).¹⁴² Задатак жандармерије био је старање о јавном реду, миру и поретку у најширем смислу, обезбеђивање примене и извршавања закона и очување јавне безбедности.¹⁴³ Међутим, треба напоменути да, као и међу официрима и подофицирима војске, област Вардарске Македоније није била нимало популарно место за службовање међу припадницима снага Министарства унутрашњих дела Краљевине СХС/Југославије.¹⁴⁴

„Летећи одреди“ жандармерије у Вардарској Македонији били су образовани, почевши од 5. септембра 1922. године, због процене државних власти Краљевине СХС/Југославије да им регуларне снаге безбедности (војска, полиција и жандармерија) неће бити довољне за пацификацију прилика на југу. Ови одреди били су образовани од добровољно пријављеног кадровског људства из редова жандармерије, а били су снабдевани од стране војске.¹⁴⁵ Задаци су им били специфични: то није било старање о јавном реду, миру и поретку, нити обезбеђивање и извршава-

¹³⁹ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 86.

¹⁴⁰ Isto, str. 86-87.

¹⁴¹ Isto, str. 87.

¹⁴² Isto, str. 92.

¹⁴³ Може се рећи да је у оно време жандармерија била оно што се данас зове полиција, док је тадашња полиција пре одговарала некој врсти обавештајне службе, него данашњој полицији.

¹⁴⁴ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 201.

¹⁴⁵ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 105-106.

ње закона и очување јавне безбедности, већ борба и гоњење чета ВМРО аутономаша и албанских одметника – качака, као и искорењивање „бугарштине“ код народа у Вардарској Македонији, тј. сваке симпатије према Бугарској која би се могла јавити међу народом.¹⁴⁶ Ови одреди бројали су 557 жандармеријских официра, подофицира и обичних жандарма и били су распоређени по селима и градовима у областима Скопља, Куманова, Криве Паланке, Светог Николе, Кавадараца, Преспанског језера и слива реке Брегалнице који су, по оценама власти Краљевине СХС/Југославије, била најугроженији од стране чета ВМРО аутономаша и албанских одметника – качака.¹⁴⁷

Иако су за полицајце, жандарме и припаднике „летећих одреда“ постојали јасни прописи како се морају понашати и које су казне за њихово кршење, то често није имало никаквог ефекта, а припадници поменутих оружаних снага су се према народу на југу, неретко, односили осино и бахато, а такође су злоупотребљавали своја овлашћења. Дешавала су се и премлаћивања, вербалне увреде и малтретирања, поготово од стране припадника „летећих одреда“ када би кретали, или завршавали, акције против чета ВМРО аутономаша и качака. Забележено је да су полицајци, жандарми и „летећи одреди“ крали, изнуђивали и отимали новац од људи у Вардарској Македонији¹⁴⁸, док је локално становништво често терано и да кулучи, о свом трошку и без плате (на пример, приликом одржавања путева, чувања железничке пруге, изградње жандармеријских станица и сл.). Такође треба напоменути и да је велики број полицијских и жандармеријских чиновника који је служио у Вардарској Македонији био без икаквих школских и моралних квалификација.¹⁴⁹ Дешавало се чак и то да се у полицију и жандармерију на југу постављају људи кажњавани због крађе и других злодела,¹⁵⁰ односно они који имају кривичне досијее.¹⁵¹ Такође, на југ су слати и полицајци и жандарми наклоњени опозиционим странкама.¹⁵² Стога није чудно што су припадници Министарства унутрашњих дела Краљевине СХС/Југославије били крајње непопуларни у Вардарској Македонији иако су, са друге стране, били веома ефикасни у сузбијању кривичних дела која су, међу собом, вршили сами становници Вардарске Македоније (на пример: пљачке, убиства, преваре, паљења имовине због свађа и заваде (ово последње је било нарочито раширено међу сеоским становништвом) и слично). Тако је, рецимо, забележено да је

¹⁴⁶ У тој борби за искорењивања „бугарштине“ веома често се претеривало. За то је везана једна занимљива епизода. Наиме, 1925. године, у село Бигор Доленци код Кичева, у тадашњој Битољској области, свратили су краљ Александар I Карађорђевић, његов ађутант и велики жупан Битољске области. Дочекали су их председник општине и кметови из Бигор Доленци и околних села. Пошто им је краљ уручио новчану помоћ за изградњу школе, упитао је председника општине: *Има ли у народу и данас људи који се осећају као Бугари?* На то је председник општине иронично одговорио: *Нема, Ваше величанство. Да нема ових наших џандара, који нам сваки дан псују матер бугарску, ми не би уопште знали за Бугаре!*, Архив Српске науке академија и уметности (АСАНУ), бр. 13317/44, 1-2.

¹⁴⁷ АЈ, бр. 14-177-656, 1117.

¹⁴⁸ Rudolf Arčibald Rajs, *Čujte Srbi!*, Zlatna knjiga, Leskovac, 2009., стр. 69. (prvo izdanje je iz 1928. godine).

¹⁴⁹ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., стр. 198.

¹⁵⁰ Rudolf Arčibald Rajs, *Čujte Srbi!*, Zlatna knjiga, Leskovac, 2009., стр. 68-69. (prvo izdanje je iz 1928. godine).

¹⁵¹ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 201.

¹⁵² Исто, стр. 201.

процент неислеђених кривичних дела, 1929. године, био свега 1,5%.¹⁵³ На крају, треба констатовати да су припадници Министарства унутрашњих дела Краљевине СХС/Југославије били главно упориште и главни спроводници власти прве југословенске државе на територији Вардарске Македоније и то много више него војска или цивилне власти.

Што се тиче националне припадности људи који су служили у полицијским, жандармеријским и снагама „петећих одреда“ на простору Вардарске Македоније, они су, углавном, били Срби, мада је било и припадника локалног македонског становништва.

Обрачуни са ВРМО аутономашима и „противкомитски одреди“

Како смо већ раније у тексту говорили, од фебруара 1901, у Македонској револуционарној организацији (МРО) постојале су две струје: централистичка, која се залагала за аутономну Македонију, а убрзо и за Македонију која би била, или независна или федерална јединица Балканске Федерације и врховистичка (пробугарска), која се залагала за прикључење Македоније Бугарској. Расцеп се све више продубљивао и коначно је достигао врхунац у мају 1908. године када су присталице формирања посебне македонске државе, које су предводили Јане Сандански из села Влахи код Мелника¹⁵⁴ и Тодор Паница¹⁵⁵, на конгресу у Банском у Пиринској Македонији, одлучиле да напусте МРО и оснују своју организацију коју су назвали Македонско-одринска револуционарна организација (мак. Македоно-одринска револуционерна организација – скраћено МОРО). На њено чело дошао је поменути Јане Сандански. Што се тиче изворне Македонске револуционарне организације (МРО), њоме је сада управљала пробугарска струја коју су, најпре водили Христо Татарчев, Христо Матов¹⁵⁶ и Дамјан Даме Груев, а неколико година касније, тачније 1911. године, вођство су преузели Тодор Александров из Новог Села код Штипа, Петар Чаулев из Охрида и Александар Протогеров, такође из Охрида. Две године касније, 4. маја 1910, део чланова МОРО-а, на челу са Христом Чернопејевим из села Криволак код Кавадараца, поново је прихватио пробугарска гледишта, па је основао своју организацију – Бугарску народну македонско-одринску револуционарну организацију (мак. Бугарска народна македоно-одринска револуционерна организација – скраћено БНМОРО) која се већ у фебруару 1911. поново припојила бугаризованој МРО, а помињани Христо Чернопејев је постао један од вођа бугаризоване МРО.

Током бугарске окупације Вардарске Македоније у Првом светском рату (1915-1918), бугарска власт и војска, потпомогнути поменутом бугаризованом Македонском револуционарном организацијом (МРО) скоро потпуно су, убиствима и прогонима, уништили присталице посебности Македоније организоване у МОРО, а сама МОРО

¹⁵³ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 94.

¹⁵⁴ Село Влахи и град Мелник се данас налазе у Бугарској.

¹⁵⁵ Тодор Паница је био из града Орјахово, на обали Дунава у северној Бугарској. Иако је по пореклу био Бугарин, Тодор Паница се осећао и изјашњавао као Македонац.

¹⁵⁶ Христо Матов је био професор из Струге.

је престала постојати.¹⁵⁷ Ипак, поразом Бугарске у Првом светском рату, у јесен 1918, дошло је и до распада бугаризоване МРО. Њихово вођство и чланство, које се током Првог светског рата (1914-1918) здушно борило на страни Бугарске, било је потпуно ошамућено и деморализовано бугарским поразом и враћањем Вардарске Македоније под српску/југословенску власт, тако да се постављало питање: шта даље?

Пошто је прошао први шок изазван бугарским поразом, највећи део руководства и присталица бугаризоване МРО поново се организовао. У томе им је помогла и чињеница да су, након бугарске пропасти, на време склонили већину свог оружја у Пиринску Македонију. Дана 20. децембра 1919, у Софији, уз подршку бугарског двора, владе и оружаних снага, основали су Унутрашњу македонску револуционарну организацију (аутономистичку) (мак. Внатрешна македонска револуционерна организација (аутономистичка) – скраћено ВМРО (аутономистичка)) која се залагала за прикључење Македоније Бугарској и терористичку борбу против власти Краљевине СХС/Југославије и Краљевине Грчке. На њено чело постављен је Тодор Александров. ВМРО (аутономистичка) је, марта 1922, основала и своју омладинску организацију – Македонску омладинску тајну револуционарну организацију (МОТРО).¹⁵⁸ Њено чланство је било подељено на тзв. „петорке“ којима су руководили „петари“ потчињени најближем револуционом комитету ВМРО аутономаша. Чланови МОТРО-а су се састајали седмично и себе су називали „борци за ослобођење Македоније“. МОТРО је поделила Вардарску Македонију на пет револуционарних округа.¹⁵⁹ Маја 1926, ВМРО аутономаша су почели оснивати и женске седмочлане групе назвавши их Тајна културно-просветна организација македонских Бугарки.¹⁶⁰

Са друге стране, мањи део руководства и чланства некадашње бугаризоване МРО, на челу са Христом Татарчевим и Христом Делкалчевим¹⁶¹, одбацио је дотадашња пробугарска уверења и пригрлио она о посебности и независности Македоније, које су пре њих неговале присталице уништене МОРО. Они су, заједно са неким бившим члановима поменуте уништене МОРО, међу којима је најпознатији био Тодор Паница, 4. децембра 1921, у Горњој Џумаји (Благоевграду), основали Унутрашњу федеративну македонску револуционарну организацију (мак. Внатрешна федеративна македонска револуционерна организација – скраћено ВФМРО) и почели се сукобљавати са ВМРО аутономашима. Поменути сукоб кулминирао је децембра 1922. године, када су ВРМО аутономаша напали централу ВФМРО у Неврокопу у Пиринској Македонији, тј. Бугарској, и до јануара 1923, уништили поменути организацију. Ипак, мањи део присталица ВФМРО, које је водио Тодор Паница, склонили се у Краљевину СХС/Југославију и у Београду, почетком 1923, основао

¹⁵⁷ Тако је, 20. априла 1915. код села Пирин код Благоевграда у Бугарској убијен и вођа МОРО-е Јане Сандански. Присталице бивше МОРО су прогањане и убијане, чак и након Првог светског рата. У том периоду главни починиоци злочина над њима били су припадници ВМРО (аутономистичке) која је наследила бугаризовану МРО.

¹⁵⁸ Бранислав Павловић, *Бугарски ирденстички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 15-16.

¹⁵⁹ Исто, стр. 15-16.

¹⁶⁰ Исто, стр. 15-16.

¹⁶¹ Христо Делкалчев је био из села Владово код Водена. Село Владово и град Воден данас се налазе у Грчкој. Владово се данас зове Аграс, а Воден – Едеса.

Македонску федеративну организацију (МФО) која је преузела циљеве ВФМРО-а. Они су почели масовно образовање својих чета које су ушле у сукоб са четама ВМРО (аутономистичке).

Међутим, крајем 1923, почели су преговори између МФО и ВМРО аутономаша око успостављања јединствене ВМРО. Преговори су уродили плодом, па је 30. априла 1924. године, у Бечу, постигнут договор под називом Протокол о уједињењу македонског револуционарног покрета, а убрзо је, да би се јавност упознала са договором, издат и Мајски манифест, 15. маја 1924.¹⁶² Договор је предвиђао борбу за стварање Македоније као посебне федеративне јединице будуће Балканске Федерације. Тако се чинило да су ВМРО аутономаша напустили свој циљ прикључења Македоније Бугарској. Али, договор није дуго потрајао. Представници ВМРО (аутономистичке), под притиском бугарске владе, повукли су своје потписе 1. августа 1924. године¹⁶³, и отпочели са прогоном Македонске федеративне организације (МФО). Напад ВМРО аутономаша био је снажан и разоран тако да је МФО, и поред жестоко пруженог отпора, престала постојати средином 1925. године, а међу убијеним члановима и присталицама МФО-е био је и вођа МФО-е Тодор Паница који је страдао у Бечу, 7. маја 1925. године. Међутим, треба поменути и то да је убрзо по повлачењу потписа 1. августа 1924, у оквиру борбе за превласт у ВМРО (аутономистичкој), 31. августа 1924. код села Лопово код Благоевграда у Бугарској био убијен њен вођа Тодор Александров. Убрзо по његовој смрти, вођство у ВМРО (аутономистичкој) преузели су Александар Протогеров и Иван Ванчо Михајлов¹⁶⁴.

Уништењем МФО и убиством Тодора Панице нису престали напори да се створи једна организација која ће бити супротност ВМРО (аутономистичкој) и која ће се залагати за посебност Македоније, а не за њено прикључење Бугарској. На конгресу у Бечу, 9. октобра 1925, групе симпатизера и бивших чланова уништених организација МФО и МОРО, као и припадници још неких македонских прогресивних група, основали су Унутрашњу македонску револуционарну организацију (уједињену) (мак. Внатрешна македонска револуционерна организација (обединета) – скраћено ВМРО (обединета)). На њеном челу нашао се Димитар Влахов, хемичар из Кукуша (Килкиса). ВМРО (уједињена) постала је најзначајнија супарница ВМРО (аутономистичкој). ВМРО (уједињена) залагала се за образовање Македоније као посебне федералне јединице будуће Балканске Федерације и она се, готово моментално, нашла под ударом чета ВМРО аутономаша, али ову организацију, за разлику од претходних, и поред свих предузетих екстремних мера, ВМРО аутономаша нису могли уништити, већ су то учиниле власти Краљевине СХС/Југославије о чему ће мо детаљније говорити касније у тексту.

Од свих поменутих македонских организација, највише проблема властима Краљевине СХС правиле су чете ВМРО (аутономистичке) које су подржавали бугарски двор, влада, а нарочито бугарска војска (али такође, од 1922. године, влада Итали-

¹⁶² *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 48.

¹⁶³ Исто, стр. 49.

¹⁶⁴ Иван Ванчо Михајлов био је из Новог Села код Штипа, исто као и Тодор Александров.

је, а од 1929. године, и влада Немачке).¹⁶⁵ ВРМО аутономаши су прве чете у Краљевину СХС, тј. Вардарску Македонију, почеле убацивати већ почетком 1920. године, а такође су, у исто време, широм Вардарске Македоније почели оснивати своје одборе и ћелије.

Поменуте прве чете ВРМО аутономаша, убачене почетком 1920, углавном нису дејствовале против државних власти и оружаних снага Краљевине СХС/Југославије, већ су се бавиле пљачкањем, уцењивањем, отимањем и убијањем турског и цинцарског становништва Вардарске Македоније, као и Каракачана, званих још и Црновунци (грчки пастири са планине Пинд који су лети дотеривали стоку из Грчке на испашу у јужне крајеве Краљевине СХС/Југославије, првенствено у Вардарску Македонију и јужну Србију до Ниша, Прокупља и Пирота¹⁶⁶). Када су се поменуте чете вратиле у Бугарску, ВРМО (аутономистичка) је одлучила да боље организује и редефинише акције својих чета. Вардарска Македонија је подељена на пет револуционарних округа од којих су три (скопски, битолски и струмички) били на територији Вардарске Македоније.¹⁶⁷ Пошто је спроведена реорганизација, у јуну 1920. поново су убачене чете из Бугарске које су на простору Брегалничког округа озбиљно угрозиле безбедност и рад државних служби¹⁶⁸, често се сукобљавајући са жандармеријским патролама. Осим тога, исте, 1920. године, ВРМО аутономаши су склопили споразум са вођама албанских одметника – качака о заједничкој акцији против Краљевине СХС/Југославије.¹⁶⁹

Почетком 20-тих година XX века главна база чета ВРМО аутономаша био је Брегалнички округ¹⁷⁰, а нарочито кочански срез¹⁷¹ који се налазио у саставу поменутог округа и који је био прво жариште активности чета ВРМО аутономаша. У поменутом срезу највише чета се налазило на планини Плачковица изнад кочанске котлине¹⁷², са њене јужне стране, на којој су била њихова скровишта, док је манастир Свети Пантелејмон (изграђен 1885. године), недалеко од села Пантелеј код Кочана, на падинама Осоговских планина, са северне стране кочанске котлине, важио за сигурно место које је пружало азил припадницима чета ВРМО аутономаша. Друго жариште био је кратовски срез¹⁷³ Скопског округа на Осоговским планинама, а треће и најкритичније малешевски срез¹⁷⁴ Брегалничког округа, на граници са Бугарском код карауле „Каци-

¹⁶⁵ У оквиру ВРМО (аутономистичке) постојала је организација под именом „Бојни Јатки“, устројена по начелу тројки. Њен задатак је био да врбује људе за ВРМО (аутономистичку) тј. организацију „Бојни Јатки“. Њихов задатак није био вршење атентата и оружаних напада већ припремање оружаних дејстава у случају устанка или избијања неке револуције.

¹⁶⁶ Каракачани (Црновунци) су стоку на испашу такође дотеривали и у јужну половину Бугарске – до планинског ланца Балкан (Стара планина).

¹⁶⁷ Друга два, солунски и серски, налазила су се на територији Краљевине Грчке.

¹⁶⁸ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 15.

¹⁶⁹ Исто, стр. 15.

¹⁷⁰ Седиште Брегалничког округа био је Штип.

¹⁷¹ Седиште се налазило у Кочанима.

¹⁷² Кочанска котлина налази се на истоку Вардарске Македоније. Кроз њу протиче река Брегалница. У поменутој котлини налази се мноштво села и два града: Кочани и Веница.

¹⁷³ Седиште се налазило у Кратову.

ца“, где су се граничари из састава 4. батаљона 49. пешадијског пука Брегалничке дивизије Треће армије Војске Краљевине СХС/Југословенске краљевске војске, односно од новембра 1931. граничари 12. чете Граничних трупа Војске Краљевине СХС/Југословенске краљевске војске, готово непрестано сукобљавали са четама ВМРО аутономаша које су убациване са територије Бугарске.¹⁷⁵

Током 1921. године, тачније у јуну и јулу месецу, чете ВРМО (аутономистичке) вршиле су препаде на железничким пругама, на потезу од Велеса ка Ђевђелији и од Скопља ка Куманову и даље ка Прешеву. Приликом напада код Куманова био је рањен машиновођа, док је локомотива била уништена.¹⁷⁶ Напад је изведен од стране чете ВМРО аутономаша која је бројала 16 људи.¹⁷⁷ У јулу 1921, нападнути су војни магацини у Битољу и Кичеву¹⁷⁸, а 16. августа исте године, нападнута је и опљачкана жандармеријска станица на Лисцу код Штипа¹⁷⁹. Те 1921. године, чете ВМРО аутономаша су, у околини Штипа, масовно одвраћале месно македонско становништво од службења у Војсци Краљевине СХС/Југословенској краљевској војсци.¹⁸⁰ И наредних година, напади, саботаже и сукоби су се наставили. Маја 1922. године, у Брегалничком округу, убијен је жандармеријски капетан Еуген Модерчин са својих пет потчињених. У септембру 1922, убијено је 12 сељака из села Сушево код Штипа, а у јесен исте године нападнути су колонисти у селу Ерцелија, код града Свети Никола (мак. Свети Николе)¹⁸¹. Дана 16. јануара 1923, чете ВМРО аутономаша извршиле су упад у колонистичко село Олујић (данас Кадрифаково) код Штипа, починивши, том приликом, један од најтежих злочина на простору Вардарске Македоније којим се ничим није могао оправдати – измасакрирали су 23 становника поменутог села, а већина убијених била су деца.¹⁸² Крајем фебруара 1923, у селу Тонатарци код Штипа убијено је осам војника, један полицијски писар и један жандармеријски наредник. На жалост, два последња догађаја, масакр у Олујићу (Кадрифакову) и убиства у Тонатарцима, изазвали су бруталан одговор власти Краљевине СХС и почињење новог злочина, такође једног од најтежих, у жалосној борби између ВМРО аутономаша и државних власти Краљевине СХС/Југославије. Наиме, 2. марта 1923, војска Краљевине СХС упала је у село Гавран код Радовишта (мак. Радовиш) и митраљезима поубијала 56 мештана овог села, углавном старијих јер су млађи побегли у шуму, на прву вест о доласку војника. Масакр у Гаврану такође се никако није могао оправдати, па су чак и многи народни посланици

¹⁷⁴ Седиште се налазило у Берову.

¹⁷⁵ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 21.

¹⁷⁶ АЈ, бр. 14-179-664, 789, 810.

¹⁷⁷ АЈ, бр. 14-179-664, 789, 810.

¹⁷⁸ АЈ, бр. 14-179-664, 913.

¹⁷⁹ АЈ, бр. 14-179-664, 756, 759.

¹⁸⁰ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 20.

¹⁸¹ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 38.

¹⁸² *Vladan Jovanović, Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 193. i 195.

у Београду тај догађај назвали општом тугом и срамотом државне власти Краљевине СХС/Југославије.¹⁸³

Учестали напади ВМРО (аутономистичке) испровоцирали су још агресивнији одговор власти Краљевине СХС/Југославије. Убрзо по масакру у селу Гавран, за новог великог жупана Брегалничке области постављен је, априла 1923, Добрица Матковић. Он је удвостручио број „петећих одреда“ и у Брегалничку област довео велики број војних, полицијски и жандармеријских јединица. Уз то, у лето 1923, влада Краљевине СХС/Југославије је великим новцем, а можда и још неким, до данас непознатим методама, привукла на своју страну део припадника чета ВМРО аутономаша који су образовали своје чете и ставили се у службу власти Краљевине СХС/Југославије. Они су, такође, распоређени у Брегалничку област и названи су „противкомитски одреди“. Те, може се слободно рећи, паравојне јединице наступале су прилично самостално али, у исто време, и неодговорно. Масовно су терорисали своје дојучерашње саборце и њихове симпатизере међу локалним македонском становништвом, али такође и људе који са ВМРО аутономашима нису имали никакве везе, тако да је, до данас, број њихових жртава остао непознат. Једино је сигурно да није био мали.¹⁸⁴

Тако се догодило да се на релативно малом простору, на истоку Вардарске Македоније, сконцентрише велика оружана сила, око 35.000 људи.¹⁸⁵ Све поменуте јединице и одреди почели су непрекидно крстарити Брегалничком облашћу, масовно хапсећи људе и малтретирајући, а често и убијајући, локално македонско становништво што је, са друге стране, код њега све више изазивало одијум према Краљевини СХС/Југославији и окретало га ка ВМРО аутономашима и бугарској политици. У затвору у Штипу лежало је 150-200 ухапшеника, а капацитет му је био максимум за 50 особа.¹⁸⁶ У граду Свети Никола, септембра 1923, без милости је пребијено 50 људи.

Живот у селима и градовима Брегалничке области постао је паралисан у сваком погледу, па је дошло да масовног бежања у Бугарску.¹⁸⁷ ВМРО аутономаша и бугарска влада која је стајала иза њих, наравно, очекивали су да ће на њихове акције власти Краљевине СХС/Југославије брутално реаговати и таква ситуација им је и одговарала, будући да су на тај начин придобијали нове присталице. Нарочито су им се прикључивале особе избегле из Брегалничке области у време власти Добрице Матковића.

И у другим областима Вардарске Македоније, власти и оружане снаге Краљевине СХС/Југославије предузимале су покушаје да елиминишу чете ВМРО аутономаша, ширећи, при том, терор међу локалним македонским становништвом. Тако су, на пример, маја 1923. у селу Смоквице код Ђевђелије претучена 44 човека, док је на више њих пуцано, срећом без жртава. У тетовском крају је, током 1923, вршено масовно

¹⁸³ АСАНУ, бр. 13316/104, 1.

¹⁸⁴ „Противкомитски одреди“ су, на пример, у селима Овче поље (мак. Овче поле), током августа 1923, претукли масу сељака. Остало је забележено да је, после те туче, 130 сељака лежало увијено у овчије коже не би ли се опоравили од ужасних удараца које су задобили.

¹⁸⁵ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 39.

¹⁸⁶ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 193.

¹⁸⁷ Isto, str. 193.

хапшење, углавном невиног, народа, у Куманову је, исте године, средски начелник претукао учитеља оптужујући га да је бугарски јатак, док су, фебруара 1924, жандарми у Велесу и велешком крају (у селима Дреново, Бањице, Врлевци, Слп, Отиштино, Карабуњиште, Бистрица, Крива Крушка и другим) масовно хапсили, мучили и пребијали људе, изнуђујући од њих признања да су јатаци ВМРО аутономаша.¹⁸⁸ Приликом поменуте акције у велешком крају, у Новом Селу су убијена два сељака. Војници-граничари су, 1925. године, у селу Мојина код Ђевђелије убили и опљачкали трочлану породицу, током 1926. године, од стране жандарма је убијено 11 особа (углавном у пределима централне и источне Вардарске Македоније), а у 1927. години, такође од стране жандарма, убијена је једна особа у Ђевђелији и једна у Неготину.¹⁸⁹ Оправдање за ова убиства су била да су убијени били јатаци ВМРО аутономаша, али то углавном није било тачно, већ су људи убијани или из користољубља, или због лажних оптужби да су јатаци, или зато што су се свађали са жандармима и војницима.

Међутим, и поред примењених мера, акције ВМРО аутономаша нису престајале. У питању су били напади, атентати, убиства војника, полицајаца, жандарма, чиновника, присталица власти Краљевине СХС/Југославије и сл. Али, такође су убијани и противници ВМРО (аутономистичке) по било ком основу (рецимо, присталице ВМРО (уједињене), присталице Македонске федеративне организације (МФО) и њихове чете и сл.). Рудолф Арчибалд Рајс је забележио да је у периоду од 1918. До 1923. године у Вардарској Македонији, од стране ВМРО аутономаша, убијено 300 цивила¹⁹⁰. Код Кочана је, 28. октобра 1924, убијен Ефтим Дамјановић, један од команданата „летећих одреда“.

Почетком 1925, у ВМРО (аутономистичкој), у борби за превласт образовале су се две струје око двојице вођа поменуте организације: протогеровисти – присталице Александра Протогерава и михајловисти – присталице Ивана Ванча Михајлова. Неспособне за компромис оне су се, од почетка исте године, упустиле у жесток међусобни обрачун. Ређала су се бројна брутална убиства, тако да се стицао утисак да су се поменуте две струје ВМРО (аутономистичке) просто међусобно истребљивале.¹⁹¹ Једна од жртава био је и сáм Александар Протогеров који је убијен 7. јула 1928. у Софији, од стране михајловиста. По његовом убиству најзначајнији представници струје протогеровиста били су Георги Поп Христова из села Крстоар код Битоља, Кирил Прличев из Охрида, Георги Баждаров из села Горно Броди¹⁹² код Сера и Наум Томалевски из Крушева. Иван Ванчо Михајлов био је мета атентата у Софији у мају 1933. али је успео да преживи (убијен је његов пратилац), док се највећи интензитет у обрачуну између поменуте две струје ВМРО (аутономистичке) одиграо током јуна месеца исте године.¹⁹³

¹⁸⁸ Isto, str. 199.

¹⁸⁹ Isto, str. 200.

¹⁹⁰ АСАНУ, бр. 13313/3, 13.

¹⁹¹ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 18.

¹⁹² Село Горно Броди се данас налази у Грчкој и зове се Ано Вронду.

¹⁹³ Поред Александра Протогерава, најзначајније жртве међу протогеровистима били су Ђорђи Баждаров, Наум Томалевски, Димо Хаџи-Димов и Васил Пундев, док су међу михајловистима то били Јордан Ђурков, Симеон Ефтимов и Димитар Михаилов., *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 195.

Ипак, и поред поменутог међусобног обрачуна, напади ВМРО аутономаша су настављени. У Штипу је, 25. октобра 1925, убијен мајор Радован Шарановић, у Струмици су, 1. маја 1926, бачене бомбе на хотел „Српски Краљ“ и том приликом су погинули један цивил и један војник, 3. јула 1926. у Битољу је убијен власник и директор новина *Лужна звезда* Спасоје Хаџи-Поповић, а касније током лета 1926, у Царевом Селу (Делчеву), убијен је полицијски повереник.¹⁹⁴ Даље, током целе 1926. године, чете ВРМО аутономаша бацале су бомбе на јавна места, најчешће пијачним данима, у Струмици, Царевом Селу (данас Делчево), Ђевђелији, Кочанима и другим местима. Приликом тих напада убијена су 102 лица (углавном недужни цивили).¹⁹⁵ Дана 15. јула 1927. бачена је бомба на хотел у Кочанима, 5. октобра 1927. у Штипу је убијен генерал Михајло Ковачевић, у јесен 1927. нападнуто је стовариште монопола дувана у Прилепу, у Скопљу је 13. јануара 1928. убијен полицијски писар Велимир Прелић, а у Тетову, такође почетком 1928, адвокат Стојановић.¹⁹⁶ Током 1927, припадници ВМРО (аутономистичке) извели су и три напада на територији Србије: напали су барутану код Зајечара, војни магацин код Пожаревца и војни магацин у Крагујевцу.¹⁹⁷ Исто тако, у периоду од 1926. до 1929. године, железничке пруге Скопље-Ђевђелија-југословенско/грчка граница и Скопље-Куманово-Прешево, биле су мета 28 забележених диверзија од стране ВМРО аутономаша.

У време Шестојануарске диктатуре (1929-1934) власти Краљевине СХС/Југославије појачале су обрачун са ВМРО (аутономистичком). У том периоду више жртава је пало на страни ВМРО аутономашких чета, него међу припадницима оружаних снага Краљевине СХС/Југославије. Али, и поред тога, терористички напади су настављени. Дана 30. новембра 1929, код Цариброда¹⁹⁸ (на територији Србије), чете ВМРО аутономаша напале су међународни воз и оштетиле пругу Ниш-Софија. Наредног дана, 1. децембра, напале су раднике из Пирота који су дошли да поправе штету. Срећом, у ова два напада није било жртава.¹⁹⁹ Наредне године, 9. марта 1930. године, у Струмици је убијен полицијски стражар Гоговић и бачена бомба на кафану „Уједињење“ када је рањено 16 особа. У пролеће исте године бачено је неколико бомби у Кочанима, срећом без жртава. У даљем току 1930. године и у периоду од јануара до новембра 1931. ређали су се напади ВМРО аутономаша.²⁰⁰ Списак њихових напада би, како се изразио колега-историчар Бранислав Павловић у

¹⁹⁴ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 39. и Vlado Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak i Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 195-196., 200.

¹⁹⁵ Vlado Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 196.

¹⁹⁶ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет у Краљевини Југославији* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 27., *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 39. и Vlado Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak i Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 195.

¹⁹⁷ Ђорђе Васиљевић, *Завера против Србије: ВМРО Ванче Михаилова*, Политика, Београд, 1991., стр. 34.

¹⁹⁸ Цариброд се од 1951. године зове Димитровград.

¹⁹⁹ Vlado Jovanović, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 295-296.

²⁰⁰ Један од њих био је напад на жандармеријског наредника у Охриду који је убије средином октобра 1930. године.

свом раду, подсећао на ишчитавање телефонског именика, па стога овом приликом нећемо наводити све нападе (само ћемо скренути пажњу да су припадници ВМРО аутономаша у току ове године извели и два препада и пљачке на територији Србије – у Нишу и Београду).²⁰¹ Средином новембра 1931. у Ђевђелији су се догодила три напада. Најпре је код железничке станице убијен један војник (том приликом је ипак спречено дизање у ваздух воза „Симплон Оријент експрес“), затим је бачено 25 бомби широм града, да би на крају било бачено неколико бомби на касарну и том приликом убијена два, а рањена три војника.²⁰² Ипак, приликом истраге ових напада југословенска влада је дошла до извесних доказа да је умешана и сама бугарска влада. То је резултирало претњом бугарској влади да ће Југославија сваки наредни напад/препад изнети пред Друштво народа.²⁰³ Ова претња је имала учинка тако да све до априла 1932. није било нових инцидената.

У априлу 1932. подметањем mine у фуруну радника-железничара у селу Алинци код Прилепа,²⁰⁴ напади су настављени. Током те године, највише су на удару биле железничке пруге у целој Вардарској Македонији. Због тога је југословенска влада упутила протест бугарској претећи да ће предузети нове, оштрије мере дуж границе Југославије и Бугарске. Одговор бугарске владе био је да они не могу да спрече атентате ВМРО аутономаша ни на својој територији, а камоли на туђој (разлог за овакав одговор бугарске владе био је бесомучно истребљивање протогеро-виста и михајловиста на улицама бугарских градова, као и убиства свих оних који су се противили ВМРО аутономашима).²⁰⁵ Идуће, 1933. године, напади су настављени, али са прекидима. Вршени су у току јануара и фебруара 1933. Затим су престали. Обновљени су у априлу и мају 1933, након чега је опет наступио прекид до јуна када су напади обновљени. Престали су у јулу и то затишје је трајало до септембра и октобра 1933. када су борбе обновљене, а Граничне трупе Југословенске краљевске војске на границама са Бугарском и Грчком²⁰⁶ спречиле продор великог броја чета и поубијале знатан број њених припадника.²⁰⁷ Међутим, у 1933. години, за разлику од ранијих прилика, становници локалних села, уморни од сталних борби, и сами су помагали југословенским оружаним снагама у акцијама против чета ВМРО (аутономистичке). Тако су, на пример, у априлу 1933, жандарми и селџаци из околине Царевог Села (Делчева) ликвидирали Миту Паликрушева и њего-

²⁰¹ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 30.

²⁰² Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 297-298.

²⁰³ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 30.

²⁰⁴ АЈ, бр. 14-200-729, 372.

²⁰⁵ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 30-31. и Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 298.

²⁰⁶ ВМРО (аутономистичка) није своје чете убацивала само директно из Бугарске у Југославију, већ је то вршила и преко територије Грчке, тако што је своје чете најпре тајно пребацивала у Грчку, а затим одатле у Југославију.

²⁰⁷ У овим борбама је било жртава и са југословенске стране. Тако су, на пример, чете ВМРО аутономаша нападе југословенске граничаре код Босилеграда (у Србији) и при том убиле једног војника.

ву чету.²⁰⁸ У јуну исте године, сељаци из Новог Села код Струмице и жандарми уништили су чету Илије Бајковског, истог месеца мешовите жандармеријско-сељачке потере уништиле су чете ВМРО аутономаша код села Драмче код Царевог Села (Делчева) и села Бајково код Струмице, у јулу сељаци из Соколараца код Кочана и жандарми ликвидирали су још једну чету ВМРО аутономаша, а истог месеца сељаци из Стојакова ликвидирали су целу чету Стојана Мандалова и самог Мандалова.²⁰⁹

Напади су прекинати у новембру 1933. године. Обновљени су у децембру, али су, за разлику од ранијих напада, били веома ограниченог карактера, највероватније због посете бугарског цара Бориса II Сакс-Кобург-Гота Југославији²¹⁰, од 10. до 13. децембра. Након децембра 1933. није више било нових напада.

Наредна, 1934. година донела је смрт краљу Александру I Карађорђевићу, али такође и смрт ВМРО (аутономистичкој). Да би сазнали како и зашто се то догодило морамо се вратити пет година уназад. Септембра 1929. године југословенска обавештајна служба сазнала је да је ВМРО (аутономистичка) добила новог помагача – Немачку. Наиме, југословенски обавештајца Танасије Таса Динић, преко својих веза, сазнао је поменутог месеца да је немачка влада дала ВМРО (аутономистичкој) 17 милиона марака.²¹¹ То је значило да је Немачка, као главна поражена држава у Првом светском рату (1914-1918), постала непосредно заинтересована да се подрива Југославија, настала као производ Немачкој омраженог „Версајског система“ (стање успостављено након Првог светског рата 1918). Али, немачка помоћ изазвала је још дубљи раскол међу ВМРО аутономашима који је, да подсетимо, трајао од почетка 1925. године. Михајловисти су почели гајити наде да могу да се отарасе бугарског старатељства и створе независну Македонију под немачким протекторатом. Због тога су, на конгресу ВМРО (аутономистичке) у Софији 17. децембра 1930. године,²¹² који је представљао покушај бугарске владе да помири две струје поменуте организације, одбили сваки споразум са протогеровистима и избацили паролу о стварању независне Македоније (састављене од сва три дела – југословенског, бугарског и грчког), напуштајући на тај начин становиште да се Вардарска Македонија мора припојити Бугарској. Штавише, михајловисти не само да су напустили поменуту идеју већ су додали и то да би будућој независној Македонији требали припасти и бугарски крајеви Дупнице и Ћустендила²¹³ који историјски никада нису припадали Македонији. Овакав став михајловиста, природно, изазвао је бугарски двор и владу, и од тада Иван Ванчо Михајлов и његове присталице почињу да губе њихову подршку. Бугарски двор и влада су од септембра 1933. покушавале да се приближе Југославији. То су, са своје стране, испратили протогеровисти и, крајем поменуте године, издали декларацију где су, по први пут, дозвољавали могућност да Вардарска Македонија, као федерална јединица, буде у саставу Југославије која би била уређена као савезна држава (федерација).

²⁰⁸ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 196.

²⁰⁹ Исто, стр. 196. и 201.

²¹⁰ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 31.

²¹¹ Исто, стр. 29.

²¹² Исто, стр. 30.

²¹³ Исто, стр. 30.

Губећи све више подршку бугарског двора и владе, михајловисти су се све јаче везивали за Немачку у којој су, 30. јануара 1933, на власт дошли нацисти на челу са Адолфом Хитлером и који су се, за разлику од свих ранијих немачких влада, све више припремали за вођење новог агресивног светског рата, а циљ је, као и у Првом светском рату, поново био исти – успостављање немачке превласти и владавине у Европи и свету. У јануару 1934, Иван Ванчо Михајлов је још гласније почео заступати своју тезу о независној Македонији (са Дупницом и Ћустендилом у њеном саставу) под немачким протекторату, а све наведено јавно је износио на конгресу ВМРО (аутономистичке) у Софији 25-27. фебруара 1934.²¹⁴ Такво стање ствари изнервирало је бугарске власти, па је председник бугарске владе, Никола Мушанов, 4. марта, позвао Михаила Монева, једног од водећих чланова михајловистичке струје, и на најстрожи и претећи начин га упозорио да се не смеју организовати никакви упади у Југославију, нити изазивати погранични инциденти.²¹⁵ У супротном, Мушанов је Моневу и михајловистима претио најенергичнијим мерама и ставио до знања да ће бугарска влада знати да наметне своју вољу у циљу одржавања мира. На ова упозорења михајловисти се нису обазирали, али је два месеца касније напустио догађај који ће из темеља променити ситуацију. Наиме, 19. маја 1934. у Бугарској је извршен државни удар. Организатори и извршиоци су били припадници војно-политичких кругова „Мрежа“ (буг. „Звено“), под вођством пуковника Кимона Георгијева, и „Војног савеза“, под вођством пуковника Дамјана Велчева. Разлози за државни удар лежали су у незадовољству бугарских официра и политичара бугарске деснице дотадашњим вођењем спољне и унутрашње политике и унутрашњом политичком ситуацијом у Бугарској. Бугарски владар, цар Борис II Сакс-Кобург-Гот, нашао се пред свршеним чином и био приморан да за новог председника владе постави Кимона Георгијева (иначе, бугарски владар је приватно био задовољан развојем ситуације, тј. државним ударом). Парадоксално, иако су чланови споменутих војно-политичких кругова били десничари, они су се залагали за још тешње повезивање са Југославијом, него што је то чинила претходна бугарска влада, и ступање у савезништво са Француском.²¹⁶

Влада Кимона Георгијева одмах је декретима забранила све политичке партије, организације и удружења, увела строгу цензуру штампе и медија и прокламовала начела снажне и ауторитарне власти. Једна од жртава нове бугарске владе била је и ВМРО (аутономистичка). Сматрајући је за главну сметњу побољшању односа са Југославијом, Кимон Георгијев је 20. маја 1934. потписао декрет којим се забрањује њен рад и издао наредбу којом се наређује хапшење њеног вођства.²¹⁷ Многи чланови ВМРО (аутономистичке), тачније њене михајловистичке струје, били су ухапшени, а још већи број је био приморан да побегне из Бугарске, међу њима и Иван Ванчо Михајлов. Протогеровистичка струја ВМРО (аутономистичке), пак, сама је нестала. Будући да су се њени циљеви поклапали са циљевима владе Кимона Ге-

²¹⁴ Исто, стр. 33.

²¹⁵ Исто, стр. 33.

²¹⁶ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 200.

²¹⁷ Исто, стр. 201.

оргијева, они су се потпуно утопили у редове нових бугарских власти. Тако је у рекордном року, буквално за један дан уништена ВМРО (аутономистичка).²¹⁸ Тиме је целој Бугарској и свој међународној јавности коначно постало јасно да је деловање ВМРО аутономаша било могуће само дотле док су имали подршку бугарског двора, владе и војске²¹⁹ и да су југословенске власти све време биле у праву када су износиле такве тврдње. Ипак, остаци михајловистичке струје ВМРО (аутономистичке) одржали су се ван Бугарске, у иностранству, првенствено у Италији којом су владали фашисти на челу са Бенитом Мусолинијем. И управо ти остаци ће, на свом издисају, уз подршку италијанских власти, извести атентат који ће однети живот југословенског краља, али који ће, у исто време, представљати и крај њихове терористичке активности.

Желећи да покажу да још постоје, ВМРО аутономаша, односно њена михајловистичка струја, почела је да припрема атентат на краља Александра I Карађорђевића. У томе су имали подршку италијанске фашистичке владе Бенита Мусолинија, која је Југославију и њеног краља доживљавала као главну препреку ширењу на Балканско полуострво, а такође и Хрватске револуционарне организације усташа (ХРОУ) под вођством Анте Павелића.²²⁰ ХРОУ је била екстремна фашистичка организација и током Другог светског рата (1941-1945) ће постати позната по масовним покољима Срба, Рома, Јевреја, Хрвата антифашиста и свих других који су јој пружали отпор.²²¹

Састанак на коме се расправљало о убиству југословенског краља одржан је августа месеца 1934. у римском хотелу „Континентал“. Том приликом су Иван Ванчо Михајлов и Анте Павелић договарали време и место убиства краља Александра I Карађорђевића. Убрзо их је, по налогу италијанског фашистичког диктатора Бенита Мусолинија, у зграду Министарства спољних послова позвао Галеацо Ћано, министар спољних послова Италије. Ту је одржан тројни састанак на коме је најпре закључено да се југословенски краљ убије приликом његове посете Бугарској крајем септембра 1934.²²² Међутим Ћано је приметио да би том приликом могао бити убијен и бугарски цар Борис II Сакс-Кобург-Гот, те да би атентат могао изазвати рат Југославије и Бугарске.²²³ Зато се одустало од тога и закључено је да се краљ

²¹⁸ Исто, стр. 201.

²¹⁹ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 33.

²²⁰ Хрватска револуционарна организација усташа (ХРОУ), под вођством Анте Павелића, основана је 7. јануара 1929. године у Загребу, дан пошто је уведена Шестојануарска диктатура. ХРОУ је сарађивао са ВМРО (аутономистичком) од 20. априла 1929. када је Анте Павелић боравио у Софији. Том приликом је потписана Софијска декларација о сарадњи ХРОУ и ВМРО (аутономистичке) на разбијању Југославије. Том приликом је договорено да инструктори и саветници из ВМРО (аутономистичке) усташама помогну у обуци. На новом састанку у Риму три месеца касније (јула 1929) договорене су и конкретне мере које ће се предузети ради реализације заједничких циљева.

²²¹ Никола Тошић Малешевић, *Димитрије Љотић – портрет једног колаборационисте, Војно дело*, бр. 5/2017, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2017., стр. 539.

²²² Слободан Књакић, *Завера против мира, Политика*, Београд, 4. октобар 2014. године.

²²³ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 38.

Александар I Карађорђевић убије приликом његове посете Француској почетком октобра 1934. Истовремено са атентатом, требало је да се подигне устанак у Вардарској Македонији кога би предводиле чете ВМРО аутономаша. План је потом поднет Бениту Мусолинију који се сагласио са њим.²²⁴ У складу са планом, образовано је неколико група убица међу којима су били Величко Керин, познатији као *Владо Черноземски* из ВМРО (аутономистичке) и Еуген Кватерник из ХРОУ.

Свој план завереници су остварили 9. октобра 1934. године када су, у 16 часова и 20 минута, у Марсеју (Француска) убили краља Александра I Карађорђевића и француског министра спољних послова Луја Бартуа.²²⁵ Двоструко убиство извршио је Величко Керин (*Владо Черноземски*), припадник ВМРО (аутономистичке)²²⁶ који је истог дана, по извршеном чину, убијен од стране француске полиције и бесних грађана Марсеја. Иначе, Величко Керин (*Владо Черноземски*) био је једна од најозлоглашенијих фигура међу многим професионалним убицама и терористима које је одгајила ВМРО (аутономистичка), тачније њена михајловистичка струја.²²⁷ Поред југословенског краља, овај професионални крвник убио је још многе људе који су припадали протогероистичкој струји ВМРО (аутономистичке), као и многе друге који су се противили михајловистима и ВМРО аутономашима уопште.²²⁸ Припадао је оном типу убица који су своје жртве убијали чак и само на основу тога што су лично подсећали на људе одређене за њихов нож или метак.²²⁹

Устанак у Вардарској Македонији, који је требао да прати атентат на југословенског краља, ипак није избио. Народ у Вардарској Македонији, уморан од свега, није био спреман на тако нешто, а чете ВМРО (аутономистичке) су биле слабе за покретање акције будући да је цела поменута организација била значајно ослабљена након државног удара у Бугарској 19. маја 1934. Осим тога, када је владу у Југославији, 24. јуна 1935. формирао Милан Стојадионов који је почео водити проиталијанску и пронемачку политику, подршка ВМРО (аутономистичкој) опала је и у самој Италији, као и у Немачкој. Тако се догодило да је након марсејског атентата ВМРО (аутономистичка), немајући више никакву подршку ни са које стране, само животарила. Није више остварила ниједну значајну акцију или напад. То је представљао крај њене дугогодишње терористичке активности.

ВМРО (аутономистичкој) нешто наде указало се када је Немачка, 27. новембра 1940, почела вршити притисак на Југославију да приступи Тројном пакту (савезу фашистичких сила кога су, поред Немачке, чинили још Италија и Јапан). Бугарске власти, које су у то време већ увелико напустиле ранију оријентацију ка Француској и усмериле се према Немачкој, тада су поново дозволиле остацима ВМРО (аутономистичке)

²²⁴ Исто, стр. 38.

²²⁵ Исто, стр. 34.

²²⁶ Никола Тошић Малешев, *Димитрије Љотић...*, Војно дело, бр. 5/2017, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2017., стр. 542.

²²⁷ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 34.

²²⁸ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 195.

²²⁹ Исто, стр. 195.

да се активирају и отпочну са шпијунским акцијама према Југославији.²³⁰ А када је Југославија, 27. марта 1941, одбила приступање Тројном пакту, ВМРО (аутономистичка) је, уз пуну подршку Бугарске, Немачке и Италије поново кренула са терористичким и диверзантским акцијама.²³¹ Међутим, поменуте акције су биле слабе јер су чете ВМРО аутономаша биле нејаке, уништене периодом од 1934. до 1941. када нису добијале подршку. Све што су могле било је да током Априлског рата 1941, којим је Југославија увучена у Други светски рат, пруже помоћ немачким јединицама у сламању отпора Југословенске краљевске војске (ЈКВ) на простору Вардарске Македоније, а потом, када се Бугарска прикључила окупацији Југославије 19. априла 1941. и окупирала највећи део Вардарске Македоније (чиме се Бугарска укључила у Други светски рат), да буду помоћне чете бугарским окупационим трупама и жандармима. Када је у Бугарској, 9. септембра 1944, извршен државни удар од стране снага „Отаџбинског фронта“ (буг. „Отечественог фронта“) предвођеног Бугарском радничком партијом (комуниста), што је за последицу имало да Бугарска промени страну у Другом светском рату и објави рат Немачкој,²³² чете ВМРО (аутономистичке) нашле су се у „небраном грођу“. Коначно изгубивши своје бугарске спонзоре, окренули су се сарадњи са немачким трупама. Међутим, ни то их није спасило. Наиме, у време Априлског рата, сламање отпора ЈКВ потпомагао је и део становништва Вардарске Македоније који се осећао делом бугарског народа, док је део народа то учинио због страха, притиска и пропаганде коју је ВМРО (аутономистичка) вршила у то време.²³³ Међутим, брутална бугарска окупациона управа коначно је уверила и онај део народа Вардарске Македоније који је симпатисао Бугаре у то да, ако нису Срби, нису ни Бугари.²³⁴ Тако се догодило да је, од октобра 1941. на простору Вардарске Македоније све више јачала војска партизанског покрета отпора (позната и као Народноослободилачка војска Југославије – НОВЈ) коју је предводила Комунистичка партија Југославије (КПЈ). Она је све више и више јачала током рата наносећи ударце бугарским, немачким и италијанским окупаторским јединицама, али и четама ВМРО аутономаша. Коначно, у новембру 1944. снаге НОВЈ ослободиле су Вардарску Македонију од непријатељске окупације. Тиме је дошао коначни крај остацима чета ВМРО (аутономистичке), а тиме и њеног деловања.

²³⁰ Иако Иван Ванчо Михајлов ни у ово време није напустио свој став о независној Македонији под немачким протекторатом која би обухватала Дупницу и Ћустендил, бугарске власти су ипак одручиле да га искористе рачунајући да ће им он олакшати освајање и окупацију Вардарске Македоније. Осим тога, рачунали су и на то да Немачка неће, зарад слабе ВМРО (аутономистичке) жртвовати савезништво са Бугарском у чему су, испоставило се, били у праву.

²³¹ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 35.

²³² Никола Тошић Малешев, *Сокобања и сокобањски крај у ратовима од 1876. године до 2001. године*, ОО СУБНОР Сокобања, Сокобања, 2018., стр. 283.

²³³ Бранислав Павловић, *Бугарски иредентистички покрет...* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010., стр. 35.

²³⁴ Бугарска окупациона управа у Вардарској Македонији била је брутална и у Првом светском рату, у периоду 1915-1918. Ако су у то време одређени делови становништва Вардарске Македоније наклоњени Бугарима и могли претпоставити да се ради о аномалији, а не правилу, поновљена брутална бугарска окупациона управа у Вардарској Македонији у Другом светском рату, у периоду 1941-1944, уверила их је да то више није могла бити случајност тј. аномалија. Стога су Бугари у Вардарској Македонији током Другог светског рата постали опште омрзнути.

Након завршетка Другог светског рата 1945. године, на простору Вардарске Македоније, која је у то време била организована као федерална јединица социјалистичке Југославије, која је преуређена као савезна држава (федерација) под владавином КПЈ, јавиле су се две организације које су носиле име ВМРО, иако са претходним организацијама које су носиле та имена нису имале много везе. Центри обе организације налазили су се у Прилепу. Залагале су се за отцепљење Вардарске Македоније од социјалистичке Југославије, одвајање бугарског (Пиринске) и грчког дела (Егејске) Македоније и оснивање јединствене македонске државе по узору на грађанске вишестраначке парламентарне демократије. Уживале су подршку Сједињених Америчких Држава (САД) и других држава Запада. Прва се звала Унутрашња македонска револуционарна организација-Самостална Држава Република Македонија (мак. Внатрешна македонска револуционарна организација-Самостојна Држава Република Македонија) – скраћено ВМРО-СДРМ, а друга Унутрашња македонска револуционарна организација-ПРАВДА (мак. Внатрешна македонска револуционарна организација-ПРАВДА) – скраћено ВМРО-ПРАВДА. ВМРО-СДРМ је основана током 1947, под вођством Глигора Крстеског, али је исте године разоткривена и уништена од стране југословенских власти под вођством КПЈ. ВМРО-ПРАВДА је основана наредне, 1948. године и опстајала је дуго времена и поред честих хапшења. Напорима власти Југославије и КПЈ коначно је ликвидирана 1985. године.²³⁵

У задњим годинама социјалистичке Југославије, те након њеног распада и отцепљења Македоније 8. септембра 1991. године, у Републици Македонији образоване су многе странке које у свом називу носе име ВМРО и које и данас делују на македонској политичкој сцени. Најзначајнија је, свакако, Унутрашња македонска револуционарна организација-Демократска партија за македонско национално јединство (мак. Внатрешна македонска револуционарна организација-Демократа партија за македонско национално единство) – скраћено ВМРО-ДПМНЕ, основана 17. јуна 1990. И у Бугарској је, крајем комунистичке власти, образована једна политичка организација која је понела име ВМРО. То се догодило 5. јануара 1990. Поменутог дана образована је Унутрашња македонска револуционарна организација-Савез македонских културно-просветних друштава (буг. Вџтрешна македонска револуционарна организација-Съюз на македонските културно-просветни дружества) – скраћено ВМРО-СМКПД, која је, 7. јуна 1998, променила име у Унутрашња македонска револуционарна организација-Савез македонских друштава (буг. Вџтрешна македонска револуционарна организација-Съюз на македонските дружества). Ова политичка организација је, 27. марта 1999, прерасла у политичку странку под именом Унутрашња македонска револуционарна организација-Бугарски национални покрет (буг. Вџтрешна македонска револуционарна организација-Българско национално движење), скраћено ВМРО-БНД, која и данас делује на бугарској политичкој сцени.

На крају, навешћемо неке податке о терористичком деловању ВМРО (аутономистичке) у периоду 1918-1934. Рачуна се да је у наведеном периоду, ВМРО (аутономистичка) извела 467 забележених напада и том приликом је страдало 185 службених лица (државних службеника (међу њима је и југословенски краљ Александар I Карађорђе-

²³⁵ О ВМРО-СДРМ и ВМРО-ПРАВДА, на пример, види: Александар Трајановски, *Сто години ВМРО. Златна книга*, Глас на ВМРО-ДПМНЕ, Скопје, 1993. и Глигор Крстески, *Моето полициско досие*, М-Графика, Скопје, 2002.

вић), војника, полицајаца и жандарма Краљевине СХС/Југославије) и 288 цивила, док су 253 службена лица била рањена.²³⁶ Међутим, напомињемо да су то само забележени напади, док је било и доста незабележених, тако да се може са сигурношћу тврдити да је број жртава свакако био већи. Са друге стране, у периоду од 1918. до 1934. године, оружане снаге Краљевине СХС/Југославије убиле су 128 припадника чета ВМРО аутономаша и њихових команданата, 13 је било рањено, док је 151 ухваћен жив.²³⁷ Такође, било је још много више незабележених погибија и убистава припадника и присталица ВМРО (аутономистичке) од стране оружаних снага Краљевине СХС/Југославије. У поменутом периоду власти и оружане снаге Краљевине СХС/Југославије спалиле су 14 села под оптужбом да су јатаковала са припадницима ВМРО аутономаша.²³⁸

Обрачуни са албанским одметницима – качацима

По завршетку Првог светског рата и уједињењу и стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Краљевине Југославије 1. децембра 1918, албански одметници – качаци, који су се у Првом светском рату борили на страни Немаца, Аустро-Угара и Бугара, подбуњивани и подржавани од стране Италијана²³⁹, који су се налазили на територији Албаније, масовно су нападали представнике власти Краљевине СХС/Југославије, њене војске и жандармерије на територији западне Вардарске Македоније, као и на Косову и Метохији где су, осим поменутих, били нападани и српски цивили. Део Албанаца, који је након Првог светског рата избегао у Албанију, основао је 1919. године, уз италијанску подршку, тзв. Косовски комитет чији је циљ био припајање запада Вардарске Македоније и Космета Албанији и стварање Велике Албаније.²⁴⁰ Најозбиљнији качачки напади у Вардарској Македонији, у периоду након уједињења 1. децембра 1918, догодили су се у пределу Дебра. Први напад се одиграо 10-11. јула 1920. који је одбијен крајњим напорима војника Краљевине СХС/Југославије.²⁴¹ Други напад на дебарском подручју одиграо се августа исте године, у склопу опште албанске офанзиве од Призрена на се-

²³⁶ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 194. и Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 199-200.

²³⁷ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 196.

²³⁸ Isto, str. 196.

²³⁹ Италијани су пружали подршку албанским качацима јер су се надали да ће на тај начин ослабити Краљевину СХС/Југославију и домоћи се Далмације на коју су одавно имали аспирације. Из истог разлога су, од доласка на власт фашиста на челу са Бенитом Мусолинијем, 31. октобра 1922, финансирани и ВМРО (аутономистичку). Иначе, план Италијана о подривању Краљевине СХС/Југославије свим средствима, па и путем албанских качака, називао се „Бадолџо“, по генералу (касније маршалу) Пјетру Бадолџу (то је иста личност која је 26. јула 1943. постала председник владе Италије, након свргавања фашистичког диктатора Бенита Мусолинија, 25. јула 1943. током Другог светског рата). Генерал (маршал) Пјетро Бадолџо је свој план поднео италијанској влади 3. децембра 1918, након чега га је она усвојила 9. децембра исте године. О плану „Бадолџо“, на пример, види: Владимир Баровић, *Италијански пропагандно-медијски „План Бадолџо“ и сукоб ниског интензитета на границама Краљевине СХС после уједињења, Војно дело*, бр. 2/2018, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2018., стр. 532-541.

²⁴⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, I, Nolit, Beograd, 1988., str. 34.

²⁴¹ Владимир Баровић, *Италијански пропагандно-медијски „План Бадолџо“ и сукоб ниског интензитета на границама Краљевине СХС после уједињења, Војно дело*, бр. 2/2018, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2018., стр. 538.

веру до Дебра на југу, и он се претворио у праву малу ратну операцију. Напад качака почео је 15. августа 1920. Северни сектор одбране Војске Краљевине СХС/Југословенске краљевске војске издржао је напад али је јужни, у подручју Дебра попустио, па су албански качаци допрли до самог града. Југословенским трупама је хитно упућено појачање, па је напад качака на Дебар одбијен уз крајње напрезање снага, 19. августа.²⁴² Качаци су наставили безуспешне нападе све до 28. августа, када је отпочела југословенска контраофанзива, која је потрајала до 20. септембра 1920. и која је качаке у подручју Дебра вратила на полазне положаје, дуж југословенско-албанске границе.²⁴³

Поменуто масовно качаковање у Вардарској Македонији и на Косову и Метохији потрајало је до 1924. године, када је угушено ангажманом војних јединица Краљевине СХС/Југославије, али је и након тога долазило до атентата и оружаних инцидената са преосталим качачким бандама. На пример, у новембру 1924, код Струге је дошло до жестоког обрачуна између качака, са једне и жандарма и војске, потпомогнутих локалним македонским становништвом, са друге стране. У жестоком обрачуна, качаци су потукли жандарме, војнике и народ, при том убивши два жандарма, једног војника и једног цивила и несметано отишли ка албанској граници, где су убили још два војника Краљевине СХС/Југославије.²⁴⁴ У 1925. и 1926. години, качаци су нарочито „дивљали“ у Битољском округу. У лето 1925, качаци су код Ресена опљачкали аутомобил са турским трговцима и никада нису ухваћени, а убрзо затим су, у његовом сопственом аутомобилу, недалеко од Битоља, убили и председника љубљанске општине из преспанског среза Битољског округа.²⁴⁵ Наредне, 1926. године, качаци су упали и у сам Битољ, потукавши жандарме усред дана и опљачкавши један број грађана, а затим се мирно повукли натраг на Баба планину која се уздиже изнад града, са његове западне стране.²⁴⁶ На обали Преспанског језера, пак, исте године ухватили су локалног општинског деловођу, одвели га у Баба планину и одсекли му главу.²⁴⁷ Током 1933. године, у потерама за качачким бандама на западу Вардарске Македоније, код мавровских села Ростуша и Богдево, страдала су двојица сељака-потерника који су у акције ишли заједно са жандармима.²⁴⁸ Ни овом приликом, ми нисмо наводили све нападе качачких банди јер би то, како смо већ казали приликом обрађивања теме о нападима чета ВМРО (аутономистичке), личило на читање телефонског именика.

Одговор власти и оружаних снага Краљевине СХС/Југославије на акције албанских одметника – качака, био је исти као и на акције ВМРО аутономаша. Био је бруталан и обично је погађао оне који нису суделовали у качачким акцијама. На пример, у албанском селу Горно Јаболчиште код Велеса, локални општински деловођа је, током 1920, премлаћивао и хапсио имућније сељане, шибаво их и вешао наглавачке и палио под њима влажно сено, те их на тај начин приморавао да му дају свој новац.²⁴⁹ Ипак, и поред

²⁴² Исто, стр. 539.

²⁴³ Исто, стр. 539.

²⁴⁴ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 188.

²⁴⁵ Исто, стр. 200-201.

²⁴⁶ Исто, стр. 200-201.

²⁴⁷ Исто, стр. 200-201.

²⁴⁸ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 201.

²⁴⁹ АСАНУ, бр. 13313/10, 7-8.

свих предузетих мера, качаковање у Вардарској Македонији и на Косову и Метохији се настављало и није се дало у потпуности искоренити, те је потрајало све до 1941. године.

У периоду од 1918. до 1934. године, качачке банде су на простору Вардарске Македоније и Косова и Метохије убиле 281 службено (државних службеника, војника, полицајаца и жандарма Краљевине СХС/Југославије) и цивилно лице, док је 178 лица (службеника и цивила) рањено.²⁵⁰ Са друге стране, не располажемо тачним подацима колико је качака ликвидирано од стране оружаних снага Краљевине СХС/Југославије, али је тај број свакако био знатан. На пример, само у периоду од 1918. до 1923. године у Вардарској Македонији и на Косову и Метохији ликвидирао је 181 качак, док је њих 680 било ухваћено живо.²⁵¹

ВМРО (уједињена)

Убрзо по образовању ВМРО (уједињене), 9. октобра 1925. године у Бечу, по Вардарској Македонији су се, крајем исте године, почели оснивати одбори и ћелије поменути организације. Најјаче упориште ове организације био је Велес и његова околина, одакле се она постепено ширила у остале области Вардарске Македоније.²⁵² Међутим, она се од почетка нашла под снажним ударом и терором ВМРО (аутономистичке) која ју је стално нападала и убијала њене припаднике. Такође, поред њих, ВМРО (уједињену) су нападали и државне власти и оружане снаге Краљевине СХС/Југославије. Сама ВМРО (уједињена), пак, са своје стране, избегавала је да улази у оружане инциденте са ВМРО аутономашима и Краљевином СХС/Југославијом, будући да није била довољно снажна за такве потезе, а и зато што је њен вођа Димитар Влахов био против таквих метода.

Власт Краљевине СХС/Југославије се у време Шестојануарске диктатуре жестоко обрушила на ВМРО (уједињену). У јулу 1929. похапшено је 113 чланова и присталица ВМРО (уједињене) и разбијене све њене организације и групе по Вардарској Македонији. Откривена је тајна штампарија, заплењен илегални материјал и откривени и похапшени сви руководиоци и функционери, те покидане све организационе везе. Током судских процеса у току 1930. године многи чланови ВМРО (уједињене) осуђени су на затворске казне. Тиме је у Вардарској Македонији потпуно уништена ВМРО (уједињена), а многи њени чланови су после издржавања затворске казне прешли у редове Комунистичке партије Југославије (КПЈ), током 30-тих и 40-тих година XX века.²⁵³ Исто наведено односило се и на оне који су остали на слободи, укључујући и вођу ВМРО (уједињене), Димитра Влахова.²⁵⁴

²⁵⁰ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 198.

²⁵¹ Божица Славковић, *Проблеми на југословенско-албанској граници 1929 – 1941.*, *Војноисторијски гласник*, бр. 1/2016, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2016., стр. 75.

²⁵² *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 50.

²⁵³ То су учинили из разлога што су им циљеви били слични. ВМРО (уједињена) се залагала за стварање Балканске Федерације са Македонијом као њеном федералном јединицом, а КПЈ за преуређење Југославије у федералну државу у којој би Вардарска Македонија била једна од федералних јединица.

²⁵⁴ О свему у наведеном пасусу, на пример, види: *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 52-53.

Привреда (економија)

Као и у целој Краљевини СХС/Југославији, и у Вардарској Македонији држава је своје приходе остваривала посредством општинских и специјалних прихода. У прве су, на пример, спадали царине, трошарине, добит на новац, и др., а у друге, рецимо, порези, приходи од државних приходних установа и сл. Финансијске послове контролисали су финансијски чиновници. Они су откривали и спречавали кријумчарења и разне облике финансијских малверзација. До 1922. године, у Вардарској Македонији су били присутни и чиновници тзв. финансијске страже који су обављали послове у пограничном подручју, на пример, постављање заседа кријумчарима и слично. За то су добијали посебну новчану накнаду²⁵⁵, будући да је посао био веома ризичан. Не треба ни помињати да је целу земљу, па тако и простор Вардарске Македоније, тешко погодила Велика привредна (економска) криза од 1929. до 1933, чије су се последице осећале све до завршетка Другог светског рата 1945. године.

Занатство

Занатство у Вардарској Македонији доспело је у стање слабљења након 1918. године, због веће појаве индустрије, тј. фабрика. Ипак, и поред тога, занатлије су чиниле већину. Наиме, занатима се у Вардарској Македонији бавила скоро половина становништва и била је организована у тзв. еснафе, организоване на средњем нивоу. Такође, поред еснафа постојало је и неколико занатских задруга (на пример Кумановска занатска кредитна задруга).²⁵⁶ Многи занати су се модернизовали, тј. почели су пратити захтеве савременог друштва и то највише путем печалбара који су се враћали у своја завичајна места, доносећи искуства из иностранства.²⁵⁷ Заживело је и занатско задругарство, нарочито у Прилепу, Тетову и Куманову.

Ипак, током 30-тих година XX века, све више је био приметан тренд сељења занатлија из градова у села због нижих пореских оптерећења на селима. Осим тога, много занатлија из Вардарске Македоније било је презадужено што је значајно оптерећивало тамошњу привреду.²⁵⁸

Трговина

Трговина је у Вардарској Македонији, у првим послератним годинама, доживела успон услед потражње у Грчкој, тј. Егејској Македонији, која је била опустошена присуством многих зараћених војски током рата. Међутим, касније током 20-тих година XX века, услед повећаног стања нестабилности изазваног нападима чета ВР-МО аутономаша и албанских одметника – качака и, следствено томе, оружаног од-

²⁵⁵ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 116.

²⁵⁶ Исто, стр. 243.

²⁵⁷ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 346.

²⁵⁸ Исто, стр. 346-347.

говора власти Краљевине СХС/Југославије, трговина је трпела доста штете: роба је често била пљачкана или одузимана без плаћања (реквирирана), трговци су нападани и пљачкани и слично. Недовољна брига државе на унапређењу трговине и заштити трговаца навели су поменуте да почну сами да се организују стварајући своја удружења (на пример Трговачке омладине у Скопљу и Битољу, Трговачко друштво у Велесу, итд.).²⁵⁹ Ипак, након завршетка Велике привредне (економске) кризе 1933, престанка терористичких активности ВМРО (аутономистичке) 1934, почетка бриге државе на унапређењу трговачког позива и развоју саобраћаја и саобраћајница, почео је развој трговине, тако да је број радњи значајно увећан. У Вардарској бановини, од тога значајан део је био на простору Вардарске Македоније, било је 10,9% свих трговачких радњи у Југославији, од тога 19,2% трговина на мало, 7,6% угоститељских радњи, 5,7% хотела и др, а од 1929. у Скопљу је почела радити Скопска продуктна берза.²⁶⁰

Индустрија, банкарство и рударство

Индустрија у Вардарској Македонији била је, првенствено, плод домаћег капитала занатског и трговачког порекла, а то значи да је њоме руководио домаћи привредни кадар.²⁶¹ Интересантно је да су индустријалци у Вардарској Македонији били доста трезвени људи, реални у својим могућностима и нису се заносили идејама о баснословним пословима и „шумама димњака“.²⁶²

Међутим, индустрија у Вардарској Македонији била је у зачетку, недовољно развијена и уз то се споро ширила у прилично примитивним условима.²⁶³ У томе је, у одређеној мери, имала улогу и чињеница што сировинска база у земљи није била довољно искоришћена и што је умногоме зависила од увоза сировина и полуфабриката.²⁶⁴ Ипак, на руку индустријалцима су ишли повољни режими и експлоатациони трошкови, јефтина радна снага и јефтине домаће сировине.²⁶⁵

У Скопљу су функционисале Трговачко-индустријска комора и, како смо већ навели, од 1929. године – Скопска продуктна берза. Даље, постојала су, на пример, предузећа за трговину и прераду дрва „Треска“ у Скопљу, предузеће „Ванђела Деспотовића и Комп.“ у Битољу, скопско предузеће П. Јањевића и скопска пилана М. Тодоровића, керамичарско предузеће Тодора Левковића са синовима у Велесу, фабрика сапуна „Вардар“ у Скопљу и фабрика сапуна, парфимерије и стеаринских свећа у истом гра-

²⁵⁹ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 247., 249.

²⁶⁰ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 347-348.

²⁶¹ Исто, стр. 353.

²⁶² Исто, стр. 353.

²⁶³ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 33.

²⁶⁴ Исто, стр. 33.

²⁶⁵ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 353.

ду, итд.²⁶⁶ У Скопљу се налазила и фабрика за израду сапуна, џакова и тканина. Постојали су и млинови, гљуштионице пиринча (нарочито у и око Кочана и Виноце), млекаре које су правиле сир качкаваљ (ова индустријска грана је била значајно развијенија од осталих), Фабрика зејтина (јестивог уља) и таксама (пасте од сусама) у Велесу, фабрика бомбона у Скопљу, фабрика бомбона и ратлука у Битољу, фабрике кожа у Скопљу и Тетову, пиваре у Скопљу и Битољу, фабрика текстила и трикотаже у селу Дихово код Битоља, као и фабрика текстила у самом Битољу, фабрика штофова и гајтана у селу Магарево код истог града, предузеће за прераду памука и вуне у Струмици, штампарије у Скопљу (приватне и државне), и сл.²⁶⁷ Током велике привредне (економске) кризе велики број предузећа и фабрика Вардарске бановине отишао је у стецај или је пропао, али је након завршетка кризе 1933. највише нових фабрика отворано управо у Вардарској бановини. Такође, током 30-тих година XX века у поменутој области дошло је и до ширења индустријске производње животних намирница.

Банкарство је било најмлађа грана привредне делатности у Вардарској Македонији. Од банака, постојале су филијале Народне банке Краљевине СХС/Југославије, Државне хипотекарне банке и Поштанске штедионице из Београда у Скопљу, Привредна банка за Јужну Србију, Српска трговинска банка, Извозно-прометна банка, Скопска извозна банка, Скопска трговинска банка, Занатска банка, банка „Стара Србија“ и Трговинско-индустријска банка „Вардар“ и Трговинско-индустријска банка „Ибар“ у Скопљу, банка „Јужна Србија“ и Велешка банка у Велесу, Индустријско-трговинска банка и Кумановска извозна и прометна банка у Куманову, Струмичка трговинска банка и Свиларска банка у Струмици, Виничка кредитна банка у Виноци, Битољска банка у Битољу и филијала Народне банке Краљевине СХС/Југославије у Битољу, Ђевђелијска банка у Ђевђелији, Охридска трговинска банка и Охридска привредна банка у Охриду, Трговинско-индустријска банка и Тетовска кредитна банка у Тетову, Брегалничка банка у Штипу, Преспанска привредна банка у Ресену, итд.²⁶⁸ Ипак, Вардарска Македонија је у време трајања Краљевине СХС/Југославије, после Црне Горе, имала најмање инвестираног капитала, радних места и погона у коњским снагама, а будући да је била слабо насељена и да је велики део становништва ишао у печалбу, кубурила је и са проблемом недостатка радне снаге.²⁶⁹

Рударство је у Вардарској Македонији било познато од давнина, још од античких времена, док је у времену средњовековне српске државе Немањића било веома развијено и познато у целој Европи. Постојали су бројни рудници. На пример, хром се вадио у рудницима „Габрово“ код Валандова и „Радуша“ код Скопља, базалт у камелолу у Младом Нагоричану код Куманова, бакар у рудницима „Богданци“ код Ђевђелије и у околини Неготина (у околини Неготина руда бакра је садржала и висок

²⁶⁶ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 251-260.

²⁶⁷ Isto, str. 251-260.

²⁶⁸ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 33-34., Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak i Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 267-271. и Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 350.

²⁶⁹ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 351.

процент злата), области око Кратова и Злетова на Осоговским планинама биле су богате налазиштима сребра, бакра и олова, итд.²⁷⁰ Иако је Вардарска Македонија била позната по наслагама угља, он није био значајније експлоатисан све до 30-тих година XX века²⁷¹ када је крај Скопља отворен рудник „Нерези“.

Међутим, треба нагласити да су радници у индустрији и рудари били недовољно плаћени, а радно време им је било самовољно продужавано од стране власника фабрика и рудника (било да су у питању били држава или приватници). То је водило све већем незадовољству радника и рудара.

Водопривреда, шумарство и саобраћај

Што се тиче водопривредних радова у Вардарској Македонији, у 20-тим годинама XX века, најзначајнији су били утврђивање обале Вардара код села Душановац код Скопља и сређивање обале Црног Дрима код Струге.²⁷² Током 30-тих година XX века, вршено је исушивање (мелиорација) Скопског поља, док је у периоду од 1927. до 1937. године вршено уређивање обала бујичних потока и вода у подручјима Битоља и Охрида.²⁷³

Шумарство је било оријентисано на експлоатацију дрва (при том се често није водило рачуна о разумној сечи), што је представљало проблем, будући да Вардарска Македонија није била богата шумама (а није ни данас). Дрво је било коришћено за израду железничких прагова, прављење дрвеног угља који је у великим количинама коришћен за огрев у Вардарској Македонији, за добијање луча, смоле, итд.²⁷⁴

Саобраћај (железнички, друмски, ваздушни, језерски) у Вардарској Македонији, током 20-тих година XX века, није био довољно развијен, мада се железничка мрежа значајније проширила 1926. године, изградњом пруге Велес-Штип-Кочани дужине 85,3 км²⁷⁵, док је поштански (телеграф, телефон, пошта) био у нешто бољем стању. У 30-тим годинама XX века, држава је посветила више пажње развоју саобраћаја. Нови путеви су грађени у складу са реалним потребама и могућностима подручја.²⁷⁶ Углавном су били од макадама и туцаника, док су пропусти и мостови прављени од солидног бетона. Ипак, на нивоу Југославије, Вардарска бановина имала је најмање изграђених нових путева. Железница је и даље кубурила и заостајала, као и ваздушни и језерски саобраћај, иако су се и они полагаоно развијали. 30-тих

²⁷⁰ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 271-274.

²⁷¹ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 387.

²⁷² Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 275.

²⁷³ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 329-330.

²⁷⁴ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 281.

²⁷⁵ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 33.

²⁷⁶ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 371.

годинама XX века изграђене су пруге Битољ-Прилеп (1931. године) дужине 46 км и Прилеп-Велес (1936. године) дужине 45 км.²⁷⁷ У исто време, 1930-тих година, аеродром „Петровец“ код Скопља постао је, поред војног, и аеродром за цивилни саобраћај, док се развио и поштански (телеграф, телефон, пошта) саобраћај.

Грађевинарство

Становништво Вардарске Македоније од давнина је било познато по грађевинарству. С тога је ова привредна делатност на поменутом простору била солидно развијена. Нарочито се побољшала од 1933. године када је југословенска држава нагомилане друштвене (социјалне) проблеме и проблеме изазване у периоду привредне (економске) кризе 1929-1933. покушала решити обимним програмом јавних радова. Уредба о јавним радовима донета је у новембру 1933. и међу државним властима је доживљавана као социјална уредба која ће решити проблем незапослености и помоћи напредак неразвијених крајева државе.²⁷⁸ У периоду од 1924. до 1936. године, у Вардарској Македонији је подигнуто 25.000 нових зграда, многи путеви за друмски саобраћај, итд. Али, и поред свега Вардарска Македонија је, уз Црну Гору, била најпасивнија област у земљи.²⁷⁹ Један од разлога био је помињани недостатак радне снаге.

Пољопривреда

Пољопривреда у Вардарској Македонији доживела је велике промене од ослобођења од Турака 1912-1913. године, а нарочито од формирања Краљевине СХС/Југославије 1918. године. Читлуци су укинута, а аграрном реформом током 20-тих година XX века почео је период слободног располагања обрадивим површинама.²⁸⁰ Доминирао је ситни сељачки посед, док је већина становника, њих 87%, живела од пољопривреде. Међутим, чињеница да се већина становника бавила пољопривредном не значи да је она била и рентабилна, а главни разлог томе била је нерационална обрада земље.²⁸¹ Земља је обрађивана на примитиван начин, помоћу људске и сточне снаге са застарелим справама (на пример, рало тј. дрвена ралица) што је доводило до нерационалног трошења људске енергије и времена, а то је доводило до скакања цена пољопривредних производа.²⁸²

Највише су се гајиле житарице (поготово пшеница), затим индустријско биље (репа и сл.) и махунарке (пасуљ и сл.). У кочанској котлини и околини Прилепа гајен је пиринач који је био одличног квалитета и једини од житарица у Вардарској Македони-

²⁷⁷ Исто, стр. 373-374.

²⁷⁸ Исто, стр. 360-361.

²⁷⁹ Исто, стр. 367.

²⁸⁰ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 229.

²⁸¹ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 322.

²⁸² Исто, стр. 322.

ји је давао одличне приносе, док је кукуруз (још једна житарица), због слабог воденог талога преко године, гајен у већим количинама само у области Полог поред Вардара (Тетово-Гостивар) и котлини Пелагонија (Прилеп-Битољ).²⁸³ Воћарство се нагло ширило од 1918. (јабуке, крушке, ораси, шљиве, питоми кестен, итд.), али је и даље било недовољно развијено, укључујући ту и виноградарство које је у Вардарској Македонији одувек било практиковано и давало вино одличног квалитета. Смокве су гајене на простору јужно од Демир Капије. Најважнија пољопривредна култура Вардарске Македоније био је дуван који је доносио одличне приходе и био првокласног квалитета, познат и признат и у свету, а слично је било и са маком, памуком, сусамом и гајењем свилене бубе (свиларством), што је све, такође, било првокласног квалитета.²⁸⁴ Треба рећи да је свиларство било у опадању и да је свилена буба, уочи рата 1941, гајена у само три среза у Вардарској Македонији, највише у Ђевђелији.

Сточарство је било развијено, будући да су за њега постојали повољни услови у Вардарској Македонији.²⁸⁵ Највише су се гајиле овце, козе, говеда, магарци, мазге, муле и коњи, док су свињогојство и гајење живине били сразмерно мање заступљени у односу на друге крајеве земље. Ипак, скоро све расе стоке и живине биле су примитивне, ситног раста, а то је државу терало да доводи племените и крупне расе и укрштањима покуша да подигне квалитет стоке и живине и побољша њихове производне способности. Пчеларство и рибарство су напредовали.

Од пољопривредних установа и ветеринарских станица које су имале задатак да едукују пољопривреднике и утичу на подизање квалитета обраде земље, исхране стоке и њено рационалније одржавање,²⁸⁶ у Вардарској Македонији су функционисали Савез аграрних заједница у Скопљу, одређени број сеоских задруга, пољопривредно-огледних и контролних станица, Пастувско станиште у Скопљу (као део државне ергеле „Љубичево“ код Пожаревца), државна ергела коња „Душановац“ код Скопља, Народна пољопривредна школа у Скопљу, Нижа пољопривредна школа у Тетову, Пољопривредна школа у Битољу, издаван је лист *Пољопривредник* у Скопљу, итд. Треба напоменути и то да је Савез аграрних заједница највише кредитирао колонисте, док су домицилни македонски сељаци теже добијали кредите.²⁸⁷

Друштво

Просвета

Просвета у Вардарској Македонији је била на веома ниском нивоу. Огроман проценат становништва био је неписмен. То је појава која је нарочито била распрострањена и уочљива на селима. Неписменост у Вардарској Македонији је, чак, била из-

²⁸³ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 231.

²⁸⁴ Isto, str. 233-239.

²⁸⁵ Isto, str. 239.

²⁸⁶ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 325.

²⁸⁷ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 34.

над просека Краљевине СХС/Југославије и износила је преко 80%.²⁸⁸ Са њом у рангу су стајали још једино Косово и Метохија и Рашка Област (Санцак). Због тога, али и због потребе асимилације и посрбљавања локалног македонског становништва (од увођења Шестојануарске диктатуре 1929. у циљу ширења идеологије „интегралног југословенства“), власти Краљевине СХС/Југославије су, током 20-тих година XX века, напегле су се да колико-толико побољшају стање у просвети на простору Вардарске Македоније, обнављајући школе порушене у Првом светском рату и отварајући нове.

Вардарска Македонија је потпадала под Вардарску просветну област која се делила на пет просветних округа: скопски, кумановски, брегалнички, тетовски и тиквешки. Просветни окрузи су се даље делили на школске срезове.²⁸⁹ Поред основних (народних) школа, радиле су још и ниже и пуне средње школе, ниже и пуне гимназије, трговачке академије, учитељске школе, грађанске школе, домаћичке школе за девојке, Православна богословија „Свети Јован Богослов“ у Битољу и Државна велика медреса краља Александра у Скопљу.²⁹⁰

Основно школовање трајало је четири године. Међутим, услови за школовање су били катастрофални. Многи млади учитељи који су долазили у села Вардарске Македоније, тражећи сеоског кмета или школске одборнике са жељом да им покажу школу, наилазили су на опште чуђење и питања одакле њима школа.²⁹¹ Због тога су основне школе често смештане у изнајмљене приватне или јавне куће које су биле потпуно неподесне за намену због које су изнајмљиване. Многа места која су имала зграде основних школа нису се могла подичити њиховим стањем – зграде су углавном биле или трошне или грађене од лошег материјала, а у свима је владао велики недостатак школских средстава и опреме.

Средње школе (ниже и пуне), од којих су неке биле стручне (занатско, трговачке, текстилне) постојале су у Скопљу, Битољу, Ђевђелији, Велесу, Куманову, Кавадарцима, Прилепу, Ресену, Охриду, Тетову, Дебру, Штипу и Струмици. Од гимназија (нижих и пуних) радиле су оне у Скопљу, Битољу, Куманову, Велесу, Штипу, Прилепу, Охриду, Струги, Ресену, Ђевђелији, Тетову, Гостивару, Дебру, Кичеву, Струмици и Кавадарцима.²⁹² Ту су биле и две трговачке академије: у Битољу и Скопљу. Учитељске школе су постојале у Скопљу и Прилепу. Настава у нижим средњим школама и гимназијама, трајала је, у зависности од врсте школе или гимназије, од 2 до 6 година, а у пуним (укључујући ту и трговачке гимназије) средњим школама и гимназијама 8 година. Настава на Учитељским школама у Скопљу и Прилепу, пак, трајала је 4 године. И овом приликом треба напоменути да су зграде средњих школа и гимназија че-

²⁸⁸ Што се тиче писмености у Вардарској Македонији, од просека је одскакао једино Битољ који је, на пример, 1919. године имао 66% писмених варошана., АЈ, бр. 66-1491-1628, бр. 25875/19.

²⁸⁹ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 134.

²⁹⁰ Поред школа постојале су и предшколске установе (забавишта, обданишта) чији је задатак био, по закону Краљевине Србије из 1899. године који је важио за целу Краљевину СХС/Југославију, да сачувају децу од уличне беспослице и досаде које шкоде деци, да их правилно васпитају у телесном, умном и моралном погледу и да омогуће безболан прелазак из домаћег породичног живота у школски систем. То би се, такође по поменутом закону, постигло одржавањем срдачне благодости и родитељске нежности.

²⁹¹ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Insitut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 315.

²⁹² Isto, str. 321.

сто биле у лошем стању, са недостатком школских средстава и опреме. Како смо већ напоменули, у Битољу је постојала Православна богословија „Свети Јован Богослов“, а у Скопљу Државна велика медреса краља Александра. Школовање на Православној богословији „Свети Јован Богослов“ трајало је 5 година, а на Државној великој медреси краља Александра најпре 6 година, да би 1940. било продужено на 8 година. Од 1931, постојале су и Грађанске школе (врста средњих школа) чији је задатак био да пропагирају јаче опште и темељније стручно образовање.²⁹³ Настава на њима трајала је 8 година и на простору Вардарске Македоније постојале су у Кратову, Берову, Струмици и другим местима. За девојке, отворане су домаћичке школе.

Од краљевог указа, издатог 2. фебруара 1920, у Скопљу је, као део Београдског универзитета, отворен Филозофски факултет.²⁹⁴ То је била једина високошколска институција у Вардарској Македонији, настава на њој трајала је 4 године, а задатак јој је био свестрано испитивање Јужне Србије, под чиме су се тада подразумевали простори Вардарске Македоније, Косова и Метохије и Рашке Области (Санџака). У јесен 1923, пак, у Скопљу је отворена још једна културно-просветна институција – тзв. Народни универзитет. Предавања на њему могли су слушати сви који плате улазнице. Делатност ово Народног универзитета обухватала је друштвене, природне и техничке науке.

Напори државне власти на ширењу просвете у Вардарској Македонији нису остали сасвим без успеха. Док је, како смо рекли, 1921. године било преко 80% неписмених становника, 1931. године тај проценат је смањен на 70,8%. Писменост код мушкараца износила је 43,9%, а жена 14,3%.²⁹⁵

Након 1918. године, осниване су и друге просветне и научне институције. Дана 26. марта 1921. у Скопљу је основано Скопско научно друштво са задатком да научно испитује Јужну Србију у свим правцима и које је имало своје гласило – „Гласник Скопског научног друштва“, а 1923. године, такође у Скопљу, са радом је почео и Историјско-археолошки музеј.²⁹⁶ Од 1926. године Скопље је добило још један музеј – Зоолошки музеј. Што се тиче библиотека у Вардарској Македонији, након 1918. године радило се на обнављању библиотека средњих школа и гимназија које су биле упропаћене током година Првог светског рата. Међутим, најважнија библиотека у Вардарској Македонији свакако је била Библиотека Филозофског факултета у Скопљу, а највећа је била Градска библиотека у истом месту. Такође, отворани су и народни универзитети, народне библиотеке и читаонице, оснивана су соколска и стрелачка друштва, итд.

Током Шестојануарске диктатуре 1929-1934. затворене су гимназије у Струмици, Ресену, Кавадарцима, Кичеву, Ђевђелији, Кочанима, Струги, Дебру и Гостивару, а дотадашње гимназије у Велесу, Куманову, Штипу и Охриду претворене су у непотпуне гимназије, тј. самоуправне школе.²⁹⁷ Учитељска школа у Прилепу такође

²⁹³ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 428.

²⁹⁴ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 333.

²⁹⁵ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 410.

²⁹⁶ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 341.

²⁹⁷ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 66.

је затворена.²⁹⁸ Овакво драстично редуковање средњег школства током Шестојануарске диктатуре извршено је само у Вардарској Македонији и није познат тачан разлог за такав поступак југословенских власти.

На крају, треба рећи нешто и о наставном кадру и настави у основним и средњим школама и гимназијама, као и на учитељским школама у Вардарској Македонији. Он је углавном био српски, са нешто руских емиграната, мада је био присутан и одређени број турских и албанских учитеља.²⁹⁹ Настава је извођена на српском језику, док је македонски језик био ван употребе, потискиван и гушен³⁰⁰. Једино је, донекле, толерисан турски језик.³⁰¹ Што се тиче понашања наставног кадра, није била тајна да је широм Вардарске Македоније етички ниво просветних радника био прилично проблематичан. Било је случајева да су просветни радници незаконито присвајали државни новац, узимали мито од ђачких родитеља и слично. Неки просветни радници, нарочито учитељи који су дошли из Црне Горе, показивали су искључивост и нетрпељивост према колегама, изазивајући непотребне препирке и сукобе, док су према локалном становништву исказивали грубост и подцењивачки однос, навлачећи, на тај начин, мржњу света на цело просветно кадар и државу у чије име су служили. Зато је школским надзорницима непрекидно наређивано да такве учитеље стално опомињу и, у крајњем случају, удаљују из службе.³⁰² Изузеци су били Филозофски факултет Београдског универзитета у Скопљу и Православна богословија „Свети Јован Богослов“ у Битољу који су имали квалитетан наставни кадар.

Просветни радници у Вардарској Македонији имали су своје штампано гласило под именом *Учитељски покрет* који је излазио у Скопљу 1933-1934.³⁰³ Међутим, он је брзо угашен јер је, као и његови познатији парњаци на нивоу Југославије – *Југословенски учитељски глас* и *Учитељска искра* - био оптужен, од стране државних власти и цензуре, да шири комунистичке и левичарске идеје.

Култура

И култура у Вардарској Македонији је била, баш као и просвета, на веома ниском нивоу. Чињеница да је, након 1918, излазило више десетина часописа, новина и листова није битно поправило стање.³⁰⁴ У забаченим подручјима Вардар-

²⁹⁸ Исто, стр. 66.

²⁹⁹ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 318., 323.

³⁰⁰ *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970., стр. 54.

³⁰¹ Исто, стр. 56.

³⁰² О понашању просветног кадра у Вардарској Македонији, на пример, види: Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 208.

³⁰³ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 412.

³⁰⁴ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 344.

ске Македоније, комуникација са спољним светом је била и више него скромна, штавише, може се рећи да је била скоро непостојећа. Највећи део штампе био је политичког карактера и, да се тако изразимо, неговао је политичку културу али, нажалост, у њеном најпростијем и највулгарнијем смислу, са обиљем увреда на рачун политичких противника. Нека од штампаних гласила била су *Хак* (срп. *Правда*) из Скопља око које су се окупљали становници муслиманске вероисповести, затим *Јужна Србија*, *Стара Србија*, *Вардар*, *Демократ* и *Социјалистичка зора* такође из Скопља, потом *Битољски радикал*, *Битољска обласна самоуправа*, *Битољска самоуправа*, *Битољски весник* и *Јужна звезда* из Битоља³⁰⁵, *Кумановска застава* из Куманова, итд.

У Вардарској Македонији је у овом периоду, као и увек, била присутна и упражњавана тзв. народна уметност. Широм целе Краљевине СХС/Југославије, Македонци су били познати као водећи мајстори. На пример, ту су били мијачки резбари (тзв. копаничари), живописци (зографи), ћилимари из Прилепа, грнчари из Велеса, неимари из Охрида, златари са запада Вардарске Македоније, итд.³⁰⁶ Усмено стваралаштво је било најразвијеније, а највише се исказивало кроз лепе женске песме које су певане о празницима, на пољским радовима, свадбама и сл. Познато је да је македонска елегична мелодија међу најлепшима на Балканском полуострву. Деца у Вардарској Македонији одгајана су уз песму од најранијег доба, па није чудно што су људи из других крајева Југославије народ у Вардарској Македонији сматрали изузетно музикалним.³⁰⁷ С тога је и државна власт показивала изузетну пажњу настави музике у образовању македонске деце на југу, али је то често и злоупотребљавала претераним убацивањем музичких садржаја са српском националном тематиком. Због свега наведеног, оснивана су бројна певачка друштва, школе и друге установе које су се бавиле музиком. Нека од певачких друштава била су: „Вардар“ и „Мокрањац“ у Скопљу, „Бинички“ у Тетову, „Престолонаследник Петар“ у Ђевђелији, „Реља Крилатица“ у Струмици (које је, осим певачког, имало и позоришну и секцију народног универзитета)³⁰⁸ и друга. Године 1932, средином октобра, у Скопљу је основана Централна управа музиканата Вардарске бановине, а 1934. године, исто у Скопљу отворена је Музичка школа „Мокрањац“, која је имала одсеке за виолину, чело, клавира, соло певање и музичку систематику.³⁰⁹ У Скопљу је радило и Народно позориште које је, још 1. октобра 1913, основао чувени писац Бранислав Нушић који је био и његов први управник. Поред скопског, постојала су још два аматерска позоришта – у Штипу и Ђевђелији.³¹⁰ Након 1918, у Вардарској Македонији било је отворено и неколико биоскопа, али су они били плод приватне, а не држав-

³⁰⁵ Иначе, по штампаним гласилима у Вардарској Македонији предњачио је Битољ. Овај град је, како смо већ напоменули, имао највиши проценат писмених људи на простору Вардарске Македоније.

³⁰⁶ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 346.

³⁰⁷ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 417.

³⁰⁸ Исто, стр. 417.

³⁰⁹ Исто, стр. 418.

³¹⁰ Исто, стр. 417.

не иницијативе.³¹¹ Неки од њих, на пример, били су биоскоп „Манак“ у Битољу, биоскоп „Вардар“ у Скопљу, и др. Од 1930-тих година оснивају се и џез-оркестри од којих је најпознатији онај који је наступао у кафани „Париз“ у Скопљу.³¹² Ликовна уметност је била неразвијена. У Скопљу су, почетком 1933, радили сликарски атељеи Николе Мартиноског, Зоре Поповић и Хајруна Сабрија, док је у октобру 1936. у Охриду одржана прва сликарска изложба на простору Вардарске Македоније од стране Методија Лепавца, самоуког сликара из Прилепа.³¹³

Здравство

Организација лекарске службе на простору Вардарске Македоније, разорене и опустошене током Првог светског рата, ишла је веома споро. У неким крајевима је, штавише, дошло до назадовања. На пример, Битољ је пре 1914. године имао пет болница да би, након 1918. године спао на једну.³¹⁴ Осим тога, болнице, школске поликлинике, домови здравља³¹⁵ и лекарске ординације су, поред тога што их није било довољно, често биле смештене у за то безусловним зградама и кућама, мада су касније, донацијама државе, изграђивана и модерна болничка здања. Поврх свега, недостајало је и лекара и осталог медицинског особља, медицинских средстава и медицинских инструмената. И апотека и апотекара (фармацеута) није било у довољном броју. Неке од болница налазиле су се, на пример, у Битољу, Тетову, Скопљу, Куманову, Прилепу, итд. Неке од апотека, пак, налазиле су у Скопљу, Тетову, Куманову, Битољу, Велесу, Прилепу, и др. Војска је имала своје посебне болнице. Школске поликлинике су постојале у Скопљу, Велесу, Битољу, Куманову, Охриду, Штипу и Струмици. Становништво се лечило и у бањама. Познате су биле Негорачка Бања код Ђевђелије, Кочанска Бања код Кочана, Катлановска Бања код Скопља, Штипска Бања код Штипа, варошица Крушево, као и тзв. „језерске станице“ – Охрид за Охридско језеро и Струмица за Дојранско језеро. Здравствено осигурање је, такође, било лоше.³¹⁶ Пред избијање рата 1941, на простору Вардарске бановине било је 15 самоуправних и једна државна болница (у Скопљу).³¹⁷ Наравно, напорима државе, током година поправљало се стање у погледу медицинског особља, медицинских средстава-

³¹¹ Vlado Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 351.

³¹² Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 418.

³¹³ Исто, стр. 418.

³¹⁴ Vlado Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 131.

³¹⁵ У време Краљевине СХС/Југославије називани су домови народног здравља.

³¹⁶ Након 1918. године, здравствено осигурање на подручју Вардарске Македоније је спроводио Окружни уред из Београда преко својих подружница у Битољу, Велесу, Скопљу и Куманову. Од 1. јануара 1925. године, поменуће подружнице су одвојене од Београда и чиниле су посебан Окружни уред са седиштем у Скопљу.

³¹⁷ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 469.

ва и медицинских инструмената, као и апотека, али то свакако није било довољно да се значајно поправе здравствене прилике у Вардарској Македонији.

Култура живљења становништва била је на ниском нивоу. То је, мора се признати, била последица вишевековне османске (турске) владавине, а каква је била култура живљења – таква су биле и здравствене прилике, то значи такође на ниском нивоу. Због тога су, рецимо, морале бити распуштане многе основне и средње школе и гимназије јер су многи ученици оболевали у разним епидемијама. Градови и вароши у Вардарској Македонији одавали су слику хигијенског немара и слабих културних навика и становништва и државне управе Краљевине СХС/Југославије, док су људи на селима, практично, живели са својим домаћим животињама. Исто тако, због недостатка воде, многи становници се годинама нису купали, а хигијена животног простора одржавана је на најнижем могућем нивоу.³¹⁸ Све то доводило је до појаве и ширења различитих болести, нарочито оних заразних.³¹⁹ Истина, у другој половини 1920-тих и током 1930-тих година, напорима државних и локалних власти, донекле се поправило стање у градовима. Међутим, то није значајно изменило општу негативну слику културе живљења.

Велики проблем представљала је маларија која се из мочварних области Вардарске Македоније често преносила у друге крајеве Краљевине СХС/Југославије. Њеним проучавањем и сузбијањем бавили су се Институт за тропске болести у Скопљу³²⁰ и Институт за мелиорацију маларичног земљишта Скопског поља, у истом граду. Још један велики проблем био је тај што је становништво, услед слабе здравствене културе и спутаности религијама, често страховало од лекара и избегавало их. На пример, у области Битоља је у једној анкети спроведеној 1928. године забележено раширено веровање код народа да се лекару не треба обраћати јер се болест тако љути и стање болесника погоршава!³²¹ Све поменуто, довело је до тога да су људи умирали и од болести које су се, чак и у то време, могле успешно лечити. Међутим, становништво је расло, највише због тога што су слаба здравствена култура и просвећеност и велика стопа смртности надокнађивани високим наталитетом, поготово код становника муслиманске вероисповести.

Верска политика

Становништво Вардарске Македоније било је веома религијски измешано. Већину су чинили православни хришћани али су, поред њих, били бројни припадници муслиманске вероисповести. Остали (јевреји, римокатолици, гркокатолици (унијати), протестанти различитих грана као, на пример, евангелисти, методисти, адвент-

³¹⁸ Александар Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2015., стр. 31.

³¹⁹ Исто, стр. 31.

³²⁰ У то време поменути Институт је био познат под називом Маларични институт.

³²¹ Vladaan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 355.

тисти, назарени и сл.) били су присутни у не тако великом броју, али су ипак живели и на простору Вардарске Македоније.

Вардарска Македонија је, од априла 1922, званично потпала под окриље Српске православне цркве (СПЦ), тј. Српске патријаршије, коју је помагала држава и чије се седиште налазило у Београду.³²² До тада, она је званично била под окриљем Васељенске патријаршије са седиштем у Цариграду (Истанбулу). Скопска епископија, са седиштем у истоименом граду, подигнута је у ранг митрополије.³²³ Митрополија се даље делила на епархије, епархије на протопрезвитерате округа, а протопрезвитерати округа на намесништва срезова. На крају, намесништва срезова делила су се на парохије.

У Вардарској Македонији су за православне свештенике слати људи српске националности који су имали задатак да шире и утврђују српску националну идеју и мисао. Другим речима да, као и просвета, раде на асимилацији и посрбљавању локалног македонског становништва православне вероисповести. Сви свештеници који су исказивали неке тежње ка посебном македонском идентитету или су, још горе, били наклоњени бугарској националној идеји, били су смењивани и замењивани „национално свесним српским свештеницима“³²⁴. Осим Срба, у Вардарску Македонију су слата и руска црквена лица, избегла у Краљевину СХС/Југославију након Октобарске револуције. Муслимани су имали своје верске организације и као кровну – Исламску верску заједницу Краљевине СХС/Југославије коју је држава толерисала и помагала. У многим градовима и варошима Вардарске Македоније радиле су муслиманске средње школе – медресе. Јеврејска верска заједница и римокатоличка верска заједница су такође толерисане и помагане. Али, разне протестантске цркве, изузимајући евангелисте, након завршетка Првог светског рата биле су оптужене за пробугарско расположење и распуштене.³²⁵ Јавно исповедање вере им је било забрањено, али им је толерисано приватно исповедање вере, мада је и ту долазило до проблема са властима Краљевине СХС/Југославије. Такво стање је трајало до 1924. године, када им је јавно исповедање вере поново било омогућено, додуше незванично.

Током 30-тих година XX века, званичници СПЦ у Вардарској Македонији све више су јавно говорили да народ и државни чиновници све мање посећује цркве. Неки су то тумачили као последицу такси за чиновништва које су свештеници одређивали на своју руку.³²⁶ Покушај да се покрене инертно парохијско свештенство да се народ врати у цркве, макар недељом и празницима, није имао много успеха.³²⁷ По врх свега, крајем 1930-тих година, свештена лица су се све више активно укључивала у политичка питања и дешавања.

³²² Radmila Radić, *Verom protiv vere. Država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1995., str. 18-19.

³²³ Исто, стр. 18-19.

³²⁴ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija...*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002., str. 367.

³²⁵ Исто, стр. 375.

³²⁶ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 308.

³²⁷ Исто, стр. 309.

Априлски рат, слом Краљевине Југославије и окупација и подела Вардарске Македоније (1941. године)

Од слома Француске до Априлског рата (25. јун 1940-5. април 1941)

Нападом Немачке на Пољску, 1. септембра 1939. године, отпочео је Други светски рат. Између два супротстављена тора, Немачке и Италије са једне, и Велике Британије и Француске, са друге стране, Краљевина Југославија је настојала да задржи каквуктакову неутралност. После слома и капитулације југословенског војног узора у међуратном периоду – Француске, 25. јуна 1940, након чега је Велика Британија остала усамљена, Југославија се нашла у изузетно неповољним околностима. С тога је предузето утврђивање граница Југославије, па и на простору Вардарске Македоније. Армијски генерал Богољуб Илић, пошто је у поменутој области обишао подручја ка југословенско-бугарској и југословенско-албанској граници, известио је, у септембру 1940, Министарство војске и морнарице Краљевине Југославије у Београду да су фортификацијски радови на подручју Треће армијске области обављени под повољним условима.³²⁸ Крајем октобра исте године, министар војске и морнарице армијски генерал Милан Недић наредио је команданту Треће армијске области армијском генералу Илији Брашићу да изврши додатна утврђивања на југословенско-бугарској граници и почне концентрацију трупа Вардарске дивизијске области у областима реке Радике и градова Охрид и Струга.³²⁹

Када је, 28. октобра 1940, Италија напала Грчку, ситуација се додатно закомпликовала. Истог дана, министар војске и морнарице армијски генерал Милан Недић затражио је хитан пријем код кнеза-намесника Павла Карађорђевића и поднео му меморандум у коме је наглашавао немоћ Југославије у новонасталој ситуацији и предложио, како би се околности бар мало поправиле, да Југославија одмах упадне у Грчку и заузме Солун, пре него што га се дочепају Италијани.³³⁰ На хитним седницама Крунског савета, 28. и 31. октобра и 1. новембра 1940, кнез-намесник Павле Карађорђевић и југословенски политички врх прихватили су предлог Милана Недића, али уз оgradu да се то учини тек када и ако Грчка капитулира у сукобу са Италијом, а никако пре тога како је предлагао министар Недић. Одлука о заузимању Солуна образлагана је тиме да је и Грцима боље да тамо буду југословенске, уместо италијанских трупа.³³¹ Међутим, Италијани су сазнали за југословенску одлуку. Њихов одговор био је бомбардовање Битоља у два наврата у сред дана, 5. и 6. новембра 1940, када је погинуло 10 особа, а 23 рањено.³³² Иако су се Италијани правдали да су се њихови пи-

³²⁸ Исто, стр. 479.

³²⁹ Исто, стр. 479.

³³⁰ Никола Тошић Малешевић, *Димитрије Љотић...*, Војно дело, бр. 5/2017, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2017., стр. 551.

³³¹ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Vojnoizdavački i Novinski centar, Beograd, 1992., стр. 53.

³³² Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 480.

лоти збунили мислећи да су над грчком територијом било је више него јасно да је то упозорење италијанског фашистичког диктатора Бенита Мусолинија Југославији да не шаље војску у Грчку. Бомбардовање Битоља, уз неке друге ствари које овом приликом нећемо разматрати јер нису релевантне за овај рад, стало је Милана Недића положаја министра војске и морнарице. Кнез-намесник Павле Карађорђевић је, 6. новембра 1940, извршио притисак на Недића који је морао дати оставку, а на његово место именован је армијски генерал Петар Пешић.³³³ Из страха од нових напада италијанског ратног ваздухопловства, војне власти Краљевине Југославије, већ 6. новембра 1940, наредиле су Противваздухопловној одбрани да, од сада, отвара ватру на све сумњиве авионе који буду примећени јужно од линије Сврљиг-Ниш-Крушевац-Краљево-Чачак-Ужице-Сарајево-Бугојно-Сплит, а министар војске и морнарице армијски генерал Петар Пешић моментално је ојачао противваздухопловну одбрану око индустријских центара и војних магацина.³³⁴

Положај Југославије нагло се погоршао од када је Немачка, од састанка у Фушлу (Аустроја) 27. новембра 1940, на коме је немачки министар спољних послова Јоаким фон Рибентроп отворено рекао југословенском председнику владе Драгиши Цветковићу и југословенском министру спољних послова Александру Цинцар Марковићу да је веома битно да Југославија напусти неутралну позицију и приступи Тројном пакту Немачке, Италије и Јапана.³³⁵ Од тог датума почиње велики немачки притисак који се временом све више појачавао. Значајан ударац Југославији био је приступање Бугарске Тројном пакту 1. марта 1941, након чега су у ову земљу почеле улазити немачке јединице које су претходно биле стациониране на територији Румуније. Немајући више излаза и не видећи да може са било које стране добити помоћ, кнез-намесник Павле Карађорђевић и југословенска влада поклекли су под притиском и, 25. марта 1941, у дворцу „Белведере“ у Бечу потписали приступање Југославије Тројном пакту. Тај чин је, међутим, изазвао велико незадовољство у земљи, првенствено припадника српског народа и Југословенске краљевске војске, који су још увек памтили борбе са Немцима у Првом светском рату (1914-1918) и сматрали да Немачка није, неће и не може бити пријатељ Југославије и српског, као и осталих југословенских народа. Готово одмах су избиле масовне демонстрације, а већ 27. марта је дошло до државног удара кога су предводили армијски генерал Душан Симовић и бригадни генерал Боровоје Мирковић.³³⁶ Влада Драгише Цветковића је оборена, а кнез-намесник Павле Карађорђевић ухапшен и касније предат Британцима који су га интернирали у Кенију која је у то време била њихова колонија. Краљ Петар II Карађорђевић је, пре времена, проглашен пунолетним и предата му је власт.³³⁷ Она је, међутим, била само формална јер су је фактички др-

³³³ Никола Тошић Малешевић, *Димитрије Љотић...*, Војно дело, бр. 5/2017, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2017., стр. 552.

³³⁴ Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929 – 1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011., стр. 480.

³³⁵ Никола Тошић Малешевић, *Сокобања и сокобањски крај...*, ОО СУБНОР Сокобања, Сокобања, 2018., стр. 104.

³³⁶ Исто, стр. 105.

³³⁷ Исто, стр. 105.

жали људи који су извели државни удар који су образовали нову владу на челу са армијским генералом Душаном Симовићем.³³⁸

Иако његова влада није званично отказала Тројни пакт, а пуч Немачкој представила као чисто унутрашње питање Југославије, Хитлер и његови сарадници су сматрали да је нова југословенска влада фактички одбацила Тројни пакт, да је састављена од британских присталица и везана за поменуту земљу, те да је могла, у повољном тренутку, да се повеже са Грчком и образује јужни европски фронт, чиме би омогућила британским снагама останак на европском континенту.³³⁹ Уз то, сматрали су да би такав фронт могао озбиљно, с бока, угрозити немачке офанзивне акције према Савезу Совјетских Социјалистичких Република (СССР), које су, у то време, већ увелико планиране. С тога је Хитлер одмах наредио напад на Југославију и њено уништење као државе.

Влада Душана Симовића, са друге стране, није била на висини историјског задатка. Она скоро ништа није чинила, или је то радила веома опрезно и споро из страха да не испровоцира немачко-италијански напад,³⁴⁰ на побољшању изгледа за одбрану државе. Тако, рецимо, није проглашена ни војна мобилизација већ је 30. марта 1941, послата само наредба о општем активирању јединица (тзв. тајна мобилизација), с тим да први дан активирања буде 3. април.³⁴¹ Та тајна мобилизација одвијала се веома споро, па је немачки напад затекао Југославију у раној фази мобилизације, потпуно неспремну. Цела Југословенска краљевска војска (ЈКВ), у тренутку немачког напада, није била попуњена људством, вучном стоком, муницијом и осталим ратним и санитетским материјалом, нити су све јединице биле стигле на положаје предвиђене ратним планом. Све поменуто је, заједно са разним другим разлозима, довело до великог пораза у Априлском рату и слома Краљевине Југославије.

Априлски рат на простору Вардарске Македоније (5-13. април 1941) и слом Краљевине Југославије (18. април 1941)

По југословенском ратном плану „Р-41“, организација Југословенске краљевске војске (ЈКВ) у ратном стању била је потпуно другачија него у мирнодопско време. Будући да је, како смо видели, 30. марта 1941, издата наредба о општем активирању јединица, ЈКВ је прешла у ратно стање. Тако је образована Трећа група армија, састављена од Треће армије и Трупâ Треће армијске области, која је покривала

³³⁸ У државном удару од 27. марта 1941, одређену улогу имале су и британске обавештајне службе. Наиме, након слома и капитулације Француске 25. јуна 1940, Велика Британија се борила сама против Немачке и Италије. Да би стекла макар једног савезника на европском континенту у борби против Немачке и Италије, она је била заинтересована да обори Цветковићеву владу и кнеза-намесника Павла Карађорђевића који су прихватили приступање своје земље Тројном пакту и подрже неку нову владу која би се истом одупрла. С тога је, преко својих обавештајних служби, подржавала планове и државни удар кога су предводили армијски генерал Симовић и бригадни генерал Мирковић, као и образовање Симовићеве владе.

³³⁹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, I, Nolit, Beograd, 1988., str. 386-387.

³⁴⁰ Branko Petrenović, *Srbija u Drugom svetskom ratu...*, Vojnoizdavački i Novinski centar, Beograd, 1992., str. 91.

³⁴¹ Никола Тошић Малешевић, *Сокобања и сокобањски крај...*, ОО СУБНОР Сокобања, Сокобања, 2018., стр. 106.

просторе Вардарске Македоније, Косова и Метохије, Црне Горе, источне Херцеговине (осим данашње општине Требиње), Рашке Области, тј. Санџака (и данашњи српски и црногорски део) и области Плава и Гусиња. Њен задатак је био да поведе офанзивне акције према Италијанима који су имали своје војне јединице на територији Албаније, док би према немачким снагама, које су биле стационаране у Бугарској, имала да врши одбрамбене операције. Осим тога, Трећа група армија имала је још један важан задатак – да у случају неуспеха у северним деловима државе омогуће јединицама ЈКВ одступање у Грчку где би, заједно са грчким и британским снагама, образовала нови Солунски фронт.

Иначе, према поменутом ратном плану „P-41“, предвиђена је одбрана на свим границама Краљевине Југославије, осим према Албанији где је планирана офанзива на италијанске трупе. Као што смо већ напоменули, планом је било предвиђено и то да се југословенске трупе, ако се у северним деловима државе операције неповољно одвијају, повуку преко Вардарске Македоније у Грчку где би се повезале са грчко-британским трупама и образовале нови Солунски фронт. Међутим, прилично је јасно да овакав југословенски ратни план није био реалан. Према њему, требало је кордонским распоредом бранити гранични фронт неправилног облика дужине око 3.000 км, у условима када је непријатељ био вишеструко надмоћнији, а осим тога, није било предвиђено шта радити ако се план не буде могао спровести онако како је замишљено, на пример, ако не успе офанзива у Албанији или ако непријатељ пресече одступницу према Грчкој. А управо спречавање одступања југословенских снага у Грчку и њихово повезивање са Грцима и Британцима био је један од главних циљева немачког напада. Према немачком ратном плану напада на Југославију, познатијем као „Директива бр. 25“, са снагама стационараним у Румунији и Бугарској, требало је истовремено напасти Југославију и Грчку, што пре заузети Вардарску Македонију, као и Егејску Македонију са Солуном у Грчкој и тако спречити повезивање југословенских и грчко-британских снага. Затим је требало успоставити везу са Италијанима, ради даљег напада у Грчкој, а у Југославији заузети комуникацију Београд-Ниш-Софија, заузети Ђердапску клисуру и Сипски канал на Дунаву, као и главни град Југославије – Београд (другим речима, заузети цео источни део Југославије). Са немачким снагама из Аустрије и Мађарске, требало је заузети северни и западни део Југославије са Загребом, а потом наставити наступање ка истоку и спојити се са немачким снагама које наступају са територија Румуније и Бугарске, као и са италијанским снагама које су, по италијанском ратном плану, требале наступати на подручјима западне Словеније, јадранског приморја и залеђа, све до града Јајце у Босни и неутралисати југословенску ратну морнарицу. Италијанске снаге стационаране на територији Албаније требале су напасти на подручја Црне Горе, Косова и Метохије и запада Вардарске Македоније. Немачко и италијанско ратно ваздухопловство имали су задатак да неутралишу јединице југословенског ратног ваздухопловства. Уз то, немачки пилоти су имали и посебан задатак, да разоре главни град Југославије – Београд и нанесу што више цивилних жртава.³⁴²

³⁴² Све наведене податке о југословенским, немачким и италијанским ратним плановима пронашли смо у: Đorđe Knežević, Bogdan Smiljević, Dragoljub Tmušić, *Istorija sa osnovama vojne istorije*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., str. 194.

Што се тиче југословенских јединица Треће групе армија, оне су биле активираније још од раније. Али, оне су биле добро снабдевена само одећом и пешадијским наоружањем, док се у свему осталом осећао недостатак.³⁴³ Организација јединица Треће групе армија била је следећа:

ТРЕЋА ГРУПА АРМИЈА (Штаб у Приштини; Командант Треће групе армија: армијски генерал Милан Неђић, Начелник штаба Треће групе армија: бригадни генерал Миодраг Дамњановић)

ТРЕЋА АРМИЈА (Штаб у Скопљу; Командант Треће армије: армијски генерал Илија Брашић, Начелник штаба Треће армије: бригадни генерал Милан Зеленика, Командант Команде позадине Треће армије: дивизијски генерал Душан Исаковић; Трећа армија имала је задатак да предузме офанзиву у Албанији и тамо, заједно са грчким трупама, потуче италијанске трупе и омогући, у случају неповољног развоја ситуације у северним деловима земље, одступање југословенских јединица према југу, ка Грчкој, где би се повезале са грчким и британским снагама и образовале нови Солунски фронт)

Комски одред, сконцентрисан на простору Плав-Гусиње, чинили су га Штаб одреда, 48. пешадијски пук и 2. брдски дивизион 22. артиљеријског пука, заједно са једним пуком резервне војске и граничним јединицама. Командант Комског одреда: бригадни генерал Љубо Новаковић.

Зетска дивизија сконцентрисана око Подгорице и Скадарског језера, чиниле су је Штаб дивизије, 15, 38, 61. и 87. пешадијски пук, 15. артиљеријски пук, 15. коњички батаљон, 15. пионирски батаљон, 15. митраљеска чета, 15. дивизијска база, 15. допунски пук, Бојански одред, Морнарички одред на Скадарском језеру и два самостална батаљона резервне војске и граничне јединице. Командант Зетске дивизије: бригадни генерал Миленко Варјачић. Начелник штаба Зетске дивизије: потпуковник Ернест Петерлин.

Косовска дивизија, сконцентрисана на простору Ђаковица-Призрен, састављена од Штаба дивизије, 30, 31. и 56. пешадијског пука, 31. артиљеријски пук, 31. допунског пука, 31. дивизијске базе, 31. пионирског батаљона, 31. чете за везу, два пука резервне војске и граничних јединица. Командант Косовске дивизије: дивизијски генерал Милутин Миленковић. Начелник штаба Косовске дивизије: потпуковник Стјепан Миклечић.

Вардарска дивизија, сконцентрисана на подручју Маврово-Дебар-Струга, састављена од Штаба дивизије, 25, 46, 47. и 50. пешадијског пука, 25. артиљеријског пука, 25. дивизијске базе, 25. допунског пука, 25. пионирског батаљона, два пука резервне војске и граничних јединица. Командант Вардарске дивизије: дивизијски генерал Душан Крстић. Начелник штаба Вардарске дивизије: потпуковник Петар Томац.

Херцеговачка дивизија, сконцентрисана на простору Даниловграда, чинили су је Штаб дивизије, 13, 29. и 32. пешадијски пук и Пешадијски пук Боке Которске, 13. артиљеријски пук, 13. митраљески батаљон, 13. дивизијска база, 13. допунски пук, 13. пионирски батаљон и 13. чета за везу. Командант Херцеговачке дивизије: дивизијски генерал Војислав Петровић. Начелник штаба Херцеговачке дивизије: мајор Ђорђе Караниколић.

³⁴³ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, II, Partizanska knjiga, Narodna knjiga, Pobjeda, Ljubljana – Beograd – Titograd, 1984., стр. 253.

Самосталне јединице Треће армије, 5. ваздухопловна извиђачка група армијског ваздухопловства, састављена од 3. и 71. извиђачке ескадриле, стационирана на аеродрому „Тетово“ код Тетова.

ТРУПЕ ТРЕЋЕ АРМИЈСКЕ ОБЛАСТИ (Штаб у Скопљу; Командант Трупа Треће армијске области: армијски генерал Јован Наумовић, Начелник штаба Трупа Треће армијске области: пуковник Драгомир Павловић, Командант Команде позадине Трупа Треће армијске области: дивизијски генерал Светолик Миладиновић; Трупе Треће армијске области имале су задатак да бране фронт према Бугарској од напада немачких јединица и то целом дужином данашње македонско-бугарске границе и тако, у случају неповољног развоја ситуације у северним деловима земље, омогуће одступање југословенских снага ка југу, односно у Грчку, где би се повезале са грчким и британским снагама и образовале нови Солунски фронт).

Струмички одред, сконцентрисан у пределу Струмице, чинили су га Штаб одреда, 49. пешадијски пук, 20. допунски пук, 2. дивизион 20. артиљеријског пука, један пук резервне војске и граничне јединице. Командант Струмичког одреда: бригадни генерал Марко Божовић.

Брегалничка дивизија, распоређена на простору Царево Село (данас Делчево)-Кочани-Штип, имала је у свом саставу Штаб дивизије, 23. и 28. пешадијски пук, 20. артиљеријски пук (осим његовог 2. дивизиона који се налазио у саставу Струмичког одреда), 1. моторизовани артиљеријски дивизион 114. артиљеријског пука Врховне команде, 1. тенковску чету, пук резервне војске и граничне јединице. Командант Брегалничке дивизије: дивизијски генерал Драгутин Живановић. Начелник штаба Брегалничке дивизије: пуковник Драгутин Габершчик.

Моравска дивизија, сконцентрисана на подручју Крива Паланка-Куманово, чинили су је Штаб дивизије, 22. и 92. пешадијски пук, 1. брдски дивизион 22. артиљеријског пука, 46. противтенковска чета, 46. допунски пук, 46. артиљеријски пук, 46. дивизијска база, пук резервне војске и граничне јединице. Командант Моравске дивизије: дивизијски генерал Лазар Тонић. Начелник штаба Моравске дивизије: потпуковник Отон Чуш.

Шумадијска дивизија, сконцентрисана на подручју Градско-Неготино, састављена од Штаба дивизије, 19, 59. и 72. пешадијског пука, 5. артиљеријског пука. 5. противавионске митраљеске чете, 5. противтенковске чете, 5. допунског пука и 5. дивизијске базе. Командант Шумадијске дивизије: дивизијски генерал Коста Адамовић. Начелник штаба Шумадијске дивизије: мајор Ђорђе Димитријевић.

Самосталне јединице Трупа Треће армијске области, сконцентрисане на подручју Скопље-Куманово-Велес-Штип, биле су: 3. коњички пук, 21. пешадијски пук, 114. моторизовани артиљеријски пук Врховне команде (осим његовог 1. моторизованог артиљеријског дивизиона који се налазио у саставу Брегалничке дивизије), 3. пионирски батаљон, 3. понтонирски батаљон, 3. чета за везу, 3. бежична станица, Аутомобилски пук и 3. противавионски моторизовани дивизион са 3. рефлектором и 3. противавионском митраљеском четом.

Резерва треће групе армија

Ибарска дивизија, сконцентрисана око Урошевца, чинили су је Штаб дивизије, 4, 24. и 58. пешадијски пук, 22. артиљеријски пук (осим његовог 1. брдског дивизиона који се налазио у саставу Моравске дивизије Трупâ Треће армијске области и 2. брдског дивизиона који се налазио у саставу Комског одреда Треће армије) и 22. допунски пук. Командант Ибарске дивизије: дивизијски генерал Александар Дими-тријевић. Начелник штаба Ибарске дивизије: потпуковник Драгутин Хелбих.

РАТНО ВАЗДУХОПЛОВСТВО – ваздухопловне јединице и ваздухопловне базе на југу

3. ваздухопловна мешовита бригада са седиштем на аеродрому „Милошево“ код Приштине, уместо на аеродрому „Петровец“ код Скопља како је било у мирно-допско време. Командант 3. ваздухопловне мешовите бригаде: пуковник Никола Обуљен. Трећа ваздухопловна мешовита бригада покривала је ваздушни простор изнад Вардарске Македоније, Косова и Метохије, јужне Србије (области од линије планина Јастребац – Алексинац – Ниш – Сврљиг на северу до данашње српско-македонске границе на југу и од административне линије између Аутономне Покрајине Косово и Метохија и уже Србије на западу до данашње српско-бугарске границе на истоку) и мањих делова источне Србије (данашње општине Сокобања и Књажевац). У њеном саставу налазила су се два ваздухопловна пука:

3. бомбардерски пук, са седиштем на аеродрому „Петровец“ код Скопља, имао је задатак да напада аеродроме, железничке објекте и непријатељске јединице у Бугарској на подручју јужно од планинског ланца Балкан (Стара планина). Чинили су га 63. ваздухопловна група (205, 206. и 207. ескадрила) стационирана на аеродрому „Петровец“ код Скопља и 64. ваздухопловна група (208, 209. и 210. ескадрила) стационирана на аеродрому „Милошево“ код Приштине.

5. ловачки пук, са седиштем на аеродрому „Косанчић“ код Бојника, имао је задатак да брани ваздушни простор изнад Вардарске Македоније, Косова и Метохије, јужне Србије (области од линије планина Јастребац – Алексинац – Ниш – Сврљиг на северу до данашње српско-македонске границе на југу и од административне линије између Аутономне Покрајине Косово и Метохија и уже Србије на западу до данашње српско-бугарске границе на истоку) и мањих делова источне Србије (данашње општине Сокобања и Књажевац), а нарочито градове Скопље, Ниш и Приштину. Чинили су га 21. ваздухопловна група (41, 42. и 43. ескадрила) стационирана на аеродрому „Косанчић“ код Бојника и 36. ваздухопловна група (109. и 110. ескадрила) стационирана на аеродрому „Режановачка коса“ код Куманова.

Нелетачке јединице (позадинска служба) Ратног ваздухопловства биле су организоване у тзв. ваздухопловне базе: **3. ваздухопловну базу** на аеродрому „Петровец“ код Скопља и **5. ваздухопловну базу** на аеродрому „Косанчић“ код Бојника.³⁴⁴

Априлски рат, а тиме и увлачење Југославије у Други светски рат, почео је 5. априла 1941. у 22 часа, препадима немачких војника на југословенска гранична осигурања, нарочито на граничне карауле у непосредној близини комуникација преко

³⁴⁴ Све наведене податке о распореду јединица Југословенске краљевске војске (ЈКВ) уочи Априлског рата 1941. Пронашли смо у: Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, II, Partizanska knjiga, Narodna knjiga, Pobjeda, Ljubljana – Beograd – Titograd, 1984., str. 165, 252-256. i 269-270.

границе, о чему југословенска Врховна команда, из непознатих разлога, никада није била обавештена.³⁴⁵ Убрзо након поменутих препада, 6. априла, око 2 часа ујутру, немачке снаге форсирале су Дунав из Румуније, са правца Дробете Турн Северина) и препадом заузеле Сипски канал у Ђердапској клисури.³⁴⁶ Затим су кренули општи напади немачких, а убрзо и италијанских и мађарских јединица³⁴⁷ које су биле знатно бројније, јаче и боље опремљене од југословенских снага и које су, уз то, за разлику од југословенских, углавном завршиле своју концентрацију и положаје предвиђене њиховим ратним плановима. Осим тога, 6. априла, у 6 часова и 45 минута, авиони немачког ратног ваздухопловства почели су са злочиначким бомбардовањем Београда, проузрокујући велика страдања и патње његовог цивилног становништва.³⁴⁸ Напади немачких авиона на Београд вршени су у више наврата током 6. и 7. априла.

На простору Вардарске Македоније, ратна дејства у Априлском рату почела су 5. априла 1941. у 22 часа, помињаним препадима немачких војника на југословенска гранична осигурања и карауле на југословенско-бугарској граници. Одмах затим, у раним јутарњим часовима 6. априла, Немци су наставили акције. Од 3 до 5 часова ујутру, немачке јединице из Бугарске извеле су низ мањих препадних акција ради овладавања југословенским фронтом код Царевог Села (Делчева), Струмице и Криве Паланке. Око 5 часова и 10 минута, немачко ратно ваздухопловство са аеродрома у Бугарској, бомбардовало је аеродроме „Петровец“ код Скопља и „Режановачка коса“ код Куманова. Око 6 часова, немачки авиони са бугарских аеродрома поново су се појавили и почели са систематским целодневним бомбардовањима на скоро све циљеве у Вардарској Македонији: југословенске војне и цивилне аеродроме, железничке пруге, путеве, мостове, трупе и насељена места (на пример Штип и Велес).

3. ваздухопловна мешовита бригада била је снажно нападнута током 6. априла од стране немачког ратног ваздухопловства чији су авион узлетали са аеродрома у Бугарској. 3. бомбардерски пук 3. ваздухопловне мешовите бригаде претрпео је тешке губитке. Немачки авиони уништили су на земљи комплетну 63. ваздухопловну групу (205, 206. и 207. ескадрилу) на аеродрому „Петровец“ код Скопља. Међутим, 64. ваздухопловна група (208, 209. и 210. ескадрила) стационирана на аеродрому „Милошево“ код Приштине, избегла је теже губитке и, истог дана, извршила контраударе бомбардујући железничку станицу у Софији и колоне немачких војника око Криве Паланке.

5. ловачки пук 3. ваздухопловне мешовите бригаде такође је био на жестоком удару. 36. ваздухопловна група (109. и 110. ескадрила) са кумановског аеродрома „Режановачка коса“, храбро се ухватила у коштац са немачким пилотима и при том изгубила 11 авиона али је и оборила 4 непријатељска. 21. ваздухопловна група (41, 42. и 43. ескадрила) са аеродрома „Косанчић“ код Бојника није улазила у борбу.

Главни копнени удар немачких снага на простор Вардарске Македоније са територије Бугарске, уз снажну подршку немачког ратног ваздухопловства, почео је 6. априла, у 5

³⁴⁵ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine...*, Partizanska knjiga, Narodna knjiga, Pobjeda, Ljubljana – Beograd – Titoград, 1984., str. 279.

³⁴⁶ Isto, str. 279.

³⁴⁷ Мађарске јединице су прешле југословенско-мађарску границу 11. априла 1941. У периоду од 6. до 11. априла 1941. вршиле су само мање пограничне нападе на југословенске трупе.

³⁴⁸ Никола Тошић Малешевић, *Сокобања и сокобањски крај...*, ОО СУБНОР Сокобања, Сокобања, 2018., стр. 107.

часова и 20 минута, на целом фронту од Криве Паланке на северу до планине Беласице на југу. На простор Вардарске Македоније нападала је немачка 12. армија, која је била једна од њихових најјачих армија. Разлог њеног ангажовања на простору Вардарске Македоније био је тај што су, као што већ раније навели, и Немци претпостављали да ће југословенске трупе, ако претрпе неуспех у северним деловима државе, користи поменути простор за одступање у Грчку, где би се повезале са грчким и британским снагама и образовале нови Солунски фронт. С тога су настојали да што пре сломе одбрану југословенских јединица, пробију се до реке Вардар и на тај начин спрече повезивање југословенских, грчких и британских трупа. Већ до 10 часова, 6. априла, и поред снажног отпора, немачке трупе потпуно су разбиле прву линију одбране јединица Трупa Треће армијске области и овладале граничним подручјем од Криве Паланке на северу до планине Беласице на југу, заузевши Струмицу, Берово, Царево Село (Делчево) и Криву Паланку. Међутим, у даљем напредовању наишле су на утврђене југословенске положаје код села Страцин, на путу Крива Паланка-Куманово. Ту је дошло до снажног судара и битке која се завршила немачком победом у раним јутарњим часовима 7. априла 1941.

Поменутог дана, 7. априла, 64. ваздухопловна група 3. бомбардерског пука 3. ваздухопловне мешовите бригаде са аеродрома „Милошево“ код Приштине, вешто је избегавала нападе авиона немачког ратног ваздухопловства и нападала немачке колоне на правцу Крива Паланка-Куманово-Скопље, као и у пределу Струмице. Преостали авиони 36. ваздухопловне групе 5. ловачког пука 3. ваздухопловне мешовите бригаде са аеродрома „Режановачка коса“ код Куманова уништени су од стране немачких авиона. 21. ваздухопловна група 5. ловачког пука 3. ваздухопловне мешовите бригаде са аеродрома „Косанчић“ код Бојника ни овај дан нису ступали у борбу, изгубивши, при том, велики број авиона на земљи. Немачки авиони су, такође, наставили нападе на југословенске трупе, саобраћајнице и цивилна насеља (на пример, Скопље и Куманово).

У копненим операцијама 7. априла, Вардарска дивизија из састава Треће армије прешла је југословенско-албанску границу, напавши италијанске јединице. Њено десно крило, не наилазећи на јачи италијански отпор, успело је да продре 10 км, али је лево крило наишло на јаке италијанске снаге које су га вратиле на полазне положаје. При том, Италијани су имали и одређених успеха заузевши једну југословенску караулу. На истоку, према Бугарској, ситуација је, током 7. априла, била је још неповољнија. Немачке јединице су, и поред жестоког отпора (на пример, на положајима код села Калиманци код Винеце и код Куманова), брзо савлађивале одбрану Трупa Треће армијске области, заузевши Валандово, Радовиште (мак. Радовиш), Кратово, Винецу, Кочане, Пробиштип, Штип, Куманово, Скопље и Велес, избивши на реку Вардар, пресецајући тиме могуће одступање југословенских трупа у Грчку, њихово повезивање са грчким и британским јединицама и образовање новог Солунског фронта. Југословенске јединице из састава Трупa Треће армијске области су поменутог дана 7. априла, и поред храброг и снажног отпора, биле разбијене и оне Немцима више нису могле пружати јачи и озбиљнији отпор.

Наредног дана, 8. априла 1941, немачко ратно ваздухопловство предузимало је нове нападе на југословенске трупе, саобраћајнице и цивилна насеља у Вардарској Македонији. 64. ваздухопловна група 3. бомбардерског пука 3. ваздухопловне мешовите бригаде са аеродрома „Милошево“ код Приштине, узлетала је и овог дана, бомбардујући немачке трупе код Пирота и на правцима Куманово-Прешево-Бујановац и Скопље-Качаник. Приликом напада на немачке јединице код Пирота, 64. ваздухопловна група 3. бомбардерског пука 3. ваздухопловне мешовите бригаде наи-

шла је на јак отпор немачких авиона и при томе је уништена. Од тог дана, она више није постојала, али је остало записано да је часно извршила свој задатак служећи својој земљи. Италијански пилоти су поменутог дана, са мало учинка, по први пут од избијања непријатељстава, нападали Вардарску дивизију Треће армије.

Копнене операције током 8. априла, наставиле су да се развијају неповољно по југословенске снаге. Вардарска дивизија Треће армије, на југословенско-албанској граници, била је, услед слома Трупâ Треће армијске области на истоку Вардарске Македоније, присиљена да прекине започету офанзиву према италијанским трупама у Албанији, повуче се са заузетих простора и пређе у одбрану дуж границе где је успешно одбијала италијанске нападе. За то време, Трупе Треће армијске области доживљавале су потпуни слом. Немачке трупе тежиле су да што пре ухвате везу са Италијанима и тиме угрозе леви бок грчко-британских снага на простору Грчке. Зато су наставиле напредовање, ломећи слаб отпор југословенских јединица. У току дана заузеле су Свети Николе, Прилеп, Градско и Тетово.

Током 9. априла немачко ратно ваздухопловство је и даље немилосрдно тукло југословенске јединице, саобраћајнице и цивилна насеља по Вардарској Македонији. Овог дана, престала је да постоји и 21. ваздухопловна група 5. ловачког пука 3. ваздухопловне мешовите бригаде са аеродрома „Косанчић“ код Бојника. Она није ступала у борбу ни овог дана, а све њене авионе, немачки пилоти уништили су на земљи. Италијанско ратно ваздухопловство је, и даље са мало успеха, нападало трупе Вардарске дивизије Треће армије дуж југословенско-албанске границе.

У копненим операцијама 9. априла, Вардарска дивизија Треће армије и даље је успешно одбијала италијанске нападе, али је ипак, услед хаоса у позадини насталог као последица слома Трупâ Треће армијске области, била принуђена да се повуче ка Дебру. Трупе Треће армијске области, пружајући слаб отпор (изузев Шумадијске дивизије која је у рејону Неготина, Кавадараца и Демир Капије и даље пружала веома јак отпор), биле су у фази распадања пред надирућим немачким јединицама које су, током дана, заузеле Гостивар, Битољ, Ресен, Демир Хисар, Крушево и Македонски Брод.

Током 10. априла, немачки авиони су скоро потпуно несметано тукли југословенске трупе, саобраћајнице и цивилна насеља у незаузетим деловима Вардарске Македоније. У копненим операцијама током поменутог дана, Вардарска дивизија Треће армије и даље је заустављала Италијане који су, и поред тога што су имали подршку свог ратног ваздухопловства, неуспешно нападали на правцима Дебра, Струге и даље ка Охриду, покушавајући да заузму наведене градове пре доласка немачких трупа. Трупе Треће армијске области, пак, и даље су низале неуспехе. Немци су заузели Маврово и наставили напредовање ка Дебру. Поразом код Маврова, Трупе Треће армијске области на простору Вардарске Македоније практично су престале да постоје. Од њих је остала само Шумадијска дивизија која је на простору Неготина, Кавадараца и Демир Капије и даље пружала жесток отпор немачким јединицама, као и неке јединице које су се прикључиле Вардарској дивизији Треће армије.

Наредног дана, 11. априла, немачке снаге, уз подршку авиона свог ратног ваздухопловства, поразиле су јединице Вардарске дивизије Треће армије и остатке јединица Трупâ Треће армијске области, ушавши у Дебар, Охрид и Стругу, хватајући везу са италијанским јединицама које су тако, и поред подршке свог ратног ваздухопловства, у поменуте градове умарширале не својом заслугом. Остаци Вардарске дивизије Треће армије и јединица Трупâ Треће армијске области сконцентрисали су се око

Кичева где су били опкољени од стране немачких и италијанских снага. Са друге стране, Шумадијска дивизија из састава Трупâ Треће армијске области и даље се опирала на простору Неготина, Кавадараца и Демир Капије, и поред снажних немачких ваздушних и копнених напада, иритирајући њихове команданте.

Током 12. априла, немачко и италијанско ратно ваздухопловство наставило је нападе на остатке југословенских јединица на простору Вардарске Македоније. Њихове копнене јединице, пак, и даље су се бориле са остацима југословенских снага око Кичева (Вардарска дивизија Треће армије и остаци јединица Трупâ Треће армијске области). Шумадијска дивизија Трупâ Треће армијске области, или тачније њени остаци на простору Неготино-Кавадарци-Демир Капија, немајући више начина да издржи притисак, предали су се поменутог дана немачким јединицама (које су тај дан заузеле три поменута града и Ђевђелију).

Коначно, идућег дана, 13. априла 1941, под сталним ваздушним и копненим нападима немачких и италијанских снага, код Кичева (које је тај дан и заузето) предале су се јединице Вардарске дивизије Треће армије и остаци јединица Трупâ Треће армијске области. Тиме је, 13. априла, престао сваки отпор Југословенске краљевске војске (ЈКВ) на простору Вардарске Македоније и почела њена окупација.³⁴⁹

На осталим подручјима Краљевине Југославије, ЈКВ је пружала отпор све до 18. априла 1941. када је, по капитулацији потписаној претходног дана – 17. априла у Београду, предала оружје.

Окупација и подела Вардарске Македоније (1941)

По подели Краљевине Југославије коју су њени немачки, италијански, мађарски и бугарски окупатори извршили након победе у Априлском рату 1941, Вардарску Македонију су запоселе и између себе поделиле бугарске и италијанске трупе.³⁵⁰ Бугарске трупе су окупирале скоро целу Вардарску Македонију и анектирале је својој држави. Запад Вардарске Македоније, односно области Тетова, Гостивара, Маврова, Дебра, Струге, Кичева и Ресена, окупирали су Италијани и прикључили тзв. Великој Албанији коју су успоставили уз сарадњу домаћег албанског становништва у поменутим областима.³⁵¹ Међутим, како смо већ раније у тексту навели, од октобра 1941, на простору Вардарске Македоније је све више јачала војска партизанског покрета отпора (позната и као Народноослободилачка војска Југославије – НОВЈ), предвођена Комунистичком партијом Југославије (КПЈ) која је временом током рата све више јачала, наносећи ударце бугарским, немачким и италијанским окупационим трупама. НОВЈ је на крају, новембра 1944, ослободила Вардарску Македонију од непријатељске окупације. Након завршетка Другог светског рата 1945.

³⁴⁹ Све наведене податке о копненим и ваздушним операцијама у Априлском рату 1941. године на простору Вардарске Македоније пронашли смо у: Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, II, Partizanska knjiga, Narodna knjiga, Pobjeda, Ljubljana – Beograd – Titograd, 1984., str. 280-281, 292-297, 304-310, 323-325, 327-328, 343-346, 359, 361, 387, 394, 402. i 415-416.

³⁵⁰ Ипак, све до ослобођења у новембру 1944, у Вардарској Македонији је остао одређени број немачких јединица.

³⁵¹ О окупацији и подели Вардарске Македоније у Другом светском рату, на пример, види: Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, II, Partizanska knjiga, Narodna knjiga, Pobjeda, Ljubljana – Beograd – Titograd, 1984., str. 590-596.

године, Вардарска Македонија је ушла у састав социјалистичке Југославије (којом је владала КПЈ), преуређене у савезну државу (федерацију), као једна од њених федералних јединица. Но, народноослободилачка борба у Вардарској Македонији током Другог светског рата (као део опште народноослободилачке борбе у Југославији у Другом светском рату) и историја Вардарске Македоније као федералне јединице социјалистичке Југославије су теме за себе које у овој студији нисмо обрађивали будући да смо се сконцентрисали на међуратни период 1918-1941. године.

Може се рећи да је простор Вардарске Македоније одувек био на „ветрометини“ историјских збивања и догађаја. На њему су се преламали и сукобљавали различити и супротстављени интереси свих балканских држава и многих великих сила. Може се рећи да такво стање, нажалост, траје и у данашње време.

Литература и извори

- [1] Архив Југославије (АЈ), бр. 14-177-656, 1117.
- [2] Архив Југославије (АЈ), бр. 14-179-664, 756, 759.
- [3] Архив Југославије (АЈ), бр. 14-179-664, 789, 810.
- [4] Архив Југославије (АЈ), бр. 14-179-664, 913.
- [5] Архив Југославије (АЈ), бр. 14-200-729, 372.
- [6] Архив Југославије (АЈ), бр. 38-706-885, *Narodna pravda*, Sarajevo, 27. septembar 1940. godine.
- [7] Архив Југославије (АЈ), бр. 66-1491-1628, бр. 25875/19.
- [8] Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), бр. 13313/3, 13.
- [9] Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), бр. 13313/10, 7-8.
- [10] Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), бр. 13316/104, 1.
- [11] Архив Српске науке академија и уметности (АСАНУ), бр. 13317/44, 1-2.
- [12] Баровић Владимир, *Италијански пропагандно-медијски „План Бадолџо“ и сукоб ниског интензитета на границама Краљевине СХС после уједињења, Војно дело*, бр. 2/2018, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2018.
- [13] Bjelajac Mile, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922-1935*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994.
- [14] Бурзевски Ванчо, *Економската положба на македонските селани меѓу двете светски војни, Гласник на ИНИ*, бр. 2-3/1982, Институт за национална историја, Скопје, 1982.
- [15] Васиљевић Ђорђе, *Завера против Србије: ВМРО Ванче Михаилова*, Политика, Београд, 1991.
- [16] Гаћеша Никола Л., *Насељавање Косова и Метохије између два светска рата и решавање насељеничког питања после Другог светског рата*, Зборник радова *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији* (уредник Милена Спасовски), књига 1, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 1993.
- [17] *Deklaracija Vlade generala Petra Živkovića 13. januara 1929* u: Petranović Branko, Zečević Momčilo, *Jugoslavija 1918/1988, tematska zbirka dokumenata*, Rad, Beograd, 1988.
- [18] Димевски Славко, Поповски Владо, Шкарић Слободан, Апостолски Михаило, *Македонската лига и Уставот за државно уредување на Македонија од 1880*, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Мисла, Скопје, 1984.
- [19] Dobričević Ivana, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929 – 1935*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006.
- [20] *Историја македонског народа*, књига друга, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970.
- [21] *Историја македонског народа*, књига трећа, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1970.

- [22] Janković Dragoslav, Mirković Mirko, *Državopravna istorija Jugoslavije*, Naučna knjiga, Beograd, 1982.
- [23] Јовановић Владан, *Вардарска бановина 1929–1941.*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011.
- [24] Јовановић Владан, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak i Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002.
- [25] Јовановић Стоимировић Милан, *Дневник 1936–1941*, Матица српска, Нови Сад, 2000.
- [26] *Јужна Србија*, Скопље, 5. јул 1922. године.
- [27] Казивање потпуковника Мирка Тошића Малешевића (1921-2009) које је, маја 2005. године, забележио Никола Тошић Малешевић.
- [28] Кицошев Саша, *Срби у Македонији, промене броја и размештај*, Зборник радова *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији* (уредник Милена Спасовски), књига 1, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд, 1993.
- [29] Кљакић Слободан, *Завера против мира, Политика*, Београд, 4. октобар 2014. године.
- [30] Кнежевић Ђорђе, Smiljević Bogdan, Тмушић Драголјуб, *Istorija sa osnovama vojne istorije*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980.
- [31] Крстески Глигор, *Моето полициско досие*, М-Графика, Скопје, 2002.
- [32] Lazarević Božo, *Vazduhoplovstvo u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972.
- [33] Malović Gojko, *Ustanove agrarne reforme Kraljevine Jugoslavije 1919-1929 (1913-1944)*, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2006.
- [34] McCarthy Justin, *Stanovništvo osmanlijske Evrope prije i poslije pada Carstva, Muslimani Balkana: „Istočno pitanje“ u XX vijeku* (prirednik Fikret Karčić), Behram-begova medresa, Tuzla, 2001.
- [35] Павловић Бранислав, *Бугарски иредентистички покрет у Краљевини Југославији* (дипломски рад), Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010.
- [36] Пауновић Маринко, *Београд кроз векове*, Н. У. „Светозар Марковић“, Београд, 1971.
- [37] Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, I, Nolit, Beograd, 1988.
- [38] Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Vojnoizdavački i Novinski centar, Beograd, 1992.
- [39] Radić Radmila, *Verom protiv vere. Država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1995.
- [40] Rajs Rudolf Arčibald, *Џије Срби!*, Zlatna knjiga, Leskovac, 2009.
- [41] Славковић Божица, *Проблеми на југословенско-албанској граници 1929 – 1941.*, *Војноисторијски гласник*, бр. 1/2016, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2016.
- [42] Стојановић Александар, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2015.
- [43] Terzić Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, II, Partizanska knjiga, Narodna knjiga, Pobjeda, Ljubljana – Beograd – Titograd, 1984.
- [44] Тошић Малешевић Никола, *Атентат и крвопролиће у Народној скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1928. године. Поводом 90 година од атентата*, *Добровољачки гласник*, бр. 51/јун 2018, Удружење ратних добровољаца 1912-1918 њихових потомака и поштовалаца, Београд, 2018.
- [45] Тошић Малешевић Никола, *Димитрије Љотић – портрет једног колаборационисте*, *Војно дело*, бр. 5/2017, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2017.
- [46] Тошић Малешевић Никола, *Сокобања и сокобањски крај у ратовима од 1876. године до 2001. године*, ОО СУБНОР Сокобања, Сокобања, 2018.
- [47] Трајановски Александар, *Сто години ВМРО. Златна књига*, Глас на ВМРО-ДПМНЕ, Скопје, 1993.

ВЕРСКА ТРАДИЦИЈА СРПСКЕ ВОЈСКЕ У ВЕЛИКОМ РАТУ (1914–1918)

Јован Глигорић*

Велики рат, поред осталих, имао је и снажну верску димензију. О њој се мање писало скоро код свих учесника, а посебно српског народа због потискивања верско-националних идеала идејом југословенства и каснијом комунистичком идеологијом.

На основу бројних примера из домаће и стране литературе, аутор настоји да бројне библијске мотиве, легендарна казивања и *предсказања Неба*, која су пратила српску војску од почетка до краја рата, приземни у форми живог примера, прилагоди и преведе њихова значења на свакодневни живот ратника, с намером да читаоца, макар донекле, упути у верски миље тога времена и домен тајанства вере и њених духовних озарења и учинака на морал славних предака. Поред бројних мотива верске традиције које помиње, аутор посебну пажњу посвећује *Голготи* и *васкрсу*.

Кључне речи: *рат, српска војска, Бог, Голгота, васкрс*

Оно што пружа велико охрабрење сваком аутору на плану религије и њеног утицаја на живот појединца и друштва је сама њена психолошка основа (вера). Као *усредишњени чин* или стање *врхунске бриге* човека, како истиче Паул Тиллич, вера је увек у средишту личног живота и укључује све његове аспекте. Стога су свако размишљање, сваки чин и свака акција религиозног човека прожети њеним утицајем. Срби, као људи између *доњег* и *горњег* света, како их у то време видео В. Чајкановић били су скоро сви дубоко религиозни. Српски сељак, који је највећим делом изнео Велики рат, осећао је да Свевишњи господари у свему што му је дато: животом, здрављем, љубављу, потомством и смрћу. Настојећи да сагледа властиту судбину, стално се поредио и одмеравао у свом обожењу, због чега је у сваком догађају властитог битисања – и кад је патио и кад се светио, препознавао и видео милост или казну Божју. То је посебно долазило до изражаја када се тицало одбране отаџбине као трајног и најважнијег животног задатка, како се од Немањића сматрало.

И сам повод за почетак рата, односно датум догађаја за објаву рата Србији – убиство на Видовдан 28. јула 1914, у Сарајеву аустроугарског престолонаследника над-

* Др Јован Глигорић је пуковник Војске Србије у пензији.

војводе Фрање Фердинанда и његове супруге, имао је снажну верску симболику и давао је повода да се он у Српском народу и војсци, али и у свету, схвата у духу верске традиције. Иако су се одговорни званичници Србије уздржавали од таквог приказивања, наслућујући шта се може десити, код народа се овај догађај оправдавао као заслужена „Божја казна“ и „подвиг“ који треба наставити. Аустроугарски отпавник по слова у Београду послао је 30. јуна овакав допис: „На улицама и кафанам се ликује због наше несреће и она се означава као *Божји прст* и оправдана казна за све лоше што је Аустро-Угарска већ учинила Србији“. Слично српском, у духу освете атентат је тумачен и у неким круговима у Бечу и другим деловима Монархије. Омражен од стране двора и народних маса, Ф. Фердинанд је за живота створио двовлашће, постао противладар крунисаном владару, што је утицало да цар његову смрт, пропрати речима како је „Свевишњи коначно увео ред“. Исто тако, „када се имају у виду све невероватне случајности које су се издогађале током његовог путовања и боравка у Сарајеву, онда невероватно има смисла да изгледа као вероватно“, истиче академик Д. Ковачевић. Наиме, велико невреме у Дубровнику које је зауставило воз; његово бледо лице и писање под светлошћу свеће у возу, што по речима његовог секретара није слутило на добро; игнорисање двора да не иде на Видовдан у Сарајево и савета да се након првог покушаја атентата из градске Вијећнице не враћа отвореним колима кроз град; скретање возача из главне, где се претпостављало да су распоређени атентатори у споредну улицу и да се на кривини где је ауто морао да успори наиђе баш на Гаврила Принципа, који се враћао кући; као и то да смртоносне хице испали Принцип за кога постоји запис да кад је вежбао у Кошутњаку „није са десет метара могао да погоди метар дебелу топољу“. Педантна статистика престолонаследниковог секретара показује да је овај *психијатријски болесник*, како су га звали заштитници животиња, за живота убио више од пола милиона дивљачи, онда није чудо што се у његовом убиству видела одлука Свевишњег, а у Г. Принципу прст Божји.

Посматран у ширем друштвено-верском контексту, Велики рат на Балкану, како га виде наши познати историчари, није био само национални рат царевине против две мале краљевине, већ сукоб између два различита социо-политичка религијска система, у којима је пресудну улогу одиграла римокатоличка црква и њен анимозитет према православним Србима. Сам почетак рата Римска курија је дочекала с одушевљењем, као могућност да Хрвати-католици потуку шизматичке Србе. После невиђених говора мржње римокатоличких „свештеника љубави“ ти „богомнадахнути“ војници починили су најстрашније злочине у Подрињу, Поцерини и Мачви, убијајући све Србе-старце, жене и децу, како би направили „католички бедем“ према шизматичној Србији и заштитили се од југословенске идеје.

Од читања ултимативне ноте, тог „најужаснијег документа који је једна држава предала другој држави“, како ју је назвао британски државни секретар за спољне послове Греј, од стране Српске владе увече 24. јула, и њен брз закључак: „не остаје ништа друго него да гинемо“, по много чему наговештавало је поновну велику народну патњу и жртву. Иако у мањој мери у односу на раније ратове, у мобилизацији и припреми војске за рат осећало се снажно присуство верске традиције у бројним аспектима. Верским мотивима заодеване су изјаве бројних политичара и команданата. Према причи очевица кад је у једну кафану око подне 28. јула изненада дошао један жандарм и дао телеграм, председнику Владе Николи Пашићу, Пашић се дигао од стола, прекрстио и

рекао: „Аустрија нам је објавила рат. То је њен крај. Бог ће нам дати победу“. У бројним обраћањима војсци током лета 1914. и јесени 1916. често се могло чути: „наша је борба света“; дужност нам је „да бранимо нашу свету земљу“; „на свету нема светије дужности него што је одбрана своје државе, своје нације и вере“ и сл.

Из чињенице да се спремао брз и муњевит рат, како Русија не би имала времена да се умеша, због чега се мобилизација и припрема српске војске одвијала убрзано, није било времена за опсежније верске припреме, обреде и беседе, као у балканским и ранијим ратовима, али је црква и у таквој прилици испољила снажну активност. Црквени храмови у време верских празника били су испуњени патриотским беседама свештеника, а сам чин отпочињања мобилизације широм земље оглашаван је црквеним звонима. Верска реторика и обреди посебно су били заступљени у добровољачким четничким одредима, где је строго практикована заклетва, која је утврђена још у време одласка у Стару Србију и Македонију (1903-1912) и која се одвијала у богатом верском церемонијалу, кроз певање познатих четничких песама, а полагала се пред командантом и свештеником, са Јеванђељем, крстом, хлебом, двосеклим ножем (камом) и револвером на столу. О самим верским садржајима током Церске и Колубарске битке, скоро да и нема домаћих писаних извора. Много више, чак и филмског материјала, остало је записано у публицистици и фотоматеријалу европских држава. Страни извештачи, као пример апсурда братоубилачког рата на балканском ратишту, често су истицали како се две војске, на две стране истог брда, скоро у исто време моле истом Богу, обраћају истим језиком, истим знамењем, имају иста имена и како се оба противника истовремено уздају у помоћ истог Бога.

Након тријумфалних победа српске војске на Церу и Колубари, европска штампа се такмичила у похвалама српском војнику, где је било примера да су победе сагледаване у духу верске традиције, у којима најчешће доминира мотиви *српског васкрса*. У немачкој публицистици могло се читати: „Србија је још једном васкрсла из гроба Косова поља. Из колубарског врела црпиће током читавог једног века горду храброст за највеће битке“.¹ Након времена европског романтизма кад се Европа напајала српским епским песмама, поново је порасло велико интересовање за Србе и њихову ратничку традицију. Као посебан догађај којим се победнички део Европе хтео да захвали и одужи Србији за прве савезничке победе представљала је прослава Видовдана у Лондону 1916. године. На челу *Одбора за Косово* био је познати публициста и историчар Харолд Темперлеј. На *Плакату* Одбора могло се прочитати „да су 1389. на Косову покорени хришћани и слобода, али су га Срби славили да поврате слободу“. Доста верске симболике могло се запазити посебно поводом одржавања *Српског дана* 26. јуна 1916, када је у свим школама у целој Француској био посвећен наставни час *О Србима*. Израђена је медаља са ликом краља Петра I и Александра I Карађорђевића. Слична манифестација одржаване су у осталим савезничким европским државама и Америци. Иако је имала више својих представника и репортера, од којих су шесторица положили своје животе на олтар отаџбине, међу којима њени уредници и оснивачи/сувласници Дарко и Слободан Рибникар, *Политика* у време трајања Церске битке није излазила јер је током бомбардовања њена штампарија била оштећена и није било струје.

¹ *Историја српског народа у шест књига*, друго издање, СКЗ, Београд, 1994, књ. VI-2, стр. 48.

Међутим, на десетогодишњицу Церске битке, 17. августа 1924. године, *Политика* је великој победи посветила три стране и подсетила читаоце на славну битку преносећи неке од извештаја својих репортера. У описе јунаштва славних ратника, неки од њих уносили су мотиве косовске легенде. Јован Тановић уредник и власник листа, који је као резервни капетан био учесник и ратни извештач, оставио је запис, у коме, поред осталог, стоји: „... Не може се рећи ко је био бољи и храбрији у лавовској борби наших трупа Сви, једном речи сви, имали су срце Обилића и око Срђе Злопоглеђе ...“²

Нажалост, цена српске славе подсећала је на библијску жртву. Када је амерички новинар Џон Рид у пролеће 1915. написао за Србију да је „земља смрти“, и „да су се на њу обориле све несреће које прате рат“ и сам каже и да јесте и није био у праву. У праву је био у опису стравичних призора када се широм Мачве и Поцерине „дизао задах да се човеку смучи“ и да је „ходао по мртвима, тако много их је било, да су му ноге упадале у јаме трулог меса.“ Описујући Мачву, Рид наводи: „Цео је овај крај био спаљен, опљачкан, а становништво побијено. Ниједног вола нисмо видели, а километрима ни човека. Прошли смо кроз варошице у којима је трава расла по улицама и где ниједно људско биће није живело.“³ *Политика* је у априлу 1915. писала о Подрињу, Поцерини и Мачви као о пустој земљи, црним барјацима што се вијоре Србијом, уздасима, кукњава и лелеку жена у црним шамијама, јадању и протестима инвалида, сирочади, гладнима и босима широм земље. Још потреснију слику оставио је Џ. Рид у опису *лакла* у ваљевској болници, испуњеној бунцањима предсмртника, у којој одзвања јецај и кукњава болесних од тифуса и гангрене: „... собе препуне људи којима труле лица и груди,“ упућују вапаје небу: „Боже, Боже мој, што ме остави? Куку мајко! Мајко Божја, спаси ме!“ Заиста слике достојне „ослобођења Јерусалима“.⁴ Исто тако, Рид запажа и описује мотив освете, преводећи на енглески језик веселе доскочице о Поћореку и Шваби и како у Србији сви мисле „Како их је тешки аустријски пораз осветио за све мрачне грозоте, за смрт њихове браће“. На крају писац каже да је био у земљи „чудноватој и замрлој и живахној“, „у земљи изможденој ратом, а ипак високог борбеног морала“.

Међутим, након што је једно зло прошло, највећа ратна искушења поново су се надвила над Србијом, када су се у септембру 1915, у Срему и североисточној Босни почеле прикупљати аустро-угарска 3. армија, у јужном Банату немачка 11. армија и у Бугарској 1, а јужније од ње 2. армија. Према најновијим проценама историчара око 450.000 добро опремљених и наоружаних војника подржаних артиљеријом и авијацијом, наспрам 300.000 српских војника, доста њих новомобилисаних, старијих и изнемоглих, развучених на око хиљаду километара фронта. У таквој неравноправној борби само се колективном жртвом могла надоместити непријатељска надмоћ. Митски узори и машта морали су поново „прорадити“. Наспрам моћне војске маршала Аугуста Фон Макензена јула 1915, коме је освојени Београд требао по сваку цену да поврати морал тученој аустроугарској војсци, да убрза мучки напад Бугара на Србију и отвори пут за Цариград, нашли су се браниоци Београда, обични грађани. Античка беседа Мајора Гавриловића деловима скоро разбијених јединица за последњи јуриш,

² *Политика*, 16. август, 2009.

³ Џ. Рид, *Рат у Србији 1915*, Цетиње, 1975, стр. 59.

⁴ Исто.

његове речи да је „Врховна команда њихове животе избрисала са списка живих...“ више је присутне подсећала на опело живима, него на наређење војсци.

Хроничари су тих дана забележили да је пред Пиротом на положају Пусте реке, када је положај почео да попушта, убрзо дошао командант дивизије, а затим и командант 2. армије и њ. в. краљ Петар. У једном тренутку војвода Степа Степановић, желећи да ободри проређене трупе, поручује својим војницима: „Ваши положаји нису градови који подижу људи и који се могу порушити топовима. Ваше положаје је Бог створио и они се не могу порушити топовима и отети јуришима!“ Истовремено су се појавили гласови да се народни јунак Краљевић Марко појавио код Пирота, на свом Шарцу, машући златним мачем.⁵ Како је фронт почео да попушта, тако су у народу, попут пропасти Србије 1813, почеле да круже бројне легенде. Јован Цвијић је забележио да су 1915. године, када се нагнала пропаст над Србијом, сељаци из околине Студенице *утврдили* да у Манастиру, у њиховим гробницама нису ни Стефан Немања, ни Стефан Првовенчани, већ „да су отишли да спасе војску“. Слична легенда везана је за светога кнеза (Лазара) и манастир Раваницу.

Значајне записе о трагичном повлачењу, свеопштем метежу и гацању кроз бласто народа и војске према југу Србије, оставили су страни извештачи. У свеопштем метежу, „свакојаки призори срца су парала“, писали су, сведочећи о *голотској* муци српског народа „коме беше намењено да чашу горчине испије до дна“. Герхард Гезман, описујући блатнаве путеве у којима се упада у блато до колена, пише: „Тада сам сео на једна кола заглављена у блато. Кочијаш и власник је један дечак из Пожареваца. Господе Боже! Где је Пожаревац, а где Ђаковица! Дечко се обесио кљусету о гриву и горко плаче. Једанаест му је година. Побегло је заједно са рођаком, али је рођака изгубио у путу. Где? Негде на Косову. Зашто је уопште бежао? Јер сви беже. А зашто су он и рођак сами? Где је отац? У рату. А мајка? Умрла. А његова кућа? Изгорела...“⁶ Губитнички усуд и предсказања посебно су оживели доласком српске војске на Косово и Метохију, територију за коју је највише везана српска историјска свест и осећање. Тешку патњу појачавало је жалосно осећање судбине да српски народ и српска држава само у току једног столећа два пута (1813. и 1915.) пропадају, падајући у ропство и да то други пут поново, као 1389, бива на Косову. Потресан опис о томе како су „осветници Косова“ 1912, који су жртвујући своје животе добили Обилићеве медаље или Карађорђеве звезде поново тонули у невид напуштајући своју тек ослобођену отаџбину, дао је писац и публициста Милован Витезовић у књизи *Чарале краља Петра*. Слика тужног официрског строја у Пећи, опис море која притиска остарелог краља због понављања проклетства које прати династију Карађорђевића – да поново, попут 1813, напуштају земљу и препуштају отаџбину и народ на немилост завојевачу; краљево одређење и предлагање престолонаследнику и командантима армија за колективну жртву – да се, попут *старих 1389. на Косову*, пружи одсудан отпор; скривање краљевске круне и државних знамења у Дечанима – симбола државе и династије који не смеју напустити територију Србије; невоље изнемоглог краља, због излизаних кокула, да пређе Везиров мост; пуни су туге и апатије.

⁵ Гаталица А., *Велики рат*, Вулкан, Београд, 2014, стр. 204.

⁶ Герхард Гезман, *Са српском војском кроз Албанију, 1915-1916*, СКЗ, 1984, стр. 94-5.

На другом фронту, колективно страдање у јуначком подвигу од стране црногорске војске у Мојковачкој бици, која је штитила одступницу братској српској војсци, на Бадњи дан и Божић, такође је препуно верске симболике и херојског узношења жртве српству и вери у Исуса Христа. Због колективне фрустрације што их хришћани, некада припадници исте цркве, нападају на њихов највећи празник, браниоци одступнице српске војске, у духу косовског – Лазаревог завета/опредељења (Умрећемо да у Христу живи будемо), клицали су: „Идемо да гинемо, да би се Христос родио; Умрећемо да би Црна Гора и Србија живеле“. На Божић, у мантији са широким крстом на грудима, прота мојковачки Лазар Цвијетић обилазио је положаје и делио свето жито и комадиће чеснице ратницима. Њихово заклињање пред протом да „Колашин и Мојковац никада нијесу недрили Бранковиће, већ Обилиће“, представљао је завет пред живим Богом. На историјску депешу српске Врховне команде: „Ако црногорска санџачка војска успе да спречи продирање од Вишеграда на Увац, Пријеполје – Сјеничке положаје и Нови Пазар, и тиме не дозволи да се јави српској војсци у бок и позадину, она се српству одужила“, сердар Јанко Вукотић је одговорио. „Нека Врховна команда не води бригу: Црногорска санџачка војска решена је да се до последњег војника жртвује и да не дозволи непријатељу да се јави братској војсци у бок, а још мање у позадину“.⁷ Тај завет мојковачки ратници су испунили. Речи светог Николаја (Велимировића) „Да није било Мојковца не би било Крфа, да није било мојковачке голготе не би било српског васкрса“, најбоље сведоче о судбинском значају Мојковачке битке за српску војску и захвалности црногорској војсци од стране целокупног српства.⁸

Ишчекивање у приштинској котлини, последња литургија и пут у непознато и неизвесно били су додатни повод за појаву бројних легендарних казивања и предсказања из којих су војска и народ читали и одгонетали наговештаје даље судбине. Упоран покушај самозваног богомољца из Ниша који на основу сна покушава по сваку цену да уђе у Штаб и прорекне шта ће се српској војсци десити; молитвени позив патријарха Димитрија војсци да свако узме крст свој попут голготског Мученика; последњи обед краља и престолонаследника са генералима у отаџбини, „кад је тишина била тежа од иједне речи“, коју је народ поредио са Лазаревом *Косовском вечером*, и речи о визионарском наређењу српске Врховне команде од 25. новембра, о повлачењу да „Држава није изгубила своје биће, она и даље постоји и ако на туђем земљишту, докле год је ту владалац, влада и војска, па ма колико њена јачина била...“, за многе су заиста значиле пут на Голготу. Неизмерна туга и жалост почела је обузимати ратнике током формирања маршевских колона, кад су јединице почеле да уништавају ратну технику и тешко наоружање. Сlike попут укопа и последњих опроштаја од живих, искрсавале су пред очима учесника посматрајући како послуге при расстанку

⁷ Стошић А., *Велики дани Србије 1914-1918*, СКЦ, Београд, *Гласник*, Крушевац, 2000. стр. 201.

⁸ Сердара Јанка Вукотића (1866-1927) је на бојишту од 1912-1916. пратила као ордонанс/ађутант његова ћерка Василија, коју је звао *Гауна*. Она је бележила своје успомене у рату, у којима је поред осталих, оставила запис о прослави Бадње вечери уочи боја на Мојковцу: „У Колашину, где је био мој отац, прослављено је Бадње вече. Војници и официри насекли су бадњаке и запалили велику ватру пред зградом у којој је тада био Штаб. Ватру је упалио мој отац сердар Јанко, па редом остали официри и војници, бацајући на пламен храстове гранчице које су варничиле. Ја сам међу њима била једино женско чељаде. Дочекала сам их са упаљеном свећом и житом“.

целивају циви топова,⁹ како цела чета артиљераца плаче, слушајући ударе оруђа о литице и потмули пад у набујалу реку, како, плачући, војници љубе коње, шапућу им на ухо и растају од најдражих успомена. Ипак, врхунац очаја и жалости наступио је када су колоне почеле напуштати отаџбину. Остало је забележено да су том приликом узимали по грудву земље, каменчић, травку и као амајлије стављали у војничке торбице како би их подсећале на поробљену Србију. У свеопштој жалости, знаменити српски писац и комедиограф Бранислав Нушић „успорава“ колону испред каменог моста на Дриму, граници Србије и Албаније, речима: „Лакше, лакше, не напуштајмо тако брзо још ову стотину метара слободне Србије. Не журимо да сагледамо крај једном делу, у које је читав један народ скрхао сто година тешких напора, и за које се неколико поколења крваво жртвовало! ... чекајте, да се опростимо, као што се деца опраштају од мајке своје, кад јој напуштају крило материно“.¹⁰ Тај мотив *свete српске земље*, та дубинска архетипска припадност српској родној грудви, свом крају, која се осиромашује сваким објашњењем и дефинисањем, у којој се осећа историјски корен, из дубина векова до данас, кад скоро сваки Србин верује да је у коњици неког од Југовића погинуо и његов незнани предак, како ју је препознао Д. Ћосић, нигде није тако снагом надахнуте књижевне речи дошао до изражаја и толико издигнут на ниво сакраманта, као приликом повлачења код Б. Нушића. Над прегршти српске земље у марамици, писац се заклинје: „Понећемо те, Отаџбино, собом! Као што у причешћу капљица вина садржава сву величину једне вере и једног наука, тако ће ова прегршт земље садржавати у себи сву величину једне љубави за отаџбину и љубави за слободу. Крај те ћемо прегршти земље палити кандило; крај ње ћемо славити и прослављати; из ње ћемо одвајати мрвице и бацати у гробове које будемо копали у туђини; на тој ћемо се прегршти земље клети, на њој заветовати, из ње црпсти поткрепљења у данима туге“. Шта су српски војници осећали и преживљавали, како су официри помрачене славе непосредно након пораза гледали на даљу судбину Србије, донекле се може сазнати из књиге ђенерала Милана Недића, којој је дао снажан печат својом *емоцијом*. У симболичном поднаслову *Плач и завет*, аутор је записао: „И тако један део српског народа напусти своју родну грудву, понесе крст мученика и крете у свет. Победоносне некада армије оставише свету земљу Србинову, староставне успомене, колевку свога живота и своје славе, вечни извор наше несаломљиве снаге, јунаштва и борби, земљу натопљену крвљу најбољих својих синова, засејану поломљеним костима див јунака и заливену потоцима суза многих матера нових мајки Југовића и сестара Косовке девојке...“¹¹

Повлачење преко Косова и Црне Горе, а нарочито Албаније, остало је у духу верске традиције у српском народу запамћено под именом *Голгота Србије*, по узору на библијску Голготу (брдо звано Лубања) где је Христос распет, а поновни победнички повратак српске војске у отаџбину, као њен поновни васкрс, такође мотив из Библије,

⁹ „У сутон оног новембарског дана када је последњи заштитнички одред имао да пређе с оне стране и да напусти последњу стопу земље, људство једне полске батерије ћутећи је укопавало четири своја оруђа у обалу једне папратом и ниским жбуњем покривене падине. Па кад је рупа и за последње оруђе била ископана, онда командир, а за њим и два водна официра, приђоше и целиваше излизане циви. За њима редом, један за другим пољубише ону цев и војници.“ (Стошић А., исто, стр. 117)

¹⁰ *Кроз Албанију 1915-1916, Просвета, Београд, 1968, стр. 124.*

¹¹ Недић М., *Српска војска на албанској голготи*, Репринт издање, Графопублик, Београд, 1935, стр. 32-33.

кад су се око Христовог гроба десила чуда која су уверила присутне савременике да је И. Христос ускрснуо/васкрсао. У трагичном удесу српске војске и народа позната мисао из Сеоба М. Црњанског: „да је зло као јато чавки, никад не долази само“, обистинила се у свој пуноћи. Поред швапских и бугарских хорди, побуњених арнаутских племена од стране римокатоличких свештеника, које су кидисале на изнемоглу жртву, тешких болештина које су свакодневно узимале свој данак, отежаног снабдевања, од Београда и Зајечара до Ђаковице и Пећи непрестано је падала густа киша, која је доласком на Косово и Метохију прерасла у суснежицу и снег. Непрестану кишу, набујале реке и потоке, српски војници у својим представама поредили су са четрдесетодневном библијском поплавом. Посматрајући ту непрекидну временску непогоду, њ.в. краљ Петар се трагичуморно запитао и у свом *Дневнику*, 26. октобра 1915, у Рибарској Бањи записао: „Надам се да нас српски Бог још нечим може изненадити“. Најпотреснију слику, у библијском духу, о патњи српске војске током преласка преко врлети Албаније, оставили су у својим записима страни извештачи, поредећи поглед на државну колону са погледом на *живу фреску*. Гледајући „непрегледну колону“ - „погребну пратњу државе српске“, „спровод којим српска држава сахрањује слободу“, колону којом Краљ, Влада, Војска, народ и цела држава „излази из саме себе“; остарелог Краља на воловским запрегама; болесног војводу Радомира Путника на посебно изграђеним носилима кога носе војници; митрополита Димитрија са кивотом краља Студеничког; гуслара Лазара Перуновића како поред мртвих, песмом у гудурама Албаније, бодри војнике и народ да истрају, уверавали су своје *читатељство* како су се пред учесницима отварале слике старозаветних призора. Француски дописник Фери Пизано, дубоко потресен тим призором, извештавао је како га то „умируће избегличко племе на путу ка умилној Грчкој“ подсећа на избегличко племе израиљско: као „Чивути остајући у песку успомена, када су после рушења храма кренули у вечни збег“.¹² Описујући ту, како каже „тврду коштицу“ непоразене српске војске: војнике народ, породице, жене, краља ... новинар подсећа да „су циганске черге-породице и читава племена – тако изашла са црвене земље Индије да се у постојбину никад не врате“.¹³ Гледајући изнемоглог српског краља, који је преко грубог осушеног лица пустио густу браду коју не брије због туге за отаџбином, новинари су српско повлачење и Краља поредили са митским призорима из Шекспирових драма, говорећи: „Ништа веће од Краљеве наде. Краљ Лир Ричард III идући преко Албаније пролази кроз историју њеним врховима“. Речи и епитети ратних извештача које употребљавају како би што верније дочарали *библијско искушење полуживе* српске војске више се могу приписати мртвима него живима: „... Сви су изгледали крајње изнурени, као прави лешеве корачали су с муком, мршави, испијени, суморни, црна лица, угашена погледа. Њихово тужно дефиловање настављало се по читаве дане, под кишом, по блату, по снегу. Никаква жалба није се чула са усана ових људи који су толико пропатили, као да их је нека зла коб гонила, ишли су ћутећи; само би по кашто проговорили – хлеба; то је била једина реч коју су имали снаге изговорити...“¹⁴ Никада у историји људско око није видело стравичнији и потреснији приказ од масовног умирања српске деце и младића у баруштинама око албанског града Фијерија, јануара 1916.

¹² Гаталица А., исто, стр. 248.

¹³ Исто.

¹⁴ Историја српског народа, књ. VI-2, стр. 98.

године, записао је генерал Бертоти, командант Италијанског експедиционог корпуса у Албанији, 1916. Поред смрти која је у почетку односила дневно и по 120 живота, стварала се безнадежна ситуација и осећање да је „Бог заборавио на српске војнике“. Речи из *Писма* престолонаследника Александра руском цару Николају II и апели председника српске Владе Н. Пашића о „полумртвој“ српској војсци француском генералу де Мондизиру: „... Ми схватамо своју ситуацију. Она је готово безнадежна ... ми смо у вашим рукама. Радите од нас шта хоћете“, равне су самртничком вапају Сина упућеном Оцу на Гоготи (Оче у твоје руке поверавам дух свој – Јев. по Луки 23:46).

Отаџбина се, казују песници, никада човеку не може ишчупати из срца. Колико је мање доживљава разумом и у стварности, толико је више задобија и љуби у песми и машти. Што је вековна туга српска за отаџбином била већа и завет је био већи. Никада се на рушевинама своје државе и славе није осећао докраја побеђен и поражен. Тиме се донекле може објаснити зашто је мотив о *српском васкрсу* толико снажно оживео и попримио облик колективне опесије војске у изгнанству. Поред сурове и неприхватљиве стварности о пропасти Србије које разум и срце нису могли да прихвате, мит о васкрсу потхрањивали су песници, српске војсковође и политичари, стране дипломате, извештачи и, изнад свих, добро организована верска служба. Претварајући веру у стих у гудурама Албаније, Б. Нушић закључује: „ Отаџбина није предмет ограничен, оивичен, утеловљен; Отаџбина је мисао. Отаџбина је вера, а мисао и вера не умиру; мисао и вера се не угибују под теретом страдања; мисао и вера се не гасе у мраку силе; мисао и вера не ишчезавају под ударцима насиља“. ¹⁵ У данима најтрагичнијег повлачења, посматрајући невероватан призор, на туђој земљи – заклетву регрута у Скадру, учитељица Марица Спасић закључује: „ако има заклетве има и државе“. Иако јој се тај чин, како сама признаје, у први мах чинио сувишан, јер „зашто да се заклинју ови дечаци који су без ичије наредбе и контроле стигли до Скадра и без заклетве доказали верност отаџбини?“, она увиђа снагу утицаја тог светог чина на свој малаксали дух, и, посматрајући тај голобради строј и свештеника како регруте шкропи водицом, бодри себе: „Кад Србија на овој суровој стази смрти има регрута има и живота. ... Била сам узбуђена, потресена до сржи“, ¹⁶ записала је учитељица. У сличном духу, у св. Јовану Медовском у Скадру, М. Недић овако је описао престолонаследника Александра: „... бољка му је лице испила, кожа бледа и прозирна једва је држала кости да се не растуре. Ход му је био тежак и лаган. Изгледао је болесником коме нема лека; али је његова душевна снага побеђивала трошно тело. Очи су му давале неугасни плам и показивале ведрину његове душе и непоколебљиву веру у добар свршетак ове наше народне несреће“. Приказујући га као „полумртвог васкрсника“ који, попут месије, својом вером крепи и подиже клонуле. Недић бележи речи пуне престолонаследниковог оптимизма: „Ми ћемо се борити до последњег човека уз наше савезнике за нашу и за њихову ствар. Овај *дезастр* (фр. несрећа) је пролазан. Опет ће наша војска бити што је била. Биће и боља и силнија Ја у то тврдо верујем“. ¹⁷ Посебно охрабрење српској војсци стигло је од великог руског цара Николаја II у одговору на престолонаследниково писмо од 16. децембра, у коме се каже: „... Верујем чврсто да ће се Ваша војска скоро опоравити од преживелих тешкоћа и понова

¹⁵ Кроз Албанију 1915-1916, стр. 124.

¹⁶ Група аутора, Голгота и васкрс Србије 1916-1918. БИГЗ, Београд, 1971, стр. 94.

¹⁷ Недић М., исто дело, стр. 159.

узети учешћа у борбама са општим непријатељем. Победа над њим и васкрс велике Србије биће Вама и братском српском народу утеха за све што сте преживели“.¹⁸ Веру у победнички повратак у отаџбину посебно је снажила редовно организована верска служба од стране 195 (95 преживелих) свештеника, колико је учествовало у Првом светском рату, са архиепископом београдским и митрополитом целе Србије господином Димитријем, којој су особен печат дала два духовна горостаса Српске православне цркве: владика Николај Велимировић и потоњи патријарх српски Гаврило Дожић. Блиска Грчка црква је својом добротом уступила избеглим Србима на Крфу неколико цркава, а грчки свештеници су често на сахранама и поменима чинодејствовали са српским. Колики се значај придавао верским обредима војске говори и чињеница да су непосредно молитвама, богослужењима и другим верским скуповима, редовно присуствовали краљ и престолонаследник са министрима и највишим војним командантима.

О једном таквом догађају и утицају верског чина на душу и морал ратника ван отаџбине, забележио је владика Н. Велимировић: „С вером у Бога и неугашеном надом у крајњу победу опреми се на Крфу преостатак српске војске и упаради се 1916. године на први Васкрс у изгнанству да дочека престолонаследника Александра. У настојању да се преброди очај и очува победнички дух војске, млади престолонаследник поздрави своју војску са: Христос воскрес, браћо! И сва војска отпоздрави: Ваистину воскрес! При томе сваки војник у себи помисли: Нека би и Србија васкрсла! И сви странци који беху присутни задивише се тако бодром духу код малене и измучене војске српске“.¹⁹ „И тако један владар као апостол сведочи да је Христос васкрсао, а цела војска то истински потврђује свом краљу“, записао је о истом догађају један енглески свештеник. Колико је потреба српских војника за верским обредима била јака, према писању историчара М. Прелевића, сведочи чињеница да су у својим војничким логорима и депоима правили пољске цркве и олтаре од трске и бензинских буради, а у Беници Моравска дивизија подигла цркву од чврстог материјала, да би се у њима молили за спас својих најдражих и поновни васкрс Србије.

У својим сећањима и казивањима, како наводи А. Ђурић, солунци су често истicali непролазну вредност стања на молитвама и богослужењима када су се, сједињујући с Богом, сједињавали са својима најдражим у родној грудни. Многи су приметили како су њихове молитве биле праћене снажном еуфоричном катарзом, у којој су „видели“ куће обасјане светлошћу, „чули“ плач остављене и још нерођене деце, „дозивање“ мајке Живане, ... да би, након тога, наступили периоди видљиве релаксације и ведрине. Зато се током целокупног боравка у изгнанству верским обредима и обичајима, посвећивала посебна пажња. Српски војници су и сами настојали да макар и симболично обележе крсну славу. То није изостављано ни током повлачења преко гудура Албаније, кад су појединци делили конзерву или ломили коцку шећера на више делова, како би почастили своје другове и посетили их на своје свете заштитнике.

Током боравка на Крфу прослава је бивала све богатија. Осим славског колача и свеће припремала се и скромна закуска. Касније, чак и у рововима, скромно је палена воштаница, а пламен славске свеће је носио топле мисли ратника на њихов дом и славску трпезу у отаџбини. О томе како су су ратници са сузама и уздасима

¹⁸ Исто, стр. 165.

¹⁹ Епископ Николај, Косово и Видовдан, Глас Цркве, Шабац, 1997, стр. 88.

преживљавали најсветије зимске празнике – Божић и Нову годину, сачувано је више записа. Своје ратничко сећање изнео је новинару политике 30. новембра 1988. солунац Крста Соколовић, телеграфиста у штабу војводе Степе: “Свиће Божић, али далеко од куће и далеко од мојих. Окупише се гомилица војника и свако прича како је дочекивао овај – некада свечани празник. 'Како ли га сад наши, ако су живи, дочекују? Они сузним очима са својима а ми овако јадни, гладни, изнемогли по овим пустарама!'” Посебно снажан опис прославе Бадње вечери на Крфу и како је тај обред деловао на душу ратника, оставио је новинар Солунац Милан Марковић.²⁰

Веровање у васкрс, односно веровање и уживљавање у тај свој други, нестварни и недокучиви живот, који је снагом њихове вере постајао стварни, да га ни сурова баналност нису у томе могли спречити, била је највећа инспирација домаћих и страних аналитичара који су се бавили моралом војске у Великом рату. Анализирајући ту смисаону усправност, одушевљен духовном чврстином српских војника знаменити српски интелектуалац Драгиша Васић закључује да њихова душевна снага и издржљивост, сасвим развијено осећање – култ дужности, одрицање од већине животних потреба и оданост једном великом народном послу до потпуног одрицања, проистиче из склоности да се због израженог осећања вере и наде не размишља о смрти. Сагледавајући, у духу библијског идеала, тај „хероизам младости који не зна за границе“, ту „најдубљу реку крви, који је људски идеализам могао да пролије и најдужи пут патњи, који је људска истрајност могла да издржи“, Васић, поредећи српску колективну жртву с Христовом, закључује: „... Сав је крвав хероизам Срба; њихов хероизам, то је хероизам хришћански. Један народ поступио је тачно као што је нешто пре две хиљаде година поступио један човек...“²¹ Чеда Марјановић, један од ретких домаћих аутора који се непосредније бавио моралом српске војске у Великом рату и о томе оставио значајну студију, тврди да је сва искушења, од уласка у ровове јуна и јула 1916. год. до пробијања фронта 2/15. септембра 1918. године, када ниједна дивизија није смењивана на положају ни један дан, српски ратник стрпљиво подносио захваљујући високим вредностима своје вере и традиције којима је био запојен.

Поредећи морал Срба у односу на друге војске у „вашару нација и војске“ на Солунском фронту, истичући њихову скромност, однос према грчком становништву, мобилисану запремној стоци, и, изнад свега, њихов оптимизам о скором повратку у отаџбину, Марјановић у студији Рат и морал, поткрепљујући закључак да „чисто јуначко срце вреди више од сваке војне силе овога света“, истиче: „Проста српска сељачка мајка запојила их је вером која је прекалила срце Србиново и створила такве див-јунаке да их никакви неуспеси, никакве тешкоће и катастрофе нису могле поколебати. Оне су му усадиле најузвишеније што се пожелети може. То је постигла рецитишући му уз колевку песме о Мајци Југовића, Милошу Обилићу, Марку Краљевићу и другим срп-

²⁰ „Пред вече тога дана, тек што је почело да се смркава, једна група официра и војника кретала се свечано кроз малињак у правцу дивизијског штаба. У првом је реду достојанствено корачао, међу официрима, ђак-наредник Мијат Мијатовић и певао песме Рождества својим необично лепим тенором, праћен хармоничним гласом осталих. Ориле су се ове песме маслињаком. Док смо ми слушали и гледали ту достојанствену поворку, дах нам је застајао у грудима од силног узбуђења и сузе су навирале на широко отворене очи. Наједном смо заборавили на све досадашње муке и зебње, док је топлина вере и наде почела струјати кроз наше напаћено тело и душу“, Кроз Албанију 1915-1916, стр. 342.

²¹ Марић Ј., Куда иду Срби? Део II, Меграф, Београд, 2001, стр. 190-191.

ским витезовима...²² Тај тешко докучив и сазнатљив утицај српске вере на душу ратника, њену ратничку прилагодљивост и чврсту симбиозу с традицијом, снажно је истакао Швајцарац из Лозане др Алчибард Рајс (1876-1930), професор, криминолог и публициста, „витез и сведок правде и истине“ о Србији у Првом светском рату, један је од највећих пријатеља српског народа. Рајс не негира чињеницу да и Срби попут других народа не „осећају нешто што их наткриљује“, али су, како каже, и Бога из Библије претворили у „вечног и свемоћног владара свог народа“, и, правдајући се због употребе тривијалног израза, закључује „... ваш 'бог' носи оклоп и браду Марка Краљевића, шајкачу вашег ратника са Цера и Јадра, Кајмакчалана и Доброг поља. Попови вам нису били нити јесу црквени људи, већ ватрени родољуби са свим врлинама и манама вашег народа.“²³ Тај несаломљиви дух српске војске ратни извештачи су често поредили са митском птицом феникс, која израста/васкрсава из властитог пепела. Након неочекивано брзог опоравка и препорода српске војске, француски посланик Огист Боп известио је своје Министарство спољних послова: „Овако брз и потпун преображај личи на чудо. Заиста тачан садржај има фраза васкрс српске војске“.

Један од поузданих показатеља за разумевање колективног и морално-психолошког стања српског војника, његове вере и неизмерне есхатолошке наде, као извор, може послужити песма која је пратила цео овај пут, од коначног слома до поновног уласка у отаџбину. Над морем код острва Вида у које су сахрањивани умрли, песник је певао да ту „лежи гробље храбрих“, „лежи брат до брата“ који су „Прометеји наде, апостоли јада“. Горко и поносно слаже стихове о немирним Србима који страдају пошто је „Бог заспао и не зна како се они пате“. Песник над „Плавом гробницом“ држи опело „какво не виде небо јоште“ и захтева тишину да би и мртви чули „хук борбене лаве“, јер док „овде изнад оца покој господари, тамо изнад сина повесница бива“ и горко, у – хуморној песми, каже да ће се заспали Бог ипак пробудити и пева: „Вратићу се у истоме реду, поново ведар, васкрсао, смео. (...) сретнеш ме, на пољанама овенчаних славом, горда, ко' што си ме срео“.²⁴ Заправо, најбоље поређење античког удеса српске војске дала су два Грка - „типична Хелена“. Први, античком поређењем краља Петра са Одисејем: „Валови несреће избацили су краља с војском на острво да ту нађе спас и да поново настави свој поход“. Други је вечиту мистерију српске албанске голготе – коју људски ум не може да замисли, из-

²² Марјановић наводи анегдоту како се један лепо обучен српски војник супротставио патроли савезничке полиције да му одузме мекинтош (огртач) кога је купио од једног Енглеза. Отимао се, па кад је видео да нема куд онда скине и блузу и каже: „то је француско“; скине панталоне – „то је амерканско“, и све што је имао на себи поскидао – „све је ваше,“ онда се полунаг удари руком у груди и каже: „али ово је српско, ово ми не можете узети, те ћу крпе ја увек овим рукама зарадити“. Кад су вођи патроле превели Србинове речи, полицајац се насмејао и све му вратио. (Марјановић, Ч., Рат и морал, Библиотека савремених религиозно-моралних питања, Београд, 1922).

²³ Марић Ј., исто, стр. 182.

²⁴ Реч је о познатом младом српском песнику Милутину Бојићу који је и сам с војском прошао читаву голготу и испевао песму Плаву гробницу, прожет дубоким емоцијама поводом масовног умирања болесних и изнемоглих српских војника на острву Виду и њиховог сахрањивања у плавим пучинама крфског залива – Плавој гробници. Као писар, у штабу у Солуну 1917, завршио је своју збирку песама под називом „Песме бола и поноса“. Знаменита песма Плава гробница објављена је први пут у Српским новинама, листу који је све време излазио у изгнанству. Био је и сам запањен њеном поетском снагом, кад је једне вечери у кафани у Солуну слушао први пут како је надахнуто рецитује глумац Воја Јовановић. Умро је од туберкулозе у Солуну 1917.

рекао новинару Ф. Пизану, казујући како су се Срби и Грци брзо сродили и многи ородили, наводећи као пример Јоаниса Газиса, газду хотела Бела Венеција, кога је уступио Србима за смештај владе и који и своју трећу кћер треба да уда за Србина, али се трагичуморно пита: „Упркос томе, ми Хелени, мој кирие, те Србе на разумемо. Не знамо ми да ли су они живи, а ако јесу, како су уопште живи. То вам је проблем...”²⁵

Доласком на Крф, на питоме обале Јонског мора окупане сунцем, обрасле у маслине, палме и агруме, слушајући звуке звона из оближњих грчких богомоља, пред изгнаницима су се откривале античке слике раја. Говорили су како њихова лагуна подсећа на Одисејеву, где краљ-дављеник затече Наусикају, феачку кнегињицу, како испира своју плаву косу. Напаћени дух крепио је привид српске државице на Крфу, са престоницом, владом, министарствима, управама и једног читавог живота који је остао „тамо далеко“. Телом на Крфу, душом и сном у поробљеној отаџбини, научени да веру повезују са животом, са истанчаним инстинктом и надахнућем пратили су легендарна казивања која су повремено стизала из родног краја и кроз њих јачали властити дух. Говорило се: како се на путевима који воде са југа Србије ноћу чује тајанствена песма и како певају виле, као гласници повољних вести; да црквена звона ноћу сама зазвоне; да су шљиве и храст(жир) обилато родили, као знак да ће бити ракије, дебеле стоке, венчања, односно да ће се момци до јесени вратити; како Војничку Цркву Ружицу ноћу обасјава тајанствена светлост и да је извор лековите воде у Цркви Св. Петке на Калемегдану, који је пресушио 1916, поново протекао 28. фебруара 1918. године... Као што су пре три године, од хватања роја пчела о заставу до других злослутних знакова небеских сила, читали наговештаје своје голготе, сада их је све упућивало на скори васкрс и тренутак да сами преузму одлуке о властитој и српској судбини. Ако су до тада мислили и размишљали о томе шта је све остало иза њих, сада су мислили о томе што је пред њима. Тај позив Неба још из Буна на дахије, што су га од старих уз гусле слушали, тај биолошки оптимизам кад се ум замагли, а чињенице почињу да лебде, дубоко су осећали у себи, попут оних Андрићевих јунака: Мила с Лијеске, што у осојној страни поред пута куд пролазе Турци, пева песму о Црном Ђорђију, песму која се певала само у далекој забити, где турска нога не ступа; Јелисије из Чајничка, бољег човека и богомољца, што гледајући кроз танку дашчицу од тисовине прориче српску будућност и испред Чардака на Ћуприји кротко одговара Турцима – време васкрса приближило се; до ових, сличних као браћа: узнемиреног и халуцинантног Ивана Катића у логору у Нађемђеру, коме глас о тајном прављењу гусала и рецитовање народних песама чиче-Видоја са Дурмитара буди наду брзог ослобођења; веренице Јулке Недельковић из Љубовиће, која ради и празником, јер сматра да ће јој Бог опростити, пошто јој је девојачко рухо изгорело и којој се дубоко у ноћ, пред петле, на огледалцу њене преслице указује лик њеног вереника Јована; до необријаног резервисте што прерушеном војводи Степи грубо одбруси: „Остани ти Греко у Хиландару, ја се враћам у моју Србију!“

Када су кренули да испуне свој историјски завет, да, српски, епски, поврате своје обешчашћено достојанство, када су „набачени на врлети“, „уништени“ и „помрли“ Срби отпочели свој повратак у отаџбину, преплашени и унезверени Бугари су у страху говорили: „Бежите живи, ево мртвих!“ Ношена светим идеалима Српска војска се победоносно вратила и испољила такав елан и морал који је био непознат у Европи. То чудо од храбрости, монолитности и стратешког умећа проиштицало је добрим делом

²⁵ Гаталица А., исто, стр. 259.

из њене христољубивости. У прилог томе, неки аутори као допринос таквом њеном квалитету, посебно наводе јаку симфонију између државе и цркве – јединство „крста и мача“ – „олтара и престола“ (Ј. Дучић), оличену у краљу Петру I Карађорђевићу и највишем командном кадру. Славне српске војводе, сви одреда, били су дубоко христољубиви. Због чега су их, у библијском духу, још за живота, често доживљавали њихови потчињени. Кад је новинар Политике питао једног ратника „живахног духа, исцепаних војничких панталона, након пређених 750 километара од Кајмакчалана до „Теразија“, како га је описао, ко је најзаслужнији за тако грандиозан успах српске војске, мирно је одговорио: „Жућо! Бог је кроз њега проговорио. Ко би други“?

Закључак

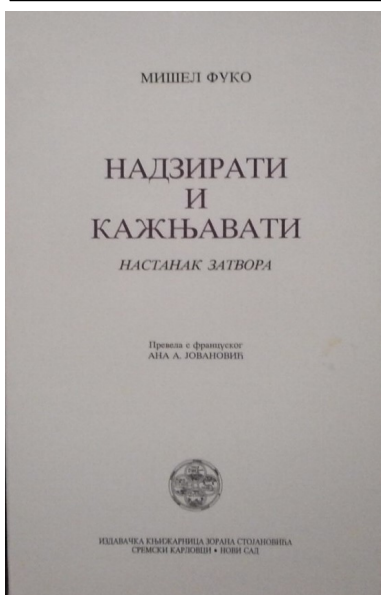
И након сто година и чињенице да се библијски називи Голгота и васкрс често појављују у насловима и садржајима бројних књига и чланака, ови као и други мотиви српске верске традиције у Великом рату остали су без значајнијег објашњења њиховог утицаја на морал српске војске. Разлоге за то, поред осталог, треба тражити у чињеници да не постоји темељнија студија написана о моралу српске војске у Великом рату и вишедеценијском потискивању и занемаривању верског чиниоца као његовог битног извора. Међутим, без христоцентричног приступа: уважавања христољубиве природе наших предака, па самим тим и сагледавања њиховог подвига и славе унутар метафизичког дела њиховог бића: косовског завета, колективног памћења и предања, снажног схватања живота између Неба и земље, морал српског ратника у овом, као и другим ратовима, остао би несазнатљив, а војна традиција сиромашна и празна, без виднијег значаја и надахнућа, више као свечарски декор или каранфил на реверу, како је за српску традицију, лишену боголиког смисла и садржаја, често знао да каже наш познати теолог Радован Биговић. Стога се, у покушају да се проникне у неизрециве истине, у тајне морала српског војника, у тајанствено двојство у њему, у одговоре шта је то што га тако снажно надахне и осмели на немогуће, мистерија вере испоставља као тајна формула сазнања, чаробна капија, кроз коју једино води пут до свеопште истине о њему.

Литература

- [1] Група аутора, *Историја српског народа у шест књига*, друго издање, СКЗ, Београд, 1994.
- [2] Група аутора, *Голгота и васкрс Србије 1916-1918*, БИГЗ, Београд, 1971.
- [3] Група аутора, *Кроз Албанију 1915-1916*, Просвета, Београд, 1968.
- [4] Група аутора, *Српски војни поменик*, ВИЗ, Београд, 2003.
- [5] Група аутора, *Зборник радова Војска и вера*, НИЦ "Војска", Београд, 2001.
- [6] Марјановић Чеда, *Рат и морал*, Библиотека савремених религијско-моралних питања, Београд, 1922.
- [7] Прелевић Милорад, *Срби на Крфу 1916-1918*, НИУ Војска, Београд, 1998.
- [8] Стошић Адам, *Велики дани Србије 1914-1918*, СКЦ, Београд, Гласник, Крушевац, 2000.
- [9] Рајс Алчибард, *Чујте Срби!*, Београд, 1929.
- [10] Џон Рид, *Рат у Србији 1915*, Цетиње, 1975.

ПРИКАЗ КЊИГЕ МИШЕЛА ФУКОА „НАДЗИРАТИ И КАЖЊАВАТИ“

Марина Филиповић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности,

Надирати и кажњавати; Мишел Фуко;
Просвета, Београд, 2010, 303 стр.

Књига „Надирати и кажњавати“, француског филозофа, писца и историчара Мишел Фука, представља веома значајно штиво у коме се тематизује реформа система кажњавања крајем 18. и почетком 19. века у. То је период када на подручју Европе и Сједињених Америчких држава долази до великих промена у традиционалном правосуђу, развоја нових теорија о закону и злочину, као и појаве мноштва моралних и политичких предлога. У књизи је дат приказ односа између душе савременог човека и нове судске власти, као и генелогича данашњег научно-судског система на који се казнена власт ослања.

Фуко на аутентичан начин описује реорганизацију казног система, која је имала за циљ креирање ефикаснијег система казнене власти, односно развој модерне институције затвора. Том приликом, писац правилно закључује да је за свега неколико десетина година ишчезло тело подвргнуто мучењу, рашчеречено или раскомадано, симболично жигосано на лицу и на рамену, изложено живо или мртво као пример јавности. Фуко у уводном делу књиге описно и детаљно објашњава целокупан процес „нестанака јавних мучења“. Према речима аутора, мучење тела је било мета казнене репресије, под којим се није подразумевала само казна осуђеника, већ и велика краљева освета. Дакле, злочинац је крив јер је штету нанео не само жртви, него и креатору закона које крши. Злочинац је физички повредио краљеву снагу и из тог разлога мора бити кажњено његово тело. Јавно мучење је имало за циљ да експлицитно прикаже шта се може догодити онима који би се усудили да се супротставе краљевом слову. Међутим, аутор је ваљано запазио да то уједно представља и највећи недостатак јавног мучења. Гледаоци, којима се шаље упозоравајућа порука, могу направити потпуно другачији избор од очекиваног, стати на страну злочинца, солидарисати се са његовим болом, препознати у њему мученика, занемарити злочин

који је починио, и у крајњој линији, окренути се против егзекутора. Фуко касније наводи примере у којима долази до извесног преображаја злочинца у хероја, захваљујући мноштву злочина нашироко излаганих или објави свог закаснелог покајања. Након чега злочинац у очима света почиње да се доживљава као неко ко води борбу, не само против закона, већ борбу против богатих, моћних, против жандармерије или стражара, против убирања пореза или порезника. Како је осуђеник био приказан као покајник који прихвата пресуду и тражи опроштај од Бога и људи за своје злочине, свет би га сматрао очишћеним од грехова, умирао би као својеврстан светац. С друге стране, и његова непокореност би га чинила великим и славним, јер Фуко уочава да не посустати при јавном мучењу значило је показати снагу коју никаква власт не успева да сломи.

Аутор затим посебно поштује и истиче четири општа правила. Прво је да никако не би требало проучавање казних механизма усмеравати само на њихово репресивно дејство, илити на њихову казнену димензију, него их разматрати у оквиру могућих позитивних ефеката, чак и ако се они на први поглед чине споредним. Дакле, Фуко је настајао да прикаже кажњавање као сложену друштвену функцију. Након тога Фуко наводи друго правило које настоји да испоштује у оквиру студије, а које се односи на анализу казних метода, и то не само као простих последица правних прописа или као показатеља социјалних структура, него као посебних техника вршења власти уопште, кроз анализу казних метода, не само као простих последица правних прописа или показатеља социјалних структура, већ и као посебне технике вршења власти уопште, апострофирајући кажњавање као политичку тактику. Фуко настоји да прикаже историју казног права и историју друштвених наука као два истовремена тока, која имају заједничку матрицу, а која су последица јединственог епистемолошко-правног процеса. Аутор заправо у технологији власти тражи корене хуманизације казног система и нових сазнања о човеку. Последњим правилом аутор се опредељује за испитивање да ли је извођење душе пред кривични суд, као и укључивање научног знања у судску праксу, последица промене у начину на који односи власти утичу на тело. Увидом у четири правила аутора књиге, могло би се рећи да се Фуко у оквиру своје студије бави проучавањем, како промена казних метода, које настају као последица политичке технологије тела, тако и питањем на који начин је специфични начин потчињавања индивидуе узроковао да човек постане сазнајни предмет научног дискурса.

Дело „Надзирати и кажњавати“ чине 302 странице, преведене са француског језика. Рукопис је подељен на четири дела, које чине јединствену целину својеврсне студије аутора. У оквиру првог дела, под насловом „Јавна мучења“ Фуко се бави значајним питањима, која тематизује у две целине, које носе наслове „Тело осуђеника“ и „Упечатљив приказ мучења“. Том приликом, аутор у првом делу књиге сликовито описује примере јавног мучења, у којима је тело мученика, као главна мета казнене репресије, бивало кидано кљештима, трзано коњима, сечено на комаде и претварано у пепео. Након тога, аутор нам даје приказ правилника за Дом младих затвореника у Паризу, који је састављен у првој половини деветнаестог века са циљем формалног уређења распореда дневних активности затвореника. Након тога, аутор истиче да исти злочини и злочинци не кажњавају на исти начин, већ да се за сваки посебан случај дефинише различит метод кажњавања. То је период великих

скандала, када у Европи и у Сједињеним државама долази до реорганизације система кажњавања и небројаних предлога за реформама, када се развијају нове теорије о закону и злочину итд.

Међутим, свега неколико деценија након тога долази до нестанка јавних мучења, телесне казне којом се наноси бол. Дошло је до нестанка тела подвргнутог мучењу, жигосаног и изложеног на призор јавности. Само кажњавање је изгубило карактер јавног призора, а за сваки покушај спектакуларности и церемоније кажњавања било све мање разумевања. Наиме, све до револуције, општи облици казнене праксе били су регулисани Уредбом из 1670. године, која је прописивала одређену хијерархију казни: од смрти, истражне тортуре ради сазнавања истине, робијања, бичевања, јавног покајања или прогнанства. Јасно је да су то биле највећим делом физичке казне, које варирају у зависности од обичаја, природе злочина и статуса осуђеника. Тако су се под смртном казном подразумевале различите врсте смрти, стога су неки злочинци били осуђивани на вешање, други на одсецање шаке или пак одсецање и бушење језика, а затим на вешање, ломљење удова, ломљење костију све до смрти природним путем, неки на черечење помоћу четири коња итд. Међутим, аутор наглашава да никако не треба схватити да се свакодневна казнена пракса сводила само на наведени арсенал ужаса и да су јавна мучења и погубљења била најчешће казне. Наиме, Фуко овде објашњава да су најчешће казне биле прогнанство или глоба, док се удео јавних мучења у казненом систему није огледао само у свечаном обреду погубљења, него и у додатном виду кажњавања, али је ипак свака иоле строжа казна морала да садржи елементе јавног мучења. Том приликом Фуко наводи дефиницију јавног мучења, коју преузима од Жокура, где се каже да је то: „Необјашњива појава коју је изродила варварска и свирепа машта човека“. Аутор у том тренутку констатује да можда јесте необјашњива, али да сигурно није без правила, нити дивљачка. Према њему, мучење је техника, а не неконтролисани гнев, и да као таква мора задовољити три основна критеријума. Пре свега, она мора да изазове одређену количину патњи, које се могу тачно измерити или бар приближно проценити, поредити и степеновати. Дакле, смртна казна је мучење утолико што се не своди на просто лишавање права на живот, већ представља повод и кулминацију прорачунате градације патњи. Смрт-мучење је „вештина одржавања живота у патњама, тако да се постигну стотине малих смрти, кроз најистанчаније и најпробраније агоније“, пише Фуко. Према аутору, други критеријум подразумева да такво изазивање патње подлеже строго утврђеним правилима. Који подразумевају да врста телесног мучења, квалитет, интензитет и трајање бола зависе од тежине злочина, личности злочинца, као и друштвеног статуса његових жртви, док је бол предмет законских прописа, казна мучењем се не спроводи над телом насумице или без разлике, она је срачуната према детаљним правилима. Фуко, међу поменутих правилима наводи „број удараца бичем, место где ће се прислонити усијано гвожђе, врста сакаћења (одсецање шаке, бушење усана или језика), дужина агоније на ломачи или точку (да ли осуђеника треба одмах задавити или га пустити да полако издише)“. Треће, мучење је уз све то део ритуала, који као елемент казнене литургије треба да испуни два захтева. Први подразумева да сам ритуал жртву жигосе срамом, било ожигљом који оставља на телу, било призором за јавност. Други захтев подразумева тријумф правде и правосуђа који досуђује казне.

Фуко истиче да казна мучењем није било који облик телесног кажњавања: „то је прорачунато изазивање патњи, организовани ритуал жигосања жртве и јавно приказивање власти која кажњава, а не очајнички потез правосуђа које се, заборавивши своја начела, предало необузданом гневу“. Међутим, иако је поступак доношења пресуде био тајан, приликом самог утврђивања истине морала су се поштовати одређена правила, што је подразумевало постојање утврђеног модела доказног поступка. Даље, сви докази су се могли међусобно комбиновати према прецизним аритметичким правилима, у смислу да су два половична доказа могла чинити један пун доказ, а админикле, ако их је више и ако су биле узајамно сагласне, могле су се комбиновати и чинити један половичан доказ, али никада, колико год да их је, нису могле чинити један пун доказ. Том приликом Фуко наводи претпоставке према којима кажњавање тежи да постане најскривенији део кривичног процеса, извршење казне тежи да постане аутономни сектор, долази до прерасподеле одговорности за нечасне, срамне поступке, укидање јавних мучења, нестајање призора који се нуди гледаоцима, физичка патња и телесни бол нису више саставни елементи казне. Увидом у многобројне примере, запажа се својеврсна измена самог циља казне. Наиме, Фуко експлицитно поставља питање: „На шта казна циља ако није више усмерена на тело? Према Фуку тело је једини облик својине који се може одузети, па се поред казне и одмазде тела, развојем тржишне економије појављују се и затворске радионице. Удео принудног рада у казним механизмима смањив се у 19. веку и биће замењен затвором који има васпитно-поправну сврху.

Фуко у наредној глави, којој даје наслов „Кажњавање“, тематизује питања „ширења казнене функције“ и „благих казни“. Наиме, како се у другој половини 18. века свуда наилази на протесте против јавних мучења, било да је реч о филозофима, теоретичарима права, правницима, људима од закона, члановима парламента или скупштинским законодавцима, јављају се идеје да казне треба да буду умерене и сразмерне преступима, да се смртна казна изриче само кривима за убиство и да се укину јавна мучења против којих се буне осећања човечности. Фуко указује да долази до феномена ублажавања насилности у казненом систему, дакле, појаве да се двоструког кретања у том раздобљу, током којег злочини као да губе у жестини, док кажњавање делимично губе на интензитету, али добијају на учесталости. Том приликом Фуко настоји да се бави питањем учесталијих дела, њихових узрока и самих последица. Фуко експлицитно износи критике према привилегијама правосуђа, истиче њихову застарелу ароганцију, слабости, њихове неумерености, претеривања и мањкавости. Недвосмислен је став аутора да треба изменити циљеве казнене политике, као и опсег њихових дејстава. Фуко сматра да је битно пре свега одредити нова начела регулисања, усавршавања и универзализације кажњавања, смањити њихову економску и политичку цену повећањем њихове ефикасности и ширењем поља дејства. Фуко то укратко објашњава као стварање нове организације и нове технологије казнене власти, што издваја као основне разлоге за увођење казнене реформе у 18. веку. Након тога Фуко даје опис „семио-технике“, која је представљала покушај за наоружање казнене власти. Том приликом даје нам опис шест основних правила на којима таква техника почива. Прво правило је о „најмањој потребној количини“, које подразумева да се казна предузима зато што доноси корист, и да самим тим казна мора да надмашује корист коју је кривац извукао из зло-

чина. Друго правило је о „довољно делотворној улози представе“, према којем кажњавање не треба да циља на тело него на представу, и да тело као такво треба да се јавља као објекат представе, а не субјекат патње. Након тога, аутор даје опис трећег правила о „побочном дејству“, под којим подразумева да казна има најјаче дејство код оних који нису починили преступ, а да међу свим казнама треба изабрати оно средство које ће остати најделотворније и најпостојаније у сећању народа, а уједно бити најмање свирепо за тело кривца. Затим следи правило о „савршеној извесности“, према којем закони који дефинишу злочине и прописују казне треба да буду савршено јасни како би сваки члан друштва могао да разликује кривичне радње од поштених. Долази до нестанка усмених предања и обичаја, и појаве писаног законодавства, које ће бити постојан споменик „друштвеном уговору“. Поред тога, потребно је да судски поступци постану јавни, да сви буду упознати са разлозима због којих је један окривљени осуђен или ослобођен, те да сви могу увидети разлоге кажњавања. Након тога, правило о „општим критеријумима истинитости“, подразумева одбацивање тортуре, изнуђивања признања, легалних доказа, прибегавања мучењу, и начело да се оптужени мора сматрати невиним, све док се његов злочин коначно не докаже. Напослетку, Фуко описује и последње правило, о „оптималној спецификацији“, према којем да би казнена семиотика потпуно покрила читаво подручје незаконитих радњи које се желе сузити, треба идентификовати све могуће повреде закона, класификовати их и сврстати тако да ниједан не може да остане не записан. То је значило да су били неопходни прецизни закони да у њима буде присутан сваки тип прекршаја и кривичног дела. Поред тога, јавила се идеја да казне не делују једнако на све, јер новчана глоба не застрашује једнако богаташа, а одузимање части не пада тешко онима који су већ били томе изложени, па „индивидуализација“ јавља као крајњи циљ правилно прилагођених закона. У поглављу које носи назив „Благе казне“, Фуко истиче потребу проналажења одговарајуће казне за сваки злочин, што је значило проналажење такве његове непоновљиве последице да идеја о њој, учини идеју о злочину потпуно непривлачном, а да силу која је навела на злочин окреће против ње саме.

Фуко у трећој глави која носи назив „Дисциплина“, тематизује питања међу којима су „Послушна тела“, „Инструменти правилног усмеравања“, „Паноптизам“. На самом почетку аутор описује идеалну грађу војника у 17. веку. Према њему, војник тог времена је био неко ко се препознаје издалека, неко ко поседује обележја као што су природна крепкост, храброст и поноситост, што можемо повезати са разматрањем тела у класичном добу, када је тело откривено као објекат и мета власти. Стога је у то време велика пажња придавана телу, које је бивало дресирано и манипулисано, покоравано не би ли постало послушно и вично, и не би ли му се снага повећала. Према аутору, током 17. и 18. века дисциплине су постале опште формуле за доминацију. Том приликом, Фуко прави разлику између дисциплине и ропства, објашњавајући да се дисциплине нису темељиле на присвајању тела и власничком односу према њему. Према њему, вештина управљања људским телом није имала за циљ само да се његове способности повећају, нити само да се оно још више потчини, већ да се створи такав однос који у оквиру истог механизма тело чини утолико покорнијим што је оно корисно и обрнуто. Фуко посебно истиче организацију простора која је у функцији дисциплине која почиње са распоређивањем

јединки у простору. Према њему дисциплина само понекад захтева „ограђен простор“, издвајање неког места које ће бити специфично у односу на сва остала и затворено као свет за себе, али наглашава да то никако није стално, ни неопходно, ни довољно за механизме дисциплинирања. Потребно је преуређење и подешавање простора на много спретнији и финији начин, пре свега према начелу омеђивања сваког елемента засебно или парцелисања, прописима о функционалним размештањима постепено, како би се у дисциплинским институцијама кодификовао простор. У дисциплини су елементи међусобно заменљиви, јер је сваки дефинисан местом које заузима у неком низу, као и растојањем у односу на остале.

У даљим елаборацијама, посебна пажња се посвећује разматрању дисциплине као значајног средства и апарата правилног усмеравања људи. Наиме, полази се од претпоставке да је дисциплина један од главних елемената која има различите задатке, али се већина њих односи на усмеравање и она различите појединачне снаге и способности не повезује у циљу њиховог умањења, већ вишеструког увећања. Затим, посебна пажња се придаје свеобухватном сагледавању осматрачница за које се претпоставља да су биле својеврсна вештачки изграђена насеља која су имала своју специфичну архитектуру. У таквој специфичности, долази до трансформације самог циља насеља. Према аутору, циљ таквих објеката примарно се не огледа у њиховом спољашњем изгледу, већ у стварању адекватних предиспозиција за надзор тј. ефикасно праћење спољашњег окружења. Таквим надзором, омогућавала се континуирана контрола, али са друге стране и правовремено реаговање када се дисциплина није на адекватном нивоу поштовала.

По завршетку анализе дисциплине и њених елемената, аутор на један систематичан и крајње рационалан начин увиђа и интерпретира одређене функције самог кажњавања. Претпоставља се да је аутор користећи своја вишегодишња искуства зашао одиста дубоко у анализу саме структуре и форме процеса и стила кажњавања. Посебно се да се у односу на одређене карактеристике развијају понашања, али и поступци којих се треба придржавати. У односу на тако постављен оквир и правила, могуће је извршити груписање појединаца како у односу на минималне референтне вредности, тако и у односу на максималне предодређене вредности. Свакако, да би се све то на исправан и благовремен начин и реализовало, потребно је да се изврше одређене „квантификације карактеристика индивидуа“ чиме би се омогућило њихово сврставање у одређене хијерархијске групе. На основу претходно реченог, може се закључити да је реализација тако постављеног задатка помало и компликована, на шта посебно аутор и сугерише. Примећује се да искусним запажањима, аутор на један веома систематичан начин врши диференцијацију таквих карактеристика. Свакако, циљ сваке квантификације, односно мерења јесте да се спозна одређена појава или процес како би се она могла даље груписати или користити. Потребно је повући и јасну демаркациону линију саме платформе различитости која се користи за распоређивање појединаца у одређене групе.

Једно од најинтересантнијих поглавља посвећено је самим затворима као институцијама за делимично односно потпуно преваспитање. У оквиру поменутог поглавља, своје излагање аутор започиње разматрањем затвора у специфичној историјској перспективи. Посебно се напомиње да је затвор као институција постојао много пре него што су многи у својим радовима то истицали и везивали за одређе-

не периоде. Неретко, многи су настанак затвора директно или индиректно везивали за настанак савременог законодавства. Наравно, функције затвора се први пут у правом смислу речи почињу спомињати када се донесе конкретни закони којима се предвиђају одређене новчане или казне затвора. Паралелно са развојем затвора као објекта у којима недисциплиновани појединци мењају своје навике и понашање, развијала се казнена власт. Према аутору, казнена власт се може посматрати као одређена и значајна функција друштва без које се њен опстанак не може ни замислити, а која се са друге стране спроводи еквивалентно над свим грађанима једне државе. Свакако, казна затвора се једноставно може дефинисати као ограничење слободе кретања људи са циљем њихове рехабилитације. Аутор, веома пажљиво описује суштину затворских казни, док са друге стране посебну пажњу посвећује историјској перспективи развоја таквог вида санкционисања људи. Врло је интересантан ауторов опис одређених појединости саме казне затвора. Полазећи од изолације која је кључна компонента преваспитавања појединаца, у оквиру затвора реализују се и друге активности које имају за циљ да се створи одређена радна дисциплина код самог појединца. Дакле, у тачно одређеним деловима дана, затвореници обављају различите задатке сходно својим способностима и интересовањима. Управо то им и омогућавања да кроз унапређење сопствене дисциплине једног дана по изласку из затвора постану грађани који ће поштовати усвојене системе вредности институционализоване кроз законска и подзаконска документа. Посебну пажњу, аутор је посветио и објашњењу процеса санкционисања младих људи. Полазећи од специфичног физиолошко-психолошког статуса младих људи, аутор наглашава значај ефикасних казни затвора у оквиру којих би требало да се посебна пажња прида њиховом моралном сазревању и одрастању.

Фуко апострофира велики значај концепта *Паноптикона*, који је тридесетих година 19. века служио као модел за архитектонске нацрте великог броја затвора. Главна функција Паноптикона била је да се насилно наметање послушности, замени мироном ефикасношћу савршеног надзора. Савршени надзор омогућава да се све што се дешава унутар једне установе може сваког тренутка видети, и то од стране само једног чувара. Сматрало се да треба изградити затвор где су затвореници видљиви, то би била зграда округлог облика са ћелијама на њеној ивици и кулом за стражаре у средини. Поред тога, Паноптикон је уједно и документациони систем, који омогућава организовано и континуирано прикупљање података о појединцима. Тиме починилац деликта постаје лице које треба упознати, предмет могућег знања. Постаје *преступник*. Према аутору преступник се разликује од починиоца деликта тиме што за његову карактеризацију није искључиво релевантан сам деликт, колико живот који је имао. Прецизније речено, да би се омогућило стварно преваспитавање лица, казнено-поправна техника мора бити усмерена на живот и добро познавање биографије појединца.

Међутим, Фуко експлицитно истиче да је затвор, у својој реалности и својим видљивим последицама, доживљен као велики неуспех казног правосуђа, па су се у периоду од 1820. године и 1845. године јавиле критике његових метода. Такве критике су се огледале у томе што без обзира на проширење, трансформацију и изградњу нових закона, није долазило до смањења стопе криминалитета, још горе, долазило је до повећања броја злочинаца. Затим, да одузимање слободе подстиче

нове преступе, па се по изласку из затвора, шансе за повратак у њега повећавају, тиме затвор умножава број опасних преступника међу становништвом. Стражари постају корумпирани, заплашени и неспособни, не разумеју своју праву улогу. Такође, затвор подстиче удруживање преступника и ствара средину која им омогућава да се они узајамно помажу и планирају будућа саучесништва, што има посебно негативан утицај на младе преступнике који су први пут осуђени. Фуко истиче да реформа затвора, дефинисана 1945. године, није никада била стварно спроведена и да је неопходно вратити се њеним основним начелима, која се свде на универзалних седам максима о правилним законским установама, а то су преваспитавање, разврставање према казненој тежини преступа, модификовање казни према личности затвореника, рад и образовање у затвору, оспособљено и стручно особље, као и мере надзора преступника по изласку из затвора.

Као једну од најважнијих последица затворског система, Фуко проналази у томе што се он значајно проширио изван подручја законског затварања, и тиме казнену власт учинио природном и оправданом, што јој, између осталог, омогућава избегавање одговорности за своје претераности или злоупотребе.

ПРИКАЗ КЊИГЕ „СУД У АЛЕКСИНЦУ 1832–2017.“

Никола Тошић Малешевић*

Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*,

Суд у Алексинцу 1832–2017.; Александар Стојановић, Коста Милојковић; Завичајни музеј Алексинац, Алексинац, 2017, 240 стр.

Пред нама је још једно дело из локалне историографије и то поново са подручја алексиначке општине. У питању је књига др Александра Стојановића, научног сарадника Института за новију историју Србије у Београду¹ и Косте Милојковића, историчара из Алексинца, под насловом *Суд у Алексинцу 1832 – 2017.* Ово дело обрађује рад једне специфичне установе у локалној средини – алексиначког (првостепеног) суда и однос људи према њој. То је значајно јер, како смо већ напоменули у приказу зборника радова *Алексинац и околина у прошлости. 500 година од првог писаног помена 1516-2016.*, објављеном у овом истом часопису у броју 2 (фебруар-март) за 2018. годину, локална историја је одраз национале и сви догађаји на националном нивоу утицали су или су се пресликавали и на локал-

ни ниво, међу народ локалних средина који, у крајњој линији, у целини са другим локалним срединама, чини јединствени национални корпус и организам који пролази кроз све недаће и догађаје историјског времена и трајања. Због тога, како је већ речено у броју 2 за 2018. годину, не би требало потцењивати и потискивати догађаје из локалне историје јер они, заједно са оним на националном и државном нивоу, представљају живо ткиво историје сваког народа, па и нашег.

Приликом писања ове књиге, аутори су користили необјављене и објављене историјске изворе, чланке из периодике, многобројну литературу, али и интернет изворе. Од необјављених извора су документи из Архива Југославије – Фонд Министарства правде Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, из Архива Србије – Фондови Књажевске канцеларије и Министарства правде, као и Шематизам Кнежевине и Краљевине

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

¹ Др Александар Стојановић је рођен у Београду али по очевој страни потиче из Алексинца.

Србије са календаром. Поред наведеног, значајан извор података ауторима је био и Основни суд у Алексинцу из кога су користили Матичну књигу запослених од 1951. до 2009., Матичну књигу запослених од 2009. до данашњих дана и Интернет архиву председника Суда. Од објављених извора, поменућемо само неке: мемоари Тихомира Ђорђевића под насловом *Састанак* који су настали у част састанка кнеза Милоша I Обреновића и његово сина Михаила у Алексинцу 31. јануара 1859. после дугогодишњег изгнанства из Србије,² затим дело Тихомира Ђорђевића под насловом *Архивска грађа за насеља Србије за време прве владе кнеза Милоша*, итд. Ту су и *Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011 – по насељима*, *Попис 2011, књига 20*, Завода за статистику Републике Србије; *Зборник закона и уредаба, XVIII, (Зборник закона и уредаба: издани у Књажевству Србији. 18, Од почетка па до краја 1865. године)*; *Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић пред судом: стенографске белешке и документа са суђења Драгољубу-Дражи Михаиловићу*, и др. Што се тиче периодике, коришћени су листови *Бранич*, *Време*, *Политика*, *Реч рудара*, *Реч радника*, *Радник-Централни Орган Независне радничке партије Југославије*, *Службени гласник СР Србије*, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* и *Српске новине*.

Од употребљене литературе, поменућемо: Томислав Братић, *Алексиначка певачка дружина „Шуматовац“*; Обрад Гавриловић, *Ђупријски окружни суд 1815 – 1865*; Тихомир Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша. Становништво и насеља*; Данило Данић, *Федерализам правосуђа у нашој држави*, Архив за правне и друштвене науке, књига XXX; Братислава Идвореан-Стефановић, *Становање и домаћи живот – огледало друштвених слојева у Алексинцу почетком 20. века*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLIX; Бранко Перуничкић, *Алексинац и околина*; Бранислав Нешић, *Окружни суд у Нишу 1878 – 2000*, књ. 1 – 2; Драгољуб Ж. Мирчетић, Мирослав М. Миловановић, *Општина Алексинац у Народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији*; Марко Павловић, *Српска правна историја*; Мирко Перовић, *Правосудни систем Југославије*; Мирослав Поповић, *Судство у Кнежевини Србији (1838-1869)*; Весна Ракић Водинелић, Ана Кнежевић Бојовић, Марио Рељановић, *Реформа правосуђа у Србији 2008-2012*; Миодраг Спирић, *Историја Алексинца и околине*, књ. 1, 2, 3 и 4; Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија 1833-1838*, итд. Од интернет извора, ту је дигитална база прописа, службених мишљења, судске праксе, модела аката и образаца, интернет-сајтови Алексинца, новина *Блиц*, алексиначког Завичајног музеја, и др.

Књига чији је приказ пред нама почиње садржајем после кога долази предговор двојице аутора. Затим следи главни текст дела који је издељен на једанаест поглавља од којих нека имају посебне подцелине. Прво поглавље (*Правосуђе у Кнежевини Србији*) читаоцима даје на увид развика правосуђа у Србији од раздвајања, 1820. године, мешовитог турско-српског судског система насталог као резултат Другог српског устанка (1815), па све до формалне независности Србије 1878. године. Друго поглавље, *Алексиначка варош и суд у Кнежевини Србији*, описује Алекси-

² Обреновићи су збачени са престола Србије 7. септембра 1842, а враћени су на престо одлукама Светоандрејске народне скупштине 23. децембра 1858. Кнез Милош и његов син Михаило су се састали, како смо већ видели у тексту, у Алексинцу на почетку 1859. године.

нац и рад суда у Алексинцу у периоду од ослобођења поменутих простора од турске власти 1832. године до проширења Србије 1878. У овом периоду, Алексинац је, како су то аутори књиге истакли, доживљавао своје прво „златно доба“ јер се убрзано развијао будући да је био главна погранична варош у Србији према југу и Турском Царству. На крају овог поглавља налази се и списак запослених у алексиначком суду од 1839. до 1878. године. У трећем поглављу под називом *Правосуђе у Краљевини Србији*, описује се даљи развој система правосуђа у Србији у периоду од 1878. до 1918. године, док се у четвртом поглављу (*Алексиначка варош и суд у Краљевини Србији*) излаже преглед развоја живота становништва и рада суда у Алексинцу у периоду 1878-1918. и напомиње да је у поменутом раздобљу Алексинац, услед проширења државне територије Србије, разним административним одлукама и чињеницом да се у њеном саставу нашао велики град Ниш, почео нагло опадати чиме се завршило његово прво „златно доба“. И овом приликом, на крају четвртог поглавља аутори су дали списак запослених у алексиначком суду у раздобљу од 1879. до 1914. године.

Правосуђе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Југославији назив је петог поглавља у коме се читаоцима скреће пажња на уређење, развој и проблеме правосудног система после Првог светског рата (1914-1918) и између два светска рата (1918-1941). Одмах потом, у наредном, шестом поглављу (*Алексиначка варош и суд у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Југославији*), аутори дају на увид рад судства и живот у Алексинцу у раздобљу 1918-1941, с тим што су напоменули да су извори за поменути период у значајној мери фрагментарни јер је већина архивске грађе из тог раздобља страдала у великој поплави која је 1948. године захватила Ниш и тешко оштетила Нишки архив. Наредна два поглавља – седмо и осмо под насловима *Правосуђе у социјалистичкој Југославији* и *Алексиначка општина и суд у социјалистичкој Југославији*, описују изградњу правосудног система након Другог светског рата (1941-1945), живот у Алексинцу и рад суда у време СФР Југославије, у периоду од 1945. до 1991. године. Тё године, аутори су означили за друго „златно доба“ Алексинца, време наглог развоја, индустријализације и раста животног стандарда становништва.

Правосуђе у Србији од распада Југославије до данас тема је деветог поглавља у коме се описују криза и проблеми судског система од 1991. године до данашњих дана, а нарочито реформа правосуђа у периоду од 2008. до 2014. године. Наредно, десето поглавље, *Алексиначка општина и суд од распада Југославије до данас* описује крај другог „златног доба“ Алексинца, рад алексиначког суда од 1991. до 2010. године, тј. до његовог укидања 1. јануара 2010. и претварања у јединицу нишког Основног суда, рад те судске јединице од 2010. до 2014. и обнову алексиначког суда 1. јануара 2014. године, као и његов рад до данашњег времена. Такође, у овом поглављу се нарочито обрађује случај суђења оптуженима за несрећу у Алексиначком руднику мрког угља 17. новембра 1989. године када је погинуло 90 рудара. Последње, једанаесто поглавље под насловом *Запослени у Алексиначком суду 1945-2017*, даје преглед свих запослених у суду у Алексинцу од завршетка Другог светског рата 1945. године до данашњих дана.

Књига је написана лаганим и читким стилем, па је могу прочитати и они којима историја или право нису уже струке. Она на веран начин осликава рад правосуђа у

једном невеликом месту у унутрашњости, као и значај и углед кога је једна институција, као што је суд, имала међу становништвом у једној локалној средини.

После главног текста овог дела, налази се закључак двојице аутора. Затим следе прилози у виду историјских докумената који дочаравају рад алексиначког суда и то су: допис кнеза Милоша I Обреновића суду о откупу турских добара од 25. октобра/6. новембра 1834, уредба кнеза Милош I Обреновића о територијалној компетенцији суда од 28. априла/10. маја 1835, честитка суда од 6/18. марта 1836. кнезу Милошу I Обреновићу на ордену кога је добио од руског цара Николаја I Романова, наредба кнеза Милоша I Обреновића о промени имена судова у Србији (па тако и оног у Алексинцу) из „исправничества“ у „магистрати“ од 28-29. септембра/10-11. октобра 1837, инвентар суда алексиначког од 24. фебруара/7. марта 1844, документи о грађењу зграде суда и начелства округа Алексиначког од 26. фебруара/9. марта, 5/17. марта и 29. априла/11. маја 1848, документи из једног случаја жалбе на рад суда у Алексинцу од 20. марта/1. априла, 25. марта/6. априла, 3. и 4/15. и 16. априла, 9/21. априла и 16/28. априла 1891, решење краља Александра I Карађорђевића о премештању судија од 5. октобра 1934. и пресуда општинског суда у Алексинцу окривљенима за несрећу у руднику од 4. априла 1996. године. Одмах иза прилогâ налази се списак извора и литературе, биографије ауторâ и каталогизација у Народној библиотеци у Београду. Књига садржи одређени број црно-белих фотографија и табела. Издавач је Завичајни музеј Алексинац из истоименог града, а извршни издавач је штампарија „М-граф“ из Трстеника.

S U M M A R I E S

Characteristics of the geopolitical environment of the Republic of Serbia - security and defense aspects

Nevena Šekarić

The Cold War has brought about the transformation of security architecture and bipolarity has given way to the domination of the United States and its predominant influence on the universality of international relations. However, international relations theorists are increasingly louder in their views on the emerging multipolarism, which introduces the "players" into the international arena that seriously threaten to shake the dominant position of the United States so far. In such constellation of powers, the (geo)political position of weak and transition states, such as the Republic of Serbia, is largely determined by the interests of the great powers.

This paper deals with the most important security and defense elements that form the geopolitical environment of the Republic of Serbia. Taking into consideration the fact that the National Security Strategy and the Defense Strategy of the Republic of Serbia represent the most significant strategic documents in the field of security and defense of the Republic of Serbia, which, on the basis of the analysis of the geopolitical environment, provide key guidelines for the protection and fulfilment of national interests, as well as the process of adopting new strategic documents in these fields, the paper places a great emphasis on the manner in which some security issues have been addressed in the abovementioned documents. The key security issues that are in the focus of this paper are related to the military neutrality of the Republic of Serbia, European integration, the cooperation of the Republic of Serbia with the great powers through its participation in the special security structures and the issue of Kosovo. In this regard, the objective of this paper is a brief analysis of the relations between the Republic of Serbia and the United States, the European Union, the Russian Federation and the People's Republic of China as predominantly external factors in the Western Balkans, and through the prism of the abovementioned security issues.

Key words: Republic of Serbia, geopolitics, great powers, United States, European Union, Russian Federation, People's Republic of China

Serbia between NATO and CSTO

Olga Zorić, Ivan Rančić and Hatidža Beriša

There is no country in the world, whether small or large, that is exempt from the obligation to consider and evaluate its environment and possible threat of war. On the basis of such threat, small states such as the Republic of Serbia are forced to coordinate its foreign

policy activities with countries that share similar interests. Throughout history, small states have tried to provide their own security through participation in military alliances.

As a military neutral state, Serbia has opted for cooperation with both the NATO alliance and the Collective Security Treaty Organization (CSTO), which makes its position more complex. In such conditions, the question arises whether Serbia should be a member of the NATO or CSTO in order to increase its own security.

This paper does not offer final solutions. It only analyses the advantages and disadvantages of membership in any alliance as the starting point for a comprehensive consideration of all state structures in order to define further procedures and direct foreign policy activities.

Key words: alliance, federation, NATO, CSTO, Republic of Serbia, neutrality

Strategic communication in the function of national security

Miroslav Mitrović

The concept of strategic communication has become the matter of topical interest in social relations nowadays. It is referred to as an activity, a topic of theoretical study or as a result of planning and operation of organizational entities at all levels, from corporations to states and their alliances, with the concept still insufficiently defined. This paper analyses the concept, structure and forms of strategic communication on the basis of a wide variety of scientific and professional literature. The implementation of strategic communication in the function of fulfilling national interests with the review of its role and effect on the defense and security system has been considered. The correlation of strategic communication and hybrid concept of violation of national security has been made.

The paper contributes to defining the concept of strategic communication, as well as the proposal for its modeling and management of public opinion that is in the genesis of the implementation of the communication strategy.

Key words: strategic communication, public opinion, national security

The process of decision-making in crises

Miomir Jasikovac

The main objective of this research is the establishment of teams and the process of decision-making in crises that has to be compatible with the security structures that deal with the mentioned issue both in the Russian Federation and the EU countries, the NATO alliance and other countries in the world, in terms of the engagement of security structures and experts from the civil sector. The basis of this objective is the possibility of establishing mixed teams in the process of decision-making for conduct of operations in crises, which will prevent, deter or permanently destroy or disable the causes and persons responsible for crises.

Key words: operation, security system, Republic of Serbia, security structures, mixed teams, experts from civil sector

Violation of public order and peace as a form of endangering internal security

Stanimir Đukić

The paper deals with forms of endangering internal security: sociopathological forms (criminality, drug addiction, prostitution, alcoholism and gambling) and violation of public order and peace. In addition, violation of public order and peace with a special emphasis on offenses and criminal acts from the Law on Public Order and Peace has been studied more closely and thoroughly. Furthermore, the paper provides a brief analysis of the activities and results achieved by the police in the detection of offenses and criminal acts from the Law on Public Order and Peace in the territory of the Police Department in Novi Sad.

Key words: public order and peace, security, internal security, criminality, drug addiction, prostitution

Criminal law protection of public order and peace in the Republic of Serbia

Dragan Jovašević

Public order and peace, as well as the legal order, represent very important social values that, in addition to the Law on Public Order and Peace, are protected by the Criminal Code. Minor forms of violation or threats to public order and peace, that is endangering tranquility of citizens in smaller scope or of shorter duration, are considered as offenses. Their perpetrators are provided with penalties and protective measures imposed by a misdemeanor court. The most serious forms of violation of public order and peace are criminal acts. Severe prison sentences are pronounced for their perpetrators, especially for various forms of violent behavior. This paper deals with the characteristics of criminal law protection of public order and peace in the Republic of Serbia.

Key words: public order, peace, violation, law, criminal act, responsibility, penalty

Defense management - main functions

Dejan Ž. Nikolić, Mitar Kovač and Vlada M. Mitić

How should the defense system deal with challenges in the present and the future? How should it successfully respond to assigned missions and tasks in the conditions of rising uncertainty due to the dynamic change in the environment in which it operates? How to ensure maximum results by effective allocation of given resources? The objective of this paper is to point out the importance of different, but closely interconnected, almost mutually inseparable main functions of defense management in dealing with the mentioned and other problems that are imposed.

Key words: management, planning, organization, command and control

The impact of foreign fighters on the strategic management of the defense system

Bojan Ž. Kuzmanović, Mitar Kovač and Milan M. Kovačević

In order to respond to challenge, risk or threat, strategic management continuously adjusts the defense system to a changing environment. The phenomenon of foreign fighters has a major impact on the strategic environment, and thus on the defense systems, no matter whether the defense system opposes recruitment, the fight against rebels, or the fight against returnees. Since foreign fighters are not a new phenomenon in the history of conflicts, their engagement in previous conflicts can be used to identify the causes or consequences of this phenomenon. This paper has implemented the strategic management technique called "Tree problem" in the case of the engagement of foreign fighters in the Syrian conflict, and the results, besides the causes and consequences of the engagement of foreign fighters, have indicated the possible solutions to this challenge, risk or threat.

Key words: foreign fighters, defense system, management, strategic management

Development of the managerial competences of officers based on their assessment of the expression of the educational needs and the opinions of the experts on the possibilities of their fulfilment

Jasmina Milošević Stolić and Jan Marček

In this paper, we have tried to determine the possibilities of developing the managerial competences of officers based on the examination of the expressed needs for managerial competences, as well as the expert opinion on the possibilities of developing managerial competences. Consequently, the results of the possibility of developing the managerial competences of officers have been analysed using the modified instrument for the examination of the educational needs called MTDNA (Management Training and Development Needs Analysis) and the revised Questionnaire for the analysis of the duties of the Serbian Armed Forces officers. Data processing, as well as the evaluation of the obtained results, has been done in accordance with the recommendations of the author of the original instrument. Thus, the instrument used in this paper is structured over three five-stage scales (the scale of frequency, importance, and difficulty), which contains 33 items/activities. The task of the respondents was to assess, in relation to these three scales, the extent to which these activities are performed "often", how "important" they are, and to what extent they represent "difficulty" for performing professional duties.

In order to examine the results of the research more comprehensively, the possibilities of developing the managerial competences of the officers, apart from examining the needs for managerial competences that are necessary when performing professional military duties on the whole sample, the research of these possibilities has been conducted both on the sub-sample of officers belonging to a particular gender and the sub-

sample of officers belonging to a particular service. When it comes to the expert opinion, they have assessed on the suggested five-stage scale to what extent the programs of the University of Defense in Belgrade are focused on the development of managerial competences.

Key words: managerial competences, officers, educational needs, experts

The relation of personalized religiosity and militaristic political culture among the citizens of the Republic of Serbia

Andrijana Maksimović and Zoran Milosavljević

The secularization process has made classical religiosity lose its traditionally dominant position. It seems that this position is slowly assumed by various forms of secular religiosity. Personalized religiosity is not strictly related to religiosity in the classical sense. We operationalize this dimension of religiosity through the following aspects: belief in personal God/spirit/life force, inner spirituality, interest in sacred/supernatural, finding consolation in faith, prayer and/or meditation. Militaristic political culture is a form of political culture based on military power. The preference in relation to the militaristic type of political culture is operatively measured by the four-level scale - "good", "very good", "bad", "very bad". The data we have used are from the European Value Study. It is comparative cross-national and longitudinal research that is implemented according to the unique methodology throughout Europe every ten years. The first such research was conducted in 1981, and the last one was carried out in 2008/2009. Serbia was involved in the last wave of research.

The results of the regression analysis indicate that militaristic political culture is a positive predictor of personalized religiosity. This finding suggests that there is a strong connection between spirituality and military power.

Key words: religiosity, personalized religiosity, militaristic political culture, operationalization

Hybrid conflict - postmodern war, a new face of the old phenomenon

Davor M. Milošević

War has always been a key institution for establishing international relations. After the Cold War, it became clear that the nature of war had changed. The development of civilization, the improvement of relations and the creation of security alliances have led to the fact that war between individual states no longer represents the current possibility.

The changes still take place, and war takes on new forms transforming some old ones at the same time. The new technology has enabled the developed countries, above all the United States, to confront hostile conventional armed forces using technology. All of this has led to the displacement of conflicts among non-state actors.

Key words: war, hybrid war, contemporary war, postmodern conflict, globalization of war, asymmetric pressure

Motivation of the SAF professional members in relation to earnings

Marija Lukić and Tamara Gajić

Working with people through effective communication and adequate motivation of employees, as well as management through power, authority, responsibility, influence is today a great challenge for all managers, especially for those who deal with human resources management in an organization. One should not ignore the fact that the success of an organization, including the military one, depends largely on the capabilities and motivation of the employees in it. Motivation is the one that keeps employees at work in the organization, that is, it keeps the activity in the defined direction.

The subject of this paper is the earnings of the Serbian Armed Forces professional members according to the category of personnel, and the impact of market basket, both minimum and average one, on average salaries of the Serbian Armed Forces professional members. Can the average salary of the Serbian Armed Forces professional members satisfy minimum and average market basket, and what is that, in addition to salary, that can affect motivation of employees and thus stop natural wastage?

Key words: motivation, salary, minimum market basket, average market basket, employees, Serbian Armed Forces

Analysis of the operation of voluntary pension funds in the Republic of Serbia

Ivan Piljan, Tatjana Piljan and Dušan Cogoljević

The provision of pensions in the pension system of the Republic of Serbia faces great difficulties. The main cause of these difficulties is the growing number of pensioners in comparison to the number of employees, whose income collects the money that is necessary for pensions. These problems in the world are solved by reforms in the pension system and introduction of a three-pillar pension system in which the existing system will be reformed and converted into the first pillar, while the second and the third pillar will be based on pension funds. Pension funds are institutional investors, who have special characteristics and ways of investing.

The subject of this paper is an analysis of the operation of pension funds in the Republic of Serbia. The paper presents the strategy and instruments for financing pension funds in the Republic of Serbia, as well as all parameters of operation in the past ten years.

Key words: *pension, pension system, reform in pension system, pension funds*

Personality as a factor of behavior in an organization

Jelena Mijatović

The paper considers personality and variables that influence its development, the existing personality theories, types, features and characteristics of personality, its characteristics and the adjustment of personality of an individual with business - its dimensions significant for organizational behavior and its connection with the type of work.

Key words: *personality, behavior, organization, factor*

Particularities of deradicalization of Islamic terrorists

Marko Krstić

Several terrorist attacks that have occurred around the world at the beginning of the new millennium are still firmly integrated into the collective consciousness of the Western world today. The attacks in New York, Madrid and London have become symbols of a new threat to the social stability of the Western societies: violent Islamic extremism.

The paper will present the methods that are the most effective in separating Islamic extremists from terrorist activities. While the fight against Islamic terrorism requires the use of military force to hinder the movement of Al Qaeda in Afghanistan and Iraq, the defeat of Islamic extremism requires a multidimensional approach that necessarily involves strategies to eradicate its roots and causes. Recognizing this, several countries have developed "deradicalization programs" that, through a series of techniques, advocate the solution of the ideological roots of violent Islamic ideologies.

Key words: *Islamic extremism, terrorism, strategy, deradicalization, ideology*

Vardar Macedonia in the time of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia in the period 1918-1941

Nikola Tošić Malešević

The territory of Macedonia, due to its geographical position and strategic importance, has always been interesting to all Balkan states, as well as non-Balkan great powers. One of the states interested in the Macedonian territory was the Kingdom of

Serbia. In the First (1912-1913) and the Second Balkan War (1913) it acquired the part of the aforementioned area called Vardar Macedonia, which, after World War I (1914-1918), became part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (since October 3, 1929 renamed the Kingdom of Yugoslavia) and it remained in it until its dissolution at the beginning of World War II in 1941. This paper deals with the period and position of Vardar Macedonia from 1918 to 1941.

Key words: Macedonia, Vardar Macedonia, Vardar Banovina, Kingdom of Serbia, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia, Macedonian Revolutionary Organization, Internal Macedonian Revolutionary Organization (autonomous), Internal Macedonian Revolutionary Organization (united), companies, „flying squads“, „anti-Komitass bands“, Army of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes /Royal Yugoslav Army, police, Gendarmery, Kachaks, economy, society, April War

Religious tradition of the Serbian Army in the Great War (1914-1918)

Jovan Gligorić

The Great War, inter alia, had a strong religious dimension. Almost all participants, especially Serbs, have not written much about it, due to the suppression of religious and national ideals by the Yugoslav idea and later communist ideology.

On the basis of numerous examples from domestic and foreign literature, the author tries to adapt numerous biblical motives, legendary sayings and *predictions of Heaven*, which followed the Serbian Army from the beginning to the end of the war, to living examples, adjust and translate their meaning to the everyday life of warriors, with the intention of informing the reader, at least to some extent, about the religious milieu of that time and the domain of the mystery of faith and its spiritual enlightenment and the effects on the morale of the famous ancestors. In addition to the numerous motives of the religious tradition mentioned, the author pays special attention to *Golgotha* and *Easter*.

Key words: war, Serbian Army, God, Golgotha, Easter

Ликовно-графички уредник
мр *Небојша* Кујунџић
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Језички редактор
Добрила Милетић, професор

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Преводацац на енглески језик
Борјанка Поповић, професор

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 40б

УДК – Народна библиотека Србије

ВОЈНО ДЕЛО је интердисциплинарни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије који излази двомесечно. Представља отворени форум за презентовање и стимулисање иновативног промашљања о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно званичну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Сви текстови у овом издању смеју се репродуковати, у делу или целини, без претходног тражења одобрења. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текстова.